İlk Çağlardan Günümüze

DÜNYA TARİHİ

Ansiklopedisi

Tolga Uslubaş — Sezgin Dağ

İlk Çağlardan Günümüze

DÜNYA TARİHİ

Tolga Uslubaş

Sezgin Dağ

KARMA Kitaplar

Yayın No:15

KİTAP ADI
İlk Çağlardan Günümüze
DÜNYA TARİHİ

YAZAR ADI:
Tolga Uslubaş
Sezgin Dağ

DÜZELTİ
Erdinç Akbaş

FOTOĞRAF
Tolga Uslubaş

SAYFA DÜZENİ
Hacer Çoban

KAPAK TASARIM
Salih Koca

BASKI - CİLT
Kayhan Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 244
Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 576 01 36

BASKI TARİHİ:
Ekim 2007

ISBN: 978-9944-321-49-5

Karma Kitaplar
Molla fenari Sokak İnel Han No:3 Kat.2
Cağaloğlu-İstanbul
Tel:(0212) 526 52 43 - 526 85 50
Fax:(0212) 526 85 52
bilgi@karmakitap.com

© *Bu eserin tüm hakları Karma Kitaplara aittir.*

İLK MEDENİYETLER VE ESKİ MISIR UYGARLIĞI

Yapılan arkeolojik çalışmalar, ilk medeniyetlerin miladdan dört bin yıl kadar önce, Nil, Dicle-Fırat, İndüs bölgelerinde ve daha o zaman bile oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir. Bu medeniyetler, ziraatı, şehirde yaşamayı, ticareti, deniz yollarından faydalanmayı ve yazıyı biliyordu.

Doğuda, medeniyetin ilk temsilcileri olan milletler, tarihin karanlıkları içinde kaybolmuş bir kökün, geleneklerine sahiptiler. M.Ö. 285 yıllarında eser veren Bâbilli tarihçi Berose'un anlattığına göre, ilk sosyal gruplar 1.680.000 yıl süren derinden sonra belirmiş ve bunlar, gerçek tarih devirlerinin başlangıcı sayılan Sümer tufanından önceki 432.000 yıl boyunca ağır ağır gelişmişti. M.Ö. 45. yüzyıla doğru insanların hayvan yetiştirdiğine, saymayı öğrendiğine, takvim yapmaya; M.Ö. 32. yüzyılda ise tahıl yetiştirme, hekimlik ve ilk pazarların belirmeye başladığına dair pek çok delil bulunmaktadır.

İlkçağ uygarlıkları içinde Afrika özel bir yer tutmadığı halde, Mısır, bağlı olduğu kıtadan apayrı bir gelişim göstererek eski doğu toplumlarının oluşturduğu büyük uygarlık alanlarından birisi olmuştu. Mısır'ın, 65 milyon yıl süren ve suların çekilerek kıtaların şekillenmesini sağlayan üçüncü zamanın sonlarına doğru oluştuğu görüşü kabul edilmektedir. Suların çekilmesiyle farklı yükseklikte düzlükler oluşmuş, Nil nehri ise bu düzlükler arasındaki çukurları doldurarak yolunu bulmuştu. Aralıksız yağmurlar altında sulak ve bitki bakımından çok verimli bir halde olan dönemlerde filler, gergedanlar ve diğer yırtıcılar bölgeye insandan daha hâkim bir durumdaydı. Buzul çağına gelecek olursak; o dönemde de sık ormanlarla kaplı olan Mısır, zamanla yağışların azalmasıyla yoğun iklim değişiklerinin yaşandığı bir bölge oldu. Artan kuraklıkla beraber sulak alanlar çekilerek yerini çöl alanlarına

Tapınak duvarlarına işlenen bir çiftçi tasviri, Ramses II dönemi.

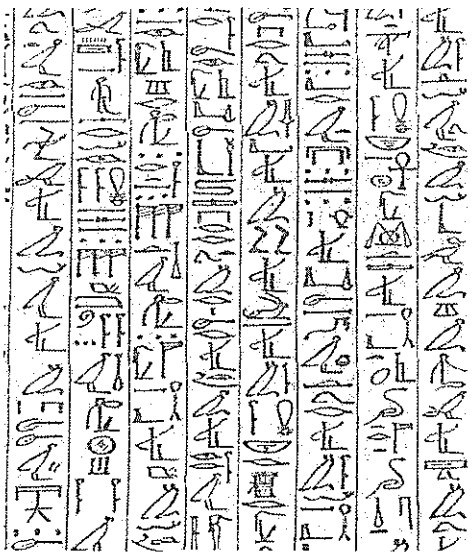

Mısır'daki tapınaklardaki hiyeroglif yazıları

bıraktı. Böylece önceleri sular altında olan Nil'in çekildiği bölgelerde, Mısır'ın ilk yerleşimleri başladı.

Eskitaş döneminde Nil'in Akdeniz'e döküldüğü yerde bulunan günümüzdeki deltanın henüz oluşmadığı, yapılan arkeolojik araştırmalar sonucu buluntulara rastlanılmamış olmasından anlaşılmaktadır.

Ortataş Çağı'nda, göçebe avcılar o dönem çok geniş olan Nil kıyısı boyunca yer alan ormanlarda yaşamaktaydı. Kuraklıklar sonucu Nil suları çekildikçe insanlar ormanları terk ederek Nil kıyısına yaklaştılar. Mısır'ın günümüzdeki iklim ve coğrafi durumunun Yenitaş Çağı'nda oluşmaya başlamasıyla Nil vadisinde yaşam koşulları daha elverişli hale geldi. Böylece göçebe halde yaşan insanlar yerleşik siteler kurmaya; üretken hale gelmeye, barınak yapımından el sanatlarına kadar öncü kültür eserleri ortaya çıkarmaya başladılar.

Nil nehri günümüzdeki son şeklini aldığında genişliği 25 km'ye varan bir vadiyi besler duruma geldi. Batıda ve doğuda dağların çevrelediği Mısır, Nil'in akışının güneyde çağlayanlarla çevrili olması ve kuzeyde Akdeniz'in varlığı ile ani saldırılara karşı korudu. Bu durum uygarlığın gelişimini de etkileyerek, bir çeşit ivme kazandırdı.

Çevresindeki dağların yapılarda kullanılan taş ihtiyacını karşılaması, özellikle doğudaki dağlarda yer alan altın madenleri, papirüs ağaçlarının bolluğu Mısır uygarlığının gelişimine büyük faydalar sağladı. Afrikalıların ve Sâmiler'in çok erken dönemde Mısır topraklarına yerleşmesi ve tek bir halk olarak kaynaşması ise etnik bakımdan büyük önem taşır. Bir de ülkenin çöllerle çevrilmiş ve böylece dünyanın öbür ülkelerinden ayrılmış olması, onun uzun süreler güvenliğini sağlamıştı.

Mısır'ın tarihi üstüne elimizde bulunan ilk belgeler, M.Ö. IV. binyılın son üçte birine kadar dayanır. Bu belgelere bakarak Mısır'ın, önce bir siyasi birlik kurduğunu, sonra birbirinden ayrı iki krallığa ayrıldığını düşünebiliriz. Bu krallıkların biri güneyde yukarı Mısır'da; öbürü kuzeyde, Delta'daydı. Bu ayrılış, uzun sürmüş görünmüyordu. Güneyin iki hükümdarı, Skorpion ve Narmer, M.Ö. 3190 sularında otoritelerini kuzeyde, Delta'da hâkim kılmayı başarıyorlardı.

Narmer'in ardından gelenler (3197-2278 dolayları) birinci ve ikinci Mısır sülalesini meydana getiriyor. Başkent Thinis'ti. Mısır'ın gelecekteki

kudretinin temelleri bu dönemde, gerek ülkenin yönetim ve hukuk bakımından örgütlenmesiyle, gerek tanrı kadar kutsal sayılan hükümdarın sahip olduğu olağanüstü güç ve etkiyle atılmış oldu.

Eski imparatorluğun firavunları (2778-2423) kendilerinden önce gelenlerin bilgece siyasetinin meyvelerini topladılar ve Mısır'ın gelişmesi üzerine kesin etkiler yaptılar.

Krallığın başkenti kısa bir süre içinde, Mısır'ın tarihinde çok büyük bir önem kazanan Menfis şehrine getirildi. Menfis sülaleleri devri başladı.

Bu dönemde Mısır, yoğun bir askeri etkinlik sürdürüyor; doğu sınırlarında tedirginlik uyandıran Asyalı halklara seferler açıyor ve Libya'da otoritesini güçlendiriyordu. Bu genişleme siyaseti, altıncı sülale (2423-2280) tarafından da izlenecek ve bunlar çabalarını, Arabistan çölünün Asyalı göçebelerine ve Mısır'ın güneyindeki halklara karşı yöneltecekler, aynı zamanda, Akdeniz yöresinin doğusundaki sitelerle sıkı ticaret ilişkileri kurmaya çalışacaklardı. Yaklaşık olarak 2300 yılında Bedeviler, herhalde örgütlenmiş bir direnişe rastlamadan, Mısır'ın iç bölgelerine kadar girdiler. Krallık iktidarının ve yönetici sınıfların acizliği bir halk ayaklanmasına yol açtı ve bu, bir sosyal devrimle sonuçlandı. O günden beri Mısır görülür bir anarşi içine girdi ve bu, Sekizinci sülalenin sonuna kadar (2240) sürdü. Bu arada da üç krallığa ayrıldı: Asyalı istilacıların ele geçirip oturduğu Delta krallığı; Herakleopoüs dolaylarında Orta Mısır krallığı ve Teb dolayında Yukarı Mısır krallığı. Bunlardan Teb sülalesinin, başarılı olabilmek için, büyük bir siyaset zekâsı göstermesi ve amacını sabırla izlemesi gerekiyordu. Bu sülale bir buçuk yüzyıl süren bir çabalamadan sonra otoritesini imparatorluğun tümüne hâkim kılmayı başardı: Orta imparatorluk böyle kurulmuştu (2060).

Eski imparatorluk, yağmacıların istilası altında, yok olmayla sonuçlanan çökme dönemine girmeden önce, uygarlık ve siyasi kuruluşlar alanında dikkate değer bir dirilik göstermişti. Bu imparatorluğun en güçlü olduğu dönemde firavunlar eşsiz ve

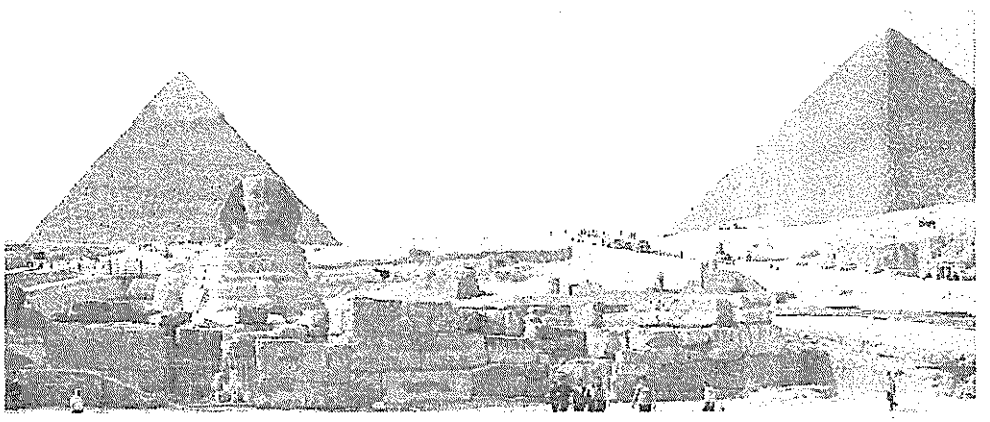

Mısır piramitlerinin genel görünümü

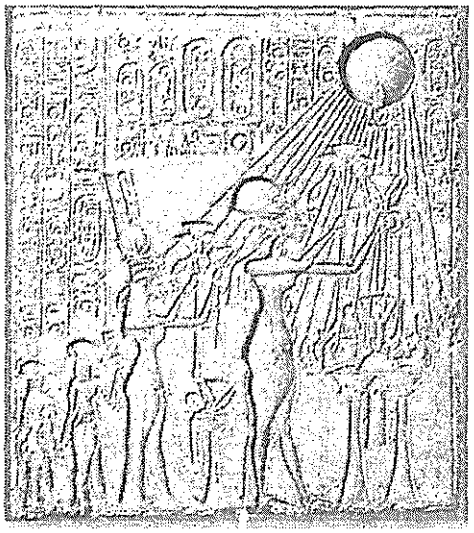

Aten'e tapınan kraliyet ailesini gösteren bir kabartma tasvir

olağanüstü bir niteliğin keyfini sürdürüyorlardı. Birer insan olmaktan çok, tanrı gibi tutuluyorlar, resmî dilde "iyi Tanrı, Tanrının Oğlu, Güneş Ra, Altın Horus" gibi adlarla nitelendiriliyorlardı. Aslında, ülkeyi başkentleri olan Menfis'ten despotça yöneten mutlakîyet hükümdarlarıydı. İmparatorluğun boyutları hükümdarın, mahalli yönetimi ve valilerin icra biçimini fiilen kontrol etmesine elverişli değildi. Bunun için bütün eski imparatorluk süresince devlet memurları kendilerini bağımsız saydılar. Hükümdarlar bu duruma karşı koyamıyor ve gerektiğinde valilerin yerini değiştiremiyordu. Böylece valilik kendiliğinden, babadan evlada geçen bir görev oldu. Bundan, merkeziyetçiliğin büsbütün bozulması ve merkez iktidarının felce uğraması sonuçları doğdu ki bu, bir anlamda eski imparatorluğun yok olması demekti.

Bu, yan derebeylik düzeninin, Mısır birliği bakımından taşıdığı tehlikeyi fark eden Teb monarşisi öbür krallıklara karşı kazandığı zaferden son-

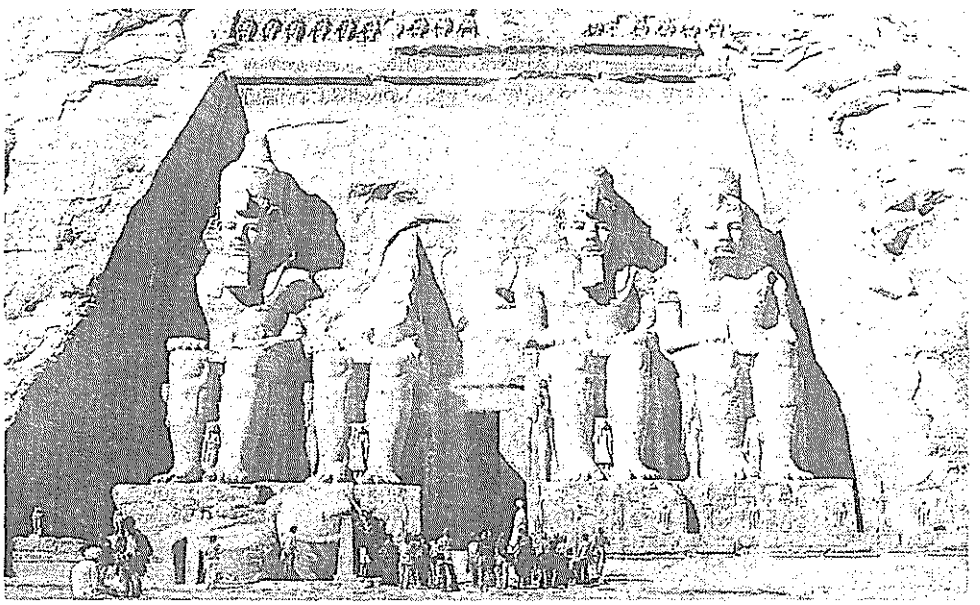

Mısır'daki tarihi Abu Simbel tapınağı

ra, merkezi iktidara bağlı bir yönetim düzeni kurmaya, bu sebeplerle çalıştı. Teb monarşisinin ilk işi, Mısır birliğini yeniden kurmak ve ona, eski imparatorluk döneminde fethedilmiş olan toprakları geri vermek oldu.

On ikinci sülale zamanında Mısır, Yakındoğu'da en güçlü devlet niteliğini yeniden kazandı.

Ammenemes'in kurduğu şanlı sülale sıradan hükümdarlarla sona erdi (1785); onlardan sonra iktidarı zorla ve haksız olarak elde eden birtakım zorbalar başa geçti. Bunlar monarşiyi güçsüzlendirdiler ve Hyksosların istilasına yol açtılar.

Hyksosların kökeni uzun zaman karanlık kaldı; ama bugün sorun aydınlanmıştır. Bu halkların göçü Asya'nın iki binyıl boyunca uğradığı karışıklıklara sıkı sıkıya bağlıdır. Gerçekten, Arîler Asya'yı yavaş yavaş işgal ettikçe yerli halklar oralardan göç ediyordu. Arîler Mitanni'yi istila ettikleri zaman Şâmila: Kenan'a sığındılar; kısa bir süre sonra oraya Arî grupları yetişti ve onları Mısır'a geçmeye zorladı.

Delta'ya ilk gruplar 1730 sularında; sonuncular da 1680'e doğru vardılar. Bunlar Mısır tarihinin, anısını uzun zaman saklayacağı büyük yıkım ve zarar yaptıktan sonra, Aşağı ve Orta Mısır'a kesinlikle yerleşeceklerdi.

Hyksoslar artık ülkenin sahibi olmuş, ama Yukarı Mısır'daki yerli sülale, bu yabancı kralların üstünlüklerini tanıyarak varlıklarını korumayı başarmışlardı. Bunlardan, Teb sülalesi, bir yüzyıl Hyksos'ların tabiiyeti altında kaldıktan sonra, bir kurtuluş

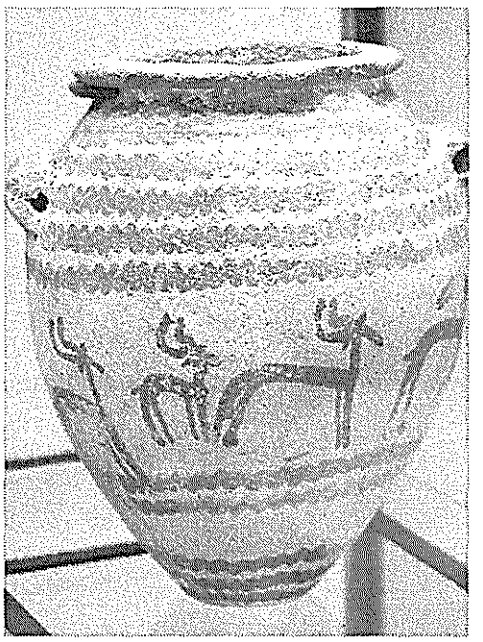

Louvre Müzesinde muhafaza edilen Mısır dönemine ait bit küp

savaşına girişmek için, yeteri kadar güç kazandığına karar verdi.

Ahmet, Mısır birliğini yeniden gerçekleştiriyor ve Mısır tarihinin en parlak sülalesi olan on sekizinci sülaleyi kuruyordu (1580).

Mentuhotep ve on birinci sülalenin hükümdarları tarafından girişilen, "Mısır'ın birleştirilmesi sorunu" gerçekleşince, önemli bir yönetim sorunu da çözümleniyordu.

Mısır'ın siyasi birliğini sağlayan koşullar, ülkenin manevi birliğini sağlamakta da büyük ölçüde etkili oldu. Mısır, çok erken bir dönemde, din, sanat ve edebiyat alanındaki özgür uygarlığıyla kendini gösterdi. Çeşitli dış etkilere ve din anlayışındaki değişikliklere rağmen bu özgürlüğü uzun süre koruyabildi.

YENİ İMPARATORLUK DÖNEMİ (M.Ö. 1580-1085)

Bu birliğin sürebilmesi için bütün Mısır kuruluşlarında ve genel siyasetinde tam reform gerekiyordu. On sekizinci sülale kendini bu işe adadı. Denilebilir ki yeni imparatorluk dönemindeki Mısır (1580-1085), on sekizinci sülalenin ve özellikle ülkenin iç ve dış siyasetine kişilikleriyle yön veren birkaç olağanüstü hükümdarın eseridir. Bu sülalenin hükümdarları beceriklilikleriyle, sık sık baş gösteren taht kavgalarının sebep olduğu karışıklıkları önlemeyi bildiler ve böylece, siyasi iktidarın uzun ömürlü olmasını sağladılar.

Dışta, Mısır siyaseti yeni meydana gelen olaylara uygun biçimde değişiklik geçiriyordu. Hyksoslar'ın istilası Mısır'ın en çok, Asya'dan gelen sataşmalardan korkması gerektiğini açıkça göstermişti. Böyle bir tehdidin tekrarlanmasını önlemek için, on sekizinci sülale, Asya'da bir Mısır imparatorluğu kurmağa çalışacak ve bu siyasetin, Mısır uygarlığının geleceği bakımından son derece önemli sonuçları olacaktı. Filistin, Fenike ve Lübnan'ın fethedilmesi, Mısır'a Asya'da sağlam bir harekât üssü sağladı; özellikle Fenike limanlarına sahip olmak, Mısır birliklerini denizden daha kolayca götürmeye elverişli oluyordu.

Hatti hükümdarı Hattuşil III ile Ramses II arasında imzalanan tarihi Kadeş Antlaşmasının İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilen metni.

Tutmes IV (1425 - 1405) Mitanni Kralı'nın kızlarından biriyle evleniyor. Bu ittifak aslında, Mısır'a kafa tutmaya yetenekli tek devlet olan Hitit İmparatorluğu'na karşı yöneltilmiştir.

Amenofis (1405 -1370) hiçbir bakımdan kendinden önceki krallara benzemiyordu; gevşek ve tasasızdı, Asya'daki Mısır politikası onu ilgilendirmiyordu. Bu davranış Mısır imparatorluğu'nun gerileme sebeplerini bir bakıma açıklar.

Asya'da fetihler yapma politikası XIX. sülalenin hükümdarlarınca yeniden ele alındı.

II. Ramses'in Abu Simbel'deki heykeli.

Hitit Kralı Mursil II, bu Mısır ilerlemesini durdurmaya çalıştı ama Kadeş'te yenildi (1315). Buna rağmen Sethi I, otoritesini Suriye'de sağlam olarak kurmayı başaramadı. Bu yüzden, ikinci Kadeş seferi askeri harekâtta bir duraklama dönemini gösterir ve Mısır, Sethi I'in krallığının sonuna kadar artık Asya siyasetine karışmaz.

Mısır'ın aradan çekilmesi Hititler için elverişli bir durumdu; böylece, yeniden Suriye ve Lübnan'ı kontrol altına almış oluyorlardı. Sethi I'in halefi Ramses II (1298 -1232), güçlü ve hırslı bir prensti; Mısır'ın kudretini tehlikede bırakmak onun tabiatına uygun değildi. Hitit hükümdarı Muvatalli de aynı derecede hırslıydı. Böylece bu iki prens arasında savaş, kaçınılmaz hale geldi. Muvatalli Mısır'a baskın yapmak için erken davranarak güçlü bir koalisyon kurdu ve Kadeş yakınında bir ordu topladı. Ramses II hemen Filistin'den dört ordu ile yukarıya doğru ilerledi. Kanlı bir savaş başladı. Ramses II yenik düşmek üzereyken kişisel yiğitliğiyle durumu kurtardı, savaş alanına hâkim kaldı (1292).

Mısır ile Hatti arasındaki çekişme sonsuza kadar sürebilirdi. Ama Muvatalli'nin ölümü (1282), Hitit İmparatorluğu'nun geleceğini değiştirdi. Gerçekten, ondan boşalan yere yeni bir prens geçeceği sırada Hatti'yi güçsüz düşüren büyük karışıklıklar oldu. Bir başka yönden, Asur'un yeni beliren kudreti Hitit hükümdarlarını kaygılandırmaya başlıyordu. Bütün bu koşullar Hitit politikasının, birdenbire bir dönüş geçirmiş olmasını, açıklar. 1275'ten sonra Hatti hükümdarı Hattuşil III, Ramses II ile bir ittifak antlaşması imzaladı. Tarihte Kadeş Barışı olarak geçen bu antlaşma Batı Asya'ya yarım yüzyıllık bir barış sağlıyordu.

Bununla birlikte Asya'yı yine de yeni tehlikeler tehdit ediyordu. Bu tehlikelerden biri Asur devleti, öbürü, Balkanlar'ı ve Küçük Asya'yı işgal edecek olan Hint-Avrupa dalgalarının gelişiydi. Ramses III'ün güçlü direnişi

Ramses'in Mısır Luxor'daki müzedeki mumyası

Mısır'ı büyük bir felaketten kurtardı: Hint-Avrupalılar, Mısır yazıtlarında "deniz kavimleri" diye adlandırılan topluluklar durduruldu.

Mısır, duruma hâkim olarak Asya'da imparatorluğunu yeniden kurdu. Ardından gelen güçsüz ve otoritesiz prensler Ramses III'ün eserini tehlikeli durumda bıraktılar ve yeni imparatorluğun sonunda (1085), Mısır artık Asya politikasını elden bırakmıştı.

On sekizinci sülale zamanında imparatorluğun genişlemesi, kuruluşlarda fark edilir değişikliklere yol açtı. Kral artık tek başına bütün görevleri yerine getiremedi. Görev ve sorumluluklarının bir kısmını vezirine, bir kısmını Nübye tabi kralına ve Amon büyük rahibine aktardı. Böyle bir siyasi sistemde kralın, yönetimde birliği koruyabilmek için çok güçlü ve uyanık olması, çevresinde de kendine bağlı danışmanlar bulunması gerekiyordu. Orta imparatorluğun düşmesini doğuran olaylar, kralları yeni ve sürekli bir ordu meydana getirmeye yöneltti; bu ordu, subay ve askerlerden oluşan yeni bir imtiyazlılar sınıfı oluşturdu.

On sekizinci sülale zamanında imparatorluğun genişlemesinin sonucu, yalnız kuruluşlarda köklü değişiklik olmadı; bu genişleme, imparatorluğun yapısını da değiştirdi. Mısırlı halklar Asyalı halklarla aralıksız temas halindeydiler; bu yüzden, imparatorluk, bir dereceye kadar kozmopolit (dünya vatandaşı) oldu. Bu halkların bütününe göre, Mısırlıların geleneksel dininde fazla özel çizgiler vardı: Daha evrensel bir dine karşı duyulan ihtiyaç, dini ayrılığının nedeni olmuş gibidir. Ama bu şartlar din devrimini açıklamaya yetmez, din devrimini teşvik eden hükümdarın, benzeri olmayan kişiliğini de hesaba katmak gerekir.

Amenofis IV (1370-1352), inançları etkisiyle olduğu kadar siyasi sebeplerle de tahta geçtiğinden beri Amon rahiplerinin iktidarına karşıydı; sonra, Teb'i bırakarak Akhetaton (Tell el Amarna) adlı yeni bir başkent inşa etti. Amenofis (Amon hoşnuttur) adını da Akhnaton (Aton'un parlaklığı) adıyla değiştirdi. Böylece, geleneksel dinden kopuyor ve tek tanrı Aton, tanrılaştırılmış güneş dairesi (Güneş kursu) kültünü kuruyordu. Bu yeni tektanrıcılıkta kral, büyük rahip ve peygamber görevlerini yerine getiriyordu; eski ahlak anlayışı ortadan

Tutankhamun'un mumyası

kalkıyor ve yerine son derece özgürlükçü bir doğacılık geçiyordu. İçtenlik, bireysel yönelişlerle eylemler arasında uyum, din yükümlülüklerinin başında yer alıyor. Yeni din, yaşama sevincini, doğaya ve canlı varlıklara aşkı, aşırı derecede övüyordu. Pekâlâ bilinir ki din üzerine bu kadar köklü bir reform sert bir karşı geliş uyandırmadan yapılamazdı. Hükümdar, eski kültlere karşı aldığı sert tedbirlere rağmen ülkenin bütününe kendini kabul ettirmeyi başaramadı. Başkaldırmalar o kadar güçlü oldu ki ömrünün sonunda Akhnaton, Amon rahipleriyle bir yakınlaşma sağlamayı bile denedi. Yerine gelen Tutank-haton Teli el Amarna'da üç yıl kadar Aton kültürüne bağlı kaldı; sonra birdenbire eski dine döndü ve Amon rahiplerine boyun eğdi. Adını Tutank-hamon adıyla değiştirdi. Aton devrimi yenilmişti ve bir an tehdit altında kalan Amon kültür, önemli bir sınavdan galip çıkıyordu. Amon rahipleri bu sonuçtan sivil iktidar için tehlikeli bir güç ve gurur elde etmiş oluyorlardı.

MEZOPOTAMYA'NIN GELİŞİMİ

Nil ve İndüs gibi uzak ırmak vadilerinde Mısır ve İndüs uygarlık biçimlerinin ortaya çıkışlarıyla birlikte, Mezopotamya Vadisi içindeki uygarlık bölgesinin genişlemesi de uygarlık saflarının güçlenmesine önemli bir katkıda bulundu. Gene de bu tür karmaşık topluluklar, gelişmeleri için sulama yapılan ırmak vadilerine gereksinim duydukları ölçüde, zorunlu olarak, insan yaşamının bir barbarlık deniziyle kuşatılmış seyrek karşılaşılan ve yabancı türleri olmak durumunda kaldı.

Yağmurla sulanan topraklar da uygar toplum yaşamına olanak verecek uzmanları besleyebilecek duruma sokulabilirse, uygarlık, ancak o zaman tüm yeryüzüne egemen olabilirdi. Bu ise, M.Ö. 2000'den az önce başlayan ve ancak M.S. 19. yüzyılda sona eren, tamamlanması neredeyse dört bin yıl alan bir süreçti.

Uygarlığın yağmurla sulanan topraklara yayılışı tartışma götürmez bir gerçek olmakla birlikte, ilk gerçekleştiği dönemin tüm ayrıntıları bilinmiyor. Örneğin M.Ö. 1200 dolaylarında Mezopotamya, içlerinde en çok tanınanları Küçük Asya'daki Hitit toplumuyla Suriye ve Filistin'deki Kenan toplumu olan bir dizi uydu uygarlıkla ya da uygarlığın eşiğindeki toplumlarla çepeçevre sarılmıştı. Mısır çölle-

ri Nil'in iki yanında benzeri gelişmeleri önledi; fakat, arkeoloji tarafından daha kanıtlanmamakla birlikte, İndüs uygarlığının öğelerinin Güney ve Orta Hindistan'daki sulama yapmayan halkların yaşamını etkileyecek biçimde güneye ve doğuya doğru sızmış olması imkânı vardı; bu durum belki de gerçekleşmişti.

Yağmurla sulanan topraklarda uygarlığın filizlenebilmesi için neyin gerekli olduğunu saptamak güç değil. Bir kere çiftçilerin bir yiyecek fazlası üretebilmeleri gerekmişti. İkinci olarak, bu yiyecek fazlalarını, onları üreten çiftçilerin elinden alıp, artık zamanlarının çoğunu köylü çoğunluğu gibi tarlalarda çalışarak harcamak zorunda kalmaksızın, yüksek zanaatları ve gizli bilgileri özgürce geliştirebilecek bir dizi uzman için kullanacak toplumsal düzenek gerekmişti.

Yiyecekleri üreticilerden alıp uzmanlaşmış tüketicilere aktaran toplumsal düzeneklerin kaynağı ve niteliği de, aynı derecede bugünkü bilgimizin sınırları dışında. Fetih ve ticaret muhtemelen iki temel etmendi. Fakat fatihler ve tacirler, karşılaştıkları toplumsal önderlik biçimleri üzerinde, ırmak vadilerinin sulama alanları ötesinde gelişmeye başlayan uygarlaşmış ya da uygarlık eşiğindeki toplumlar arasında oldukça çeşitli yapılar oluşturacak farklı etkilerde bulundular.

Örneğin Küçük Asya'nın kuzeydoğusunda, Asurlu tacirler tarafından M.Ö. 1800 dolaylarında yazılmış olan birçok kil tabletin bulunuşu, Hitit uygarlığının doğuşuna bir göz atmamıza imkân verir. Daha o tarihlerde yerel yöneticiler çevrelerinde askerler, rahipler, tacirler ve zanaatçılar toplamaya başlamışlardı bile. Böylece bu tarihten yüz yıl kadar sonra, Hitit başkenti Hattuşaş'ta gelişecek olan saray yaşamını daha küçük çapta önceden gerçekleştirmiş bulunuyorlardı.

Hitit yaşamının birçok yönü doğrudan Mezopotamya'dan alınmaydı. Örneğin çiviyazısı ve Mezopotamya dilinin bazı mitosları, Mezopotamya'dan alınmış kültür öğeleriydi. Aynı zamanda yerel gelenekten alınan bazı önemli öğeler de varlıklarını sürdürdü. Bunun sonucu, Mezopotamya'nın tüm bölgeye yayılmış özellikleriyle başka yerlerde görülmeyen yerel özelliklerin karışmasından oluşan bir karma kültürün ortaya çıkması oldu. Mezopotamya modelleriyle sıkı ilişkisine karşın, Hattuşaş heykelciliğinin şaşmaz biçimde kendine özgü oldukça hantal biçemine bakılırsa, Hitit sanatının bu durumdan doğan kültürel sonucu duyarlı bir biçimde yansıttığı görülür.

Hitit toplumu birkaç farklı etnik gruptan oluşur; öyle ki, bir grubun ötekini fethiyle, üzerinde Hitit uygarlığının yükseldiği toplumsal farklılaşmanın temellerinin atılmış olması olasıdır. Ancak yerel şefler ve yerel yöneticiler elleri altında belli bir miktarda servet ya da işgücü topladıktan sonradır ki, uygar toplumun tacirleri gerçekten ticaret yapmaya başlayabildiler. Uzak uygarlık ülkelerinde üretilen mallar, sıradan çiftçilerin ilgilerini çekemeyecek kadar pahalıydı.

Uygar toplumun tacirlerinin bunlarla değiştirmek isteyecekleri şeylerin -örneğin madenlerin, kerestenin ya da öteki hammaddelerin- taşınmaları ya da öbür satışa hazırlama işleri için çoğu kere oldukça incelikli işlemlerden geçirilmeleri gerekliydi. Bu tür girişimler için insan gücünü örgütleyen ve uygar toplumların tacirlerinden bez, madeni eşya satın alan kişilerin, bu işleri, bir etnik grubun ötekini ele geçirmesi olayında, ele geçiren grubun önderleri olarak, başlangıçta elde ettikleri servet ve kudret sayesinde yapabilmiş olmaları çok olası.

Hitit heykelciliğinin özelliğini oluşturan silahlı insanların hep ön planda yer alışları ve bu insanların heybetli görünüşü, kurbanlarından fatihlerin zevklerine hizmet edecek zanaatçıların ve öteki uzmanların yaşadığı küçük kentlerini besleyebilecek çapta rantlar ve hizmetler istemek durumunda olan fatihlerin ağır tehdidine işaret etmektedir.

Mezopotamya'ya komşu olan öteki ülkeler de, hemen hemen aynı toplumsal evrimden geçmiş görünür. Batıdaki Kenanlılar, daha çok tacir daha az asker bir toplum kurmuş olabilirler; fakat Dicle Vadisinin kuzeyindeki ve doğusundaki dağlık ülkelerde yaşayan Hurriler, Elamlılar, askeri yönü ağır basan ya da haklarındaki çok eksik bilgilerimize göre bize öyle görünen bir yol izleyerek, uygar Mezopotamya yaşamı çizgisinde, ancak onun kendilerine özgü çeşitlemelerini geliştirdiler.

Daha da uzak ülkelerde, dağların ötesindeki bozkırda, çoban topluluklar, özellikle silah takımlarını geliştirebilecek ya da giysilerinin görkemini artıracak madenlerle ilgilendiler. Örneğin M.Ö. 2500 dolaylarında Kafkas Dağlarının kuzeyindeki Kuban Vadisi'nin şefleri, mezarlarını güzel tunç silahlarla ve mücevherlerle döşemeye başladılar. Tunç zaten savaşçı olan bozkırın barbarlarını daha da korkunçlaştırdı. Gerçekten, çevrelerindeki uzak yakın tüm komşularını egemenlikleri altına alabileceklerini kanıtladılar. Böylece, bozkırdan sel gibi boşalan, tunç kullanan barbarlar, örneğin, M.Ö. 2500'ü izleyen altı yüzyıl içinde, kendilerinden önce buralarda yaşamakta olan toplulukları yenerek ve zamanla özümleyerek Batı Avrupa'yı istila ettiler.

Şiddet kullanma alışkanlıkları ve askerlik erdemlerine hayranlık, Avrupalıların bilincine, bu tunç çağı barbar istilalarıyla derin bir biçimde yerleştirildi. Finler, Estonyalılar, Macarlar, Basklar dışında günümüz Avrupasının tüm halkları, dillerini, Tunç Çağı fatihlerince getirilen ve Avrasya'nın batı bozkırlarından kaynaklanmış bir eski dilden (ya da birbirleriyle yakın ilişkili dillerden) aldıkları için, bu akınlarla Avrupa aynı zamanda dil alanında da Avrupalaştı.

Çeşitli dalları yalnız Avrupa'da değil, İran'da ve Kuzey Hindistan'da da konuşulduğu için bu diller ailesine Hint-Avrupa dilleri denir. Söz konusu dillerin günümüzdeki yayılış biçimi, bozkır barbarlarının, kaba yiğitliklerinin çağın en ileri tunç silahlarıyla desteklenmesiyle, hem doğuya hem de batıya doğru fetih yapma olanağı bulduklarını gösterir.

Örneğin Ortadoğu'da Hint-Avrupa dili konuşan küçük savaşçı toplulukları, Hurriler denen dağlı halk arasına yönetici olarak yerleşmiş görünür. Aynı şey daha doğudaki Kassitler hakkında da söylenebilir. Hatta en önemli etnik grupları Sami dili konuşan Hiksoslar bile, Hint-Avrupa dili konuşan birkaç topluluğu içlerine almıştı. İndüs Vadisinin Aryanlar tarafından fethedilmesi ve eski İndüs uygarlığının yıkılması, bu barbar göçünün bir uç örneğini oluşturur. Daha az bilinen öteki kabileler (Tocharlahlar) daha da doğuya, belki daha ileri bir tarihte, ta Çin sınırlarına kadar yürüdüler.

Sümerler

Mezopotamya'da devlet kuran eski kavim. Milattan önceki yüzyıllarda bölgeye gelerek, dördüncü bin yıl içinde devlet kurdular. İlk Sümerler, İran Körfezi ile Bâbil arasında Sinear adı verilen bölgeye yerleştiler. Elamlılar, Akkadlar ve Kasitlerle komşuydular. Bölgede bulunan Dicle ve Fırat nehirleri taştığından, etraflarında meydana gelen bataklıkları kurutmaya başladılar. Nehirlerin kenarlarına set çekerek taşmanın önüne geçtiler. Setlerden sunî tepeler meydana gelip, üstüne evler yaptılar. Kurdukları şehirlerin etrafını surlarla çevirdiler. Site adı verilen şehir devletleri kurdular.

Eski bir Sümer yazı tableti

Sümerler on bir şehir devleti kurdu. En meşhurları Kiş, Lagaş, Mari, Ur, Uruk'tur. Her sitenin bir reisi vardı. Siteler; muhtar, bağımsız, konfederasyon idaresine sahipti.

İlk Sümer Devleti, M.Ö. 3200-2800 yıllarında hâkimiyet sürdü. M.Ö. dördüncü bin yılda kurulup, üçüncü bin yıl içinde Akkadlı Sargon Hanedanı tarafından yıkıldı. Sargon Hanedanı Sümerlere çok eziyet etti. Sargonlar, Mısır firavunlarını taklîden, insanları kendilerine tapmaya zorlayınca, Sümerler isyan ettiler. Sümerler, M.Ö. 2600'de tekrar hâkimiyet kurdular. Bu hâkimiyet, Lagaş Sitesi dışında M.Ö. 2500'lere kadar devam etti. Gutilerin artan taarruzları neticesinde Lagaşlar da kendilerini müdafaa edemeyip, yıkıldılar. Gutiler, M.Ö. 2400'lerde zayıflatılar. Ur Sitesi Gutileri Sinear'dan attı. Urlular, M.Ö. 2350'de Sümerlere tekrar istiklâllerini kazandırdı. Sümerler kuvvetlenerek, Suriye, Asur ve Elam ülkelerini zapt ettiler. Tekrar büyük bir devlet kurdular. Fakat çok geçmeden hâkimiyetlerindeki kavimlerin isyanıyla zayıflamaya başladılar. İstiklâllerini kaybettiler.

M.Ö. 2287'de Elamlılar ve diğer Sami kavimlerinin isyan ve taarruzlarıyla onların hâkimiyetine girdiler. M.Ö. 2300'lerden sonra, Sümerler, bölge-

deki diğer kavimlerle karışarak kayboldular. Bölgedeki sanat, mimarlık ve medeniyet eserleri arkeolojik kazılar neticesinde çıkarılarak, Sümerler hakkında bilgi toplanmaktadır.

Sümerlerde, şehir devletlerinin başında aynı zamanda din adamı da olan "Patesi" denilen bir reis bulunurdu. Siteler, konfederasyon sistemiyle idare edilirdi. Her site surla çevrili olup, çevresinde merkeze bağlı köy ve kasabalar bulunurdu. Sitede; kendi ilâhı için bir mabet, patesi için saray ve ahali için meskenler vardı. Dış tesirler ve emniyetin muhafazası için sitenin etrafı surlarla çevriliydi. Mimarlıkta sütun, kemer, kubbe, inşaatlarda tuğla kullandılar. Tuğladan yüksek binalar ve abide eserler yaptılar. Mimarî eserlerini tezyinatla süslerlerdi. Tezyinatlarda geometrik şekiller kullandılar. Her site ayrı bir tanrıya inandıklarından çoktanrılı dine mensuptular.

Dingir en meşhur tanrılarıydı. Güneş, ay ve yıldızlara da tapardardı. Ahirete, Cennet ve Cehenneme inanmazlardı. Âdet ve hukuki kaideleri topladıkları kanunları vardı.

Kral Annunaki'nin kabartma tasviri

Daimî ordu teşkilatları yoktu. Her Sümer vatandaşı asker sayılıp, lüzumunda silah altına çağırılırdı. İktisadi ve ticarî hayatın canlılığı için çalışıp, ziraat ve hayvancılığı geliştirdiler. Dicle ve Fırat nehirlerini kontrol için

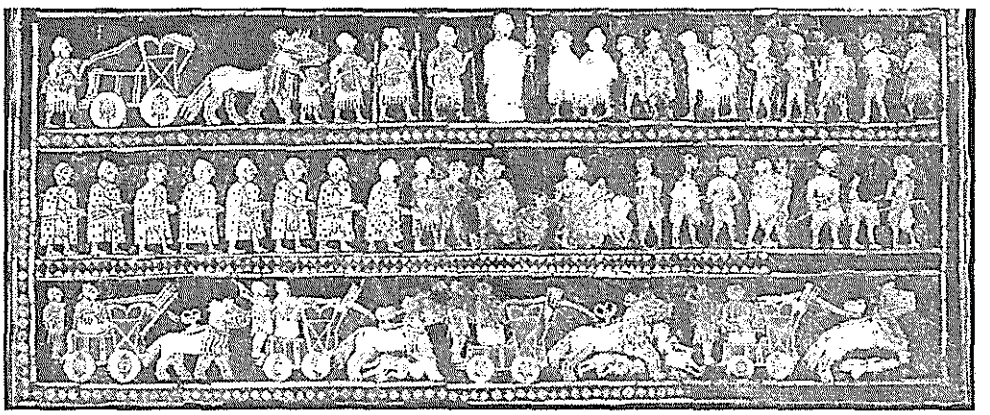

Sümerler dönemine ait duvar tasvirleri

setler yapıp, kanallar açtılar. Sulu ziraatta bol mahsul ürettiler. Koyun ve keçi besleyip, yün ve kıldan kumaş dokuyup, giyerlerdi. Dokuma tezgâhları ve imalathaneleri vardı. Mozaik ve seramiği kullandılar. Canlı varlıkların heykellerini yaptılar. Arkeolojik kazılarda, Sümerlere ait pek çok eser çıkarılıp, müzelerde teşhir edilmektedir. Sümerlerin asıl ünü, çivi yazısını kullanmalarından gelir. Çivi yazısı kil tabletler üzerine yazılırdı. Çivi yazılı eserlerden her hece için bir harf kullanılmıştır. Sümer dilinin bitişgen Ural-Altay grubuna benzediği iddia edilmektedir. Çivi yazısıyla yazılmış Sümerce; efsane, destan ve resmî vesikalar bulunmuştur.

Akkadlar

Akkadlar Sami kökenli bir topluluktur. Sümerler döneminde Mezopotamya'ya göçen bu topluluk Sümer kültürünü benimsemiştir. Sümerler sonrasında Mezopotamya'nın lideri konumuna gelen halk, Mezopotamya'daki medeni gelişimin öncüsü Akkadlar olmuştur. Ayrıca Akkadlar daha sonra Mezopotamya'da güçlü konuma ulaşacak yine Sami kökenli Asur ve Babil halklarına da öncülük etmişlerdir. Akkadlar, Sümerlerden farklı olarak kent krallıklarından ziyade Evren veya Dünya krallığı kavramını Mezopotamya'ya getirmiştir. Bölgenin merkezi bir idare eline geçmesi de ilk kez Akkadlar döneminde olmuştur.

Akkad hanedanının kurucusu kral Sargon'dur. Agade isimli bir başkent kuran Sargon kayıtlara göre 34 savaş yapmıştır. Yine de Sargon'a dair bilgilerde mitoloji ile gerçeklik karışıktır. Sargon'un torunu olan Akkad kralı Naram-Sin de dedesinin yolundan gitmiş birçok sefer yapmıştır. Fakat Naram-Sin'den sonra bölgedeki güç dengeleri değişmiş ve Akkadlar düşüşe geçmiştir. Kısa bir süre için de Zagros Dağlarından inen ve işgale başlayan Gutiler yönetimi ellerine geçirmişlerdir.

Akkadların yönetimindeki zayıflıklar nedeniyle, birçok kentin yönetici hanedanı yönetimi tekrar ellerine geçirmişlerdir. Bu kentlerden öne çıkanı Ur kenti ve yöneticisi 3. Ur Hanedanıdır. Hanedan Akkadların izinden giderek bütün bölgeyi kontrol altına almak istemiştir. Yaklaşık 100 yıl kadar (MÖ 2100-MÖ 2000) süren bir dönemde Ur kenti Mezopotamya'nın en büyük siyasi gücü olmuştur. Dönemlerinin sonu yoğun göçler ve çevre toplulukların saldırıları ile gelmiş ve yönetimleri zayıflamıştır. Ur Sülalesinin yönetiminin sonu aynı zamanda Sümerlerin Mezopotamya'daki yönetimlerinin sonu demektir. Daha sonra Sümer kökenli olmayan kavim ve sülaleler egemen olmuşlardır. Yine de bu dönem kültürel, dini ve mimari açıdan medeni gelişimi büyük oranda etkilemiştir.

Asur ve Babil

Ur Sülalesinin çöküşünden sonra kuzeyde büyük bir siyasi güç olarak Asur, güneyde ise din ve kültür merkezi olarak Babil öne çıkmıştır. Aynı zamanda 2. binyılın erken dönemlerinde bölgeye gelen Hurri ve Amur-

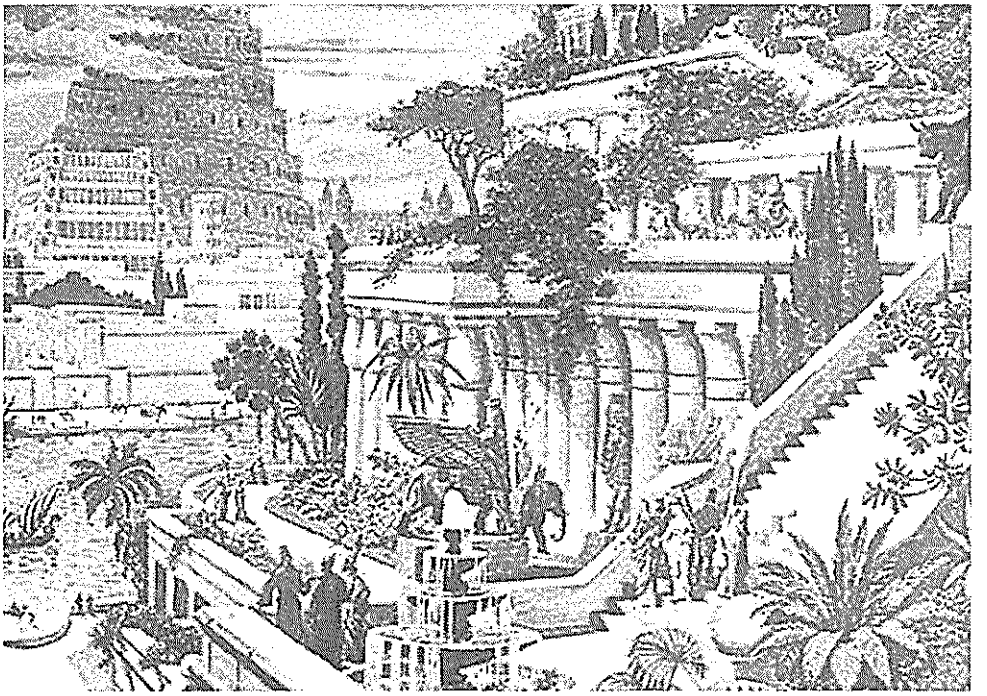

Temsili bir Babil resmi

rular (veya Amoritler) bölgenin gerek nüfus gerekse kültürel yapısını büyük oranda etkilemiş, daha sonraki siyasi olaylara da etki etmiştirler.

2. binyılın başlarında yükselen kavimlerden biri Asurlardır. Özellikle oluşturdukları geniş ticaret ağı onların Mezopotamya kültürünü farklı bölgelere yaymasına ve farklı kültürleri de Mezopotamya'ya taşımasına neden olmuştur. Anadolu'ya yazının gelmesi de yine bu dönemdeki Asurlu tüccarlar sayesinde olmuştur.

Diğer yükselen kavim ise güneyli Babil'dir. Amurru kökenli olan Eski Babil sülalesi, 5. kral Hammurabi ile dönemin diğer krallıkları üzerinde egemenlik kurmuştur. Bu sıralarda Anadolu'da Eski Hitit Devleti fetihlere başlamış ve sonunda Hitit Kralı I. Murşili MÖ 1595 yılında Babil'i alarak Babilin egemenliğine son vermiştir.

Daha sonraki dönemlerde Kassitler öne çıkmış, Anadolu'daki Hititler güçlenmiş, Hurriler Mitannilerin önderliğinde yeni bir siyasi güç oluşturmuşlardır. Yaklaşık iki yüzyıl süren Mitanni-Hurri egemenliğinin zayıflaması Asurların yükselmesine olanak vermiş ve MÖ 13. yüzyılda Asur kralı I. Şalmaneser Mitanni-Hurri devletini sonlandırmış ve Asur egemenliğini kesin olarak başlatmıştır. Fakat bu Asur egemenliği de yoğun göç dalgaları sebebiyle zayıflamıştır. MÖ 9. yüzyılın başında kuzeyde Asur'un tekrar yükselmesine ka-

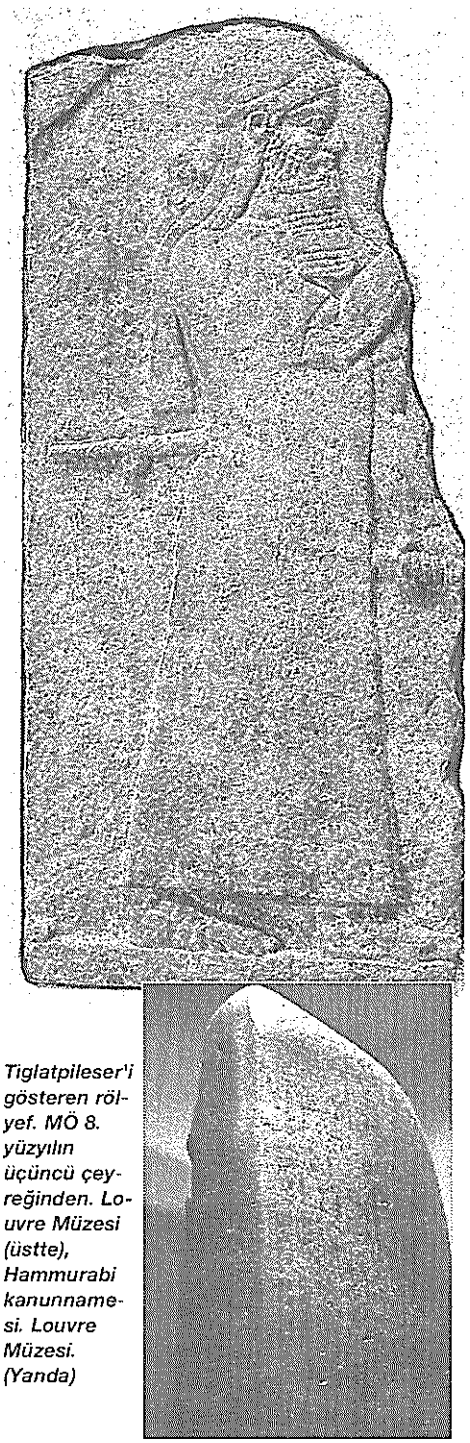

Tiglatpileser'i gösteren röliyef. MÖ 8. yüzyılın üçüncü çeyreğinden. Louvre Müzesi (üstte), Hammurabi kanunnamesi. Louvre Müzesi. (Yanda)

dar bölge karışık bir dönem geçirmiştir. Bu zamana kadar Mezopotamya ve çevresinde birçok yeni devlet ve kavim ortaya çıkmıştı. MÖ 9. yüzyıldan yaklaşık MÖ 5. yüzyıla kadar süren Asur yönetimine Yeni Asur Krallığı denmiştir. Bu dönemde yoğun bir yayılma politikası benimsenmiş, her kral sayısız sefer yapmıştır. Yine de güney Mezopotamya'da Babil egemenliğini korumuştur. Babil dışında Urartular ve Medler de bağımsız birer güç olarak konumlarını korumuşlardır. Bir dönem Asur zayıflasa da III. Tiglatpileser ile tekrar yükselmeye başlamış Urartu kralını yenmiş ve yayılma politikasıyla diğer önemli güçleri, Babil ve Medleri, rahatsız etmiştir. II. Sargon ve sonrasında Asur'un konumu daha da yükselmiş; Asur birçok krallığı egemenliği altına aldığı gibi Mısır'a yapılan büyük seferlerle Mısır'ı da yağmalamıştır. Yeni Asur Krallığı'nın en geniş olduğu dönemde Medler ve Babilliler, İskitlerle birleşerek Asur'a savaş açmış ve sonunda Asur'un yıkılmasına neden olmuştur.

Yeni Asur Krallığı sonrası dönemde Babil yükselişe geçmiş ve Yeni Babil olarak anılan bir dönem başlamıştır. Yeni Babil, Asur'un bütün topraklarına egemen olduğu gibi çevre krallıklara birçok sefer düzenlediler. Bu sıralarda Medler Urartu devletine son verdiler. MÖ 539 yılında Perslerin Babil'i ele geçirmesiyle Yeni Babil son buldu. Bu dönem ve sonrasında Persler tüm Mezopotamya'yı egemenlikleri altına aldı.

ANADOLU MEDENİYETLERİ

Anadolu'da tarih boyunca kurulan medeniyetler. Anadolu isminin ortaya çıkışı konusunda iki rivayet vardır. Birincisi; Romalıların buralara hâkim oldukları devirde Kızılırmak ile Ege Denizi arasındaki bölgeye "Thema Anatolica" (Doğu Bölgesi) ismini vermişlerdir. Zamanla Thema Anadolica isminin yerine sadece Anatolica kullanılmış ve batı literatürüne bu şekilde geçmiştir. Müslüman Türklerin buraya yerleşmeleri ile bu kelime değişerek Anadolu şeklini almıştır.

Anadolu, kuzeyden ve güneyden iki büyük denizle çevrilmiş ve bu sınırlar güneyde Toroslar, kuzeyde dağ silsileleri tarafından belirtilmiş olduğundan ve bütün bu oluşum doğu-batı ulaşımını kolaylaştırırken, kuzey-güney ulaşımını güçleştirdiğinden; her çağda, ön Asya ile Avrupa arasında bir köprü olarak kabul edilmiştir. Ama Anadolu'nun, bu doğal coğrafya durumuna bakarak, yalnız bir köprü, ya da bir geçit olduğunu kabullenmek doğru değildir. Coğrafya bakımından bir bütün olan Anadolu'da, en eski çağlardan beri, birçok kavim yerleşti ve bunlar kendilerine özgü gelişmeler göstererek önemli kültürler meydana getirdiler. İşte Anadolu'da en eski çağlarda meydana geldiği bilinen bu kültür geleneği, ülkeye daha sonra gelen bütün kavimleri etkisi altında bıraktı ve kendi boyundaki kültür gelişmesinin, kavimler göçlerinden mümkün olduğu kadar az etkilenmesini sağladı.

Anadolu'da insanların toplu olarak yaşamaya başlamasıyla birlikte, devletler kurulmaya başlamış ve farklı medeniyetler birbiri ardına ortaya çıkmıştır. Asırlarca devam eden bu devletler zinciri, Anadolu'nun yeryüzünün medeniyet beşiği olmasına sebep olmuştur.

Hititler

M.Ö. 2000 yılından M.Ö. 8. yüzyıla kadar Anadolu'da hüküm süren devlet. Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Bunların kökeni ve Anadolu'ya geliş yolları hakkında çok çeşitli görüşler mevcuttur. Önceleri batıdan Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geldikleri kabul ediliyordu. Daha sonraları ise, Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya gelip önce Yeşilırmak, sonra Kızılırmak meralarına yerleştikleri ileri sürüldü. Kayseri ve çevresinde bulu-

nan, Asur tüccarlarına ait belgelerden ele geçen Hititçe şehir ve şahıs adlarından bu kavmin M.Ö. 2000 yılında Anadolu'ya geldiği tahmin edilmektedir. Hititlerin Anadolu'ya yerleşmesi esnasında bu bölgede, yerli Hatti kavimlerinin kurdukları bağımsız küçük şehir krallıkları vardı. Bu krallıklardan bazılarını ele geçiren Hititler, Kuşşara ve Neşa bölgesinde hâkimiyetlerini ilan ettiler. Hanedanın tanınan ilk kralı Pithana'dır.

Pithana'dan itibaren M.Ö. 1400 yılına gelinceye kadar geçen devreye Eski Hitit Devleti adı verilmekte, bu zamandan yıkılıncaya kadar geçen süreye de Yeni Hitit Devleti veya İmparatorluk devri denilmektedir.

Eski Hitit Devletinin meşhur hükümdarları arasında Birinci Hattuşil ve Birinci Murşil gelmektedir. Diğer hükümdarlar hakkında ya çok az bilgi bulunmaktadır. Eski devirde Hitit Devleti, en parlak zamanını Birinci Hattuşil devrinde yaşadı. Hattuşil (M.Ö. 1650-1620), Güneydoğu Anadolu'ya inerek Haleb'i aldı. Devletin sınırlarını Fırat nehrine kadar genişletti. Ölümü üzerine başa geçen Birinci Murşil (M.Ö. 1620-1590), önce Babil Devleti üzerine sefere çıktı. Bu seferde kesin bir sonuç elde edememesine rağmen, Babil Devleti büyük ölçüde zayıfladı ve Kassitlerin eline geçti. Birinci Murşil daha sonra Hurri ülkesine sefer açtı ve başkent Hattuşaş (Boğazköy)'ta çıkan karışıklıklar üzerine geri döndü. Çok geçmeden bu karışıklık sırasında öldürüldü. M.Ö. 1590 yılında Birinci Murşil'in ölmesi ve hiçbir önemi olmayan sonuncu kral Telepinus'tan sonra Eski Krallık dönemi sona erdi.

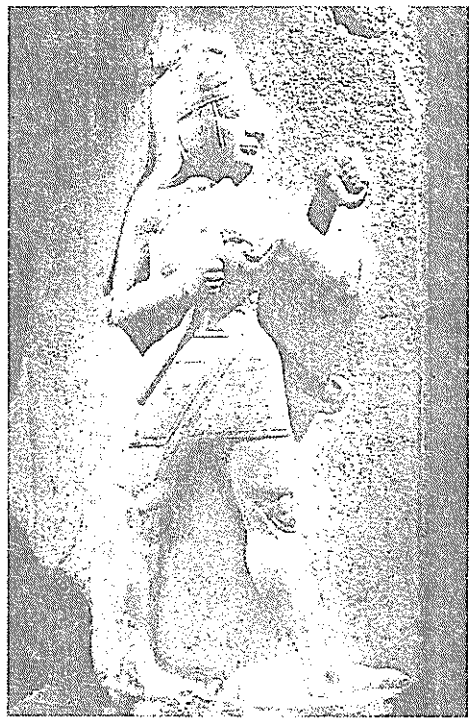

Hititler dönemine ait insan figürü

Hititlerin başkenti Çorum'un Boğazkale ilçesinde yer alan Hattuşaş Aslanlı Kapı

Hitit tarihinin en büyük kralı olarak ün yapan Birinci Şuppiluliuma (M.Ö. 1380-1340) yeni krallık dönemini kurdu. Hitit Devleti onun zamanında tarihinin en güçlü noktasına ulaştı. Şuppiluliuma, Anadolu'da siyasi birliği kuvvetlendirdikten sonra Güney Mezopotamya ve Suriye içlerine doğru ilerlemeye başladı. Bu nedenle Mısır Devleti ile karşı karşıya geldi. Birinci Şuppiluliuma, Mısır'a karşı zaferler kazandı ise de, vebaya yakalanarak öldü ve yerine İkinci Murşil (M.Ö. 1339-1306) geçti. Bu hükümdar ve onun halefi Muvattaliş (M.Ö. 1306-1282) zamanında Hititlerin Mısırlılarla mücadelesi devam etti. 1296'da iki ülke arasında meşhur Kadeş Savaşı meydana geldi. İki taraf da birbirlerine üstünlük sağlayamadılar. Nihayet Üçüncü Hattuşil, Mısır'la olan anlaşmazlığa son vererek barış yaptı. Hattuşil'in 1250 yılında ölümünden sonra Batı Anadolu sahillerine çıkan Akalar; giriştikleri seri akınlarla Hititleri zayıflattılar. Bu saldırılar neticesinde küçük şehir devletçikleri haline gelen Hititler çok geçmeden Asurlular tarafından yıkıldılar.

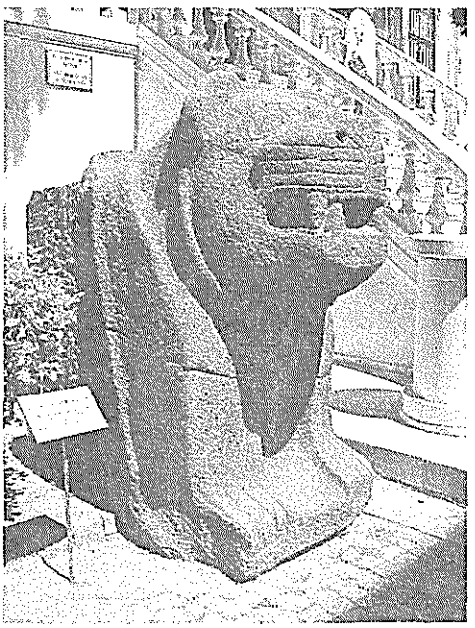

Bir Hitit aslanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi

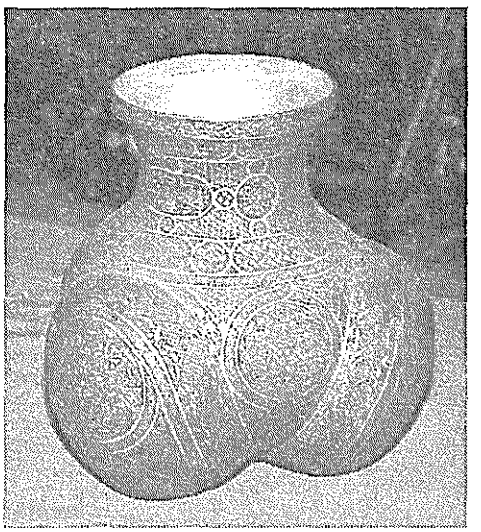

Hititler dönemine ait metal işlemeli bir vazo

Kültür ve medeniyet: Hitit medeniyetinin kalıntıları Anadolu'nun Alacahöyük ve Boğazköy ile Kuzey Suriye'nin birçok yerlerinde dağınık olarak bulunmaktadır. Hititler sanatta Hattileri taklit etmişlerdir. Hitit sanatının bugüne kadar gelebilen eserleri arasında saraylar, tapınaklar, heykeller ve etrafı duvarlarla çevrili şehirler gelmektedir. Hitit sanatı, kendisinden sonraki Ege sanatını büyük ölçüde etkilemiştir.

Hititler çivi yazısının yanında, hiyeroglif denilen resim yazısını da kullanıyorlardı. Hiyeroglif yazısına özellikle abideler ve mühürler üzerinde rastlanılmıştır.

Hitit ülkesindeki kazılarda çıkan tabletler Hititçeden başka Akadca, Hurrice, Hattice ve Palaca yazılmıştır. Bu belgeler, Hititlerin zengin bir edebiyata sahip olduklarını göstermektedir. Hitit kralları her yıl sonunda yaptıkları icraatları, yıllıklar halinde yazdırıyorlardı. Hitit devlet arşivinde bu tarihi belgelerin yanında bol miktarda dini edebiyat metinleri de vardı.

Hititler çoktanrılı bir dine inanmaktaydılar. Ele geçen bir metindeki "bin tanrı" sözü bu durumu ispatlamaktadır. Hititler yalnız kendi tanrılarına değil, Anadolu'daki diğer kavimlerin tanrılarına da tapınmışlardır. Hititlerin milli tanrıları arasında en önemlileri güneş tanrısı Utu, deniz tanrısı Asuna ve savaş tanrıçası Delvani'dir.

Eski Anadolu mimarisinden kaynaklanan Hitit mimarisinde abidevi eserler söz konusudur. Eski krallık döneminde taş temeller üzerine oturtulmuş sağlam savunma alanlarıyla çevrili kaleler, askeri mimarinin temel özellikleridir. Boğazköy'deki kale ve sur düzeni arazi ve askeri mimarinin temel özelliklerine uygun olarak inşa edilmiştir. Mimari tarihinde de en eski köprü Hitit devrinden kalmadır. Bu köprü, Boğazköy'ün kuzeydoğusunda Anbarlıkaya ile Büyükkaya arasında kurulmuştur.

Hitit heykelciliği, mimari eserlerin bir unsuru olarak gelmiştir. Büyük ebatlarda ve pişmiş topraktan yapılan heykeller genellikle boğa ve aslan vb. figürleri gösterir.

Hititler ile birlikte Anadolu çömlekçiliği en üst seviyeye çıkmıştır. Kazılarda çıkan çömlekler genellikle ince çeperli ve tek renklidir. Birkaç yeni tipin dışında bütün Hitit seramikleri hep aynı özellikleri taşır.

Eski Anadolu oymacılığının en güzel örnekleri Hitit devrinden kalmadır. Oymalar taş, tunç, demir ve altın üstüne yapılmıştır. Hititlerde silah sanayinin de devrine göre çok gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Frigler

M.Ö. 12-7. yüzyıllar arasında Anadolu'nun batısında hâkimiyet kuran

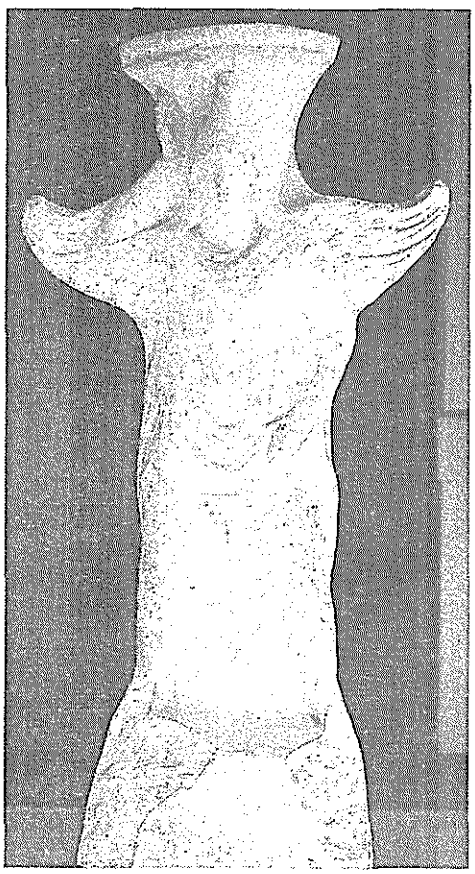

Attis heykeli, Louvre Müzesi

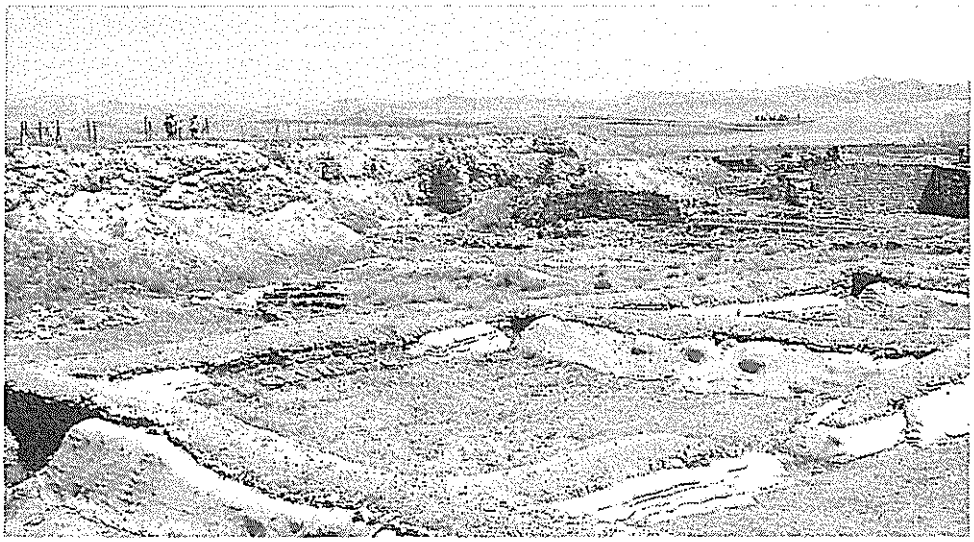

Friglerin ilk kralı ülkenin başkenti Gordion kalıntıları

topluluk. Frigler M.Ö. 1200 yılından sonra Trakya'dan Anadolu'ya dalgalar halinde gelmişlerdir. Bunların yerleştikleri bölgeye Frigya denmektedir. Bu bölge Tuz Gölünün kuzeybatısında kalan bölge ile bunun kuzeybatısında kalan yerlerdir. Hitit İmparatorluğunun parçalanması üzerine Orta Anadolu yaylalarına yayılarak başkent Gordion'u ve önemli bir dini merkez olan Midas (Yazılıkaya) şehirlerini kurdular. M.Ö. 800 yıllarında Asurluların konfederasyonu doğu bölümlerini hâkimiyetlerine almalarıyla batıdaki hâkimiyet Frigya'nın oldu.

Frigya Krallığının kurucusu Birinci Gordios'tur. Kral Gordios'un ölümünden sonra, yerine oğlu olan Birinci Midas kral oldu. Bu kral zamanında devletin toprakları en geniş seviyeye eriştı. Birinci Midas, Asur imparatoru İkinci Sargon'la savaştı. Midas'ın ölümünde Frigya Krallığı, Kızılırmak'ın batısında kalan Anadolu'nun büyük parçasının en önemli kısmında yayılıyordu. Midas'tan sonra Frigya Krallığının başına beş kral daha geçti. M.Ö. 650 yıllarında krallık, Kimmer ve İskit devletlerinin istilalarına uğradı. Yedinci kral Adraste'nin bilgisiz ve idaresizliği yüzünden devlet büyük ölçüde zayıfladı. Neticede M.Ö. 620 yılında Lidyalılar, Friglere büyük bir darbe indirdiler. Yıkılan devletin toprakları üzerinde kendileri yerleştiler.

Frigyalıların medeniyeti üzerinde Hitit ve İyonyalıların etkisi görülmüştür. Frigler ziraatçı bir kavimdi. Bu yüzden inandıkları ilahlara ait putlar, daha çok ziraat ve bereketle ilgilidir. En büyük putları Kibel ismini verdikleri toprak ve bereket tanrıçasıydı. Onun şerefine mabetler ve ayinler yapılırdı. Frigyalılar çanak, çömlek ve dokumacılık sahalarında çok ilerle-

mişlerdi. M.Ö hüküm sürmüş diğer Ön Asya ülkelerinde görüldüğü üzere, Friglerde de kayaların içine oyulmuş kral mezarları mevcuttur. Çok büyük olan bu mezarların içine kralın ölüsüyle birlikte onun hayatta en çok sevdiği eşyalar da konulmaktaydı.

Lidyalılar

Batı Anadolu'da devlet kurmuş eski bir kavim. Asıl merkezleri, Menderes ve Gediz nehirleri vadileriydi. Ülke güneyinde Karya, doğusunda Frigya, batısında Eolya, kuzeyinde Temnos Dağları ile çevrilidir.

Yunan efsanelerine dayanarak, M.Ö. 700'lerde Mermnad veya Şahin Kralları adı ile kaynaklarda geçen Lidya Sülalesinin adı, Lidas'tan gelmiştir. İlk kralları Giges'tir. Giges, ülkesinin ticaret ve imarına önem vererek, merkezleri Efes'ten Mezopotamya'daki Sus şehrine kadar giden "Kral Yolu"nu yaptırdı. Kimmerlerin M.Ö. 670'te saldırısına karşı dayanan Giges, daha sonraki taarruzlarda kendini müdafaa edemeyince, 662'de öldürüldü. Yerine oğlu Ardis geçti. Sard hariç, Kimmerler tarafından tahrip edilen ülkelerini müdafaa edebilmek için, Asurlulardan yardım istedi. Lidya ülkesi Asurluların ittifakı ile Kimmerlerin işgalinden kurtuldu. Fakat, kendilerini bir daha toplayamadılar. Sadiyat, Alyat (M.Ö. 617-560) krallığı devrinde Kızılırmak'a kadar genişlemişlerse de Medler tarafından durdurulmuşlardır. Alyat'tan sonra Lidya Kralı olan Krezüs (M.Ö. 560-546) devrinde en parlak ve kötü günlerini yaşayan ülke, kültür ve sanat ilerlemesine rağmen Medlerin taarruzlarına hedef oldu. M.Ö. 546 tarihinde Kızılırmak boyunda Kurus ile yapılan muharebede ücretli askerler çekilince Krezüs yenilerek esir edildi (Bkz. Krezüs). Medler (Persler) tarafından işgal edilen Lidya ülkesi, Romalı ve Bizanslılardan sonra Türklerin eline geçti.

Anadolu'nun eski ticaretinde büyük rol oynayan Kral Yolu'nu yaptırmaları, sanat eserleri ve parayı yaygın olarak kullanmalarıyla tanınan Lidyalıların merkezi Sard'ın kalıntıları, Manisa'nın Salihli kazası sınırları içinde hâlâ mevcuttur. Güneş ve ay tanrısına tapan Lidyalılar ölülerini kaya veya toprak içine yaptıkları mezarlara koyup, üstünü toprakla yükselterek örterlerdi. Kral mezarları yüksekçe olup, mozak tipindeydi.

Urartular

Anadolu'daki eski devletlerden. Doğu Anadolu'nun güney kısmında Van Gölü çevresinde yaşarlardı. Ari ırkına mensuptular. Bölgeye nereden geldikleri tespit edilememiştir.

Urartulardan ilk defa M.Ö. 13. yüzyıla ait Asurca kaynaklarda bahsedilir. İlişkileri en fazla Asurlularla olmuştur. Önceleri küçük krallıklar halindeydiler. M.Ö. 10. yüzyılda, Tuşba (Van) merkez olmak üzere birlik haline geldiler. M.Ö. 9. yüzyılda gelişip sınırlarını genişlettiler. Sınırları, doğuda Hazar Denizinden batıda Malatya'ya kadar, kuzeyde Gökçe Gölü, Erzurum ve Erzincan'dan, güneyde Musul ve Halep'e kadar uzanıyordu. Asurluların Akdeniz ile bağlantısını kestiler. Bölgenin en kuvvetli devleti

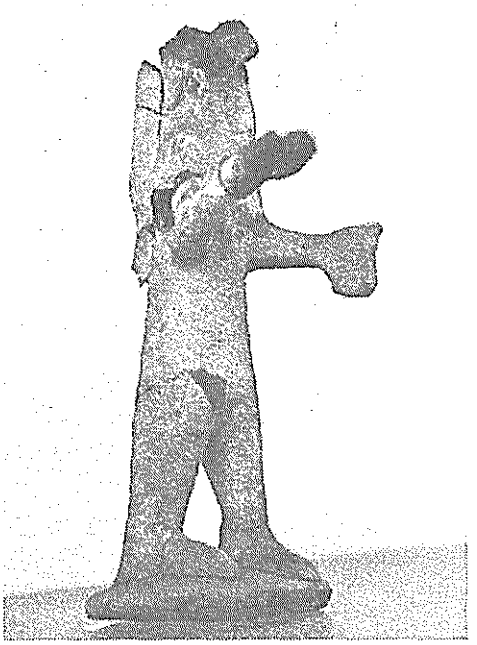

Urartu döneminden kalma bir savaşçı heykeli

haline geldiler. M.Ö. 8. yüzyılda önce Kimmerlerin sonra da İskitlerin saldırılarına uğradılar. Ülkenin dağlık kesimine çekildiler. Urartu toprakları İskitlerin işgaline uğradı. Asur Devletinin M.Ö. 612'de yıkılmasıyla Urartular, Medler'in taarruzlarına açık hale geldiler. Medler, Anadolu'yu işgale başlayınca, Urartu ülkesi tahribata uğradı. M.Ö. 7. yüzyılın sonunda Urartu Devleti yıkıldı. Urartu ülkesi Medlerin hâkimiyetine geçti.

Urartular, çoktanrılı dinlere inanırlardı. Çivi ve hiyeroglif yazısı kullanırlardı. Daha çok taş üzerine yazılan kitabeleri olup, seramik, madeni ve diğer dayanıklı maddeler üzerine yazılı olanlara da rastlandı. Urartu bölgesinde arkeolojik kazılar, 19. yüzyıldan beri yapılmaktadır. Alman, Rus, Amerikalı arkeologların başlattıkları kazıları Türk bilim adamları devam ettirmektedir. Türkiye'de Altıntepe, Adilcevaz ve Van bölgesinde Toprakkale ve Çavuştepe'de kazı ve araştırmalar yapılmaktadır.

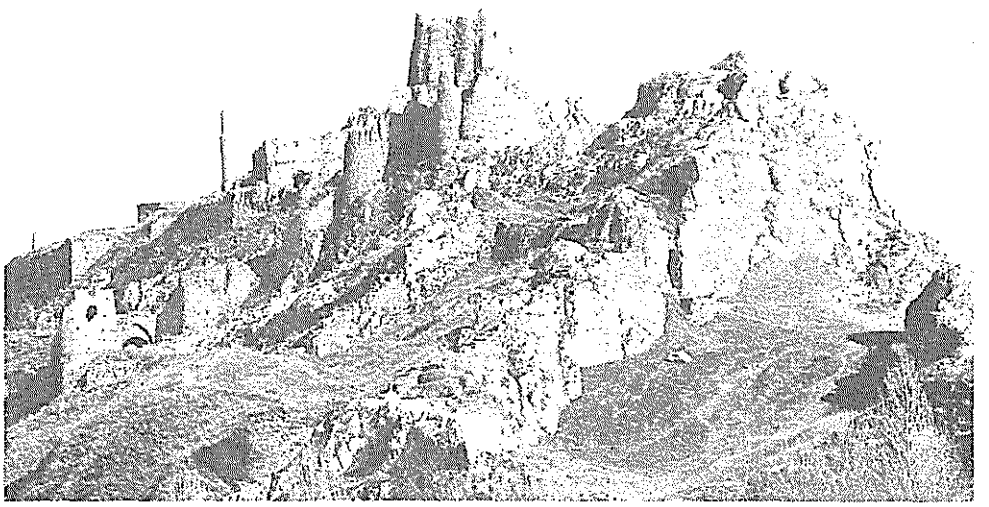

Urartu kralı Sarduri tarafından M.Ö. 9 yüzyılda yaptırılan Van Kalesi

ASYA'DA YENİ İMPARATORLUKLAR

Asur-Yeni Babil-Mısır-Med

Hint-Avrupa istilası Asya'da birçok değişikliğe sebep oldu. Hitit Devleti çöktü. Küçük Asur Devleti bu boşluktan yararlandı. Tiglatpileser I (1116-1090) Akdeniz'e kadar bir imparatorluk kurdu. Bundan sonra büyük güçlükler yaşayan Asur ancak M.Ö. X. yy'da toparlandı. Kummuhi Devleti, Aramîler, Urartu ile savaşlar yapıldı. Babil'e seferler düzenlendi. Devletin sınırları Yukarı Suriye, Ermenistan ve Van bölgesine kadar uzandı. Bir duraklama devresinden sonra Tiglatpileser III (745-727) krallığının sonunda bütün yakın doğuya hâkimdi. Onun ardından gelenler bu büyük imparatorluğu örgütlendirdiler. Bir yüzyıl boyunca güçlü prenslerin yönettiği Asur Devleti, hâkimiyetini Asya'ya kadar uzattı ve Mısır'a girdi. İmparatorluk yalnız güce dayalı olduğu ve manevî birlikten yoksun bulunduğu için, kuruluşu ne kadar hızla olmuşsa, yıkılışı da aynı hızla oldu.

Rakibi Mısır'ın desteklediği Suriye ve Babil bağımsızlığını kazandı. Bundan sonra kimi topraklar geri alındı hatta Kilikya fethedildiyse de krallar buralarda gerekli kurumları tesis edemediler. İç savaşlar baş gösterdi. Bu sırada Medler saldırdı (680-669). Asarhaddon yine de duruma hâkim oldu. Mısır'a girdi. Ve Asur'u tarihinin en geniş imparatorluğuna kavuşturdu.

Asurbanipal'in saltanatı, Asur Devleti'nin, Anadolu yaylalarından Mısır'a, İran körfezi kıyılarına; Susiane'dan Akdeniz'e uzanan en yüksek aşamaya varışının belirtisidir. Ne var ki Asurlular, bu geniş imparatorluğu birleştirebilmek için bütün güçlerini ve kaynaklarını tükettiler; Asur'un olağanüstü güce sahip dört prens tarafından yöneltilmek gibi büyük bir talihliliği vardı.

Sonraki krallar çok büyük güçlüklerle karşılaştılar. Medler ve Babilliler birlik olup Asur Devletini parçaladılar (M.Ö. 612).

Bundan sonra Babil krallığı Mısır'ı yendi ve Dicle'den Akdeniz'e kadar tüm bölgeye hâkim oldular, ülkelerini Pers ülkesinden Karadeniz'e Dicle'den Hazar'a ve Kafkas'a kadar genişlettiler.

Yeni Babil İmparatorluğu Asur İmparatorluğundan daha dayanıklı değildir. Kaideliler, Yakındoğu dünyasına siyasî ve manevî bir birlik vermeyi bilmediler ya da veremediler. Bunun için aynı olayların yeniden mey-

dana çıktığı görülür. Nabukodonosor'un ölümünde Babil, Nabunaid tahta yerleşinceye kadar (555-539) anarşiyle çalkalandı. Ama Babil İmparatorluğu dinamizmini yitirdi. Nabunaid iç savaşın izlerini silmeye çalışırken, çok önemli olaylar Asya'nın siyasî dengesini değiştirdi.

Perslere ait bir mezar anıt

Persler

İran'a hâkim olan eski bir kavim. M.Ö. 2000 yılında, kuzeyden gelip, Orta İran'a yerleştiler. Eski Ortadoğu'ya hâkim Elamlılar ve Medlerin hâkimiyetinde yaşadılar. M.Ö. 6. yüzyıl ortalarında, Pers prensi Keyhüsrev, Medlerle mücadele etti. Keyhüsrev, M.Ö. 533'te Medlerin İran'daki hâkimiyetine son vererek, Pers İmparatorluğunu kurdu. Büyük Keyhüsrev denilen ilk Pers imparatoru, İran ve Anadolu'ya hâkim olup, sınırlarını Balkanlar'dan Orta Asya ve Hindistan'a, Kafkaslar'dan Hind Okyanusuna kadar genişletti.

Büyük Keyhüsrev'den sonra Birinci Dara (M.Ö. 522-486), Pers hükümdarı oldu. Birinci Dara, doğuda Pencab'a hâkim oldu. Batıda Yunan sitelerini kontrol altına alıp, Boğazları geçerek, Trakya'yı da hâkimiyeti altına aldı. Birinci Dara, Yunanlıların Maraton'daki müdafaasını kıramadı. Birinci Dara'nın oğlu Birinci Kserkses (M.Ö. 486-465)'te Yunan müdafaasını kıramayınca, Pers İmparatorluğu duraklama devrine girdi. M.Ö. 5 ve 4. yüzyılda da duraklama devam etti. Perslerin Kiyaniyan şahlarının sonuncusu üçüncü Dara (342-330), Makedonyalı İskender'e 331 yılında Erdebil'de yenildi. Üçüncü Dara, savaştan kaçarken öldü. Pers İmparatorluğu, Makedonyalıların hâkimiyetine girdi. Perslerden sonra İran'da İşkaniyen ve Sasaniyen devletleri kuruldu.

Persler, hâkim oldukları sahalarda yaşayan halka hoşgörü ile muamele ederlerdi. Mecusiliğe inanırlardı. Perslere Mecusiliği yani ateşe tapma dinini Hindistan'dan kovulan Zerdüşt öğretti. İyilik tanrısı "İzed" veya "Ormürzd" ile kötülük ve karanlık tanrısı "Ehrimen" olmak üzere iki tanrıya inanırlardı. Perslerin merkezlerinden Persepolis; askeri, idari ve sosyal mimari eserlerle süslenmişti. Makedonyalı İskender'in orduları tarafından yakılıp yıkılan Persepolis, M.Ö. 4. yüzyıldan beri harabe halindedir.

İsrailoğulları

Kökeni bilinmeyen M.Ö. XIV ya da XIII. yy'da Kenan bölgesine gelmeye başladılar. Yerli ahalinin sert savunmasıyla karşılaştılar. Bu arada kendi içlerinde kabileler de birlik sağlayamamıştı. Bu dönem hâkimlerle idare edilirlerdi. Ancak savaş şartları İsrailoğullarını teşkilatlanmaya zorladı. İlk

şefleri Samuel (İsmail) oldu (M.Ö. 1075-1045 tarihleri). Kral Saül'ün oğulları arasındaki mücadeleyi Davud (1029-947) kazandı. Davud devletini dinî, idarî ve askerî bakımdan teşkilatlandırdı. Birliği millî dini Yahve kültürünü yayarak sağladı.

Ölümünden sonra çıkan kanlı çarpışmalardan Süleyman galip çıktı ve İsrail oğullarına 40 yıl hükmetti (973-933). Onun ölümünden sonra da kuzey kabileleri (İsrail krallığı) Jeroboam'ı, güney ise (Yahuda krallığı) Ruboam'ı kral seçti. Bu karışıklıktan Mısır bir süre faydalanabildiyse de Yahuda çabuk toparlandı. Aynı dönemde İsrail de komşularıyla savaştı. Bundan sonra krallar Filistlerle ve Asur'la mücadele ettiler. Asur İsrail krallığına 722 yılında son verdi. Yahuda krallığı ise büyük çalkantılara rağmen 586'ya kadar yaşadı.

Fenikeliler

Eski çağlarda yaşamış Sami ırkından Akdenizli bir kavim. Kendilerini Kenaniler adıyla zikrettikleri sanılmaktadır. Doğusunda Lübnan Dağları, batısında Doğu Akdeniz kıyıları, güneyinde Ras Nakura Burnu, kuzeyinde Asi Irmağı bulunan alanda yaşayan Fenikeliler, denizci olduklarından Orta Doğudan Batı Akdeniz kıyılarına kadar yayılmışlardır.

Fenikeliler, bölgeye milattan önce üç bin yıllarında gelmişlerdir. Aradus, Simyra, Tripoli, Cebal-Byblos, Beryte, Sidon, Tyros, Akkho liman şehirlerini kuran Fenikeliler, milattan önce 2500 yıllarından itibaren Mısırlılarla ticarî münasebete başlamışlardır. Bu ülkeye ağaç ve nebatî koku maddesi, zeytinyağı ve reçine ihraç ederlerdi. Ancak siyasî bakımdan iyi teşkilatlanamadıklarından kısa zamanda Mısır'ın nüfuzu altına girdiler. İki bin yıllarının başında Hiksosların istilalarına uğradılar. Mısırlılar istilacılara karşı korumak bahanesiyle Fenike topraklarını tamamen askerî işgal altına aldılar.

Uzun süren karışıklıklardan sonra Fenike, 14. yüzyılın sonunda Mısır'ın işgalinden kurtuldu. M.Ö. 9. yüzyılda ise, Fenike için Asurlular büyük bir tehdit unsuru oldular. Zaman zaman Fenike üzerine seferler düzenleyen Asurlular bölgeyi kısa aralıklarla hâkimiyetleri altına aldılar. Fenike M.Ö. 6. yüzyılda Perslerin istilasına uğradı.

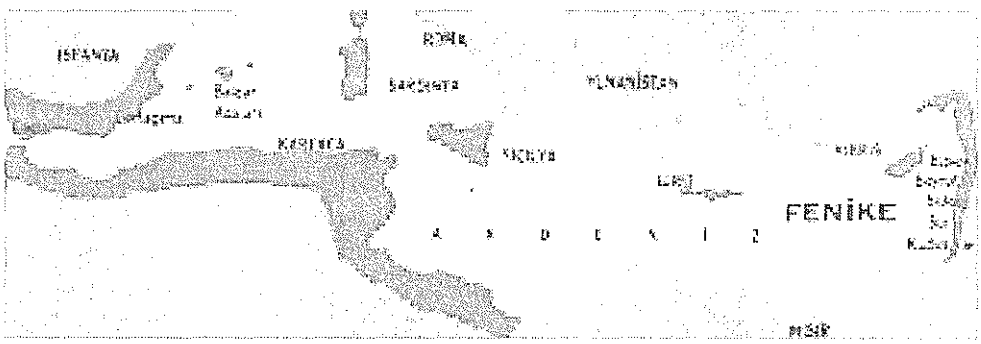

Fenikelilerin Akdeniz'deki yayılımı

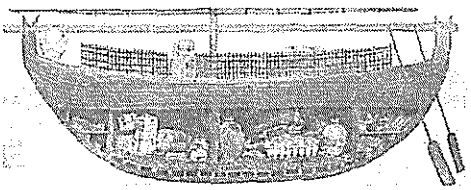

Fenikelilerin inşa ettikleri gemilerin kesiti

Daha sonra Büyük İskender tarafından zapt edilen Fenike, M.Ö. 65 yılında Roma'nın Suriye eyaletine bağlandı.

Akdeniz çevresinde birçok ticaret merkezleri ve koloniler kuran Fenikeliler, çöl kervanlarının uğrak noktaları olan Şam, Hama, Dibre şehirlerinden ticaret malları alıp satıyorlardı. Batı ile doğu arasındaki ticarete aracılık ve komisyonculuk edip, ithalat ve ihracattan büyük gelir sağladılar. Dokuma, işlenmiş deri, kırmızı boya ve koku maddeleri ticaret dallarının başta gelenleriydi.

Mezopotamya kavimlerinde olduğu gibi, Fenikeliler de, çok tanrıya inanıp, puta tapardılar. Tanrıları erkek ve dişi olmak üzere ikiye ayrılırdı. Ayrıca her şehrin bir tanrı ve tanrıçası vardı. Bereket tanrıçası Astart, tarım tanrıçası Atargatis en büyük tanrılarındandı. Dağlar ve tepelere tapınak yapıp, ilk doğan erkek çocuklarını tanrılarına kurban edip, otararak tapınırlardı.

Fenikelilerin dili, Kenan grubundan Sami dilidir. Alfabenin mükemmel hâle getirilmesi ticaret işlerini kolaylaştırmıştı. Fenike yazılı metinleri ticarî mahiyettedir. Mimarlıkta en çok kullandıkları malzeme, taş olmuştur. Evleri tek katlı olup, salonu, hamamı ve su kuyusu vardı. Tapınakları dikdörtgen şeklinde olup, koridorla avludan ve adak yerlerinden meydana gelir. Şehirleri kalın surlarla çevrilidir. Bronz işçiliği gelişmiş olup, doğuda en çok tutulan kâseleri meşhurdu.

ESKİ YUNAN UYGARLIĞININ DOĞUŞU

Yunan medeniyetinin başlangıcı ve bitişi hakkında kesin ya da dünyaca kabul görmüş herhangi bir görüş yoktur. Genel olarak Roma İmparatorluğu'ndan önceki dönemler Antik Yunan tarihi olarak değerlendirilir. Bazı tarihçiler M.Ö. 1150 yılında yıkılan, Yunanca konuşan Miken uygarlığını da Yunan tarihi içerisinde değerlendirirler. Buna rağmen birçoğu ise Miken uygarlığını etkilemiş olan Minoan Uygarlığı'nın daha sonra ki Yunan kültürlerinden çok farklı olduğunu öne sürerek sınıflandırmayı ayrı yaparlar.

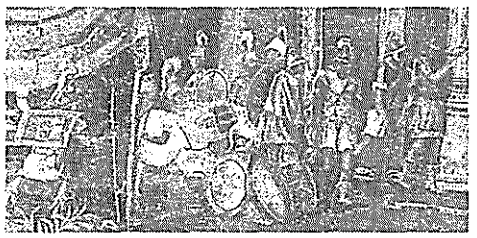

Yunan askerlerinin Mısır kraliyet askerlerine karşı savaşını betimleyen bir mozaik

Günümüzde Yunanistan'da okul kitaplarında "eski zamanlar" 900 yıllık bir periyodu kapsar. Dört ana döneme bölünmüş, Miken felaketiyle başlayan ve ülke topraklarının Roma İmparatorluğu tarafından fethedilmesine kadar olan zamandır. Her bir dönem sanat, kültür ve politikadaki değişimlere göre sınıflandırılır.

Yunanistan'ın tarihî, Yunan Karanlık Çağları ile başlar. (M.Ö. 1100 - 800) Bu dönemde sanatçılar amforalar ve çeşitli çömlekler üzerine üçgen, kare, çember gibi geometrik şekiller yapmışlardır. Arkaik Dönemler'de ise ayakta duran gerçekçi gülümsemelere sahip heykeller yapılmıştır. (M.Ö. 800 - 500) Klasik Dönemde sanatçılar Parthenon gibi mükemmel eserler vermeye başlamışlardır. (M.Ö. 500 - 323) Büyük İskender'in ülkeyi fethi ile başlayan ve aynı adla yada Helenistik Dönem diye anılan dönemde ise Eski Yunan Kültürü Mısır ve Baktria kültürüne de katkıda bulundu.

Geleneksel olarak Antik Yunan döneminin başlangıcı M.Ö. 776'da ilk Olimpiyat Oyunları'nın yapılması olarak alınır. Ama birçok tarihçi Yunan kültürünün geçmişini M.Ö. 1000'lere kadar yayar. Fakat çoğunlukta kabul gören bitiş tarihi M.Ö. 323'te Büyük İskender'in ölümüdür. Bir sonraki dönem ise Romalıların ülkeyi ele geçirmesi ile başlayan entegrasyon dönemidir. Fakat bunda da tartışmalar vardır. Bazı tarihçiler Yu-

Panthenon tapınağı, Yunanistan

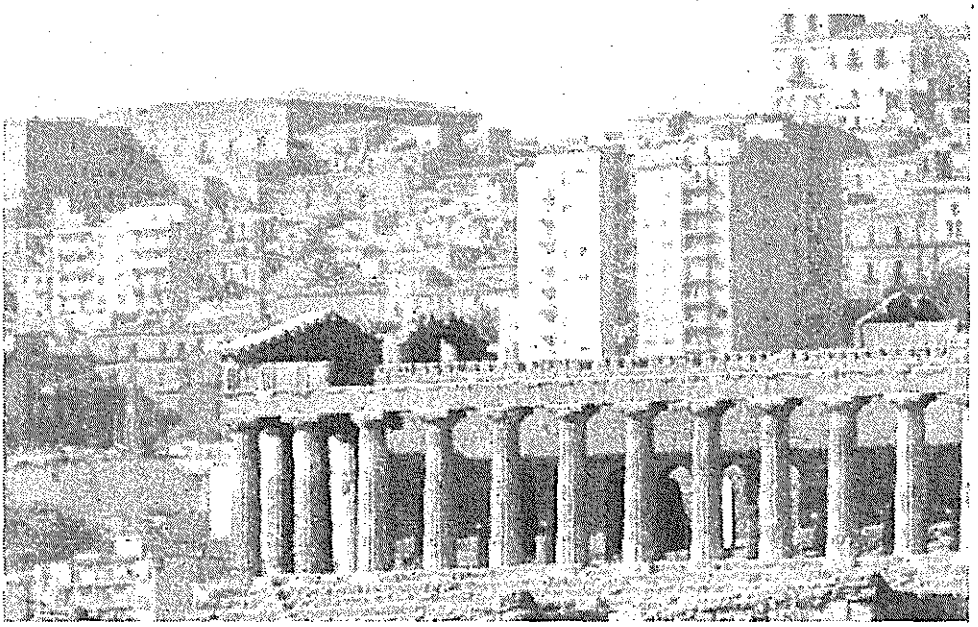

Sicilya'da bulunan eski Yunan tapınağı Juno

nan kültürünün 3. yy'da Hıristiyanlık'ın çıkışına kadar ufak değişimlerle devam ettiğini öne sürerler.

Yunanların MÖ 3. milenyumda kitleler hâlinde Balkan Yarımadası'nın güneyine göç ettiklerine inanılır. M.Ö. 23. ve 17. yüzyıllar Proto-Grek dönem olarak adlandırılır. M.Ö. 1600'den 1100'e kadar olan dönem, Homeros'un epiklerinde masallaştırdığı Truva'ya karşı savaşan Kral Agememnon'un başında olduğu Miken Yunan Çağı'dır. M.Ö. 1100'den M.Ö. 8. yüzyıla olan hiçbir yazılı eserin günümüze ulaşmadığı ve sadece yetersiz arkeolojik kalıntıların bulunduğu Karanlık Çağ olarak adlandırılır. Heredot'un Tarihler, Pausanias'ın Yunanistan'ın Tanımı, Diodorus'un Biblioteca ve Jerome'nin Kranikon adlı eserleri bu dönemle ilgili bazı kısa bilgiler ve dönemin kralları hakkında bilgi verir. Antik Yunan Çağı'nın çoğu zaman M.Ö. 323 yılında ölen Büyük İskender'in hükümdarlığının başlaması ile sona erdiği kabul edilir Büyük İskender dönemine Helenistik Çağ adı da verilir.

Yunanistan'da ki her tarihî olayın sebepleri ile birlikte yazılması gerekmiştir. Heredot, Thucydides, Xenophon, Demosthenes, Platon ve Aristo

Antalya'daki Helenistik döneme ait mezar kalıntıları

Tarlada çalıştırılan köleleri tasvir eden bir çömlek

gibi eserleri günümüzü kadar ulaşan politikacı ve tarihçi yazarların çoğu Atinalı idi bu yüzden tüm Yunan medeniyeti içinde en çok bilgi sahibi olunan şehir Atina'dır ve yine bu yüzden diğer şehirlerin tarihleri hakkında kayda değer fazla bir bilgi yoktur. Ayrıca bu yazarlar neredeyse tamamen politik, askerî ve diplomatik olayları yazmaya odaklandıklarından ekonomik ve sosyal tarihi pek dikkate almamışlardır. Yunan tarihi hakkında söylenebilecek her şey bu yazarların kalemlerinden çıkan bilgilerden ibarettir.

Karanlık Çağından Kurtuluş

M.Ö. 8. yüzyılda Miken Uygarlığı'nın çöküşe geçmesi ile Yunanistan, Karanlık Çağından çıkmaya başladı. Okuryazarlık kayboldu ve Miken yazısı unutuldu. Fakat Yunanlar Fenike Alfabesinden Yunan Alfabesini yaptılar. MÖ 800'lerde ilk yazılı kayıtlar görülmeye başladı. Yunanistan, daha sonra tüm Yunan coğrafyasına model teşkil edecek olan, her adanın, vadinin ve ovanın deniz ya da dağ sınırları ile birbirinden ayrıldığı, kendi kendini yöneten küçük yönetim birimlerine ayrıldı.

Nüfus M.Ö. 800'den 350'lere kadar tahminen 700.000'lerden 8-10 milyona kadar çıktı ki bu tarıma elverişli arazilere oranla olması gerekenin çok üstündeydi. Bu nedenle M.Ö. 750'lerden itibaren Yunanlılar her yönde koloniler kurmaya başladılar.

İlk olarak doğuda Anadolu Yarımadası'nın Ege Denizi kıyıları kolonize edildi. Bunu müteakiben Trakya ve Kıbrıs adasında da koloniler kuruldu. Marmara Denizi çevresi, Anadolu'nun Karadeniz kıyıları ve hatta günümüzdeki Ukrayna kıyıları bile kolonize edilmişti. Bunun yanında doğuda İllyra (Balkan Yarımadası'nın Adriyatik Kıyıları), Sicilya, İtalya'nın doğu uçları ile Fransa'nın güney kıyıları, Korsika, Libya ve Mısır'da bile Yunan kolonileri kurulmuştur. Günümüz modern şehirlerinden Sirekuse Kolonisi, Napoli Kolonisi, Marsilya Kolonisi ve İstanbul Kolonisi tarafından, koloni devleti olarak kurulmuş olan yerlerdir.

Milattan önce 6. yüzyıla gelindiğinde Yunan dili ve kültürü coğrafî olarak topraklarının kapladığı alandan çok daha geniş bir alanda etkiliy-

di. Yunan kolonileri dinî ve ticarî yönden geldikleri şehirlere bağlı olsalar da politik yönden kendi kontrolleri kendi ellerindeydi. Eski Yunanlar hem anayurtta hem yurtdışında kendilerini bağımsız küçük topluluklara bölmüşler ve polis adı verdikleri şehirler, Yunan hükümetinin ana birimi olmuştur.

Bu dönemde hem Yunanistan'da hem deniz aşırı kolonilerinde büyük ekonomik gelişmeler olmuştur. Ayrıca insanların yaşam standartları da oldukça iyileşmiştir. Tüm gelişmeler sonucunda Yunanistan dünyanın en büyük ekonomisi hâline geldi. Bir Yunan işçisinin günlük ücretinin, zenginliği dillere destan Mısırlı işçilerinkinden 4 kat fazla olması bu ekonomik refah döneminin en açık kanıtlarındandır.

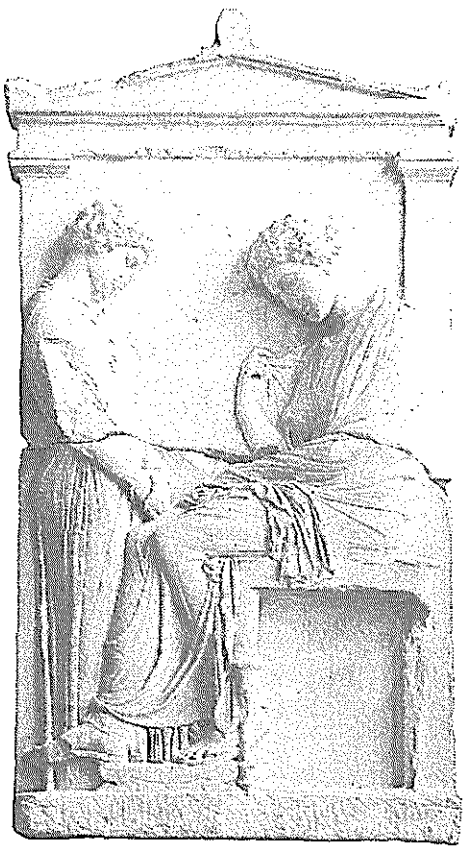

Efendisinin yanında bir köle

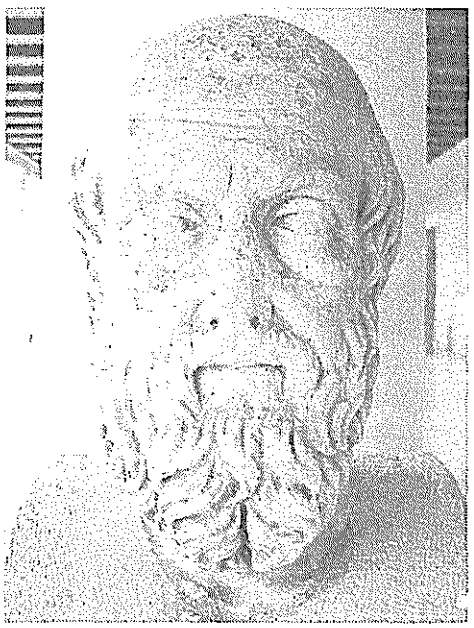

Heredot Büstü

Sosyal ve Ekonomik Sınıf Farklılıkları

Yunan şehirlerinin her biri aslen bir krallık olmalarına rağmen bunların çoğu o kadar küçüktüki yöneticileri için kullanılan kral terimi yanıltıcı derecede büyük bir kavramdır. Bu dönemde para sisteminin kullanıma geçmesiyle tüccarlar sınıfının ortaya çıkması, büyük şehirlerde sınıf ayrılıklarına yol açtı. MÖ 650'lerde başlayarak aristokratlar devrilmemek için Tiran diye adlandırdıkları popülist ve gaddar liderlerin onların yerini alma-

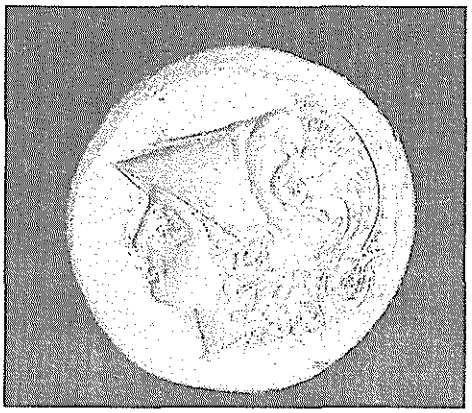

Büyük İskender dönemine ait altın sikke

ması için büyük mücadeleler vermek zorunda kaldılar.

MÖ 6. yüzyılda Atina, Sparta, Korint ve Tebai gibi bazı şehirler Yunan çevrelerinde öne çıkmaya başladı. Bu şehirlerden her biri çevrelerindeki kırsal alanları, kendilerinden küçük kasabaları kontrolleri altına almışlar ve Atina ile Sparta genel siyasete hâkim olmak amacı ile daima bir rekabet içinde olmuşlardır.

Sparta'da kökleşmiş aristokrasi gücünü muhafaza etti ve (M.Ö. 650) Lycurgus anayasası ile daha da güçlendi. Bu güç Sparta'ya ikili monarşi altında kalıcı bir askerî güç verdi. Sparta, Peleponnese'de (Bugünkü Mora Yarımadası) Argos ve Achaia hariç tüm şehirler üstünde hâkimiyet kurdu.

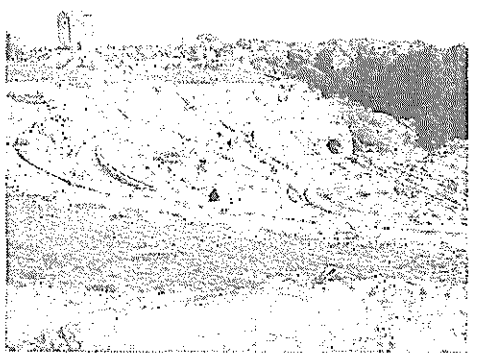

Yunanlardan kalma bir amfi-tiyatro, Siracusa-İtalya

Bunun aksine, Atina'da, monarşi MÖ 683'te kaldırıldı ve Solon'un ilan ettiği reformlar aristokratik hükümeti ölçülü bir düzeyde tuttu. Atina'yı çok büyük bir ticaret ve donanma şehri hâline getiren aristokratları Pisistratid tiranı ve oğulları izledi. Bu despotçu düzen devrilince MÖ 500'de Kleisthenes tarafından dünyanın ilk demokratik düzeni ilan edildi. Demokrasi gücünü şehirli erkeklerin oluşturduğu bir meclisten alıyordu. Bu meclis köleleri ve Atinalı olmayanları kapsamayan sadece yerel halktan oluşan bir topluluktu.

Pers Savaşları

Koloni devleti olarak kurulmuş Bodrum, Milas gibi büyük merkezlere sahip olan İyonya diğer devletlere karşı gücünü ve bağımsızlığını koruyacak durumda değildi. Bu nedenle İyonya MÖ 6. yüzyılda Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi. Bu kaos ortamında Yunanların kışkırttığı İyon ayaklanmaları birçok şehirde amacına ulaştı.

M.Ö. 490'da İyon ayaklanmalarını bastıran Pers Kralı I. Dairus Yunanları cezalandırmak için bir filo yolladı. Atinalı general Miltiades'in önderliğinde, Maraton Savaşı'nda Persler, Yunan ordularına yenildiler. Günümüzde bu savaşta ölenlerin mezarları hâlâ Maraton alanında görülebilir.

Argos şehrinin günümüzde kalıntıları, Argolis-Yunanistan

10 yıl sonra Dairus'un vârisi I. Xerxes daha güçlü bir orduyla tekrar Yunan topraklarına girdi. Thermopylae'de Sparta kralı Leonidas'ın sebep olduğu bir gecikme ile Xerxes Atina içerine doğru ilerledi ve ele geçirmiş olduğu şehri yakıp yıktı. Fakat Atinalılar şehri deniz kenarına tahliye etmişlerdi ve Salamis Savaşında Yunan ordusu Pers ordusunu tekrar yendi. Bir yıl sonra Yunanlar Spartalı Pausanius ile Pers ordusunu Plataea'da da yenilgiye uğrattı. Son olarak Yunan ordusu M.Ö. 478 yılında Pers ordusunu tamamen Ege Denizi'nin dışına çıkarmayı başardı ve Bizans'ı kuşatarak ele geçirdi.

Atina Hâkimiyeti

Pers savaşları, Yunan çevrelerinde Atina hâkimiyetinin başı çektiği dönemdir. Korint'in hâlâ dişli bir rakip olarak varlığını devam ettirmesine rağmen Atina denizlerin ve ticarî gücün meydan okunamaz efendisi olmuştur. Bu dönemin başlıca devlet adamı, Parthenon ve Atina'nın diğer birçok klasik eserlerini yaptırmak için Delos Antlaşmasının taraflarının verdiği vergileri kullanan Perakles'tir. Perakles döneminde Atina artık bir imparatorluk hâline gelmişti.

Yunanistan'ın refahı tüm Yunanistan'daki yetenekli insanları etkiledi ve sanatın patronları hâline gelen varlıklı bir sanatçılar sınıfı ortaya çıktı. Atina Devleti, çeşitli sanatları özellikle de mimarîyi öğrenmeyi destekledi ve sanatçılara sponsor oldu. Yunan edebiyatının, felsefesinin, sahne sanatlarının merkezi Atina oldu. Adları bugün bile bilinen dramatistler Aeschylus, Aristophanes, Euripides, Sophocles; filozoflar Aristo, Eflatun,

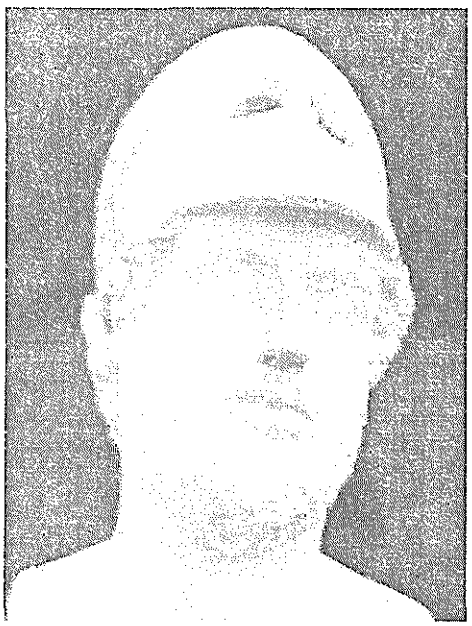

Perikles

Sokrates; tarihçiler Heredot, Thucydides, Xenophon; şair Simonides; heykeltıraş Pheidias bu müreffeh dönemde yaşamış önemli kişilerdir. Atina, Perikles'in deyimiyle Helen uygarlığının okulu hâline geldi.

Diğer Yunan devletçikleri başlarda Perslere karşı yapılan savaşlarda Atina'nın liderliğini kabul ettiler. Fakat daha sonra muhafazakâr politikacı Cimon'un MÖ 466'da düşmesiyle Atina giderek artan bir emperyalist güç edindi. M.Ö. 461'de Eurymedon savaşındaki başarıdan sonra Persler artık büyük bir tehdit unsuru olmaktan çıkmıştı. Ama Naxos (Nakşa) gibi bazı şehirler bağımsızlıklarını ilan etmeye kalkıştılarsa da sert bir müdahale ile tekrar boyun eğmek zorunda bırakıldılar. Yeni Atina liderleri Perikles ve Ephialtes, Atina ve Sparta arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep oldu ve M.Ö. 458'de bir savaş patlak verdi. Birkaç yıl süren sonuçsuz savaşın 30 yıllık bir barış antlaşması imzalandı. Bu olay Yunanlar ve Persler arasındaki son çarpışma olan Kıbrıs'taki Salamis Savaşı ile aynı zamana denk gelir. Bu savaşı müteakiben Persler ve Yunanlar arasında Callius Barış Antlaşması imzalanmıştır.

Peloponnesia (Mora) Savaşı

M.Ö. 431'de Atina ve Sparta arasında tekrar savaş çıktı. Peloponnesia Savaşı'nın sebebi kaynaktan kaynağa değişir ama tüm bunların arasında en tutarlıları eski Yunan tarihçileri Thucuydides ve Plutarch'ın söyledikleridir. Yazılanlara göre Korint ve kolonilerinden biri olan Korfu, Atina'nın kışkırtması ile birbirine düştü. Daha sonra Atina ile Korint arasında Potidaea (Nea Potidai) kontrolü üzerine, Atina'nın Potidaea'yı kuşatmasıyla sonuçlanan bir sürtüşme başladı. Sonunda Atina, Megoria Fermanı adı ile ekonomik fermanlar dizisi çıkardı. Atina, 30 yıllık Peloponnesia Barış Antlaşması'nı bozmakla suçlandı ve her iki tarafında önceden kararlaştırdıkları hükümler gereğince Sparta, Atina'ya savaş açtı.

Birçok tarihçi bunu savaşın asıl sebebi sayarken bir kısmı da Sparta'nın Atina'nın Yunan çevrelerindeki üstünlüğünü çekememezliğinden kaynaklandığını öne sürerler. Bu savaş tam 27 yıl sürmüştür ne donanması güçlü Atina ordusu, ne de kara kuvvetleri güçlü Sparta birbirlerine karşı herhangi bir üstünlük sağlayamadı.

Sparta'nın başlangıçtaki stratejisi Atina'yı işgal etmekti fakat Atinalıların ardına sığınabilecekleri güçlü şehir surları vardı. Bir veba salgının patlak vermesi çok büyük kayıplara sebep oldu. Aynı zamanda Atina filosu (M.Ö. 429) Naupactus ve (M.Ö. 425) Pylos savaşlarını kazanarak askerî birliklerini Pelaponnesia'ya çıkardı. Fakat bu taktikler her iki tarafa da kesin bir zafer getirmedi. Uzun yıllar sonunda daha ılımlı bir lider olan Yunan komutanı Nicias sonuçsuz askerî harekâtı, Nicias Barışı (M.Ö. 421) ile sonlandırdı.

M.Ö. 418'de Sparta ve Atina müttefiki Argos arasındaki düşmanca tutum savaşın tekrar başlamasına sebep oldu. Montinea'da Sparta orduları Atina ve müttefiklerinden oluşan orduları yendi. Savaşın tekrar ateşlenmiş olması, savaş taraftarlarının Atina'da iş başına geçmesine neden oldu. M.Ö. 415'te Alcibiades, Atina meclisini bir Peloponnesia müttefiki olan olan Sicilya'daki Siracusa'ya karşı bir keşif seferi düzenlemeye ikna etti. Nicias, Sicilya seferine karşı kuşku ile yaklaşıyor olmasına rağmen Atina meclisi tarafından Alcibiades ile birlikte kendine keşif grubunun başında buldu. Şahsına karşı yapılan suçlamalar nedeniyle Sparta'dan yardım isteyen ve oraya sığınan Alcibiade'nin gitmesi ile keşif harekâtı tamamen bir felakete dönüştü grup dağıldı Nicias esir alındı ve idam edildi.

Sparta bu kez Perslerin de yardımı ile Atina'nın deniz üstünlüğüne meydan okumak için yeni bir donanma hazırladı. Donanması için Çanakkale Boğazı'nın yönetimini elde tutarak stratejik insiyatifi ele almış askerî bir lider buldu. Çanakkale Boğazı, Yunanistan'a giren tahılın kaynağıydı. Atina'nın karşısında, Atina'nın kaderini elinde tutan bir komutanın olması, açlık tehtidini doğuruyordu ve Atina son bir umut ile elinde kalan tek filosunu da oraya gönderdi. M.Ö. 405 Aegospotami Savaşı'nın kaybedilmesi ile Atina iflasın eşiğine sürüklenmeden bir an önce barış istemek zorunda kaldı. Bu ki Sparta'nın en çok istediği şeydi zira bu nedenle Atina için acımasız hükümlere sahip bir

Alcibiades büstü

anlaşma hazırlandı. Çaresiz kabul eden Atina, şehir surlarını, filosunu ve deniz aşırı tüm aidiyetlerini kaybetti. Totaliter rejim Sparta'nın da desteği ile güç kazandı.

Sparta Yunanistan'ın Hâkimi

Peloponnesia Savaşı'nın ardından Sparta tüm Yunanistan'ın hâkimiydi ama bazıları onu bu role layık görmüyordu. Her türlü entrika ile Atina'da ve önceden Atina'ya bağlı şehirlerde demokratik partiler birkaç yıl içinde siyasî gücü tekrar ellerine geçirdiler. MÖ 395'te Sparta idarecileri Lysander'i yönetimden aldılar ve bu nedenle Sparta donanma üstünlüğünü kaybetti. Atina, Argos, Tebai ve Korint ki son iki şehir daha önceden Sparta'nın en yakın müttefikleri idi, bu kez bir sonuç elde edilemeden biten Korint Savaşı'nda Sparta'ya meydan okudular. (MÖ 387) Aynı yıl içerisinde bu kez Sparta, anlaşma hükümlerine göre İyonya ve Kıbrıs'tan vazgeçerek Antalcidas Antlaşmasını Perslere karşı bitirdi ve 100 yıldır Perslere karşı yenilgi yüzü görmemiş Yunan milletinin tarihini tersine çevirdi. Bu olay Atina'yı ve birlikte Sparta'ya karşı savaştığı müttefiklerini şoke etmişti.

Makedonya Kralı II. Philip'in Bulgaristan'daki heykeli

Daha sonra Tebai kumandanları Epaminondas ve Pelopidas MÖ 371'de Leuctra'da kesin bir zafer kazandılar. Bu savaşın sonucunda Sparta hâkimiyetini ve Tebai üzerindeki üstünlüğünü kaybetti ve bu dönemde Atina kaybetmiş olduğu gücünü tekrar toparlama fırsatını buldu çünkü Tebai üstünlüğü pek kısa ömürlü oldu. İmparator Epaminondas'ın MÖ 362'deki ölümü ile beraber en büyük lider kaybedilmiş oldu ve kendinden sonrakiler Phocis ile gereksiz bir savaş yapma hatasına düştüler. Yenilmeye başladıklarını anlayınca Makedonya Kralı II. Philip'ten yardım istendi. Böylece Makedonya ilk kez Yunan dünyası içine girmiş oldu.

Makedonya Krallığının Doğuşu

Makedonya Krallığı MÖ 7. yüzyılda doğdu. 5. yüzyılda Yunan politikasında küçük roller oynuyordu. 4. yüzyılın başlarında Tebai'de eğitim-öğrenim görmüş, hırslı bir lider olan Makedonya Kralı II. Philip artık daha büyük bir rol oynamak istedi. Sparta'nın güç kaybetmesi ile kendilerini toplayan Yunan şehirleri arasında ka-

bul görmek istiyordu. Amphipolis, Mathone ve Potidaea gibi Yunan şehirlerini ele geçirdikten sonra, buralardaki altın ve gümüş madenlerini de yönetimi altına almış oldu. Bu fırsat onun tutkularının farkına varmasını sağladı.

Philip, MÖ 352'de Thessaly ve MÖ 348'de Thrace (Trakya) üzerinde Makedon hâkimiyetini kurdu ve MÖ 348'de artık Thermopylae'nin kuzeyindeki her yeri kontrol ediyordu. Dillere destan zenginliğini her şehir de bir Makedon Partisi kurmak ve Yunan politikacılarına rüşvet yerdirmek için kullandı. Tebai ve Phocis arasındaki savaşa müdahale etmiş olması ile büyük bir ün kazandı ve Yunan çevrelerinde dikkate değer bir güç olmasına fırsat sağladı. Philip'in bu politikasına karşı Atina lideri Demosthenes, ünlü nutuklarında halkı Philip'in bu amacına karşı koyması için doldurıyordu.

MÖ 339'da Atina ve Tebai, gün geçtikçe büyüyen Philip tehlikesini engellemek için anlaşma yaptı. İlk

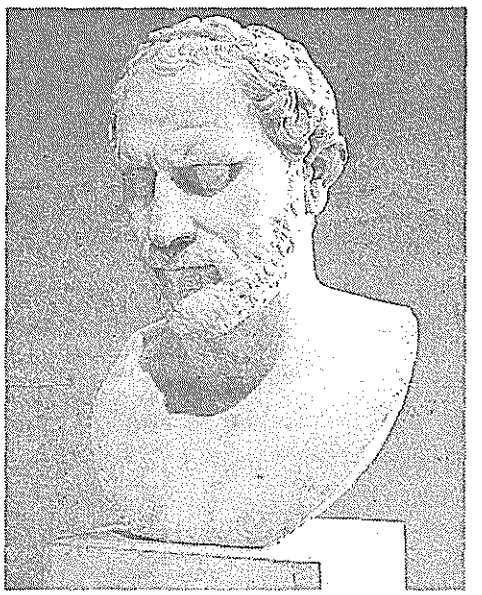

Atina lideri Demosthenes.

önce Philip, Yunanistan içlerine ilerleyerek MÖ 338'de Chraeronea'da Yunan müttefiklerini yendi. Fakat birçok şehir devleti Roma İmparatorluğu dönemine kadar bağımsız olarak yaşamaya devam etti.

Philip, Atina'nın üzerinde baskı kurabilmek için bu kez pahalı hediye-

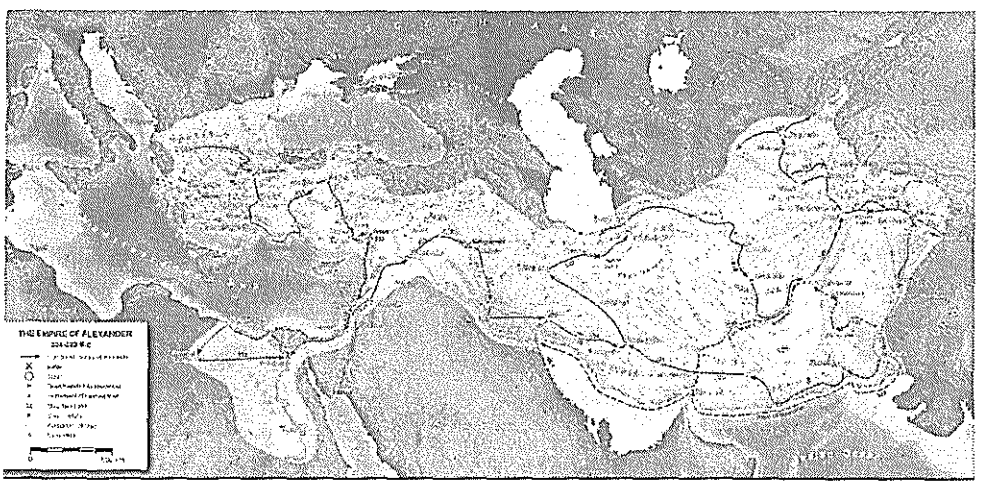

ler ve pohpohlama yoluna gitti. Fakat çabalarının ulaştığı başarı, beklenenin altına, daha düşük oldu. Daha sonra ele geçirmiş olduğu Yunan şehirlerini azad etmesini sağlamak ve geçen asırda yaptıkları seferin öcünü almak için Perslerin üzerine sefer yapacağını bildirdi. Fakat bunu yapmaya fırsat bulamadan suikaste uğrayarak, hayatını kaybetti.

Büyük İskender'in Fetihleri

Philip'in tahtını, babasının yarım kalmış planlarını uygulamak için hemen yola çıkan henüz 20 yaşında olan Alexander (İskender) aldı. Atina'nın düştüğünü görünce Pers İmparatorluğu'nun mahvettiği Atina geleneklerini geri getirmek istedi. Daha sonra Yunan şehirlerinin kendine liderleri olarak kabul ettiği Korint'e gitti ve ardından güç toplamak için kuzeye ilerledi. İskender'in ordusunun çekirdeği sağlam, Makedon dağ-savaşçılarıydı. İskender, ordusuna her türlü desteği sağladı ve Yunanistan'ın her köşesinde gördüğü taktikler ile donatarak, Tebai'de gördüğü süvarilerden, Sparta'da gördüğü gerilla taktiğine kadar her türlü savaş hilesini denedi. Her şeyini Yunan kökenine uygun hâle getirdi. Trakya'ya sefere çıktığında Tebai şehrinin ayaklandığı haberini aldı hemen güneye inerek Tebai şehrini yerle bir etti. Daha önce büyük dedelerinden birine bir şiir hediye etmiş olan Pindar'ın yaşadığı ev dışında ayakta hiçbir yapı bırakmadı. Büyük İskender'in bu hareketi, Yunan şehirlerine eğer İskender'in gücünü kabul etmezlerse başlarına neler gelebileceğini, "uslu dururlar" ise nasıl yaşayabileceklerini gösteren acımasız bir gözdağıydı.

MÖ 334'te Büyük İskender, Asya'ya geçti ve bugün Çanakkale ili sınırları içerisinde kalan Granikos Çayı kıyılarında Persleri yenilgiye uğrattı. Bu galibiyet, İskender'e İyonya kıyılarının kontrolünü verdi ve bu nedenle özgürlüğüne kavuşmuş diğer Yunan şehirlerinde zafer kutlamaları yaptı. Bu yörede her şeyi düzene koyduktan sonra Anadolu'da, Kilikya üzerinden Suriye'ye seferler düzenledi ve MÖ 333'te III. Dairus'un ordusunu yendi. Burada da düzeni sağladıktan sonra Fenike üzerinden küçük bir askerî direnç ile karşılaştığı Mısır'a geçti. Fakat Mısır halkı Büyük İskender'i Perslerin ve imparator Amun'un oğlunun baskısından rahata çıkaran bir

Büyük İskender Büstü

kurtarıcı gibi karşıladılar.

Darius, ülkesine barış içinde dönebilmek için İskender'den barış istemeye hazırdı fakat Büyük İskender'in böyle bir niyeti yoktu. Pers topraklarını fethedip kendine dünyanın imparatoru yapmaya kararlıydı. Kuzeydoğu'da Suriye üzerinden Mezopotamya'ya ilerledi ve Dairus'u tekrar bu kez Gaugamela'da yenilgiye uğrattı. (MÖ 331). Bu savaştan sonra Dairus kaçtı ve kendi yandaşları tarafından öldürüldü böylece Büyük İskender, Susa ve Persepolis'de hiçbir karşı koymaya uğramadan kendini Pers İmparatorluğu'nun başında buldu.

Büyük İskender, Yunan İmparatorluğu'nu bu kadar sahiplenmiş iken bazı şehirler Makedonya kontrolünden kaçmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. MÖ 331'de Megalopolis'de, Büyük İskender'in vekili Antepater, Makedonya üstünlüğünü tanımak istemeyen Spartalıları yendi.

Büyük İskender ardından azimle Afganistan, Pakistan ve İndus Irmağı vadisine ilerledi. MÖ 326'da Pencab'a girdi. Ganj Nehri ve Bengal Körfezi'ne geldiğinde buradakiler, dünyanın en sonunda olduklarını ve daha ileride yol olmadığına Büyük İskender'i inandırdılar. Büyük İskender, hayal kırıklığı içinde istemeye istemeye geri dönmek zorunda kaldı. Dönüş yolunda MÖ 323'te Babil'de bilinmeyen bir ateşli hastalığa yakalanarak öldü.

Büyük İskender'in ölümünün ardından kurduğu imparatorluk yıkıldı ama yapmış olduğu fetihler Yunan dünyasını tamamen değiştirdi. Binlerce Yunan onun ile veya ondan sonra, almış olduğu topraklara yerleşti. Başta İskenderiye olmak üzere, kurduğu şehirler önemli merkezler hâline geldi. Mısır'da, Suriye'de, İran'da ve Baktria'da Yunanca konuşulan krallıklar kuruldu. Doğu ile batının kültür ve bilgi birikimi birleşip etkileşmeye başladı.

İskender'in ölümü, "Helenistik dönem" adı verilen bir dönemi açmıştır; bu dönemin ayırt edici nitelikleri birbirinden çok farklı ve karışık toplulukların ve onların uygarlıklarının birbiriyle karışarak yeni bir potada, yani bir oluşum meydana getirmesidir. Ve uygarlıkların, birbirlerine etki etmeleridir.

Roksan'dan olan oğlu Aleksandros II ve kardeşi Philippos III İmparatorluğu pay ederse de fiilî idare ülkeyi 8 bölgeye ayıran generallere geçti. Bir müddet sonra bu generaller bağımsızlıklarını ilan edip birbirleriyle savaşa girdi. Uzun ve kanlı mücadelelerden sonra 277'de kalanlar Helen dünyasını paylaştı.

Bu sefer çözüm temellidir ve İskender İmparatorluğu'nun yıkıntıları üstünde üç monarşi yükselecektir: Makedonya ve Yunanistan'da Antigonos soyundan olanların; Batı Anadolu'da Seleukos soyundan olanların; Mısır'da Lagos sülalesinin monarşileri. Bu bölme, Helenleştirilmiş ülkelerin kültür ve siyaset gelişmelerini derinden etkileyecektir (276). Antigonos sülalesi (277-214), Yunanistan ve Makedonya'nın Roma'ya ilhakıyla son buldu. Sekukas soyu ise Mısır ve Pergamön ile mücadele eder.

Antiokhos III Roma'ya, Doğu işlerine karışma fırsatı verir ve böylece M.Ö. 190 yıllarına doğru bölge Roma'ya bağlanır. Ptolemaiosların Mısır'ı çok daha uzun ömürlüdür. Ama bu Lagos hanedanı da İskender İmparatorluğu'nun diğer vârisleri gibi Roma gücüne boyun eğecektir.

Helen Uygarlığı

Helenistik medeniyet Makedonya kralı İskender'in kumandanları (Mısır, Suriye) ve bazı Yunanlı serüvenciler tarafından (Bergama, Baktriane) kurdukları devletlerde ortaya çıktı ve bazı barbar ülkelerini (Pontos, Kappadokia, Paphlagonia, Bithynia) etkiledi.

Bu dönemde asıl Yunanistan iç savaşla yıkılmış mutsuz bir ülkeydi ve klasik site bağımsızlığını koruyamayacak duruma gelmişti. Demokrasi fikri hükümdarlık ideolojisi karşısında geriliyor, bazı kişilerde olağanüstü yetenekler bulunduğu vehmediliyor, dolayısıyla da hanedanlara büyük bir saygı gösteriliyordu.

Kral, otoritesini sağlamlaştırmak için, güçlü ve sürekli ordunun masraflarını karşılamaya yetecek bir ser-

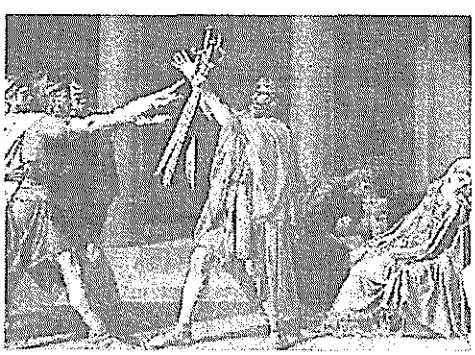

Helen uygarlığına ait Amisos sikkeleri

vete sahip olmak zorundaydı. Bu yüzden, ordusunun gücünü arttıracak olan Makedonyalıları, çağın zanaatını ve tekniklerini iyi bilen Yunanlıları çevresinde topladı. Yurt zenginliklerinin düzenli olarak işletilmesini, kralı tanrı buyruğuyla başa geçmiş yüce bir kişi sayan yerli halkın çalıştırılmasını sağladı. Yunanlıların tekniği, toprağın ve işyerlerinin verimini büyük ölçüde artırdı. Zenginliklerin artması yerli seçkinlerin işine yaradı. Bunlar, fatihler tarafından oralara celbedilen Yunanlılar için kurulan şehirlerde Helenleşmeye çalışıyorlardı. Bazıları (Lagoslar gibi) Yunan şehirlerinin sayısını sınırladılar ve yerli halkın üstün yurttaş durumuna gelmesini önlemeye çalıştılar. Bazıları da (Selefkiler) iktidarlarını bir ölçüde kaybetmeyi göze alarak, daha etkin ve daha yararlı duruma gelecek olan Doğuluları Helenleştirmek için sistemli olarak şehirler kurdular.

Sonunda, Karialılar, Lykialılar, Kilikyalılar, Frigyalılar asıl Yunanlılar-

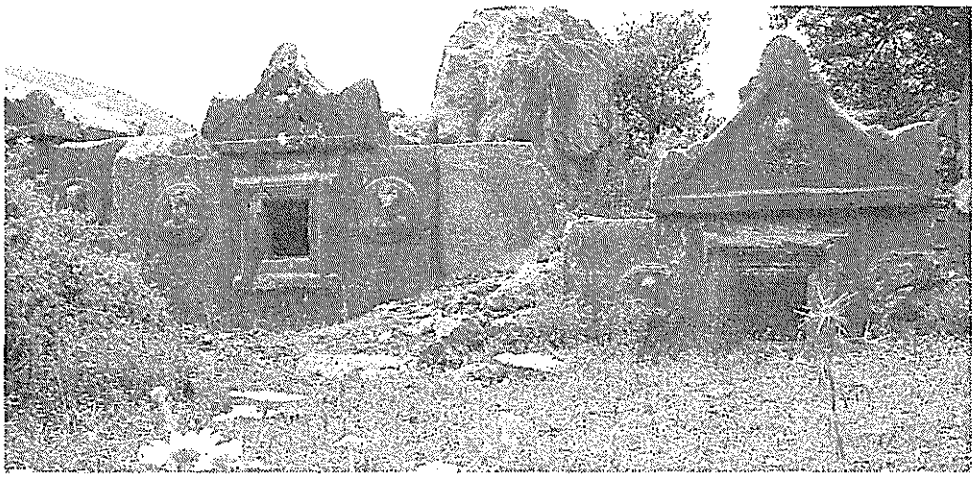

Antalya'daki Helenistik döneme ait mezar kalıntıları

dan fark edilmez oldu. Öte yandan, helenizmin etkisinde kalmamış olan şehir dışı bölgeler, daha sonra Kiptiler ve Suriyelilerle tekrar ortaya çıkacak olan geleneklerine bağlı kaldılar. Küçük bir azınlığın dışında bütün Yahudiler, kendilerini Helenleştirmek isteyen Selefkilerden uzak durdular.

Yunan ruhunu etkileyen ve klasik medeniyeti biçimleyen, doğululerle olan ilişkilerden çok, yeni toplumsal ve siyasi çevredir. O dönem gizemli kültler (İsis, Attis, Kybele, Dionysos), müneccimlik ve büyücülük önem kazandı.

Kralların debdebesi mimarlık alanında yenilikler oluşturdu, büyük binalar yapılmaya başlandı, şehirciliğe önem verildi, büyüklük ve zenginlik duygusu uyandırmak amacıyla süslemede aşırılığa gidildi. Gösterişli bir lüks ve konfor merakıyla evler değiştirildi, freskler, mozaikler, mermer süslemeler, süslü mobilyalar, biblolar kullanılmaya başlandı. Hükümdarların bilim ve sanat koruyuculuğu (İskenderiye ve Bergama kütüphaneleri) bilginin değerini artırdı.

Bu kitabi havanın etkisi şiir alanında pek olumlu sonuçlar vermedi, buna karşılık bilim, ancak XVII. yy.da aşılabilen bir seviyeye ulaştı. Ne var ki, Eratosthenes'in, Arkhimedes'in, Hipparkhos'un, Sisamlı Aristakhos'un, Eukleides'in, Perge'li Apollonios'un çalışmaları teknik uygulamalara tesadüfen uygulandı. Öte yandan, Fenikeli Zenon ile Kilikyalı Khrysippos'un stoacılığı ve Epikuyos'un öğretisi, Yunan felsefesinin eski canlılığını kaybetmediğini gösteriyordu.

Helenistik medeniyet Doğuda sınırlı kalmadı. Mesela Syrakusai tiranları helenistik kralllara benzer, yunanlı tacirlerin veya yarı yarıya helenleşmiş Etrüsklerin medeniyetini benimseyen Roma, M.Ö. II. yy. başlarında doğu hükümdarlarıyla kurduğu ilişkiler sonucunda gördüğü zenginlik ve lüksün etkisinde kaldı.

ÇİN MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

Sarı Irmak, orta kıvrımlarında iç Moğolistan bozkırının kıraç topraklarından ayrılıp aşağıdaki taşkın ovasına varan yolu boyunca, yumuşak lös topraklarının ortasından geçer.

Sarı Irmak Vadisi'nin orta kesimlerinde birbirinden farklı üç neolitik yerleşim biçiminin varlığı ortaya çıkarıldı. Bunlardan "Kara Çömlek" kültürü olarak adlandırılan yerleşim yerlerinde, bazıları sıkıştırılmış topraktan yapılma kalın surlarla korunan oldukça büyük köyler gelişti. Bu toplulukların büyük tören kaplarının biçimleri, Çin uygarlığının ilk döneminin ince işlenmiş tunç kaplarıyla çok yakın benzerlikler gösterir. Buna göre, Kara Çömlek halkı, yazılı tarih döneminin Çin topluluklarının ataları olabilir.

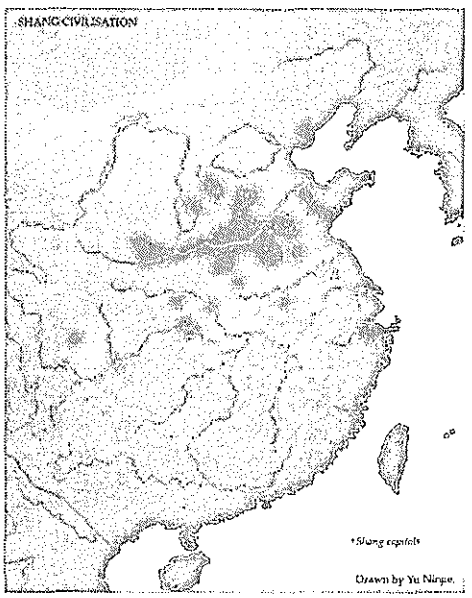

Çin medeniyetinin ilk doğduğu bölgeleri gösteren bir harita

Ne var ki Çin uygarlığı, Kara Çömlek köylerinin kendiliklerinden gelişmeleriyle doğmuş değildir. Tam anlamıyla ve kesin olarak Çinli olduğunu söyleyebileceğimiz bilinen en eski arkeolojik buluntu, M.Ö. 1400-1100 dolaylarından kalma Anyang kentidir. Buradaki buluntular, Kara Çömlek köylerinin çiftçi halkının gerilerinde bıraktıkları maddi kalıntılarla bazı önemli farklılıklar gösterir. Özellikle kral gömütlerinde, at iskeletleri, tunç silahlar ve öteki askeri donanımlarla savaş arabaları bulunmuştur.

Bazı bilginler, Çin uygarlığının öteki uygarlıklara benzemeyen kendine özgü niteliğinden ve Sarı Irmak Vadisi'nin Batı Asya'dan çok uzakta oluşundan o kadar etkilenmişlerdir ki, bu tarihlerde Çin ile Ortadoğu arasında önemli herhangi bir ilişki bulunabileceği görüşünü yadsırlar. Çin yazısının öteki yazılara benzememesi ve Çin

tunç dökümcülüğünün yüksek teknik ve sanat düzeyi, Çin uygarlığının batıdan çok uzaklarda oluşan olayların dürtüsüyle doğmuş olabileceği düşüncesini kabul etmeyen kişileri etkilemiştir. Ancak savaş arabaları bir kez yetkinleştirildikten sonra, bu yeni ve üstün silahı nasıl kullanacaklarını bilen insanlar için, öteki savaş arabalı toplulukların Mezopotamya'yı, Mısır'ı, Hindistan'ı ve Ege Adaları'nı fethedişlerinde görüldüğü gibi, Orta Asya vahalarının barışçı tarımcılarına boyun eğdirmeleri hiç de zor olmasa gerek.

Geçmişi hakkında pek az şey bilinen Hindistan'ın aksine, Çin, önemli bir belgeler yükünü ve geleneklerini günümüze kadar getirmiştir.

Bilinen efsanevî "beş imparator"un sonuncusu Yu'dur. Hsia sülalesini kurmuş, Çin M.Ö. 2000'lerde tarih sahnesine çıkmıştır. Hiyeroglife benzer bir yazının icadı, ırmakların kontrolü bu zamana rastlar. Beş yüz yıl süren hüküm sülalenin yerine, M.Ö. XVIII. yy'da tahta çıkan Şanglar ise altı yüz sene iktidarda kaldı. Bu çok parlak bir dönemdir. M.Ö. XI. yy'da gelen Çev sülalesi çok iz bırakmadı. Bu sülalenin son zamanlarında ülkeyi anarşi sardı

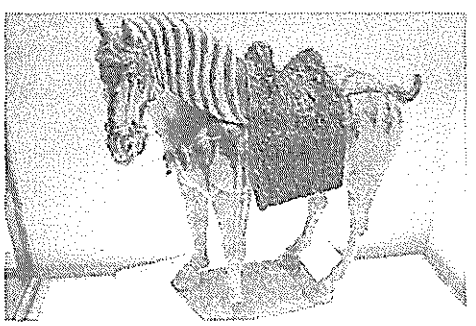

Tang hanedanı dönemi yapılan porselen bir at heykeli

Qin Shi Huang

ve feodalite ortaya çıktı. M.Ö. VIII. yy'da bunların her biri artık bağımsız bir krallıktır. VI. yy dahil bu prenslikler in kavgası sürüp gitti. Ama düşünce yine büyük eserler verdi: Din, ahlak, felsefe gelişti. Bunun en iyi ifadesi Konfüçyüstür. V. yy'da yine birlik yoktu ama Çin medeniyeti güneye doğru genişledi. Taoizmin kurucusu Çuangçö (M.Ö. 380-320'ye doğru) bu ortamda yaşadı. Orta Avrupa feodalitesi gibi şövalyelik ruhu doğdu. M.Ö. IV. yy savaşçı krallar çağı denen karanlık bir dönem yaşadı. Sonunda, bu savaşçı prenslerden biri, elli yıllık aralıksız bir savaştan sonra, öteki prensleri yenmeyi, bağımsız krallıkları ortadan kaldırarak imparatorluğu yeniden kurmayı başardı. Bu prens, Çin sülâlesinin

Tarihi bronz bir kap

kurucusu Şe-Huang-Di'dir (M.Ö. 246). Çin sülalesi ile yeni bir dönem açılıyordu. Yeni imparator, birliğin de kurucusu oldu. Feodalitenin imparatorluk için gerçek bir tehlike olduğunu, kendi deneyimleriyle bile Şe-Huang-Di, çeşitli siyasî grupları ve değişik kökenli halkları bir araya getirip, bir millet oluşturmak için geniş bir uygulamaya girişti; gerçek bir siyasî ve idarî örgüt kurdu. Ünlü Çin Seddi'ni yaptırdı. Büyük İmparator'un ölümünden sadece on yıl sonra (M.Ö. 210) maceracı bir komutan, Lieo Peng, Çin sülâlesine son vererek iktidarı ele geçirdi. Böylece dört yüz yıl yaşayacak olan Han sülâlesi dönemi açılmış oldu. Bu dönemde hiçbir hükümdar, Şe-Huang-Di'nin dengi olamadı. Yeni imparator dümdüz bir askerdi. Kültürle ilgilenmedi, Konfiçyüs disiplinini hor gördü. Fakat başarılı bir komutandı. Hun akınını durdurmayı başardı. Lieo Peng'den sonra tahta, daha aydın prensler geldi. En ünlüleri Vu-Ti'dir. Vu-Ti Konfüçyüs'ün öğrencisiydi. Vu-Ti ve kendisinden sonraki imparator zamanında Türkistan'a kadar Yukarı Asya ve Kore'yi ele geçirildi. Güney sınırı Çin Hindi'nde Hue'ye kadar uzanıyordu.

ORTA ASYA TÜRK MEDENİYETLERİ

Türklerin Tarih sahnesine ilk çıktıkları bölge, yani Türklerin ana yurdu üzerine çeşitli görüşler vardır. Maddî kültür unsurları, dil özellikleri ya da tarihî realite bakımından konuyu değerlendiren bilim adamları, Orta Asya'daki çeşitli kültür çevrelerini Türklerin ana yurdu olarak kabul ederler. XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başlarında başlatılan araştır-

malarda Altaylar'ın doğusu ve Kadırgan Dağlarına kadar olan bölgelerde Türk ana yurdu varlığı kabul edilir, bu görüşü ünlü Türkolog Barthold da desteklemektedir.

J. Strzygowsky (1935), O. Menghin (1937), İ. Zichy gibi sanat ve kültür tarihçileri ise Altaylardan Urallara kadar uzanan sahaya sıcak bakmışlardır. Bu görüşleri değerlendirerek ana yurdun coğrafî sınırlarını tespit etmek mümkündür. Ancak dinamik ve hareketli bir kavim olan Türkler, en eski devirlerden itibaren geniş bir alana yayılmışlar ve kültürlerini buralara götürmüşlerdir. Atı ehlileştirerek adeta onunla bütünleşen Türkler, konar-göçer yaşantılarını bozkır coğrafyasında hâkim kılmıştır. Bu sebeple daha geniş çerçevede düşünülecek olursa, Türklerin ana yurdu Orta Asya bozkırlarıdır, Orta Asya'nın sınırları doğuda Baykal gölünden Batıda Hazar ve Ural dağlarına; kuzeyde Sibirya bozkırlarından güneyde Tanrı dağları ve Gobi çölüne uzanmaktadır. Bu coğrafyanın, bütün dünya tarafından kabul edilmiş siyasî adı ise Türkistan'dır. Türkistan'da Konar göçer bozkır medeniyetinin M.Ö. devirlere giden pek çok kültür çevresi yer alır.

Arkeolojik kazılar ve araştırmalar Orta Asya medeniyetinin M.Ö. V. bine kadar uzandığını göstermektedir. Batı Türkistan'da, bugünkü Aşkabat çevresinde yapılan kazılarda, M.Ö.V. bine ulaşan yerleşme merkezleri bulunmuştur. Anav kültürü olarak bilinen bu medeniyetin kimlere ait olduğu kesinlik kazanmamış ise de Türklerin bu bölgedeki varlıklarının ilk izlerini yansıtabileceği düşünülen ipuçlarını vermesi açısından Anav önemli bir merkezdir.

Proto-Türklere ait olduğu hemen hemen aşikâr olan ilk kültür çevresi Altay-Sayan dağlarının kuzeybatısında yer almaktadır. M.Ö. III. bin başlarına ait bu eski kültüre Afanasyevo kültürü denilmektedir. Bu kültürün en büyük özelliği Türk sosyal hayatının ilk örneğini yansıtmasıdır. Bu kültürde atın ehlileştirildiği ve koyun beslendiği görülmektedir. Ayrıca toprak kaplar, bakır ve tunçtan yapılmış çeşitli silah ve süs eşyaları da bulunmuştur.

Bu kültürün devamı olan Andronovo kültürü ise Altaylardan, Ural dağları-Aral gölü çevresine kadar yayılmıştır. (M.Ö.1700-1200). Bu kültürde tunçtan ve altından eşya yapımının geliştiği bilinmektedir. Andronovo kültürü özelliklerini yansıtan diğer bir kültür ise Yenisey-İrtiş çevresinde yer alan Karasuk kültürüdür (M. Ö.1300-800). Tuva ve Abakan bozkırları ile Baykal gölü havzasında bulunan hayvan figürlü kaplar ve silahlar bu kültürlerde benzerlik gösterir.

Karasuk kültürünün en büyük özelliği demirin işlenip, silah yapımında kullanıldığı ilk kültür olmasıdır. Bu kültür çevresinde insanlar keçe çadırlarda yaşayıp, tekerlekli arabalar kullanıyorlardı. Minusinsk ve Abakan bölgesinden Altaylara uzanan bölgede Tagar kültürü olarak bilinen ve M.Ö.700'e tarihlenen buluntularda demir işçiliğinin nadir örnekleri yer almaktaydı. Ayrıca M.Ö. 3. yüzyıla ait, Orhun ve Selenga boylarına değin uzanan Pazırık kültürü,

binlerce yıllık Türk kültürünün Hun çağına nasıl ulaştığını gösterir. Bütün bu buluntular Türk coğrafyasının tabiî sınırlarını tespit etmek açısından da büyük bir öneme sahiptir.

Orta Asya'daki Türk kültür çevrelerinde, kurganlarda bulunan bazı eşyalar, Türklerin çok eski zamanlardan beri konar göçer hayata has bir kültür geliştirdiklerini gösterir.. Av ve savaş aletleri, demir ve deriden çeşitli eşyalar ve at ile kurt ağırlıklı hayvan figürlü kaplar, bu yaşayışın temel özelliklerini yansıtmaktadır.

HUN DEVLETİ

Orta Asya'da ve Avrupa'da devlet kuran ilk Türk boyu Hunlardır. Hunlarla uzun süren mücadeleler yapan Çinliler, Türk saldırılarına karşı koyabilmek için meşhur Çin Seddini yapmışlardır.

Hunlar hakkında ilk bilgilerin bulunduğu Çin kaynaklarında; kuzeylerinde yaşayan atlı göçebelerin, sınırlarını geçerek ülke içine yaptıkları akınlar ve Çin prensleri veya hükümdarlarının çok defa birbirlerine karşı giriştikleri saltanat mücadelelerinde, büyük bir askeri güce sahip bu göçebelerden yardım aldıkları yazılıdır. Çağımızdan üç bin yıl önceleri Kuzey Çin ülkelerinde görülen, atlı göçebe denen ilk Türkler, daha sonra Hun adı ile tarih sahnesine çıkmışlardır.

M.Ö. 318 yılında, Kuzey Şansi'deki Çin prensleri, ülke içindeki saltanat kavgalarında "Kuzey Canavarları" dedikleri Hunlardan yardım alıyorlardı. 220 yılında Teoman (Tuman) Yabgu (220-209), Türk boylarını birleştirerek siyasi birlik kurdu. Çin'deki iç karışıklıklardan faydalanıp, devletin sınırlarını genişletti. Çinlilere çok zor günler yaşattı. Sarı Irmağı geçip, Çinlilerin en büyük dayanağı olan Çin Seddini aştı, Türk atlılarını Çin içlerinde koşturdu.

Oğlu Mete, Teoman Yabgu'dan iktidarı, zorla aldı. M.Ö. 209 yılında Hun hakanı olan Mete'nin adı destanlara geçti. Mete (M.Ö. 209-174) Çin Seddini aşıp Çin'e girdi. Asya'nın fethine teşebbüs edip, Büyük Okyanusla, Hazar Denizi'nin kuzey kıyıları, Sibirya ile Himalayalar arasındaki bölgeyi ele geçirdi. On sekiz milyon kilometre karelik bir alanı hâkimiyeti altına alıp, tarihin en büyük imparatorluklarından birini kurdu.

Mete'nin M.Ö. 174 yılında ölümü ile yerine oğlu Gökhan (M.Ö. 174-

161) geçti. Gökhan devrinde Hun İmparatorluğunun teşkilatı daha da kuvvetlendi. Devletin sınırları genişledi. Çin, Hunlara vergi vermek suretiyle barış politikasını devam ettirdi. Gökhan, Tanrı Dağlarının doğusunu ellerinde tutan Yüeçileri yenerek batıya sürdü. Hunların doğu komşusu Çinliler, Türkleri askeri güç ile yenemeyeceklerini anlayınca, "Türk'ü Türk'e kırdırmak" politikasını takip ettiler. Milattan önce birinci yüzyılda Hunları, Doğu ve Batı Hunlar olmak üzere ikiye ayırdılar. Batı Hun Devleti, M.Ö. 48-36, Doğu Hun Devleti ise M.Ö. 48-M.S. 48 yılları arasında hüküm sürdü. Çiçi Han (M.Ö. 56-36) bölünmeyi önlemek için uğraştıysa da başarılı olamayıp, Çinliler tarafından öldürüldü. Doğu Hun Devleti, M.S. 48'de Çinlilerin askeri baskı ve siyasi entrikaları sonucu Güney-Doğu ve Kuzey-Batı Hun İmparatorluğu adıyla ikiye bölündü. Kuzey Hun (38-93), Güney Hun (48-303) devletleri Sienpiler ve Çinliler tarafından yıkıldı.

Hun savaşçıları betimleyen bir tablo

Hunların devlet başkanına "Şanyü" ve "Tanrıkut" denir ve kutsal kabul edilirdi. Hunlar atlı göçebe hayata alışıp, at eti yiyerek, kısrak sütü içerek, çoluk çocukları ile at sırtında dolaşarak, atlı savaş usulünü ilk defa kullanmışlardır. Çok süratli hareket kabiliyetine sahip olduklarından, büyük orduları ve vuruş güçleriyle, kendilerinden daha kalabalık yerleşik milletlere üstünlük sağlamışlardır.

Atlı göçebe hayatın gereği olarak Hunlar çepken, yelek, şalvar, börk, deri kalpak, tokalı kemer gibi giyim

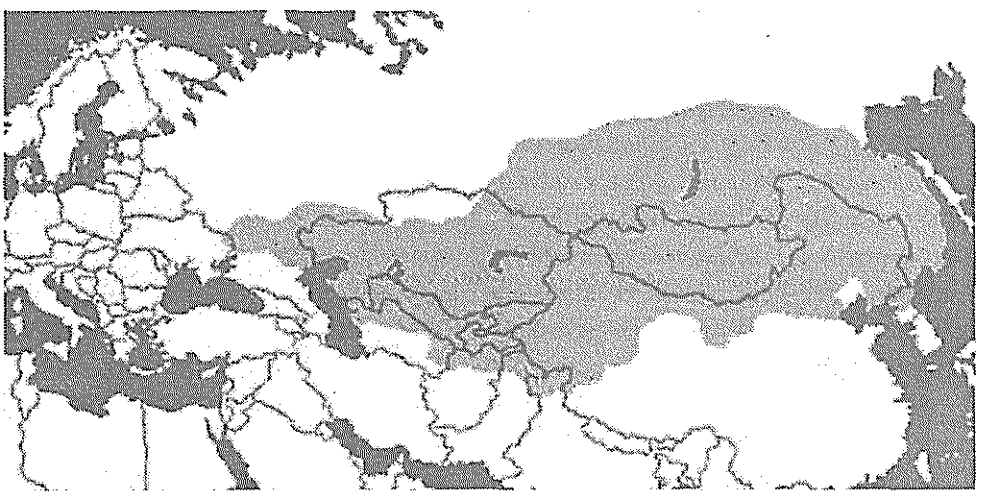

Hun İmparatorluğunun en geniş olduğu dönemki sınırları

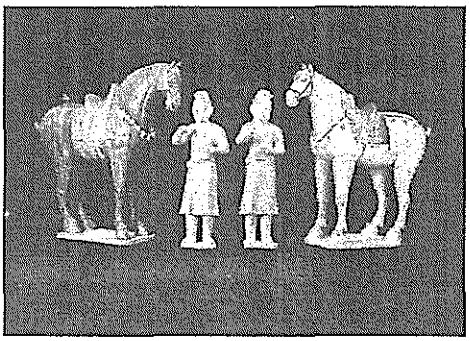

Hun askerlerini betimleyen heykelcikler

kuşam; sucuk, pastırma, kəkaç, kuru kaymak, tarhana, kurut, kavurga, kavut gibi yiyecekler ile kendi buluşları olarak tulum, türgü, deri sofra altı, tuluk, yannık, dağarcık gibi deri eşyaları kullanırlardı. Çok hızlı göç eden Hunlar, çoluk çocukları, davar, sığır ve deve sürüleri ile yedek atları sayesinde bir iki yıl içinde Çin Seddinden Kafkaslar ve Tuna boylarına ulaşmışlardır.

Hunlar, atlı savaş usulleri sayesinde çok kalabalık Çinlileri ve Romalıları yenmişlerdir.

Din adamlarına Şaman derlerdi. Bu bakımdan Hun inancına Şamanizm adı verilmiştir. Hunların hür idaresi altında danışma meclisi mahiyetinde "Kingeş Meclisi" denilen "Yıllık Dernek, Yığınak" toplanıp, ziyafetler verilirdi. Bu meclis, hükümdar seçmek, mevki, damga, unvan vermek, insan ve hayvan sayımı yapmak için toplanırdı. Bir çeşit devlet meclisi olan topluluk, Türklerin tanışma ve kaynaşmasını da sağlardı.

ROMA İMPARATORLUĞU

Bugünkü İtalya'nın Latium bölgesinde, Tiber Irmağı'na bakan tepelerde kurulmuş birkaç köyden oluşan eski Roma, sonradan dünyanın en büyük imparatorluklarından birinin merkezi oldu. Romalılar tarihte pek çok ülkenin dilini, edebiyatını, yasalarını, yönetim biçimini ve mimarlığını etkiledi.

İtalya'da eskitaş çağından beri yaşayan insan toplulukları vardı. M.Ö. 3000'lerde, yenitaş çağına geçmiş Akdeniz asıllı halklar görülür. İtalya'ya 1200 yıllarında gelen kabileler İtalikler'dir. İtalikler'in yerli halkla karışmalarından "Latinler"(ovalılar) denen halk doğmuş. İtalya'ya Anadolu'dan gelen, Romalı ozan Vegilius'un Aeneas destanında anlatılan Etrüskler'in, denizcilikte usta bir halk olduğu anlaşılıyor. Etrüksler, İtalya'da tarımcı köy toplulukları halinde yaşayan Latinler üzerinde kurdukları egemenlikle, toplumsal farklılaşma-

ya uğramış toplumların, dolayısıyla uygarlığın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu olaydan yüzyıl kadar sonra bazı Latin köyleri birer kent durumuna geçmişlerdir. Bu kent toplumlarında şarap, zeytinyağı ve maden işletmeciliği, Kartaca, Fenike ve Ege adaları ile ticaret ilişkileri görülür. Siyasi örgütleniş "civitas" denen bağımsız kent devletleri biçimindedir. Kent devletleri önceleri seçimle iş başına gelen ve aynı zamanda en yüksek komutan, yargıç, din adamı olan kralarca yönetilirdi. Zamanla monarşilerin yerini aristokrasiler alır.

Roma, önceleri bir çoban köyüydü. Muhtemelen Etrüsklere karşı otlaklarını savunmak isteyen Albalılar gelip Roma'da yerleştiler. Etrüsklü krallar, Roma'yı ele geçirip, imar ettiler. Etrüsk İmparatorluğunun güçten düşmesi üzerine Romalılar, Etrüsk kralarını kovarak Cumhuriyet adını verdikleri kralın yanında, zengin ve soylu kimselerin temsil edildiği senato ve halk meclisinden meydana gelen bir idare kurdular. Zengin bir azınlık elinde bulunan iktidar, zaman zaman çoğunluk olan fakir Plepler tarafından zorlandı ise de, hiçbir zaman zenginlerin elinden kurtarılamadı. M.Ö. 450'lerde vatandaşlar arasında eşitliği esas alan Oniki Levha Kanunu kabul edildi. M.Ö. 3. yüzyıl ortalarında Romalılar, İtalya Yarıma-

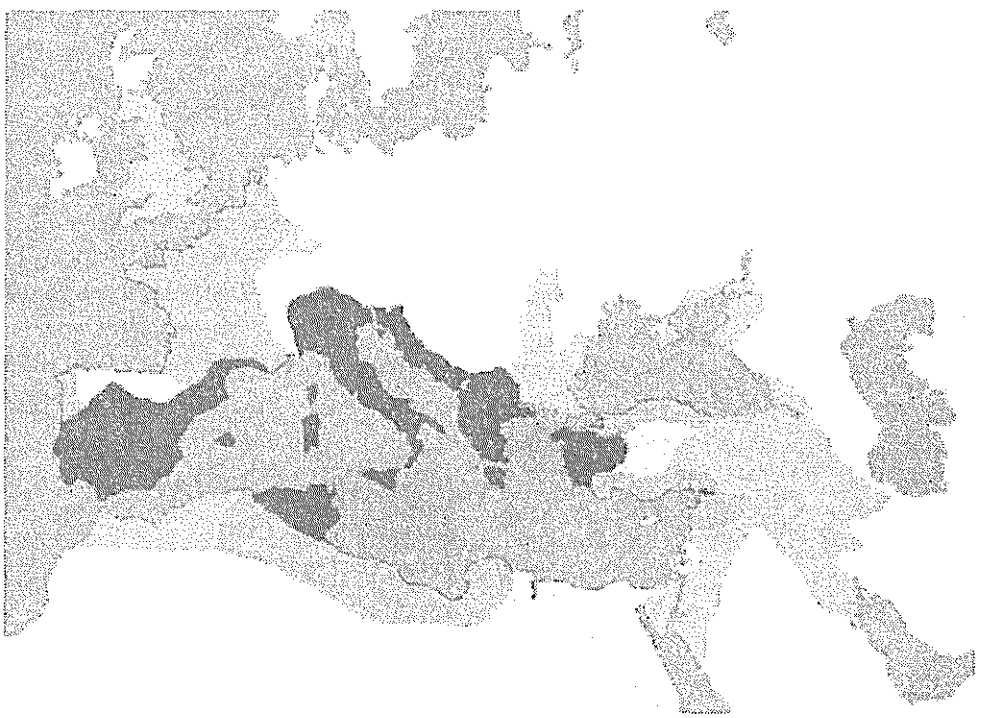

Roma Cumhuriyeti ve Roma İmparatorluğu'nun yayılımı: Kırmızı - M.Ö. 133, Turuncu - M.Ö. 44 (Cumhuriyetçi generallerin zaferlerinden sonra), Sarı - M.S. 14 (Augustus'un ölümü), Yeşil - 117 (en geniş dönemi)

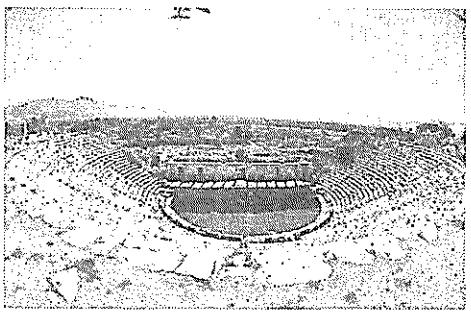

Roma İmparatorluğu döneminde yapılan Afrodisias Tiyatrosu

dasına hâkim oldular. Fakat, Roma şehri dışında kalan insanlar, Romalılara tanınan vatandaşlık haklarından mahrum bırakıldılar. Hep köle muamelesi gördüler. Romalıları daha zenginleştirmek, onların neşelerine neşe katmak, sefahat âlemlerine malzeme olmak durumunda kaldılar.

Romalılar, İspanya'ya kadar uzanan bir deniz imparatorluğu kuran Kartacalılara karşı M.Ö. 264 yılında Pön Savaşlarını başlattılar. M.Ö. 146 yılına kadar devam eden Pön Savaşları sonunda Kartaca İmparatorluğu yıkıldı ve Romalılara bağlı bir Afrika Eyaleti kuruldu. Gittikçe güçlenen Romalılar, Doğu Akdeniz havzasına da yerleştiler. Makedonya ve Yunanistan'ı hâkimiyet altına aldılar. Bergama Krallığı da Romalıların Asya Eyaleti haline getirildi. Güney Galya ve İspanya işgal edildi. M.Ö. 1. yüzyıl boyunca yeni yeni bölgeleri işgal eden Romalılar; Germenleri, Kimmerleri ve Pontusluları yendiler. Suriye ve Filistin'i işgal ettiler. Anadolu ve Yunanistan'ı yeniden ele geçirdiler. Yeni işgal edilen yerler, Romalılar için yeni gelir kaynakları, yeni yeni köleler demekti. Aradaki uçuruma ve yapılan zulümlere daha fazla dayanamayan İtalyan köylüler ve köleler isyan ettiler. İsyanların kanlı bir şekilde bastırılmasına rağmen karışıklıkları, Sulla, Pompeisus, Crassus ve Sezar gibi diktatörler de durduramadı. Yaptığı başarılı savaşlarla, Mısır'ı Romalılara kazandıran Sezar'ın yeğeni Oktavianus, Roma'da cumhuriyet devrini kapatıp, imparatorluk devrini başlattı.

Roma orduları başkumandanı olan Oktavianus'a M.Ö. 27 yılında, "ulu" manasına gelen Augustus unvanı ve İmperium dini yetkisi verilmişti. Augustus Oktavianus imparator yetkisiyle öteki generallerin üzerine çıktı. Roma'nın yönetimini eline aldı. Eyaletlerin idaresini senatoyla paylaştı. Halk meclislerinin yetkileri, imparatorun atadığı memurların eline geçti. Devlete ve topluma yeni bir düzen vermeye çalışan Augustus'un koyduğu ilkeler, iki yüz yıl devlet yönetiminde esas alındı. Roma'da cumhuriyet idaresi sona erip imparatorluk devri başlayınca, büyük gelişmeler oldu. Roma, on asırdan beri en parlak devrine girip, tarım ve ticaret-

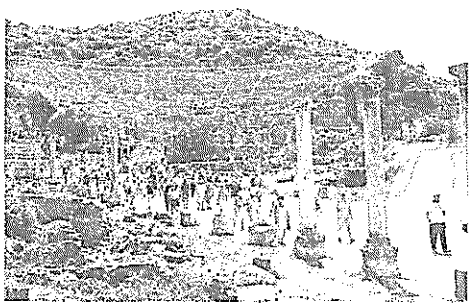

Roma döneminden kalma Efes Antik Tiyatrosu

te büyük ölçüde gelişti. Pek çok sanat eseri yapıldı. Oktavianus, Augustus Hanedanının kurucusu olup, kırk bir yıl iktidarda kaldı. M.Ö. 14 yılında ölünce, evlatlığı Tiberius imparator oldu.

Tiberius, Romalıları önce iyi yönetse de, sonra sert bir idare kurdu. Tiberius, 37 yılında ölünce, yeğeni Gaius imparator oldu. Gaius dengesiz bir kimse olup, isyan sonucunda 54 yılında öldürüldü. Augustus Hanedanının son imparatoru Neron olup, 68 yılına kadar iktidarda kaldı. Neron, diktatörlüğü, çılgınlıkları ile tanınır. Ordunun isyanı üzerine, uşağına kendini öldürterek intihar etti.

M.S. 68 yılında Neron'dan sonra Doğu Orduları Kumandanı General Flavianus Vespasianus'un Roma tahtını ele geçirmesiyle, Flaviyenler Hanedanı kuruldu. Flaviyenler Hanedanı(68-96) devrinde Kudüs'te Yahudi isyanı oldu. Yahudi isyanı 70 yılında kanlı bir şekilde bastırılıp, Yahudiler Kudüs'ten sürüldü. 79 yılında Vezüv Yanardağı püskürerek Pompei ve Herkülanum şehirleri kızgın lavlar altında kaldı. Flavianus'un oğlu Titus'tan sonra imparator olan torunu Domitianus'un 96 yılında öldürülmesiyle Flaviyenler Hanedanı da sona erdi.

96 yılında General Trainus, Roma'da Antoninler Hanedanını başlattı. Trainus, Romanya'yı alıp, Parslerle çarpışarak Mezopotamya'ya kadar gitti. Edirne şehrini kurup, 138 yılında öldü. Bu hanedanın son hükümdarı Kommodus 193 yılında karısı ve cariyeleri tarafından öldürüldü.

Antoninler Hanedanından sonra Roma'da Pretoriyen denilen hassa ordusu, devlet idaresine hâkim olup, 193'te İlliryalı imparatorlar devri başladı. Bu devirde, hassa ordusuna en fazla rüşveti veren imparator olup, bahşişle iktidarda kalıyordu. Tuna hattındaki kumandanlarından Septimus Severius bütün rakiplerini yenerek, imparator oldu. İsyanları bastırdı ise de onun ölümünden Diocletianus'un başa geçmesine kadar karışıklıklar sona ermedi.

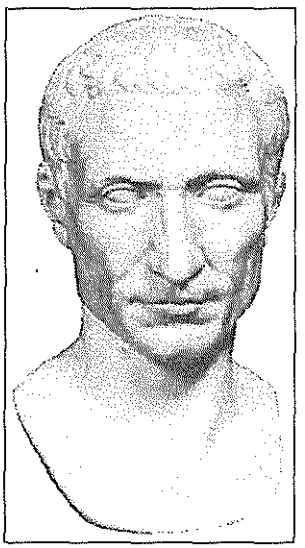

Julius Caesar

Diocletianus (M.S. 284-305) devrinde Roma imparatorluk toprakları taksim edilerek, ülkede dörtlü idare kuruldu. İmparatorluk merkezleri İz-

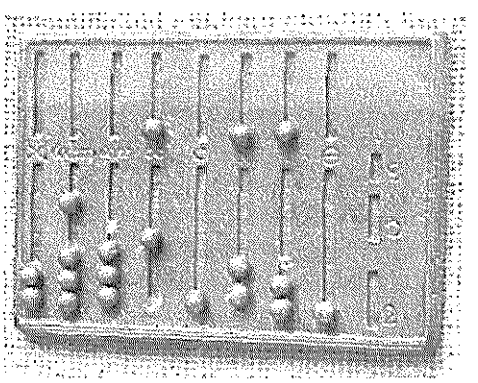

Roma dönemine ait bir abaküs

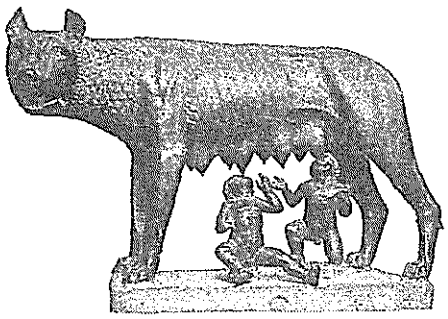

Capitolium'um dişi kurdu. Tunç Ertsk sanatı

mit ve Milano olmak üzere iki bölgeye ayrıldı. Her bölgenin başına bir imparator ve "sezar" unvanı taşıyan yardımcılar tayin edildi.

Diocletianus'tan sonra, imparator ve sezarların mücadelesi başlayarak, iç savaşlar çıktı. Dörtlü idareden büyük Kostantin (324-337) Hıristiyanlığı kabul etti. M.S. 325 yılında İznik'te toplanan konsülde 309 papaz toplayıp, yeni İncil yazdı. 330'da Bizans kasabasını büyütüp Kostantiniyye ismiyle İstanbul şehrini kurdu. Kostantin'den sonra gelen imparatorlardan Theodosius (379-395) devrinde, idareye ortak olan imparator ve sezarların mücadelesi devam etti. Theodosius, M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğunu iki oğlu arasında paylaştırdı. Honorius Batı Roma, Arcadius Doğu Roma (Bizans) imparatoru oldular.

Roma'da çok yaygınlaşan iç mücadele, Hıristiyanlığın doğuşu ve kavimler göçü sebebiyle zayıflayıp ikiye ayrılan Roma İmparatorluğu devamlı geriledi. Batı Roma'da idare, özel muhafızlara kumanda eden generallerin eline geçti. Vizigotlar, Adriyatik kıyılarını (397), sonraları İtalya'yı ele geçirdiler (410). Franklar, Kuzey Galya'yı (406); Burgundlar, Savoia'yı (443) işgal ettiler. Vandallar, Galya ve İspanya'yı kırıp geçirdikten sonra Afrika'ya geçtiler. Afrika'dan Roma'ya geçip şehri yağmaladılar. İtalya'ya giren Hunları, Papa Leo haraç vererek durdurabildi (452). İdare aşiretlerin eline geçip, imparatorların hiçbir gücü kalmadı. Vizigotlardan Odoakr adlı bir aşiret reisi, imparator Romulus'u 476'da tahtından indirdi. Odoakr, imparatorluk alametlerini Bizans'a göndererek, kendisini İtalya kralı ilan etti. Doğu Roma(Bizans) İm-

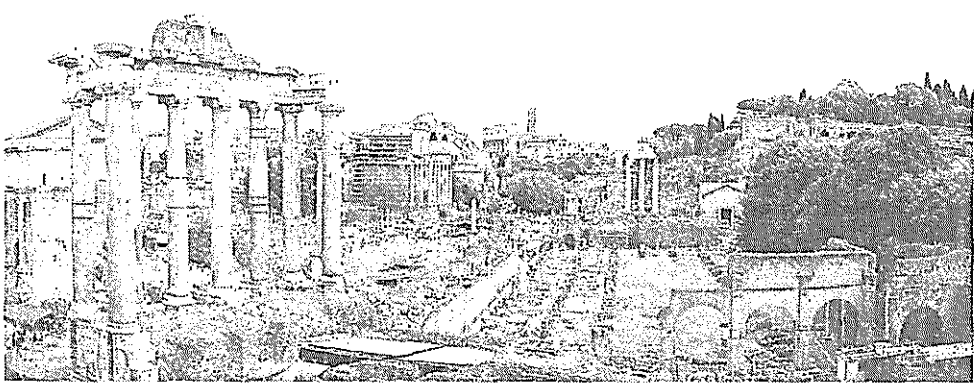

Roma dönemine ait kalıntılar

paratorluğu da, 1453 yılında Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmet Han (1451-1481) tarafından yıkılıp, ortaçağ sona ererek, yeniçağ başladı. M.Ö. 27 yılında kurulan Roma İmparatorluğu, M.S. 1453 yılında sona ererek, tarihe karıştı. (Bkz. Bizans İmparatorluğu)

Roma İmparatorluğunun sınırları: Batıda Atlas Okyanusu ve bütün Batı Avrupa; güneyde bütün Kuzey Afrika ve Akdeniz ülkeleri; doğuda, Mısır, Arap Yarımadası, Mezopotamya, Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya kadar; kuzeyde Ren ve Tuna nehirleriyle Trakya'ya kadardır.

İmparatorluk M.S. 395 yılında ikiye ayrılınca, Balkanlar hattının batısı Batı Roma, doğusu Doğu Roma (Bizans) topraklarına dahil oldu. Roma'da cumhuriyetten sonra, M.Ö. 27 yılında, Monarşik imparatorluk idare devri başladı. İmperium yetkisine sahip hükümdarlar, M.S. 3. yüzyılda monarşik despotizm idaresini uygulamaya başladı. Dörtlü idare devrinin başlamasıyla da, iki imparator ve yardımcı iki sezar bulunuyordu. İmparator ve sezarlar birbirleriyle mücadele ederlerdi.

Roma ordusu, merkezi ve bölge kuvvetlerine ayrılmıştı. Merkezdeki hassa ordusu ve bölgelerdeki kumandanlar zamanla siyasi hayatta söz sahibi oldular. Yelken ve kürekle hareket eden Roma donanmasında köle esirler çalışırdı. Akdeniz, Romalıların gölü halindeydi.

Roma İmparatorluğunda M.Ö. 451-449'da toplanan Oniki Levha Kanunları'nın, genişletilmiş şekli olan Roma kanunları uygulanırdı. Roma hukuki müesseseleri, Romalılar devrinde ve Hıristiyan Batı Akdeniz ülkelerinde yüzyıllarca kullanılmıştır. Romalılar önceleri putperestken, M.S. 4. yüzyılda Hıristiyanlık dinini kabul ettiler. Latince konuşan Romalılar, Latin dili ve edebiyatının ilk klasik eserlerini verdiler. Latin dili ve edebiyatını bütün Akdeniz ve Batı Avrupa ülkelerine yaydılar.

Latin Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra bile, Roma kilisesi (Papalık) vasıtasıyla bu iş hâlâ devam ettirilmektedir.

Roma'da imparatorluk devrinde iktisadi gelir arttı. Gümrük, para birliği ve getirilen kolaylıklar ticareti geliştirdi. Karada ve denizde hem iç ticaret, hem de kıtalararası dış ticaret gelişip, şehirlerin sayıları ve nüfusu yükselerek arttı. Britanya Adalarından Çin'e; Atlas Okyanusundan Kızıldeniz, Basra Körfezi, Karadeniz ve Hazar Denizine kadar, kara ve deniz ticareti yapılıyordu. Kara ticareti kervanlar, deniz ticareti de gemilerle yapılıyordu. Tarihi İpek Yolu, Pekin'den

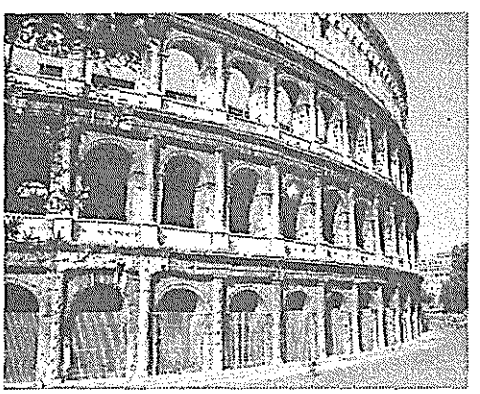

İmparator Vespasian tarafından M.S. 1. Yüzyılda yaptırılan Colosseum

Roma'ya kervanlarla mal taşıyordu. Altın, gümüş gibi kıymetli madenler, demir ve tunçtan yapılan eşya ile zeytinyağı ve Akdeniz ürünleri karşılığında çeşitli kumaş, halı, inci, hindistancevizi, fildişi, her türlü baharat, papağan, tavus kuşu, maymun, kaplan ve fil alınırdı. Yayılma siyaseti sebebiyle çok genişleyen imparatorluk, büyük ölçüde servete ve bolluğa kavuştu. Yunan kültürü ve geleneklerinin benimsenmesiyle eğlence hayatı arttı. Tiyatrolar, sirkler, şatolar, büyük tapınaklar yapıldı.

Romalılarda mimarlık sanat eserleri, heykeltıraşlık ve büst yapımı gelişmiştir. Roma eserlerinde; kubbe ve bina yüzlerinde düz taş, duvarlarda yontulmamış taş, çakıl, tuğla kullanılırdı. Duvarlardaki taşlar beşgen ve altıgen şeklindeydi. Zafer takları, su kemerleri, kemerli binalar yapıldı. Akdeniz ülkelerinde Roma İmparatorluğundan kalma eserlere hâlâ rastlanmaktadır.

ROMA İMPARATORLARI

Augustus Octavianus	(M.Ö. 27-M.S. 14)
Tiberius	(14-37)
Caligula (Jül Sezar)	(37-41)
Claudius	(41-54)
Neron	(54-68)
Galba	(68-69)
Otho	(69)
Vitellius	(69)
Vespasianus	(69-79
Titus	(79-81)
Domitianus	(81-96)
Nerva	(96-98)
Traianus	(98-117)
Hadrianus	(117-138)
Antonius Pius	(138-161)
Marcus Aurelius	(161-180)
Lucius Aurelius	(161-169)
Commodus	(180-192)
Pertinad	(192-193)
Didius Julianus	(193)
Septimus Severus	(193-211)
Caracalla	(211-217)
Geta ve Caracalla	(211-212)
Macrinus	(217-218)
Heliogabalus	(218-222)
Severus	(222-235)
Maximinus	(235-238)
Gordianus-I	(238)
Gordianus-II	(238)
Pupienus ve Balbinus	(238)
Gordianus-III	(238-244)
Philippus	(244-249)
Decius	(249-251)
Gallus	(251-253)
Aemilianus	(253)
Valerianus	(253-259)
Gallienus	(259-268)
Claudius-II	(268-270)
Aurelianus	(270-275)
Tacitus	(275-276)
Florianus	(276)
Probus	(276-282)
Carus	(282-283)
Diocletianus	(283-305)
Maximianus	(286-305)

Constantius Chlore-I	(305-306)	Maximus (Fransa'da)	(383-388)
Galerius	(306-311)	Valentinianus-II	(375-392)
Severus (Ortak İmp.)	(306-307)	Theodoius	(379-395)
Maxentius	(311-312)	Eugenius (Fransa'da)	(392-394)
Licianus	(308-324)	Honorius	(395-423)
Constantinus I	(324-337)	Valentinianus-III	(423-455)
Constantinus-II	(337-340)	Petronius	(455-456)
Constantinus-III	(340-361)	Avitus	(456-457)
Constans	(337-350)	Majorianus	(457-461)
Magnentius	(350-353)	Severus	(461-465)
Julianus	(361-363)	Anthomius	(465-472)
Jovainus	(363-364)	Olybrius	(472-473)
Valentinianus-I	(364-375)	Glycerius	(473-474)
Valensius (İstanbul)	(364-378)	Nepos	(474-475)
Gratienus (Roma)	(367-383)	Romulus	(475-476)

KAVİMLER GÖÇÜ

Dördüncü yüzyılın son çeyreğinde insanlık büyük bir nüfus hareketine tanık oldu. Kavimler Göçü dediğimiz bu olay ilk çağı değiştirebilecek sonuçlar doğurdu. Balamir, Uldız, Rua ve Karaton gibi liderlerin yönetiminde büyük Hun kütleleri batıya hareket ettiler. Bu yıllarda, Karpat Dağlarının kuzeyinde Lombardlar, Güney Rusya'da Ostrogotlar ve Vizigotlar, Macaristan'da Vandallar Ren ve Elbe arasında Angıllar ve Saksonlar, Yukarı Ren boylarında Franklar Tuna ve Ren'in kesiştiği mıntıkada ise Almanlar yaşamakta idiler. Hun baskısı karşısında bu saydığımız gruplar Roma topraklarına girdiler. Romalılar kendilerinden olmayan bu insanlara barbar diyorlardı. Barbar akınları Roma'da büyük bir yıkıma yol açtı. Cebelitarık'tan Tuna'ya kadar olan geniş olanda Roma barışı (Pax Romana) etkinliğini yitirdi. Atilla'nın önderliğinde sıkı bir disiplin içinde hareket eden Hunlar Germenlerle büyük bir mücadeleye başladılar. Germen şef-

lerinden Radagais ve Geneserik'e bağlı kuvvetler Hunlar tarafından etkisiz hale getirilerek Kafkaslar ve Avrupa'da Hun barışı egemen kılındı. Bu arada Angıllar ve Saksonlar Büyük Britanya adasına, Franklar Fransa'ya, Gotlar İspanya'ya, diğer kavimler de uygun yerlere giderek batının bugünkü etnik ve siyasal yapısını oluşturmaya başladılar.

Konusunu Hun Germen savaşlarından alan Almanların ünlü Nibelungen Destanı bu yılların anılarını taşır. Batıdaki bu yapılanma sürecinde Roma İmparatorluğu önce ikiye ayrıldı, sonra da imparatorluğun batı kanadı Germen akınları sonunda yıkılarak tarihe karıştı.

Batıda Roma İmparatorluğu gibi merkezi bir otoritenin bir anda kayboluşu büyük sorunlar doğurdu. Yurt bulmak isteyen büyük nüfus hareketlerinin oluşturduğu siyasal istikrarsızlık ve terör uzun yıllar etkinliğini sürdürdü. İnsanlığın en uzun dönemi olan İlk Çağ, bu karmaşa içinde sessizce kapanırken tüm Orta Çağ boyunca etkinliğini sürdürecek olan Feodalizm kökleşmeye başladı.

Atilla'nın ölümünden sonra Batı Hun barışı bozuldu. Bizans saldırılarına uğrayan Hunların bir kısmı bulundukları bölgede Hıristiyanlığı benimseyerek Macar ve Bulgarların etnik yapısını oluştururken; bir kısmı da Kafkaslara çekilmek zorunda kaldılar.

Hunların sahneden çekilişinden sonra Kafkaslarda uzun bir süre siyasi istikrar kurulamadı. Nihayet 552 yılında Aşina (Asena) soyundan bir kahraman Göktürk elini teşkilatlandırarak Çin'den Kafkaslara kadar geniş bir alanda siyasal birliği yeniden sağladı. Göktürkler, Türk adının resmi devlet adı olarak kullanıldığı ilk devlet olması bakımından Türk Kültür Tarihinde önemli bir konuma sahiptir.

Kavimler Göçü Öncesi Genel Durum

Asya Hunları, M.S. II. yüzyıl başlarında birbirlerinden ayrılmış üç bölüm halindeydi. Balkaş Gölü havzasında Çi-çi hükümdarın iktidar zamanından artakalan Hun toplulukları bulunmaktaydı. Çungarya ve Barköl dolaylarında Kuzey Hunları, Kuzeybatı Çin sahasında ise Güney Hunları varlıklarını sürdürmekteydiler. Kuzey Hunlarından eski Hun başkenti bölgesinde kalanlar, 155 yılına doğru Moğol soyundan gelen Sienpiler tarafından batıya sürülerek neredeyse tümden yurtlarından çıkarıldılar. Güney Hunları ise kendi içlerindeki çatışmalar sonucunda ikiye ayrılmış ve topraklarının tümü, baskıları gittikçe artan Çinliler tarafından 220'ye doğru işgal edilmiştir. Bu olayların sonucunda Çin sahasındaki Hun siyasi hayatı tarihe karışmıştır.

Bu bölgelerdeki Hunlar, Çi-çi iktidarının sona ermesiyle birlikte etrafa dağılmış ve özellikle Aral Gölü'nün doğusundaki bozkırlara çekilerek, varlıklarını devam ettirmişlerdir. Oradaki diğer Türk boyları ve I. yüzyıldan II. yüzyılın ortalarına kadar Çin'den gelen Hun kitleleri ile çoğalan ve uzunca bir süre sakin bir yaşam sürdürerek güçleri artan bu Hunların

özellikle iklimin değişmesi nedeniyle batıya yöneldikleri tahmin edilmektedir. Avrupa Hunlarını kuranların bunlar olduğu bilinmektedir.

Göçler Ve Avrupa'nın Değişen Yüzü

Hunlar, IV. yüzyılın ortalarında Alan ülkesini ele geçirdikten sonra Volga kıyılarında göründüler. O tarihlerde Karadeniz kuzeyindeki düzlükler, bir Germen kavmi olan Gotların hâkimiyetindeydi. Don ve Dinyeper nehirleri arasında Ostrogotlar (Doğu Gotları), onun batısında Vizigotlar (Batı Got'ları) bulunuyordu. Daha batıda Transilvanya ve Galiçya'da Gepideler, bugün Macaristan toprakları içinde yer alan Tisza ırmağı dolaylarında Vandallar vardı. Bu dört Germen kavmin dışında aynı bölgede İranlı ve Slav kitlelerin yanı sıra küçük Germen toplulukları da yaşıyordu. Hun başbuğu Balamir idaresinde, ilk saldırı Ostrogotlara yapıldı. Bu saldırı onları yıkmaya yetti (374). Ardından Ostrogot Kralı Ermanarik intihar etti ve yerine Hunlar tarafından Hunimund isimli bir kral atandı. Üstün bir askeri yeteneğe sahip Hun orduları saldırılarına devam ederek Dinyeper kıyılarında Vizigotlara büyük bir darbe indirdi. Vizigot Kralı Atanarik, kalabalık Vizigot kitleleriyle batıya doğru kaçtı (375). Böylece Hun askeri gücünün harekete geçirdiği ve batıya doğru çeşitli kavimlerin birbirlerini yerlerinden iterek (topraklarından çıkararak) Roma İmparatorluğu'nun kuzey eyaletlerini alt üst edip, İspanya'ya kadar uzanmak suretiyle Avrupa'nın etnik çehresini değiştirdiği tarihi "Kavimler Göçü" başlamış oldu.

Beklenmedik yerlerde görülen ani ve şiddetli Hun darbeleri Doğu Avrupa kavimleri arasına korku ve dehşet uyandırmıştır. Hatta Hunlar aleyhinde çoğu Latin ve Grek kaynaklarında kayıtlı, inanılmaz söylenti ve hikâyelerin çıktığı bilinmektedir.

Hunlar; Gotlardan, Alanlardan ve Germen Taifallardan oluşturdukları yardımcı kuvvetlerle takviyeli olarak ilk defa 378 baharında Tuna'yı geçtiler ve Romalılardan hiçbir karşılık görmeksizin, Trakya dolaylarına kadar ilerlediler. Bununla birlikte, Roma topraklarında görülen bu kuvvetlerin yalnızca keşif için gönderilen öncü birlikler olduğu, daha sonraki tarihlerde bugünkü Macaristan ovalarına kadar akınlar düzenlenmesinden anlaşılmaktadır. Hun saldırılarından kaçan, bugün Avusturya arazisindeki Markomanlar ile Kuardlar, Roma topraklarına geçmeye hazırlanırken, İran asıllı Sarmatlar Roma sınırlarını aşıyorlardı. Diğer yandan, daha önceden sınırları aşan ve Transilvanya'da duraklamış olan Vizigotlar ise Roma sınırlarını geçiyorlardı (381). Bu sıralarda Germen asıllı topluluklar ile İranlı Baştarnalar, Batı Macaristan'dan Alpler'e sarkarak İtalya sınırlarını tehdit etmeye başlamışlardı.

Hunlar, Roma İmparatoru I. Theodisius'un ölüm yılı olan 395'te iki cepheden harekete geçtiler. Hunların bir kısmı Balkanlardan Trakya'ya doğru ilerlerken daha büyük bir kı-

sım, Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yöneltilmişti. Basık ve Kursık adlı iki başbuğun yönetimindeki Anadolu akını, Hun Devleti'nin Don nehri civarında konuşlanmış olan doğu kanadı tarafından düzenlenmişti. Romalıları olduğu kadar Sasani İmparatorluğu'nu da telaşa düşüren bu akında Hun kuvvetleri, Erzurum bölgesinden itibaren Karasu ve Fırat vadilerini takip ederek Melitene (Malatya) ve Kilikia (Çukurova)'ya kadar ilerlediler. Bölgenin en korunaklı kaleleri olan Edessa (Urfa) ve Antakya'yı bir süre kuşattıktan sonra Suriye'ye inerek Tyros (Sûr)'u bir süre baskı altına aldılar ve oradan Kudüs'e yöneldiler.

Hunlar kuzeye doğru ilerleyerek Orta Anadolu'ya, Kappadokia - Galatia'ya (Kayseri - Ankara ve dolayları) ulaştılar. Oradan Azerbaycan - Bakû yolu ile kuzeydeki merkezlerine döndüler. Bu, Türklerin Anadolu'da tarihteki ilk görünüşleridir. 398'de küçük çapta pek çok kez tekrarlanan bu tür seferler karşısında Doğu Roma'nın genç imparatoru Arcadius hiçbir ciddi tedbir alamamıştır.

Hun baskısı, Balamir'in ölümünün ardından başa geçen, Balamir'in oğlu ya da torunu olduğu sanılan başbuğ Uldız komutasında, 400 yılına doğru batıda da artmaya başlamıştır. Attila'nın ölümüne dek takip edilecek olan Hun dış siyasetinin temellerini atan başbuğ Uldız, Bizans'ı baskı altında tutacak, Batı Roma ile iyi ilişkileri sürdürecekti. Çünkü; Bizans'ın Hun yönetimine alınması ilk hedefi oluşturuyordu. Öte yandan Batı Roma sınırlarını ihlal ederek huzursuzluk çıkaran barbar kavimler aynı zamanda Hunların da düşmanı oldukları için Batı Roma ile ortak hareket etmek gerekiyordu. Bir süre sonra Uldız'ın Tuna'da görülmesi ile Kavimler Göçü'nün ikinci büyük dalgası başlamış oldu. Hasding Vandalları, 401'de Batı Roma eyaletlerine girerken Hunlardan kaçan Vizigotlar da İtalya'da göründüler. Lombardia üzerinden Galya'ya uzanan Alarik'in idaresindeki Vizigot tehlikesi ünlü Romalı kumandan Stilikho tarafından güçlükle engellendi (402). Hun korkusu ile yerlerini terk etmiş Vandalları, Süevleri, Burgundları, Kuadları, Saksonları ve Alamanları kendi idaresinde birleştirmiş olan Radagais, bir yandan İtalya'yı tahrip ediyor, öte yandan Roma'yı yeryüzünden kaldıracağını iddia ediyordu. Romalıların son kurtuluş umudu olan Stilikho bile Pavia Savaşı'nda Radagais'e mağlup oluyor, Radagais'in ilerleyişi durdurulamıyordu. Bunun üzerine Roma İmparatorluğu, Hunlardan yardım istemek zorunda kaldı. Savaştığı bütün rakiplerini bozguna uğratan Radagais, Türkler karşısında yenilmekten kurtulamadı. Romalı kuvvetlerle takviye edilen bizzat Uldız'ın komutasındaki Hun ordusu, Radagais'i Büyük Faesule Savaşı'nda (Floransa yakınlarında) yendi. Savaşın sonucunda Uldız, Roma gibi büyük bir uygarlık merkezini yıkılmaktan kurtarmakla kalmıyor; aynı zamanda Hun gücünden bir kere daha ürken Vandal, Alan, Süev, Sarmat ve Kelt topluluklarını Ren Nehri'nin ötesine gitmeye zorluyordu. Böyle-

likle, batı yönündeki tüm engelleri kaldıran Hunlar, serbestçe hareket edebilecekleri bir alan meydana getirmiş oldular.

Hunlar böylesine büyük askeri başarılara imza atarken durum Batı Roma İmparatorluğu için hiç de parlak değildi. Barbar kavimlerin akınları nedeniyle 402 yılında başkent, Roma'dan Ravenna şehrine taşınmıştı. Gittikçe siyasi gücünü yitiren imparatorluğun toprakları barbar kavimler tarafından işgal edilmeye başlandı. Daha önceki yıllarda atlatılan Vizigot tehlikesi yeniden hissedilmeye başladı. Vizigotlar, komutanları Alarik'in ölümünün ardından Güney Galya'ya yerleşerek burada bir krallık kurdular. Franklar uygun zamanı kollayarak Kuzey Galya'yı işgal ettiler (406). Burgundlar, Savoia'yı ele geçirdiler ve bu bölgeye yerleştiler (443). Vandallar, Galya ve İspanya'da büyük bir kıyım yaparak Afrika kıyılarına dek ilerlediler. 455 yılında Vandal kralı Geiserich, Roma şehrini yağmalamıştır. Bu gelişmelerin sonrasında yıkılmanın eşiğine gelen Batı Roma İmparatorluğu, aşiretlere ayrıldı. Tüm gücünü yitiren Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında yıkılmıştır.

Bir göç hareketi hakkında tam olarak bir bitiş tarihi söylemek yanlış olsa da Kavimler Göçü'nün sona eriş tarihi hakkında yapılan tahminlerden en akla yatkını Batı Roma İmparatorluğu'nun resmî yıkılış tarihi olan 476 yılıdır. Çünkü Kavimler Göçü'nün altında yatan nedenlerden biri de göç hareketi öncesinde tek bir imparatorluk halinde bulunan Roma İmparatorluğu ile barbar kavimler arasındaki ekonomik uçurumdur. Güçlü ve zengin Roma İmparatorluğu, göçten önceki dönemlerde de yoksul ve gaddar olan barbar kavimlerin ilgisini çekiyordu. Hun saldırıları karşısında direnemeyeceğini anlayan bu barbar kavimler, Roma İmparatorluğu'na saldırmayı son çare olarak gördüler. Bu topluluklar göç hareketlerinin yaşandığı, yaklaşık yüz yıllık süreç içinde bazen yendiler, bazen yenildiler, bazen köle olarak bazen de asker olarak Romalılar tarafından kullanıldılar. Bu akınlar, barbar kavimlerin nihai amacı olan Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla son buldu (476).

Kavimler Göçü'nün Sonuçları

375 yılında Hunların bazı barbar kavimleri batıya sürmesiyle başlayan ve yaklaşık bir yüzyıl kadar devam eden Kavimler Göçü, Avrupa tarihini derinden etkilemiştir. Bu göçün Avrupa'ya siyasi, dini ve etnik sonuçları olmuştur. Kavimler Göçü'nün sonuçları şu şekilde sıralanabilir:

* Hun saldırılarından korkarak kaçan barbar kavimler Roma'da karışıklıkların ve iç isyanların çıkmasına yol açtı. İmparatorluk Theodosius'un ölümü üzerine oğulları Arcadius ve Honorius tarafından paylaşıldı. Böylelikle, bin yılı aşkın köklü bir geçmişe sahip olan Roma İmparatorluğu, batısını Honorius, doğusunu Arcadius yönetecek şekilde ikiye ayrıldı (375).

Kavimler Göçü'ne yol açan Hunlar, Orta Avrupa'da bugünkü Maca-

ristan topraklarını merkez alan Avrupa Hun Devleti'ni kurdular.

* Hunların batıya sürdüğü kavimler, Roma'yı talan etmek suretiyle ülkede büyük tahribata yol açtılar. V. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı Roma İmparatorluğu büyük güç yitirerek aşiret krallıklarına bölündü. 476 yılında son kral Romulus Augustulus, Odoaker adlı bir aşiret reisi tarafından tahttan indirildi. Tahta oturan Odoaker'in, Roma imparatorluk simgelerini yanlısı olduğu İstanbul imparatoru Zenon'a göndermesiyle Batı Roma İmparatorluğu resmen sona erdi (476).

* Avrupa'da uzun yıllar hüküm süren Roma İmparatorluğu'nun bölünmesi ve daha sonra batı kanadının yıkılması, Avrupa'daki siyasi dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Kavimler Göçü sonucunda Avrupa'ya gelen kavimler (Franklar, Vizigotlar, Burgundlar vb.) Ortaçağ Avrupası'na damgasını vuran, "barbar krallıklar" olarak nitelendirilen küçük krallıklar kurdular.

* Avrupa'daki otorite boşluğundan yararlanan kilise ve Papalık, tüm Ortaçağ boyunca siyasal gücü elinde tutmuştur.

* Avrupa'daki merkezi krallıkların zayıflaması derebeylik (feodalite) rejiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Feodalitenin oluşmasında göç ve istilanın önünden kaçanların kendilerine sığınacak bir yer aramaları, bunun sonucu olarak da asillerin topraklarına ve şatolarına yerleşmeleri etkili olmuştur. Bu durum aynı zamanda süzeren (himaye eden) ve vassal (himaye edilen) ilişkisini doğurmuştur.

* Avrupa yaklaşık 100 yıl süren bir karışıklık ortamı yaşamıştır.

* Avrupa'nın bugünkü etnik oluşumu, Hunların başlattığı Kavimler Göçü sonunda şekillenmiştir. Bir Germen kavmi olan Franklar, Kavimler Göçü sonunda Galya'ya yerleşmişler ve burada ilk devletlerini kurmuşlardır (5. yüzyıl).

* Yine Kavimler Göçü sebebiyle Britanya adalarına göç eden Anglar ve Saksonlar, bugünkü İngiltere'nin temelini atmışlardır. Bunların kaynaşmasıyla Anglo-Sakson deyimi ortaya çıkmıştır. Kavimler Göçü, Vandalların, Vizigotların, Süevlerin ve Alanların İber Yarımadası'na yerleşmesi ve buradaki yerli halkı içlerinde eriterek bugünkü İspanyolların meydana gelmesi sonucunu doğurmuştur. Germen kavimlerinin (Saksonlar, Franklar, Burgundlar, Gepideler, Gotlar, Skirler, Vandallar vb.) Avrupa'ya yayılarak yeni milletlerin oluşmasına yol açtıkları görülmektedir. Anayurtlarında kalan Germenler, daha sonra Alman kabilesinin çevresinde yoğunlaşarak, yaşadıkları toprakların Almanya adını almasını sağlamışlardır.

* Katolik kilisesi, misyonerler aracılığıyla, Batı Roma İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulan krallıkları Hıristiyanlaştırarak dinlerini yayma fırsatı buldu.

* Kavimler göçü tarihçiler tarafından İlk Çağ'ın sonu Orta Çağ'ın başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

KAVİMLER GÖÇÜ SONRASI KURULAN DEVLETLER

Avarlar

Avarlar, 552 yılında Göktürk devletinin kurulması üzerine, İç Asya'daki yurtlarını terk ederek batıya doğru kaçmışlardı. Önce Kafkasya'da görünen Avarları Bizanslılar, Uarhunit (Avar-Hun) diye adlandırmışlardır. 6.-9. yüzyıllar arasında Doğu Avrupa'da devlet kurdular. Avrupalıların Avar adını verdiği bu kavmi Çinliler "Juan-Juan" (Cücen), Türkler "Apar" olarak adlandırıyordu. Orta Asya'da, çeşitli Türk boylarını da egemenliği altına aldılar. 200'lerde Asya'da kurulan Avar Devleti, 400 yıllarında sınırları İrtiş Irmağı'ndan Kore Yarımadası'na kadar uzanan güçlü bir imparatorluğa dönüştü. Çinliler ile sürekli bir çatışma içinde bulunan Avarlar 458'de giriştikleri savaşı yitirince kuzeye çekilmek zorunda kaldılar. 551'de Bumin Kağan önderliğinde ayaklanan Göktürkler, bağlı oldukları Avarları yenerek bu devletin Asya'daki varlığına son verdiler.

Göktürkler tarafından yerlerinden edilen Avarlar, önlerine çıkan Sibirleri sürerek Kafkasya bölgesine ulaştılar.

565'te tahta çıkan Bayan Kağan döneminde Avarlar güçlerinin zirvesine ulaştılar. Bayan Kağan 568'de Macaristan'ın tümünü ele geçirdi. Burada yaklaşık 250 yıl ayakta kalacak olan Avar İmparatorluğu'nu kurdu. Belgrad'ı da alarak Tuna kıyılarını yağmaladı. Bizansı art arda yenilgiye uğrattı. Orta Avrupa'da 7. yüzyılda da üstünlüğünü sürdüren Avarlar, 617 ve 626 yıllarında iki kez Bizans'ın merkezi (İstanbul) kuşattılar. Ama bu

Avarlar dönemine ait bir kapı tokmağı

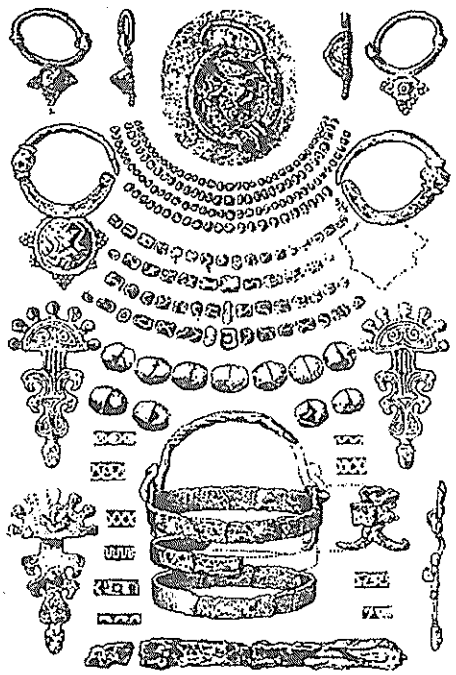

Avarlar dönemine ait süs eşyaları

kuşatmalardan bir sonuç alamadan döndüler. 8. yüzyılda egemenlikleri altındaki kavimlerin ayaklanmaları, Avarların zayıflamalarına yol açtı. 776-803 yılları arasında, bir yandan Frank kralı Büyük Şarl, bir yandan da Bulgar hükümdarı Kurum Han'ın Avarlara karşı giriştikleri saldırılar, Avar devletinin sonu olmuştur

Hazarlar

Avrupa'da kurulan ilk Türk devletleri içinde en kuvvetli ve uzun ömürlü olanı Hazar devletidir. Karadeniz'in kuzeyine kadar hâkimiyetini genişleten Batı Göktürk Devleti'nin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Göktürkler, 7. yüzyılın başında, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında dağınık bir hâlde yaşayan, Sabar, Ogur ve Onogur gibi Türk kavimlerini kuvvetli bir birlik hâlinde teşkilatlandırırlar. İşte bu birliğe Hazar adı verilmiştir.

Hazarlar için Bizans ve Çin kaynaklarında Türk veya Türk-Hazar adı da kullanılmıştır. Hazar devleti'nin kurucuları, Göktürk hükümdar ailesinin mensup olduğu Asena soyundandırlar. Hükümdarlarına da Göktürkler gibi, kağan diyorlardı. Hazarlar, Göktürk devletinin yıkılışı ile tamamen bağımsız bir devlet haline gelmişlerdir (630).

Hazarlar, Bizans, İran, Arap devletleri ile yoğun ilişkiler kurmuşlar, çeşitli Slâv kavimlerini ve İtil Bulgar Devleti'ni hâkimiyetlerine almışlardı. Bizans-Sasani savaşlarında Bizans ile ittifak yapmışlar ve Bizans'ın üstün gelmesinde önemli rol oynamışlardı (628). Hazar-Arap ilişkileri daha çok savaş şeklinde olmuştur. Güney Azerbaycan yönündeki Arap ilerleyişini durdurarak, Bizans'ı Doğu Avrupa yoluyla güvenceye almışlardır. Ancak Arap orduları, 8. yüzyıldan itibaren Hazarlara üstünlük sağlamışlardır. Bir defasında bir Arap seferi karşısında Hazar kağanı barış istemek zorunda kalmıştır (737). Bu tarihten sonra Hazarlar arasında İslâmiyet yayılmaya başlamıştır.

Peçenek ve kendilerine bağlı Slav (Rus) prensliklerinin saldırılarıyla 10.ncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla çöktüler. Dağılan Hazar toplulukları ise doğudan gelen Türk toplulukları arasında erimişlerdir. Bugünkü Hazar Denizi, adını Hazar Türklerinden almıştır.

Peçenekler

Peçenekler, Uz (Oğuz), Kuman gibi Türk boyları ile birlikte Orta Asya'dan doğu Avrupa'ya akan büyük bir göç dalgası içerisinde yer almışlardır. Peçenekler, Batı Göktürklerini oluşturan Onoklardan gelmektedirler. Önceleri Isık Balkaş gölleri dolaylarında oturuyorlardı. Batı Göktürk Kağanlığı'nın dağılmasından sonra, Karluk ve Oğuz baskısı ile 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Sibirya'ya çekilmişlerdir. Hazar-Oğuz ittifakının zorlaması ile İtil ırmağını geçerek Don ve Dinyeper nehirleri arasında yaşayan Macarları yurtlarından etmişlerdir. Böylece Peçenekler, Azak denizi ile Karadeniz arasında kalan sahaya hâkim olurlar. Bu geniş sahada 130 yıl kadar hâkim olan Peçenekler, bu süre içerisinde Ruslar'a ağır darbeler indirmişler ve onların Karadeniz'e inmelerine engel olmuşlardır.

Ayrıca Bizans ile de iyi ilişkiler kurmuşlardır. Ancak doğuda artan Uz (Oğuz) baskısı karşısında Peçenekler yerlerini terk edeceklerdir. 1036 yılından sonra aşağı Tuna boylarında gördüğümüz Peçenekler, Uz ilerleyişinin durmaması üzerine Balkanlara inmeye başladılar. Peçeneklerin bir kısmı Bizans hizmetine girerek Bizans topraklarına yerleştirilmişlerdir. Hatta bunların bir kısmı 1071 Malazgirt Meydan Muharebesinde, Alp Arslan'ın tarafına geçmek suretiyle Bizans'ın yenilgisinde rol oynamışlardır.

Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu yurt edindikleri tarihlerde, Peçenekler, Balkanlar da Bizans ile şiddetli mücadelelere girmişlerdi. Bu sırada İzmir'i alarak Batı Anadolu'da güçlü bir beylik kuran Çakan Bey, İstanbul'u zapt etmek istiyordu. Bu amaçla Çakan Bey, soydaşları Peçeneklerle ittifak kurdu. Çok zor durumda kalan Bizans'ın yardımına yine bir başka Türk boyu Kumanlar yetişmiştir. Peçenekler, Bizans'ın kışkırtması ile 40 bin Kuman atlısının baskınına uğrayarak ezildiler (1091). Bu olaydan sonra artık Peçenekler siyasî bir varlık olmaktan çıkmışlardır. Dağınık gruplar hâlinde Hristiyanlaştırılarak yerli halk arasında eridiler.

Macarlar

Macarlar, Fin-Ugor kavimlerinin Ugor kolundandır. Macar adı, bu kolun diğer adı olan, Manysier'den gelmektedir. İlk yurtları İtil (Volga) ırmağının yukarı kısımlarıdır. VI. yüzyılda Sabarlar tarafından güneye itilen Macarlar, Hazar Kağanlığı'na bağlanmışlardır. Bu dönemde yaşadıkları bölge, Don ve İtil ırmakları arasıdır. Bu bölgede Onogur Türkleri'nin de karışmasıyla bugünkü Macar milletinin çekirdeği oluşmuştur. Macarların diğer adı olan Hungar sözü de bu Onogur'dan gelmektedir.

Macarlar, IX. yüzyılın sonlarına doğru Peçenekler tarafından batıya itilmişlerdir. Bu sırada başlarında Hazar Türklerinden Kabar oymağından Almışoğlu Arpad bulunuyordu. Artan Peçenek baskısı karşısında daha da batıya kayan Macarlar, 896 yılında, kendi adları ile anılan bugünkü yurtlarına geldiler. Bu bölgede Avru-

pa içlerine yaptıkları akınlar ve Almanlarla giriştikleri mücadelelerle adlarından uzun süre söz ettirdiler. 1000 yılında Katolik mezhebini kabul ederek Hristiyanlaşmışlardır. Macarlar, Avrupa'da Slavların birlik oluşturmasını engellemişler ve ayrıca Almanların Balkanlar'aa sarkmasını da önleyerek denge unsuru olmuşlardır. 150 yıl kadar Osmanlı idaresinde yaşayan Macarlar, Avrupa'da önemli bir güç olarak, günümüze kadar gelmişlerdir.

Bulgarlar

453 yılında Atilla'nın ölümünden kısa bir zaman sonra, Büyük Hun Devleti'ni oluşturan değişik ve çok sayıdaki kavim dağılmıştı. Kuturgular ve Uturgular 584 yılında Kubrat Han tarafından "Bulgar" adında birleştirilerek (584) Macar Ovası'na kadar ilerlediler. İkinci oğlu Kotrag Han kuzeye göçüp Volga Bulgarlarını, üçüncü oğlu Asparuh Han da Tuna Bulgarları yönetti. Hazarlardan kaçarak, Bizans'ın izniyle Tuna boyuna yerleştiler ve Tuna Bulgarları devlet kurmaya hazırlandılar. 679 yılında Bizans'ı yendiler. Ancak 716'da Bizans devleti tanıdı, hatta 717-718 yıllarında Arap kuşatmasına karşı Bulgar Türklerinin yardımını aldı. Giderek kuvvetlendiler, önce Bizans ordularını yendiler, sonra şehri kuşattılar. Balamir Han zamanında Bulgar Türkleri ıslavlaşmaya başladı. 923 yılında Simeon I artık Bulgar "hanı" değil Bulgar "çarı" olmuştur.' 1018-1185 arası Bulgarlar Bizans'ın bir eyaleti olarak yaşadı.

Germen Krallıkları

Denizci bir kavim olan Germenler, İskandinavya'nın güneyinden gelerek Keltleri yerlerinden sürdüler ve M.Ö. III. yy.dan itibaren bugünkü Almanya'ya yerleştiler. Sonra, Miladın ilk yüzyılları boyunca, Germanya dedikleri topraklarını, Urallar'a ve Karadeniz'e kadar genişlettiler.

Germenler her şeyden önce savaşçıydı: silah olarak mızrak (kargı), çift yüzlü balta ve uzun kılıç kullanırlardı. Val-Hall veya Walhalla adlı bir cennete ve bu cennette ölülerin tanrılarla birlikte yaşadığına inanırlardı; bu tanrıların en güçlüsü, Wotan da denen Odin'di. Germenler, Roma İmparatorluğu'yla ilişki kurunca, Hıristiyanlığı benimsediler: M.S. IV. yy.da Kutsal Kitap, Gotların piskoposu Ulfilas tarafından dillerine tercüme edildi.

IV. yy .a kadar Ren ve Tuna boylarını ellerinde tutan Germenler 376 yılında Hun istilalarına karşı koyamadı ve bu, Avrupa'da büyük kavimler göçünün başlangıcı oldu.

Vizigotlar Tuna'yı aştılar, Roma'yı yağma ederek 410'da Galya'nın güneyine yerleştiler: Akitanya'da bir krallık kurdular. Sonra İspanya'yı istilâ ederek (476) Arap fethine kadar (711) burada kaldılar. Vandallar da aynı yolu izleyerek Kuzey Afrika'ya ulaştılar.

Burgondlar Ron vadisinde durdular (Burgonya adı buradan gelir); Alamanlar ve Vizigotlar gibi bunlar da bir gün Franklar tarafından ezilecekti. Ostrogotlar İtalya'da, ışıklı sanatı ve ince uygarlığı bakımından ilgi çeken

Ravenna Krallığı'nı kurdular. Nihayet Angllar ve Saksonlar da İngiltere'yi istila ettiler. Böylece, Roma imparatorluğu tamamen fethedildi ve yıkıldı.

Büyük Germen kavimleri arasında; Alamanlar, Burgondlar, Franklar, Ostrogotlar, Vandallar ve Vizigotlar yer alır. Bugünkü Alman, İngiliz, İzlanda, İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda milletlerinin teşekkülünü Germenler ve dilleri sağlamıştır.

Göktürkler

Göktürkler, Türklerin atlı uygarlık ya da bozkır uygarlığından yerleşik uygarlığa geçiş döneminde, Türk boylarının başına geçerek hüküm süren bir hakan sülalesidir (552-745). Kurdukları devlete de Göktürk Devleti denir.

Başkentleri Orta Asya'da Karakurum yakınında Ötüken kentiydi. Devlet başkanlarına "kağan", hakan soyundan olanlara "tigin" derlerdi. Devletin kuruluşunda kağan, Bumin'di. Ülkenin doğu kesimini yönetiyordu. Batı kesiminde ise kardeşi İstemi Kağan vardı, ama geleneğe göre o, doğu kağanına bağlıydı.

Bumin öldüğünde yerine oğullarından biri değil, İstemi Kağan geçti. Göktürkler, saltanatı Avarların elinden alarak devletlerini kurmuşlardı. Bu iki kağan ve onların oğulları zamanında Göktürkler, doğuda Kingan Dağları'ndan batıda Demirkapı'ya kadar bütün Orta Asya'ya egemen oldular. İran Sasani hükümdarı Hüsrev Nuşirevan ile anlaşarak Çin ipek ticaret yollarını ellerine geçirdiler. Türk egemenliğinin batıda yayılmasında

Göktürkler'in en geniş sınırlarına ulaştığı dönemine ait harita

ve Batı Türkistan Türkmenleşmesinde önemli rol oynadılar.

VII. yüzyılın ilk çeyreğinde bir durgunluk geçiren Göktürkler, Kutluğ İlteriş Kağan zamanında yeniden canlılık gösterdiler. Ama bu sırada doğudaki Çin tehlikesine, batıdan gelen ve Sasani egemenliğine son veren bir de Arap tehlikesi eklendi.

VIII. yüzyılın başlarında, 706'da Kapağan Kağan komuta ettiği Türk ordusu Çinlileri yenerek Türk devletinin durumunu düzeltirken, batıda Kültigin Kağan ordusuyla Buhara yakınlarına kadar ilerledi (707). Böylece Türkler batıda Araplarla karşı karşıya geldiler.

Kapağan Kağan 716'da ölünce oğullarıyla yeğenleri Bilge ve Kültigin arasında iktidar mücadelesi başladı. Yeğenler bu savaşı kazandılar ama ayrılıkçı Türk boyları ve Çinlilerle uzun uzun uğraşmak zorunda kaldılar. Kültigin 731'de, ağabeyi Bilge Kağan ise 734'te öldüler. Geniş bölgeyi elde tutmak iyice güçleşti. Arap baskısına doğuda Moğol baskısı eklenince iç ayrılıkların da etkisiyle Göktürk Devleti son buldu (745).

Uygurlar

Ortaçağ'da Orta Asya'da ileri bir uygarlık kuran Uygurlar, önceleri Kuzey Moğolistan'da yaşıyorlardı. Hun İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Göktürklerin buyruğu altına girdiler. Sonra onlara karşı ayaklanarak bağımsız bir devlet kurdular (740). Diğer Türk boylarını da buyrukları altına alarak güçlendiler. Yüz yıl kadar Moğolistan'a egemen olan Uygurlar, Çinlilerle de ilişki kurdular.

IX. yüzyılın ortalarında Kırgızlarla Tibetlilerin saldırısına uğrayarak yıkılan Uygur Devleti ortadan kalkınca Uygurlar batıya göçtüler (840) ve dağınık küçük devletler kurdular. Sonunda bütün Uygurlar Cengiz Han zamanında Moğol egemenliğine bağlandılar. Böylece son Uygur Devleti de XIII. yy.ın başında ortadan kalktı (1212).

O zamandan beri bir daha bağımsız olamayan Uygurlar, bugün Çin'in kuzeybatısında Sinkiang eyaletinde Çin egemenliği altında yaşamaktadır.

Kırgızlar

Asya Hunları çağından beri varlıklarını bildiğimiz Kırgızlar, o dönemde Hunlara bağlı Tinglinglerle karışık olarak yaşıyorlardı. Yenisey ırmağı boylarında oturan Kırgızlar, 560'da Mukan Kağan zamanında Göktürklere bağlanmışlar, Göktürk Devleti'nin 630'da yıkılmasıyla bağımsız olmuşlardır.

Ancak 681 yılında II. Göktürk Devleti'nin kurulmasıyla, tekrar Göktürk yönetimine girmişlerdir. Uygur Devleti'nin kurulmasından sonra, 758'de Mayan-Çur Kağan tarafından Uygurlara bağlanan Kırgızlar, 840 yılında şiddetli bir hücumla Uygur Devleti'ni yıkarak Orhun bölgesinde kendi devletlerini kurmuşlardır. Ancak bir müddet sonra Kitanlar tarafından buradan çıkarılan Kırgızlar, eski yurtlarına çekilmek zorunda kalmışlardır. Böylece Orhun bölgesi Türk yurdu

olmaktan çıkıp, Moğolistan'ın bir parçası haline gelmiştir. Cengiz Han zamanında Moğollar'a boyun eğen ilk Türk kavmi olan Kırgızlar, bu tarihten sonra siyasî bir varlık gösterememişlerdir. Uzun yıllar dağınık ve göçebe olarak yaşayan Kırgızlar, Rus ve Sovyet hâkimiyetinden sonra bugün Kırgızistan adıyla bağımsız bir devlet hâlinde yaşamaktadırlar. Dünyanın en uzun destanı olan Manas destanı Kırgız Türkleri'ne aittir.

Oğuzlar

Türk milletinin, her devirde en büyük bölümünü oluşturan Oğuzlar, siyaset ve medeniyet sahasında da en büyük rolü oynamışlardır. İslamiyet'ten önce Göktürk devletini kuranlar Oğuz soyundan olduğu gibi İslamiyet'ten sonra, Selçuklu, Harzemşahlar, Osmanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safeviler gibi pek çok Türk devleti de yine Oğuz'dur. Oğuz adı, kabile, boy manası da bulunan ok sözünden eski Türkçede çoğul eki olan zekiyle türetilmiştir. Oklar, boylar anlamını taşımaktadır. Nitekim Oğuzlar, 24 boy hâlinde yaşamaktaydılar ve bu boy yapılarını her gittikleri yere taşımışlardır.

Peçenekleri önlerine katarak, doğu Avrupa'ya yönelen Oğuzlar, kalabalık Oğuz kütlelerinin bir kısmını oluşturmaktadır. Bunlar kaynaklarda Uz veya Guz şeklinde adlandırılmışlardır. Ruslar ise bunlara doğrudan Türk adını vermişlerdir. Peçeneklerin ardından ileri hareketlerine devam eden Uzların büyük bir kısmı 1064 yılında Tuna'yı geçerek Balkanlara geçtikleri hâlde, diğer bir kısmı da bugünkü Ukrayna'nın güneyinde yerleşmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Karakalpak adıyla bilinecektir.

XI. yüzyıl ortalarında Balkanlarda yurt tutan Uz topluluklarının bir bölümü Vardar ovasındaki başka Türk unsurlarla karışarak, buranın tam bir Türk yurdu olmasını sağlamışlardır. Uzlar'ın kalan kısmı Dobruca'da yerleşerek, bugünkü Gagauzlar'ın temelini oluşturmuşlardır.

Kıpçaklar

Doğuda Kıpçak, batıda Kuman adıyla tanınan bu Türk kavmi, aslında iki Türk kavminin birleşmesinden meydana gelmiştir. Batı Göktürk topluluklarından Kimeklerin bir kolu olan Kıpçaklar, önceleri Balkaş gölünden İrtiş ırmağına kadar olan bölgede oturuyorlardı. Güneyden Kumanların kendilerine katılmalarıyla güçlerini daha da artırmışlar ve çeşitli sebeplerle İtil ırmağını geçerek batıya yönelmişlerdir. Uzun süren mücadelelerden sonra Uzları batıya sürerek, XI. yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz'in kuzeyindeki geniş bozkırlara gelip yerleştiler. Bu Uz (Oğuz)-Kıpçak mücadeleleri ünlü Dede Korkut

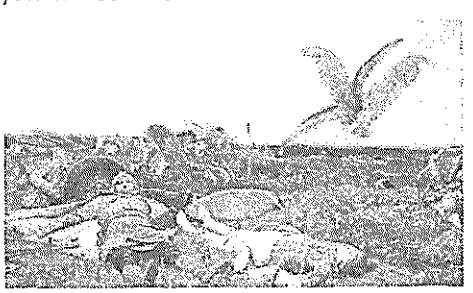

Igors Komanlara Kıpçaklara karşı yenilgisi. Rassam Viktor Vasnetsof

destanlarının esas konusunu oluşturur. Kıpçaklar Karadeniz'in kuzeyindeki yeni yurtlarında, 150 yılı aşan bir süre hâkimiyet kurmuşlar, Rus ve Balkan tarihinde derin izler bırakmışlardır. Kıpçaklar birçok kere Tuna'yı geçerek Balkanlara ve Macaristan'a akınlar yaptılar. Bizans ile zaman zaman savaşmakla birlikte genellikle iyi ilişkiler kurmuşlardır. Nitekim 1091 yılında Çakan Bey ile ittifak yapan Peçenekleri ağır bir yenilgiye uğratarak, Bizans'ı kurtarmışlardır. Kıpçak ülkesi, 1238-39 yılarında Altınorda Hanı Batu han tarafından tamamen işgal edilmiştir.

BİZANS İMPARATORLUĞU

Doğu Roma İmparatorluğu adıyla anılan Bizans'ın kuruluşunun kökleri, Roma İmparatoru Diocletianus'un, çok geniş olan ülkesinin yönetimini kolaylaştırmak için imparatorluğu doğu ve batı diye iki bölüme ayırmasına kadar uzanır. Diocletianus, doğu bölümünün yönetimini elinde tutmuş, İzmit'i başkent yapmıştır. Diocletianus'tan sonra gelen büyük Costantinus hükümet merkezini Karadeniz ile Marmara denizini birleştiren Boğazın kıyısındaki Byzantion'a getirdi. Böylece bin yıl süreyle Avrupa tarihinde önemli bir rol oynayacak olan Bizans İmparatorluğunun kuruluşu tamamlandı. Bu süre içerisinde başkent daima İstanbul olarak kaldı.

Doğu Roma İmparatorluğu da denilen Bizans İmparatorluğu, üç büyük ülkeden meydana geliyordu. Balkan Yarımadası; kuzeyi Tuna ile, kuzeybatısı Tuna'nın güneydoğusunda Sirmium'dan başlayan ve İşkodra'nın kuzeyine ulaşan Adriyatik kıyılarıyla sınırlıydı. Asya ülkesi; Kafkas kıyıları, Gürcistan Ovası, Pontus Edesa bölgesi ve Fırat'ın geniş kıvrımını meydana getiriyordu. Afrika ülkesi adı verilen bölümü ise, Nil'in Akdeniz ağzından Sirt Körfezine kadar olan kıyıları ve Mısır'ın özellikle zengin buğday ambarını içine alırdı.

Bizans İmparatorluğunda, 610 yılında iktidarı ele geçiren Heraklious Hanedanından yıkılışına kadar devam eden devrede tam dokuz hanedan değişmiştir. Bunların isimleri ile saltanat tarihleri şu şekildedir: Heraklious Hanedanı (610-711), Suriye Hanedanı (717-802), Amorion Hanedanı (820-867), Makedonya Hanedanı (867-1056), Dukas Hanedanı (1059-

1078), Komnenos Hanedanı (1081-1185), Angelos Hanedanı (1185-1204), Laskaris Hanedanı (1204-1258), Palaiologoslar Hanedanı(1258-1453).

Bin küsur yıl boyunca Bizans'ın sınırları azami ile asgari arasında çok büyük fark göstermiştir. Justinianus, devrinde Akdeniz'i bir iç deniz haline getirerek, İtalya, Güney İspanya ve Kuzey Afrika'ya hâkim oldu. Fakat bir süre bu gücünü kaybetti. Yedinci yüzyılda Müslüman Arapların, 11. yüzyılın son yarısında da Müslüman Türklerin gerçekleştirdikleri fetihler, Bizans'ın elinden en zengin eyaletlerini almıştır. Bizans'ın Balkanlardaki sınırları da zaman zaman batıdan gelen saldırılara maruz kalmış, fakat genellikle Balkanlara hâkim görünmüş ve bu yarımadada görülen rakiplerini güç de olsa yenmeyi başarmıştır.

İstanbul, zenginliği, büyüklüğü, bilhassa stratejik ve jeopolitik önemi dolayısıyla, batıdan ve bilhassa doğudan gelen bütün güçlü kavimlerin dikkatini çekmiş, fakat 1453'e kadar bu şehri almak, dünyanın en büyük devletleri için bile mümkün olmamıştır.

Bizans 395'ten sonra Germen ve Türk kavimlerinin istilalarına maruz kaldı. Fakat Batı Roma İmparatorluğundan çok daha kuvvetli bünye ve jeopolitik duruma sahip olduğu için, bu istilaların altında kalmadı. Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru Hun

Bizans dönemi yapılan Ayasofya'nın içi

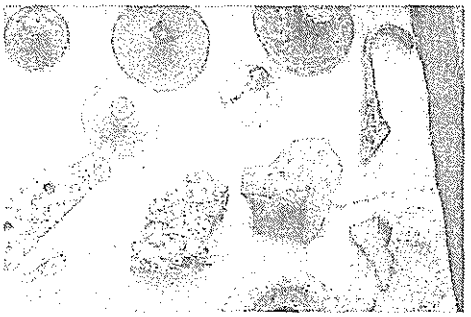

Bizans dönemine ait tarihi kalıntılar

Türkleri Doğu Avrupa'ya geldiler ve Tuna Vadisine yerleştiler. Böylece Batı ve Doğu Roma İmparatorluklarını tehdide başladılar. Bu tehdit dolayısıyladır ki, Bizanslılar, 410 yıllarında İstanbul'u çevreleyen surlar inşa ettiler. Bizanslılar, Türk Hun Hakanı Uldız ve Attila'nın kuşatmalarından, yılda kilolarca verdikleri altın sayesinde kurtuldular. Ancak Attila'nın ölümü ile Hun tehlikesi Bizans için ortadan kalktı.

Hun Türklerinin yerini onlar gibi Kuzeydoğu Asya'dan gelen Avar Türkleri aldı. Orta Avrupa'yı ele geçiren Avarlar, Çorlu'ya kadar gelerek Bizans'ı yıllık haraca bağladılar. 626 yılında da İstanbul'u muhasara ettiler. Bu, Türklerin tarihteki ilk İstanbul muhasarasıdır. Bu durum Hazret-i Muhammed'in zamanına rastlar. Bu muhasara, Bizans'ın tarih boyunca geçirdiği en ciddi tehlikelerden biridir. Zira bu sırada Bizans'ın en büyük rakibi olan İranlılar (Sasaniler) da Üsküdar ve Kadıköy'ü işgal etmiş bulunuyorlardı. Avarlar, Sasanilerle münasebet kuramadılar. Surlarda üç gün geceli gündüzlü çarpışmalar oldu. Avar hanının Fatih Sultan Mehmet gibi Haliç'e gemi indirme planları, Bizans donanmasının gemilerini yakması ile sona erdi. 12 Ağustos günü şehri düşürmekten ümidini kesen Avar Hanı, daha fazla kan dökülmesini istemeyerek geri çekildi. Bizanslılar bu geri çekilme gününü "Şükran Cumartesi" adı ile 1453 yılına kadar kutlamışlardır.

Avarlardan sonra Bulgar Türkleri ve daha sonra Peçenekler, Bizans üzerine gelerek, meydan savaşlarında Bizans'ı bozguna uğrattılar ise de İstanbul'u zapt edemediler.

Bizans'ı içine düştüğü bu ciddi bunalımdan çıkaran Heraklious yeni bir ordu ve idare nizamı kurarak devletini güçlendirdi. Müteakip yüzyıllarda Bizans kudreti buna dayanmış ve bu düzenin bozulmasıyla Bizans devlet müessesesinin çöküşü başlamıştır. Heraklious devri sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel alanda da Doğu İmparatorluğu için dönüm devri oldu. Bu devir Roma devrini kapa-

II. Basileios, bir 11. yüzyıl elyazmasından

Bizans dönemine ait bir sikke

makta ve gerçek anlamıyla Bizans devrini başlatmaktadır. Bu zamana kadar Bizans Devleti Latinceyi resmî dil olarak muhafaza etmekteydi. Doğu halkının anlamadığı bu dil, devlette büyük bir karışıklığa yol açıyordu. Bu duruma son verilerek, bundan sonra Bizans Devletinin resmî dili Grekçe oldu. Böylece halkın ve kilisenin dili devletin de dili olmuştu.

İran ve Avar saldırılarını püskürttükten ve devlet içinde çok önemli reformları gerçekleştirdikten sonra Heraklious'un İran'a karşı kazandığı zaferlerin başladığı yıl Hazret-i Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesine rastlamaktadır. Heraklious 628 yılında Ninive önünde İran ordusunu ağır bir bozguna uğrattı. Bu zaferle Armeniz, Roma Mezopotamyası, Suriye, Filistin ve Mısır'a tekrar hâkim oldu. Bizans eyaletleri İranlılar tarafından boşaltılırken, Heraklious 630 yılında Kudüs'e gitti. Burada halkın coşkun tezahüratı arasında İranlılardan geri alınan Kutsal Haç'ı eski yerine yeniden koydu. Fakat onun bu sevinci uzun sürmedi. Hazret-i Muhammed'in vefatının üzerinden henüz 10 yıl geçmeden İran'ı alan İslam orduları İslamiyeti yaymak için bu defa da Bizans'ın karşısındaydı. Nitekim 634 yılında İslam orduları halife Hazret-i Ömer gibi büyük bir fatihin idaresinde imparatorluk arazisine girerek bir süre önce İran Devletinin elinden kurtarılan eyaletleri baştan başa kat ettiler. İslam ordusu hatıralardan silinmesi mümkün olmayan Yermük Savaşında (20 Ağustos 636) Bizans kuvvetleri önünde zafer kazandı. Artık Bizans mukavemeti kırılmış ve Suriye'deki mücadelenin neticesi belli olmuştu. Buna rağmen Filistin'de mukavemet çok şiddetli oldu. Kudüs, patrik Sophronios idaresinde Müslümanlara karşı uzun süre direndi ama bir süre sonra Hz.

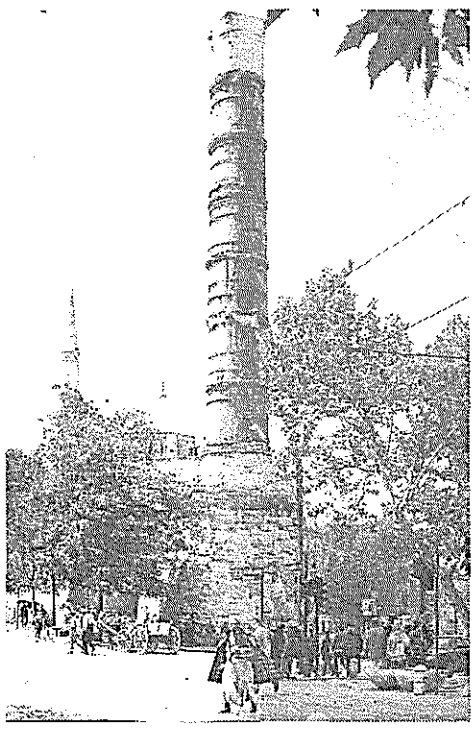

Bizans dönemi yapılarından Çemberlitaş

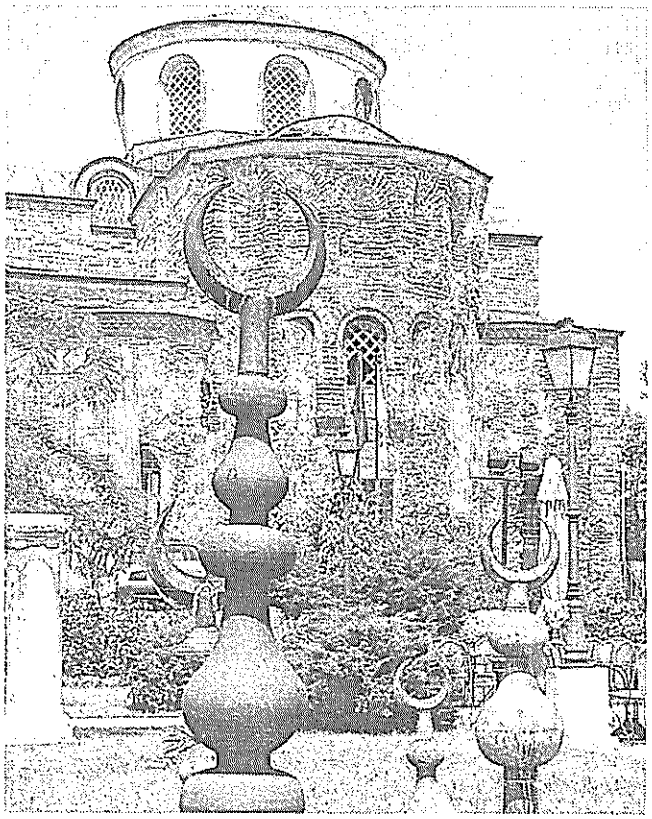

Bizans dönemi yapılarından Zeyrek Camii

Ömer'e kapılarını açmak zorunda kaldı (638). Ermeni kalesi Dvin ile Mısır ülkesinin fethi de buradan başladı. İslam ordularının 6 yıl içerisinde Bizans'ın en önemli topraklarını fethetmesi, Heraklious'un 641 yılında büyük ıstıraplar içerisinde ölmesine sebep oldu. Bundan sonra Bizans taht kavgalarına düştü.

İlk İstanbul muhasarısı hazret-i Osman'ın halifeliği zamanında yapıldı. Suriye umumi valisi Hz. Muaviye Kıbrıs'ı fethettikten sonra, İstanbul'a yürümeyi düşündü. Bu arada Abdullah ibni Ebi-Serh kumandasındaki İslam donanmasının 655'te Bizans donanmasını yok etmesi, Müslümanlara geniş ufuklar açtı. Hz. Muaviye, Fadala bin Ubeyd el-Ensari başkomutanlığında bir ordu tertip etti. Bu sefere İstanbul Eyüp'te türbesi olan Hz. Ebu Eyyub el-Ensari (Halid ibni Zeyd) de katılmıştı. Muhasara 668 baharından 669 baharına kadar sürdü ama başarı elde edilemedi. İkinci muhasara yine Hz. Muaviye zamanında oldu (674). Ancak birinci defasında olduğu gibi şiddetli bir kuşatma meydana gelmedi. Bu kuşatma, hazret-i Muaviye'nin 681'de vefatına kadar yedi yıl sürdü.

Son kuşatmadan 34 yıl sonra İstanbul'u kuşatan Müslüman ordusuna halife Velid'in kardeşi Mesleme başkomutanlık etti. İslam donanması da ikinci muhasarada olduğu gibi şehri Marmara'dan abluka altına aldı. Ancak 715 sonlarında başlayan bu şiddetli muhasara İmparator Leon'un gayreti, Bizans'ı, Avrupa'yı bir süre daha kurtardı. Amiral Ömer kumandasındaki Müslüman donanması, Haliç'in önüne gerilen zincire kadar sokuldu, fakat zinciri koparamadı. Bizanslıların Rum ateşi ile İslam askerlerine büyük zayiat verdirmeleri ve kış mevsiminin gelmesi üzerine, 717 Eylülünde tahta çıkan halife Ömer bin Abdülaziz muhasara-

yı kaldırma emri verdi ve ordu geri döndü.

64 yıl sonra Abbasiler devrinde 781'de İstanbul bir kere daha kuşatıldı. Harun Reşid kumandasındaki Arap ordusu, İzmit'te Bizans ordusunu yok ederek Üsküdar'a geldi. Fakat Bizans'ın verdiği yıllık haracı kabul edilerek ordu geri çekildi.

Nihayet 26 Ağustos 1071'de Sultan Alparslan, Malazgirt Zaferiyle Anadolu'nun kapılarını Türklere açtı. Onun ardından Kutalmışoğlu Süleyman Şah Bizans'a ard arda darbeler indirerek Türklerin ikinci anayurdu olmak üzere Anadolu'yu fethetti.

Beylikler devrinde cılız münasebetlerden sonra Osmanlılar Bizans'ı sadece İstanbul'dan ibaret yaptılar, iki taraflı olarak Rumeli ve Anadolu'dan baskı altına aldılar. Yıldırım Bayezid Han, 1397'de İstanbul'u kuşattı. Bu arada Göksu Deresinin döküldüğü civara Anadolu Hisarını yaptırdı. Şiddetli geçen muhasarada şehir Cenevizlilerin elinde bulunan Galata cihetinden zorlanarak düşürülmek istendi. Fakat Yıldırım Bayezid Han fazla tahribat yapmadan muhasarayı uzatarak İstanbul'u almayı düşünüyordu. Zira İstanbul'un iktisadi baskı ve abluka sonunda düşeceğine kanaati vardı. Ancak bu kanaat Anadolu'daki beyliklerin Osmanlı topraklarına girmeleri üzerine gerçekleşmedi.

Yıldırım Bayezid, 1400 senesinde İstanbul'u ikinci ve son defa olarak muhasara etti. Çok şiddetli olan bu muhasara başarı ile bitecekti, fakat Timur Hanın Sivas'ı işgali bu muhasarının da yarıda kalmasına neden oldu. Birkaç ay devam eden bu muhasaradan da netice alınamadı.

Fetret devrinde Musa Çelebi tarafından yapılan muhasara da sonuçsuz kaldı. Osmanlı İmparatorluğunun Fetret dönemine girmesi, Bizans'a otuz-kırk yıl da olsa rahat bir nefes aldırdı.

Sultan İkinci Murat'ın 20 Haziran 1422'de sarsmaya başladığı İstanbul surlarının imdadına bu defa Şehzade Küçük Mustafa'nın isyanı yetişti. Daha sonra ise Haçlı seferleri ile uğraşan Sultan Murat'ın İstanbul'u almaya vakti olmadı.

29 Mayıs 1453 sabahı Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a girmesi dünyanın en uzun ömürlü imparatorluğu olan Bizans İmparatorluğunun sonu oldu.

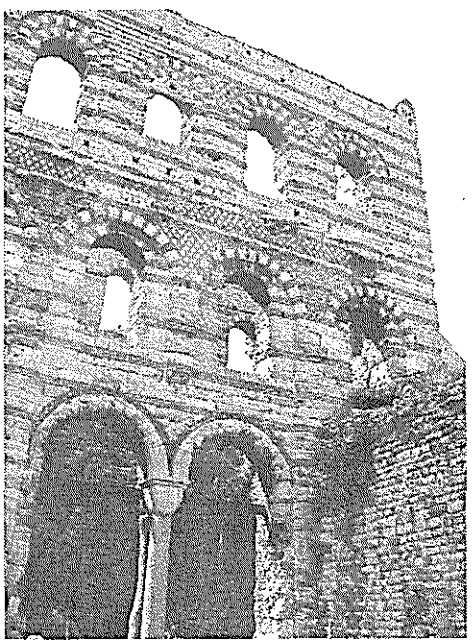

Tekfur Sarayı kalıntıları

İSLAMİYETTEN ÖNCE ARAP DÜNYASI

Arap yarımadasıyla ilgili M.Ö. I. bin yıla kadar herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Milattan önceki yüzyıllarda, Arabistan'da birtakım devletler kurulduğuna dair bilgiler olsa da bunlar düzensiz bir ülkenin ortasında bir takım adacıklar halindeydiler. Kuzeyde Nabatiler, çalışkan ve zengin tacirlerdi; Suriye'yi etkileri altına almışlardı; ama daha M.Ö. 60 yılında Roma'nın bağımlısı oldular. 105'te Nabati Devleti aleyhine Arabia Roma eyaleti kuruldu. Güneyde, Yemen'de Mineenlerin yerini alan Saba Krallığı, önce mukarrib adını taşıyan büyük rahipler, sonra da krallar tarafından yönetildi. Bu krallık, Petra'nın geliştiği çağda, iyiden iyiye çökmeye başlamıştı.

VI. yüzyılın sonunda, Sasaniler de buraya gelip yerleştiler Roma'nın çöküş döneminde (IV.-V yy.) şehir ve ticaret hayatı geriledi ve göçebe çobanlık yeniden yayıldı. Arap yarımadasının iç bölgelerini işletmenin biricik yolu buydu. Aşırı derecede bireyci, çok sağlam yapılı olan Bedeviler, şeyhlerin yönettiği kabileler halinde örgütlenmişlerdi. Kabileler arasında sık sık çatışmalar oluyordu. Her topluluğun kendine has tanrıları ve putları vardı. Sasaniler ve Bizans imparatorları da topraklarını göçebe Bedevilerden korumaya çalışıyorlardı. Siyasetleri, Bedevilerden bazılarının yardımını sağlamak amacını güdüyordu. Böylece, Suriye sınırında Gassani Arapların (başkent Basra), İran tarafından da Lahmilerin (başkent El-Hira) birer küçük tampon devlet kurmasını desteklediler.

Hicaz ise oldukça kenarda kalmış çorak bir ülkedir, özellikle konaklama merkezi olan başkenti Mekke, Persler ile Bizanslılar arasında bitip tükenmek bilmeyen savaşlar yüzünden

Kuzey Arabistan ticaretinin tehlikeye düşmesi üzerine önem kazanmaya başladı.

Siyasi kargaşa ortasında, Arabistan'ın bir bölgesi olan Hicaz, hemen hemen sürekli şekilde bağımsızlığını korumuştu. Burası yeterince yoksul, ulaşılması güç bir bölgeydi ve Roma zulmüne karşı, Yemen ve Suriye'den gelen Arap ve Yahudi kabilelerinin sığınak yeri oldu. Bu kabileler Hicaz'a hâkim olmak için uzun zaman savaştılar, sonra bölgeyi aralarında paylaştılar.

Araplar kabileler arasında korkunç savaşların doğmasına sebep olan kan davası güdüyorlardı.

Her kabilenin, her ailenin özel tanrıları, kendine özgü dinleri vardı; Arabistan'ın her yanında sayısız tapınaklar yapılmıştı, fakat VI. yüzyılda bu tapınakların hiçbiri Mekke'deki Kâbe ile rekabet edecek güçte değildi.

Her şeye rağmen Arapların siyasi ve sosyal durumu VII. yüzyılda hayli ilkeldi. Ve hiçbir şey bu yüzyıl içinde gerçekleşecek olan Arap gücü ve uygarlığı hakkında en küçük bir tahmin yapmaya elverişli görünmüyordu.

Müslümanlığın doğuşuna kadar dünyadaki bütün fetihçi güçler tamamen ve yalnız siyasi ihtirasla hareket etmişti. Daha iyi örgütlenmiş olan Batı uzun süre Yakındoğu'nun siyasi ve ruhani yönetimini elinde tuttu Ama VII. yüzyılda Doğu saldırıya geçerek Batının Asya üzerindeki hâkimiyetine kesinlikle son verdi. Afrika, İspanya ve Akdeniz adalarından bir kısmını Hıristiyan dünyasından ayırdı. İşte bu başkaldırı Hz. Muhammed ve dolayısıyla İslam dininin eseriydi.

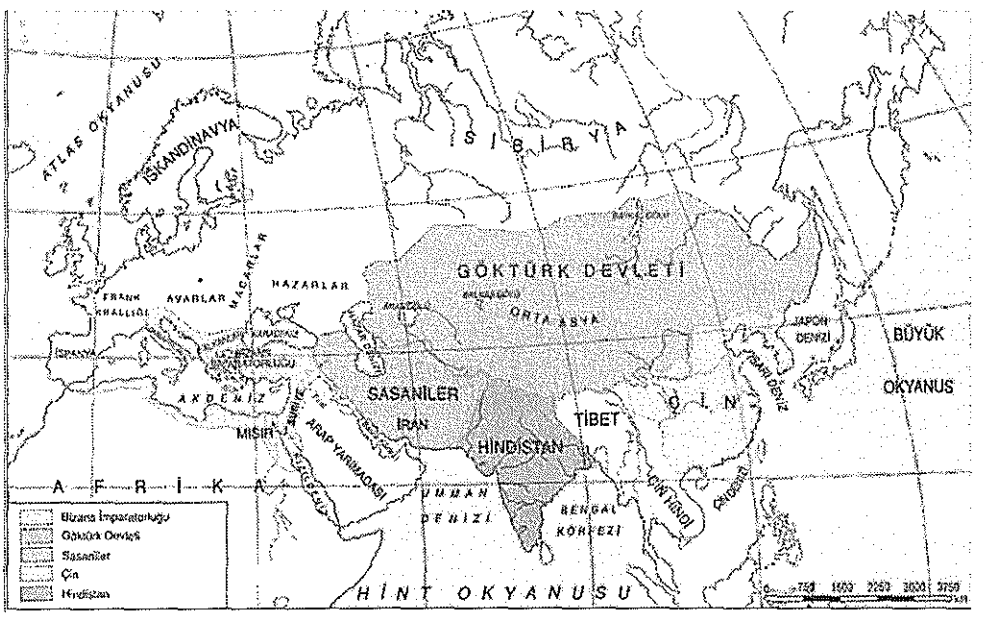

İslamiyet'in doğduğu yıllarda dünyanın durumu

HAZRETİ MUHAMMED VE İSLAM'IN DOĞUŞU

Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed, 20 Nisan (12 Rabiulevvel) 571 Pazartesi günü Mekke'de doğdu. Hz. Muhammed'in doğumundan iki ay kadar önce babası Abdullah, ticarî bir seferden dönüşünde Medine'de vefat etmişti. Annesi Amine, Kureyş Kabilesinin kollarından Benü Zühre'nin reisi Vehb b. Abdümenaf'ın kız idi. Hz. Muhammed, altı yaşına kadar annesi Amine'nin yanında kaldı. Kısa süre sonra annesini de yitirdi. Artık hem yetim, hem de öksüz Hz. Muhammed Mekke'ye getirip dedesi Abdülmuttalib'e teslim edildi. Hz. Muhammed sekiz yaşındayken dedesi de vefat edince amcası Ebû Talib'in himayesine girdi ve yirmi beş yaşına kadar onun yanında kaldı.

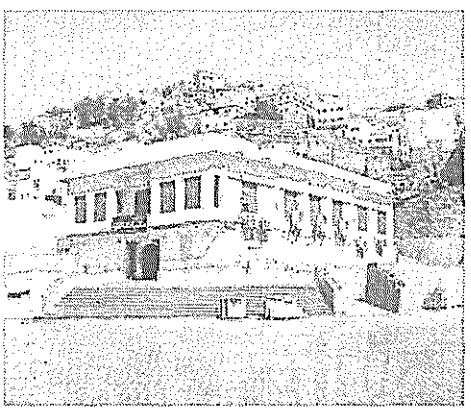

Hazret-i Muhammed'in Mekke'de doğduğu ev şu an kütüphane olarak kullanılmaktadır.

Hz. Muhammed, sonraki yıllarda diğer amcaları ile birlikte Mekke, dışına yapılan bazı ticari seferlere katılmış, değişik bölgelerde yaşayan insanların farklılık arz eden dinleri, örf ve âdetleri, hal ve durumları hakkında bilgi sahibi olmuştu.

Yirmi beş yaşında bizzat kendisinin idare ettiği bir ticaret kervanı Hz. Muhammed'i Hz. Hatice ile karşılaştırdı ve aralarında gerçekleşen evlilik, Hz. Muhammed'in amcası Ebû Talib'in yanından ayrılıp yeni bir aile yuvası kurmasını sağladı. Hz. Peygamber'in bu evlilik dolayısıyla Hz. Hatice'den altı çocuğu olmuştu. Hz. Muhammed ailesinin geçimini ticaret yoluyla sağlamaya çalışmış, bazen ortaklık yoluyla, bazen müstakil olarak ticaret yapmıştı. Hz. Muhammed, bu ticarî ilişkilerinde dürüstlüğü, doğru sözlülüğü, yoksulun, muhtacın elinden tutması, yakınlarına ve akrabalarına karşı gösterdiği ilgi, ahlakî olgunluk ve ruhî üstünlükleri ile çevrede herkesin güvenip itibar ettiği, sayıp sevdiği bir kişi haline gelmişti.

Artık otuz beş yaşından itibaren Hz. Peygamber, belli zamanlarda özellikle Ramazan ayı boyunca Mekke'den uzaklaşıyor, uzlet yeri olarak kendisine seçtiği Hıra dağındaki bir mağarada günlerini geçiriyordu.

Kırk yaşında iken yine böyle bir uzlet anında Hıra mağarasında, Cenab-ı Hakk'ın peygamberlere vahiy getirmekle görevli meleği Cebrail aleyhisselâm, O'na ilk vahyi, Alak Suresi'nin ilk beş ayetini getirdi. Artık Allah'ın Resulü, insanları hak din olan İslam'a çağırmakla görevli idi. Hz. Muhammed ilk üç yıl davetini gizli sürdürdü. Peygamberliğin dördüncü yılından itibaren İslam'ı açık açık tebliğ etmeye başladı. Kureyş müşriklerinin İslam'ı engellemek için baş-

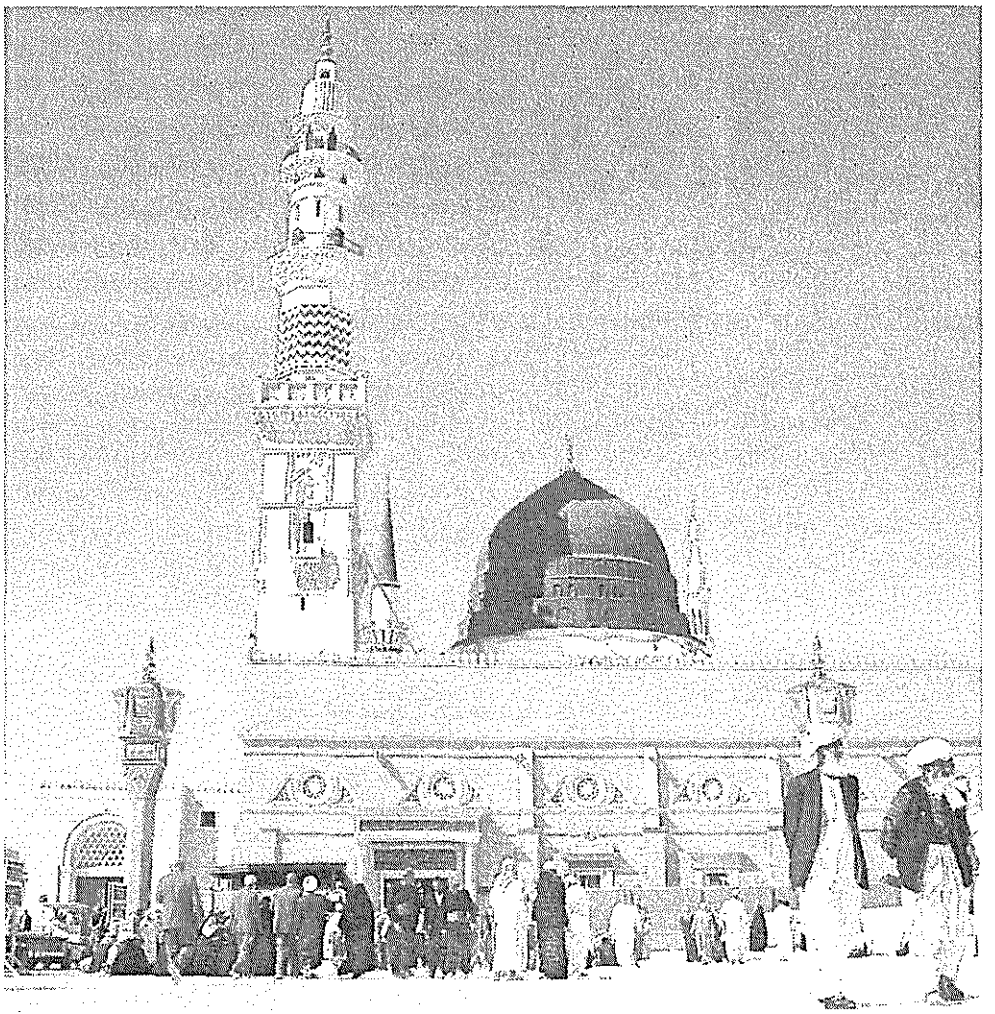

Hz. Muhammed'in kabri Medine'deki Mescid-i Nebevi'deki yeşil kubbenin altındadır

vurdukları çok çeşitli çareler, O'na ve İslam'a samimiyetle bağlı kadro elemanlarına engel olamıyordu.

Kureyş arasında şahsiyeti ve kuvvetiyle büyük bir itibara sahip olan Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olmaları, Kureyş müşriklerinin gözünü bir süre yıldırmış, artık Müslümanlara dokunamaz olmuşlardı. İşte bunu izleyen günlerde Habeş muhacirlerinden bir kısmı Mekke'ye geri döndü. Ancak bu sırada müşrikler yeniden şiddete başlayıp, cehalet ve bağnazlıkla dinlerini kurtarabilmek için akıl almaz çarelere başvurmuşlardı.

Yıllar boyu Mekkelilerin İslam'a karşı gösterdiği kin; düşmanlık ve engellemeler, üç yıl süreyle devam eden ve insafsızca uygulanan toplumdan dışlanma ve muhasara olayı, ardından Ebû Talib'in ve Hz. Hatice'nin vefatları dolayısıyla Hz. Peygamber'in himayesiz kalması ve Mekkelilerin sataşmalarına maruz kalması, bunu takiben de Taif halkının horlayıcı tavrı, her ne kadar Hz. Muhammed'in ümit ve azmini kıramamış, davet şevk ve iştiyakını azaltamamış ise de O'nu üzmüştü.

Hz. Muhammed'in bugünkü Bahreyn olarak bilinen bölgede İran adına görev yapan El Ahsa valisi El Münzir'e gönderdiği mektup

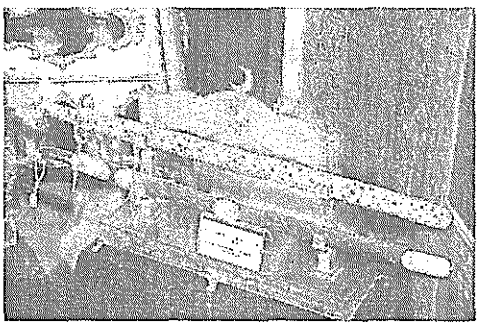

Hz. Muhammed'in Topkapı Sarayı'ndaki kılıcı

İşte böyle bir durumda Hazret-i Muhammed'i sevindirecek ve Kur'an-ı Kerim'den sonra en büyük mucizelerinden biri olan bir mucize meydana geldi.

Allah teâlâ, Resulünü teselli etmek, bunca gördüğü düşmanlıklara rağmen gösterdiği sabır ve sebat dolayısıyla O'nu taltif edip lütuf ve ikramda bulunmak üzere katına çağırdı ve Hazret-i Muhammed'in İsra ve Miraç mucizesi gerçekleşti. Bir gece vakti Hazret-i Muhammed, bir an ifade edilebilecek çok kısa bir zaman dilimi içinde önce Mekke'den Kudüs'e gitti. Oradan da göklere yükselerek Rabbinin huzuruna çıktı; Cennet ve Cehennem'i gördü. Aynı anda Mekke'ye döndü. Bu olaydan sonra Hazret-i Muhammed İslamî tebliğine yine devam ediyordu.

Peygamberliğinin on birinci senesinde Medine'nin Hazrec kabilesinden altı kişi Akabe adı verilen yerde Hazret-i Muhammed'le karşılaşıp kısa bir görüşmeden sonra O'na iman

ettiler. Ertesi senenin hac mevsiminde ikisi Evsli, onu Hazreçli on iki kişilik bir heyet yine Akabe'de Hz. Muhammed'le buluşup O'na bey'at ettiler, I. Akabe bey'atı olarak tarihlere geçen bu görüşmenin akabinde Hazret-i Muhammed, İslam kadrosunun ilk elemanlarından Mus'ab bin Umeyr'i davetçi olarak Medine'ye gönderiyordu. Mus'ab'ın Medine'de bir yıl süreyle yaptığı faaliyet öylesine verimli olmuştu ki İslam'ın bahsedilmediği ve girmediği bir ev hemen hemen kalmamıştı ve Medineliler, Allah Resulünü şehirlerine buyur edip O'nu koruma konusunda her tehlikeyi göze alacak bir kıvama erişmişlerdi. Peygamberliğin on üçüncü yılında Medine'den gelen daha kalabalık bir heyet, Akabe'de Hazret-i

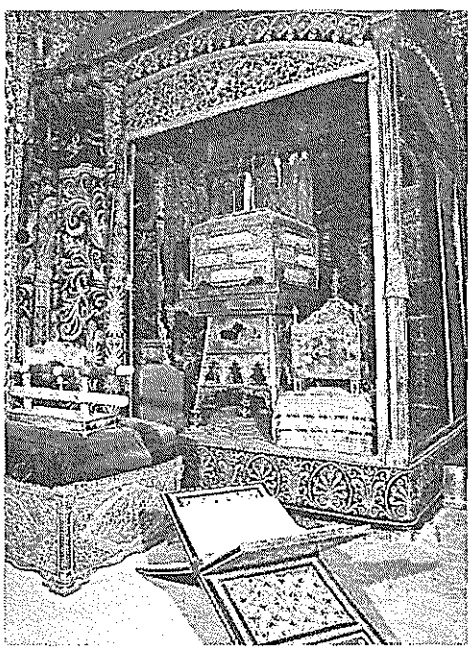

Hazret-i Muhammed'in Topkapı Sarayı'nda Kutsal Emanetler bölümünde muhafaza edilen şahsi eşyaları

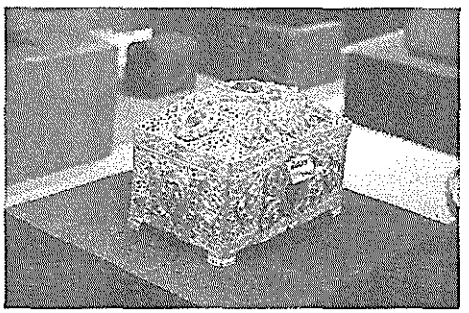

Hz. Muhammed'in Uhud Savaşında kırılan dişinin saklandığı kutu

Muhammed'le bir gece vakti gizlice buluşup II. Akabe Bey'atı'nı gerçekleştiriyor ve şehirlerine göç ettiği takdirde Hazret-i Muhammed'i ve Mekkeli Müslümanları malları ve canlarını koruduklarını gibi koruyacaklarına and içiyorlardı, işte bu and ve karşılıklı söz vermelere İslam tarihinde "Akabe bey'atları" adı verilmiştir.

Mekkeliler bu görüşmeleri haber aldıkları zaman başlatılan yeni baskılar, Müslümanlara hicret kapılarını açtı. Hazret-i Peygamber'in izni ile Eshab-ı Kiram gruplar halinde ve çoğunlukla gizlice şehri terk edip Medine yolunu tuttular. Müşrükler tarafından öldürüleceğini Cebrail aleyhisselam aracılığıyla haber olan Hazret-i Muhammed de Hazret-i Ebûbekir'le birlikte Mekke'yi terk etti ve Medine'ye geldi. Medine'de Hazret-i Muhammed, İslam'a kucak açmış büyük bir kitleye kavuşmuştu; İslam'ın bağımsızlığı ve hâkimiyetini ilan edeceği bir vatana da sahipti. Artık yapılacak şey, İslam cemaatini teşkilatlandırmak, insanların birbirleri ile olan ilişkilerini hak ölçüleri içerisinde düzenlemek ve hakkın hâkimiyetini sağlayarak etrafa yaymaktı. Bunun için

de bir devlete ihtiyaç vardı. Hazret-i Muhammed bu ihtiyacı gayet iyi bildiğinden, artık Medine'ye hicretin ilk günlerinden itibaren O'nun davet merhaleleri arasında "devletleşme" diye adlandırdığımız safhayı gerçekleştirmek üzere çaba sarf etti. Kuruluş günlerini yaşayan İslam devleti'nin idare merkezi, hükümet binası, savaş karargâhı vs. gibi çok önemli hizmetler verecek olan Mescid'i inşa etti. Mescide bitişik olarak bina edilen suffa, İslam cemaatinin bütün İslamî konularda eğitildiği ve gerekli bilgilerin öğretildiği önemli bir eğitim-öğretim müessesesi oldu. Hazret-i Muhammed, planlı ve sistemli bir şekilde İslam devletini teşekkül ettirmek için içte bu tedbirleri alırken, elbette ülke dışındaki güçleri de hesaba katmak gerekiyordu. Bu bakımdan komşu devletleri tanımak, İslam varlığını onların resmen tanımalarını sağlamak, iyi ilişkiler kurarak İslam'ın yayılmasına imkân hazırlamak üzere Hazret-i Muhammed, çevresindeki komşu kabileler ile ilişkiler kurdu.

Hazret-i Peygamber'in hicretinden sonra Kureyş ileri gelenleri Medine'deki Yahudi ve kabile reislerine mektuplar ve haberler göndererek onları İslam'a karşı kışkırtıyor, kendileriyle işbirliğine çağırıyor, ayrıca kendilerine yardımcı olmadıkları takdirde sadece Müslümanları yok etmekle kalmayacakları, onlara yataklık ettikleri için gayri müslim de olsa Medine'deki herkesi cezalandıracakları tehdidini savuruyorlardı.

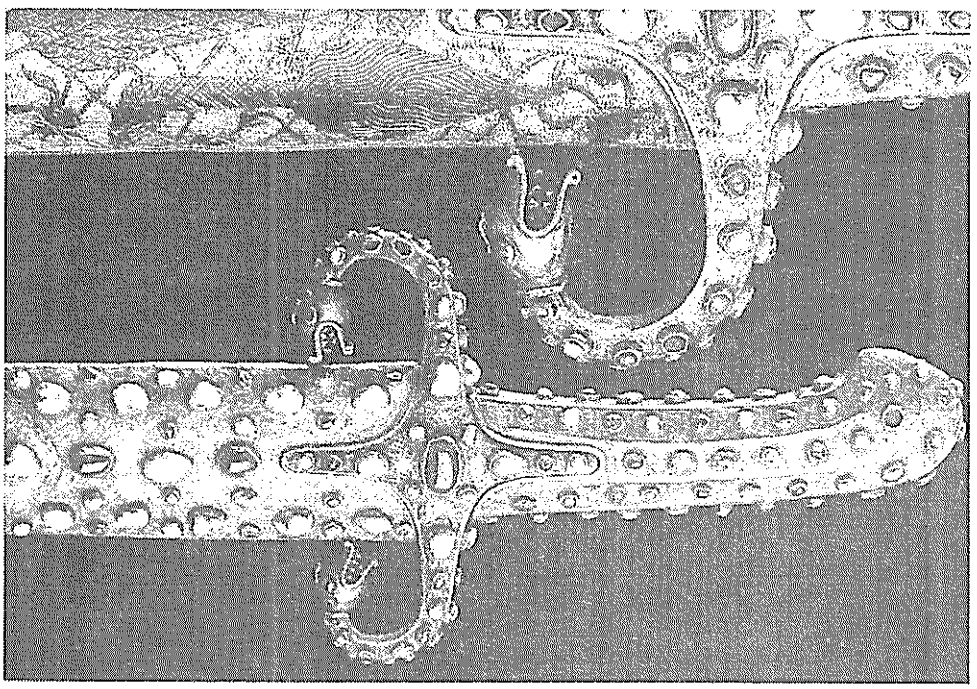

Hazret-i Muhammed'in kılıcı

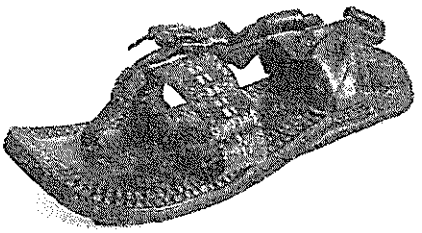

Hazret-i Muhammed'in deri ayakkabısı

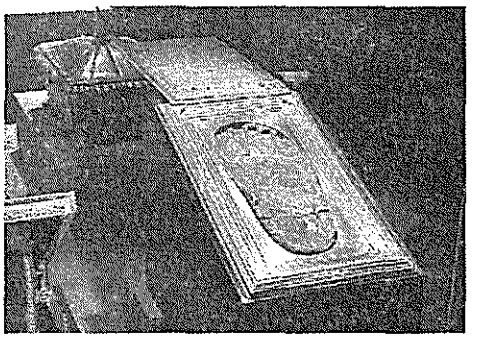

Hazret-i Muhammed'in ayak izi

Bu düşmanlık ve tehditler, sadece sözde kalmadı ve zamanla uygulamaya konuldu. Yaşanan olayların ardından Bedir Savaşı yapıldı (624). Bedir savaşı, müşriklerin tam bir yenilgisiyle ile sonuçlandı. Bunu izleyen yıllarda yapılan ve İslam tarihi kaynaklarının bütün detayı ile naklettiği Uhud, Banu'n-Nadir, Benül-Mustalık, Hendek, Benü Kurayza Haybar, Mekke fethi, Hunayn ve Tebük gibi büyük savaşlar başta olmak üzere Hazret-i Muhammed'in bütün seferleri İslam devletinin giderek daha da güçlenmesini sağlamıştır. İslam'ın sesi baştanbaşa Arap Yarımadası'na ulaştığı gibi Bizans, İran, Habeşistan ve Mısır gibi güçlü ülkelere iletildi ve İslam daveti hızla ilerlemeye başladı.

Bu arada Hicretin sekizinci senesinde Mekke'nin fethedilmiş olması ve Mekka halkının tamamıyla İslamiyeti kabul etmeleri nedeniyle Müslümanlara hac etme imkânı doğmuştu. Hz. Muhammed hicretin onuncu senesinde İslam dinini ve İslam hâkimiyetini baştanbaşa tüm Arap Yarımadası'na ulaştırmış, görevini layıkıyla yerine getirmiş oluyordu.

Zamana ve zemine uygun bir şekilde nerede nasıl hareket edeceğini gayet mükemmel hesap eden ve planlı bir strateji uygulayan Hazret-i Muhammed, yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede tarihte eşine rastlanılmayacak büyük bir inkılabı gerçekleştirmişti. Hazret-i Muhammed gerçekleştirdiği bu büyük inkılabın heyecanı ve görevini layıkıyla yapmış olmanın huzur ve mutluluğu içerisinde kendisine iman edenleri hicrî onuncu senenin hac mevsiminde hac yapmak üzere Mekke'de topladığı zaman, genellikle kabul edildiğine göre, etrafında 114.000 sahabe vardı. Bu hac, Hazret-i Muhammed'in son haccı olduğu için ve yaptıkları konuşmalarında bir bakıma ashabına veda ettiğinden "veda haccı" diye adlandırılmıştır.

Çok geçmeden Hazret-i Muhammed'in başlayan rahatsızlığı gün geçtikçe şiddetlendi. Hicrî on birinci yılın 12 Rebîulevvel pazartesi günü kuşluk vaktinde vefat etti. Hazret-i Muhammed vefat ettiğinde 63 yaşında idi. Kabri, Medine'deki Mescid-i Nabevi'dedir. Yanı başında Hazret-i Ebûbekir ve Hazret-i Ömer yatmaktadır.

İSLAMİYET HIZLA YAYILIYOR

Hazret-i Muhammed'in en yakın dostu olan Hazret-i Ebu Bekir, Hazret-i Muhammed'in vefatı üzerine derhal halife seçildi. Hazret-i Muhammed'in vefatından sonra, Arabistan Yarımadasının çeşitli bölgelerinde dinden dönme hareketleri baş gösterince, üzerlerine asker gönderdi. Büyük başarılar elde edildi. Çeşitli savaşlarda büyük şehirler alındı. Halife, Medine'de ordu toplayıp, Hz. Ebu Ubeyde'yi Şam taraflarına, Amr ibni As'ı da Filistin'e gönderdi. Sonra Yezid bin Ebu Süfyan'ı Şam'a yardımcı gönderdi. Sonra asker toplayıp, Muaviye kumandasında, kardeşi Yezid'e yardım gönderdi. Halid bin Velid'i, Irak'tan Şam'a gönderdi. Hazret-i Halid, askerin bir kısmını Müsenna'ya bırakıp, birçok muharebe ve zaferler-

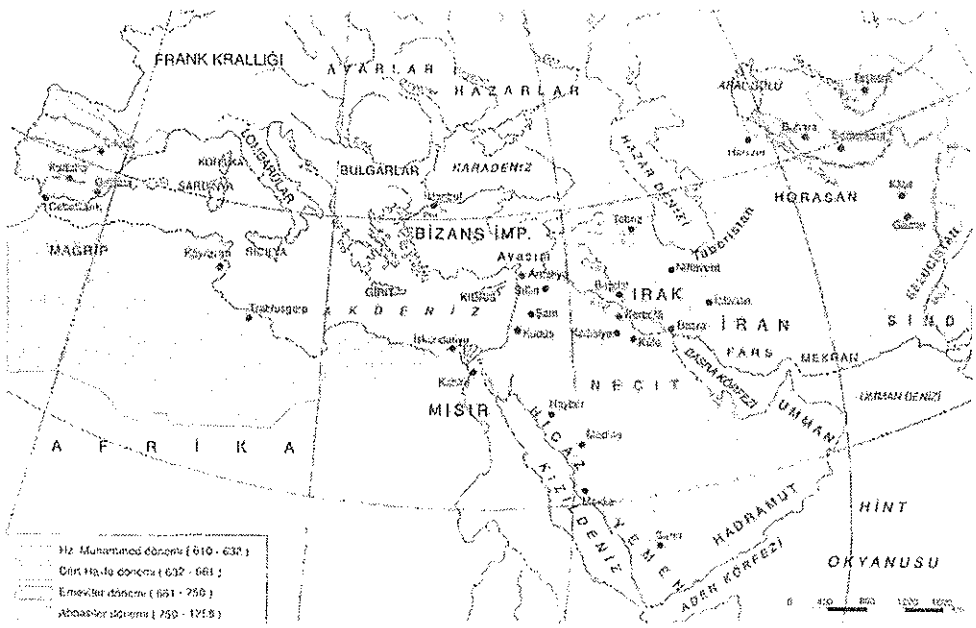

İslam'ın doğuşundan Abbasiler döneminin sonuna kadar dünya coğrafyasına yayılmasını gösteren harita

le Suriye'ye geldi. İslam askerleri birleşerek Ecnadin'de büyük bir Rum ordusunu yendiler. Sonra Yarmük'te kırk altı bin İslam askeri, Bizans imparatoru Herakliüs'ün iki yüz kırk bin askeriyle uzun ve çetin savaşlar yapıp galip geldi.

Hazret-i Ebu Bekir, Yermük Savaşının yapıldığı sırada 634 (H.13)te hastalandı ve vefat etti. Yerine Hazret-i Ömer geçti. Halifeliği sırasında o zamanın iki büyük devlati olan Bizans ve Sasani İmparatorluklarının hâkimiyeti altında bulunan Suriye, Filistin, Mısır, Irak ve İran'ı İslam devletinin sınırları içine aldı. Zamanında bin otuz altı büyük şehir zapt edildi. Kuzey Afrika'dan Türkistan'a, Azarbaycan'dan Yamen'a kadar uzanan ve iki milyon kilometre kareden büyük olan İslam devletini, kurduğu mükemmel müesseselerle sayesinde yönetti.

Hazret-i Ömer'in ardından halife olan Hazret-i Osman; Horasan, Hindistan, Maveraünnehr, Kafkasya, Kıbrıs Adası ve Kuzey Afrika'nın birçok yerini İslam topraklarına katti. Yine onun halifeliği sırasında Şam'da valilik yapan Hazret-i Muaviye komutasındaki ordu Kıbrıs Adasını alarak Akdeniz'de önemli bir yer alde etti. O zaman Bizans'ın hükümet merkezi olan İstanbul'da Hz. Muaviye tarafından kuşatıldı.

Onun zamanında İslam ülkeleri batıda İspanya'ya kadar, doğuda Kabil ve Belh'e kadar genişletildi. İslam orduları denizde ve karada büyük zaferler kazandı.

Hazret-i Ömer'in hilafeti zamanı bütün Arabistan ve Afrika'nın büyük bir kısmı, İslam memleketinin bir parçası olmuş, Trablusgarb, Fizan, Bingazi, Tunus, Cezayir, Fas, Merakeş, Dimyat, Zeyyad, Aden, San'a, Asir, Bahreyn, Hadramut, Katif, Necd, bütün Irak, ve Sind, Semerkand, Hive,

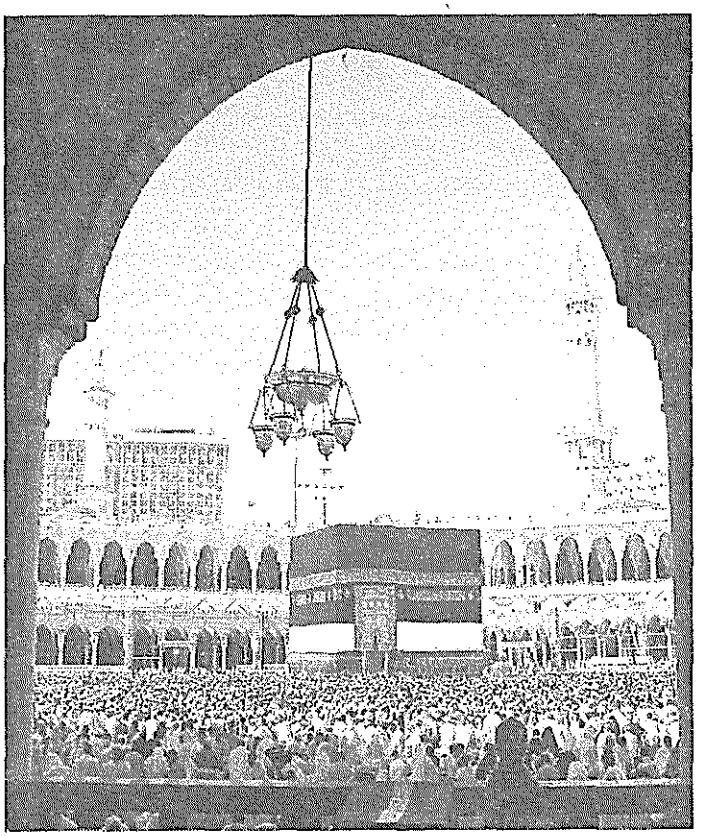

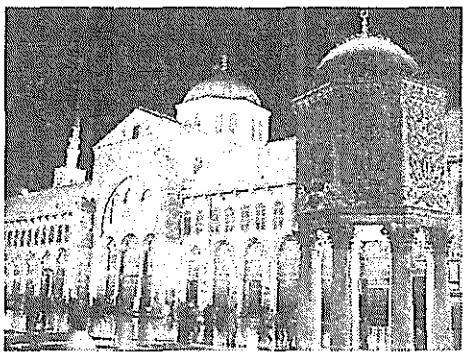

Emeviler döneminde Şam'da tapılan tarihi Emevi Camii

Buhara ve Türkistan, İran, Kafkasya İslamın idaresi altına girerek, İslam sancağı, İstanbul surlarının önüne kadar götürülmüştü. Fethedilen ülke halkları da seve seve Müslüman oldular. Böylelikle İslam nüfusu pek artmış, milyonları aşmıştı.

Hazret-i Osman'ın şehit edilmesi üzerine halife olan Hazret-i Ali döneminde de İslamiyet'in yayılışı hız kesmedi.

Dört halifeden sonra Müslümanları idare eden hanedan olan Emeviler döneminde Hicri 41 senesinde Kufe'de halife olan Hz. Muaviye, yirmi sene halifelik yaptı. Zamanında Sicistan, Abdurrahman bin Semüre tarafından fethedilerek, İslam orduları, Afganistan'ı ve Kuzeydoğu Semerkant'ı fethettiler. Öte yandan Anadolu üzerine yapılan seferlerde, İslam orduları Erzurum'u ele geçirip, İstanbul'u da kuşatmışlardı. Akdeniz'e açılan Emevi donanması, Kıbrıs, Girit ve Sicilya adalarını da fethettiler. Ayrıca Kuzey Afrika da İslam ordularınca ele geçirildi. İçte çıkan Hariciler üzerine Ziyad bin Ebih kumandasında asker gönderilerek, onların verdiği zarar ortadan kaldırıldı. Hazret-i Muaviye Nisan 680'de vefat ettiği zaman Emevi Devleti Güney Hindistan'dan Cezayir'e kadar uzanan huzurlu bir devlet haline gelmişti. Emevi döneminde Buhara ve Harezm feth edildi.

Abdülmelik, Emevi iktidarını bütün İslam dünyasına kabul ettirmede iki yakın yardımcı buldu. Bunlardan biri Mühelleb, diğeri ise Haccac'dır. Haccac, önce devlet içinde baş gösteren isyanları bastırdı. Türkistan ve Sind sınırlarına gönderdiği ordular, yeni fetihlerle, Hint topraklarına dayandı. Türkeş (Türgiş) devletine bağlı Rütbil Beyliği Emevilere boyun eğdi. Bu, Türklerin İslamlaşması konusunda ilk hamle oldu.

717 senesinde Ömer bin Abdülaziz halife oldu. Malatya şehri yüz bin esir karşılığı satın alındı. Berberiler arasında İslamiyet'in yayılması sağlandı.

Yerine Yezid bin Abdülmelik geçti. Gerek Yezid bin Abdülmelik ve gerekse kendinden sonra 724'te halife olan Hişam bin Abdülmelik devirleri Emevilerin en parlak zamanlarını oluşturur. Bunların zamanında Kuzey Kafkasya, Azerbaycan Müslümanların eline geçti. Bu devirde Türklerin büyük bir bölümü Müslüman oldu.

Bu arada Ebü'l-Abbas Irak'ı ele geçirerek, hilafetini ilan etti. İkinci Mervan Ebü'l-Abbas'a karşı giriştiği mücadeleyi kaybederek Mısır'a kaçtı. Mısır'da yakalanarak 7 Temmuz 750'de öldürüldü. Böylece Emevi Devleti yıkılarak, yerine Abbasi Devleti kuruldu.

İSLAM DEVLETLERİ DÜNYADA SÖZ SAHİBİ OLUYOR

Abbasiler

Hazret-i Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelen Abbasiler, Emevi yönetimine karşı ayaklanarak 750'de halifeliği ve iktidarı ele geçirdiler. Bu tarihten başlayarak Abbasiler 1258'e kadar İslam dünyasının büyük bölümüne egemen oldular.

IX. yüzyılın başlarında İslam İmparatorluğu bütün dünya ticaretini hegemonyası altına almıştı. Akdeniz'i, İspanya'nın, Afrika'nın, Mısır'ın ve Suriye'nin bütün kıyılarını ele geçirmişti. Akdeniz'in başlıca limanları birer Müslüman üssü olmuştu. Kartaca, Tunus, İskenderiye bunlardandı. Batı Akdeniz bu şartlar altında bir İslam gölünden başka bir şey değildi. Arap tacirler, Hindistan'dan Çin'e kadar yayılmışlardı.

İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas'tı. 754'te oğlu Mansur onun yerine geçti. Bu iki halife döneminde orduda Türk ve İran kökenliler önemli görev-

Harun Reşid'in Şarlman'ın elçilerini kabul etmesi

Abbasiler döneminde inşa edilen meşhur Samarra Camii

ler üstlendiler. Mansur, 762'de Bağdat kentini kurdurarak başkenti Şam'dan buraya taşıdı. Abbasi Devleti Mansur'un torunu Harun Reşid döneminde en geniş sınırlarına ulaştı. Harun Reşid, Binbir Gece Masalları'na konu olan görkemli saltanatını Bermeki ailesine borçluydu. Bu aileden Yahya Bermeki ve iki oğlu, vezir olarak Abbasi Devleti'ni 17 yıl boyunca fiilen yönettiler.

Harun Reşid'in oğulları Emin (809-813), Memun (813-833) ve Mutasım (833-842) babalarının politikalarını sürdürdüler. Kendisine Türklerden özel bir askeri güç kuran Mutasım, daha sonra bu askeri gücün Bağdat'taki varlığından kaygı duydu. Samarra adıyla yeni bir kent kurdurarak devlet merkezini oraya taşıdı. Yerine geçen oğlu Vâsık döneminde Türk emirleri askeri işlerin yanı sıra yönetsel konularda da etkili oldular. Vâsık'ın ölümünden sonra Abbasi Devleti parçalanma sürecine girdi. Abbasi toprakları üzerinde Samaniler, Karahanlılar, Fatımiler, Tolunoğulları ve Hamdaniler gibi bağımsız devletler kuruldu.

İran'da hüküm süren Büveyhiler, 945'te Bağdat'a egemen oldular. Bundan sonra Abbasi halifeleri Büveyhilerin izniyle başta kalabildiler. Halife Kâim'in (1031-1075) çağrısı üzerine Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul, Büveyhileri Bağdat'tan çıkardı ve Abbasilere yeniden saygınlık kazandırdı. Ne var ki Abbasiler eski askeri güçlerine ulaşamadılar ve Mustazhir döneminde Haçlılara karşı başarılı olamadılar. Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmasıyla birlikte Abbasiler yeniden gücünü yitirdi. Cengiz Han'ın torunu Hulagu'nun yönetimindeki İlhanlılar 1258'de Bağdat'ı ele geçirdiler, Halife Mustasım'ı ve yakaladıkları hanedan üyelerini öldürdüler. Böylece 508 yıllık Abbasi Devleti son buldu.

Halife Zâhir'in oğlu Ahmed Mısır'a kaçtı ve orada Memlûk Sultanı Baybars'ın koruması altında halife ilan edildi (1261). Mısır Abbasi halifeliği, siyasal ve askeri yetkiden yoksun bir kurumdu. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim 1517'de Mısır topraklarına girerek, halifenin yetkileri ile Kutsal Emanetleri devraldı ve Mısır Abbasi halifeliğine son verdi.

Fatımi Devleti

Önce Fas, Cezayir ve Tunus'da sonra da Mısır ve Suriye'de egemenlik kurmuş Şii İsmailiye Mezhebi'nden, Batıniliği kendine rehber

edinmiş bir Arap hanedanıdır. İslam-Sünni Halifeliğine karşı Şii bir mezhep oluşturdular. Önce Mısır'ı ele geçirdi (969). Kahire'yi başkent yaptı, halifeler burada oturmaya başladılar. Başta Mekke ve Medine olmak üzere Batı Arabistan, Fatımi hâkimiyeti altına girdi. Suriye üzerine yönelen Fatımiler, burada Karmatilerle karşılaştılar. Uzun ve çetin çatışmalardan sonra Şam ele geçirildi, sınırlar Trablusşam'a kadar uzatıldı (998).

Halife Mustansır'm uzun saltanatı süresinde (1036-1094) Fatımiler bütün Kuzey Afrika, Mısır, Sicilya, Suriye ve Batı Arabistan'ı ellerinde bulunduruyorlardı. Fatımiler Bağdat'ı bile ele geçirdiler (1058).

Selçuklu İmparatorluğu'nun Batı'ya doğru genişlemesi, Fatımileri iyice sarsmıştı. Bu sırada karşılarına Haçlı orduları da çıktı. Artuklulardan alınan Kudüs (1094) kısa bir süre sonra Haçlıların eline geçti (1099). Uzun süre Kuzey Afrika'yı ellerinde tutan Fatımiler, 1171 yılında Selahattin Eyyubi tarafından tümüyle yok edilmiştir.

Endülüs Emevi Devleti

765-1031 yılları arasında Endülüs'te hâkimiyet kuran Emevi Hanedanıdır. Devletin kurucusu Abdurrahman bin Muaviye'dir. Suriye Emevi Devletinin yıkılması üzerine Fırat Irmağını geçerek Filistin'e kaçtı. Abdurrahman, Afrika valiliğinin merkezi olan Kayrevan'a gitti. Abbasi Devletinin kurulmasıyla Şam'dan ayrılıp, Endülüs'e yerleşen Emevilerin varlığını haber alan Abdurrahman, onlara mektup yazarak, kendilerini karşılamalarını ve yardım etmelerini söyledi. Orada bulunan Yemenlilerle de işbirliği yaptı. Yanında bin kadar Berberi olduğu halde Eylül 755 tarihinde Gırnata'nın güneyinde ufak bir liman olan El-Münekkeb (Almunecar)e ayak bastı. Endülüs valisi olan Yusuf el-Fihri ile olan savaşta galip geldi. Abdurrahman bundan sonra Kurtuba'ya giderek emirliğini ilan etti (756). Bu haberi duyan Emevi taraftarları akın akın bu ülkeye gelmeye ve onun devlet kurmasında yardımcı olmaya başladılar.

Abdurrahman'ın hükümdarlığı otuz üç yıldan fazla sürdü. Bu devrede Abdurrahman kurduğu yeni devleti sağlamlaştırmak için bölgesinde-

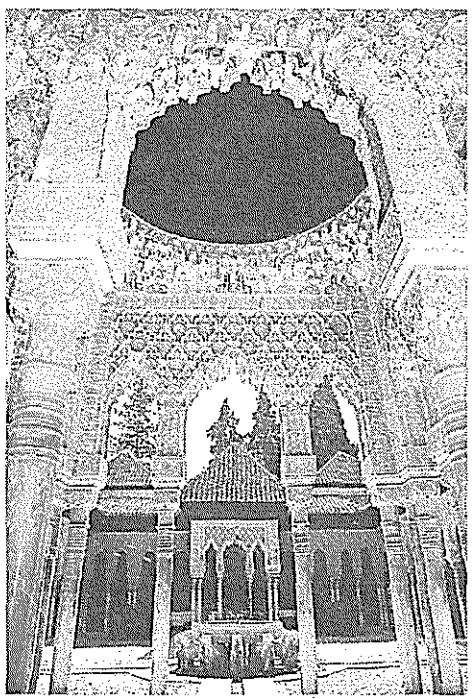

Elhamra sarayından bir detay

ki Müslümanları etrafında topladı. Kuvvetli bir ordu kurdu. Tarım ve sanayi gelişti. Büyük bir ticaret filosu kurularak İstanbul'a kadar ticari ilişkiler geliştirildi. Bu arada camiler, yollar, şehir etrafındaki surlar yaptırıldı.

Abdurrahman'ın 787 senesinde vefatından sonra, yerine oğlu Hişam geçti. Hişam önce iki kardeşi Abdullah ve Süleyman'ın ortaya çıkardığı karışıklığı bastırdı. İç güvenliği sağladıktan sonra, orduları ile Narbone ve Celikiye üzerlerine seferler yaptı. Ayrıca tarım ve ticaretin gelişmesi için köklü tedbirlere başvurdu. Fakat 39 yaşında öldü. Yerine oğlu Hakem geçti. Hakem zamanında iç karışıklıklar baş gösterdi. Hakem bu karışıklıkları bastırmak için çaba gösterdi. Yerine geçen İkinci Abdurrahman devri de çeşitli iç karışıklıklarla geçti. Bunun zamanında devlet zayıfladı. 852 senesinde vefat edince yerine oğlu Muhammed geçti. Babasından daha sert tedbirlere başvuran Muhammed, kara ve denizden olmak üzere Celikiye üzerine geniş bir sefer hazırladı. Oğlu Münzir kumandasındaki kara birlikleri Batalyos'u aldılar.

886 senesinde ölünce yerini oğlu Münzir aldı ama hükümdarın saltanatı kısa sürdü. Ölünce yerine kardeşi Abdullah Melik oldu. Abdullah zamanında iç karışıklıklar yeniden baş gösterdi. Sonuçta Abdullah bütün düşmanlarına boyun eğmek zorunda bıraktı. Yarı bağımsız hale gelen Saragosa, Uclès, Huesca, Oscanoba, Ecija, Elvira ve Jaen (Ciyan) eyaletlerini, tekrar Kurtuba emirliğine bağladı.

Abdullah 912'de öldüğü zaman, babasının vasiyeti üzerine yerine torunu Üçüncü Abdurrahman bin Muhammed'i yirmi üç yaşında iken emir yaptılar. Üçüncü Abdurrahman ve bundan sonraki devrelerde, tarihinde bir daha erişemeyeceği siyasi, iktisadi ve fikri üstünlüğün doruğuna ulaşan Endülüs, siyasi güç ve medeniyet bakımından parlak devrini yaşadı. Üçüncü Abdurrahman elli yıl süren saltanatının ilk seneleri iç huzuru sağlamakla geçti. Abdurrahman donanmasını kuvvetlendirdi. 931 senesinde Sebte'yi fethederek, Mağrib'e el attı. Nakur ve Mağraveler'i kendine bağladı.

Abdurrahman 73 yaşında ölünce, yerine 961 senesinde oğlu İkinci Ha-

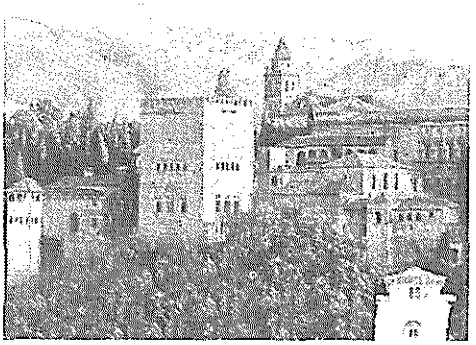

Endülüs Emevilerinden kalma Elhamra Sarayı

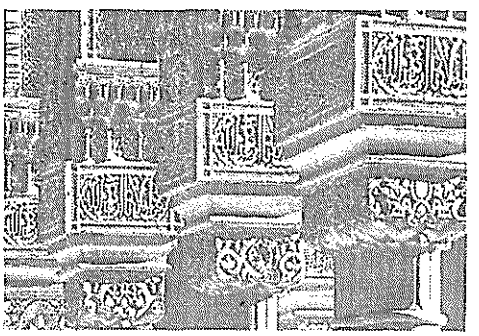

İspanya'da Endülüs Emevileri döneminde yapılan Kurtuba caminde bir detay

kem geçti. Bu hükümdar babasının kurduğu düzeni titizlikle sürdürdü. İkinci Hakem, ülkenin imar edilmesi, ilim ve fikir hayatının gelişmesi için büyük çaba sarf etmiş, sanat ve mimari eserlerin yaptırılmasında büyük gayretler göstermişti. Kurtuba Camii ve Kurtuba şehrinden beş kilometre uzaklıkta yaptırılan yazlık şehrin güzelliği, bahçeleri dillere destan olmuştur. Bu şehre "Çiçek Şehri" manasına "Medinetüz-Zehra" ismi verildi.

Onun ölümünden sonra tahta vasiyeti üzerine on iki yaşındaki oğlu İkinci Hişam çıktı. Hişam yaşı küçük olduğundan idareyi Mansur bin Ebi Amir üzerine aldı. Mansur ve ondan sonra oğlu Abdülmelik ve Abdurrahman devlet üzerinde tam bir diktatörlük kurdular. Abdurrahman'ın Galicia'da seferde olmasından faydalanan muhalifler, İkinci Hişam'ı tahttan indirerek, Muhammed bin Hişam bin Üçüncü Abdurrahman el-Mehdi'yi sultan ilan ettiler.

Bunun üzerine Kurtuba'ya dönen Abdurrahman'ı yakalayarak idam ettiler. Bu olaylarla barış devri kapanarak, ülke anarşiye sürüklendi. Sonuçta Kurtubalılar Mehdi'yi yakalayıp öldürerek 1010'da İkinci Hişam'ı yeniden sultan ilan ettiler. Hişam isyan eden Berberilerle iyi geçinmek için gayret gösterdiyse de iyi bir netice alınamadı ve 1013'te tekrar tahttan indirildi. Süleyman bin Hakem tahta geçirildi. Bu da barışı sağlayamayınca, Sebte valisi Ali bin Hammud'u çağırdılar. 1017'de tahta çıkan Ali bin Hammud çok geçmeden öldürüldü. Bunun üzerine yeniden kargaşalık

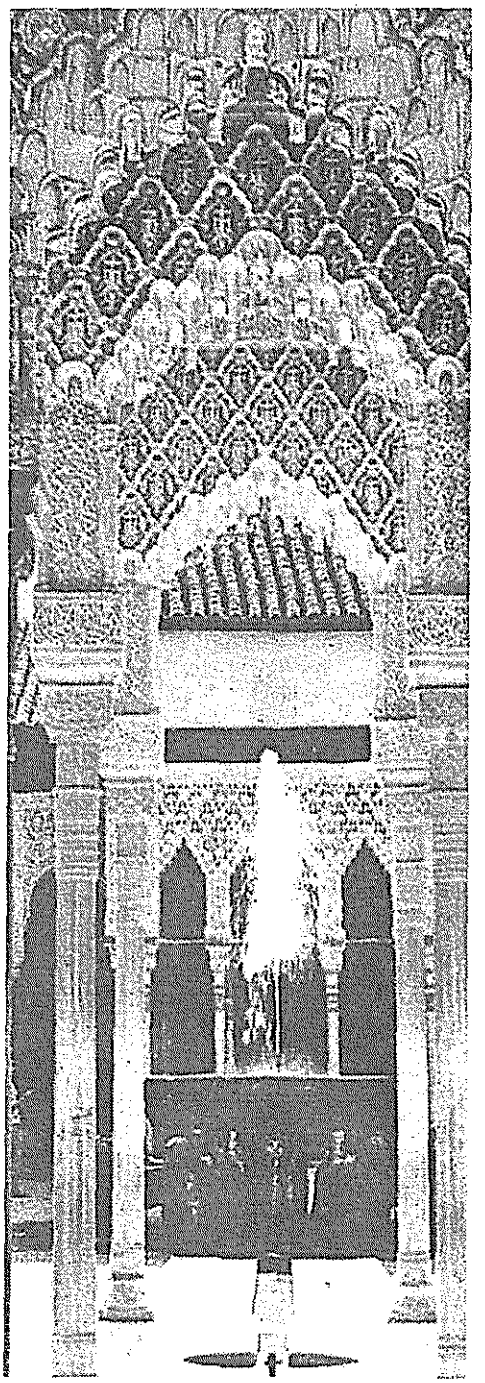

Endülüs Emevileri döneminde kalma Sierra Nevada eteğindeki Beyaz Saray

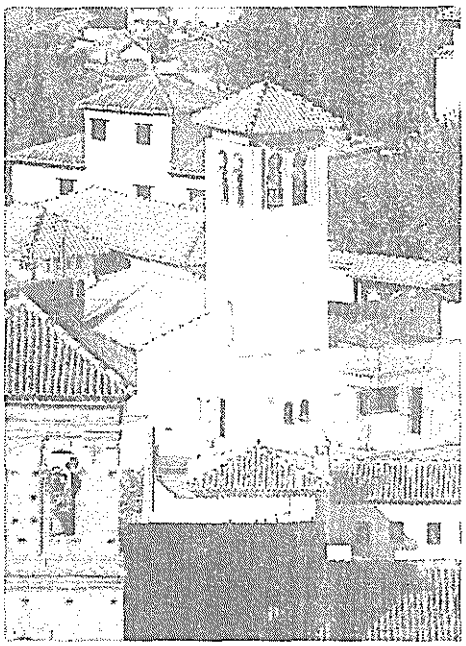

Endülüs Emevilerinden kalma tarihi Gırnata Camii

baş gösterdi. 1018'de Kasım bin Hammud tahta çıktı. Merkezdeki bu kargaşalık üzerine valiler kendi bölgelerinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunun üzerine Endülüs İslam tarihinde Beylikler devri ortaya çıktı ve iç çekişmeler devleti yıprattı. Endülüs Emevilerini bir bayrak altında toplamak için son gayreti gösteren Beşinci Abdurrahman'ın oğlu Ümeyye 1031'de tekrar Kurtuba'ya girerken yakalandı ve öldürüldü. Parçalanan bu devlet az sonra Cevheriler tarafından beylik haline getirildi. Hıristiyan devletler bu beylikleri kısa zamanda yıkmakta güçlük çekmediler. Bunlardan yalnız "Beni Ahmer" devleti 1492 yılına kadar yaşayabildi.

Emeviler, İslam dinini, İspanya'dan Avrupa'ya soktu. Fas, Kurtuba ve Gırnata üniversitelerini kurup, batıya ilim ve fen götürdüler. Dünya üzerindeki ilk üniversite Fas'ın Fez şehrinde bulunan Kayrevan Üniversitesi idi. Her memleketten ilim öğrenmek için Kurtuba'ya akın akın toplandılar. Kurtuba'da büyük ve mükemmel bir tıp fakültesi kuruldu. Avrupa'da ilk defa yapılan Tıp Fakültesi budur. Avrupa kralları ve devlet adamları, tedavi için Kurtuba'ya gelir, gördükleri medeniyete hayran kalırlardı. Kurtuba'da altı yüz bin kitap bulunan bir kütüphane yapıldı. Ayrıca örneği pek az bulunan ince sanatlı saraylar, camiler, bahçeler meydana getirildi. Birçok ilimlerin özellikle tıp ve astronominin temelleri atıldı.

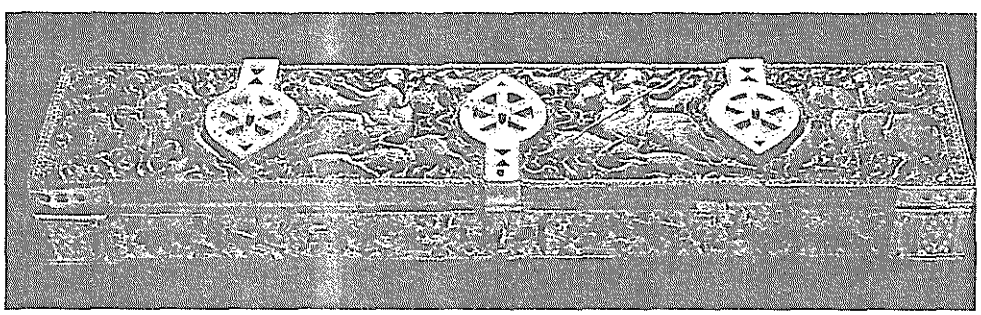

Emeviler döneminden kalma antika bir kutu

MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ

Karahanlılar

Karahanlılar, daha önceki Türk devletlerinden farklı olarak, hükümdarların ve halkının çoğunluğunun Müslümanlığı seçtiği ilk Türk-İslam devletidir. Bu sebeple Türk tarihi içerisinde Karahanlıların özel bir yeri ve önemi vardır.

Hâkaniye ve İlig-Hanlar adlarıyla da anılan Karahanlı Devleti, başta Karluklar olmak üzere Çiğil, Yağma ve Tuhsı gibi Türk Boylarına dayanıyordu. Karluklar, Balasagun merkez olmak üzere Yedisu bölgesinde bir devlet kurmuşlardı. Karluk yabgusu, bağlı bulunduğu Uygur Hakanlığı'nın 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılması üzerine istiklalini ilan etti. Kendisini Türk hakanlarının yasal halefi sayan yabgu Karahan unvanını aldı.

Karahanlıların ilk hükümdarı olarak Bilinen Bilge Kül Kadır Han, Maverâünnehir'deki Samanî devleti ile mücadelelerde bulundu. Oğulların-

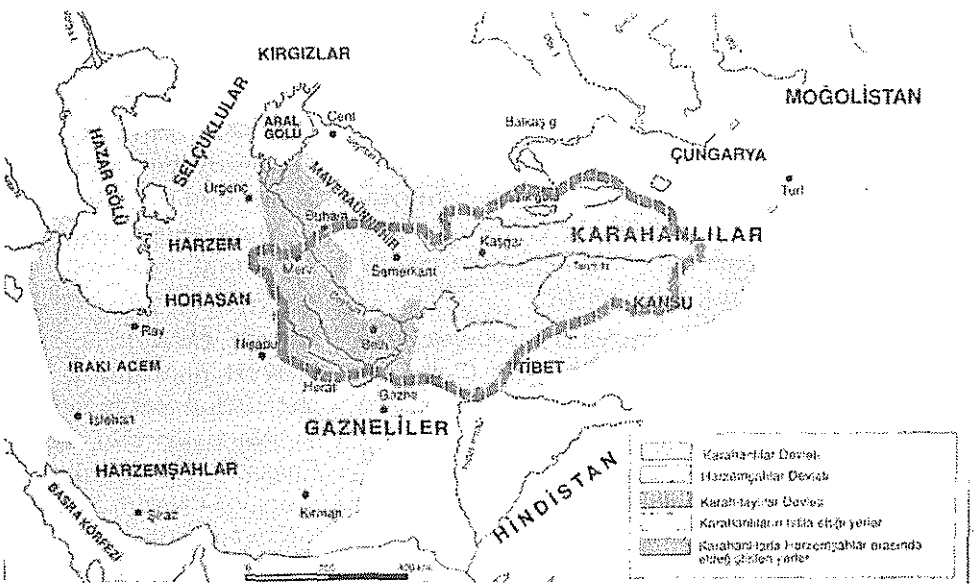

Karahanlılar Devleti'nin sınırlarını gösteren bir harita

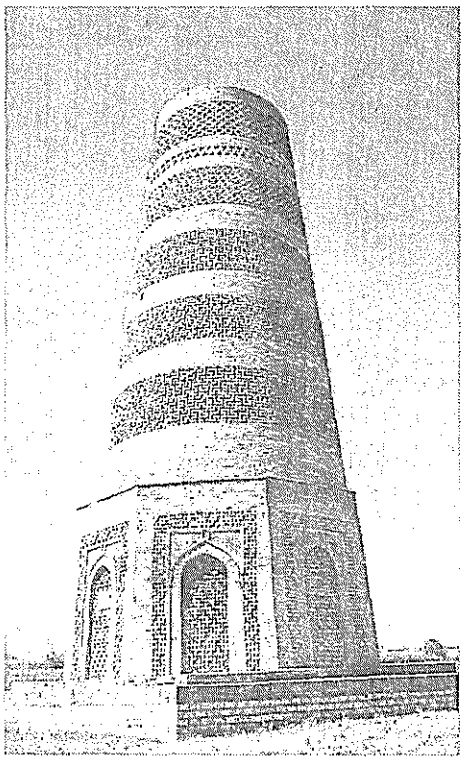

Kazakistan'ın Tokmok Balasagun yöresindeki Karahanlılar döneminden kalma Burana Minaresi

dan Arslan Han ulu hakan olarak Balasagun'da, Oğulcak Kadır Han ise Talas'ta oturdular. Kadır Han 893'te başkenti Kaşgar'a nakletti. Bu dönemde yeğeni Satuk Buğra Han Müslümanlarla temas kurdu ve Karahanlı Devleti'nin başına geçince de İslamiyet'i resmî din olarak kabul etti (920). Bu tarihten sonra Abdulkerim Satuk Buğra han adıyla anıldı. Ancak Karahanlı sınırları içersindeki halkın tamamiyle İslamiyet'i seçmesi Satuk Buğra Han'ın oğlu Baytaş zamanında gerçekleşmiştir.

Karahanlı Hükümdarı Ebu Nasr Ahmed zamanında, kardeşi İlig Nasr tarafından Samaniler devletine son verildi (999). Ebu Nasr Ahmed Abbasi halifesi tarafından bir İslâm hükümdarı olarak tanınan ilk Karahanlı hanı olmuştur. Karahanlı Devleti'nin sınırları Balasagun, Özkent ve Tarım Havzası'nın batı kısmı ile Karakurum dağları dolaylarına kadar genişlemişti. Güneyde Gazneliler ile komşu oldular ve mücadele ettiler. Ancak hanedan arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda devlet Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı (1042). Doğu Karahanlıların başında Tamgaç Buğra Han; Batı Karahanlıların başında ise Ahmet Arslan Han bulunuyordu.

Doğu Karahanlı Devleti (1042-1211): Doğu Karahanlı Devleti'nin sınırları Kaşgar, Fergana, Balkaş gölü civarına kadar uzanmaktaydı. Devletin merkezi zaman zaman Balasagun, Talas ve Kaşgar şehirleri olmuştur. Doğu Karahanlı Devleti'nin ilk hükümdarı sayılan Tamgaç Buğra Han âdil ve dindar bir kişi olarak tanınmaktaydı. Yusuf Has Hacib'in yazdığı Kutadgu Bilig bu hükümdara sunulmuştur. Doğu Karahanlı Devleti 1090 yılında Selçuklulara bağlandı. Devlet 1133 yılında Moğol asıllı Karahıtayların hâkimiyetine girdi. Bu durum 1211'e kadar devam etti. Bölgenin tamamı Cengiz Han tarafından istila edildi.

Batı Karahanlı Devleti (1042-1212): Batı Karahanlıların sınırları batıda Aral gölünden doğuda Çimkent ve Özkent'e kadar uzanmaktaydı. Devletin başkenti önceleri Özkent idi. Daha sonra Semerkant ve Buhara devletin merkezleri olmuştur. İlk hükümdarları Ahmet Arslan Han idi.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah bir Karahanlı prensesi ile evlenerek iki devlet arasında akrabalık kurdu ve böylece Karahanlıları kendisine bağladı (1089). Selçukluların Katavan savaşında yenilmesiyle beraber Batı Karahanlılar da Karahitay hâkimiyetine girmişti (1141). Harzemşahlar bölgedeki Moğol hâkimiyetine son vermiş, son Karahanlı hükümdarı Osman Han'ı da ortadan kaldırarak, bu devleti yıkmışlardır (1212).

Tolunoğulları

Dokuzuncu yüzyılda Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Türk-İslam devletlerinden. Abbasi Halifeliği sınırları içerisinde kurulan müstakil ilk Türk devletinin kurucusu Tolunoğlu Ahmet'tir. Oğuz Türklerinden olan Tolun, Halife Mu'tasım zamanında cesareti ve bilgisi ile ün yapmış bir kişiydi.

Aynı şekilde cesur ve kültürlü olan oğlu Ahmet, ordu komutanı iken, Mısır'a vali tayin edilmişti. Ahmet Mısır'ı başarıyla yönetmiş ve kuvvetli bir ordu kurmuştu. Bağdat ile arası açılınca bağımsızlığını ilân etti (875-884). Mısır maliyesini düzeltip, halkı darlıktan kurtardığı için oldukça seviliyordu. Kısa zamanda Suriye ve Çukurova yöresini ele geçirdi. Ahmet'ten sonra yerine geçen oğlu Humâreveyh zamanında devletin sınırları Toroslara ve Irak'a kadar genişledi. Ancak onun yerine geçenler devleti koruyamadılar. Nihayet 905 yılında Abbasi kuvvetleri Mısır'a girerek Tolunoğullarına son verdiler.

Gazneliler

Hindistan'ın Pencap bölgesinde Hâlâç Türklerinin önderliğinde Afgan, Gur ve Hint halklarının katılımıyla kurulmuş bir devlettir. Başkentleri Gazne Kentidir. 962-999 yıllarında Samanoğulları Devleti'ne bağlı olarak yaşadılar. Bu devletin yıkılmasından sonra tam bağımsız oldular. Hindistan'a sürekli saldırılarda bulunarak, İslamlığın buralarda da yayılmasını sağladılar. Abbasi Halifesini Şii Büveyhoğulları'nın saldırılarına karşı korudular. 1041 yılında Horasan'ın bir bölümünü ele geçiren Selçuklularla yaptıkları Dandanakan savaşında yenilgiye uğradılar. Bu yenilgi, Gazneliler'de yıkılma sürecini başlatmıştır. 1187 yılında da Gurluların saldırılarıyla tarihe karıştılar. Resmi dili Arapça olan bu devletin yalnızca sultanları ile ordu komutanları Türktü. İran-Fars kültürünün etkisinde kalan Gazneliler, mimari alanda birçok eser bırakmışlardır. Ebu Reyhan El Biruni; tarih, matematik, astronomi, kimya, fizik ve coğrafya alanlarında eserler bırakmıştır. Edebiyat alanında da Şeyhname'nin yazarı Firdevsi önemlidir.

Gazneliler dönemine ait bir harita

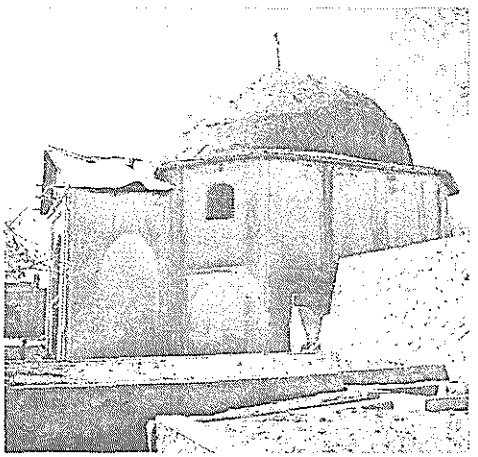

Gazneli Mahmud'un Kabil'deki türbesi

Gazneliler, kuzey Hindistan fütühatını tamamlayınca İslam dinine Pencab'da kuvvetli bir dayanak noktası elde edilmesini sağladılar. Böylece daha sonraki Hindistan fetihlerine sağlam bir zemin hazırlayarak, Türk ve İslam tarihinde önemli rol oynadılar.

Memlûkler

1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye dolaylarında hüküm süren devlet. Eyyubîler, Oğuz ve Kıpçak Türklerinden gençleri, ülkelerine getirerek onlara iyi bir askerlik öğretimi gösterirler, sonra bunlardan muhafız alayları kurarlardı. Bu askerlerden yetenekli ve güvenilir olanlar, devletin önemli görevlerine getirilirdi. Kendilerine memlûk (köle) denilen bu Türk beylerinin, Eyyubîlerin son zamanlarda, devlet yönetiminde sözleri daha çok geçmeye başladı. Bunlardan biri olan Aybey, Mısır'daki Eyyubî devletine son vererek yerine Memlûk devletini kurdu. Memlûkler, Mısır ve Suriye'yi bir yönetim altında birleştirdiler.

İran'da kurulmuş olan Moğol İlhanlı devleti, Suriye üzerinden Mısır'a saldırmak üzere bir ordu gönderdi. Memlûk komutanlarından Baybars Ayncalût Savaşı'nda Moğolları yenilgiye uğrattı; bu tehlikeli saldırıyı durdurmuş oldu (1260). Baybars, Suriye'yi ele geçirdikten sonra, kazandığı başarıdan yararlanarak hükümdar oldu.

İlhanlı hükümdarı Hülagü, 1258'de Abbasî halifeliğine son vermişti. Baybars, İslam ülkelerinin sevgisini kazanmak için, Bağdat'tan kaçan Abbasoğullarından birini Mısır'da halife ilân etti (1261). Böylece Abbasî hali-

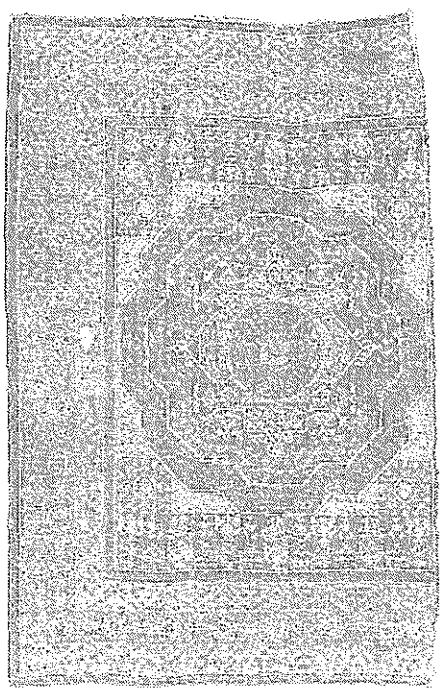

Memlûkler döneminden kalma bir halı

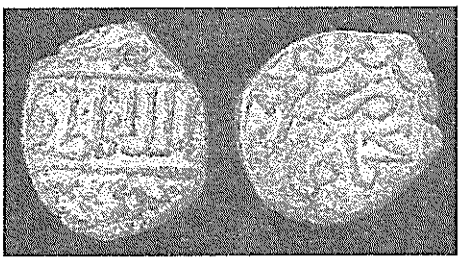

Memlukler döneminde basılan paralar

feliğini yeniden kurmuş oldu. Anadolu Selçukluları'nı Moğol baskısından kurtarmak ve kendi topraklarını genişletmek üzere Anadolu'ya sefer yaptı. Moğollar'ı Elbistan ovasında yenerek Kayseri'ye kadar ilerledi; fakat Anadolu'da gerekli sonucu almadan geri dönmek zorunda kaldı. Hayfa, Yafa ve Antakya şehirleri, Haçlılardan alındı.

İlhanlı hükümdarı Abaka Han, Suriye'de kalan birkaç Latin devletiyle birleşerek Memlûkler üzerine saldırdı. Memlûk sultanı Kalavun, Moğolları Humus yakınlarında yendi; dört yıl sonra Trablusşam'ı aldı. Kalavun'dan sonra hükümdar olan Melikül Eşref, Akkâ kalesini ele geçirdi. Böylece son Haçlı kalıntıları da ortadan kalkmış oldu.

Moğollar, Suriye'yi almaktan vazgeçmiyorlardı. Memlûkler, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın gönderdiği orduyu Mercüssofar'da yenilgiye uğrattılar (1303). Daha sonra Kilikya'da Ermeni krallığını ortadan kaldırdılar. Böylece Mısır'ın batısında Berka'dan güneyinde Musavva'ya kadar, Kuzeyde Toros dağlarıyla Fırat ırmağı boylarından, güneyde Arabistan çöllerine kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuş oldular.

Osmanlıların, Balkanlar'da Hıristiyan devletlere karşı kazanmış oldukları zaferlerden Memlûkler de memnun oluyorlardı. Fakat Osmanlıların Karamanoğulları beyliğini ortadan kaldırmaları ve Dulkadiroğulları beyliğini yönetimleri altına almak istemeleri yüzünden bu iki Türk devletinin arası açıldı. Yavuz Sultan Selim, Memlûk ordularını 1516'da Mercidabık'ta ve 1517'de Ridaniye'de yenerek bu devlete son verdi.

Memlûk döneminden kalma bir savaşçı zırhı

ÇİN, HİNDİSTAN VE AVRUPA'DA DURUM

İslamiyet hızla, tutarlı ve neyin yapılıp neyin yapılmayacağı hukukla belirlenmiş bir yaşam biçimi durumuna gelince, komşuları onu ya kabul etmek ya da toptan reddetmek zorunda kaldılar. Ancak bu kültür sınırlarının, birbiri üzerinde, birbirine karşı olumsuz tepkiler göstermelerine yol açan yabana atılamayacak etkileri oldu. Hem Hindu Hindistanı hem de Hıristiyanlık dünyası, İslamiyet'e karşı gösterdikleri dirençle kendi farklı özelliklerini eskisinden daha kesin çizgilerle belirlemek zorunda kaldılar.

M.S. 600-1000 yılları arasındaki dönemin ikinci önemli özelliği, yarı uygar yaşam biçimlerinin uygarlık bölgesinin kuzeyindeki ve güneyindeki sınırlarının ötesinde çok geniş alanlara yayılması oldu. Örneğin Hıristiyanlık, M.S. 1000'de Uzakbatı ülkelerinde, Kelt, Cermen ve Slav kabilelerine girdi. Aynı tarihlerde Türk kabileleri, Doğu Avrupa'da ve Orta Asya'da uygarlığa ilk adımlarını atmışlardı. Çobanlığın, savaşın ve kervan ticaretinin bozkırdaki Türk kabilelerinin yaşamında başrolü oynamayı sürdürmesi, onların dinsel ve kültürel alanda, tüm yaşamlarını tarıma dayamış uygar çağdaşlarından farklı bir yol tutturmalarını kolaylaştırdı.

Uygar çağdaşları gibi Kore ve Japon halkları da, kendi farklı dillerini bırakmayarak ve ilişki içinde bulundukları uygarlık merkezine egemen dinden farklı bir dini benimseyerek Çin'e karşı kültürel farklılıklarını sürdürdüler. Ama bu yolda Koreliler, Budizmi bir devlet dini yaptılar ve Budizm, İ.S. 845'te Çin'de resmen yasa dışı sayıldıktan sonra, ona daha büyük bir güçle sarıldılar. Japonya ise, Çin kültürü içinde tümüyle erime korkusuna kapılmayacak kadar Çin'den uzaktaydı. Bu nedenle Japonlar, İ.S. 600-1000 yılları arasında Budizmi, Konfüçyüsçülüğü ve Çin kültürünün alabildikleri her türlü öğesini benimsemekten kaçınmadılar.

Yabancı şeylere karşı gösterdikleri ve ilerde de zaman zaman gösterecekleri bu enerjik tutku, tümüyle Japon tarihine özgü bir davranış olan "silkinip kendine dönme" hareketlerine yol açtı. Nara döneminde (İ.S. 645-784 arasında) Japon İmparatorları, hızla ve sistemli olarak Tang sarayının bir minyatürünü oluşturdu-

lar. Muraseki adlı hanımefendinin zarif aşk serüveni olan Genji'nın Öyküsü İ.S. 1000'den az sonra yazıldı. Fakat Japonların kültürel bağımsızlıklarına asıl hizmet eden, bölgesel kalelerinde sanatçıları barındıran beylerin çok daha kaba yaşam biçimleriydi. Bu savaş beylerinin askeri ve siyasal erkleri, 1000 yılından sonra Japon yaşamının pek göze batan bir özelliği durumuna gelen bir gidişle, imparatorluk yönetiminin zararına olarak arttıkça, Japon kültürel gelişmesinin başka ülkelere benzemeyen çizgisi sağlam bir temele dayanmış oldu.

Aynı dönemde uygar dünyanın güney sınırlarında, yeni bir halklar ve devletler grubu, benzeri biçimde, hakkıyla uygarlık sayılabilecek bir yaşam düzeyine ulaştı. Yunan, Çin kültürünün bir uydusu durumuna geldi; Annam (bugünkü Kuzey Vietnam) aynı duruma daha önce gelmişti. Tibet, dinini Hindistan'dan, kültürünün laik öğelerini daha çok Çin'den alarak, fakat her zaman güçlü yerel kişiliğini koruyarak, Çin'den ve Hindistan'dan aldığı öğeleri birleştirme yolunda, bu iki ülke arasında olmaktan yararlandı.

Yerel kişiliğini koruması konusunda örnek olarak Tibet dininin, yerli "Bon" törenleri ile Budist öğeleri birleştirerek Lamacılığı oluşturması gösterilebilir. Himalayaların güneyinde Bengal ve Keşmir, Hint kültürünün önemli sınır bölgeleri durumuna geldi. Buralarda Bengal ve Keşmir, Ganj ve İndüs vadilerini yeni bir "evrensel" imparatorluk yönetimi altında birleştirmeyi başaramamışlarsa

Japonlar, Budizmi, Konfüçyüsçülüğü ve Çin kültürünün alabildikleri her türlü öğesini benimsemekten kaçınmadılar.

da, Kuzey Hindistan ovalarının siyasal yaşamına egemen olan güçlü yerel devletler olabilmişlerdir. Arapların Ortadoğu'yu nasıl sel gibi birden bastıklarını daha önce görmüştük. Doğu Afrika'da, Kızıldeniz'in ötesinde Etiyopya, Nübye ve Batı Afrika'da Gana, uygarlığın birçok süslü yönlerini almış olmakla övünen yerel devletlerin kurulduğu ülkeler oldu. Etiyopya ve Nübye, Hıristiyanlığın Roma ve Konstantinopolis tarafından sapma sayılan bir biçimini (monofizizmi) benimsedi; Gana çok tanrılı kaldı.

M.S. 600'den sonra, hem kuzey hem de güney kıyıları boyunca ortaya çıkan birbirinden farklı kültürel öğelerin birleşmelerinden doğma yerel biçimlerinin gittikçe artan çeşitliliği, bu bölgelerde M.Ö. 2000 dolaylarında Mezopotamya'da görülene benzer bir gelişmeyi, ama daha büyük çapta olmak üzere baştan sona yineledi. Mezopotamya'da uygarlık ilk kez M.Ö. 2000 dolaylarında yağmurla sulanan topraklarda tutunabilecek duruma gelince, Mezopotamya çevresinde ortaya çıkan bölgesel alt kültürlerin ve kültürün bölgesel çeşitlemelerinin geliştiği görülmüştü.

DEREBEYLİK SİSTEMİ

Feodalizm veya derebeylik, başta Ortaçağ Avrupası olmak üzere tarihin birçok evresinde rastlanan toplumsal, siyasal ve ekonomik örgütleniş biçimidir. Feodalizm kelimesi, Latince feodum (tımar) ile taşınabilir değerli mal anlamına gelen Cermen kökenli bir kelimeden türetilmiştir.

Feodal toplumun siyasi örgütlenişi, koruyan-korunan (süzeren-vassal) ilişkisine dayanan hiyerarşik bir örgütleniştir. Merkezî otorite zayıftır, yerellik görülür. Feodal ekonomi ise, kendi kendine yeterlik üzerine kuruludur.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından güçlü ulusal monarşilerin ortaya çıkmasına kadar olan sürede, Avrupa'da hâkim olan örgütleniş biçimi feodal örgütleniştir. İlk Çağda Roma'dan yönetilen topraklarda Cermen istilaları ile Roma döneminin merkeziyetçi siyasi düzeni bozulmuş ve sayısız irili ufaklı feodal beylik ortaya çıkmıştır.

Ticaretin tekrar canlanması ile temelleri sarsılan feodalizmin son kalıntıları Sanayi Devrimi ile tamamen yok olmuştur.

Feodal düzende soylulara ve büyük toprak sahiplerine senyör, toprağa bağlı kölelere de serf denilmişti

Derebeyliğin Ortaya Çıkışı

Feodalizmin ortaya çıkmasındaki en önemli sebep, Roma düzeninin karşılaştığı büyük ekonomik bunalımdır. Roma İmparatorluğu'nda, özellikle İtalya Yarımadası'nda tarımsal üretim, toprak sahibi özgür Roma vatandaşlarının geniş çiftliklerinde, ağırlıklı olarak köle emeği kullanılarak ve imparatorluğun ticaret hatlarındaki hâkimiyeti sayesinde çeşitli pazarlara yönelik olarak yapılıyordu. İyi işleyen ticaret sayesinde gelişmiş bir işbölümü sağlanmıştı ve tarımsal üretim kırsal alanlarda, zanaatlar ise ticari merkez durumundaki kentlerde sürdürülüyordu. Kentler, kırsal kesim için gerekli üretim araçlarını ve lüks malzemeleri, kırsal kesim ise kentlerin gıda ihtiyacını sağlıyordu. Bu şekilde canlı bir kent-kır ticareti oluşmuştu.

Fetihler boyunca Roma İmparatorluğu yeni vergi kaynakları oluşturuyor ve savaşlardan gelen yağma gelirleriyle besleniyordu. Ancak, fetihlerin durması ve savaşların kısır savunma savaşlarına dönmesinin ardından Roma maliyesi zor duruma düştü. Bunu dengelemek amacıyla, vergilerin artırılması yoluna gidilmiştir. Vergilerin artırılması köylüyü zor durumda bırakıp alım gücünü azalttığı gibi, köyden kente göçü de tetiklemiştir.

Bu durum ilk etkilerini ticaret üzerinde göstermiştir. Köylünün alım gücünün azalması köy-kent ticaretini zayıflatmış, kentli zanaatkârlar pazar bulmakta zorlandıklarından iflasa sürüklenmiş, kentle ticaret yapamayan

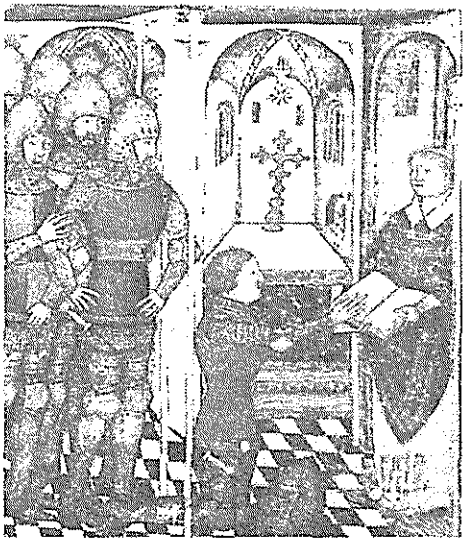

Kilise feodal düzeni, Tanrının istediği bir düzenmiş gibi gösterip onu haklı çıkarmaya, korumaya çalıştı

latifundialar (köle emeğiyle üretim yapan tarımsal işletmeler) zor duruma düşmüştür. Bu, Roma dönemindeki ekonomik düzeni yok edecek bir kısır döngüdür.

Ürünlerin pazarlamasında sorunlar yaşanmaya başlandığında, kölelerin üretim dönemleri dışında da beslenmesi zorunluluğu katlanılması imkânsız bir maliyet unsuru haline gelmiştir. Bu tür işletmeler, kölelerin bir kısmını azat ederek, belirli bir toprak kirası karşılığında geçimlik toprakları işleme hakkı tanıdılar.

Azat edilmiş bu yeni küçük çiftçiler tümüyle özgür değillerdi, kendilerine tahsis edilen toprakları terk etmeleri durumunda toprak sahibinin gelir kaynağı da ortadan kalkacaktı. Dolayısıyla bu topraklardan ayrılmama koşuluyla azat edilmişlerdir. Böylece, verilen toprağı işleyerek geçimi-

ni sağlayan, karşılık olarak efendisine toprak kullanım kirası ödeyen bu çiftçilerle yeni bir sınıf doğmuş oldu. Bu sınıf, feodal ekonominin ana üretici gücü olan serfler sınıfıdır.

Buna ek olarak, kent-köy ticaretinin azalması, latifundiaları kendi ihtiyaçlarını karşılamaya itti. Daha önce kentten aldıkları malları, aynı kalitede olmasa bile, üretmeye başladılar. Bu durum, pazara dönük üretimi durdurduğu gibi ekonomik bütünlüğü yok ederek yerelliğe yol açtı.

Görüldüğü gibi ekonomik koşulları daha Roma düzeninin son günlerinde oluşan feodal yapı, Roma İmparatorluğu'nun Germen istilaları ile yıkılmasının ardından ortaya çıktı.

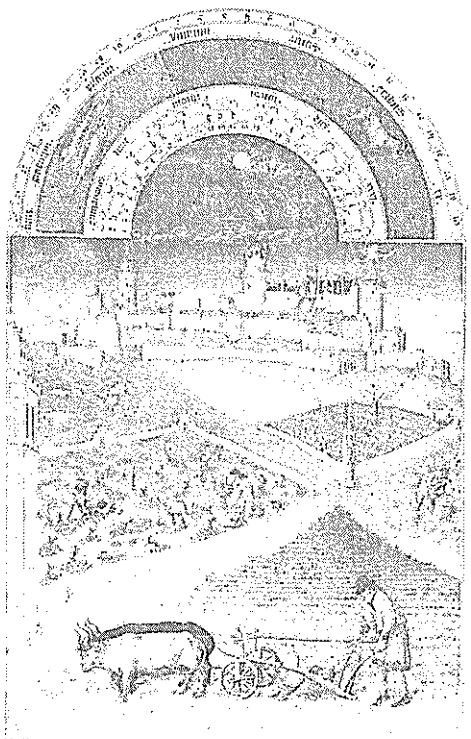

Feodal beyin toprağını işleyen bir köylü

Roma mirası üzerine kurulan Germen krallıklar, Roma gibi merkeziyetçi devletler olamadılar. Daha önce Roma'dan yönetilen topraklarda, her biri kendine yeter ekonomiye sahip sayısız feodal beylik kuruldu.

Feodal düzen, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla ortaya çıkmış olsa da, bu düzenin kurumsallaşıp tipik şeklini alması 9. ve 10. yüzyıllara kadar sürmüştür. Bu tarihlerde Avrupa'da yayılan iki yeni buluş, feodal yapının Avrupa'nın hâkim düzeni olmasını sağlamıştır. Bu iki buluş ağır saban ve üzengidir.

Kuzey Avrupa topraklarının çok yağış alması ve drenaj sistemlerinin ihtiyaca cevap verememesi bu bölgelerdeki tarım üretimini kısıtlamış ve nüfus birikimini engellemiştir. Bu nedenle İlk Çağda nüfus iç bölgelerde değil, nispeten daha az yağış alan Akdeniz Havzası'nda birikmiştir.

Şövalyeler üretim yapan köylünün üzerine koruyucu soylular olarak yerleşmiştir. Oluşan düzende serfler soyluların toprağını işlemiş, karşılığında ise soylular serfleri korumuştur.

Üzengi ise dönemin savaş taktiklerinin değişmesine yol açmış ve piyade ile durdurulması çok güç olan ağır süvarileri, yani zırhlı şövalyeleri ortaya çıkarmıştır. Giydikleri kalın demir zırha rağmen üzengi sayesinde atın üstünde rahatça durabilen şövalyeler, ateşli silahların yaygın kullanımına kadar Avrupa'nın en etkili askerî gücü olmuşlardır.

Avrupa'daki göçebe istilaları, giderek daha çok toprağın feodal düze-

ne uygun düzenlenerek şövalyelerin beslenmesine ayrılmasını gerektirmiştir. Savaş hizmeti karşılığında toprak dağıtım ilkesine dayalı düzen bu ihtiyaçtan oluştu. Bu sayede Avrupa'yı kasıp kavuran göçebe istilaları büyük ölçüde engellenmiş ve Avrupa'ya görece bir güvenlik gelmiştir.

Derebeyliğin Yayılması

Feodal kurumların tipik haliyle ortaya çıkması ilk olarak Frank Karolenj İmparatorluğu'nun bünyesinde gerçekleşti. Bu nedenle Fransa feodalizmin anavatanı sayılabilir.

Britanya Adasını istila eden Normanlar (1076), feodalizmi İngiltere'ye taşıdılar. Anglosakson istilalarının ardından İngiltere'de feodal yapıyı andıran kurumlar oluşmaya başlasa da ancak Normanların İngiltere'yi ele geçirip toprakları feodal düzene uygun biçimde dağıtmasından sonra tipik haliyle feodalizm oluşmuştur. Diğer bölgelerin aksine İngiltere'de feodalizmin yukarıdan aşağıya doğru kurulması, İngiltere'de merkezî otoritenin nispeten daha güçlü olmasına yol açmıştır.

Feodalizm Roma ve Germen uygarlıklarının bir sentezi olarak ortaya çıktığından, Roma uygarlığının bir parçası olmayan Almanya'da geç oluştu. Feodal kurumların Almanya'ya yerleşmesi Frank Karolenj İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra 12. yüzyılda gerçekleşti.

İspanya'daki Roma düzeninin bozulmasıyla Müslüman Arapların burayı ele geçirmesi arasında sadece iki asırlık bir süre olduğundan, İspanya feodal kurumlarını oluşturamadan Arap egemenliğine girdi. Bu nedenle İspanya'daki siyasi kurumlar, Avrupa'nın geri kalanından çok farklı biçimde gelişti. Frank Karolenj İmparatorluğu'na bağlı kalan kuzeydeki Katalonya bölgesi haricinde İspanya'nın büyük bölümünde feodalite oluşmadı.

Avrupa'nın farklı yol izleyen diğer bir bölgesi de İtalya oldu. Kuzey İtalya'da Roma mirasının çok güçlü olması, kent hayatının tamamıyla ortadan kalkarak kırsal kültürün hâkim olmasını önledi. İtalya'nın kuzeyinde kentlerin kıra hâkim olduğu bir düzen oluştu. İtalya'nın güneyi ise feodal çağ boyunca Bizans egemenliğinde kaldığından feodal kurumlar oluşmadı. Ancak bölgenin Lombard istilası ile Bizans'ın elinden çıkmasının ardından Fransa'dakinin benzeri bir feodalite kuruldu.

Derebeyliğin özellikleri

Feodal düzenin siyasi yapısı bir piramit gibidir. En üstte kral (veya imparator), altında ise kendisine bağlı soylular bulunur. Bu soyluların altında daha başka soylular olur. Bu hiyerarşik düzenin en alt ve en geniş tabakasını serfler oluşturur.

Piramidin en tepesinde otursa da kralın mutlak egemenliği yoktur. Feodal düzende kralın yetkisi çok sınırlıdır. Bu sınırlamanın başlıca nedeni, idarenin tek merkezden (kralın sarayından) yapılmamasıdır. Temel üretim aracı olan toprak, birçok feodal bey arasında paylaştırılmıştır. Ekono-

mik gücü ellerinde bulunduran ve kralın rakiplerine karşı tek dayanağı olan feodal beyler, kendi iradelerini krala, gerekirse zor kullanarak kabul ettirecek güce sahiptir. Bunun en tipik örneği, 1215'te İngiliz feodalitesinin kral Yurtsuz John'a kabul ettirdiği Magna Carta'dır.

Feodal sistemde sadece üretim araçları değil, askerî güç de feodal beyler arasında paylaşılmıştır. Donanımlı askerlerden oluşan merkezî bir ordunun kurulması kral açısından pahalı olduğundan, bu ihtiyacı feodal beyler karşılamıştır. Bu sebeple kralın savaşta başarılı olması, feodalitenin desteğine bağlıdır.

Şövalyelerle birlikte şatosunun surlarının arkasına saklanan bir feodal bey, kralın gücünden bile korunmuş oluyordu. Bu durum, feodal beylerin bağımsız, hatta krala karşı hareket etmelerini kolaylaştırdığı gibi kralların mutlak egemenlik kurmasını da engellemiştir.

Feodal ekonomik yapı basittir. Soylunun toprağında üretim yapıp, gereken çok az miktarı kendine ayırdıktan sonra geriye kalanı soyluya veren köylüler, ana üretici güçtür. Ticaret gelişmediği için uzmanlaşmış bir ekonomi ve gelişmiş iş bölümü yoktur. Üretim toprakta yapıldığından zenginliğin ölçüsü topraktır, taşınabilir servet olgusu gelişmemiştir.

Roma düzeninin sağladığı ortamda gelişen ticaret, Germen istilaları ile durma noktasına geldikten sonra her feodal beylik kendine yeter bir ekonomi kurmuştur. Böylece, feodal beylikler dışa kapalı topluluklar haline gelmiş, etkileşim en aza inerek gelişmenin önü kesilmiştir. Artı ürünün ticaretle satışı olmadığından, pazar ekonomisi ve dolayısıyla rekabet ortamı oluşmamıştır.

Ancak feodal çağın sonlarında dirilmeye başlayan ticaret ile birlikte feodal ekonomi değişmeye başlayacaktır. Feodalizmin temeli olan kapalı ve yerel ekonomik düzenin değişmesi bütün feodal yapıyı sarsacak ve bu yapı yavaş yavaş yok olacaktır.

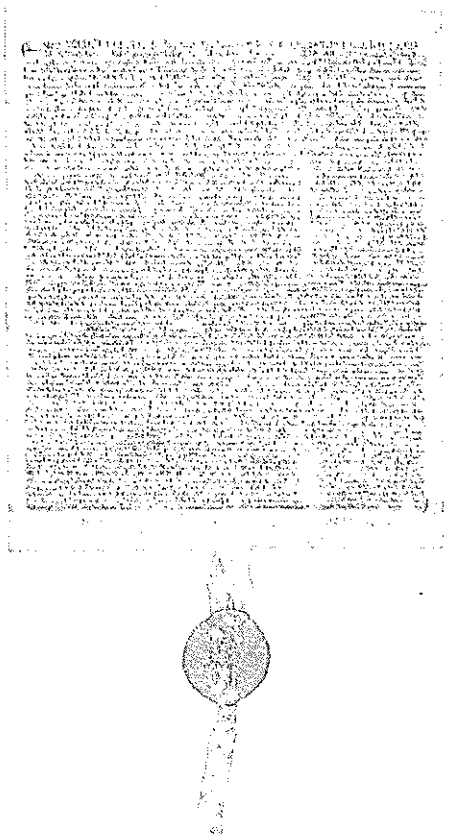

1215'te İngiliz feodalitesinin kral Yurtsuz John'a kabul ettirdiği Magna Carta

Feodal Örgütlenmede Sınıflar

Soylular Sınıfı: Soylular sınıfı, üretim yapan serflerin çalıştığı toprağın sahibi olan ve serfler üzerinde askerî/yönetici sınıf olarak oturan sınıftır. Ortalama olarak soylu sınıf, feodal düzende yaşayan nüfusun onda birini oluştururdu. Üretim yapmaz, serflerin yaptığı üretimden pay alarak geçinirlerdi. Soylu sınıftan olanlar barış zamanında malikâneleri, yani feodal beyliği yönetir; savaş zamanında ise şövalye olarak donanıp kendilerine bağlı diğer şövalyelerle birlikte kralın veya başka bir soylunun ordusuna katılırdı.

Ruhban Sınıfı: Ortaçağ'da soylu olmadığı halde güç ve nüfuz sahibi olan sınıf ruhban sınıfıdır. Ruhban, Katolik kilisesine bağlı papaz, keşiş ve diğer din adamlarıdır.

Örgütsel karakteri feodal olmamasına rağmen kilise de feodalizmin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Kilise; manastırlar, kilise ileri gelenleri ve bizzat kilise tarafından elde tutulan geniş topraklara sahipti. Birçok başkeşiş ve başrahip, feodal beylere benzer bir konuma gelmişti.

Dinsel ideolojinin hâkim olduğu Ortaçağ'da Katoliklerin ruhani lideri Papa'nın çok büyük yaptırım gücü vardı. Kralları bile aforoz edebiliyordu. Ayrıca Frank Karolenj ve Kutsal Roma-Germen İmparatorları, Papa'nın önünde diz çökerek taç giyiyorlardı.

Köylüler (Serfler) Sınıfı: Feodal piramidin en alt ve en geniş tabakasını oluşturan serfler, soylunun toprağında üretim yapar ve tükettikleri çok az miktar haricindeki bütün ürünü soyluya verirlerdi. Bunun dışında serfler, soyluların şato tamiri gibi işlerinde işçi olarak da çalışırlardı. Serfler, siyasal haklara ve istediği zaman başka köylere göç etme hakkına sahip değildir. Serf, feodal beye bağlıdır ve beyliği terk etmesi yasaklanmıştır

Derebeylik Düzenin Yıkılması

Feodalizm, Avrupa'daki ekonomik dengelerin değişmesiyle yıkılmıştır. Avrupa'da 10. yüzyıl sonrasında yavaş yavaş güçlenmekte olan ticaret, feodal düzeni kıracak dinamik olmuştur. Buna rağmen feodalizmin fiilen

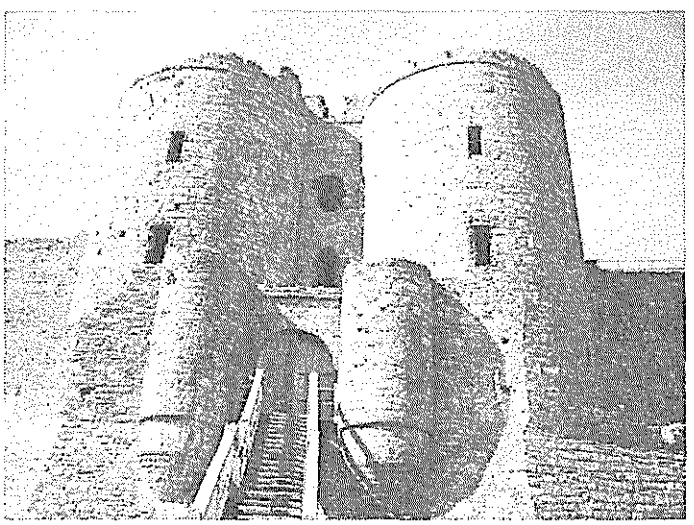

İrlanda'daki Harlech Kalesinden bir görüntü. Bu gibi şatoları ele geçirmek, Ortaçağın en güçlü orduları için bile çok zordu.

Feodalizmde halk çeşitli sosyal sınıflara ayrılmış, Bu yüzden eşitsizlik hâkim olmuştu.

ortadan kalkması uzun zaman almış, son kalıntıları ancak Sanayi Devrimi ile yok olmuştur.

Ticaretin Canlanması: Roma lejyonlarının sağladığı güven ortamında ticaret gelişme imkânı bulmuştu. Roma düzeninin çökmesinin ardından ise Avrupa'da ticaret yok olma derecesine gelmişti. Fakat, 9. yüzyıl sonrasında Avrupa'da feodal düzenin kurumsallaşmasıyla yerel beylikler güvenliği az da olsa sağlamış ve göçebe istilalarını durdurmayı başarmıştı. Bu gelişme, ticaretin tekrar gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Ticaretin tekrar canlanmasında etkili diğer bir sebep Haçlı Seferleri'dir. Haçlı Seferleri ile doğuyla tanışan Venedik, Ceneviz, Pisa gibi İtalyan kentleri Akdeniz'de İslam uygarlığı ile ticarete başlamıştı. Akdeniz'e hâkim olan ve Orta Çağ'ın ilk denizaşırı imparatorluklarını kuran bu devletler, ticaretten gelen artı ürün ile zenginleştiler.

Feodal Bölünmüşlükten Mutlak Monarşilere: Feodal beylerin ekonomik güç üzerindeki hâkimiyeti kalkınca, krallar feodal beyler karşısında güçlü duruma geçti. Artık Avrupalı krallar, ticaret vergileri ile merkeze bağlı bir ordu kurabilecek ve feodal beyleri daha sıkı denetleyebilecekti. Fakat feodal beylerin şatolarının alınması imkânsız yerler olarak kalması kralların mutlakıyetçi yönetimi kurmasını geçici olarak engellemiştir.

Mutlak krallıkların ortaya çıkması ancak ateşli silahların savaş alanlarında kullanılmasından sonra olacaktır. İlk kez 1389 Kosova Savaşı'nda kullanılan topun kaleleri ele geçirmek için mükemmel bir silah olduğu İstanbul'un fethinin ardından anlaşıldı. Top sayesinde kalelerin arkasında saklanma avantajını yitiren feodal beyler krala bağlanmak zorunda kaldı. Böylece feodalite siyasi örgütlenmedeki yerini güçlü ve mutlakıyetçi monarşilere bıraktı.

Serfliğin Ortadan Kalkması: Değişen ekonomik koşullar sonucunda para, yani taşınabilir servet olgusu tekrar önem kazandı. Serflerden vergi değil ürettikleri ürünü alan feodal beyler bu değişim karşısında zor duruma düştüler. Ticaret yoluyla mal sağlayabilmeleri için paraya ihtiyaçları vardı ve bu parayı yıllık vergi karşılığında serflere özgürlüklerini verme yoluna giderek temin etmeye çalıştılar.

Bu sebepten dolayı 15. ve 16. yüzyıllara gelindiğinde Avrupa'nın büyük kısmında hukuksal olarak olmasa da fiilî olarak serflik kalktı. Hukuksal olarak kaldırılması ise ancak Napolyon Savaşları sırasında gerçekleşmiştir.

ROMA GERMEN İMPARATORLUĞU

X. yüzyılın başında Almanya, dört büyük düklükten oluşan bir federasyon haline gelmişti.

Dükler, Alman kralıyla kıyaslanabilecek bir güce sahipti. Her dukalık, kendi yasa ve geleneklerini koruyordu ve Almanya'nın siyasî dağılımı, çeşitli insan topluluklarının uygarlıkları arasındaki hissedilir farklılığa dayanıyordu.

918'de taç Almanya'nın en güçlü düklüğü olan Saksonya sarayına geçti ve uzun süre orada kaldı (919-1024). Saksonya sülalesinin tutkusu da, Karolenjlerinki gibi imparatorluğun birliğini yeniden kurmaktı.

Heinrich I (919-936) öldüğü zaman iyi örgütlenmiş bir krallık ve güçlü bir ordu bırakmıştı.

Otto I İtalya'ya müdahaleye çağrıldı. Bu ülke, Arnulf'un Roma'ya imparator tacı giymek için geldiğinden (986) beri tam bir siyasî kargaşa içindeydi.

Otto'nun halefleri, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun kurucusu devrinde görülen türde zorluklarla karşılaştılar; imparatorlar, biri Alman feodal düzeninin, öteki İtalyan milliyetçiliğinin doğurduğu iki büyük güçlükle mücadele etmek zorundaydı. Bu iki cephede savaşmaya çalışan Germen hükümdarları, güçlerini yitirdiler ve Otto I'in eserini korumada güçlük çekmeye başladılar. Onlar da kendi Papa adaylarını zorla Roma'ya kabul ettirmeye çalıştılar; imparator tacı giydiler. Otto III devri Almanya tarihinde bir dönüm noktasıdır, çünkü kendisi İtalya siyasetiyle uğraşırken Almanya'da feodal düzen kuruluşunu tamamlıyordu.

Heinrich II, daha çok Almanya ile uğraştı; selefinin ihmal ettiği Polonya ile mücadeleye girdi, fakat on beş yıl süren savaşa rağmen bir sonuç alamadı. Heinrich II, büyük feodallerle boşuna mücadele etti; tımarların miras yoluyla oğullara kalmasını tanımayı reddetti ve çıkan çatışmalar güçlükle önlendi.

1000 yılında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu

Heinrich II ile birlikte Otto Sülalesi de söndü; büyük ününe ve hükümdarlarının üstün niteliğine rağmen bu sülale, Almanya'da feodal düzenin kurulmasını önleyemedi ve Alman Krallığının büyük menfaatleri yararına, hükümdarları İtalya siyaseti çıkmazına itti

Nicolaus II, papalığın bağımsızlığından yanaydı; 1059'da papa seçimini kardinallere bırakan bir kararname yayımlandı.

Hildebrand, Roma halkı tarafından tek aday olarak papa seçildi. Gregorius VII (1073-1085) adı altında papalığa gelen Hildebrand'la birlikte büyük bir kilise reformu ve aynı zamanda imparatorlukla din adamları arasında büyük bir savaş başladı. Hildebrand, kiliseyi, papalığa iyice bağlamak için yeniden örgütlemek ve ruhanî yönetimi laiklerin etkisinden kurtarmak iddiasını sürdürüyordu.

Gregorius VII, piskoposların papazlar ve halk tarafından serbest bir şekilde seçilmesi ilkesini getirerek din sömürüsü ile savaştı.

Gregorius VII'nin ikinci amacı, kilise işlerine imparatorların karışmasına son vermekti. Bu amaca ulaşmak için Heinrich IV'ün karşılaştığı iç güçlüklerden yararlandı. 1075'te Gregorius VII, imparator olsun, kral olsun laik yöneticilerin piskoposluk ve manastırlara unvan vermelerini yasaklayan bir kararname yayımladı ve aforoz müeyyidesi koydu.

Büyük feodaller ve Roma kilisesiyle aynı anda mücadele etmeye gücü yetmeyen Heinrich IV, anlaşma masasına oturdu. Böylece papalık imparatora karşı parlak bir zafer kazandı ve böylece Otto I tarafından meydana getirilen durum, papalık yararına değişmiş oldu.

Gregorius VII'nin ölümü ile papa seçiminde yetki kavgası son bulmadı. Gerçekte, ne papa, ne de imparator mutlak bir hâkimiyet kurabilmişti.

Worms Konkardatosu'nda (1121) imparator ve papa büyük yükümlülükler altına girdiler, imparator, atama yetkisinden vazgeçti; papa, imparatorlarına, piskoposların seçimini denetlemek hakkını tanıdı. Bu anlaşma papalık seçiminde yetki kavgasına son verdi, fakat papalık imparatorluk arasında askıda kalmış bütün sorunlara çözüm getiremedi.

Bir yüzyıl boyunca bu iki büyük güç; biri imparatorluk ilkesine, öbürü teokrasi ilkesine dayanarak Avrupa'ya hâkim olmak için yarıştılar. Ama her ikisi de amaçlarına ulaşamadı.

Heinrich V'in ölümüyle Almanya başıboş bir halde kaldı; soylular Saksonya dükü Lothaire'i kral seçmişti. Lothaire on yıl (1125-1135) savaşarak Almanya'da duruma hâkim oldu.

"Friedrich Barbarossa" Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istiyordu. Bir bakıma, dış siyasetini bu tutkuyla belirledi. İtalya'yı, imparatorluğun en üstün toprakları olarak ele aldı. Friedrich Barbarossa, İtalya siyasetine bu anlayışla girince yarımadada o ana kadar görülmemiş bir özgürlük eğilimi belirdi.

1154 yılının sonunda Friedrich Barbarossa büyük tasarısını gerçekleştir-

mek için Alpler'i aştı. Saint Pierre'de imparator tacını törenle giydi (1155).

Papa-imparator mücadelesi yine alevlendi. Milano'nun imparatora direnişi İtalyan milliyetçiliğini canlandırdı. Lombard Birliği imparatoru yendi.

Venedik barışı ile imparator, bütün kilise mallarını vermeyi ve papalığa sadık kalmayı kabul etti. Gerçekte Constance Barışı büyük İtalyan şehirlerine bağımsızlık sağlamış; papalığa ve İtalyan yurtseverliğine karşı verdiği savaşta Friedrich Barbarossa yenik düşmüştü.

Bu gelişmenin doğal sonucu olarak, Papalığa seçilen Innocentius III (1198 - 1216) bir hukukçu olarak evrensel papalık monarşisi teorisini kurmuştu: "Papa, özel krallıkları yöneten krallara hâkimdir, çünkü o, evrenin sahibi olan Tanrı'yı temsil etmektedir. Tanrı, Pierre'e yalnız evrensel kilisenin yönetimini değil, tüm dünyanın yönetimini bıraktı."

Papalığa gelişinden az bir zaman sonra Innocentius III, İtalya'nın gerçek hükümdarı haline geldi.

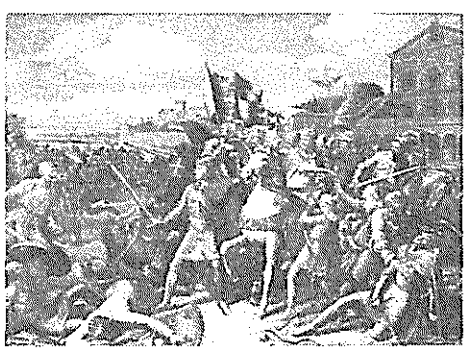

Friedrich Barbarossa ordusunun Lombard Birliği zaferi

Bundan sonra müdahalenin yönü değişti. Innocentius III'ün müdahaleleri Almanya'da milliyetçilik duygularını kamçılıyordu. İngiliz baronları İngiltere'nin iç siyasetine papalığın müdahalelerini protesto ediyorlardı, İsveç, Danimarka, Portekiz, Aragon, Sicilya, Polonya papalığın hâkimiyetini tanımıştı, Innocentius III. Latran Konsili'nde son bir zaferden sonra öldü (1216) ve eserini Friedrich II'nin yıkışını görmedi.

İtalya'da papalık ve imparatorluk arasındaki mücadele aralıksız sürüyordu ve bu rekabet Harezm Türkleri'nin Kudüs'ü almasına imkân hazırlayacaktı (1244).

1231'de yayımlanan "Sicilya Krallığı Anayasası" ile birçok derebeyini dize getirmeye yönelik gerçek bir monarşi kurdu. Böylece merkeziyetçi ve mutlakiyet yönetiminde ilk devlet Sicilya oldu.

Papalıkla imparatorluk arasındaki büyük çekişme imparatorluğun yıkılmasıyla sonuçlandı. Alexander IV'ten sonra papalık artık İtalya kendilerine düşman olduğu günden beri Avignon'da yerleşmişti. Kilisenin ruhani otoritesi zayıflamıştı. Roma Sarayı'nın haksız vergi alışı kınanıyor ve kilisenin içinde bile bir reform hareketi oluşuyordu. İtalyan şehirleri özgürlüklerine kavuştular, fakat belli bir siyasi birlik kurma yeteneğinden yoksundular. Siteler yerel tiranların eline geçti. Böylece Ortaçağ'ın en büyük iki gücü, imparatorlukla papalık, siyasi ihtiraslarından vazgeçmek zorunda kalıyor, Almanya ve İtalya'yı yıkan boş savaşlarda kendilerini tüketiyordu.

DEREBEYLİK SAVAŞLARI

Yüzyıl Savaşları

İngiltere ile Fransa'yı 1154 ile 1159 Paris Antlaşması arasında karşı karşıya getiren siyasi bunalım dönemini, Yüzyıl Savaşı'nın başlangıcı sayabiliriz. XIV. ve XV. yüzyıllardaki çatışmalar gibi bu dönem de arkası gelmeyen silahlı çarpışmalara sahne oldu. Bu çatışmalardan bütün ayırıcı nitelikleri kazanmış, güçlü bir vatanseverliğe sahip iki millet, Fransa ve İngiltere doğacaktır.

Derebeyliğe özgü karakterini daima koruyacak olan birinci Yüzyıl Savaşı'nda çok farklı tipte iki monarşi, belirgin özellikleri olan iki siyasi birlik, tarih sahnesinde görüldü. Capetler'le Plantagenetler arasındaki anlaşmazlık, o günün koşullarının beklenen sonucuydu. Capetler'e savaş açmadan önce Henri II, çevresindeki toprakları işgal ederek ve Barcelona, Alsace gibi derebeyliklerle ittifak yaparak Fransa kralını yalnız bıraktı. Louis VII, Henri II ile Gisors'da bir barış imzalayarak bir kısım toprakları İngiltere kralına bıraktı. Bu arada Henri II, şansölye Becket'i kilise üzerinde bir hakimiyet kurmak amacıyla Canterbury piskoposluğuna getirdi (1162). Ancak Becket, Henri II'nin kiliseyi dize getirmek için koyduğu ağır vergilere itiraz etti. Henri II, kiliseye tanınan ayrıcalıkları kaldırmak istiyordu. Kralın laik yasalara olduğu gibi, ruhban üzerinde de mutlak üstünlüğünü kanun hükmüne bağlayan Clarendon Yasaları'nı kabul ettirmesi için sert tedbirler alması gerekti (1164). Henri II, Becket'in Louis VII'e sığınması üzerine ona savaş açarak Becket'i ele geçirmeyi düşündü. İki yıl süren savaşta (1167-1169) Henry II, Fransız tacına bağlı toprakları ele geçirmek için çarpışırken Louis VII, krala başkaldıran İngiliz asillerini destekledi. Kesin sonuç alınamayan bu savaşların aldığı durumdan kaygılanan Henry II, Louis VII ile barış imzaladı.

29 Ocak 1170'de Becket'in öldürülmesi Henry II'nin güçlü iktidarının sonu oldu. En yakınları bile kralın zorba iktidarına başkaldırdılar. Oğlu Henry Fransa'ya sığındı ve Louis VII tarafından İngiltere kralı ilan edildi. Bu olay geniş ve yaygın bir iç isyanın başlangıcı oldu. Louis VII, Normandiya'yı işgal etti (1173) ve Rouen'i kuşattı. İskoçyalıları yendi ve baronların isyanını bastırdı. Normandiya'yı Fransızlardan alan kral, 1174'de Montlou-

is'de imzalanan barış ile statükonun korunmasını sağladı.

1180 tarihinde Philippe II Auguste Fransa kralı oldu. Philippe II, genç Geoffroy adına Henry II'den Anjou'yu istedi. Henry II razı olmayınca savaş başladı (1187). İngiltere kralı Fransa kralı ile barışa razı oldu. Bu arada babasından hiçbir yetki almamış olan Richard, Berry'yi işgal ederek yeni bir savaşın başlamasına neden oldu. Richard, babasından taht üzerindeki veraset hakkını kabul etmesini istedi. Baba oğul arasındaki bu çekişme yeni bir Fransız-İngiliz savaşına neden oldu. Bu savaşlar sonunda Henry II, bir kısım toprakları Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı. Bir süre sonra tahtı oğlu Richard (Aslan Yürekli Richard)'a bırakarak öldü. Richard iki yıl kutsal topraklarda savaştı. Fakat Almanya'dan geçerken İmparator Henry VI tarafından tutsak alındı. Richard (Aslan Yürekli)'ın esareti sırasında İngiltere'de taht, kardeşi John (Yurtsuz)'un idaresinde kaldı. Philippe II Auguste bu durumdan yararlanarak İngiltere'nin Fransa'daki topraklarını ele geçirmek istedi. Richard, İngiltere'ye döner dönmez Fransaya geldi ve Philippe II Auguste savaş açtı. Yenilen Philippe barış istedi (1196). İngiltere, işgal ettiği Fransız topraklarını geri verirken Flandre'da, Somme'da ele geçirdiği topraklardan çekildi (1199). Savaş, İngiltere'nin zaferi ile sonuçlanacak gibi görünürken, bir felaket savaşın kaderini değiştirdi. Richard (Aslan Yürekli), Limousun'un kuşatılması sırasında vurularak öldü. Bir süre sonra John, Fransa kralının harekete geçmesini beklemeden Brötanya kontu Arthur'u yendi ve esir aldı. Baronlar bir koalisyon halinde Philippe Auguste ile birleştiler. John, Brötanya'ya sığındı ve orada Arthur'u öldürttü. Bu cinayet bütün baronların isyanına neden oldu. Bu yaygın isyandan yararlanan Philippe II Auguste, Normandiya'yı ele geçirdi. Bunun arkasında iki yıllık bir barış imzalandı. Bu savaşlar sonunda Brötanya, Normandiya, Anjou, Maine ve Tourraine Fransa tacına bağlandı.

Philippe II Auguste Loire'ın savunmasını oğlu Louis'ye bırakarak Flamanlar üzerine yürüdü. Louis, Yurtsuz John'u ağır bir yenilgiye uğrattı (1214). Philippe II Auguste birleşmiş düşman ordularını yendi. Bu iki taraflı yenilgiden sonra John, Fransa üzerindeki ihtiraslarından vazgeçmek zorunda kaldı. Kralın kötü sonuçlanan Avrupa seferleri, İngiltere'yi geniş ölçüde etkiledi.

Yurda dönüşünde kralı, kral iktidarını sınırlayan "İngiliz Haklarının Büyük Şartı" (Manga Carta) adlı kanunları kabul ve ilana zorladılar (1215). John çatışmayı göze alamayarak kanunu kabule razı oldu. John'un ölümünden sonra Papa, Henry III'yi kral ilan etti.

XII. yüzyılda doğudan gelen Manicilik akımı Languedoe'da büyük taraftar toplamıştı. Kilisenin gücünden ürken ve zenginliğine göz diken Toulouse kontları yeni dinin yayılmasına ortam hazırladılar. Vatikan temsilcisi Maniciler tarafından öldürüldü (1208). Papa, kuzey baronlarını Languedoe'a karşı bir haçlı savaşına ça-

ğırdı. Üç yıl süren çatışmalarda Toulouse'un tamamı işgal edildi.

Philippe II Auguste, Güney Fransayı ele geçirmek için olaylardan faydalanmayı düşündü. Oğlu Louis'yi, Simon de Monfort'un yardımına gönderdi. Bazı haçlıların bazı kont Raymond VII taraftarlarının ağır bastığı çarpışmalar on yıldan fazla sürdü. Philippe II, savaş sona ermeden öldü. Oğlu kral Louis VIII, Toulouse'un işgalini tamamladı. Fransa 1220 Meaux Barışı ile Güney Fransa'daki birçok eyaletin sahibi oldu.

Henry III'nin başarısızlıkları İngiltere'de hoşnutsuzluğu arttırmıştı. Simon de Monfort'un önderlik ettiği baronlar ve piskoposlar, yeni isteklerle kralın karşısına çıktılar. Bir asiller meclisi kurulmasını, Büyük Şart ile tanınan vatandaş haklarının genişletilmesini, İngiliz kilisesinde reform yapılmasını istediler.

Louis VIII'in yerine geçen Saint Louis 1254'te Filistin'den döndüğü sırada İngiltere karanlık bir dönem yaşıyordu. Saint Louis bir barış yaparak iki ülke arasında sürüp giden çatışmalara bir son vermek istedi. Henry III, baronların da zorlamasıyla Fransa kralının barış teklifini kabul etti. 1259 Paris Antlaşması birinci Yüzyıl Savaşı'nın sonu oldu. İngiltere, Fransa'daki bir kısım topraklarını geri aldı. Normandiya, Anjou ve Touraine kesin olarak Fransa'ya bırakıldı.

1337-1475 yıllarını kapsayan İkinci Yüzyıl Savaşları'nın sonunda; yüzyıl savaşları dönemi artık sona ermişti. Calais en az yüz yıllık bir süre için İngilizlerin elinde kalmış, Fransa güneybatı eyaletlerine yeniden sahip olmuş, Brötanya Fransız nüfuz bölgesi içinde kalmıştı. Fransa'da savaş, getirdiği felaketlerin yanında ülke için çok değerli bir kavramın, milliyetçilik kavramının doğmasına ve toplumun her sınıfın bilinçlenmesine ortam hazırlamıştır. Valois'lar çağının derebeylik savaşı yerini bir uluslar kavgasına bırakmıştı. Yüzyıl boyunca Avrupa'yı kana bulayan bu kavgadan iki yeni ulus, iki yeni devlet Fransa ve İngiltere doğdu. Derebeylik, artık çağın ihtiyaçlarına yetmediğini göstermişti. Şimdi bu eskimiş rejim, toprakların bağımsızlığa kavuşturulması için yapılan savaşlarda güçlenen monarşiye yerini bırakıyordu. Yüzyıl Savaşları, krallık birliğini güçlendirdiği oranda büyük derebeylerin iktidar ve otoritelerini de yıkmıştı. Artık mutlakiyetçiliğe kadar gidecek olan monarşilere yol açılıyordu.

Fransız Monarşisi

Yüzyıl Savaşı'nın en önemli sonucu, derebeyliğin kesin olarak yıkılması ve mutlak monarşinin kuruluşu olacaktır. Fransa ile İngiltere arasındaki savaş, kral iktidarını güçlendirdi. Philippe II Auguste'den sonra monarşinin gelişmesi, yeni bir idare örgütünün kurulmasını zorunlu hale getirdi. Fransa kralları sağlam bir merkeziyetçi idare kurarken, daha o yıllarda yerleşmiş ve güçlenmiş olan Anglo-Norman kuruluşlarından örnek aldılar.

Philippe II Auguste, tahtın kilise ile olan ilişkisini yeniden ele aldı. Kilise, mensuplarını da, tıpkı laik vatandaşlar gibi, kralın en yüksek merci' oldu-

ğu bir adalet örgütüne bağlamak ve kiliseyi de vergilendirerek, savaş masraflarına ortak etmek için çaba harcadı. Bazı önemli derebeyliklerini ya silah zoruyla, ya da barışçı yollarla taca bağladı. Saint Louis döneminin en önemli olayı; parlamentonun kuruluşu olmuştur. Başlangıçta sarayda kralın çevresinde kilise ileri gelenleriyle yüksek memurlardan oluşmuş bir heyet iken, zamanla gerçek bir idari-adli-siyasi kuruluş niteliği kazanan parlamento, Fransız tarihinde önemli bir rol oynayacaktır. Parlamento, kralın mutlak iktidarının ortağı ve temsilcisiydi.

Saint Louis ile Fransa'da hukuk anlayışı değişti. Kral iktidarı, hukukun en önemli kaynağı oldu. Hükümdarın iradesi en yüksek kanun sayıldı. Bütün öteki kanunlar ve bütün hukuk düzeni kralın iradesine uymak zorundaydı. Böylece kral, zamanla, adaletin hem koyucusu hem de en yüksek ve kesin uygulayıcısı oldu. Saint Louis, vatandaşa, doğrudan krala başvurabilme hakkı tanıdı. Louis, maliye örgütünü de geliştirdi. Yeni mali sistemin hedefi krallık bütçesinde denge sağlamak ve değişmez bir para rejimi kurmaktı. Louis, para birimlerine özel adlar verdi ve ilk defa altın ve gümüş para bastırdı.

1300 tarihlerinde Fransız-Flaman çatışması yeniden alevlendi. Çeşitli cephelerde savaşlar ve barışlar birbirini takip etti. 1305'te yeni Flandre kontu ile kesin barış yapıldı. Ancak Güzel Philippe 1314'te öldüğünde Flandre sorunu çözülmüş değildi. Güzel Philippe'in imparatorluğa karşı tutumu Avrupa'nın 300 yıldan beri hazırlamakta olduğu değişikliğin elle tutulur işaretiydi. İmparatorluk ve papalık manevi alanlardaki güçlerini sürekli çatışmalar arasında kaybederken, Fransa ve İngiltere, yavaş yavaş siyasi ve manevi kuruluşlarını tamamlıyor, merkezi iktidarın temeli olan kurumları güçlendiriyorlardı.

Philippe İngilizlerle, Flamanlarla ve Vatikan'la olan savaşları monarşinin güçlenmesine ve örgütlenmesine engel olmadı. Bu dönemin en önemli olayı, yeni bir sosyal sınıfın; Burjuva Sınıfı'nın şekillenmesi oldu. Monarşi, kendisiyle çıkar ortaklığı olan burjuvalığı besledi. Bu yılların ikinci önemli olayı; Etat Généraux'ların temelinin atılması oldu. 1290'da kral Aragon anlaşmazlığının tartışmasını yapmak üzere burjuvaları bir toplantıya çağırmıştı. Soylular 1302'te, 1308'de, 1314'de kilise ileri gelenleri ve şehir temsilcileri ile aynı nitelikte toplantılar yaptılar. Bu toplantılar Etat Généraux'ların hazırlığı niteliğinde idi. Philippe döneminin bir başka özelliği de vergilerin genişletilmesi ve ağırlaşması oldu. Ayrıcalıklar kaldırıldı ve vergi oranları arttırıldı. Bunun sonucu olarak 1309'da vergi işleriyle ilgili bir özel idare kuruldu.

Philippe'in 1314'te ölümü, otoriter ve merkeziyetçi idareye karşı yaygın bir isyanın başlangıcı oldu. Yeni kral Louis X, baronların zorlaması karşısında merkezi idarenin mali yetkilerini kısıtlayan ve yöresel kurullara yetki tanıyan bir kanunu; Charte'aux Normands'ı kabul ve ilan etti (1315).

İngiliz Kuruluşları

Fatih William'dan sonra İngiliz kuruluşları farklı nitelikte iki unsurun etkisi altında gelişti; bir yandan Sakson monarşisinin siyasi gelenekleri, öte yandan Norman istilacıların adaya getirdiği töreler. Norman kralları kendilerinden önceki Sakson kralları gibi milli liderdiler ve Fransız kralları gibi ülke topraklarının sahibi idiler. Bu iki yönlü iktidar krala, teb'ası üzerinde çok geniş bir hâkimiyet sağlıyordu. Kral, kendini saydıracak kadar güçlü ise iradesi kanun demekti. Kişisel mülkleri ve özel bir malikânesi olan kral ve kraliçenin çevresinde taca bağlı yüksek rütbeli komutanlar ve vekiller yer alıyordu.

Yüksek memurların yanında Curia Regis, piskoposları ve bazı büyük baronları birleştiren bir meclisti; kanunların yapımına yardımcı oluyor ve aynı zamanda hukuk ve ceza alanlarında yüksek merci sayılıyordu. XII. yüzyılda Curia, siyasi ve idari iki meclis haline geldi. En yüksek adalet mercii niteliği yanında mali danışma kurulu görevini de yüklendi. Adalet kurulu, taca bağlı yüksek rütbeli komutanları ve uzmanlaşmış yüksek hakimleri bir araya getiriyordu. Tahtla ilgili bütün önemli sorunlarda söz sahibiydi ve yargı organları için en yüksek başvurma mercii idi.

Kralın iktidarı Sheriff'ler aracılığıyla bütün ülkeye yayılıyordu. Sheriff, senyörlüklerde, kontun ve piskoposun da üstünde yer alıyor; kralın tek temsilcisi olarak idare ve adalet kurullarına başkanlık ediyordu. Henry II, İngiliz kurumlarının temeli olacak idari reformlara 1175 tarihinden itibaren girişti. 1175'ten itibaren kralın başkanlığında toplanan genel meclisler, krallığın bütün idare örgütlerini denetlemekle görevli ve krala bağlı gezici hakimler kurumunun ve hakimleri denetlemekle görevli 12 şövalye ve 12 sivil vatandaştan oluşan jüri heyetlerinin kurulması kararlarını aldı.

Saint Paul Katedrali'nde toplanan ülke ileri gelenleri John (Yurtsuz John)'a "İngiliz Vatandaş Özgürlükleri Şartı"nı kabul ettirmek kararını aldılar. John, bu birleşik güç karşısında boyun eğdi ve bu kanun metnini imzaladı (1215). Büyük Şart, kral iktidarını kısıtlıyor ve İngiliz kurumlarının tanımlamasını yapıyordu. Keyfi tutuklamaları yasaklayarak, kişi özgürlüğünü güven altına alıyordu. 1215 Şartı, kralın mali yetkilerinin bir bölümünü yeniden tanımıştı. 1258 yılında Oxford'da toplanan parlamento, krala önemli reformlar kabul ettirdi. Buna göre, parlamento yılda üç kere toplanacak ve kralın özel danışma meclisinin 15 üyesini seçecekti. Ancak Henry III, 1264 yılında Oxford hükümlerini yürürlükten kaldırdı. Fakat Simon de Monfort, kralın ordusunu Lewes Savaşı'nda yendi ve Henry III'ü esir aldı.

İngiltere'de ilk defa tarih sahnesinde görülen komünler, Lewes Anayasası'nı önce kabul ettiler, sonra çekimser kaldılar. Monfort'un zaferi çok kısa ömürlü oldu. Glouchester kontu kralcılara katıldı ve Simon de Monfort'u Evesham Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrattı (1265). Kazananlar partisi, Simon de Monfort'un getirdiği bütün yenilikleri hükümsüz saya-

rak krələ eski ayrıcalıkları geri verdiler (1266). Yeni kral Edward I (1272-1307) anayasanın kendisine tanıdığı bütün hakları kullanarak iktidarı güçlendirmek istedi. Maliya örgütünü geliştirdi ve yenidan düzenledi. Edward I, bir kanun yapıcı idi. Yeni yasalarla İngiltere'nin siyasi ve idari yapısını güçlendirdi. Çoğu parlamentonun onayından geçmiş bir seri kanun statüsü yaptı.

1307'de kralın ölümü ile iktidar Edward II (1307-1327)'ə geçti. 1311 tarihinde Thomas of Lancaster'ın liderliğinde toplanan soylular kralı, Oxford hükümlerinin yeni bir görünüşü denebilecek bir anayasayı kabule zorladılar.

FRANSIZ SİYASAL GELİŞMELERİ VE MONARŞİ

Fransız monarşisi İngiltere ile yaptığı savaştan zafer kazanmış olarak çıkmış, bunu sağlamak için kendi içyapısını güçlendirmek zorunluluğunu duymuştu. XIV. ve XV. yüzyıllar Fransa'yı derebeylik rejiminden mutlak bir monarşiye götürdü. Artık güçlü monarşilerin, özellikle savaşın ve onun getirdiği zorunlulukların ürünü olduğu bir gerçektir. Yaygın bir toplum hareketi siyasi oluşumu bir ana yapı reformunə doğru itmiş, fakat reformlar dış şartların uygunluğuna sıkı sıkıya bağlı olduğundan başarıyla sürdürülememiştir. Bu başarısızlık, siyasi gelişimin yönünü değiştirmiş ve mutlak monarşilerin güçlerini hızlandırmıştır.

Philippe VI ve Jean (İyi Jean) dönemlerinde merkeziyatçi yönetim, Saint Louis ve Philippe (Güzel Philippe) iktidarları sırasında temeli atılmış olan kuruluşları yaşatıyordu. Şövalyelik kavramlarına bağlı olan krallık devlete, daha akılcı ve günün koşullarına daha uygun bir yapı kazandırmayı düşünmüyordu. Philippe VI ve Jean dönemlerinde kral, birçok kere olağanüstü vergiler istemek zorunda kalmış, fakat monarşi mali sıkıntı ve parasızlıktan kurtulamamıştı. Toplumun aydın sınıfları, saraydaki israfı görerak seslerini yükseltince Paris'te bir reformcu hareket doğdu.

İyi Jean, Poitiers Savaşı'nda esir düşünce (1356) Fransa çaresiz kalmıştı. Devletin ne askeri, ne de parası vardı. Veliaht, yeni bir olağanüstü vergi istemek için Etat Généraux'yu toplamak zorunda kaldı. Fakat bu defa baronlar vergi ödemekle yetinmediler ve devlet yönetiminde denetim hakkı talep ettiler.

Şubat ayında toplanan Etat Généraux, olağanüstü vergi salınması isteğine olumlu yanıt verirken hükümet denetimi hakkı konusunda ısrar etti. Charles, boyun eğmek zorunda kaldı. Etat Généraux üyelerine Krallık Konseyi'ne seçilme ve alınacak kararlara itiraz hakkı tanıyan Mart 1357 Emirnamesi'ni ilan etti. Reform tasarılarını hazırlamakla görevli sekiz kişilik bir komisyon kuruldu. Fakat Londra'da bulunan esir kral İyi Jean, Etat Généraux'nun dağılmasını emretti ve yeni vergiler salınmasını yasakladı. Bu yanlış müdahale Paris'te yeni olaylara neden oldu. Charles, 1357 yılının Aralık ayında reformları tartışacak olan Etat Généraux toplantısı için geri döndüğünde Paris'te düşman bir cephe buldu. Veliaht ile Etienne Marcel arasında savaş başladı. 1358 yılının Ocak ayında isyancılar hazine bakanını öldürdüler. Bir ay sonra Paris'te ihtilal patlak verdi. Charles, Etienne Marcel'in taleplerine boyun eğmek zorunda kaldı (Mart 1358).

İngilizlere duyulan nefret 1358 Temmuzunda bir sokak hareketi biçiminde patlak verdi. Navarra kralı ve Etienne Marcel isyanı bastıramayınca, daha önce gelmiş olan İngiliz birliklerini Paris'ten çıkarmak zorunda kaldılar ama isyan bastırılamadı. İki gün sonra da Veliaht Charles, Paris'e girdi. Charles, artık ülkesinin sahibiydi. İki yıl süreyle babası adına devleti yönetti. 1364 yılında taç giydi. Bu olaylar sonucunda Charles V'ın çevresinde bir çeşit erken gelişmiş aydın monarşisi oluştu.

Charles VI döneminde halk vergilere karşı ayaklandı. Mali sıkıntı içinde olan hükümet, eyaletleri vergi ödemeye davet etti. Ayaklanmalar genişledi ve büyüdü. Bir anlamda derebeylik geri dönüyordu. Charles VI, 1388 yılında amcalarının vesayetinden kurtulunca yeni bir hükümet oluşturdu. Yeni hükümet; bir seri kanunnameyle her alanda reformları ilan etti. Yönetim, adalet ve şehir yönetimleri yeniden düzenlendi. 1392'de kralın akli dengesini yitirmesi ile karışıklık tekrar başladı. Halk 1413 yılında ayaklanarak Etat Généraux'nun toplanmasını istedi. Krallık Konseyi bu baskı karşısında geniş bir reform programı ilan etti. Ancak uygulamadaki yanlışlıklar yeni bir ayaklanmayı doğurdu. İsyancılar 1413 yılının Mayısında yeni bir seçim sistemi ile krallık yönetimini halkın denetimine bırakan bir emirnameyi ilan ettirdiler. Ama artık krallık 30 yıl sürecek bir anarşi dönemine giriyordu. Charles VII, her yıl alınacak bir vergi sistemini ilan etti. Bu arada vergi örgütünde de bir reform yapıldı. Mali reformları ordu yönetimindeki reformlar izledi. Monarşi, böylelikle 1440-1450 yılları arasında gelecek zaferlerinin araçlarını hazırladı. Siyasal merkeziyetçiliğin ortamını oluşturdu. Taca bağlı yüksek rütbeli subaylar, geniş yetkilerini kaybederek, yönetimin çeşitli bölümlerini kral adına idare eden birer devlet görevlisi haline geldiler. Mahalli idarelerde iktidarın sahibi olan senyörler üzerinde kral, kesin bir yönetim ve denetim yetkisi kazandı. Etat Généraux, yerini, kralın kesin iradesiyle daha iyi bağdaşan Eyaletler Meclisi'ne bıraktı.

İMPARATORLUĞUN VE İTALYA'NIN PARÇALANMASI

Fransa ve İngiltere, monarşinin kazandığı zaferlerle güçlü merkezi devletler niteliği kazanırken Roma-Germen İmparatorluğu her geçen gün itibar ve güç kaybediyordu. Parçalanma, Almanya'nın siyasal yapısının bir özelliği olmuştu. Oysa Avusturya, İmparatorluk içinde gitgide güçleniyordu. İtalya'da ise yaygın bir vatanseverlik duygusuna rağmen küçük cumhuriyetler bağımsızlıklarını kıskançlıkla koruma mücadelesi içindeydiler. Çok sayıda küçük devlete bölünmüş İtalya, güçlü komşuları için kolay ele geçirilebilir bir devlet görünümüne gelmişti.

İmparatorluk, büyük iktidar bunalımından sonra (1250-1273) gerçek bir anarşiye sürüklenmişti. İmparatorluk tacını paylaşmayan soyluların kavgasından yararlanan senyörler ve şehirler, bağımsızlık ilan etmişti. Küçük bir senyör, Rudolf I von Habburg imparator ilan edilince imparatorluk iktidarı tehlikeye girmiş görüldü (1273).

Habsburg kral soyunun temeli atılmıştı. Fakat öteki prensler, Habsburgların tahta yerleşmesiyle güçlenen Avusturya'nın Almanya'daki nüfuzundan kaygılandılar. Rudolf I'in 1291'de ölümünden sonra imparatorluğa Adolph von Nassau getirildi; onu Avusturya'lı Albrecht (1298) izledi. Albrecht'in on yıllık iktidarından sonra imparatorluğa, Heinrich von Luxemburg getirildi (1308-1313). Oğlu Johan von Luxemburg, Fransa sarayı ile ilişki kurdu, kızını kral Jean'la evlendirdi; Fransa safında katıldığı Yüzyıl Savaşında öldü (1346).

Bavyeralı Ludwig, kendinden önceki hükümdarların siyasetini sürdürerek, imparatorluğa papa karşısında kesin bağımsızlık kazandırmak için mücadele etti; fakat yenik düştü ve tahtını Karl IV von Luxemburg'a bırakmak zorunda kaldı. Karl IV (1355-1378) Alman milliyetçiliğinin lideri oldu ve papalık karşısında bağımsız bir imparatorluğun teme-

lini attı. Ünlü "Altın Mühürlü Ferman" (1356) ile imparator seçimini ayrıntılarıyla düzene koyarak, tamamen laik bir rejim kurdu. Diet meclisine de siyasi ve hukuki yetkiler verdi.

Karl IV'dan sonra, her yapıcı hareketin ardından olduğu gibi devlet yaygın bir güçsüzlüğe sürüklendi. Bavyera ve Luxemburg tahtı paylaşamayarak birbirlerini yıprattılar. Oysa öteki prenslikler, özellikle Avusturya ve Macaristan güçlenmekteydi. Albrecht II kısa iktidarı (1438-1439) akrabası Friedrich III'in imparator seçilmesini sağladı. O tarihten sonra imparatorluk tacı Avusturya sarayının malı oldu. İtalya'nın küçük devletlere bölünüşü Almanya'daki bölünmeden çok farklı bir siyasi nitelik taşımaktadır. Burada şehir devletleri mutlak bir bağımsızlığa öylesine alışmıştı ki, Almanya'daki gibi teorik bile olsa herhangi bir birleşme hemen hemen imkânsızdı. Hiçbir İtalyan cumhuriyeti diğerine üstünlüğünü kabul ettiremediğinden yarımadada bir çeşit siyasi denge sağlanmıştı. XIV. yüzyılda yarımadadaki en güçlü devlet Napoli Krallığı idi. Giovanna II (1414-1435) döneminde Napoli tam bir anarşiye sürüklendi. O'nun ölümü ile veraset sorunu kanlı olaylara yol açtı. İtalya, Napoli tahtını paylaşamayan Anjou ve Aragon soyları arasındaki çatışmalara sahne oldu. Aragon kralı 1443 yılında Napoli'yi bir savaşla ele geçirdi. Alfonso'nun ölümü üzerine Napoli Krallığı, Fernando'ya verildi. Fakat Fransa kralı Louis XI, René'nin Napoli tahtı üzerinde hakkına miras yoluyla sahip olunca Fransa, Aragon'un en güçlü rakibi durumuna geldi. Napoli tahtının veraseti sorunu İtalya Savaşlarının nedeni olacaktır.

Anjou soyu, Güney İtalya'nın hakimi olmak uğruna kuvvet harcayarak gücünü kaybettiği ve yerine Aragon Sarayı'na bırakmak zorunda kaldığı yıllarda Orta İtalya'da papaların Avignon'a taşınması yüzünden önem ve itibarından çok şey kaybetmiş görünüyordu. Papalar artık İtalya'da değillerdi. Bu nedenle Avignondaki papa, Kuzey İtalya'da Anjouların Napoli Krallığına benzer bir krallık kurmak istiyordu. Almanya'da Avusturya ve Bavyera Sarayları arasındaki çatışmadan yararlanan Johannes XXII, Kuzey İtalya'ya hâkim olmayı denedi. Fakat papa, imparatorların da karşılaşmış oldukları çetin muhalefetle karşılaşarak başarısızlığa uğradı. Fransa'nın desteklediği Milano, Viscontiler'in yönetiminde papanın bütün girişimlerini sonuçsuz bıraktı. Sekiz yıl sonra bütün Lombardiya papa ve Bohemya kralı Johann'ın ortak müdahalesine karşı harekete geçti. Ferrare Savaşı (1333) papalığın tecavüzüne son verdi.

İtalyan birliği, en anlamlı ifadesini bir başka ortamda bulacaktı. Roma'da soylularla plebleri karşı karşıya getiren anarşiden, eski Latin uygarlığının hayranı olan Cola di Rienzo'nun katı diktatörlüğü doğmuştu. Rienzo, 1347'de halkı soylulara karşı ayaklandırdı ve güçlü kişiliği ve mis-

tisizmi sayesinde kendini Romalılara kabul ettirdi. Eski Roma kuruluşlarından esinlenen kendine özgü bir hükümet kurdu. İlk işi İtalya Federasyonunu kurmak için teşebbüse geçmek oldu. Rienzo bir süre sonra kilise ile anlaşmazlığa düştü. Acımasız diktatörlüğü hoşnutsuzluk oluşturmuştu. Sonunda patlak veren bir ihtilal sonucunda öldürüldü (1354). Papa, bu defa duruma el koydu. Siyasetini üstün bir asker ve bir diplomat olan Kardinal Albornoz aracılığı ile uyguladı. Albornoz, bu siyasal başarıyı bir yasalar sistemi ile tamamladı. Ancak uzun ömürlü olmayıp, kutsal kilisenin siyasi niteliği çabuk yıprandı ve İtalyan krallıklar, planlarını uygulama olanağı buldular. Kuzey İtalya'da papalara ve imparatora karşı başarılı savunması ile güçlenen Milano, Po Vadisi'nin en sağlam devleti olarak genişliyordu. Ancak bu defa sadece deniz hâkimiyeti ile yetinmeyen Venedik'in mukavemeti ile karşılaştı. 1402 ile 1412 tarihleri arasında büyük bir anarşi dönemi yaşandı. Bu durumdan faydalanan Venedik, Floransa ve Savoie, Milano'ya savaş açtılar. Bu savaşlarda bir kısım toprağını kaybeden Milano, buna karşılık Cenova'yı hâkimiyeti altına aldı. Böylece XV. Yüzyılın ortasında Kuzey İtalya, Milano ve Venedik nüfuz bölgelerine ayrılmış oluyordu.

Napoli, Roma ve Milano'nun çalkantılı siyasi yaşamının aksine Venedik, dengeli bir oluşum gösterir. Venedik zenginliğini ticarete borçlu idi. Tacirler sınıfı, toplumun en yerleşik ve değişmez unsuru olarak görünüyordu. Büyük Meclis ve Senato üyeleri bu sınıf içinden seçiliyordu. Meclisler tarafından seçilen Duçe, devlet başkanıydı ancak, siyasi yetkisi sınırlıydı.

Duçe, 1310 olayları sırasında siyasi suçluları cezalandırmak amacıyla on kişilik bir komisyon kurmuştu. "Onlar Konseyi" uzun süre Venedik'in en korkulu siyasi organı olarak kaldı. Venedik, Yunanistan ve Doğu Akdeniz'deki deniz sömürgeleriyle, Dalmaçya ve Bergama yönünden genişleyen sınırlarıyla XV. yüzyılda İtalya'nın en iyi örgütlenmiş ve en gelişmiş devleti olarak görünmektedir.

Aynı çağda Orta İtalya'da Floransa Cumhuriyeti gelişiyordu. Floransa, Venedik gibi ihtilallere karşı hazırlıklı ve silahlı değildi. Hâlâ derebeylik yasalarına uymakta olan hükümeti sağlam siyasi yapıdan yoksundu. Floransa'nın yoksul plebleri Ciompiler 1378'de iktidarı ele geçirdiler ve şehri dört yıl yönettiler (1382). Ciompiler'in şiddet yönetimi, Albizzilerin liderliğinde soyluların karşı hareketi ile sona erdi. Albizziler, Floransa'da yönetime el koyarak Cumhuriyeti kurdular. Siyasi dengenin kurulması ekonomik gelişimi hızlandırdı. Ticaret büyük önem kazandı. Bunun sonucu olarak bankalar güçlendi ve devlet, güçlü bir bankacı ailenin, Mediciler'in mali hâkimiyeti altına girdi. Medici iktidarı ile Cumhuriyet artık sözde bir siyasal yapı haline geldi. Katı bir diktatörlük hüküm sürdü.

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU

Orta Asya'da bulunan Oğuz Türklerinin, Batıya doğru göç etmelerinden sonra, Hazar Denizi'nin güneyinde yerleşerek kurdukları ve kısa zamanda Maveraünnehir'den Basra Körfezine, Suriye, Yemen ve Anadolu'ya kadar geniş bir alan içine yayıldıkları İmparatorluğa Büyük Selçuklu İmparatorluğu adı verilir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu 1040 - 1157 yılları arasında devam etmiştir.

Oğuz Türkleri, Anayurtta kalan Türklerdendir. Oğuzlar, eski Hun Türkleri'nin bir kolu olduğu gibi, Göktürk Devleti'ni kuran Türklerin de bir koludur.

Orta Asya'da Hun Türklerinin egemenliği sona erince, Oğuz Türklerinin bir bölümü yerlerinde kaldılar ve zamanla tarih sahnesinden silindiler. Oğuz Türklerinin bir bölümü de Batıya doğru göç etmişler ve Aral gölü ile Hazar Denizi arasındaki alanda yerleşmişlerdir. Burada, 24 boy halinde yaşamışlardır. Burada göçebe bir hayat sürmüşler, hayvancılık ve çiftçilikle geçinmişlerdir.

Selçuklu İmparatorluğu'nun ilk kurucusu, Selçuk Bey'dir (onuncu yüzyılın sonu). Oğuz Türklerinin Üçok Kolu'nun Kınık boyu'ndan Dekak adlı bir boy beyinin oğlu olan Selçuk Bey, Hazar Türklerinin emrinde bir komutan iken, bunlardan ayrılmış; kendine bağlı Oğuzları alarak Samanoğulları'nın elinde bulunan Cent şehrine yerleşmiştir. Burada Müslümanlığı kabul etmiş, Karahanlılar ve Gaznelilerin saldırıları karşısında daha batıya göç etmiştir. Selçuk, buralarda ülkesine saldıran Müs-

Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırlarını gösteren bir harita

lüman olmayan Türklere karşı başarılar kazanmış, ününü çevresine yaymıştır. Bu sıralarda Selçuk Bey öldü ve yerine oğlu Aslan Bey geçti. Fakat, Aslan Bey, çok geçmeden Gazneli Mahmut tarafından hapsedildiği için, Aslan Bey'in yerine oğulları Tuğrul Bey ve Çağrı Bey geçtiler.

Tuğrul ve Çağrı Beyler, o zamanlar Gazne Devleti'nin elinde bulunan Horasan'da Gaznelilere vergi vermek kaydı ile yerleşmek izni aldılar. Gazne Devleti'nin zayıflamaya başladığı bu zamanlarda, Oğuzlar, yavaş yavaş kuvvetlenmeye başladılar. Tuğrul Bey, Gaznelilerle birçok savaşlara girişti, bunlarda başarı kazandı. O zaman önemli bir şehir olan Nişabur'u aldı ve kendi adına hutbe okutmaya başladı (1037). Aradan çok geçmeden de Horasan şehrini aldı ve bağımsızlığını ilan etti. (1040) Böylece Selçuk Devleti'nin asil kurucusu oldu.

Tuğrul Bey, bundan sonra, büyük başarılar kazandı. İran'ı aldı, Irak üzerine yürüyerek Bağdat'ı aldı. Abbasî Devletinin koruyucusu oldu.

Tuğrul Bey'in ölümü üzerine yeğeni Alp Aslan hükümdar olmuştur, Alp Aslan zamanında Selçuklular daha kuvvetli bir devlet durumuna geldiler. Zamanı, parlak başarılarla geçen Alp Aslan Gürcistan ve Ermenistan'ı aldı, Anadolu'ya akınlarda bulundu.

Alp Aslan'ın en önemli başarılarından biri, Türklere Anadolu kapılarını açmasıdır. Anadolu'ya yaptığı akınlarda, Bizans ordularına karşı başarılar kazandı. Özellikle 26 Ağustos 1071 yılında Malazgirt Meydan Muharebesi'nde, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i büyük bir yenilgiye uğrattı, parlak bir zafer kazandı.

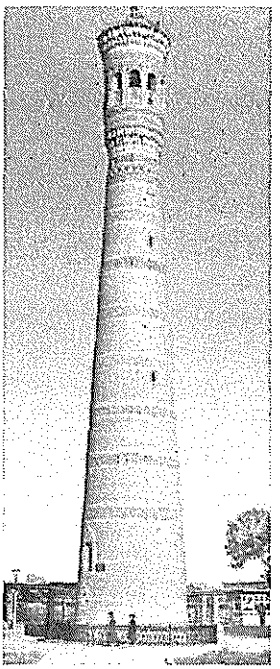

Yarkent'te Selçuklulara ait bir minare

Türk tarihinin en önemli savaşlarından biri olan Malazgirt Meydan Muharebesi ile Türklerin yurdu Anadolu olmaya başladı. Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre sonra ölen Alp Aslan'ın yerine oğlu Melikşah geçti. Melikşah devri, Büyük Selçuk İmparatorluğu'nun en parlak devridir. Bu devirde devletin sınırları en geniş şekline ulaşmıştır. Doğuda Türkistan, batıda Ege Denizi kıyıları, kuzeyde Maveraünnehir, güneyde Yemen, Suriye ve Basra Körfezi, bu büyük imparatorlu-

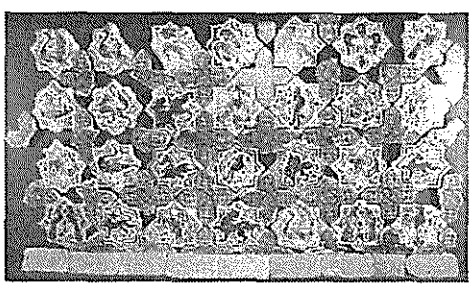

Meşhur Kubad Abad sarayının çini kalıntıları

ğun kapladığı alanların sınırları oldu. Melikşah ve veziri ünlü Türk devlet adamı Nizamül-Mülk, Büyük Selçuk İmparatorluğunu, yalnız kuvvet bakımından değil, uygarlık bakımından da en ileri seviyesine ulaştırmışlardır.

Melikşah'ın, daha 38 yaşında iken 1092 yılında ölmesi üzerine, çocukları arasında taht kavgaları başladı. Bu kavgalar, her yıl biraz daha fazla, devletin kuvvetini azalttı.

Bu durum, 1117 yılında hükümdar olan Sancar zamanında, biraz durulur gibi oldu. Sancar, devlete eski kudretini yeniden kazandırdı. Dağılmağa başlayan imparatorluğu derledi, başkaldıran beyleri, yeniden düzene soktu. Fakat Sancar, 1157 yılında, başkaldıran bazı Oğuz Türkleri'nin eline esir düştü. Esirlikten kaçarken de öldürüldü (1157). Sancar'ın ölümü ile de Selçuk İmparatorluğu parçalandı ve tarih sahnesinden çekildi.

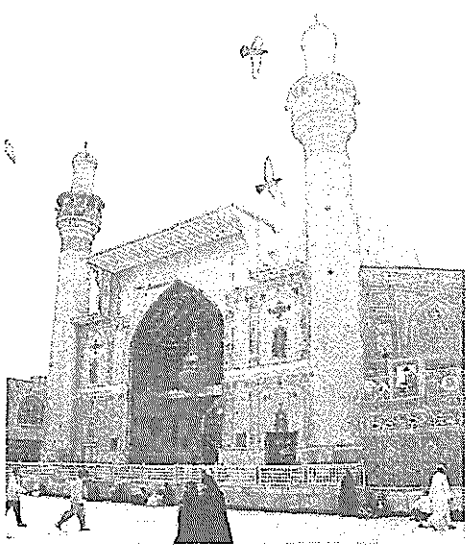

Sultan Melik Şah tarafından Necef'te yaptırılan Hazret-i Ali Türbesi

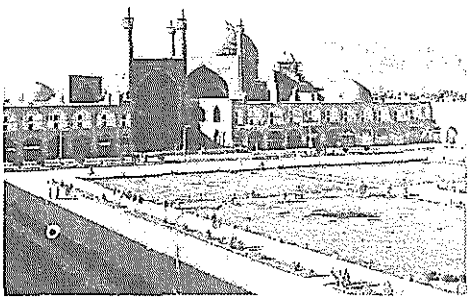

Melik Şahın İsfehan'da yaptırdığı Cuma Mescidi

İran, Anadolu, Suriye ve Irak'ta, aynı dört Selçuk Devleti kuruldu. Fakat, bunlar, fazla egemen olamamışlardır. Yalnız Anadolu'da kurulan Anadolu Selçuklu Devleti, Moğolların saldırılarına karşı Anadolu'nun tek egemeni olmuşlardır. Uygarlık Selçuk İmparatorluğu, Oğuz Türklerinin kurduğu büyük bir Türk devletidir. Devletin başında sultan diye anılan bir hükümdar vardı. Ülke, eyaletlere bölünmüştü. Eyaletlerin başında, hükümdar soyundan gelen valiler vardı. Bunlar, eyaletleri, bağımsız bir hükümdar gibi yönetirlerdi. Ordu kuvvetliydi. Hükümdara bağlı maaşlı askerlerin meydana getirdiği hassa ordusu ile tımarlı ordu Selçuk ordularını meydana getirdi.

Selçuklular, Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Zamanlarında, İslâmlığın etkisi altında kalarak bilim, edebiyat ve sanat alanlarında da ilerlemeler göstermişlerdi. Şehirlerde yapılan medreseler, camiler, kütüphaneler, Türk - İslam sanatının önemli eserleridir. Bilim adamları eserlerini Arapça ve Farsça yazarlardı.

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

Oğuz Türklerinden olan Selçuklular, Orta Asya'dan Doğu Anadolu'ya kadar yayılan büyük bir imparatorluk kurmuşlardı. Selçuklular, Anadolu'da yerleşmiş olan Bizanslılar'a karşı, günün birinde karşı gelebilmek için, sınır boylarına Türk aileleri yerleştirmeye başlamışlardı. Selçuklulardan önce de Anadolu'nun bazı yerlerine, Abbasiler zamanında Türkler yerleşmiş bulunuyordu. Anadolu'nun doğu güney bölümleri, böylece Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında Türkleşmeğe başlamıştı. Anadolu'da Türklerin yerleştirilmesi Selçuk hükümdarı Tuğrul Bey zamanında daha da hızlandı. Anadolu'da alınmış olan sınır şehirlerine Türk aileleri yerleştirildi. Türklerin asıl Anadolu'ya yerleşmeye başlamaları Büyük Selçuk hükümdarı Alpaslan zamanındadır. Alpaslan 26 Ağustos 1071 yılında, Bizans ordularını Malazgirt Meydan Muharebesi'nde yenilgiye uğratınca, Anadolu kapıları Türkler'e açılmış oldu. Bundan sonra Selçuklu komutanlar, Anadolu'da geniş akınlarda bulundular, elde edilen yeni topraklara Türkler yerleştirildi.

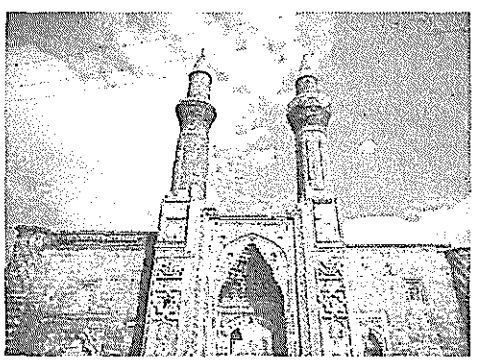

Selçuklular döneminde yapılan Sivas Gökmedrese

Alpaslan'ın ölümü ile Anadolu'da Türklerin yerleştirilmesi durmadı, daha da hızlandı. Alpaslan'dan sonra hükümdar olan Melikşah, Anadolu'nun fethedilmesi görevini Kutulmuşoğlu Süleyman'a verdi. Kutulmuşoğlu Süleyman, İznik'e kadar Batı Anadolu'ya ulaştı, güneyde Antakya'yı ele geçirdi. Kutulmuşoğlu Süleyman, bu başarılarından sonra İznik'i başşehir yaptı. Selçuk hükümdarı Melikşah, Kutulmuş oğlu Süleyman'ı 1077 yılında "Anadolu hükümdarı" olarak tanıdığını bildirdi.

Kutulmuşoğlu Süleyman'ın 1086 yılında ölmesi üzerine, Anadolu fetihlerini, bir süre, kardeşi Melik Davut yönetti. Melikşah tarafından büyütülmüş olan oğlu Kılıç Aslan, Melikşah

Selçuklu motifleri işli bir kâse

ölünce, yeni Selçuk hükümdarı Berkyaruk'tan izin aldı ve 1092 yılında İznik'e gelerek yeni devleti yönetmeye başladı. Bu yeni devlet, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı, yarı bağımsız bir devlet durumunda idi.

Kılıç Aslan zamanında önemli bir tehlike Anadolu'yu tehdit etmeye başlamıştı. Bu büyük tehlike, Avrupa'dan, Hıristiyanlığın kutsal yerlerini Müslümanların ve Türklerin elinden almak için yola çıkmış olan Haçlı orduları idi. Kudüs'ü elde etmek amacı ile yapılan Birinci Haçlı Seferi, 1095 yılında başladı ve Anadolu'ya Haçlı akınları başladı.

Kılıç Aslan, bir taraftan Bizanslılarla uğraşırken, Avrupa'dan gelen bu büyük tehlike ile de uğraşmaya başladı. Büyük Haçlı kuvvetlerine karşı, üstün başarılar kazandı. Haçlıların çoğunun kılıçtan geçirilmesini sağladı. Fakat, üstün Haçlı ordularının Kudüs'e varmalarını önleyemedi.

Kılıç Aslan, Haçlılara karşı kazandığı bu başarılardan sonra, Bizanslılarla da başarılı savaşlar yaptı. Anadolu'da durumunu kuvvetlendirdi. Kılıç Aslan, Büyük Selçuk hükümdarlarının artık çok zayıf kimseler olduğunu gördüğü için 1107 yılında kendi adına hutbe okuttu, tam bağımsızlığını ilan etti.

Kılıç Aslan'dan sonra gelen oğlu Mesut ve Mesut'un oğlu İkinci Kılıç Aslan, Anadolu'da birlik meydana getirmek için durmadan didindiler, sonuç olarak da Anadolu'yu bir Türk ülkesi yaptılar.

İkinci Kılıç Aslan'dan sonra hükümdar olan Gıyaseddin Keyhüsrev, İzzettin Keykâvus ve Alaeddin Keykubat zamanlarında Anadolu Selçuklu Devleti, daha da büyümüş, devletin sınırları içine katılan yeni bölgelerle, Anadolu'nun en kuvvetli devleti olmuştu.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin en önemli hükümdarı olan Alaeddin Keykubat zamanında, devlet, en parlak zamanlarını yaşamıştı. Anadolu, tam bir güven altına alınmıştır. Anadolu bayındır bir yer olmaya başlamış, bilginler ve sanatkârlar korunmuş, çeşitli mimarlık eserleri meydana getirilmişti. Fakat Alaeddin Keykubat'tan sonra devlet yavaş yavaş zayıflamaya başlamıştır. Anadolu, bu yıllarda Moğolların akınına uğramış, Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarları, Moğolların boyunduruğunu kabul etmişlerdir. Bu durum elli yıl kadar sürdü. Devletin bu durumundan yararlanan Anadolu'da, beyler yavaş yavaş bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Böylece Anadolu'da Anadolu beylikleri meydana geldi. Sonuncu Selçuk hükümdarı Mesut II. nin 1308 yılında ölmesi üzerine, Anadolu Selçuklu Devleti ortadan kalktı.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Anadolu, yine Moğolların (İlhanlılar) egemenliğinde kaldı. Fakat kurulmuş olan Türk beylikleri, kendi başlarına buyruk kaldılar. Böylece Anadolu, çeşitli bölgelerde kurulmuş olan bu Türk beyliklerinin yönetimine girdi. İlhanlılar'ın zayıflamasından sonra durum, daha da karıştı. Beylikler, kendi aralarında savaşlara tutuştular. Anadolu'da birlik kalmadı.

Fakat çok geçmeden, bu beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği, bir devlet olacak ve bütün beylikleri sınırlarına katarak Anadolu birliğini kuracaktır.

Selçuklular devrinde uygarlık: Özellikle Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra (1071), Anadolu kapılarını Türklere açan Selçuklular, zamanlarında en teşkilatlı bir devlet yönetimi kurmakla kalmamışlar, bugün bile izlerine rastlanan büyük bir uygarlık meydana getirmişlerdir.

Sosyal hayat: Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında, Anadolu, bakımsız bir ülke durumunda idi. Çeşitli savaşların, akınların yapıldığı yer olması bakımından, gereği gibi yerleşme olmamış, köyler ve şehirler kurulmamıştı. Fakat Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuvvetlenmesinden sonra yeni yeni köyler kuruldu, buralara, Orta Asya'dan gelmiş olan Türkler yerleştirildi, önemli şehirler kuruldu. Konya, Sivas, Kayseri, Niğde, Erzincan, bu zamanda kurulmuş olan şehirlerdir.

Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile o zamana kadar önem kazanmamış olan ticaret hayatı gelişmiş, çeşitli kervansaraylar ve kervan yolları yapılmıştır.

Bilim ve edebiyat: Anadolu Selçuklu Devleti zamanında, bilim ve edebiyat da büyük gelişme göstermiştir. Bu zamanda yetişmiş olan bilim adamları ve edebiyatçılar, önemli eserler meydana getirmişlerdir. Mevlâna Celâleddin-i Rumî, Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre, bu zamanda yetişmiş olan ünlülerdir.

Güzel sanatlar: Anadolu Selçuklu Devleti zamanında, yeni yeni şehirler kurulmuş eski şehirler de bayındır olmuştur. Bu şehirlerde yapılmış olan cami, medrese, mescit, han, hamam, kervansaraylar, bugün bile büyük önem taşıyan tarihî eserler olarak yurdumuzu süslemektedirler. Selçukluların meydana getirdikleri bu mimarlık eserleri, Anadolu'da Türk sanatının temellerini atmıştır.

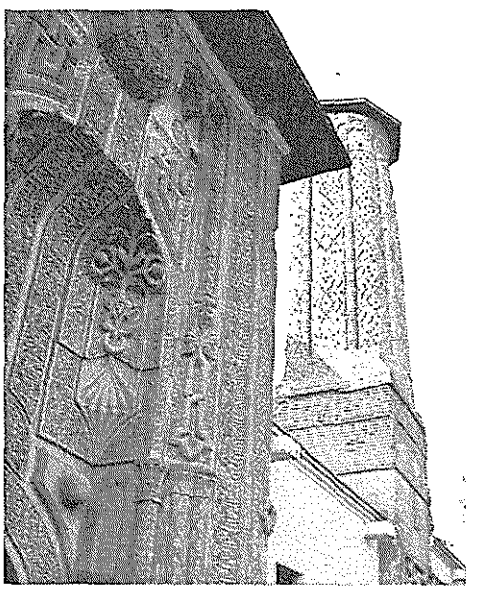

Selçuklular döneminde inşa edilen İnce Minareli Medrese

HAÇLI SEFERLERİ

Papalığın teşvikiyle Hıristiyan Avrupalıların Müslümanlara karşı tertip ettikleri seferlerin genel adıdır. En önemlisi dini olmak üzere, siyasi, sosyal ve iktisadi sebeplere dayanan Haçlı Seferleri'ni Papa İkinci Urbanus, 1095 yılında toplanan Clermont Konsili'nde yaptığı konuşmayla başlatmıştı. Asırlarca devam edip, milyonlarca insanın can kaybına, devletlerin yıkılıp ülkelerin tahrip olunmasına sebep olmuştu.

Doğu Hıristiyanlığının temsilcisi Bizans İmparatorluğu (395-1453), 1071 yılında Selçuklu Devleti (1038-1194) ile yaptığı Malazgirt Savaşı'nda yenilince, Türklere Anadolu kapıları açıldı. Selçuklu akıncıları, birkaç sene içinde Ege, Akdeniz ve Marmara kıyılarına ulaştılar ve Bizans'ın başkenti olan İstanbul'u zorlamaya başladılar. 1075'te Türkiye Selçukluları Devletini kurup, İznik'i başkent yapmaları, Avrupa'nın en büyük Hıristiyan devleti olan Bizans'ı kökünden sallamaya başladı. Bu durum Avrupalıları telaşa düşürdü. Çünkü Bizans'ın düşmesi Türklerin Avrupa'ya hâkim olmasına yol açacaktı. Bunun önüne geçilip, Türklerin durdurulması gerekiyordu. Hatta Anadolu dahil bütün Ortadoğu'dan atılmalıydılar. İkinci büyük sebep ise iktisadiydi. Avrupa, XI. asırda müthiş bir fakirlik içindeydi. Kralların sarayları bile taş yığınlarından oluşurdu. Altın, gümüş ve değerli madenlerin birçoğu Türklerin ve doğu kavimlerinin elindeydi. Avrupa, en basit maddeler için bile doğuya muhtaçtı. Ziraat çok ilkel usullerle yapılıyordu. Sulama sistemi yoktu. Fransa, Almanya, Venedik gibi büyük sayılan Avrupa devletlerinin senelik geliri, en mütevazı Türk beylerinin gelirlerinden azdı. Halk, önüne gelenin yağma ve talanından bıkmış, bir asilzade veya eşkıya tarafından öldürüleceği günü bekliyordu.

Haçlı seferlerinin tasvir eden bir tablo

Bu sırada Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah vefat etmiş, iç karışıklıklar baş göstermişti. Şii-Fatımi Devleti, Selçukluların amansız düşmanı olup, Hıristiyanların müttefikiydi. Bütün bunlar, Papa İkinci Urbanus'u Hıristiyanları birleştirerek Müslümanların üzerine saldırtmaya teşvik ediyordu. Böylece bu papaz, Kudüs şehrini, Türklerin elinden almak için faaliyete başladı. Sadece Pierre L'Ermite isminde yoksul bir Fransız keşişi, etrafına 50.000 Fransız toplamıştı. Bunlar Almanya'ya gelince, kendilerine 50.000 Alman serserisi daha katıldı. Macaristan'da ve Balkanlar'da daha da çoğalan bu ordu, 1096-1270 seneleri arasında tertiplenen sekiz Haçlı seferinin ilk ordusu oldu.

Birinci Haçlı Seferi (1096-1099)

Papaz Pierre L'Ermite ve şövalye Yoksul Gautier öncülüğünde İstanbul'a gelen bu topluluk, Bizans İmparatoru tarafından hemen Anadolu'ya geçirildi. Bunlar, Doğu'nun zenginliklerine kapılıp, yağma ve tahribatlar yaparak yerli halka zulmettiler. Anadolu Selçuklu Sultanı Birinci Kılıç

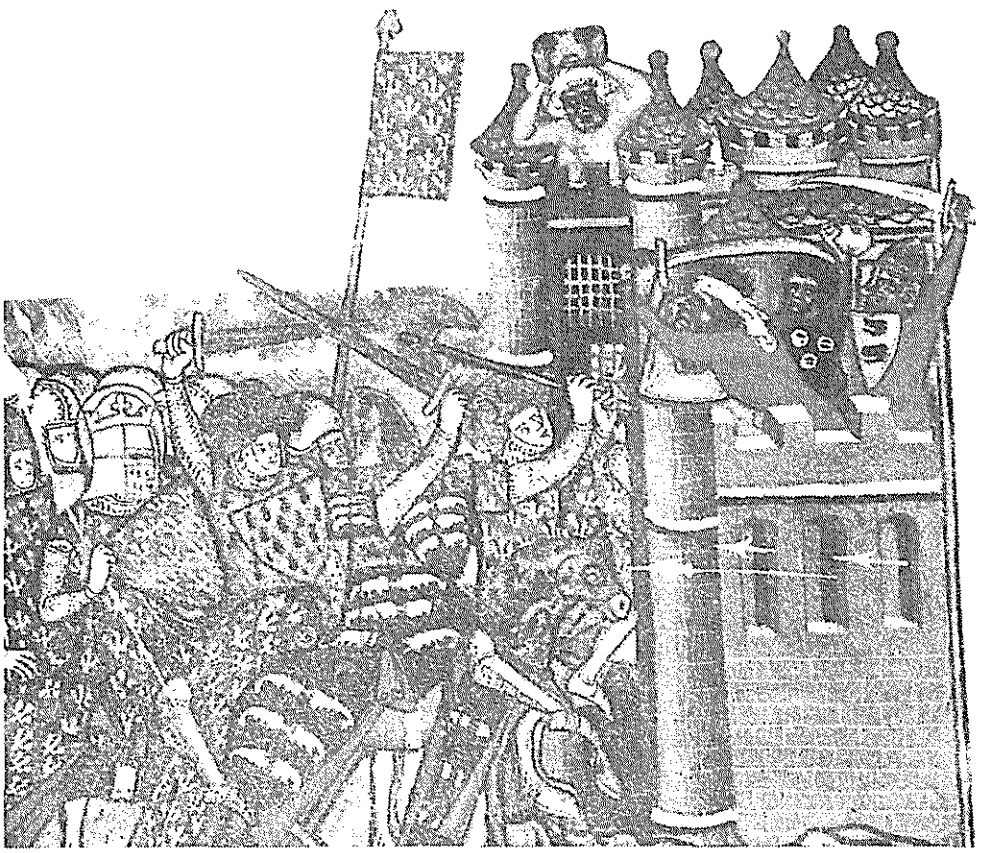

9. Luis'in Dimyat'ı kuşatması (1249)

Arslan, İznik önlerinde bu ilk Haçlı kuvvetlerini durdurarak, kılıçtan geçirdi. Bunların arkasından Aşağı Lorraine Dükü Gedefroi Bouillon'un komutasındaki Haçlı ordusu yola çıktı. Bu orduda birçok ünlü şövalye, soylu, kont ve dukalar vardı. Avrupa'nın bütün imkânları kullanılarak hazırlanmış olan bu ordu, 600.000 kişiden oluşuyordu. Almanya'nın Rhein kıyılarında 10.000 Yahudiyi kılıçtan geçiren bu Haçlı ordusu, İstanbul'a doğru gelirken, ülkesinde de yağma ve katliam yapılmasından endişe eden Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, onlarla anlaştı. Haçlılar, erzak ihtiyaçlarının temini karşılığında, Anadolu'da aldıkları yerleri Bizans'a vereceklerdi. Antlaşma sonrası Anadolu'ya geçen Haçlılar, 1097 senesi Mayıs ayında Türkiye Selçuklularının başşehri İznik'i kuşattılar. Kanlı çarpışmalar iki taraftan da ağır kayıplara sebep oldu. Altı yüz bin kişilik Haçlı ordusu karşısında verdiği kayıplara dayanamayan Birinci Kılıç Arslan, çarpışarak geri çekildi. İznik, Bizans'ın eline geçti. Eskişehir istikametinden Anadolu'ya giren Haçlı ordusuna karşı Sultan Birinci Kılıç Arslan (1092-1107) yıpratma savaşlarına başladı. Anadolu'da Haçlıları en stratejik bölgelerde yakalayıp, ani baskınlarla imha hareketlerine girişti, pek çoğunu kırdı.

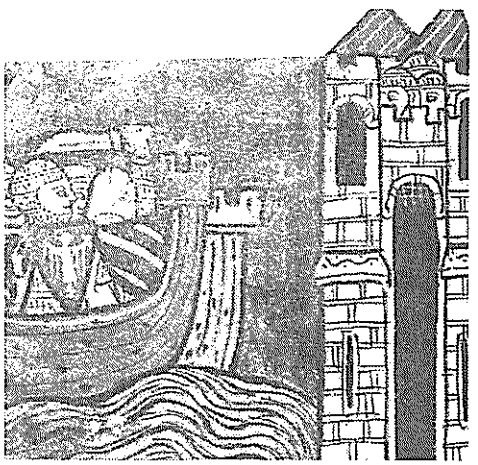

Haçlılar İstanbul önlerinde (1203)

Haçlıların yanında, Bizans İmparatoru da, durumdan faydalanarak Türkiye Selçuklularının batı bölgelerindeki topraklarını işgal etti. Ermeniler ise, Türklerin Haçlılarla uğraşmalarını fırsat bilip, Toroslara bir süre âkim oldular. Altı yüz bin kişilik kuvvetle Anadolu'ya geçen Haçlılar, Türklerin imha hareketi sonucu Antakya Kalesi önlerine geldiklerinde 100.000'e inmişti. 1097 yılı Ekim ayında Antakya'yı kuşatan Haçlılar, kale içindeki Hıristiyan halktan birinin ihaneti sonucu dokuz ay sonra, Haziran 1098'de şehre girebildiler. Musul Atabeği Kürboğa Beyin kumandasındaki Müslüman-Türk ordusu, Antakya'yı Haçlılardan geri almak için girişimde bulundu. Fakat şehir alınmak üzereyken aralarında çıkan bazı dedikodular başarısızlığa yol açtı. Haçlılar yaptıkları huruç hareketiyle bu Müslüman ordusunu dağıttılar.

Antakya'yı alan Haçlılar, kırk bine düşen kuvvetleriyle Kudüs'e hareket ettiler. Şii-Fatımilerin elinde olan şehir, kısa sürede Haçlıların eline geçti. Müslüman, Musevi ve Hıristiyanların yaşadığı ve her üç din mensuplarınca da önemsenen Kudüs, Haçlıların eline geçince, büyük bir katliama uğradı. Yetmiş bin Müslüman ve Yahudi-

yi, mabetlere sığınan kadınlar ve çocuklar dahil, acımasızca kılıçtan geçirdiler. Şehrin sokakları kan ve cesetlerden geçilmez oldu.

Birinci Haçlı Seferi sonucunda Kudüs'te Katolik Latin Krallığı, Antakya ve Urfa'da birer Haçlı devleti kuruldu. Hıristiyanlar Ortadoğu'yu bu sayede tanıyıp, Doğu Akdeniz kıyılarına yerleştiler. Müslümanlarca Mekke ve Medine'den sonra en önemli şehir olan Kudüs'ün, Şii-Fatımilerce Haçlılara teslimi büyük üzüntüye yol açtı. Müslümanlar, Haçlıları Ortadoğu'dan atmak için hemen girişimde bulundular. 1144 senesinde Musul Atabeği İmadeddin Zengi, Urfa'yı geri aldı. Bu durum İkinci Haçlı Seferi'ne neden oldu.

İkinci Haçlı Seferi (1147-1149)

Urfa'nın Müslümanlar tarafından geri alınması üzerine, Papa Eugenius'un teşviki ve Papaz Saint Bernard'ın propagandası sonucunda İkinci Haçlı Seferi başlatıldı. Seferin komutanlığını Yedinci Louis ile Almanya İmparatoru Üçüncü Konrad yapıyordu. Alman İmparatoru komutasında 75.000 kişilik ilk kafile, Konya Ovası'na geldi. Bu ordu, Türkiye Selçukluları Sultanı Birinci Mes'ud tarafından imha edildi. Alman İmparatoru canını zor kurtararak, beş bin kişiyle İznik'e sığındı. Fransa Kralı Yedinci Louis, 150.000 kişi ile yola çıktı. Alman İmparatorunun geriye kalmış dökünтü kuvvetleriyle İznik'te birleşti. Bu kalabalık orduya karşı meydan savaşı yapmayı uygun bulmayan Sul-

Haçlı orduları Kosova'da savaş meydanında

tan Mes'ud, Haçlıları Toroslar geçidine çekti. Burada büyük kayıplara uğratılan Haçlıların artıkları Antakya'ya sığındılar. Şam'ı muhasara ettilerse de, Türkler tarafından mağlup edildiler.

Üçüncü Haçlı Seferi (1189-1192)

Selahaddin Eyyubi, Şii-Fatımi Devleti'ni ortadan kaldırıp, Eyyubi Devletini kurduktan sonra, Haçlılara karşı harekete geçti. 1097 senesinden beri Haçlıların elinde bulunan Kudüs'ü, 1187 senesinde Hattin Zaferi'nden sonra ele geçirdi. Hıristiyanların birkaç kıyı şehir hariç, Ortadoğu'dan atılmaları, Avrupalıları endişelandirdi. Papa Üçüncü Clemens'in teşvikiyle Fransa ve İngiltere Kralları ile Alman İmparatoru, Üçüncü Haçlı Seferine katıldılar. Sonu hezimet olmasına rağmen, Avrupa'nın en ünlü kral, imparator ve kumandanlarının katıldığı bu sefer meşhurdur.

Alman İmparatoru Friderich Barbarossa, kara yolu, Fransız Kralı Philippe Auguste ile İngiliz Kralı Arslan Yürekli Richard deniz yoluyla hareket ettiler. Alman İmparatoru'na, Türkiye Selçukluları Sultanı İkinci Kılıç Arslan, elçileriyle Anadolu'ya girmemesini teklif etmişse de kabul etmedi. Türkleri dinlemeyen İmparator Friderich Barbarossa, ordusunun büyük bir kısmını Selçuklu askerlerinin karşısında kaybetti. Sonunda, Akdeniz'e ulaşamadan nehirde boğuldu. Başsız kalan ve ağır zayiat veren haçlılar, perişan bir durumda Filistin'e ulaştılar. İngiltere Kralı, deniz yoluyla Kıbrıs'a varıp, Bizans valisini adadan kovarak Latin Krallığı'nı kurdu. Kıbrıs'tan Akka'ya geçen Arslan Yürekli Richard ve deniz yoluyla Akka'ya varan Fransız Kralı, uzun süren kuşatmadan sonra kaleyi aldı. Kudüs'ü yeniden almak için savaştılarsa da başarılı olamadılar. Fransa ve İngiltere kralları, acı tecrübeler ve ağır kayıplar sonucunda Kudüs'ü alamayacaklarını anlayınca, ülkelerine döndüler.

Dördüncü Haçlı Seferi (1204)

Papa Üçüncü İnnocentius'un çağrısı, Foutges de Neville'nin propagandası sonucunda Bonifacio'nun düzenlediği bu Haçlı seferine Almanya İmparatoru Altıncı Heinrich katıldı. Papanın itiraz etmesine rağmen Haçlılar, Venedik gemileriyle İstanbul önüne geldiler. 1204 yılında Ortodoks Bizanslılardan İstanbul'u aldılar. Şehrin zenginliği, Katolik Hıristiyanları şaşkına döndürdü. İstanbul'u yağmalayıp, tahrip ettiler. Dindaşlarına her türlü zulmü, her çeşit kötülüğü yaptılar. Bizans İmparatoru, tahtını İstanbul'dan İznik'e taşıdı. Bu olay, Bizans tarihinde ilk defa oluyordu. Nihayet İstanbul'da 1261 senesine kadar devam eden "Latin İmparatorluğu" kuruldu. Bu sefer sonunda Venedik ve Ceneviz Devletleri, Yakındoğu'da, büyük nüfuz ve toprak parçaları elde edip zenginleştiler. Haçlılar, dindaşları olan İstanbul'un Ortodoks Hıristiyanlarına çok eziyet yaptılar. İstanbul'un sanat eserleri, zengin olmak hırsıyla tahrip edildi, evler yağmalanıp, binlerce İstanbullu şehrin tarihinde görülmemiş insanlık dışı tecavüzlere uğradı, soyuldu ve işkenceyle öldürüldü. Dördüncü Haçlı Se-

feri'nden, Müslümanlardan çok Ortodoks Hıristiyanlar zarar gördü.

Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221)

Papa Üçüncü Honorius'un teşvikiyle Macar Kralı İkinci Andrias, Kuzey Avrupa'dan gelen Haçlılarla, 1217 senesinde Akka'ya geldi. Kral Andrias, Müslümanlar karşısında dayanamayınca geri döndü. Geride kalanlar Dimyat'a saldırıp, şehri aldılar. Daha sonra Kahire'ye yöneldilerse de Eyyubiler tarafından bozguna uğratılıp, dağıtıldılar.

Altıncı Haçlı Seferi (1228-1229)

Papa Dokuzuncu Gregorius'un teşvikiyle Alman İmparatoru Üçüncü Frederich tarafından düzenlendi. Alman İmparatoru Kudüs'e kadar geldi. Eyyubi Sultanı Melik Kamil'in dış baskılardan bunaldığı bir devrede, Haçlıların Kudüs'e gelmeleri antlaşma zemini doğmasına sebep oldu. Antlaşma ile Kudüs, Haçlıların eline geçti. Fakat Türkler tarafından mağlub edilmeleri sonucunda şehir, tekrar Eyyubilere teslim edildi.

Yedinci Haçlı Seferi (1248-1254)

Kudüs'ün Müslümanlar tarafından alınması üzerine, Fransa Kralı St. Louis tarafından düzenlendi. Mısır'da yeni kurulan Memluklüler, Haçlıları 1250 senesinde, Mansure Meydan Savaşı'nda yenilip, Fransa Kralını da esir aldılar. Haçlılar dağıldı. St. Louis, Dimyat'ı Müslümanlara verip ülkesine döndü.

Sekizinci Haçlı Seferi (1268-1270)

Antakya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesi ve Yedinci Haçlı Seferinin öcünü almak için Fransa Kralı St. Louis tarafından düzenlendi. Bu seferin hedefi, Kudüs olmayıp, Akdeniz kıyılarındaki Müslüman denizciler üzerineydi. St. Louis, Tunus'a çıktıysa da, salgın hastalıktan öldü. Fransa ordusu geri döndü. Bu sefer de başarısızlıkla sonuçlandı.

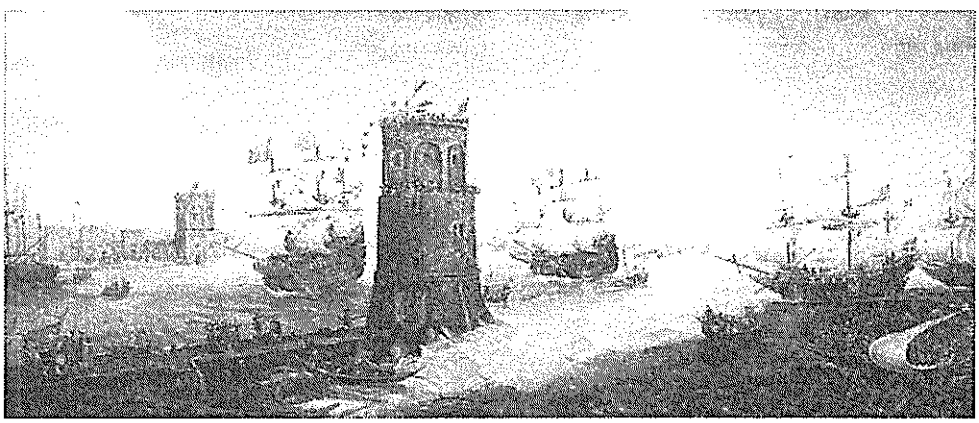

Dimyat'ın Frisya'lı Haçlılar tarafından kuşatılması

CENGİZ HAN VE KURDUĞU İMPARATORLUK

Cengiz Han

1196 yılında bütün Moğol kabile reislerinin katıldığı "kurultay"da "Cengiz" ismini ve "Han" unvanını alan Timuçin, Moğol Devleti'ni kurmuştu. Moğolca konuşan bütün kabileleri zamanla bir devlet çatısı altında toplayan Cengiz Han'dır.

Moğollar Cengiz Han döneminde doğuda ve batıda istilalara başladılar. Bu istilalar sırasında birçok şehir yakılıp yıkılmış, binlerce insan öldürülmüş ve binlerce insan göç etmek zorunda kalmıştı. Moğol istilası Cengiz Han'ın ölümünden sonra da devam etti.

Cengiz, eski bir Moğol geleneğine uyarak, daha hayattayken topraklarını dört oğlu arasında paylaştırmıştı. Dört oğlundan Cuci Han, babasının ardından altı ay sonra öldü, imparatorluğun bölüşümünden payına düşen bölgede Altınordu Devleti kuruldu; ikinci oğlu Çağatay Han, Çağatay Hanlığı'nı kurdu; üçüncü oğlu Ögeday Han, babasının yerini aldı; küçük oğlu Tuh Han da Çin'deki Yüen ve Yakındoğu'daki İlhanlı hakanlıklarının atası oldu.

Ögeday, oğlu Kiyuk, Tuh'nın oğlu Mengu ve kardeşi Kubilay sırasıyla "Büyük Kağan" oldu. Kubilay başkenti Karakurum'dan Pekin'e taşıdı. Budizmin etkisine girdi. Öldüğünde Büyük Moğol Kağanlığı'nın toprakları Japonya ve Hindistan'ın dışında, bütün Asya'yı kapsıyor; Doğu Avrupa Viyana'ya kadar; Orta Avrupa, Trak-

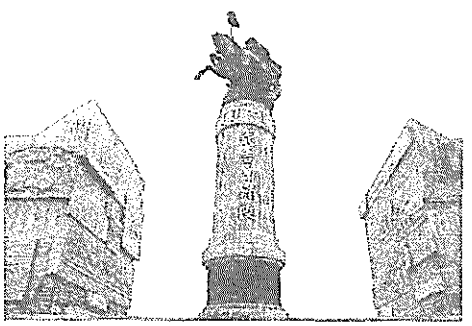

Moğolistan'daki Cengiz Han Müzesi'nin girişi

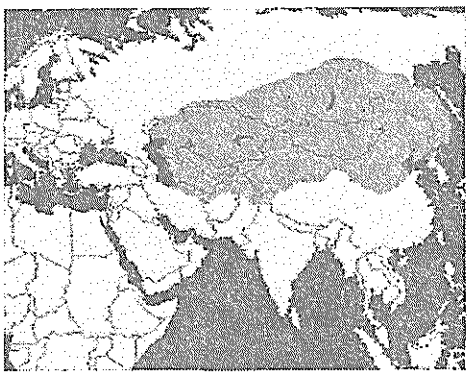

Cengiz Han öldüğü yıllarda Moğol İmparatorluğu sınırları

ya'dan Balkanlar'a kadar uzanıyordu.

Torunları 1368'e kadar Çin tahtında kaldılar. Minglerin tahta çıkmasıyla Togan Timur Moğolistan'a çekildi. Adı Büyük Moğol'du ama diğer kollar (İlhanlı, Çağatay, Altınordu Devletleri) Müslüman olmuş, Türkleşmişlerdi.

Moğollar, Çin ve Büyük Kağanlık için birbirleriyle mücadele ettiler. Unvan boydan boya geçti. Moğolistan ülkesi Rusların desteklediği bağımsız bu Moğolistan ile Çin arasında pay edilecekti.

İlhanlılar

Cengiz Han'ın ölümünden sonra, geniş arazilere sahip olan imparatorluk parçalanmaya yüz tutmuştu. Torunlarından Mengü Han, 1253'te hakanlığa seçildikten sonra, kardeşi Hülagü'yu Batı Asya'daki Moğol fetihlerini yeniden başlatma ve sağlamlaştırmakla görevlendirdi. Bu sırada İslam dünyasının büyük kısmının doğrudan kontrolü Moğolların elinden çıktı. Bu durumu göz önüne alan Hülagu, batıya hareket etti. Yol boyunca birçok devlet hâkimiyetine aldı ve geçtiği yerleri kana boyayarak yakıp yıktı. 1256 yılında Azerbaycan'daki İsmaililere sert darbeler indirdi. Daha sonra Irak'ta karşılaştığı halife ordusunu bozguna uğrattı ve Abbasilerin son Bağdat Halifesi El-Mu'tasım'ı katlettirdi. Hülagü, daha sonra Suriye'ye doğru ilerledi. Ancak Filistin'de Ayn-Calut mevkiinde karşılaştığı Mısır Memluklüleri tarafından bozguna uğratıldı (1260). Sonuçta Hülagu, büyük han adına İran, Irak, Kafkasya ve Anadolu'yu içine alan bölgelerin hükümdarı oldu. Büyük hana bağlı manasına İl-han unvanını aldı. İlhanlı Devleti böylece Hülagü tarafından kesin olarak kuruldu.

Altınordu Devleti

Cengiz Han'ın oğullarından Cuci'nin ölümünden sonra genişletilen topraklar oğulları Batu Han ile Ordu Han arasında paylaşıldı. Böylece başkenti Saray Kenti olan Altınorda (Gökova) Devleti kuruldu. Ruslarla ve Lehlilerle yapılan savaşlarda Polonya, Ukrayna ve Balkan toprakları ele geçirildi. XVI. yüzyılın sonlarında Timur Devleti ile Altınorda Devleti arasındaki savaşlarda Altınorda Devleti yenildi ve parçalandı. Ülkede Kazan, Kırım, Astrahan, Nogay ve Sibirya adıyla beş hanlık kuruldu. Bu hanlıklar aralarında yaptıkları savaşlarda birer birer yok olurlarken, yalnız Kırım Hanlığı 1478 yılında Osmanlı Devleti'nin koruması altına girerek, 1783 yılına dek bağımsız olarak varlığını sürdürebilmiştir.

TİMUR İMPARATORLUĞU

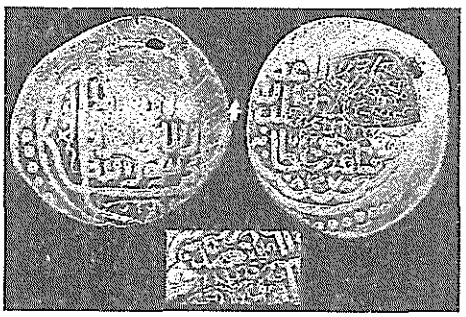

Timur Han tarafından bastırılan dönemin paraları

1336 yılında Maveraünnehr'de Semerkand'la Belh arasında Keş kasabasında doğdu. Timur, babasının vefatından sonra emirler arasında geçimsizlikler yüzünden ülkedeki anarşinin hâkim olması üzerine siyasete karıştı. Maveraünnehr Hâkimi Emir Hüseyin ile birlikte Doğu Türkistan Hükümdarı Tuğluk, Timur'a karşı mücadele verdiler. 1370'te Emir Hüseyin ile arası açılan Timur, onun ölümünden sonra Maveraünnehr'e tek başına hâkim oldu ve Semerkand'a gelerek tahta çıktı. Timur Han, yedi senede İran'ı hakimiyeti altına aldı. Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab'ı ele geçirdi. Yine 1371 ve 1379 yıllarında yaptığı seferlerle Harezm'i kendine bağladı. Ömrü savaş meydanlarında geçen Timur Han, 1389'a kadar beş sefer yaparak Uygurları itaat altına aldı. Mülteci Moğol Prensi Toktamış'a yardım edip, destekleyerek Altınordu hükümdarı yaptı. Toktamış Han, Timur Hana, ihanet edince, 1390 ve 1391'de onu iki kere mağlup etti. İtil Irmağı doğusuna hakim oldu. Daha sonra Hindistan üzerine de sefer açıp, 1399'da Kuzey Hindistan'ı alarak büyük başarılar kazandı. Yaptığı bütün savaşları kazanan Timur Han 1401-1402'de Suriye'yi, 1402 Ankara Savaşı sonunda bazı Osmanlı topraklarını hâkimiyeti altına aldı. Böylece Çin'e ve Delhi'ye kadar bütün Asya'yı, Irak, Suriye ve İzmir'e kadar Anadolu'yu aldı. 200.000 kişilik bir ordunun başında Çin'e sefere giderken 1405'te vefat etti. Ölümünden sonra iç karışıklıkların, taht kavgalarının sonu gelmedi. Sonunda Özbekler Maveraünnehir'i alıp Babur'ü Hindistan'a kattı.

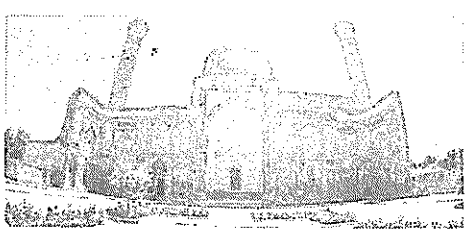

Timur Han'ın Semerkant'taki türbesi

BEYLİKLERDEN İMPARATORLUĞA

Tarihin başlangıcından bu yana Asya, Ön Asya'ya ve Avrupa'ya yönelen büyük göçlerin ve bu göçler sonundaki çalkantıların tek kaynağı olmuştur. Asyalı kavimlerin Batı'ya göçü Ortaçağ boyunca sürmüş, Avrupa'nın siyasi ve etnik haritasını sürekli olarak değiştirmişti.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra, bölgede birtakım beylikler kuruldu. Bu beyliklerden biri, Selçuklu-Bizans sınırları üzerinde yeni bir siyasi kuruluş olarak çok kısa bir süre içinde dikkatleri üzerinde toplayacaktı.

XI, yüzyılın sonundan başlayarak, derebeylik düzeninin çözülmesinde, dünya ticaret hayatının gelişmesi büyük rol oynadı. Mülkiyet, toplum değerleri içinde önemli bir yer almış, Ortaçağ toplumunun dayalı olduğu hiyerarşi çözülmüştü. Entelektüel gelişmenin hızlanması yayılması ve bu gerçeğin sebep olduğu kaynaşmalar, papalığın gücünü ve yetkilerini sarsmaya başladı.

Feodal krallar, çevrelerinde oluşan burjuvaziye dayanarak iktidarlarını merkezileştirmek için mücadeleye giriştiler ve monarşik sistemi bu amaçla örgütlediler. Bir yandan da, toplulukların içinde oluşturduğu ortak dil, ortak çıkarlar ve ortak sosyal amaçlar, millet kavramının doğmasını sağladı.

Milli iktidarların kuruluşu, dini iktidarı ve Hıristiyanlığın birleştirici gücünü sarstı.

Bu dönemde, Avrupa'nın toplam nüfusu yaklaşık olarak 70 milyon kadardı; Asya'da 275 milyon, Afrika'da 40 milyon, Amerika'da 15 milyon insan yaşıyordu. Avrupa'nın en büyük şehri bir Müslüman-Arap şehri olan Granada idi. Paris, ikinci büyük şehirdi.

Afrika'da Mısır-Suriye Memluk Sultanlığı, Asya'da Çin imparatorluğu, Kubilay Han'ın kurduğu Çin-Moğol İmparatorluğu, Altınordu Hanlığı, Timur İmparatorluğu yaşıyordu.

Anadolu'ya gelince, hatırlanacağı gibi, Malazgirt Savaşı'nı geçici bir zafer niteliğinden çıkararak sis-

temli ve bilinçli bir iskân hareketinin başlaması haline getiren birinci etken Orta Asya'dan gelen yoğun ve sürekli Türk göçleri olmuştu.

Tuğrul Bey, Alparslan ve Süleyman Şah, Doğu ve Orta Anadolu'da planlı hir iskân politikası güderek, göçebe Türk boylarını çeşitli bölgelere yerleştirdi. Gelenlerin büyük çoğunluğunu Oğuz Türkleri oluşturuyordu.

Türkler, Doğu ve Orta Anadolu bölgelerine yerleştikten sonra, fazla nüfus birikiminin itmesi sonucu, yeni topraklar elde etmek amacıyla Batı'ya doğru kayma zorunluluğunu duydular.

Anadolu'nun gerek iç şartları, gerek dış şartları, sakin ve güvenli adımlarla ilerleyen bu Türk yayılımını adeta zorunlu kılıyordu. Bütün bu etnik kaynaşmalar Anadolu Selçuklu toplumunu; göçeheler, toprağa yerleşik köylüler ve şehirlerde yaşayan halk olmak üzere üç önemli grupta oluşturmuştu. Devlet kavramına henüz ulaşamamış olan göçebeler, tam bir aşiret düzeni içinde yaşıyordu. Bu düzenin dışındaki her türlü sosyal düzeni redoeden yaşama biçimleri, onların, köylü ve şehirlilere bir karşı güç olarak çıkarıyordu. Siyasi yönetimin zayıfladığı dönemlerde bu göçebeler, önemli bir karışıklık unsuru olabiliyordu. Babai ayaklanmaları, toprağa yerleşmiş ünitelerle göçebeler arasında baş gösteren düzen ayrılığının bir sonucuydu ve bu hareket, bir süre sonra doğacak olan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla da çok yakından ilgiliydi.

Köylü sınıfına gelince, XIII. yüzyılda Anadolu nüfusunun önemli çoğunluğunu köylüler teşkil ediyordu. XIII. yüzyıl Anadolu'sunun kültür ve ticaret bakımından en etkili toplulukları ise hiç şüphesiz, şehirlerde yaşıyordu. Şehirlerin temel nüfusunu elinin emeğiyle yaşayan zenaat sahipleri teşkil ediyor ve bunları, mesleki birer kuruluş olan loncalar örgütlüyordu.

Eski tarihler, o çağlarda, Anadolu toplum yapısını dört önemli topluluğun etkilediğini yazıyor: Ahiyanı Rum (Anadolu ahileri), Baciyanı Rum (Anadolu bacıları), Abdalanı Rum (Anadolu abdalları) ve Gaziyanı Rum (Anadolu gazileri) adlı bu örgütler hakkında ne yazık ki fazla bilgimiz yok. Ancak Anadolu'nun şekillenmesinde, birbirinden kesin sınırlarla ayrılmamış olan bu toplulukların çok önemli etkileri olduğunu söyleyebiliriz.

Bütün bunlar, Anadolu Selçuklu Devleti çökerken yerine, yeni Türk beyliklerinin kurulmasını doğurdu. Bu beyliklerin kuruluşu, 1250 ile 1385 yılları arasına rastlıyor.

Bu beyliklerin en güçlü olanı Karamanoğulları ile Germiyanoğulları'ydı. Fakat Osmanoğulları Beyliği, birden bunların arasından sıyrıldı ve Anadolu birliğini bir büyük imparatorluk bayrağı altında toplamayı başardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş tarihi işte bu noktadan başlar.

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİH SAHNESİNDE

Osman Bey, Oğuz aşiretlerinin ittifakıyla başa geçtikten sonra, siyasî ve dinî bakımdan Anadolu'nun en itibarlı ve nüfuzlu tarikatlerinden Ahilerin mühim bir şahsiyeti olan Şeyh Edebali'nin kızı ile evlenerek, gücünü artırmış idi. Bundan sonra Osman Gazi, Bizans'a karşı genişleme politikasını uygulayarak, İnegöl, Karacahisar ve Yarhisar'ı ele geçirdi ve bölgenin mühim merkezlerinden olan Bilecik'i alarak, burayı beyliğin merkezi yaptı (1299). Bu tarih devletin kuruluş tarihi olarak kabul edilir. Selçuklu Sultanı III. Alaaddin Keykubad'ın İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın kuvvetleri tarafından tutulup, İran'a götürülmesi üzerine Selçuklu ümerasından bazıları ve bölgedeki Türkmen beyleri Osman Bey'e teveccüh göstermiş; Oğuz an'anesine göre onun hâkimiyetini tanımayı kabul etmişlerdir. Osman Gazi, beyliğini ilan ettikten sonra idaresi altındaki bölgeleri beş kısma ayırarak buraları güvendiği ve savaşlarda yararlık gösteren kimselere tevcih etti. Oğlu Orhan'a Sultanönü, büyük kardeşi Gündüz Bey'e Eskişehir'i, Aykut Alp'e İnönü'yü, Hasan Alp'e Yarhisar'ı ve Turgut Alp'e de İnegöl'ü verdi. Diğer oğlu Alaaddin'e ise şeyh Edebali'nin emin ve nazırlığında, ailenin geçimi için, Bilecik ve havalisinin gelirleri tahsis edildi. 1302'de Bursa tekfurunun liderliğinde birleşen Rum tekfurlarının Koyunhisar (Bafeon) Savaşında ağır bir mağlubiyet tatmaları, Osman Bey'in Bursa ve Kocaeli taraflarına akınlar yapmasını oldukça kolaylaştırmıştı. Bir taraftan Bursa öte taraftan İznik Türk kuşatması altında tutuluyordu. Ancak yaşlılık sebebiyle Osman Bey, fetihler için oğlu Orhan'ı görevlendirmişti. Nitekim 1324 yılında Osman Bey vefat etti ve oğlu Orhan Bey Osmanlı tahtına çıktı.

Orhan Bey, 1326 yılında Bursa'yı uzun süren kuşatmanın ardından ele geçirince babasının vasiyetini yerine getirerek, Osman Gazi'nin naşını Bursa'ya nakletti ve burayı devletin

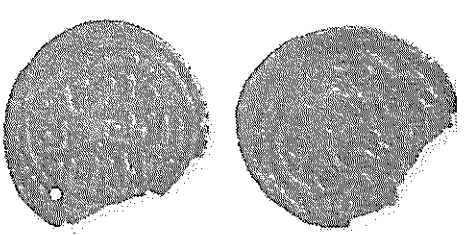

Osman Gazi tarafından basılan akçe

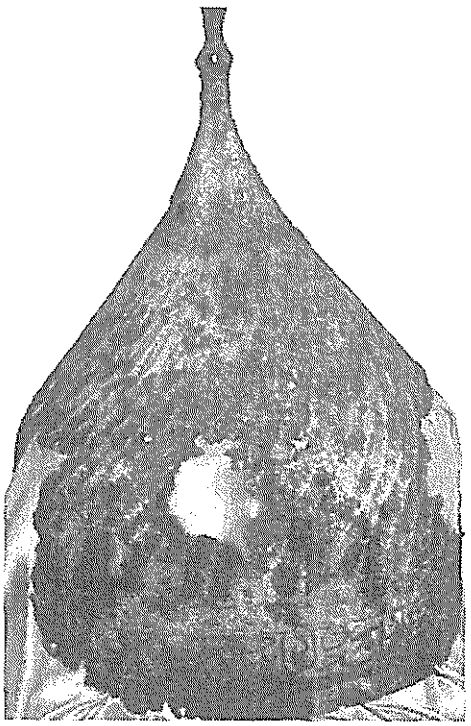

Orhan Gazi'nin miğferi

yeni merkezi yaptı. Orhan Bey'in komutanlarından Akçakoca ve Karamürsel ise İstanbul kıyılarına kadar akınlarda bulunuyorlardı. Bu fetih ve akınlardan telaşlanan Bizans İmparatoru Andranikos büyük bir ordunun başında Osmanlılara karşı harekete geçtiyse de Maltepe (Palekanon) Savaşı'nda ağır bir yenilgi aldı (1329). Bu zafer, İznik ve İzmit'in ele geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Rumeliye Geçiş; Karasi Beyliği'nde başlayan taht mücadelelerinden istifade eden Orhan Bey, Balıkesir ve civarını topraklarına katarak, ileride gerçekleşecek olan Rumeli fetihleri için önemli bir mevkiye sahip olmuştur. Nitekim Karasi Beyliği'nin deniz gücü ve Hacı İl Bey, Evrenos Bey gibi değerli komutanlar artık Osmanlıların emrine girmişlerdir. Bizans içindeki taht kavgaları ve Bulgar-Sırp saldırıları karşısında, gittikçe güçlenen Osmanoğullarından yardım isteyen Kantakuzen'in talebi üzerine Orhan Bey'in oğlu Süleyman, bir orduyla Rumeli'ye geçti (1345). Edirne'yi kuşatan Bulgar-Sırp kuvvetlerini bozan Süleyman Paşa bu zaferin karşılığında Gelibolu'daki Çimpe Kalesi'ni Bizans'tan aldı. Böylece Osmanlılar ilk kez Rumeli yakasında bir üs elde etmiş oluyordu (1356). Süleyman paşa Gelibolu'nun ardından Tekirdağ'a kadar olan bölgeleri de ele geçirerek buralara Anadolu'dan getirilen Türkmenleri yerleştirdi.

Orhan Bey'in de ölümü üzerine Murat Bey, Osmanlıların 3. hükümdarı olarak tahta çıktı (1362). Anadolu'da birliğin sağlanmasının ardından Murat Hüdavendigar, inkitaya uğrayan Rumeli ve Balkanların fethine yöneldi. Bu sırada Balkanlar karışıklık içindeydi. Bir taraftan Sırp Hükümdarı Düşan'ın ölümü ile Sırplar arasında iç mücadeleler şiddetlenmiş, öte yandan Macar Kralı Layoş, Balkanlar'da Ortadoksiara olan baskıları artırmıştı. Evrenos ve Hacı İl Bey komutasındaki kuvvetler bu durumdan da yararlanarak Keşan'dan Dimetoka'ya kadar olan yerleri fazla bir mukavemet görmeden ele geçirmişlerdi. Sazlıdere Zaferi ile Edirne ve Filibe, Lala Şahin Paşa tarafından fethedildi (1363/4). Bu savaşlarda Bulgarların yanında yer alan Bizans barış yapmak zorunda kaldı. Türk ilerleyişini durdurmak isteyen Macar, Bulgar, Sırp ve Ulahlardan müteşekkil bir Haçlı ordusu Macar

Kralı Layoş'un liderliğinde Edirne üzerine yürüdü. Ancak Meriç sahilindeki Sırp Sındığı denilen mevkiide, kalabalık Haçlı ordusunu hazırlıksız yakalayan 10 bin kişilik kuvvetiyle Hacı İl Bey, büyük bir bozguna uğrattı (1364). Sırp Sındığı zaferiyle Osmanlılar, Balkanlardaki fetihlerine hız verdiler ve bunu kolaylaştıracağı için Osmanlı başkenti Bursa'dan Edirne'ye nakledildi. Fetihler karşısında çaresiz kalan Bulgarlar Türk himayesini kabul etmek zorunda kaldılar (1369). Çirmen Zaferi ile (1372) Batı Trakya ve Makedonya'nın bir kısmı Osmanlı hâkimiyetine girdi ve Selanik ile Köstendil'in de ele geçirilmesinin ardından Sırp Kralı Lazar, vergi verip, gerektiğinde asker göndermek şartıyla Osmanlılarla barış anlaşması imzaladı (1374). Yaklaşık on yıl süren mücadelede, Rumeli ve Balkanlarda fethedilen bölgelere Anadolu'dan sürekli olarak Türk nüfus kaydırılarak bölgede demografik dengeler Osmanlılar lehine değiştirilmeye başlanmıştı. Bu tarihten sonra bir müddet Balkanlar'daki fetihlere ara verilmiş ve Anadolu'da Türk birliğini sağlamlaştırmaya yönelik düzenlemelere geçilmiştir. Bu maksatla I. Murat, oğlu Bâyezid'i Germiyan Beyinin kızı ile evlendirmiş; Tavşanlı, Emet ve Simav gelinin çeyizi olarak Osmanlılara verilmiştir. Aynı şekilde Akşehir, Yalvaç, Beyşehri gibi bazı şehir ve kasabalar Hamidoğulları'ndan para karşılığı satın alınmış, Candaroğullar da Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Artık Osmanlıların karşısında tek bir güç kalmıştı; Karamanoğulları.

Alaaddin Ali Bey, Osmanlıların yeniden Balkanlar'a yönelmesini de fırsat bilerek, harekete geçmiş ancak I. Murat Konya önlerinde Karamanoğullarını yendiğinde Karaman beyi af dilemek zorunda kalmıştır(1387).

Murat Hüdavendigar'ın yeniden Rumeli'ye yönelmesiyle birlikte Niş ve Sofya da dahil olmak üzere bütün Bulgaristan fethedildi.(1385/88). Timurtaş Paşa'nın Sırp kuvvetleri tarafından baskına uğratılıp, yenilmesi üzerine cesaretlenen Bulgar, Leh, Çek ve Macar kralları da Sırpların yanında yer aldılar. Fakat Çandarlı Ali Paşa, Bulgar Kralı Şişman'ı esir alarak Bulgarları bu ittifakın dışına attı. Buna rağmen Haçlı ordusu ilerleyişini sürdürünce, I. Murat ordusunun başına geçerek düşmanı Kosova'da karşıladı. I.Murat'ın oğulları Bayezid ve Yakup'un da yer aldığı Osmanlı birlikleri büyük bir zafer kazandı. Sırp Kralı Lazar ve oğlu esir edilmiş, düşman kuvvetlerinin büyük bir kısmı imha olmuştu. (20 haziran 1389). Fakat I. Murat savaş meydanını gezerken bir Sırp tarafından hançerlenerek şehit edildi. Bunun üzerine Sırp kralı

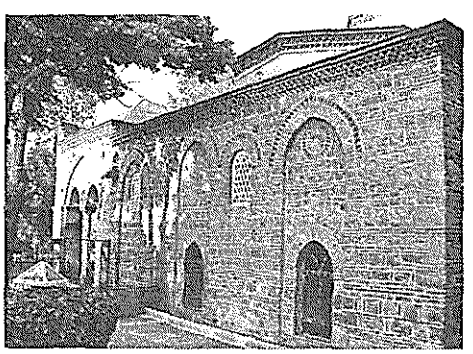

Bursa'daki Orhan Gazi Camii

da Osmanlı askerleri tarafından öldürüldü.

Anadolu'da Türk Birliği'nin Sağlanması; I. Murat'ın şehit edilmesinin ardından oğlu Bayezid, devlet adamlarının ittifakıyla hükümdar ilan edildi. Babasının ölümünü fırsat bilen Anadolu'daki beyliklerin Osmanlılar'a bıraktığı toprakları yeniden ele geçirmek maksadıyla harekete geçtiklerini haber alan Bayezid, süratle Anadolu'ya döndü. 1390 yılında Germiyan, Aydın, Menteşe ve Saruhan beylikleri ortadan kaldırıldı. Ertesi yıl Hamidoğulları Beyliği toprakları ele geçirildi ve bu beyliklerin yer aldığı topraklarda Anadolu Beylerbeyliği adıyla idarî bir ünite oluşturuldu. Ardından Osmanlıların en önemli rakip olarak gördüğü Karaman Beyliği'ne yönelen Yıldırım Bayezid, Konya'yı kuşattı. Alaaddin Ali Bey'in barış talebi, Beyşehir ve çevresinin Osmanlılara bırakılmasıyla kabul edildi (1391). Fakat Yıldırım Bayezid'in Mora ile ilgilenmesini fırsat bilerek Ankara Sancak Beyi Sarı Timurtaş Paşa'yı esir alması üzerine, Yıldırım Bayezid, Alaaddin Bey'e kesin bir darbe vurmaya karar verdi. Anadolu'ya geçen Yıldırım, üç gün süren savaşın ardından ele geçirilen Alaaddin Bey'i ortadan kaldırdı ve toprakları Osmanlı ülkesine dahil edildi (1397). Karamanoğlu tehlikesinin bertaraf edilmesiyle, Anadolu'da Osmanlılara direnebilecek en güçlü devlet olarak Kadı Burhaneddin Devleti kalmış idi. Daha 1392 yılında, Kadı Burhaneddin'in müttefiki durumundaki Candaroğlu Süleyman ani bir baskınla öldürülüp beyliğin Kastamonu şubesi ortadan kaldırılmıştı (1392). Ardından, ertesi yıl Amasya ve Merzifon civarı Osmanlı hâkimiyetine alınmıştı. Kadı Burhaneddin'in 1398'de Kara Yülük tarafından öldürülmesi üzerine, ona bağlı Sivas, Tokat, Kayseri, Malatya gibi şehirler birer birer ele geçirildi. Böylece Fırat'ın batısında kalan Anadolu toprakları Osmanlı sancağı altında birleştirilmiş oluyordu.

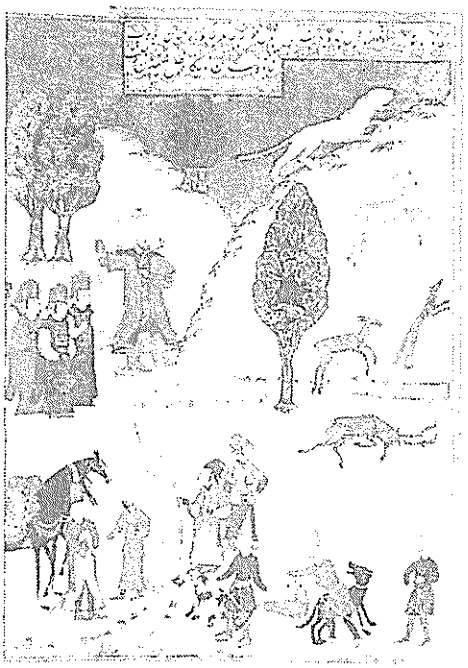

Nakkaş Osman tarafından yapılan Yıldırım Bâyezîd Hanın avlanmasını gösteren bir minyatür

Yıldırım Bayezid'in İstanbul Kuşatması ve Balkanlar'daki Fetihleri: Yıldırım Bâyezid'in Karaman seferine anlaşma gereği katılan Bizans İmparatoru V. Yuannis'in oğlu Manuel'in, babasının ölümü üzerine anlaşmayı çiğneyerek İstanbul'a kaçması sebebiyle Yıldırım, İstanbul'u kuşatmaya

karar verdi. 1391'de başlayan ilk muhasara 1396 yılına kadar sürdürüldü. Bu maksatla İstanbul Boğazı'nda Anadolu Hisarı inşa edildi. Şehre dış yardımların gelmesini önlemeyi ve iaşe zorluğu altında savunmayı kırmayı hedefleyen bu muhasara Timur'un Anadolu'ya ulaşmasına kadar fasılalarla devam ettirilmiştir. Bu kuşatma sürerken bir yandan da Yıldırım Bulgaristan, Arnavutluk ve Bosna taraflarında fetih hareketlerine devam etmekteydi. Kuşatma altındaki Bizans'ın da talebi ile Türklere karşı yeni bir Haçlı ittifakı oluşturan Macar Kralı Sigismund, İngiltere dahil bütün Avrupa devletlerinden topladığı 120 bin kişilik bir orduyla harekete geçti. Yıldırım Bayezid düşmanı şaşırtan bir hızla Niğbolu Ovası'nda düşmanı karşıladı. 50-60 bin kişilik Osmanlı ordusu, sayıca çok üstün olan Haçlı ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Savaş meydanından kurtulabilenler, kaçarken Tuna'da boğuldular (1396). Zaferin ardından, Eflâk, Bosna, Macaristan ve Mora üzerine seferler düzenlendi. İtibarı bu zaferle bir kat daha artan Yıldırım, Niğbolu dönüşünde Anadolu birliğini kurmaya yönelik nihaî adımları atmaya başlayacaktır.

Ankara Savaşı ve Fetret Devri: Yıldırım Bayezid, Fırat boylarına kadar topraklarını genişlettiği sırada, Timur da İran, Azerbaycan ve Irak'ı ele geçirmişti. Bazı Anadolu beyleri Timur'a sığınırken, ülkeleri istila edilen Celayirli Ahmet ve Karakoyunlu Kara Yusuf da Yıldırım Bayezid'in yanına kaçmıştı. Böylece her iki devlet birbirine sınır komşusu olmuş, ancak bu durum iki hükümdarın da Türk dünyasının liderliğine oynamaları sebebiyle olumsuz neticeler doğurmuştur. Timur, Osmanlılara sığınan Celayirli Ahmet ve Kara Yusuf'un iade edilmemesini bahane edip Sivas'ı kuşatmış ve kendisine teslim edilmesine rağmen şehri tahrip etmişti(1400). Bu olaydan sonra da her iki hükümdar arasında mektuplaşmalar devam etti. Fakat Timur'un, Anadolu beyliklerine topraklarının geri verilmesi ve bazı şehirlerin kendine bırakılması gibi talepleri Yıldırım tarafından reddedildi. Dolayısıyla iki fatih için savaş artık kaçınılmaz hale gelmişti. 160 binlik Timur'un ordusunu, 70 bin kişiyle Çubuk Ovası'nda karşılayan Yıldırım Bayezid, savaşın başlarında üstünlüğü ele geçirdi. Ancak Timur'un safında eski beylerini gören bazı askerlerin saf değiştirmesi ve Kara Tatarların Osmanlı ordusunun arkasını çevirmesi savaşın talihini değiştirdi. Bir avuç askerle direnmeye çalışan Yıldırım Bayezid sonunda esir edildi (26 Temmuz 1402).

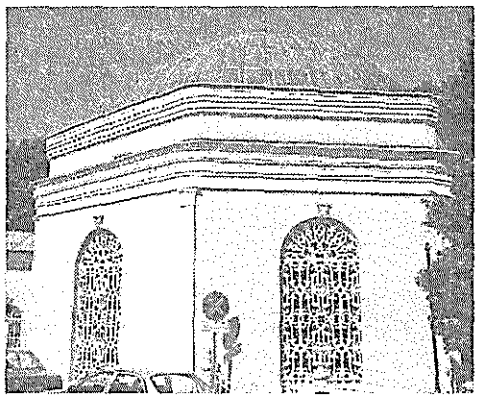

Osman Gazi'nin türbesi

Ankara Savaşı'nı kazanan Timur, Anadolu beyliklerini tekrar ihya etti ve böylece Anadolu Türk birliği parçalandı. Balkanlardaki Türk ilerleyişi durduğu gibi bir kısım topraklar da elden çıktı. Yıldırım'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri Osmanlı devletinin "Fetret Devri" boyunca 12 yıl müddetle devam etti. Şayet bu savaş gerçekleşmemiş olsaydı, hiçbir direnme gücü kalmayan İstanbul büyük bir ihtimalle Yıldırım Bayezid zamanında Türklerin eline geçecekti. Dolayısıyla Ankara Savaşı Osmanlıları en az 50 yıl geriye götürmüştür. Esir düşen Yıldırım Bayezid, yedi ay boyunca Timur'un yanında şehir şehir dolaştırıldıktan sonra üzüntüsünden öldü. Osmanlı şehzadeleri tahtın sahibi olabilmek için kıyasıya birbirleriyle mücadele etmeye başladılar. Bu mücadele Çelebi Mehmet'in tek başına devlet idaresine hâkim oluşuna kadar devam etti (1413). Çelebi Mehmet kardeşleri Süleyman, İsa ve Musa Çelebi'yi bertaraf ettikten sonra Anadolu Türk birliğini yeniden tesis etmek için çaba sarf etti. Güçlenen Karamaoğullarının nüfuzunu kırdı, Karamanoğlu Mehmet Bey'in eline geçen Osmanlı topraklarını geri aldı. Candaroğulları Beyliği'nden Çankırı'yı ve ardından Canik (Samsun) bölgesini yeniden Osmanlı ülkesine kattı. Fakat Şehzade Mustafa ve Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'in isyanları ülkeyi karıştırmaktaydı (1419). Şehzade Murat Rumeli ve Manisa'da ortaya çıkan bu isyanı bastırdı, Şeyh Bedreddin ve adamları yakalanarak idam edildi.

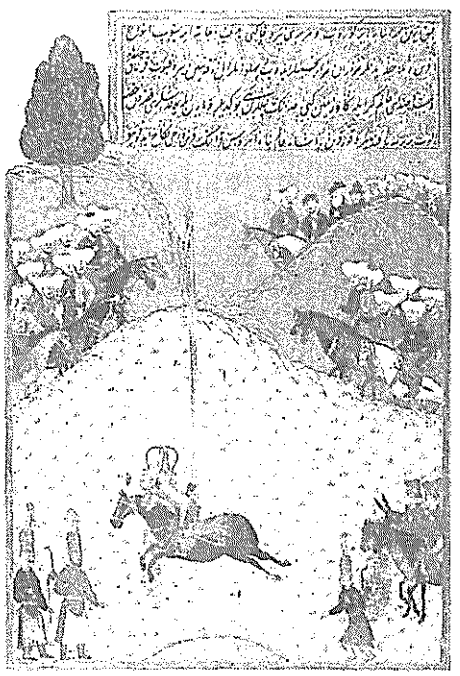

Sultan İkinci Murad Hanı ok atarken gösteren bir minyatür

Babasının en büyük yardımcısı olan şehzade Murat tahta çıktığı zaman Bizans tarafından karşısına çıkarılan amcası Mustafa Çelebi'nin isyanını bir kez daha bastırdı ve Bizans'ı cezalandırmak için İstanbul'u kuşattı (1422). Bu defa küçük kardeşi Şehzade Mustafa'nın isyan haberini alan II. Murat, kuşatmayı kaldırarak kardeşini cezalandırmak zorunda kaldı. İsyancıların yanında yer alan Anadolu beyliklerine karşı harekete geçen II. Murat, Candaroğlu İsfendiyar Bey'i itaat altına aldı. İzmir Beyi Cüneyd'i ortadan kaldırıp, İzmir, Aydın ve Menteşe civarını ele geçirdi. Germiyanoğlu Yakub Bey'in çocuğu olmadığından, topraklarını Osmanlılara bırakmayı vasiyet etmişti. Onun ölümüyle Germiyan ili de Osmanlılara

katılmış oldu (1428). Balkanlar'da da durum Osmanlılar lehine düzelmeye başladı. Nitekim Fetret devri sırasında elden çıkan topraklar geri alındığı gibi, 1440'a kadar Belgrat hariç bütün Sırp toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Fakat Erdel ve Eflak'ta üst üste gelen bazı küçük bozgunlar Avrupa'da büyük bir sevinçle karşılanarak, Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı seferinin tertip edilmesine cesaret vermişti. II. Murat, Balkanlar'daki Osmanlı varlığını tehlikeye atmamak için Macarlarla Segedin Antlaşmasını imzaladı (1444) ve bu anlaşmadan sonra tahttan feragat etti. Küçük yaştaki oğlu II. Mehmet'in hükümdar olmasını fırsat bilen Macarlar anlaşmayı bozdu ve yeni bir Haçlı ittifakı oluşturuldu. II. Murat yeniden ordunun başına geçerek düşmanı Varna Savaşı'nda karşıladı. Macar Kralı öldürüldü. Haçlıların lideri durumundaki Jan Hünyad güçlükle kaçabildi (1444). Çandarlı Halil Paşa'nın ısrarıyla ikinci kez tahta çıkan II. Murat, Mora ve Arnavutluk'a sefer düzenledi. Varna'nın intikamını almak isteyen Jan Hünyad yeniden harekete geçti. Fakat II. Kosova Muharebesi'nde bir kez daha Sırplar büyük bir yenilgiye uğratıldı (1448). Varna ve Kosova savaşlarıyla Osmanlılar Balkanlar'daki bu durumunu iyice güçlendirmiş, Bizans'ın batı'dan yardım alma umutları ise tamamen ortadan kaldırılmıştır. II. Murat 48 yaşında ölünce II. Mehmet yeniden Osmanlı tahtının sahibi olmuş (1451) ve Osmanlı Devleti artık bu dönemde tam bir cihan devleti haline gelmiştir.

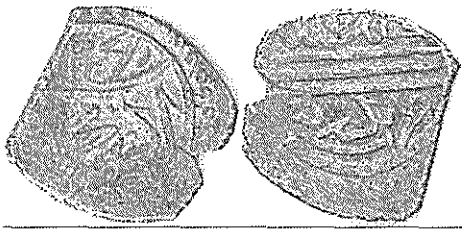

Sultan İkinci Murâd Han döneminde basılan para

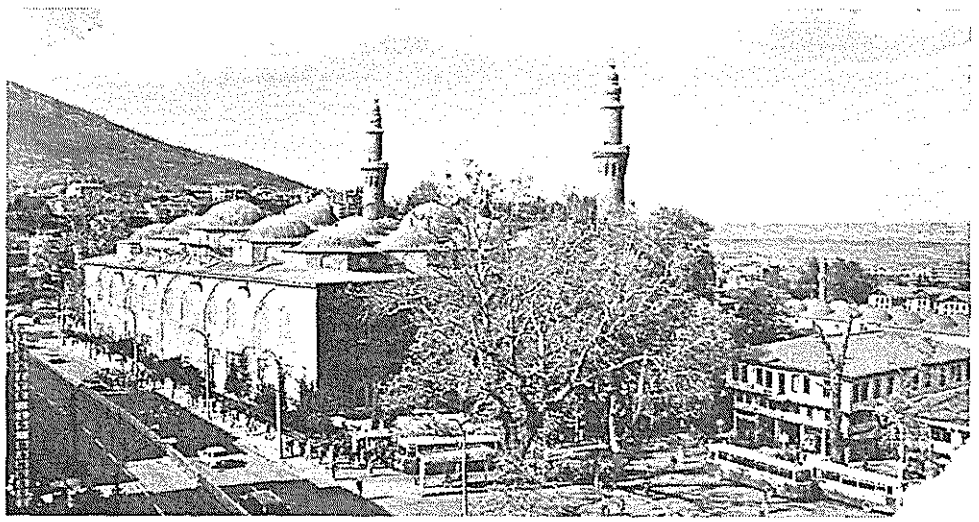

Yıldırım Beyazıt'ın Bursa'da yaptırdığı Ulucamii

FATİH SULTAN MEHMET VE İMPARATORLUK DÖNEMİ

İstanbul'un Fethi: II. Mehmet, babasının ölümü üzerine ikinci kez Osmanlı tahtına oturduğunda, devletin ortasında bir şer adacığı halinde kalmış köhne Bizans'ı ortadan kaldırmayı öncelikle hedef olarak belirlemişti. Böylelikle Osmanlı devleti tam bir cihan devleti haline gelebilecekti. Hedefini gerçekleştirmek için ilkin Sırbistan ve Eflak ile anlaşma imzalayan

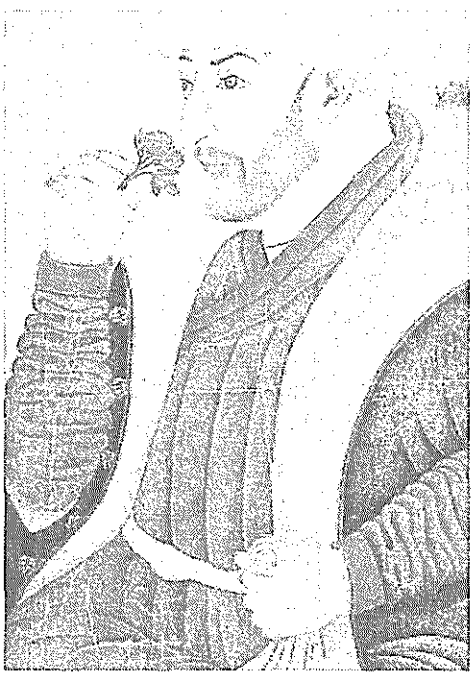

Fatih Sultan Mehmed

Fatih, Karamanoğlu tehlikesini de geçici de olsa bertaraf etti. Bizans'a ulaşabilecek muhtemel yardımı önlemek için Boğaz'ın Avrupa yakasına Rumeli Hisarı'nı yaptırarak kuşatma hazırlıklarını tamamladı. Nihayet kuşatılan İstanbul'a karşı 6 Nisan 1453'te kara ve denizden saldırı başlatıldı. II. Mehmet, Edirne'de döktürdüğü çağının en güçlü toplarıyla İstanbul surlarını karadan sarsarken, 18 Nisan'da donanma bütün İstanbul adalarını ele geçiriyordu. Fakat, Haliç'in zincirle kapatılması sebebiyle kara ve deniz birlikleri müşterek bir harekâta geçemiyor ve bu durum da kuşatmanın başarısına gölge düşürüyordu. Nihayet 22 Nisan'da Osmanlı donanmasının karadan Haliç'e indirilmesi gibi müthiş bir planın gerçekleştirilmesi, kuşatmanın seyrini değiştirmeye başlamıştı. Seksen parçalık donanmayı bir anda karşılarında gören Bizans'ın direnme gücü artık kırılmıştı. 29 Mayıs 1453'teki nihaî harekâtla İstanbul fethedildiğinde, II. Mehmet, Peygamberimizin müjdesine mazhar oluyor ve "feth-i mübin" ile "Fatih"lik şerefini elde ediyordu. Bizans'ın ortadan kaldırılması hem Türk tarihi hem de dünya tarihi açı-

sından büyük bir öneme sahiptir. Bu fetihle Osmanlı Devleti, artık tam bir cihan devleti haline gelmiş, İslam dünyası ve Avrupa içinde büyük bir prestij ve güç kazanmıştır. Avrupa için bu fetih, çağ açıp, çağ kapayan bir fetihtir. Katolik Avrupa'nın, Ortodoks dünyasıyla bütünleşme çabaları, İstanbul'un fethiyle önlenmiş, aksine Balkanları da tamamen ele geçirmek suretiyle Fatih, kısa zamanda Ortodoksları himayesi altına almıştır. Nitekim Papa V. Nikola'nın Türklere karşı harekete geçilmesi fikri pek taraftar bulamamış, aksine Ege adalarındaki halk, Balkanlardaki bazı despotluklar ve prensler Fatih'i İstanbul'un fethinden dolayı kutlayan mektuplar yazmışlardır. Papa'nın isteğine sadece Almanya, Napoli ve Venedik olumlu cevap vermiş fakat onlar da kendilerinden ziyade Sırp, Macar ve Arnavutları kışkırtarak sonuç almaya çalışmışlardır.

Sultan Fatih Mehmed, İstanbul'u fethettikten bir süre sonra Doğu'da Karamanlılar, İsfendiyaroğulları, Trabzon Rum beyleri ve Akkoyunlularla yaptığı savaşlarda Osmanlı Devleti'nin sınırlarını Toroslar'a ve Fırat nehri boylarına kadar genişletti. Batı'da ise Sırbistan, Mora, Eflak ve Boğdan, Bosna- Hersek, Arnavutluk

Fatih Sultan Mehmed ve ordularının İstanbul'a girişini betimleyen bir tablo

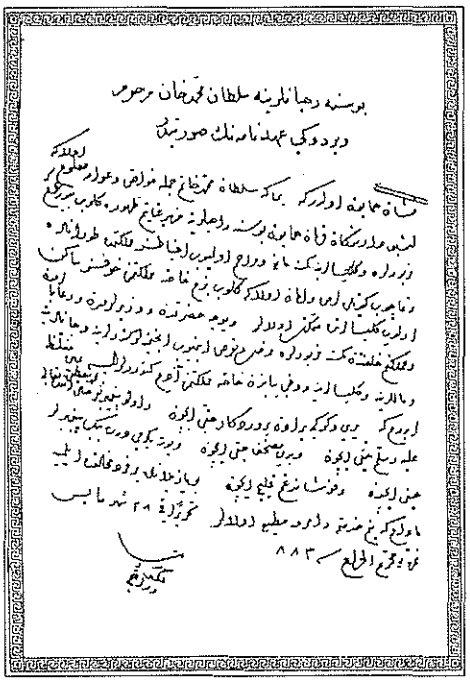

Fatih Sultan Mehmed'in Bosna'yı fethettiği zaman bölge halkına verdiği dini serbest bıraktığına dair buradaki Latin papazlara verdiği 1478 tarihli ferman

ülkelerini Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına aldı. Öte yandan Kırım'ı eyalet durumuna getirdi.

Sultan Fatih Mehmed, askeri alandaki bu başarılarının yanı sıra, devlet teşkilatını zamanın şartlarına göre sağlamlaştıracak tedbirlerle yeni bir düzene sokmuş; padişahlığı devrinde de güzel sanatlar, mimarlık, savaş endüstrisi, mühendislik gibi bilim ve teknik alanlarında Osmanlı kültürünün ilk gelişmelerini oluşturacak çalışmalara fırsatlar hazırlamıştır. Bilginleri ve sanatçıları koruduğu gibi, Doğulu ve Batılı sanatçılarla ilişki kurmuştur. İstanbul gibi, bin yıldan fazla süren bir imparatorluk başkentinde, milletlerin bir arada yaşamasını kolaylaştıran hukuk ve adalet ilkelerine uygun bir düzenin kurulmasını sağlamıştır. Doğu Hıristiyan dünyasının din temsilcisi sayılan İstanbul patriğine saygı göstermiş; Ortodoks kilisesi teşkilatına dokunmayarak, patriğe, Osmanlı vezirlerine verilen hukuki hakları tanımıştır. Rum azınlığının siyasi ve hukuki haklarının korunması yolunda da patrikhanenin ve ona bağlı bulunan Rum meclisinin geniş yetkileri devam ettirilmiştir. İllerdeki piskoposlar da aynı hukuk şartları içinde teminat altında kalmışlardır.

Sultan Fatih Mehmed'in devlet teşkilatı anlayışındaki ileri görüşlerini gösteren önemli teşebbüslerinden biri, idare alanında bir kanunlaşmayı öngören Kanunnamesi'dir. Oldukça sade bir dille kaleme alınan bu Kanunname'de sadrazam ve şeyhülislamdan başlayarak devlet memurlarının görevleri belirlenmiş, I. Osman zamanından itibaren gelen kanunlar tesbip edilmiştir.

İstanbul muhasarasında donanmanın başarısızlığı yüzünden atını denize sürecek kadar cesaretli olan sultan, aynı zamanda başarılı bir diplomattı. Otuz sene, Asya ve Avrupa'da bazen birkaç cephede beş, on

Fatih Sultan Mehmed döneminde basılan paralar

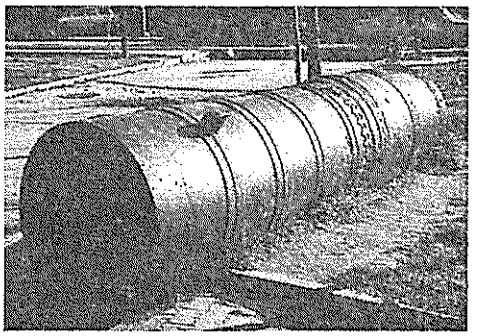

Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan ve İstanbul surlarını döverken kullanılan tarihi toplardan bir tanesi Fener'deki Haliç parkındadır

hatta daha fazla devletle birden savaş halinde bulunduğu günler oldu. Böyle zamanlarda düşmanlarının kuvvetlerini bölmenin, siyasi müzakereler, vaatler ve geçici tavizlerle müttefikleri birbirinden ayırmanın kolayını buldu. Fatih, ordu ve donanmasını iyi bir şekilde geliştirdi. Ordunun silahları birkaç senede yenilenir ve daha geliştirilmiş olanları eskilerinin yerine konurdu. Topçuluğa gerekli önemi veren ilk padişahtır. Fatih'ten önce, top, bütün dünyada daha çok sesi ile düşmanı ürkütmek için kullanılırdı. Büyük kaleleri yerle bir edebileceği ve meydan savaşlarında rol oynayacağı hiç düşünülmemişti. Fatih, bütün bunları akıl ederek o tarihe kadar görülmeyen sayı ve çapta top yapılmasına yöneldi. Topların balistik ve mukavemet hesaplarını kendisi yaptı.

Sultan Fatih Mehmed, Gebze mıntıkasında Hünkar Çayırı'nda vefat etti (1481).

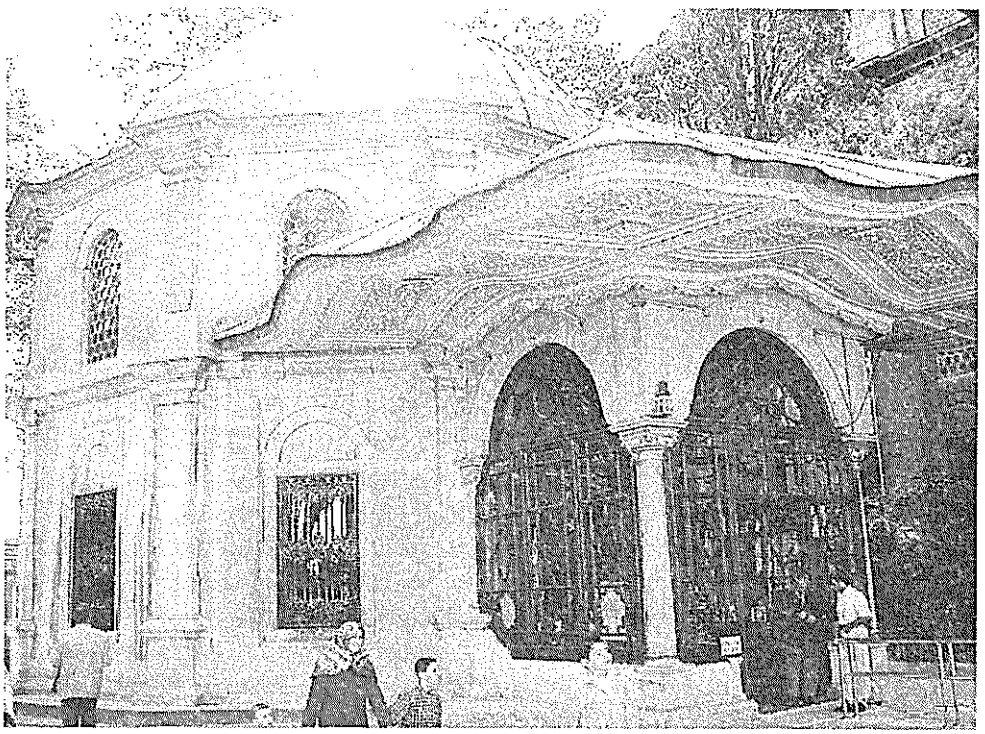

Fatih Sultan Mehmed'in türbesi

BÜYÜK KEŞİFLER VE SONUÇLARI

Kendisine "Denizci" takma adı verilen Portekiz Prensi Henry (ölümü, 1460) yeryüzünün insanların yerleşebileceği tüm bölgelerini iki kuşak içinde Avrupalılara açan okyanus ötesi keşifleri gerçekleştiren deniz yolculuklarının başlaması için gerekli koşulları hazırladı. Bu yolda yaptığı, gemilerinin açık denize dayanıklılığını ve hızını artırmak için çağının en ileri kuramsal bilgileriyle denizcilerin ve gemi yapıcılarının geleneksel pratik bilgilerini bir araya getirmekten başka bir şey değildi.

Prens Henry'nin düşüncesi, Afrika'nın güneyinden dönüp Hıristiyanlığın savunuculuğunu ve yayılmasının öncülüğünü yapan yarı efsaneleşmiş bir kişi olan Prester John ile bağlantı kurarak, İslam ülkelerini arkadan çevirmek ve sonunda onları ezmekti. Afrika kıyıları boyunca toplanarak kölelerden ve öteki mallardan sağlanacak kazançlar, bu girişimi destekleyecekti.

Deniz yolculukları, boylam derecelerini saptayabilecek hiçbir yöntem bilinmediği için, sağlam bir deniz kronometresinin (1760'ta) icat edilmesine dek, kesin bir rotaya sahip güvenilir girişimler durumuna gelemedi. Enlem (kuzey-güney) dereceleri, tam öğle üzeri güneşin bulunduğu noktanın açısı ölçülerek saptanabiliyordu. Yılın her bir günü için hazırlanmış olan güneşin belli enlemlerde gösterdiği (pusulanın kuzey noktasına göre) sapma açılarını ortaya koyan çizelgelerin yardımıyla, bir kaptan, oldukça kaba gözlem araçlarıyla bile, ister Ekvator'un kuzeyinde bulunsun ister güneyinde olsun, Ekvator'a ne kadar uzakta olduğunu otuz mil kadar bir farkla saptayabiliyordu.

Bu yöntemin başarısı, doğru rakamları içeren çizelgelerin yapılmasına bağlıydı. Prens Henry, bu görevi seçkin gökbilimcilere ve matematikçilere verdi. Onlar da uzun hesaplamalardan sonra, Portekiz kaptanlarına söz konusu bilgileri sağladılar. Böylece kâşifler, ne kadar doğuya ya da batıya gittikleri yolunda tahminlerde bulunarak Afrika kıyılarının deniz haritalarını yapabildiler. Bu haritalar, daha sonraki denizcilere, okyanusta çok uzak yerlere açılabilme olanağı verdi; çünkü oradan kesin olarak saptanmış bir enlemi tutturarak gemilerini Afrika kıyılarında diledikleri bir noktaya yöneltebiliyorlardı.

Örneğin 1497'de, Vasco da Gama, doksan yedi gün boyunca kara yüzü görmediği bir yolculuktan sonra, dümenini doğru olarak Ümit Burnu'na doğru kırabilmişti, oysa on altı yıl önce Bartolomeo Diaz tarafından keşfedildikten sonra herhangi bir Avrupalı Ümit Burnu'na varmış değildi.

Vasco da Gama, okyanusa açılan ilk Avrupa denizcilerinin yöntemine başvurmuştu. Varacağı noktanın -bu olayda Ümit Burnu'nun- enlemini biliyordu; çünkü Diaz, burayı keşfettiği yolculuğunda enlemleri ölçmüş ve yazmıştı. Vasco da Gama, sığ sularda karaya oturma tehlikesinin bulunmadığı ve yellerin kıyılardakinden daha güçlü ve daha düzenli estiği Atlantik'in ortalarına açılarak varmayı amaçladığı noktanın enlemine güvenlik içinde ulaştı ve bunu, kıyıyı izleyerek ulaşabileceği zamandan çok daha kısa bir sürede başardı.

Sonra gemisinin burnunu tam doğuya döndürerek varmayı umduğu yerin kıyıları ufukta görünene dek ilerledi. Geminin kaptanı gideceği yerin enlemini bildiği sürece, kıyıdan güneyde ya da kuzeyde saptadığı bir noktaya doğru yola çıkıp, bu noktaya vardıktan sonra gemisinin burnunu varacağı yerin durumuna göre doğuya ya da batıya çevirerek o yerin enlemini tutturuyor, kesin olarak inilecek limana yönelmeye olanak verecek kara parçasının göründüğü noktaya kadar ilerleyerek, varacağı yeri kolaylıkla bulabiliyordu.

Avrupa gemi yapıcılığında da aynı derecede önemli gelişmeler görüldü. Bu alanda Portekizliler, gemi direklerinin sayısını artırarak ve hiç değilse ortadaki en uzun direklere birden çok yelken takarak başı çektiler. Bu yenilikler, gemicilere yelkenlerini farklı yel ve dalga koşullarına uyacak biçimde ayarlama olanağı verdi ve geminin manevra yeteneğiyle açık denize dayanıklılığını artırdı.

Yıldızların yüksekliklerini ölçmeye yarayan usturlab aleti

Bu nitelikler ise zamanla, daha büyük teknelerin yapılmasına yol açtı; ancak daha büyük teknelerin kabuk-

Kolomb yeni kıyılarda

larının da daha sağlam olması gerekiyordu. Tüm bu gelişmelerin bir sonucu, 1500'de güçlü omurgalarıyla, kalın kaburgalarıyla ve çift katlı meşe döşemeleriyle Avrupa tekneleri, ağır topların geri tepmelerine dayanabilecek duruma geldi. Hint Okyanusu'nun sakin sularında görülen daha hafif yapılı tekneler parçalanmadan böyle silahlarla atış yapamazdı.

Avrupa gemiciliğinde görülen bu gelişmeler, zamanın egemen deniz savaşı yöntemlerini tarihe gömdü. Bu yeniliklerden önceki dönemlerin sıradan taktikleri olan mahmuzlama ve rampa etme gibi yöntemlerin, düşman gemilerini top ateşiyle iki yüz metre kadar uzaktan parçalayabilecek güçte ve onları yok edici bir bombardıman altında bırakacak biçimde çabuk ve çevik manevra yapabilecek yetenekte gemiler karşısında fazla bir başarı şansı yoktu. Bu nedenle Kolomb, Vasco da Gama, Magellan ve bunlar kadar ünlü olmamakla birlikte bunlardan daha az atak olmayan birçok kaptan, tüm yeryüzünün okyanuslarını Avrupa gemiciliğine açtıkları zaman, gemileri başka yerlerde ve Kuzey Atlantik'ten daha az fırtınalı sular için yapılan tekneler karşısında ezici bir teknik üstünlüğe sahip bulunuyordu.

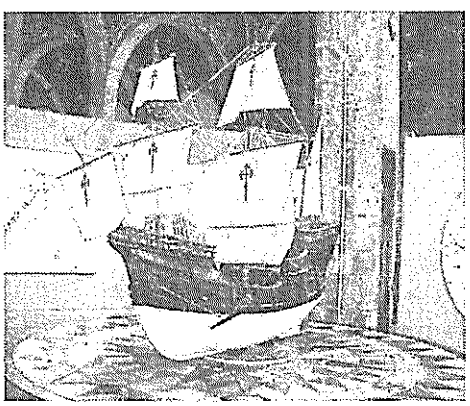

Magellan'ın gemisinin bir maketi

Karşılarına çıkabilenler yalnızca Çin ve Japon canklarıydı. Ama bunların da genellikle, Avrupa gemileriyle boy ölçüşebilmelerine yetecek sayıda ağır topları yoktu. Avrupa'nın daha kaba ama çok daha geniş çaplı metalürji endüstrisi, gemilerini Uzakdoğulu gemi yapımcılarının yapabileceklerinden çok daha bol silahla donatmalarına olanak verirken, top yapımında kullanılan madenler Uzakdoğu'da pek bol değildi.

Bu teknik gerçekler, Avrupa'nın denizlerde yayılmaya başlamasında görülen hızın nedenlerinden bir bölümünü açıklamaktadır. Vasco da Gama, Afrika'yı dolanarak Hindistan'a yaptığı gezisini 1499'da tamamladı. Bu tarihten on yıl sonra Portekizliler, sayıca çok daha üstün İslam filosunu, Umman Denizi'ndeki Diu Limanı açıklarında yenilgiye uğrattılar ve böylece Hint Okyanusu'nda deniz üstünlüklerini kurma yolunda ileri bir adım atmış oldular. Hiç zaman yitirmeden Goa (1510'da), Malakka (1511'de) ve Hürmüz Adası (1515'te) gibi stratejik noktalarda deniz üsleri kurdular.

Bir Portekiz akım, 1511-1512'de Baharat Adaları'nın içlerine girdi ve bir Portekizli tacir 1513'te Kanton'a vardı. Bir kuşak sonra (1545'te) Japonya ile misyonerlik ve ticaret ilişkileri kurulmuştu, 1557'de ise Güney Çin kıyısındaki Makao'da sürekli bir Portekiz yerleşim yeri kuruldu. Porte-

kiz yayılması bu bölgede İspanya'nın Meksika yoluyla Filipinlere uzanan rakip imparatorluk gücünün yayılma alanına girmiş oldu.

Avrupa'nın 1500'den sonra kurduğu deniz üstünlüğü, Asya uygarlıkları açısından önemli değişikliklere yol açmadı. Örneğin Çin'de, imparatorluk hükümeti bakımından, deniz ticaretinin bir barbar takımının elinden çıkıp bir başkasının eline geçmesinin ya da geçmemesinin hiç önemi yoktu. Güneydoğu Asya'dan gelen Müslümanlar, Japon korsanları ve Avrupa'dan gelen gaga burunlu "güney denizi barbarları" Pekin'e birbirinden farksız göründü. Hindistan'da ise ülkenin yöneticileri, ticaret sorunlarıyla pek ilgili değillerdi ve Diu'daki yenilgiden (1509'dan) sonra bölgedeki Portekizlilerin varlığına karşı çıkma yolunda birbirleriyle uyumlu ortak bir çaba göstermediler.

Bunun yerine İslam ticaret tekneleri, ülkelerinden çok uzakta oldukları için,

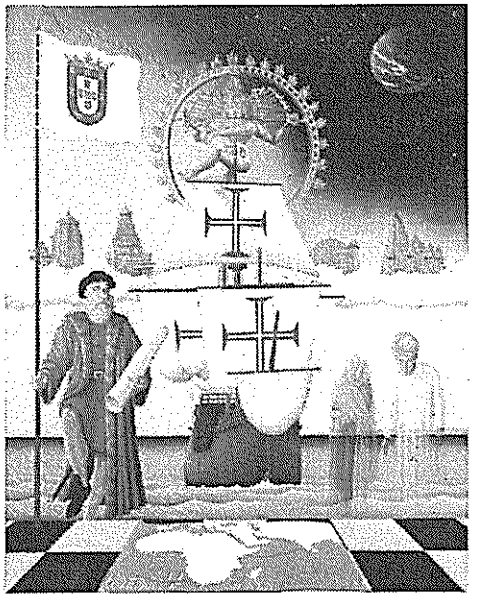

Vasco da Gama ve keşiflerini tasvir eden bir illüstrasyon

her zaman az sayıda olan Portekiz devriye gemilerinden kurtarmanın yollarını aradılar. Öyle ki, çok geçmeden küçük, hafif gemiler hemen hemen eski etkinliklerini sürdürebilecek duruma geldi. Müslüman tacirler ve gemi sahipleri,

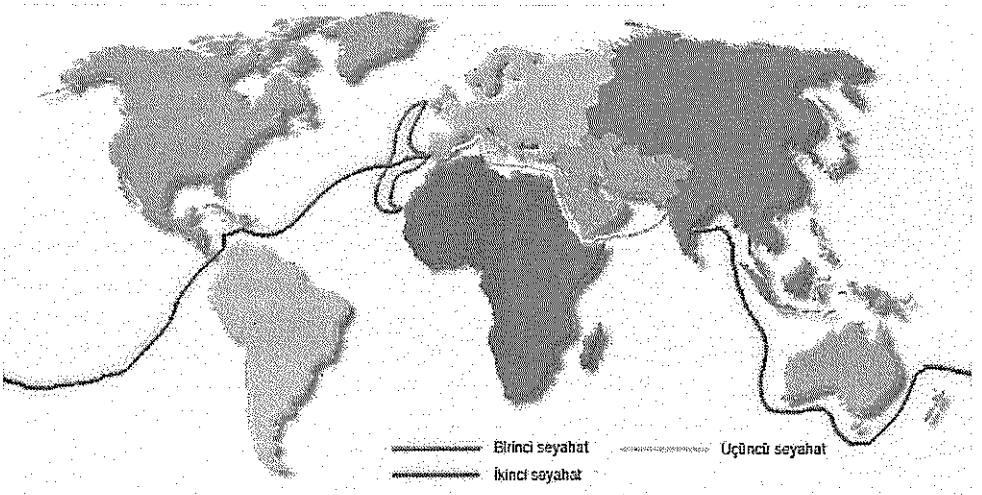

Vasco da Gama'nın keşif yolculukları

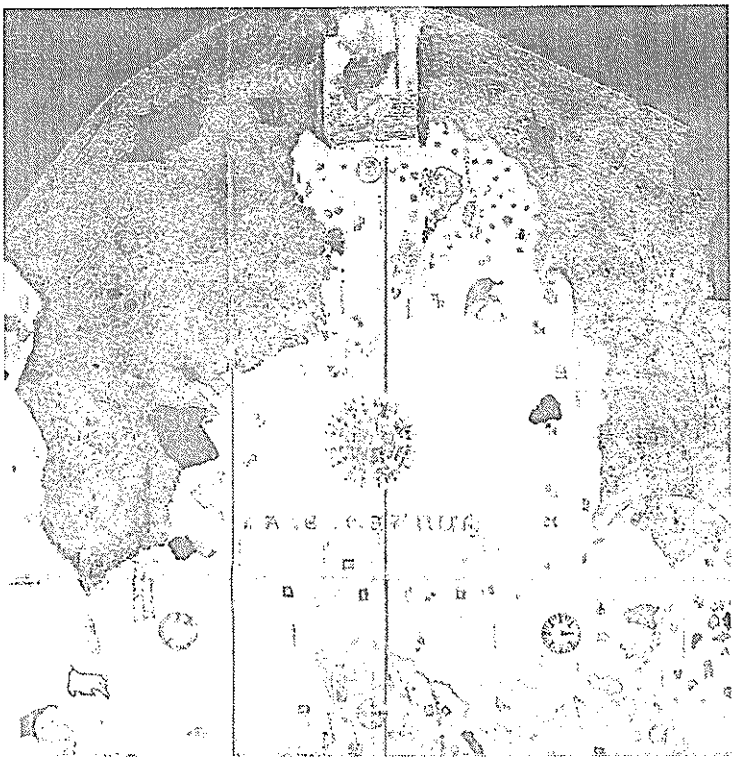

Kristof Colomb'un seyahat haritası

teknelerinin ara sıra Portekizlilerin eline düşmesini yalnızca can sıkıcı bir olay olarak gördüler.

Bununla birlikte, İspanyol conquistador (fatih) birliklerinin Meksika'ya (1519-1521'de) ve Peru'ya (1531-1535'te) girişleri, Amerika kıtalarında yerlilerin yüksek kültürlerinde beklenmedik ve onarılmaz bir yıkıma yol açtı. Aztek ve İnka rejimlerinin yerle bir oluşu, İspanyollar tarafından yönetilen ve kendilerini, hem yerlilerin ruhlarını kurtarma hem de Amerika madenlerinden çıkarılan gümüşü ve altını ihraç etme davalarına adamış büyük bir kara imparatorluğunun kurulmasına ortam hazırladı.

Amerika Yerlileri, büyük bir uysallıkla İspanyol önderliğine boyun eğdiler. Eski dinsel ve kültürel ülküler, yalnızca köy düzeyinde ya da İspanyol hükümetinin gücünün ve misyoner kurullarının ulaşamadığı uzak, bol yağmurlu orman, dağ ve çöl bölgelerinde varlığını sürdürebildi. Böylece Yeni Dünya'da, görünümü İspanyol, dini Katolik olan fakat hemen hemen sesini hiç duyuramayan milyonlarca yerlinin emeğine dayalı yeni bir toplum biçimi ortaya çıktı.

Avrupa'nın denizlerde kazandığı yeni üstünlük, Eski Dünya'da buna benzer hiçbir sonuç doğurmamıştı. Bununla birlikte, dünya okyanuslarının Avrupa gemiciliğine açılışının neden olduğu üç önemli sonuç, eski Dünya'nın tüm uygar toplumlarını etkilediği gibi, birçok barbar ve ilkel halkın yaşam koşullarını da değiştirdi. Bunlar (a) Amerika kıtalarından bol miktarda Eski Dünya'ya akan gümüşün ve altının oluşturduğu fiyat devrimi (b) Amerika'daki tarım ürünlerinin Eski Dünya'ya yayılması ve (c) hastalıkların yayılması idi, öyle ki bunların

her biri üzerinde biraz daha durmayı gerektirecek kadar önemli olaylardı.

Fiyat Devrimi

Fiyat devrimi en önce ve en sert biçimde İspanya'yı etkilemişse de çok geçmeden ve şiddetini pek fazla yitirmeden Avrupa'nın öteki ülkelerine de yayıldı. Doğu Akdeniz'deki Osmanlı İmparatorluğu da etkilendi; Meksika gümüşünün daha öncelere oranla çok daha bol madeni paranın ortaya çıkmasına yol açtığı ta uzaklardaki Çin de etkilendi. Hindistan üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığı bilinmiyor. Fiyat devriminin Osmanlı İmparatorluğu ve Çin üzerindeki ekonomik ve toplumsal etkileri şimdiye dek araştırılmadı; ancak buralardaki etkisi, Yeni Dünya hazinelerinin ilk indiği yerler Avrupa -özellikle de İspanya- limanları olduğu için Avrupa üzerindeki etkisi kadar büyük olmayabilir.

Dikkatli araştırmalar, İspanya'da fiyatların yüz yıl içinde dört kat kadar arttığını göstermiştir. Avrupa'nın başka yerlerinde görülen artışlar bu kadar büyük değildi; bununla birlikte artışlar her yerde geleneksel ekonomik ilişkileri kökten sarsacak kadar fazlaydı. Değişmez gelirli kişilerin satın alma gücü büyük kayıplara uğrarken, iş yaşamına atılmış kimseler, mallarının fiyatları artma eğilimi gösterdiği için, bu artışlardan genellikle kazançlı çıktılar.

Avrupa'da fiyatların 1500-1650 yılları arasında hızla değiştiği bir çağda, geleneksel toplumsal-ekonomik ilişkilerin yol açtığı görenekleşmiş yaşamın sağladığı tüm belirlilik yok oldu. Hükümetler, her yerde geleneksel gelir kaynaklarının yetmemeye başladığını gördüler ve gelirlerini artıracak yeni yollar, yeni yöntemler aramak zorunda kaldılar. En küçük bir zanaatçı ya da birkaç yumurtasını pazarda satan yoksul köylü bile fiyat devriminin etkisinden kurtulamadı.

Kuşkusuz hiç kimse gümüş kaynaklarındaki artışla fiyatlardaki artış arasındaki ilişkiyi kavrayamamıştı. Fakat fiyat devrimi, bazılarının refahını artırırken, birçok kişiyi bu olanaktan yoksun bırakarak, tüm toplumu etkilediği zaman ve -zengin olsun, yoksul olsun- herkes geleceğinin ne olacağını bilememenin sıkıntısını çekmeye başladığında, çoğu insan açgözlülüğün ve kötülüğün dünyada kol gezmeye başladığı sonucuna vardı. Bu inanç, Avrupa tarihinin bu dönemini daha önceki ve daha sonraki dönemlerden ayıran olağanüstü sert dinsel ve siyasal çatışmalara yol açtı.

Salgın Hastalıkların Yayılması

Hastalıkların yayılması, tarım ürünlerinin yayılmasında olduğu gibi insanların girişimini beklemedi. Bu hastalıklar, fiyat devrimindeki gibi insanların istememesine karşın ve o tarihlerde okyanus ötelerinden geldikleri anlaşılmaksızın hemen yayıldı. Gerçekten ister Amerika'da yerliler arasında, ister Avrupa'nın herhangi bir kentinde görülen salgın hastalıklarla ilişkili kayıtlar, doğru tıp tamları koyma olanağı vermeyecek kadar kesinlikten, açıklıktan uzak olduğu için salgınların tüm ayrıntıları açıklığa kavuşturulamadı.

Bununla birlikte, genel olarak gemilerin okyanuslarda gidip gelmeye başlamasıyla, malların yanı sıra mikropları da bir limandan ötekine taşıdıkları açık. Bu olayın insan yaşamı açısından bazen çok önemli sonuçları oldu. Örneğin Avrupa tekneleri -içlerinde büyük bir olasılıkla sarı humma ve sıtma gibi musibetlerin de bulunduğu- birçok hastalığı, Afrika'dan, sivrisineklerce taşınan hastalık türlerinin Orta ve Güney Amerika'nın bazı bölgelerinde insanların yaşama olanağını hemen hemen yok ettiği Yeni Dünya'ya taşıdılar.

Üstelik, Avrupa halkları arasında eskiden beri görülen çiçek, kızamık, suçiçeği gibi hastalıklara karşı hiçbir kalıtımsal ya da sonradan kazanılmış bağışıklıkları bulunmayan Amerika yerlileri arasında yayılmalarının son derece yıkıcı etkiler oluşturduğu görüldü. Örneğin Cortez, 1519'da orta Meksika Yaylası'nı istila ettiği zaman, on bir milyon olan nüfusun, 1650'de bir buçuk milyona düştüğü hesaplanmıştır ve bu rakamın içinde buraya yerleşen İspanyollar da vardır. Mevcut istatistikler Avrupa'da, Çin'de, Hindistan'da ve Ortadoğu'nun hiç değilse bazı bölgelerinde, 1600-1650 arasında nüfusun daha önce görülmemiş bir hızla arttığını gösterir. 1650'den sonra okyanus gemiciliğinin yol açtığı salgın hastalıkların etkilerinin duyulması için zaman geçmesi gerekti ve Amerika tarım ürünleri etkilerini duyurmaya başladı. Öte yandan, yeniçağ bilimsel tıbbının 1800'den önce, nüfus üzerinde, hatta Avrupa'da bile pek az etkisi oldu. Çin ya da Hindistan üzerindeki etkisi ise çok daha azdı; bu nedenle tıp, yeniçağ nüfus artışının ilk dönemlerinin etmeni olarak gösterilemez.

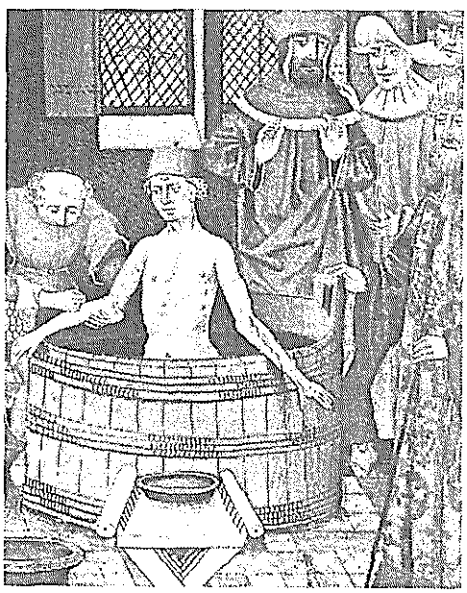

Coğrafi keşiflerin ardından sarı humma ve sıtma gibi hastalıklar Afrika ve diğer kıtalardan Avrupa'ya taşındı

Hastalıkların okyanus ötesi karalara yayılmasının etkilerinin, şaşılacak ölçüde Avrupalıların yararına olduğu açık. Avrupa nüfusu onarılmaz herhangi bir büyük kayba uğramayıp, çok geçmeden, o zamana kadar benzeri görülmemiş bir oranda artmaya başlarken; Amerika kıtalarında ve dünyanın uzak bölgelerinde hastalıkların yol açtığı beklenmedik yıkımlar, yerli halkların Avrupa egemenliğine karşı gösterdikleri direniş hareketini aksattı. Eski Dünya'da uygar toplumların silahlarına başarıyla karşı koyan son Orta Asya göçebe federasyonunun (1757'de) yıkılması bile, topların değil çiçek hastalığının zaferiydi.

AVRUPA'DA SÖMÜRGECİLİK HAREKETLERİ

Avrupalıların Afrika kıtasına ilgisi 15. yüzyıl başlarına rastlar. Bu tarihlerde ekonomik amaçlar peşinde koşan Avrupa, karadaki güçlü İslam devletlerine ve denizdeki Venediklilere rakip olmak için o zamanların en kuvvetli deniz gücüne sahip olan Portekizlileri güneye doğru inmeye sevk etti. Portekizliler Sahra'dan Fas'a gelen ticaret yollarını ele geçirip oralara hâkim oldular. Altın, baharat ve köle peşinde koşan Portekizliler, Afrika'nın Atlantik sahillerinden güneye doğru ilerlediler. 1484 yılında önce Altın Kıyısı'na, buradan da Angola'ya ulaşmalarından sonra doğu Afrika kıyılarına vardı (1488). Portekizli denizciler buldukları değerli madenleri ülkelerine taşımak amacıyla Afrika'nın hem batısındaki hem de doğusundaki sahillerde üsler ve antrepolar kurdular. Portekizlilerin hemen ardından bu sefer İspanyollar, Afrika'nın batısındaki bazı adaları ele geçirip deniz ticaretinde birer üs ve depo olarak kullanmaya başladılar.

Portekizliler 17. yüzyıl İspanya'nın egemenliğine girdiler ve üstünlükleri giderek zayıfladı.

Ekonomik, stratejik ve ticari amaçlarla Afrika kıyılarına yerleşen ve buralarda üsler, çiftlikler ve koloniler kuran Portekizlilerle İngiliz, Fransız ve Hollandalılar arasında 17. yüzyıl başından itibaren rekabet başladı. Batı Afrika'dan Lizbon'a her yıl ortalama 700 kg altın ve 10.000 kadar köle getirilmesi, diğer Avrupa ülkelerinin ticari ve emperyalist duygularını tahrik etti. Avrupa'nın büyük ülkeleri bu nedenle özel şirketler kurup Afrika'nın sömürgeleştirilmesi hareketine katıldılar.

Bilhassa Portekizlilerle rekabet etmeyi amaçlayan Hollandalılar, kısa zamanda Portekizlilerin Batı Afrika kıyılarındaki değerli maden ve köle ticaretini ele geçirdi.

Avrupalılar Afrika kıyılarına ya zorla ya da yapılan antlaşmalar sonucu yerleştiler. Batı, Güney ve Doğu Afrika kıyılarında kendilerinin yerleşmelerine karşı koyan yerliler, şiddetle ve kanlı bir biçimde elimine edildiler.

İlk başta altın ticareti yapılırken 17 – 18. yüzyıl da bunun yerini fildişi, baharat, palmiye yağı ve özellikle köle ticareti aldı. Köleler Sömürgeciler tarafından kıyılarda kurulan tarım işletmelerinde ağır şartlar altında çalıştırıldılar. Ayrıca Amerika'dan ve Av-

rupa'nın değişik şehirlerinden gelen köle taleplerinde Sömürgeci güçler cevap verebiliyorlardı. Batı ve Güneybatı Afrika kıyılarında köle pazarları kurularak buradaki limanlardan Amerika ve Avrupa'ya köle yüklü gemiler gönderilmeye başlandı.

17 –18. yüzyıllarda kurulan Hollanda, İngiliz, Fransız, Danimarka ve İsveç şirketlerinin en önemli faaliyeti köle ticareti oldu.

Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, bu ülkeyle ve Hindistan ile düzenli bir ticari ilişkinin kurulması Avrupa'da edebiyat ve sanat alanındaki Rönesans'ın oluşturduğu ölçüde ve biçimde bir etkiyi iktisadi, siyasi, hatta kültürel alanlarda da gerçekleştirdi.

Her şeyden önce, modern kapitalizmin temeli olan ticari kapitalizmin doğduğuna işaret etmek gerekir. Sömürgeci büyük ülkelerin (özellikle İspanya ve Portekiz) taşınır malları geniş ölçüde artmıştı. Kral, milletlerarası mübadeleden devletin en önemli gelirini meydana getiren vergiler alıyordu. Sömürgelerin zenginliğine olan sınırsız güven, anayurt nüfusunu tembelliğe sürükleyerek, sonunda İspanya ve Portekiz'in yıkılmasında başlıca sebeplerden biri olacaktı.

Genel zenginleşme, iktisadi anlayış değişikliği getirdi; bu da merkantilizmin doğuşuna yol açtı; Burjuva sınıfının ve belli ölçüde sıkıntısız bir köylü sınıfının gelişimi, bu evrimin en belirgin işaretleri oldu. Her iki sınıf da bir ölçüde toprak ve soylu tımarlar satın almak, yavaş yavaş sosyal durumlarını düzeltmek yoluna girdi.

Avrupa'nın ticari merkezi olarak Akdeniz'in bir yana itilmesi ve Atlantik yoluyla bağlantının artan önemi, Latin dünyasının anglosakson dünyası yararına çöküşünün başlangıcını bildirir.

HÜMANİZM VE RÖNESANS

"Hümanizm ve "Rönesans" kavramlarının içinde XV. yüzyılda İtalya'da doğan ve oradan Avrupa'ya yayılan yeni bir anlayışlar bütünü ve yeni eğilimler birliği söz konusudur.

Ortaçağ'ın yaşam, düşünce, din ve sanat sorunlarını kendine özgü bir anlayışla ele alma ve işleme yöntemi vardır. Edebiyat ve sanat, dinsel ve ahlaki ölçütlere yöneliktir. İnsan en çok yaradılış ve yok oluş kavramları içinde ele alınıyordu. Hemen hemen her şey yalnızca Hıristiyanlığın amaçlarına uygun, ahlaki bir yaşantının

koşullarını gerçekleştirme amacıyla değerlendiriliyordu. Rönesans, elbette düşüncenin bu dar sınırlandırılışını ani bir şekilde yıkmış değildir. Gerçekçiliğin getirdiği güçlü bir akım, kalıplaşmış düşünce biçimine karşı tepkiye yol açmış, dinle olduğu gibi dünya ile de ahlak ve metafizikle olduğu gibi, bunların dışındaki kavramlarla da ilgilenme eğilimini ortaya çıkarmıştır.

İtalyan Hümanizmi

İtalya'da XV. yüzyıl, her şeyden önce, bireyciliğin kendine özgü eylem kuralını koyduğu töre dışı davranışlar yüzyılıdır. XIV. yüzyılla birlikte, yeni düşünce biçimi ilk kez İtalya'da ortaya çıktı. XV. yüzyılla birlikte İtalyan Hümanizmi doruğuna ulaşmıştır. Eskiçağ'ın büyük akolleri örnek alınarak Floransa'da, Rucellai'ler Eflatuncu Akademisi'ni kurmuşlardır.

Lorenzo Valla, Yunan metinlerini incelemiş ve klasik filolojinin ilk verilerini ortaya koymuştur. İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesi üzerine İstanbul'dan kaçan Bizanslı bilginler Floransa'ya sığındılar. Bunlardan Gemistos Plethon, Batı,da henüz bilinmeyen Eflatun'un "Diyaloglar"ını getirdi. Floransa şansölyesi Poggio (1380-1459) Lucretius'un "De Nature Rerum" (Doğa Üstüne) adlı eserini ve Horatius'un od'larını (lirik şiir) buldu. Ayrıca bir Floransa tarihi ve olağanüstü serbestlikle fıkralar yazdı. Lorenzo İl Magnifico'nun lalası Angelo Poliziano, "Orfeo" ve "Stanze" adlı eserlerinde Yunanlıları örnek aldı. Mediciler'in koruyuculuğuna giren Pico della Mirandola bütünüyle felsefi olarak Hıristiyanlık, Eflatunculuk İskenderiyecilik ve Doğu anlayışlarını uzlaştırma çabasına girdi. Kilisenin şimşeklerini üzerine çekerek Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. Eflatuncu felsefeyi benimseyen Marsilio Ficino Eflatun'dan, Plodinos'dan İambilikhos'dan ilk çevirileri yaptı. Aristoteles ile Eflatun'u uzlaştırdığını iddia etmeye başladı. Nihayet, Pietro Pomponazzi, Aristoteles'in eserlerini özgür bir biçimde inceleyerek ruhun ahlaksızlığını reddetme cesaretini gösterdi ve ateizme yakın bir öğreti önerdi. Leon Battista Alberti, insan üstüne edinilen bilgilerin bir sentezini yaparak Leonardo da Vinci'nin yolunu açtı. Bütün yeni eserler için Gutenberg'in keşfettiği ya da en azından geliştirdiği basımevi olağanüstü bir araç oldu. Venedik'e yerleşen Aldolar ilk Yunan metinlerini bastı.

XV. yüzyıl hümanistlerinin araştırmaları, düşüncenin yeni yönelimi, Leonardo da

Vinci (1452-1519)'nin kişiliğinde tam bir yansımasını buldu. Bu dâhî, çeşitli yüzlerin biçimi ve yapısında duygu dünyasını keşfetti. Bilgisinin evrenselliği ve çalışma gücü ona aynı zamanda astronom, jeolog, biyolog, anatomici, mimar, düşünür, ozan ve ressam olma imkânı verdi. Leonardo, evreni canlı bir varlık gibi duymuş ve bir bakışta bu evrenin yasalarını yakalamıştır. Daha sonra yasaların keşfinden uygulamalarına geçmiştir. "Carnet"lerinde, zamanımızda sadece maddi olarak gerçekliğini sürdüren sayısız düşünce bırak-

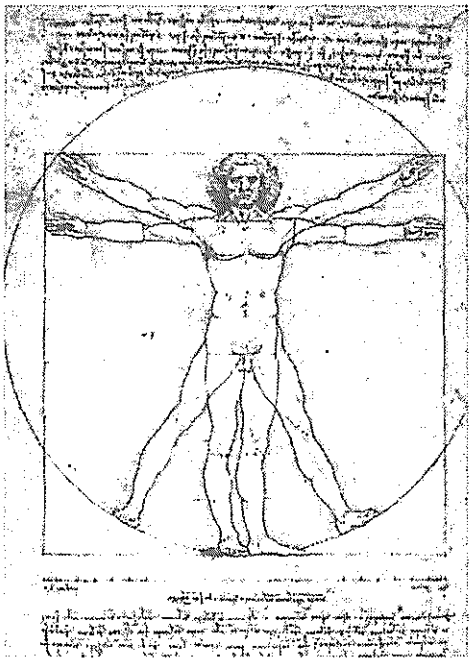

Leonardo da Vinci'nin bu tablosu Rönesans döneminde, sanatla bilimin birleşimini yansıtır.

mıştır. Birşey bulmak, onun yaşama nedenlerinden biriydi. O, yaşamanın anlamak olduğunu söylüyordu. Sanat ve edebiyatın bu eşsiz gelişimi Lorenzo il Magnifico (1448-1492)'nun kişiliğinde koruyucusunu bulmuştur. Lorenzo, ayrıca Toscana halk türküleri biçiminde güzel şarkılar da bırakmıştır.

XVI. yüzyılda İtalya Savaşları ile birlikte İtalyan düşüncesi gücünü yitirdi, devrin siyasi ve dini kargaşasının etkisinde kaldı. Bir yandan çağın felaketleri, yazarları, bir düş edebiyatına doğru sürüklerken öte yandan bu felaketlerin tasarımı tarihçi ve düşünürleri çağlarının gerçeklerini anlama çabasına itiyordu. Eski İtalya'da daima gözde olan bu düş edebiyatı, bu yiğitlik hikâyeleri Ariosto ile yeni bir canlılık kazandı. Ludovico Ariosto, bir süre sonra edebiyat ve şiiri incelemeye koyuldu. Boiardo'nun XV. yüzyılda izlediği bir konuyu yeniden ele alarak Ariosto, "Orlando Frioso" (1516) adlı eserini yazdı.

Ariosto'nun eseri, XVI. yüzyıl İtalyan edebiyatını derin bir şekilde etkiledi ve çok tartışıldı. Diğer klasiklerle karşılaştırıldı. Tasso, belli bir ölçüde Ariosto'nun halefi oldu. Bu yazar, eski destanları tekrar yazma hayali içindeydi ve Homeros, Vergilius ve Hıristiyanlık şiirlerini yeni bir eserde toplamak istiyordu. "Amintayı " ve "Gerusalemme Liberata"yı yazdı. Eserlerine dini bir tema vererek karşı reformcu düşünce izlerine, devrinin gereklerine uymuştu. Tasso, kutsal şeylere dinsizliği karıştırmakla suçlandı.

İtalyada edebiyat alanında Rönesans Tasso ile amacına ulaştı. Duygu ve ifade özgürlüğü Trento Konsili tarafından yenilenen dini düşüncenin saldırıları altında kayboldu.

Diğer önemli bir kişilik de Machiavelli idi(1467-1527).İtalya da güçlü bir devlet düşü içinde, zeki ve cesaretli Cesare Borgia'nın hizmetine girdi. Medicilerin dönüşü üzerine resmi görevinden çekilen Machiavelli, zamanını "İl Principe" adlı eserini yazmaya verdi. Yazarın amacı İtalyan birliğini gerçekleştirmekti. Geçmiş olayların soğukkanlı ve nesnel olarak incelenmesi onu, insanları oldukları gibi ele alan tüm tedirginliklerinden arınmış bir hükümdarın bu birliği kurabileceği düşüncesine götürdü. Koyu milliyetçiliği ve hümanizmi, onda tüm ahlaki duyguları yok etti.

Her tür önyargıyı kenara atarak kişisel yararın üstünlüğünü bildiren Guicciardini, belki de daha çok Machiavelli'ci idi. "Storia d'İtalia" adlı eserini tam bir tarafsızlıkla yazacak ve ülkesinin gerilemesinde kaygısız kalabilecektir. Daima uyanık gözlemleri ve tarafsızlığıyla Guicciardini, bilimsel düşünceyle aynı kurallardan esinlendi.

Bu dönemde, edebiyat ve sanat alanındaki gelişmeye güçlü bir bilim hareketi eşlik etti. İtalyanların ilgisini özellikle tıp çekmiştir. İlk kez hastalık belirtilerini doğru bir şekilde tasvir eden ve bunları sınıflandıran İtalyanlar oldu. Frengi tespit edildi ve epidemioloji alanında yeni bir çığır açıldı. Anatomi ve cerrahi Floransalı Antonoi Benivieni, Colombo ve Cesalpini ile büyük bir gelişim gösterdi. Benivieni, patolojik anatomiyi kurdu. Bu arada organların anatomosi incelendi ve otopsilerin sonuçları saptandı.

Matematik ve astronomi alanında İtalyada Galilei'ye kadar gerçek bir bilgin çıkmadı. Hümanist düşüncenin mirasçısı olan Galilei, Leonardo da Vinci'nin bilimde, Machiavelli'nin tarihte yaptığı gibi olayların dolaysız gözleminden hareket etti. Matematikçi, fizikçi ve astronom olan bu bilgin, Venedik'in verdiği özgürlükten yararlanarak dinamik ve astronomi çalışmalarını yayımladı. Aristoteles'i reddederek Kopernik'in kuramlarını destekledi ve bu yüzden din bilginlerinin muhalefetiyle karşılaştı. Engizisyon mahkemesi önüne çıktı ve yerin güneş çevresinde döndüğünü bildirdiği "Dialogo Soprai due Massimi Sistemi del Mondo, Ptolomaico e Copernico" (İki Büyük Yer Sistemi, Ptolemaios ve Kopernik Sistemleri Üstüne Konuşmalar) adlı eserinde bulunan hatalardan vazgeçmek zorunda kaldı.

İtalyan Rönesansı

İtalya'da bilginler gibi şair ve düşünürler İlkçağ ekolünü örnek almış, mimar, heykeltıraş ve ressamlar İlkçağ anıtlarının kalıntıları üstüne eğilmişti. Gotik üslubun vardığı aşırılık ve abartmaların yerini, Rönesans eserlerinde sadelik ve arılık aldı. Başka ülkelerde olduğu gibi burada da XV. ve XVI. yüzyıl insanları artık geçmişten kopma bilincine varmıştı.

Floransa, hümanizmin beşiği olmuştu. Ayrıca sanatların da merkezi durumuna gelmişti. Brunelleschi (1377-1446) mimari mantığa uygun yeni anlayışı hissedilir hale ilk geti-

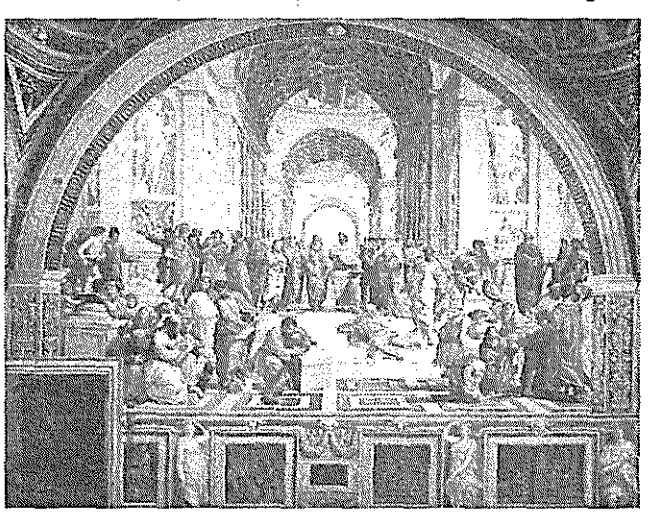

ren ustadır. San Lorenzo da İlkçağ mimarisinin anlamını yeniden buldu. Mimari kuramcı Leon Battista Alberti (1404-1472), Rimini'de Malatestiano Tapınağı'nda ve Napoli'de Alphonse d'Aragon Zafer Anıtı'nda, Rönesans sanatına kesin biçimini verdi.

Kişiliği ve iç dramıyla Michelangelo, Rönesans sanatına son biçimini verdi. Eserlerinde üzüntülü karşıtlıklarla dolu yaşamının panteizmini yansıttı. Rönesans sanatı biçim tutkusuyla heykel ve resmin sıkı bir dayanışma yapmasını sağladı. XV. yüzyılın ilk yarısında gerçekten orijinal bir düşünceye varabilmek için başka yerlere de bakmak gerekiyordu. Bu bakımdan Pablo Uccello kendine özgü düşüncesi olan ressamlardan biri idi.

Botticelli sadece ressam değil, ayrıca ilkçağ mitolojisi ile dolu Hıristiyan simgeciliği ile payen simgeciliği arasında kalmış bir hümanistti.

Floransa yanında Padova ve Ombria'da başka ekoller gelişti. Leonardo da Vinci, Rafaello ve Michelangelo ile resim sanatı yeni bir devre, Rönesans'ın en parlak devrine girdi. Adriyatik'e özgü ışık oyunlarını verme arzusu ve doğuya yönelmiş tüccar şehrinin bolluğunun esinlendirdiği yeni bir Rönesans Venedik'ten çıkmıştı. Rönesans, Bellini ve Vittore Carpaccio ile Venedik'de doğdu. Bu sanatçılar Venedik bayramlarının çekiciliğini ve parlaklığını vermek çabasında idiler. Bunların halefleri Giorgone, Lorenzo Lotto ve Palma Vecchio nefse ilişkin ve parıltılı resimlerinde Venedik ekolünün üç büyük ustasının, Tziano, Tintoretto ve Veronese'in öncüleridir. Tintoretto, İtalyan Rönesansının son temsilcisi ve XVII. yüzyıl resim sanatının biçim öncüsüdür.

Lorenzo il Magnifico, Toscana halk türküleri biçiminde güzel şarkılar bıraktı

Fransız Hümanizmi

Fransız Rönesansı gerçekte İtalyan uygarlığı ile uzun bir ilişki sonucunda doğmuştur. 1494'de İtalyan Savaşları sırasında Fransızlar hümanizmin yeni güzelliklerini tanıdılar. Nitekim XV. yüzyılın başından beri Floransa, yeni bir edebiyat ve sanata sahipken Paris iç savaşların dehşetini yaşıyordu. Fransa ancak Louis XI ile huzura kavuşabilmiş, hümanizmin tohumları da bu hükümdarın saltanatı sırasında atılabilmişti.

Humanizm, oluşumunu her şeyden önce matbaa makinesinin yaygınlaşmasına borçludur. Jean de la Pierre ve Guillaune Fichet, 1470'de matbaa makinesini Fransa'ya getirince Yunan ve Latin metinlerini basma imkânı doğdu. Ortaçağ'da edebiyat öğretimi yapılmaz, sanat fakültesi öğrencileri Homeros, Eflatun, Cicero ve Horatius'u tanımazken, Rönesans ustaları klasikleri incelemeye başladı. Önce metinleri açıkça anlaşılır hale getirmeye çalışan bu ustalar sonra-

dan öğretmenler yorumlamaya ve açıklamaya koyuldular. Bir süre sonra İtalya'dan gelen hocalar metinlerin Yunan baskılarını da birlikte getirdiler ve Fransa'da Yunan İlkçağı zevkinin doğmasına yardımcı oldular. Artık İtalyanların özellikle Erasmus'un etkisiyle Fransa hümanizme yönelmişti. Jacques Lefèvre d'Etaples İncil'i eleştirel bir yöntemle açıklamaya girişti ve böylece ilk Fransız reformcu akımını kurdu. Fransa'da Yunan ve Roma uygarlıklarını tanıma tutkusuna düşen aydın bir kesim oluştu. François I'in tahta çıkışı ile de hümanizm doruğuna ulaştı. İlkçağ'la ilgili her şeye merak saran bu kral, klasik yazarların eserlerini yayımlattı, College de France'ı kurdu. Bu okulda; Yunanca, Latince, İbranice ve matematik okutulmaya başlandı. Kralı örnek alan senyörler ve şehirler de hümanizmi korudu.

XVI. yüzyılın ilk yarısında iki önemli isim Rabelais ve Montaigne'dir. Bu iki sanatçı Fransız düşüncesinin farklı iki görünüşünü yansıttılar. Rabelais, Rönesans başlangıcının adamıydı. Montaigne ise bir din savaşçısı, insan mizacına pek güvenmeyen, kanılarında pek emin olmayan, ihtiyat ve bilgelikle yoğrulmuş bir yazardı. İtalyan uygarlığı ve kamu yaşamı ile olan ilişki Montaigne'i yumuşattı. Başlangıçtaki Stoacılık daha esnek, daha kendine özgü bir bilgeliğe yerini bıraktı.

Fransız Rönesansı

Fransız Rönesans İtalyan düşüncesinden hareket ederek edebiyat ve sanat alanında özgün eserler verdi. Düşünce alanında Fransa Gotik anlayışla Rönesans anlayışı arasında bölünmüştü. İtalyan anlayışı yavaş yavaş zafere ulaştı ve kısa süre sonra yerini Fransız anlayışına bıraktı.

Fransa'da Rönesans, önce yaşama biçiminin genişlemesiyle belirgin hale geldi. Savaş gerekleri ve baskısından kurtulan sivil mimari askeri öğeleri bir yana itti. Şatolar en iyi yerleşme yerleri oldu ve şehirler artık savunma duygusundan esinlenmeyen sanat anıtlarıyla doldu.

Rönesans mimarisi ancak Henry II devrinden başlayarak zafere ulaştı. Bu devri, Pierre Lescot, Philibert de l'Orme ve Jean Bullant gibi üç büyük sanatçı temsil etti. Tıpkı mimari gibi heykeltıraşlık da Fransız geleneği ile İtalyan geleneği arasındaki bu etki savaşını yansıtır. Bunda hiç kuşkusuz İtalyan Savaşları'nın payı olmuştur. Resim sanatı, mimari ve heykeltıraşlığa oranla daha sönük kalmıştır. XV. yüzyıl ustaları Jean Fouquet ve Avignon Okulu henüz Ortaçağ geleneğine bağlıydı. Rönesans ilkelerinin etkinliğini görmek için Fontainebleau Okulun'u beklemek gerekecekti. Resimde Fransız rönesansı Clouet ile başladı.

Kuzeyde Hümanizm ve Rönesans

Avrupa'nın kuzey ülkelerinde Rönesans çok daha geç başladı ve İtalya ile Fransa kadar bütünlük sağlayamadı. Bunun nedeni yeni kültürün Latin ruhundan hareket etmesi ve bu ülkelerde dinin düşünce eylemlerinin erkenden tekeline almış olmasıydı. Almanya, Hollanda ve İngiltere sıra

ile Rönesans hareketine katıldılar. Hümanizmin bütün Avrupa ülkelerine yayılmasını sağlayan baskı makinesi Almanya'da icat edildi.

İbranice'yi inceleyen ve Yahudi olmayan ilk bilim adamı Johannes Reuchlin bilgilerinin evrenselliği ile hümanizm hareketinin başında yer aldı. Yahudi dili ve filolojisi üstüne yorumlar getirdi. Bu bilginin reformcu eğilimi ve İbranice eserlerin toplatılmasına karşın yaptığı bir protesto din çevrelerinin hakkında kovuşturma açması ile sonuçlandı.

Kuzey ülkelerinin en büyük hümanizm temsilcisi Erasmus oldu. Alaycı ve liberal kafalı olan Erasmus, araştırmalarında teolojik ve skolastik yöntemlerin sıkıntısı ile erkenden karşılaştı. Manastır hayatı onu Yunan ve Latin kültürünü incelemeye itti. Erasmus'un

Resimde Fransız rönesansını başlatan Clouet'un bir eseri

Kopernik'in astronomi çalışmalarını betimleyen bir tablo

dostu ve tilmizi İngiltere şansölyesi Thomas More'da düşünce özgürlüğünün ve ilginç bir gözüpekliğin kanıtlarını verdi. Düşüncesinin genişliğini, Eflatun'un "Devlet"i örneği üzerine kurdu ve zamanın gereklerine uyarlanmış olan "Ütopya" adlı eserinde ortaya koydu. Ancak düşünce özgürlüğüne bağlılığı yaşamına mal oldu.

Kuzey ülkelerinde hümanizm, parlak bir başlangıçtan sonra dini çatışmalar ve hükümdarların hoşgörüsüz davranışları ile engellendi. Bununla birlikte kültür alanında Erasmus'un kitapları gibi temel eserler bıraktı. Ayrıca fen dalında getirdikleri ile İtalya ve Fransa'yı geride bıraktı. Almanya, doğu bilimleri mineraloji ve coğrafya alanında büyük çalışmalara sahne oldu. Polonya, modern astronomi kurucusunu Micolaj Copernik'i (1473) yetiştirdi.

Buna karşılık sanat dalında Rönesans, kuzey ülkelerinde güneye oranla daha zayıf kaldı. Almanya bu yüzden XVI. yüzyılın sonuna kadar klasik mimariyi tanımadı. Rönesans, Hollanda'da da Almanya'da olduğu gibi geç başladı.

KİLİSE - DEVLET ÇATIŞMASI VE REFORM

Papanın gücü tek başına tüm feodal lordlardan daha etkiliydi. Kral-papa çatışması şu alanlarda etkin şekilde başladı: Kilise halktan bağış ve vergi toplayarak ekonomik yönden büyüyordu. Halkı dinsel konularda etkileyerek kraldan çok kendine bağımlı kılıyordu. Halkın yargılanması kralın mahkemeleriyle beraber kilise mahkemelerinde de yapılıyor, bu kralın gücünü zayıflatıyordu. Kilise ayrıca kralın uygulamalarını eleştirerek ülkenin ve yönetimin içişlerine karışarak ulusal devletin gücünü gölgeliyordu. Böylece halk hem kilisenin uyruğu hem de krallığın uyruğu, hem krala hem de kiliseye vergi veriyor, kilisenin ve krallığın eğitimini alıyor, her ikisinde de yargılanıyordu. Ortada iki başlı bir iktidar vardı. Burjuva sınıfı, kilisenin feodal yapıyı koruyucu ve kendi gelişimini engelleyen yapısına karşı kralın yanında savaşa girdi. Bu sınıf yanına kilise sistemini eleştiren dinsel kesimi de alarak kilise iktidarına karşı mücadeleye girdi. Dine karşı bu dinsel savaş Protestan reformu olarak yürüdü. Burjuvazi böylece ikinci büyük savaşına Protestan reformcularını yanına alarak Katolik kilisesine karşı girdi.

Krallıkla çatışmaya giren papalık gerek halk üzerinde uyguladığı sistemli sömürü politikasıyla, gerek vazgeçemediği lüks tutkusu nedeniyle kısa sürede geniş kitlelerin tepkisini çekmeye başladı. 15. yüzyıl başlarında kilisenin dünya işlerine karışmasını eleştiren ve onun bu etkisini insanların üzerinden çekmesi gerektiğini savunan düşünürler ortaya çıkmaya başladı. Kilisenin her yönüyle yeniden düzenlenmesi istekleri gittikçe arttı ve geniş halk kitleleri arasında ağırlık kazanmaya başladı. İngiltere'de John Wycliff'ın ve Bohemye'da Jan Hus'un ortaya attıkları reform önerileri halkın antiklerikal düşüncelerini körüklüyordu. Din adamlarının dünyevi yaşama karışmalarına duyulan düşmanlık artıyordu. Wycliff ile Hus bir yandan dinsel törenciliğe, iman konusundaki dinsel hiyerarşi anlayışına ve papanın kilise içindeki mutlak egemenliğine karşı çıkıyorlar, öte yandan kilisenin servet edinmesini eleştirip kilise mallarından vergi alınmasını, kilise vergilerinin kısıtlanmasını ya da kaldırılmasını ve endülüjans satışlarının yasaklanmasını savunuyorlardı. Tüm bu görüşler reform hareketlerini başlattı.

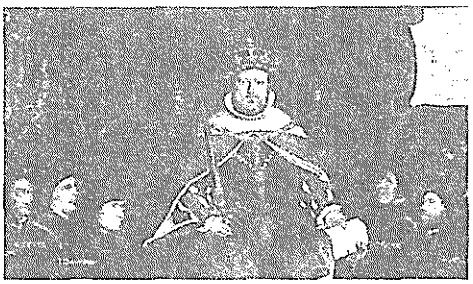

VIII. Henry papalığın yetkisini ret ederek İngiltere'de dinsel reformun başlangıcını oluşturdu.

Bütün bunlar Reform'un başlangıç günü sayılan 31 Ekim 1517'de tüm Azizler Yortusu'nun arifesinde Luther'in Wittenberg'de Schlosskirche'nin kapısına Doksan Beş Tez'i asmasından önceki reform kıpırtılarıydı.

Luther'e göre kendisiyle önceki reformcular arasındaki fark, öncekilerin kilise yaşamındaki yozlaşmaya karşı çıkmakla yetinmelerine karşılık, onun sorununun kökenini, kilisenin kurtuluş ve kayra öğretisindeki sapmayı hedef almasıydı. Tanrı'nın karşılıksız kayrasının endülјanslara ve bu dünyada iyi iş işlenmeye bağlanmasına katkıda bulunabileceğin öğretisinin İncil'lerde yer almadığını savunuyordu. Luther'in kilisenin etik ve ilahiyat bakımından yenilenmesiyle ilgili yaklaşımının ipuçları buradaydı: Kutsal metinlerin tek başına bağlayıcılığı (sola sciptura) ve işlerle değil yalnızca imanla (sola fide) aklanma. Luther Katolik Kilisesi'yle bağları koparma yanlısı olmamakla birlikte papalıkla çatışma kaçınılmazdı. 1520'de Worms'daki İmparatorluk Meclisi (Diet) önünde yargılandı, ardından da aforoz edildi. Kilise içinde reformu amaçlayan hareket sonunda Batı Hıristiyanlığın bölünmesine yol açtı.

Almanya'daki Reform kısa sürede farklı akımlara dönüştü; bunların çoğu Luther'in girişiminden bağımsız gelişti. Huldryc Zwingli Zürich'te oluşturduğu dinsel yönetim çevresinde devleti ve kiliseyi Tanrı'ya hizmet amacı içinde birleştirdi. Zwingli iman yoluyla aklanma önertisinin öneminde Luther'le anlaşıyor ama Komünyon ayini konusunda ondan çok daha köktenci bir görüş benimsiyordu.

Zwingli'nin çevresinden, ondan daha köktenci olan bir başka grup doğdu. Köktenci Reformcular kutsal metinlerin bağlayıcılığı ilkesinin ödünsüz uygulanması gerektiğini savundular ve çocukların vaftiz edilmesine karşı çıkarak Zwingli'den koptular. Çocukluklarında vaftiz edilenleri yetişkinken yeniden vaftiz ettikleri için Anabaptistler adını alan grubun İsviçre'deki kolu her türlü yemin etmeyi reddetti, silah taşımaya karşı çıktı ve kilise ile devletin kesin olarak birbirinden ayrılması gerektiğini savundu. Protestanlığı benimsedikten sonra Fransa'dan kaçan Fransız avukat Jean Calvin'i izleyenler Protestanlığın öteki önemli kollarından Kalvenciliği oluşturdular. Calvin Basel de yeni Reform hareketinin ilk kapsamlı ve sistematik ilahiyat incelemesi olan Christianae religionis institutio'yu (Hıristiyan Dininin temelleri) yayımladı. Calvin Luther'in iman yoluyla aklanma önertisini paylaşmakla birlikte, dinsel yasalar ile İncil'i kesin çizgilerle ayırmaya çalışan Luther'e göre Hıristiyan toplumu içinde yasalara daha olumlu bir işlev yüklüyordu. Calvin, Tanrı'nın seçilmiş kullarından

oluşan disiplinli bir toplum idealini Cenevre'de sınama imkânı buldu.

16. yüzyıl boyunca Reform hareketi öteki Avrupa ülkelerine de yayıldı. Yüzyılın ortalarında Luthercilik Kuzey Avrupa'da egemenliği kurulmuştu. Kralların çok zayıf, soyluların güçlü, kentlerin de az olduğu, ayrıca dinsel çoğulculuğa öteden beri alışkın olan Doğu Avrupa ise daha köktenci Protestanlık biçimlerine açıktı. İspanya ve İtalya ise Karşı Reform Hareketi'nin merkezleri oldu, Protestanlık buralarda hiçbir zaman etkinlik kuramadı.

İngiltere'de Reform hareketinin kökleri dinsel olmaktan çok siyasaldı. Papa VII. Clemens'ten boşanma izni alamayan VIII. Henry papalığın yetkisini reddetti ve 1534'te başında kralın bulunduğu Anglikan Kilisesi'ni kurdu. 16. ve 17. yüzyıl çeşitli yasalarla Katoliklerin ibadeti yasaklandı, yurttaşlık hakları kısıtlandı, bazı Katolik papazlar idam cezasına çarptırıldı. Bu ceza yasaları 1791, 1832 ve 1926'da

Jean Calvin Protestanlığın öteki önemli kollarından Kalvenciliği oluşturdu.

çeşitli yasalarla yürürlükten kaldırılacaktı. Siyasal sonuçları bir yana, Henry'nin attığı adımlar İngiltere'de dinsel reformun başlangıcını oluşturdu. The Book Of Common Prayer (Toplu Dua Kitabı) adıyla İngilizce bir ayin kitabı düzenlendi. Cenevre'de kaldığı sürede Calvin'den etkilenen John Knox Presbiteryenliğin İskoçya'da devlet kilisesi olmasına öncülük etti. Böylece İskoçya ve İngiltere'nin birleşmesi sağlandı.

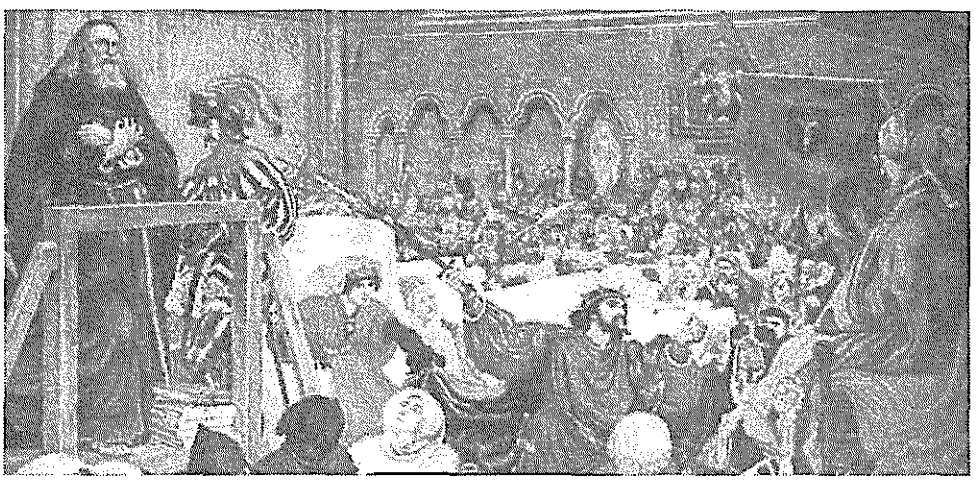

İngiltere'de John Wycliff'ın ortaya attığı reform önerileri halkın antiklerikal düşüncelerini körükledi.

XVI. YÜZYILDA AVRUPA'DA SİYASİ DURUM

Fransa Yüzyıl Savaşları'ndan çıktıktan sonra birliğini kurmuş ve henüz kendisine ait olmayan toprakların ilhakını hazırlamıştı. Kültür ve dil birliğiyle sağlamlaştırılan Fransız Birliği gerçek anlamda kurulmuştu. Krallık iktidarı, devrin iktisadi refahı ve Roma hukukunun incelenmesi sonucunda geliştirildi ve kendi oluşturduğu örgütlenme imkânı buldu; kralların iradesi tüm düşüncelerin önünde gelecekti. Ayrıca saray maiyetinin büyük bir önemi vardı, merkeziyetçi monarşinin ilk düzenli hizmetini bu çevre yapmaktaydı. Kralın yanında bir hükümet konseyi bulunuyordu.

İspanya ise XVI. yüzyılda tarihinin altın çağını yaşadı. Katolik kralların yönetiminde, hızla kurulan ve kabul edilen bir mutlakıyet sayesinde Iberik Yarımadası, Avrupa'nın en güçlü, en kararlı devleti oldu. İspanya, birliğini kurar kurmaz, Yeni Dünya'nın fethine girişti; İspanya'da Aragona ve Castilla krallıkları kuvvetlerini birleştirip Magrıplarla, sonra Katolik olmayanlarla, engizisyon yoluyla mezheplerle mücadele ettiler. Felipe II (1556) gerçek bir merkezi idare kurdu. Felipe II'nin üç büyük uğraşı adalet, ordu ve maliye oldu. Daha XVI. yüzyıl sonunda İspanya dış ülkelerde gücünü yitirmeye yüz tutmuş ve içeride çok büyük bir iktisadi bunalımın eşiğine gelmişti. İspanya çökme dönemine girdi.

İngiltere ise XVI. yüzyılda taht sorunları, dini sorunlar ve parlamentonun hak iddialarıyla siyasi bunalıma sürüklenmişti. Henri VIII, monarşinin otoriter niteliğini bir kez daha göstererek; zora dayanan bir yönetim uyguladı. İç güçlüklerine rağmen, İngiltere gücünü artırmaya devam etti. İngiltere tarihinin en kanlı devirlerinden biri olan Mary Tudor'un saltanatı Katolik kilisesinin yeniden kurulması ve Protestanların kovuşturulmasıyla geçti. Elizabeth I, içeride durumu düzelterek ülkenin iktisadi ve kültürel gelişimi çabasına girdi.

Katoliklerle, tahtta iddiası olan Mary Stuart ile mücadele etti. Yine bu dönemde İspanyol donanmasını tahrip eden İngiltere denizlerde üstünlük kazandı. Elizabeth öldüğü zaman (1603), ardında iktisadi ve kültürel bakımdan gelişmiş bir ülke bıraktı.

XV. yüzyıl sonunda kutsal Roma-Germen İmparatorluğu haritasına bakıldığında küçük parçalara bölün-

müş ve kargaşalık içinde birçok küçük devletler görülür. Bu haritada bir yandan büyük devletler arasına sıkışmış kilise prenslikleri, öte yandan küçük Frank toprakları olan özgür şehirler vardı. Bu parçalanma içinde birkaç siyasi birlik olarak Brandenburg, Saksonya, Bohemya ve Avusturya göze çarpıyordu. XVI. yüzyılın dini sorunları her prensliğin bağımsız niteliğini daha belirgin hale getirdi.

İmparatorluk siyasi gücünü yitirdiği ölçüde krallar kendi devletlerinde durumlarını kuvvetlendiriyordu. XV. yüzyıl başından beri imparator unvanını ellerinde bulunduran Habsburglar, yavaş yavaş kendi toprakları olan Avusturya ve Bohemya'yı Germen dünyasının merkezi haline getirmeye çalıştılar. XVI. yüzyıl İtalya'sında ise her birinin kendisine özgü yönetim biçimi olan bağımsız devletler vardı: Cumhuriyetler, aristokrat hükümetler, prenslikler ve krallıklar yarımadanın siyasi hayatını bölüşmüştü. Bununla birlikte Almanya'ya oranla, burada Ortaçağ'dan beri bir milliyetçilik duygusu belirmişti.

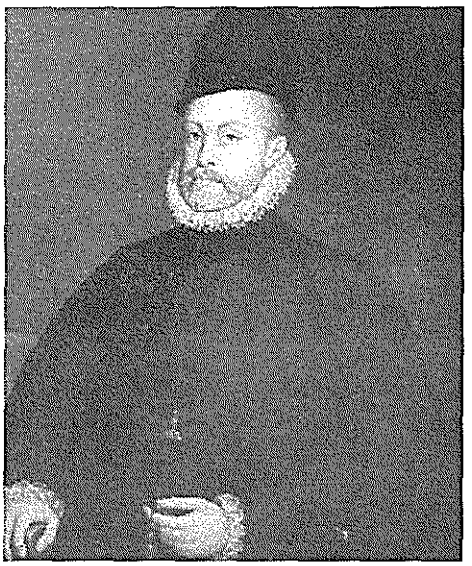

İspanya'da gerçek bir merkezi idare kuran II. Felipe

İskandinav ülkelerinde Danimarka, Norveç ve İsveç krallarının 1397' de kurduğu "Kalmar Birliği" sonunda savaşa neden oldu. Danimarka kralının üstünlük havaları İsveç'in çekilmesi ve Danimarka tarafından işgaliyle sonuçlandı. İsveç bağımsızlığa kavuşurken Lutherciler kuzeyde yayıldılar.

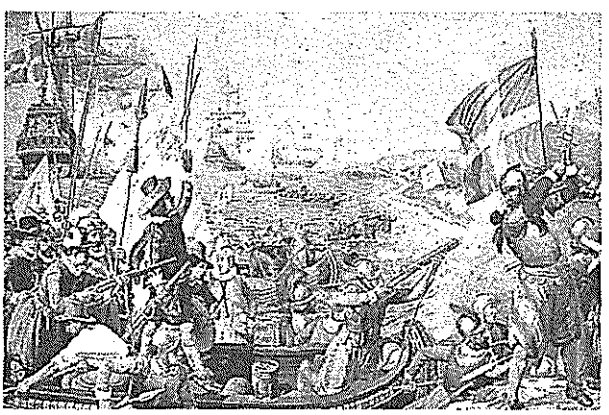

Kalmar Birliği sonunda çıkan savaş, İsveç'in çekilmesi sonucu Danimarka işgaliyle sonuçlandı

Polonya, Batı etkisine en çok açık Doğu ülkesiydi. Roma Kilisesi'nin bir üyesiydi ama henüz bir millet değildi, XV. yüzyılda.'da siyasi çatı kurulamamıştı. İktidar toprak aristokrasisinin, iktisadi hayat ise Alman ve Yahudilerin elindeydi. Lutherci propagandanın çok erken başladığı Hollanda ve Felemenk'te Reform İspanyol hâkimiyetine karşı milli bilincin bir ifadesi oldu.

RUSYA'DA DEĞİŞİM VE BATI ETKİSİ

Moskova devletinin merkezileşmiş ve otokratik düzeninin varlığını sürdürebilmesinin baş nedeni, bu kez bozkırdan değil, Batı'dan gelen yeni bir dış tehlikenin görülmesiydi. Batı baskısının askeri-siyasal ve dinsel-kültürel olmak üzere iki boyutu vardı. Askeri bakımdan, IV. İvan, gösterdiği büyük çabalara karşın, İsveç'e ve Polonya'ya toprak kaptırmaktan kurtulamadı.

Michael Romanov'un Çar ilan dilmesiyle Romanov hanedanı 1917'ye dek Rus tahtında kaldı.

İvan, 1557-1582 Livonya Savaşı'na, Hazar Denizi'ne açılan yeni elde ettiği kıyılara, bir de Baltık Denizi'ne açılan bir pencere eklemek gibi büyük umutlarla başlamıştı. Umutlarının tersine bu savaş, Moskova devletini çok uğraştırdı ve yenilgiyle sonuçlandı. Bir kuşak sonra, Rusya'nın tahtının gasp edenler tarafından yönetilmeye başlandığı ve iç savaşın tüm Rusya topraklarına yayıldığı sıkıntılı yıllar döneminde, Polonya-Litvanya devleti karşı saldırıya geçti.

Bir Polonya ordusu 1608'de Moskova'yı ele geçirdi ve bir kukla hükümet kurdu. Fakat çok geçmeden, Rus toplumunun tüm sınıfları arasında yabancılara karşı büyük bir tepki doğdu. Aynı tarihlerde Polonya'da ortaya çıkan iç karışıklıklar istilacıları zayıflattı. İstilacılar, bu nedenle 1613'te çekildiler ve Moskova Patriği, oğlu Michael Romanov'u Çar ilan etme olanağını bulabildi. Romanov hanedanı 1917'ye dek Rus tahtında kaldı.

Otuz Yıl Savaşları sırasında İsveç gücünün Almanya'ya yönelmesi ve Polonya'nın bu kavganın sonuçlarından kaygı duyması, dolaylı olarak

otokratik Rusya'nın varlığını sürdürebilmesine yardımcı olmuşsa da teknoloji ve zenginliği henüz Batı'daki ülkelerin çok gerisinde olduğu sürece, ülke hiç de sağlam temellere dayanamazdı. Öte yandan, acı bir terslikle, Batı'yla aradaki farkı kapatma ve Batı'ya yetişme yolunda gösterilen bilinçli ve büyük çabalar, kuvvete başvurmayı gerektirdi. Bu durum Rusya'nın Batı kurumlarıyla ve Batı toplumsal ilişkileriyle arasındaki farkı daha da belirginleştirdi.

Batılılarla ilişkinin Rus dinsel ve kültürel yaşamı üzerindeki etkileri hemen hemen askeri-siyasal sıkıntılar kadar sorun oluşturdu. Rusların, Batı'nın zenginliğinin ve tekniğinin açık üstünlüğüne bir karşı saldırı yöneltebilmeleri ve bunları değersiz gösterebilmeleri için şiddetle bir ulusal görev duygusuna gereksinimleri vardı.

Bu nedenle, Konstantinopolis'in 1453'te Türklerin eline geçmesinden sonra Ruslar, Ortodoks Kilisesi'nin ülkelerindeki dalının gerçek Hıristiyanlığın son kalesi olduğuna kendilerini kolaylıkla inandırdılar. Gururlarını okşayan bu görüş, Cizvit misyonerler Polonya'ya yerleşip Protestan muhaliflerini kısa zamanda bozguna uğratıp, Ortodoks Hıristiyanları Katolikliğe çevirmek görevine sarıldıkları 1565 yılından sonra sert bir saldırıya uğradı.

Bu tarihlerde, Ortodoks halkı dinsel konularda Kiev'in yetkisini tanımış olan Batı Rusya topraklarının geniş bir şeridi de Polonya-Litvanya

III. İvan, Moskova'nın görkemini artırmak için Kızıl Meydanı'nı süsleyen ünlü Aziz Basil Katedrali'ni yaptırdı.

devletinin sınırları içindeydi. Bu nedenle, 1596'da Kiev Metropoliti, kendine bağlı piskoposların çoğuyla birlikte Hıristiyan öğretinin Papalıkça benimsenen tanımını kabul ettiği zaman, Moskova devleti halkı büyük bir şaşkınlık geçirdi. Urayna Kilisesi'ne, Slav dinsel törenlerini uygulamaya devam etmesi izninin verilmesi, Ortodoksların duydukları derin üzüntüyü azaltmadı.

Roma Katolik öğretisini savunan Cizvit kanıtlarının sağlam karşı kanıtlarla etkili bir biçimde çürütülmesi güç işti. Ayrıca Rus kilise kitapları, her yerde birbirinin aynı değildi. Bazı kopya ve çeviri yanlışları kutsal metinlerin en bilinen yerlerine, Komünyon töreniyle ilgili tümcelere kadar girmişti. Dostça olmayan eleştirilerle bu yanlışlar kendilerine gösterilmediği sürece, Rus din adamları bazı yerel farklılıklara karşın, geleneksel formüllerde birleşmek yolunda bir güçlükle karşılaşmamışlardı.

Fakat Cizvit bilginler, bu yanlışları suçlayıcı bir tutumla gösterince, Ortodoks Rusya'nın Hıristiyan gerçeğe yalnızca kendinin sahip olduğu savı nasıl ayakta tutulabilirdi ki? Daha kötüsü, geçmişten kalma, birbirinden farklı kafa karıştıran metinler içinden asıl gerçek, özgün kutsal parça nasıl ortaya çıkarılabilirdi? Rus kilisesinin geleneksel bilginliği ve sofuluğu, bu sorunu hiç de çözebilecek yetenekte değildi.

Bununla birlikte Ruslar, kuşku duyulmayacak bir olguya sarılabildiler. Yunan Hıristiyanlığı, Cizvitlerce böylesine beceriklilikle savunulan Latin Hıristiyan geleneğinden daha eskiydi ve bu nedenle daha özgündü. Gene de, Rus dinsel tören kitaplarını Yunan örneklerine uydurmak için değiştirmek, geçmişte bir yanlışlığın yapıldığını kabul etmek anlamına geliyordu ki, Rus kilisesi bunu kolay kolay içine sindiremedi. Kurtuluşun dinsel törenlerin doğru yapılmasına bağlı olduğunu düşündüler. Bu yolda bir yanlış -hatta yanlışlığın yapıldığının kabul edilmesi bile- tüm Ortodoks dogmanın yapısını tehlikeye sokacaktı.

Batı Avrupa'nın kültürel başarıları, Rusların karşısına kuşkusuz yalnızca dinsel bilginlik ve propaganda giysileri içinde çıkmış değildi. III. İvan, Moskova'yı taş yapılarla güzelleştirip görkemini artırmak için, İtalyan işçilerinin ve mimarlarının getirilmesi göreneğini başlattı. İtalyan taş işçiliği ve süsleme motifleri, Rus ahşap kilise mimarlığıyla birleşip İran inceliğiyle canlandırılınca, Moskova'nın Kızıl Meydanı'nı süsleyen ünlü Aziz Basil Katedrali'ni oluşturdu. Bu şaşılacak güzellikte ve son derece başarılı yapı, 1556'da Astrahan Hanlığı'na karşı kazandığı zaferi kutlamak üzere, IV. İvan adına yapılmıştı.

Ruş ikona ressamlığı da bu dönemde doruğuna ulaştı. Sanatçılar, İtalya'dan ve Bizans'tan aldıkları resim becerilerini, sözcülerinin Roma Katolik Kilisesi'nin eleştirilerine etkili bir yanıt bulamadıkları Rus Ortodoks Kilisesi'ni uzun yıllar boyu ayakta tutan sofuluğu dile getirmek için kullandılar.

İspanyol ve Portekiz filoları, hem

EKONOMİK DENGELER VE TİCARETİN YAYILMASI

Akdeniz'de hem Hint Okyanusu'nda, İslam deniz gücüne meydan okuyup en önemli deniz savaşlarında onları yendiler. Gene de bu iki İberik Yarımadası devletinin deniz gücü, hiçbir zaman İslam gemiciliğini bu denizlerden sürüp atacak büyüklükte olamadı. Bu nedenle, Akdeniz'de görülen uzun deniz savaşları 1578'de, yarışmanın başladığı 1511'deki noktada, Türk deniz gücünün başatlığını onaylayarak sona erdi.

Hint Okyanusu'nda ise küçük ve hafif İslam gemileri, Portekizlilere kaptırdıkları ticaretin çoğunu yeniden ele geçirdiler. XV. yüzyılın sonlarına doğru Portekizliler, limana giriş harçlarına gereksinmeleri olduğundan, İslam teknelerinin denetimleri altındaki limanlara kabul edilmeleri için bir karar bile aldılar. Ancak 1600'den sonra, denizlerde yeni bir güç dengesi ortaya çıkmaya başladı. Hint Okyanusu'nun ve Akdeniz'in önde gelen ticaret gemileri olan İspanyol ve Portekiz teknelerinin yerini Felemenk, İngiliz ve Fransız gemileri aldı. Bu değişiklik, kısa dönemde Müslümanların bir zaferi gibi göründü. Çünkü, hem Akdeniz'de hem de Hint Okyanusu'nda yeni gelenler, bu denizlere adımlarını, Müslüman yöneticileriyle yaptıkları özel ittifak anlaşmalarıyla attılar ve herhangi bir misyonerlik çabası göstermekten kaçındılar. Bu, Avrupalıların denizlerde izledikleri politikada büyük bir değişikliğin belirtisiydi. Portekizliler ve İspanyollar, misyonerlik etkinliklerine ticaret kadar önem vermişlerdi. Yeni Felemenk, İngiliz ve Fransız tacirleri ise dinsel propaganda alanını Müslümanlara bıraktılar.

Bununla birlikte, uzun dönemde yeni gelenlerin ekonomik etkinliklerinin, geleneksel İslam yaşam biçimlerini, İberik Yarımadası'ndan gelenlerin dini propagandalarının o zamana kadar yapabildiklerinden çok daha etkili bir biçimde dağıttığı görüldü. Çünkü Müslümanlar, Hazret-i Muhammed'in getirdiği dinin Hıristiyanlığın çarpıtılmış gerçeklerini düzelttiği, dolayısıyla ondan daha üstün bir gerçek olduğu yolunda İslam alimlerinin odağı olan bir inançla, en usta ve bilgince Hıristiyan misyonerlik çabalarına karşı bile etkili bir biçimde kapatılmıştı. Ancak İslam toplumunun elinde, özellikle Avrupa fiyat devriminin uzantılarının İslam dünyasını da sardığı bir dönemde,

ekonomik rasyonelleşmeye ve pazar ilişkilerinin yayılmasına karşı hiçbir önlem yoktu.

Kıyılardan uzak bölgeler, kuşkusuz bu tür etkilere en az açık olan yerlerdi. Denizden oldukça uzakta bulunan herhangi bir bölgede, kervan ticaretinin ve zanaatçı üretiminin, köy kasaba arası alışverişin ve lüks nesnelerde bölgelerarası ticaretin atadan kalma eski biçimleri, Avrupalıların ticaret yöntemlerinden, örgütlendirme yollarından ve enerjik davranışlarından hemen hiç etkilenmeksizin varlığını sürdürdü. Fakat kıyılarda, 1700 yılında kapsamlı değişiklikler görülmeye başlandı.

Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda, bir dereceye kadar Amerika kıtalarından getirilen mısır ve tütünle, Hindistan'dan getirilen pamuğa dayalı, ticarete yönelik tarım hızlı gelişmeler gösterdi. Romanya'nın, Bulgaristan'ın, Trakya'nın ve Makedonya'nın köylü toplulukları, Anadolu'da yaşayan öteki köylü topluluklarıyla birlikte, kendilerini ve hayvanlarını mısırla beslemeye başladılar ve böylece, yeni Amerika ürünü daha önce bildikleri ürünlerden daha verimli olduğu için eskisinden çok daha fazla miktarda buğday ve sığır ihraç edebilecek duruma geldiler. Karadeniz kıyılarıyla Ege'nin kuzeyindeki kıyılar bu gelişmenin başlıca merkezleriydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticarete yönelik tarımda görülen bu gelişme, imalatın gelişmesine yol açmadı. Zanaatçı loncaları, geleneksel yöntemlerine sımsıkı sarılmışlardı. İmalat alanında teknik gelişmelerin görülmeyişi ve girişimci enerjinin karşısına engellerin çıkarılması, Osmanlı dışsatımının hemen hemen tümüyle tarımsal ürünlerle sınırlanması sonucunu doğurdu. Bu durum, İtalyan kentleri Doğu ticaretini ele geçirdikleri zaman Bizans'ın, bağımsızlığının son yüzyıllarında içine düştüğü duruma benziyordu. Bu benzerlik, Osmanlı toplumunun ekonomik durumu hakkında hiç de iyi bir belirti değildi.

Avrupalı tacirler, Hint Okyanusu'nda kâr amacı güden sistemli ve örgütlü etkinlikleriyle, Asya toplumlarının ekonomilerini değiştirmeye başladılar. Avrupa'nın büyük ticaret kumpanyaları, Hindistan'a daha fazla mal satılarak gümüşün dışarıya akışının azaltılmasını isteyen ülkelerinin sürekli baskısı altındaydı. Ancak yünlü dokumalar ve Avrupa'nın öteki mamul ürünleri, genellikle Hint Okyanusu kıyılarındaki sıcak iklim bölgelerinde büyük miktarlarda satılabilecek şeyler değildi. Bu nedenle Felemenk ve İngiliz tacirleri, Asya limanları arasında yaptıkları kârlı bir ticaret etkinliği geliştirmek zorunda kaldılar. Ancak böyle bir iş onlara, karşılığında ülkelerinden Hindistan'a çok miktarda altın ve gümüş götürmek zorunda kalmaksızın, Avrupa'ya taşıdıkları Asya mallarına ödeme yapma imkânı sağlayabilecekti, böyle bir olanaktan yararlanmakta ise büyük başarı gösterdiler.

Örneğin İngilizler, Batı Hindistan'da iplikçilere ve dokumacılara pek büyük olmayan avanslar vere-

rak pamuklu dokuma üretimini örgütlediler. Verdikleri avansın karşılığında üretilmesini istedikleri bezin niteliklerini bildirdiler ve bu avansların çapını ayarlayarak, aynı zamanda pazara çıkan bezin miktarını etkileyebildiler. Böylece İngilizlerin saptadığı niteliklere göre üretilen "amerikan bezi" alıcıların karşılığında ticaret değeri olan herhangi bir şey verebildikleri yerlerde olmak üzere, Afrika ve Asya kıyılarında satıldı.

Bu tür bir alışveriş, daha önce ancak yaşam için en temel gereksinimlerini karşılayabilen oldukça basit toplulukların bulundukları Güneydoğu Asya kıyılarının birçok bölgesinde hızlı bir ekonomik gelişmeye yol açtı. Böyle bir ekonomik düzenle, örneğin Burma ve Siyam kıyıları, Cava ve Sumatra ile birlikte Filipin adaları daha çok tarımsal mallara dayanan hızlı bir ticari gelişme gösterdi.

Felemenk denetimi altında bulunan baharat adaları bölgesi, daha yoğun ve daha sistemli bir ekonomik yapı değişikliği geçirdi. Çünkü Felemenkliler, bu bölgede çok erken tarihlerde askeri fetih politikasına yaslanmışlar ve buralardaki yönetimlerin giderlerini, yerel beyleri dünya pazarlarında satılabilecek belli miktarlarda tarımsal malları vermeye zorlayarak karşılama yoluna başvurmuşlardı. Felemenkliler bu tutumlarıyla, bölgenin ileri gelenlerini plantasyon yöneticileri yapmış, çiftçileri de bir tür yarı serf durumuna düşürmüşler, buralara sistemli olarak yeni yeni ürünler sokmuşlardı.

İzledikleri politika, durmadan değişen pazar taleplerine uyan malları sağlayarak en yüksek kârların nasıl elde edilebileceği hesabına dayanan Felemenklilerin, Arabistan'dan getirilen kahvenin, Çin'den getirilen çayın ve Hindistan'dan getirilen şekerkamışının zorbalıkla üretilmesini istemeleri sonucu, bu bitkiler Cavalılar tarafından üretilmeye başlandı.

Hindistan'da ve Güneydoğu Asya'da, geleneksel yönetim yöntemleriyle yürütülen İslam siyasal egemenliği, Hintli dokumacıların ve Cavalı tarımcıların yaşamları açısından, kapitalist girişimlerden çok daha önemsizdi. Merkezleri Londra'da ve Amsterdam'da bulunan, sahipleri yalnızca hisse senedi denen resimlerle süslü kâğıt parçalarıyla belirlenen kumpanyaların adamları olan İngiliz ve Felemenkli görevlilerin yönettikleri yeni, pazara yönelik kapitalist girişimlerin, Yerlilerin yaşamları üzerinde çok önemli etkileri oldu. Ancak 1700'de durum bu kadar açık değildi.

O tarihlerde bir İslam devlet adamları, 1500-1700 döneminin başlarında, daha önceki Haçlı Seferleri kadar ciddi bir ilerleme olarak görülen İberik Yarımadası devletlerinin akınlarına başarıyla karşı koyduğunu, İslam'ın gerçek kurumlarının bu akınlar karşısında varlıklarını başarıyla koruduklarını düşünerek, haklı olarak övünebilirdi. İslam dünyası genişlemesini hızla sürdürmekteydi.

XVI. yüzyılda Avrupa'nın çeşitli ül-

AVRUPA'DA MUTLAKİYETÇİLİK VE DEĞİŞİM

kelerinde mutlakıyet dönemi başlıyor, gelişiyor ve iyice yerleşiyordu. Viyanalı Habsburglar'ın, artık imparatorluğun dünyayı ele geçirme hayalleri suya düşmüş; İspanya da üstünlüğünü kaybetmişti. Buna karşılık Fransa güçleniyor, üstünlük kazanıyordu. Louis XIV'ün mutlakıyet anlayışı Avrupa'da pek çok prense örnek olmaktaydı. Aynı yıllarda, Hollanda ve İngiltere gibi devletler de denizcilik ve ticaret sayesinde zenginleşiyorlardı. Bu ülkeler, Avrupa dengesinin bozulmasını önlemek bahanesiyle Louis XIV'e karşı bir güç hirliği kurmuşlardı; bu da İngiltere'nin yararına oluyordu. Çünkü 1688 ihtilalinden kısa bir süre sonra, mutlak monarşi ilkelerine karşı çıkan güçlerin atılımlarıyla İngiltere'de temsili hükümetin temelleri atılıyordu.

Henri IV, Nantes Fermanı'yla fesatçıların üstesinden gelmiş, Vervins Barış Antlaşması'yla da topraklarını yabancıların elinden kurtarmıştı. Henri IV'ün, saltanatının daha ilk günlerinde birçok tasarı vardı: Tarımın, ticaretin, imalathanelerin gelişmesine imkân hazırlayacak; yargılama yönetimini belli kurallar içinde düzenleyecek; devlet bünyesi içinde bir hiyerarşi kuracak, savaşmaya alışmış devlet ileri gelenlerinin krala bağlılığını isteyerek onları disipline sokacak, din adamlarının kendisine boyun eğmesini ve halkın yasalara saygılı olmasını sağlayacak ve kötü bir durumda hazineyi, iflastan kurtarma çareleri bulacaktı.

Kral, Protestanlardan sonra, bir türlü uzlaşmaya yanaşmayan Katoliklerle de uğraştı. Marit de Medicis'in naibliği sırasında devletin durumu kötüledi. Ana Kraliçe Etats Generaux'yu toplamak zorunda kaldı. Soylular, burjuvalar ve din adamları anlaşamadıkları için monarşi bu tehlikeyi de atlattı. Ana kraliçenin adamı Richelieu kardinal ilan edilince kraliyetin otoritesi arttı.

Krallık içinde düzenin yeniden kurulması, Fransa'nın Avrupa politikasında etkinlik kazanması, ancak Richelieu ile Louis XIII'ün anlaşmasıyla mümkün oldu. Richelieu, devlet adamı niteliklerinin hemen hepsine sahipti. Başbakanlığa tayin edilir edilmez, iç ve dış politikasının ana hatlarını çizdi. Richelieu, içerideki Protestanlardan çok Avrupa politikasıyla ilgileniyordu. Buna rağmen onun mutlakıyet anlayışı, devletin mahalli ida-

releri sıkı bir şekilde denetimden geçirmesini sağlamıştı. Richelieu, valilerin yetkilerini sınırlandırmış, onların yerine kendi davasına inanmış generalleri tayin etmişti.

Bazı önemli eksikliklere rağmen Richelieu'nün eseri olan monarşi, bir düzene girmişti. Onun çalışmaları, Louis XIV devrinin gelişmesini sağlayan temel oldu.

Richelieu, ölmeden önce Louis XIV'e Kardinal Mazarin'i tavsiye etmişti. Kral, Mazarin'i meclise aldı. Louis XIV'ün naibi Anne d'Autriche, Mazarin'i başbakan yaptı, böylece Richelieu'nün başlattığı olumlu çalışmaları sürdürecekti. Mazarin'in karakteri, siyasî dehası kadar güçlü değildi. Entrikacı, müzevir, titiz ve kuruntulu olan Mazarin değişik yöntemlerle Richelieunün izinde yürüyor, onun başlattığı işleri devam ettiriyordu.

Mazarin, bakanlığının son yıllarını, genç kralı eğiterek, ona devlet yönetimini öğreterek, mutlakıyetin kesinlikle yerleşmesi için ne gibi atılımlar yapması gerektiğini açıklayarak geçirdi. Soylular, kralın emirlerine boyun eğmekten başka bir şey yapamaz hale gelmişlerdi; siyasi amaçlı toplantılar yapmak onlara da yasaklanmıştı. Bütün bu disiplin hareketleri Louis XIV'ün mutlak idaresinin başlangıcını belirliyordu.

Mazarin, 1661 yılında öldüğünde, 23 yaşındaki genç kral Louis XIV tahta çıktı. Louis XIV'e, Richelieu ve Mazarin'in çalışmalarından sonra, barışın bozulmasını istemeyenlerin, düzene ve dirliğe özlem duyanların yaşadığı, kralın isteklerine göre biçime girebilecek bir krallık miras kalmıştı. O güne dek devletle kralın kişiliği hiç bu kadar bağdaşmamış, devlet kralın kişiliğinde görünmemişti. Louis XIV'e ve monarşi teorisyenlerine göre, her türlü otorite, güç, adalet, yalnız devletin değil, bir bakıma tanrısal gücün de yeryüzündeki temsilcisi olan kralın elinde olması gerekirdi. Monarşi, onlara göre, halkın veya parlamentoların rızasıyla doğmamıştı; bu tanrısal gücün verdiği bir hakti. Kral, hareketlerinden yalnız Tanrı karşısında sorumluydu. Mazarin, genç krala devlet yönetimi için üç bakan tavsiye etmişti: Le Tellier, savaş işleriyle uğraşacak; Hugues de

Louis XIV'ün mutlakıyet anlayışı Avrupa'da pek çok prense örnek oldu.

Lionne, siyasi yönetici olacak; Nicolas Fouquet de maliyeyi yönetecekti.

Louis XIV, önce maliye Fouquet'ye bırakmıştı, ama sonra onun yerine Colbert'i getirdi.

Colbert, kralın bakanları arasında da en önemli yeri işgal ediyordu; çünkü o, maliyeyi, iktisadi hayatı, donanmayı ve güzel sanatları yönetiyordu. Colbert, bakanlık görevinde uzun süre kalabilmiş (1661-1683), tasarılarını geliştirip uygulayabilmiş ve dikkate değer bir eser ortaya koyabilmişti.

Louis XIV'ün ölümünden sonra Fransa'nın yürekler acısı durumu halkın yüzünde bir şamar gibi patlayınca, toplumun düşüncelerinde ve inançlarında değişiklik eğilimleri başladı. Hazine iflas halindeydi. Kıtlık baş gösterdi. Fransa'nın, Avrupa'da güçlüklerle karşılaşmasına rağmen, kolonilerinde sömürge yöneticilerinin cesareti ve işleri ustaca yürütmeleri sayesinde durumu değişmemişti. Ama ülke içinde durum iyice sarsılmıştı. Vauban ve Finelon Fransa'nın durumunu teşhis edip yeni fikirler geliştirdiler.

OTUZ YIL SAVAŞLARI

Otuz Yıl Savaşları XVII. yüzyılda Hıristiyanlığın Avrupa kıtasındaki mezhep kavgalarının 1618-1648 yılları arasındaki safhası olarak adlandırılan bir dönemdir. XVI yüzyılda başlayan mezhep kavgaları, XVII. yüzyılda da devam etti. Otuz Yıl Savaşları tarih olarak 1618-1648 olarak sınırlandırılmazsa da, ünlü olanı bununla adlandırılmasıdır.

Savaş, 1648 yılında Protestanların zaferiyle bitmiş ve Westphalia Barışı ile savaş sonucunda Almanya'yı oluşturan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu her biri hükümran olan birçok küçük devlete ayrılmıştır, İmparatorluk makamının yetkileri ise çok kısıtlanmıştır.

1555 yılında imzalanan Augsburg Barışı ile Martin Luther taraftarları ile Katolikler arasındaki savaş sona ermişti. Bu antlaşmaya göre sayıları 200'ün üstünde olan Alman prensleri, Katoliklik ve Protestanlık (Luther) arasında istediği tercihi yapabilecekti. Fakat anlaşmanın bu hükmü yetersiz kaldı ve uygulanamadı. Almanya'da hızla yayılan Calvinizm gibi diğer Protestan mezhepleri bu antlaşmaya göre haklara sahip değillerdi.

Ayrıca İspanya'daki Katolik Habsburg Kralları, Doğu ve Orta Avrupa'da Katolikliği tekrar güçlendirmek istiyorlardı. Baltık'ta egemen olan Protestan İsveç ve Danimarka kralları ise "Protestanlığın savunucuları" olarak Roma-Germen İmparatorluğu'ndaki nüfuzlarını artırmak istiyorlardı.

Augsburg Barışı'nın yetersiz kalması üzerine Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'ndaki Protestan prens ler 1608 yılında bir birlik kurdular. 1609'da ise Katolik Devletler İmparator'un desteği ve Bavyera'nın önderliğinde birleştiler. Böylece Almanya parçalanıyor ve din ekseninde iki kampa bölünüyordu.

Bu arada, her iki birlikde diğer devletlerden destek bulmaya çalıştı. Katolik Birliği, aynı Roma-Germen İmparatorluğu gibi Habsburg Hanedanı tarafından yönetilen ve çok sert Katolik olan İspanya'nın desteğine güveniyordu. Protestanlar ise Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa'da Habsburg egemenliğini istemeyen devletlerle görüşmeye başladı.

1618 yılında, İmparator'un gücünün artmasını istemeyenlerin ve Protestanların Bohemya'da başlattığı ayaklanma, uzun sürecek savaşlar dizisini başlatan kıvılcım oldu. İspanya Kralı 4. Philip'in yardımını alan İmparator ve Katolik Birliği Bohemia ve onu destekleyen Protestan Birliği yenilgiye uğrattı (1618-1625).

Kendisi de bir Protestan olan Danimarka Kralı IV. Christian, Roma-Germen İmparatorluğu'ndaki Protestanların yenilgiye uğramasından ra-

Savaş 1648 yılında Protestanların zaferiyle sonuçlandı.

hatsız olmuştu. İngiltere, Fransa ve Hollanda'dan aldığı destekle birlikte kendisini Protestanlığın savunucusu ilan etti ve İmparator'a ve Katoliklere karşı savaşa katıldı. Ama kendisini destekleyen devletlerin iç sorunlar yüzünden zayıf olması sebebiyle yenildi ve imparatorla barış yapmak zorunda kalarak savaştan çekildi (1625-1629).

Danimarka'nın çekilmesi, savaşı bitirmedi. Bu sefer, İsveç Kralı Gustavus Adolphus, Protestanları destekledi ve imparatorluğa saldırdı. Danimarka Kralı IV. Christian gibi kendisi de Fransa ve Hollanda tarafından destekleniyordu. Savaşın başında zaferler kazanmasına rağmen, 1632'de Lützen Savaşı sırasında öldü. 1634'te ise Protestan güçler yenilgiye uğradı.

İsveç ile Roma-German İmparatorluğu (ve Katolikler) arasında yapılan barışa göre (1635, Prag Düzenlemesi) Alman prensliklerinin dış devletlerle ittifak yapması engelleniyor ve Alman prensliklerinin ayrı ayrı olan orduları, İmparator'un liderliği altında birleştiriliyordu. Yani, siyasi gücü çok zayıflamış olan Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu tekrar güçleniyordu.

Prag Düzenlemesi'nden en çok Fransa rahatsız olmuştu. Fransa'da iktidarı elinde tutan XIII. Louis'un bakanı Kardinal Richelau'a göre bu düzenleme, kıta Avrupa'sındaki Hapsburg etkisini çok arttırıyordu. Bu nedenle 1636 yılında Fransa, Katolik bir devlet olması ve Katolik bir din adamı tarafından yönetilmesine rağmen Protestanların yanında savaşa girdi.

Carl Wahlbom'un, Lützen Savaşı (1632) sırasında İsveç Kralı II. Gustavus Adolphus'un ölümünü tasvir eden bir tablo

Danimarka kralı 4. Christian, kendisini Protestanlığın savunucusu ilan etti ve İmparator'a ve Katoliklere karşı savaşa katıldı.

Fransa, İsveç ve Hollanda ile ittifak kurdu. İspanya ise, Roma-Germen İmparatoru'nu desteklemek amacıyla İspanya Hollandası'ndan (bugünkü Belçika) güneye doğru Fransa'yı işgale başladı. Hatta geri püskürtülmeden önce Paris yakınlarına kadar gelmeyi başardı.

Ama savaş, Protestanlardan (ve onları destekleyenlerden) yana döndü. Hollanda'nın büyük zenginliği ve denizaşırı yerlerde Habsburglar'a karşı başarıyla savaşması, durumu İspanya için çok zorlaştırdı. Karada fazla güçlü olmayan, ancak denizlerde çok güçlü olan Hollanda, İspanya donanmasını iki kere yenilgiye uğrattı.

Savaşların Sonu ve Westphalia Barışı

Otuz Yıl Savaşları'nı bitiren Westphalia Barışı, tek bir anlaşma değil, devletlerin birbirleri ile yaptığı bir dizi antlaşmadır. Westphalia Barışı ile Augsburg Barışı hükümleri yenilenmiş ve Calvinizm Roma-Germen İmparatorluğu'nda kabul edilen mezheplerden biri olmuştur.

Westphalia ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu içindeki prenslikler, hemen hemen hükümran siyasal birimler oldular. Üye devletlerin rızası olmadan İmparator'un vergi ve asker toplayamayacak, kanun koyamayacak ve savaş ilan edemeyecek olması, İmparator'un siyasal otoritesinin kalmadığını ilan ediyordu. Daha sonra Fransız yazar Voltaire'in de söyleyeceği gibi Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu artık "ne kutsal, ne Romalı, ne de imparatorluktu."

Westphalia Barışı ile Hollanda'nın bağımsızlığı resmen tanınarak Hollanda ile İspanya arasındaki Seksen Yıl Savaşları sona ermiş oldu. Aynı zamanda İsviçre'nin bağımsızlığı tüm taraflarca tanındı.

Westphalia Barışı sonucunda Fransa Metz, Toul ve Verdun'u alarak Almanya'ya doğru genişledi. Benzer şekilde İsveç'te Pomerania'yı aldı.

Savaşlarda ve savaşla beraber gelen kıtlık ve salgın hastalıklardan yüz binlerce insan öldü. Burada, savaşan devletlerin kiraladığı paralı askerlerin yaptığı yağmanın ve yol açtıkları yıkımın büyük rolü vardır. Savaşta en çok zararı Almanya gördü, 1500'lerde

Avrupa'nın gelişmiş bir bölgesi olan Almanya'da gerileme ve yerellik başladı.

Otuz Yıl Savaşları'nın en önemli siyasal sonucu, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun birlikten uzak feodal bir karmaşaya sürüklenmesiyle Fransa'nın kıta Avrupa'sında en güçlü devlet olarak çıkmasıdır. XIX. Yüzyılda Almanya İmparatorluğu kuruluncaya kadar Avrupa siyasetin Almanya'nın bölünmüşlüğü ve Fransa'nın üstünlüğü çevresinde dönecektir.

Roma-Germen İmparatorluğun 'dan başka İspanya Habsburglar'ı da gerileme sürecine girmişti. 60 yıldır İspanya egemenliğinde olan Portekiz 1640'ta İspanya'dan bağımsız oldu. Benzer bir başarısızlık kolonilerde Hollanda'ya karşı görüldü.

Westphalia, Avrupa'nın gördüğü son büyük "din savaşı"dır. Habsburglar'a karşı Protestanları destekleyen Katolik Fransa örneğinde olduğu gibi artık devletlerin çıkarları, dinsel bağlılıkların önüne geçmiştir. Bu açıdan Westphalia ile modern diplomasi ve uluslararası ilişkiler esaslarının temelleri atılmıştır.

Artık Avrupa, kendi yasalarına göre davranan, kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarını izleyen, istediği tarafta yer alan, ittifaklar kuran ve bozan modern bağımsız devletlerden oluşacaktır. Bugün anladığımız anlamda devletlerin oluşturulduğu uluslararası sistem, Westphalia Barışı ile kurulmuştur.

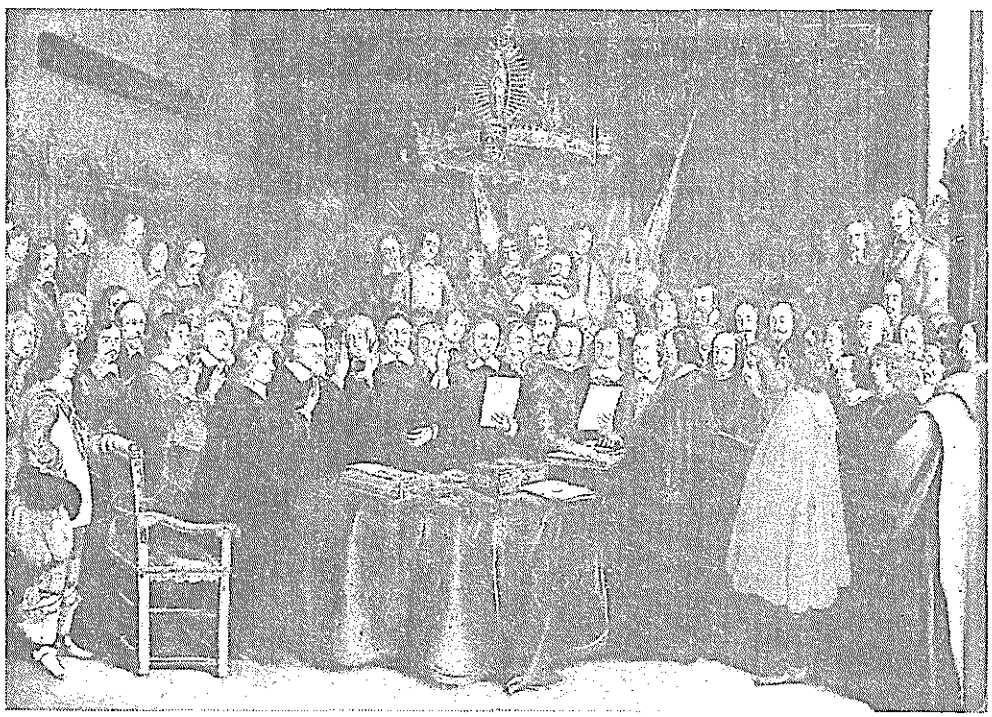

Otuz Yıl Savaşları'nı bitiren Westphalia Barışı'nı betimleyen bir tablo

AVRUPA'DA DENGELER DEĞİŞİYOR

İspanya ile Fransa arasında devam eden savaş sonunda Fransa tekrar eski gücüne kavuşmuş, duruma hâkim olmuştu. İngilizler, İspanyol kolonilerinin bir kısmını ellerine geçirebileceklerini ümit ederek kendilerinden yardım isteyen Mazarin'le anlaşmaya yanaştılar.

Yenik düşen İspanya, Fransa ile barış görüşmeleri yapmak zorunda kaldı (1659). Fransa ile İspanya arasındaki anlaşmazlığa son veren Pirene Antlaşması Fransa'yı güçlendirirken, İspanya'nın gücünün azalmasına sebep olmuştu.

Kuzeyde, İsveç ve Danimarka arasında Copenhague ve Polonya, Rusya, Brandenburg arasında Olive Antlaşmalarıyla barış sağlandı.

İsveç ve Brandenburg, Danimarka ve Polonya'nın aksine, kuzey savaşından kârlı çıkmışlardı. İsveç artık yayılma, genişleme, büyüme politikasını uygulamaya başlamıştı.

Stuart Hanedanı'ndan gelen ilk iki kral (James I ve Charles I) Fransa ve İspanya'yı kendilerine örnek alarak parlamentoyu kaldırmak ve devletin yönetimini bütünüyle kendi ellerine almak istiyorlardı. Stuart'lar, yarım yüzyılda İngiltere'nin bu itibarını kaybettirdikleri gibi, kendi iktidarlarını da sarstılar. Onların yaptıkları hatalar yüzünden ihtilal oldu; halka dayanan bir rejim, mutlak monarşinin yerini aldı.

Kraliçe Elizabeth 1603'te ölmüştü. İskoçyalı Kral James I'de, devleti Elizabeth gibi yönetebileceğini sandı; Kralın otorite kurmaya kalkışması parlamentonun hoşuna gitmemişti. Bu dönemde krallığın mali durumu çok kötüydü, James I, gelirinden çok harcamalar yapıyordu. Belediyeler, yeni vergileri kabul etmediler ve parlamentonun kralı uyarmasını istediler. Bunun üzerine, James I, parlamentoyu dağıtıp parlamenterleri kovdu. Bu olay üzerine krallık ikiye bölündü; kralın iktidarını tanıyan Tory'ler ve milletin özgürlüğünü savunan Whig'ler (İngiltere'de liberal parti üyesi). James I, ölünceye kadar (1625) İngiltere'yi parlamentosuz idare etti. Charles I'de babasından farklı değildi; İngiltere dışındaki Katoliklere karşı çok sert tedbirler aldı. Charles I, 1629 yılında parlamentoyu dağıttı ve ülkeyi on bir yıl tek başına yönetti.

Dini ve mali çatışma sonucu İskoçya ve Edinburgh ayaklandı; devlet görevlileri, soylular, burjuvalar ve presbiteryenlerin temsilcileri Anglikanlara ve krala karşı bir meclis kurdular; dinlerini diledikleri gibi uygulayacaklarını bildirdiler. Kral ayaklanmayı bastırabilmek için parlamentodan yardım istedi. Ama parlamento kendini kraldan daha güçlü hissediyor ve kral ile parlamento arasında başlayan şiddetli mücadele bir ihtilale doğru gidiyordu (1640).

Kral, İskoçya'da, ayaklanma sonunda kurulan meclisin 1639'da aldığı kararları kabul etmek zorunda kaldı (1641).

İngiltere'deki iç savaş bitmişti. Charles I, artık parasız ve ordusuzdu. Parlamentoyla anlaşmaktan başka yapacağı yoktu. 1648'de Londra'ya döndü ve devleti parlamenterlerle birlikte yönetmeye başladı. Ardından ordu, durumu kontrolü altına aldı. Charles I, taraf tutan bir mahkemede yargılandı ve ölüme mahkûm edildi. Artık İngiltere'nin kralı yoktu ve yeni bir yönetim biçimi benimsemesi gerekiyordu.

Şimdi İngilizler'in kendilerini yönetecek bir şefe ihtiyaçları vardı ve bu şef Cromwell'di.

Cromwell'in yetkileri, üç meclisin (eski parlamenterler, soylularla burjuvaların devlet konseyi ve askeri konsey) de üstündeydi; buna rağmen ancak dört yıl cumhuriyet yönetimine katlanabildi. Cromwel İskoçya ve İrlanda'yı dize getirdi. Hollanda'ya denizde üstünlük sağladı. Böylece prestiji arttı. 1635'te parlamento ile ordu arasında anlaşmazlığı bahane ederek Cromwell parlamentoyu dağıttı. İskoçya ve İrlanda bağımsızlıklarına kavuşmuştu. Böylece, üç ülke kendi siyasi hayatlarını birbirlerinden ayrı yürütmeye başladılar. Charles II, mutlakıyet yönetimini ülkede tam olarak yerleştirmek için taraftarlarından oluşan parlamentodan çok yararlandı.

Bu başarılar kısa süreli oldu. Ortaçağ'dan kalma bir şehir olan Londra'yı bir yangın kül etti; ardından veba salgını baş gösterdi. Bütün bu olayların ardından askeri başarısızlıklar geldi.

Bu başarısızlık, kralın prestijini sarsmıştı. Bunun üzerine parlamento, kralın yetkilerini kısıtlayın bazı kararlar aldı. Kral, haklarına yeniden sahip olabilme amacıyla savaşçı ve otoriter kişilerden oluşan danışmanlar kurulu meydana getirdi (Cabal).

1678 yılıyla beraber hoşgörü de ortadan kalktı. Papistler (Katolik İngilizler) tutuklanıyor, din adamlarına baskı yapılıyor, Katolik üyeler Lordlar Kamarası'ndan çıkarılıyordu. Charles II, 1679'da parlamentoyu dağıttı. Ondan sonra kral olan James II, herhangi bir karşı hareket görmeden tahta çıktı. Yeni kral Anglikan Kilisesi'ne karşı çıkmayacağını ve özgürlüklerine dokunmayacağını bildirdi. Seçimleri mutlakıyetçi Tory Partisi kazandı.

Kralın damadı Orange prensi William ile çıkan veraset savaşında James II'nin generalleri onu bırakarak William'ın tarafına geçtiler; James II, tahtı bırakıp Fransa'ya kaçtı. Orange prensi "William III" unvanıyla tahtı ele geçirdi.

Parlamento, krallığını resmen tanıdı ve İngiltere'de anayasaya dayanan monarşinin temelleri atılmaya başlandı. Kraliçe öldüğünden meşruiyeti kaybolan William III parlamento karşısında zayıfladı. 1700'de parlamento tahta geçecek kralı seçebilmek amacıyla bazı düzenlemeler yaptı. William III'ün yerine James II'nin kızı Anne Stuart tahta geçti. Anne Stuart, tam bir İngiliz gibi davranıyordu ama devlet yönetiminden anladığı yoktu. Bu yüzden de devleti önce, tam bir asker olan Marlborough, sonra da parlamentodaki Tory Partisi'nin liderleri yönetti. Her iki partinin taraftarları kraliçeyi halkın özgürlüğünü kısıtlayabilecek tehlikeli bir varlık olarak görmüyordu. Parlamento'da Troy'ların yerine gelen Whig Partisi yanlış tutumuyla Kraliçe Anne'ı Parlamento'yu feshe zorladı (1710).

BİRLEŞİK EYALETLER ÖRGÜTLENİYOR

İngiltere özgürlüklerini elde etmek için mücadele ederken, Birleşik Eyaletler, Avrupa'da görülmemiş biçimde örgütleniyordu. İspanyol monarşisinin eski eyaletleri, kendilerine yapılan dini baskılar yüzünden aralarında birleşmiş, bağımsızlığına kavuşmuş (1609) ve bir millet, bir ülke olarak kabul edilmeye başlamıştı. Birleşik Eyaletler'de, bir süre sonra denge bozuldu. Birbirlerine karşı olan iki cephe sivrildi. Cumhuriyet taraflısı olan Hollanda valisi, barış taraflısı ve liberal görüşlü tüccar burjuvalar tarafından destekleniyordu. Yönetim, sırayla bu iki gücün etkisi altında sürdürülüyordu. 1609-1618 yılları arasında din konusunda çıkan bir anlaşmazlık yüzünden bütün eyaletler, Hollanda'ya karşı cephe aldılar. Oranje ailesi Birleşik Eyaletler'de söz sahibi oldu. Ancak Willam II ölünce eyaletler yeniden cumhuriyetçi rejime kavuştu. Ancak Fransa, Hollanda'yı istila edince Birleşik Eyaletler Willem III'ü yine başa getirdiler, genel komutan ilan ettiler. Willem durumu düzeltti. Olaylar hep Oranje Sülalesi'nin yararına gelişiyordu. Willem III, bu durumdan yararlanarak yeni siyasi haklar kazanmaya çalıştı. Willem III'ün ölümünden sonra (1702) yönetim, yardımcısı Hainsius'un eline geçti. O da Willem III gibi, Fransa'ya karşı son defa birleşenleri yönetti; cumhuriyetin bağımsızlığını korudu.

İspanya'da Taht Kavgaları

Bütün Avrupa, İspanya tahtıyla yakından ilgileniyor, İspanya Kralı Felipe IV'ün yerine geçecek kralın kim olacağını tartışıyordu. O dönem Hollanda ile İngiltere arasında bir deniz ve ticaret savaşı başlamıştı. Fransa, Birleşik Eyaletler'in müttefiki olduğu için, bu savaşta İngiltere karşısında yer almalıydı. Louis XIV, İspanya'da kendisi için gerekli olacak birlikleri, İngiltere karşısında yıpratmak istemiyordu. Breda görüşmelerinde iki ülke arasında bir barış sağlanabileceği anlaşılınca, Louis XIV, İspanya'ya isteklerini bildirdi. Reddedilince Fransız orduları, kraliçelerinin hakkını korumak bahanesiyle kuzey sınırından İspanya'ya girdi (1667). Louis XIV'ün orduları büyük kayıplar vermeden şehirleri birbiri ardından ele geçiriyordu. Fransa'nın ihtiraslarından kuşkulanmaya başlayan İngiltere, Hollanda ve İsveç, 1668'de aralarında bir antlaşma yaptılar. Bunun üzerine İspanyollar ile bir görüşmeye giren Louis XIV, Hollanda sınırında bazı yerler elde etti. Louis XIV'ün amacına erişebilmek için önce Hollanda'yı ezmesi, Birleşik Eyaletler'i yıkması gerekiyordu. Birleşik Eyaletler'e karşı düşmanca tavır takınan bu sefer de yine Louis XIV değil, Charles II idi. Louis XIV, Charles II'nin, Birleşik Eyaletler'e savaş açmasını sağladı (1672). Hollanda, savaşa hazır değildi; ordusu güçsüzdü, subayları iyi eğitilmemişti, sınırları yeterince korunmuyordu. Hollanda'yı kesin bir yenilgiden, cumhuriyet içinde meydana gelen önemli bir darbe kurtardı. İhtilal tehlikesi karşısında Orange Prensi'ne tam yetki verildi ve prens, aldığı sert tedbirlerle savaşın gidişini değiştirdi. Buna rağmen, İngiltere'den sonra Fransa da Hollanda'ya savaş ilan etti (1672). Louis XIV, Ren'i geçip Hollanda'daki şehirleri bir bir ele geçirmeye başladı ama bu sefer de Willem III ve Etats Generaux'nun çalışmaları Hollanda'nın durumunu kurtardı.

Willem II ölünce eyaletler yeniden cumhuriyetçi rejime kavuştu.

Barış görüşmelerinde Fransa'nın ağır şartları karşısında Witt kardeşlerin yerine Willem III iktidara geldi ve şartları reddetti. Köln'de bir kongre yapıldı. Köln'de görüşmeler başladıktan kısa bir süre sonra, imparator İspanya'nın etkisiyle yavaş yavaş Fransa ile yaptığı antlaşmadan ayrıldı. İspanya ile birlikte, Louis XIV'e savaş açtı.

Hemen hemen bütün Avrupa'yı saran bu yeni savaş üç cephede gelişti: İspanya'nın Hollanda'daki topraklarında, Ren bölgesinde ve Franche-Comte'de.

Fransa bazı başarılar elde ederken müttefiki İsveç, karşısında birlik oluşturan Hollanda ve Danimarka'ya yenildi. 1678 ve 1679'da Nimegue'de üç antlaşma imzalandı: Biri Fransa ile Birleşik Eyaletler arasında, ikincisi Fransa ile İspanya arasında, üçüncüsü Fransa ile imparatorluk arasında. Fransa bu antlaşmalardan çok kârlı çıktı.

İspanya Veraset Savaşları

Veraset Savaşları (1700–1715) İspanya Kralı II. Carlos'un ölümünden sonra Avrupa ülkeleri arasında İspanya topraklarının paylaşımı konusundaki anlaşmazlıktan dolayı ortaya çıkan savaştı.

Büyük bir miras bırakacak olan İspanya Kralı II. Carlos'un 1700 yılında ölümü Avrupa'yı yeni bir savaş tehdidi ile karşı karşıya bıraktı. Çünkü Hollanda-Flemenk ve İtalya'nın bir bölümü ile Brezilya hariç Güney Amerika, Büyük Antiller, Kanarya Adaları ve Filipinler'e kadar uzanan İspanya Sömürgeler imparatorluğunun paylaşılması söz konusuydu.

1700–1715 yılları arasında birçok savaş ve mücadelelere sebep olan İspanya Veraset Savaşları'nın Avrupa ve dünya tarihi açısından önemli özellikleri ve sonuçları vardır. Birincisi: Profesyonel ordularca icra edilen bir savaşlar serisidir. Bu nedenle, geleceğin savaşlarının karakteristiklerini aksettirir. İkincisi: Savaşın sebebi dini olmaktan çıkıp politik-ekonomik bir boyut kazanmıştır. Mücadelede deniz gücünün üstünlüğü etken rol oynamıştır. Üçüncü olarak: "Dünya Savaşı" denebilecek ilk savaştır. Avrupa'nın önde gelen devletlerinin yanı sıra, denizaşırı ülkeleri de içine almıştır.

Avrupa'ya yeni bir statü kazandıracak ve ülkelerin geleceğini yakından etkileyecek olan İspanya Kralı II. Carlos'un ölümünden önce yazdığı Vasiyetname söyle idi: İspanya topraklarının bütünlüğü bozulmadan XIV. Louis'in torununa kalacak, ancak Fransa ve İspanya tahtları birleştirilmeyecektir. XIV. Louis bu teklifi kabul etmezse, taht aynı koşullarla Habsburg İmparatoru'nun oğluna verilecektir.

XIV. Louis teklifi kabul ettiğini açıkladı. İmparatorluğun diğer varisi durumunda olan İngiltere, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, Hollanda, Portekiz, Branderburg ve Savua Dukalıkları aralarında anlaşarak Fransa'ya karşı "Büyük İttifak"ı kurdular. 1701 yılında başlayan savaşlar, 1712 yılına kadar devam etti. Fransa'nın yenilgisiyle sonuçlanan İspanya Veraset Savaşları, Utrecht Barışı ve İspanya'nın paylaşılmasıyla sona erdi.

XIX. yüzyılın büyük çaplı siyasi olayları açısından çok önem taşıyan Utrecht Barışı, Westphalia Barışı ile birlikte "Modern Dünya"nın temellerini atan iki önemli tarihsel olaydır. Günümüz Avrupa'sının temelleri özellikle Utrecht Barışı ile atılmıştır.

FATİH SONRASI OSMANLI'DA GELİŞMELER

İkinci Bəyezid, bəbəsı Fatih Sultan Mehmed'in 3 Mayıs 1481 tarihinde sefere giderken Gebze'de vefat etmesi üzerine tahta geçti. Ancak Bayezid, kardeşi Cem Sulta'nın muhalefeti ile karşılaştı. Bursa'yı alən ve adına hutbe okutan Cem'e karşı Yenişehir Savaşı'nı kazənan Bayezid duruma hakim oldu. Fəkət Cem meselesi sonə ermedi. Tersine olarak bu iş doğu ve batı devletlerinin en çok ilgilendikleri bir problem halini aldı. Devlet bu yüzden daimi bir tehdit altına girdi. Çünkü Cem'in Avrupa'yə geçmesi Hıristiyan devletlerce ve özellikle papalık makamınca Türkler hakkında beslenilen kötü fikirlerin tətbik sahəsına konulması için bir fırsat olarak kəbul edildi ve Osmənlı İmpəratorluğu'nun yıkılması için en uygun vaktin geldiği sənıldı. İşlerin tehlikeli bir yola girdiğini gören Bəyezid Han bu nedenle 16 Ocak 1482'de Venediklilerle bir əntlaşmə imzalayarak Hıristiyənlığın en kuvvetli yönlerinden birini felce uğrattı. Böylece, siyaseten de olsa, onların dostluğunu kazanarak, 17 yıl Osmənlılar aleyhindeki girişimlere seyirci kalmalarını sağladı.

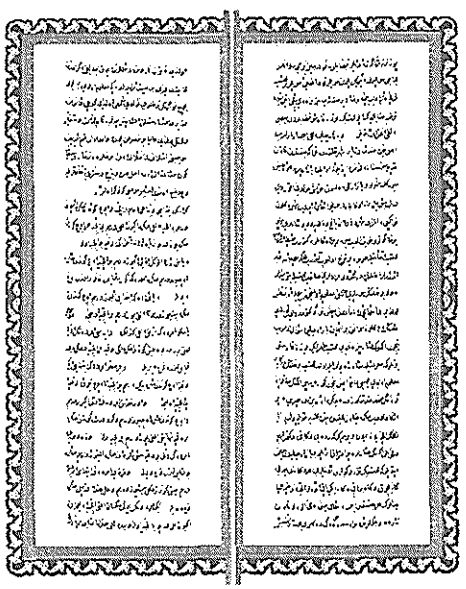

Sultan II. Bayezid'in 1502 tarihinde yayınlattığı ve bugünkü bilinen anlamıyla dünyanın ilk standardı niteliğini taşıyan belgesi.

Boğdan Voyvodası'nın yıllık vergisini ödememesi ve aleyhte fəaliyetleri üzerine 1484 yılında bu ülkeye kərşı sefere çıkan Bəyezid, 15 Temmuz'də Kili ve 11 Ağustos'ta Akkerman Kalesi'ni fethetti.

Bu sırada Osmənlıların, daha önce Cem'e sahip çıkarak Bəyezid'e karşı kışkırttığı gerekçesiyle aralarının açık olduğu Memluklülerle Dulkadir Beyliği üzerindeki hâkimiyet meselesi yüzünden 1485'te başlayıp 1491'e kadar devəm eden savaşlara girişildi.

Genelde küçük birliklerin vuruşmaları şeklinde cereyan eden savaş sonunda kesin bir netice alınamadı.

Sultan Bayezid, kardeşi Cem'in 1495'te Napoli'de ölmesinden sonra, Osmanlı Devleti'nin dış politikasına başka bir yön verdi. 1498 senesi ilk ve sonbaharında Silistre sancakbeyi Bali Bey kumandasında 40 bin kişilik akıncı birliği Lehistan'a Osmanlı tarihinin en büyük akın hareketlerini gerçekleştirdiler. Bu arada Venediklilerin Mora üzerine tecavüzi hareketlerde bulunması üzerine de Sultan, 1499'da Mora seferine çıktı. 25 Ağustos'ta İnebahtı, 9 Ağustos 1500'de Modon ve 16 Ağustos'da Koron Venediklilerden alındı.

Bayezid Han, batıda daha önemli fetihlere başlama noktasındayken, doğuda büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Bu nedenle Osmanlı Sultanı 1502'den sonra zamanını Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in türlü entrikalarını karşılamaya hasretti. Memluklülerle birlikte ona karşı aske-

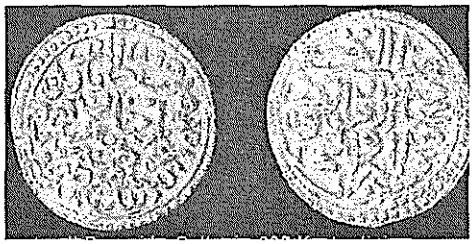

Sultan 2. Bâyezîd döneminde basılan bir sultani

ri tedbirler aldı. Fakat özellikle onunla bir ihtilafa düşmemeye çalıştı. Çünkü Anadolu'da kalabalık bir halk kütlesi, Şah İsmail tarafını tutuyordu. Nitekim 1511'de patlak veren Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı'nda Kütahya'yı ele geçiren asiler güçlükle bastırılabildiler.

Sultan Bayezid'in son yılları, saltanatı ele geçirmek isteyen oğullarının mücadelesine sahne oldu. Neticede kardeşlerine karşı daha güçlü olan ve yeniçeriler tarafından da desteklenen oğlu Selim İstanbul'a davet edildi. Selim, 24 Nisan'da Bayezid'in huzuruna gelerek el öptü. Bayezid ellerini kavuşturarak duran Selim'e; "Adalet-

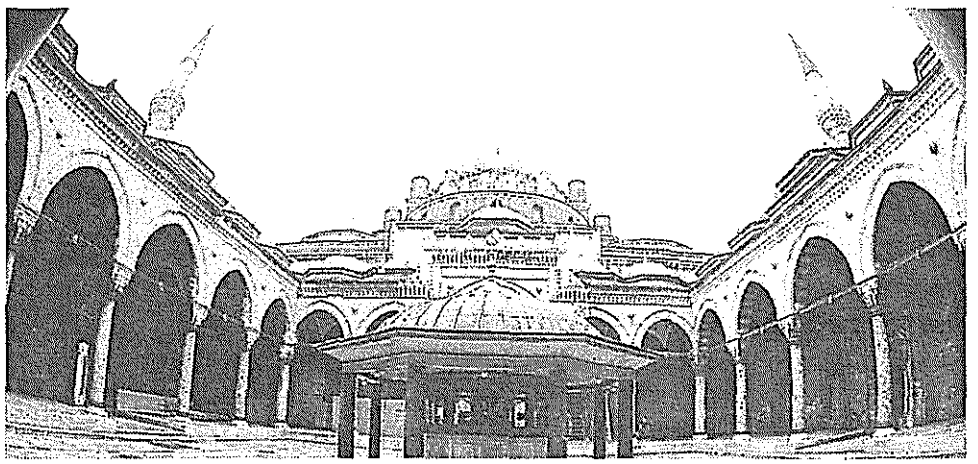

Sultan 2. Bâyezîd'in yaptırdığı Bâyezîd Camii

ten ayrılma, acizlere ve biçarelere karşı merhametli ol. Kimsesizlere şefkat göster, herkesin sana ram olmasını istiyorsan ulemaya çok saygı göster; zaruret olmadıkça kimseye sert davranma." dedikten sonra çok dualar etmiş ve padişahlığını saltanatı kendisine teslim etmiştir.

Bayezid Han, daha sonra Dimetoka'daki saraya giderken Abalar Köyü mevkiinde hastalanarak 26 Mayıs 1512 günü vefat etti.

Yavuz Sultan Selim Devri

Henüz Trabzon'da vali iken Doğu'da Safavilerin nasıl güçlendiğini gören ve onlarla başarılı bir mücadeleye giren Selim, tahta çıktıktan sonra, Anadolu'daki mezhep mücadelesine bir son vermek için Safavilerle doğrudan savaşa girmeyi kaçınılmaz görmekteydi. Nihayet ordusunun başında Doğu seferine çıkan Yavuz Selim, Çaldıran Ovası'nda Şah İsmail'in ordusuyla büyük bir meydan muharebesi yaptı. İki Türk hükümdarının mücadelesinden Selim üstün çıktı (23 Ağustos 1514). Doğu Anadolu toprakları Osmanlıların eline geçti.

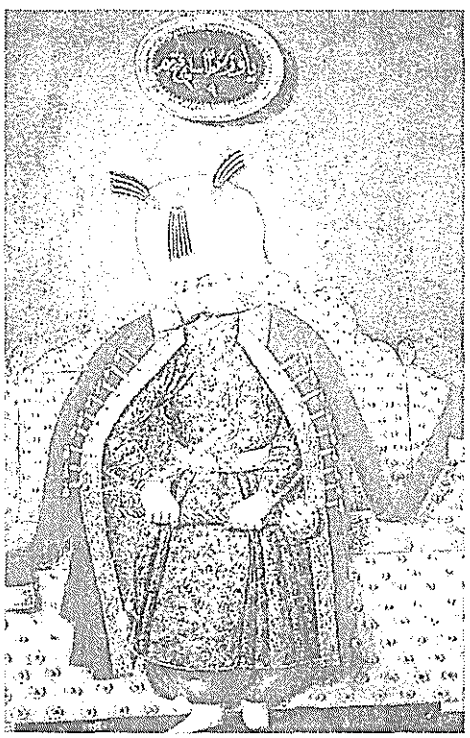

Yavuz Sultan Selim Han

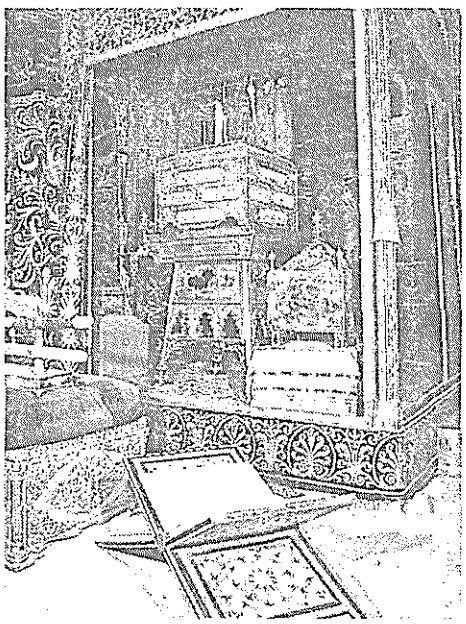

Yavuz Sultan Selim Han'ın Hicaz'dan getirttiği mukaddes emanetler, Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilmektedir.

Yavuz, Tebriz'e kadar Şah İsmail'i takip etti. Dulkadiroğulları Beyliği, Osmanlı yönetimine alındı ve sonra ilhak edildi (1515). Babası döneminde Memluklara karşı yapılan seferlerin çoğu kez başarısızlıkla neticelenmesi, Osmanlıların Doğu'da ve İslam dünyasında üstünlük kurmaları önündeki en büyük engel idi. Bu se-

beple, Safavi tehlikesini bertaraf ettikten sonra Yavuz, Memluklara karşı büyük bir ordu hazırladı. Mısır Memluk Sultanı Kansu Gavri, Osmanlı ordusunu Halep'in kuzeyinde karşıladı. Ancak Mercidabık Savaşı Osmanlıların zaferiyle son buldu (24 Ağustos 1516). Kansu Gavri savaş sırasında öldü.

Malatya'dan Sina Yarımadası'na kadar olan topraklar Osmanlıların eline geçti. Kışı Şam'da geçiren Yavuz, tekrar Mısır'a yöneldi. Yeni Memluk Sultanı Tomanbay ile Kahire'nin kuzeyindeki Ridaniye mevkiinde yapılan savaşı da Osmanlılar kazandı (22 Ocak 1517). Bu savaş Memluk Devleti'nin sonu oldu. Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz Osmanlı hâkimiyetine girdi. Hülagû'nun Bağdat'ı işgal etmesiyle Memluk himayesine giren halifelik müessesesi de böylece Osmanlılara geçmiş oluyordu. Nitekim Mekke şerifi şehrin anahtarını Yavuz Sultan Selim'e sunarak itaatini bildirmişti. Yavuz dönemi Osmanlıların Doğu'da ve İslam dünyasında en büyük güç haline geldiği bir dönemdir.

OSMANLI'NIN ZİRVESİ: KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN

Yavuz Sultan Selim'in sekiz yıl süren hâkimiyet devrinden sonra Osmanlı tahtına oğlu I.Süleyman geçti (1520). I.Süleyman'ın 46 yıllık saltanatında Osmanlı Devleti siyasî, askerî ve iktisadî açılardan zirveye ulaşmıştır. Bu sebeple dost düşman ona Kanuni, Muhteşem, Büyük Türk gibi lâkaplarla hitap etmiş ve tarihe de böyle geçmiştir.

Avrupa'daki Gelişmeler: Kanuni döneminde özellikle Avrupa'da önemli dini ve siyasi değişiklikler söz konusudur. Güçlü Macar krallığının Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, Kutsal Roma-Cermen İmparatoru Şarlken en ciddi rakip hâline gelmiş, onun oluşturduğu imparatorluğun uzantısı durumundaki Avusturya Arşidükalığı Osmanlılara sınırdaş olmuştur. Bu devlet ile Avrupa'nın en güçlü hanedanı olacak olan Habsburglar Avrupa'yı adeta parselleyeceklerdir. Bu dönemde güçlenmeye başlayan Protestanlık, Avrupa'da mezhep çatışmalarının şiddetlenmesine sebep olmuştu. Doğu Avrupa'da da Lehistan ve Ortadoks Rusya güçlenmeye başlamıştı. Kanuni, Avrupa'daki siyasî ve dinî çekişmelerden faydalanarak, onların birleşmemesine özen göstermiş ve bunu bir devlet politikası haline getirmiştir. Yine bu dö-

Kânûnî Sultan Süleyman

nemde Akdeniz'de ve Okyanuslarda güçlü bir ticari ve iktisadi filo oluşturan İspanyol ve Portekiz donanmaları Venedik'in yerini almış görünüyordu.

Belgrat'ın Fethi ve Macaristan Seferi: Fatih'in Sırbistan seferinde ele geçirilemeyen Belgrat, Avrupa içlerine yapılacak akınlar için bir sıçrama noktası idi. Bu sebeple Kanuni, Macaristan seferine çıktığında ilk önce Belgrat'ı kuşattı ve ele geçirdi (1521). Burayı bir üs olarak kullanan Osmanlılar artık rahatlıkla Avrupa içlerine sefer yapabilecekti. Nitekim Şarlken'e tutsak olan Fransa Kralı Fransuva'yı, kendisinden yardım talep etmesi üzerine, kurtarmayı amaçlayan Kanuni, 1526 yılında karşısındaki ittifakı parçalamak amacıyla yeniden Macaristan üzerine bir sefer düzenledi. 29 Ağustos 1526'da Mohaç Meydan Muharebesi ile Macar ordularını imha eden Kanuni, Budin'i (Budapeşte) ele geçirdi. Macaristan'ın bir bölümü ilhak edildi ve kalan kısmı Erdel Krallığı oluşturularak Osmanlı hâkimiyetine alındı.

Avusturya Seferleri: Macaristan'ın ele geçirilmesi üzerine, ölen Macar Kralı ile akrabalığını öne süren Avusturya Arşidükü Ferdinand, Macar topraklarında hak iddia etmiş ve Budin'i işgal etmişti. Bunun üzerine Kanuni, yeniden Macaristan'a sefer düzenledi. Budin kurtarıldı. Ancak Kanuni'nin asıl maksadı Viyana idi. Osmanlı ordusu şehri kuşattı ise de ele geçirmeye muvaffak olamadı (1529). I. Viyana Kuşatması'nın sonuçsuz kalmasından cesaretlenen Ferdinand, Budin'i tekrar işgal etti. Kanuni ünlü "Alman Seferi" ile mukabele ederek işgal edilen yerleri geri aldı. Ferdinand ile İstanbul'da bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Ferdinand, Macaristan üzerinde hak talep etmeyecek ve Osmanlı hâkimiyetini tanıyacak ve elinde bulundurduğu Macaristan'a ait topraklar için de Osmanlılara vergi verecekti1533).

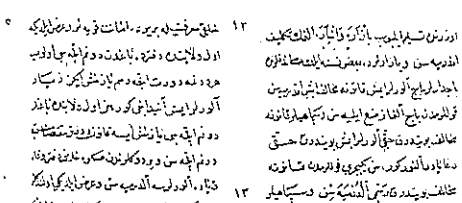

Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad halkının korunması için özel olarak hazırlattığı 1558 tarihli insan hakları fermanı

Ferdinand'ın Macar kralının ölümünü fırsat bilerek anlaşmayı bozması üzerine Kanuni yeniden sefere çıktı. 1562'deki bu sefer sonucunda Macaristan'da Erdel Beylerbeyliği oluşturuldu. Avusturyalılar fırsat buldukça Macar topraklarına tecavüz etmişler ve her seferinde de Osmanlılardan gerekli cevabı almışlardı. Nitekim Kanuni'nin son seferi de Avusturya'ya karşı olmuş ve Zigetvar Kalesi kuşatılmıştı (1566).

Fransa ile İlişkiler ve Kapitülasyonlar: Avrupa birliğini sağlamak isteyen Roma-Cermen İmparatoru Şarlken, bu maksatla Fransız Kralı Fransuva'yı esir etmişti. Kendisinden yardım isteyen kral ile iyi ilişkiler kuran Kanuni böylece Şarlken'e karşı bir müttefik kazanmış oluyordu. 1535 yılında iki ülke arasında ticaret ve dostluk anlaşması imzalandı. Anlaşma ile her iki ülke serbest ticaret hakkı elde edecek ve bu haklar iki hükümdarın yaşadığı sürece geçerli olacaktı. Ancak kapitülasyon adıyla tarihe geçecek olan bu ticari imtiyazlar sürekli hale getirilmiş, sonraki dönemlerde tek taraflı işlemeye başlamış ve başka devletlere de imtiyazların tanınmasıyla Osmanlı ekonomisi giderek dışa bağımlı hale gelmişti.

İran'la İlişkiler: Şah İsmail'in yerine geçen oğlu I. Şah Tahmasp, babası gibi, Osmanlıların düşmanı olan Venedik ve Avusturya ile ittifak kurmakta bir sakınca görmüyordu.

Osmanlı ordusu, Avrupa'ya sefere çıktığında Safaviler, Doğu Anadolu topraklarına karşı saldırıya geçiyordu. Bu sebeple Kanuni, Irakeyn (iki Irak; Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap) seferi diye

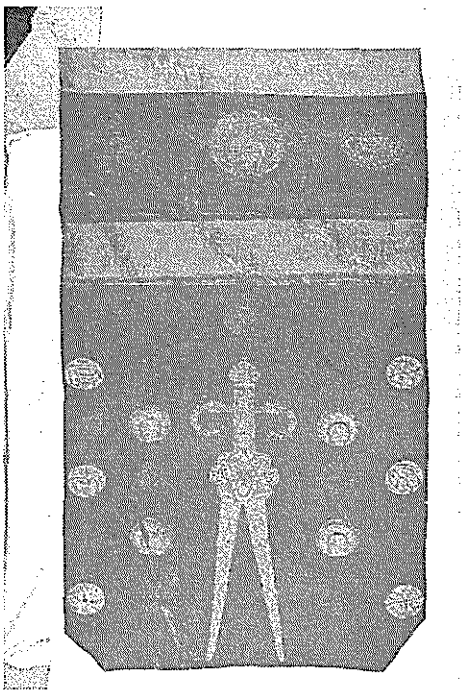

Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana Seferi sırasında (1529) fethedilen Tuna Kalesi'ne verilen sancak

bilinen bir sefere çıktı (1534-35). Tebriz ve Bağdat, Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı'nın Avrupa ile ilgilenmesinden yararlanan Safaviler fırsat buldukça yeniden harekete geçtiklerinde, bölgeye 1555 yılına kadar Nahcivan ve Tebriz üzerine birkaç kez sefer düzenlenmişti. Osmanlılar karşısında fazla bir varlık gösteremeyen Şah Tahmasp nihayet barış anlaşması imzalamayı kabul etmek zorunda kalmış ve Amasya Antlaşması (1555) ile Osmanlı üstünlüğünü kabul ederek Bağdat, Tebriz ve Doğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu tasdik etmişti.

Deniz Seferleri ve Fetihler: Kanuni devri karada olduğu gibi denizlerde

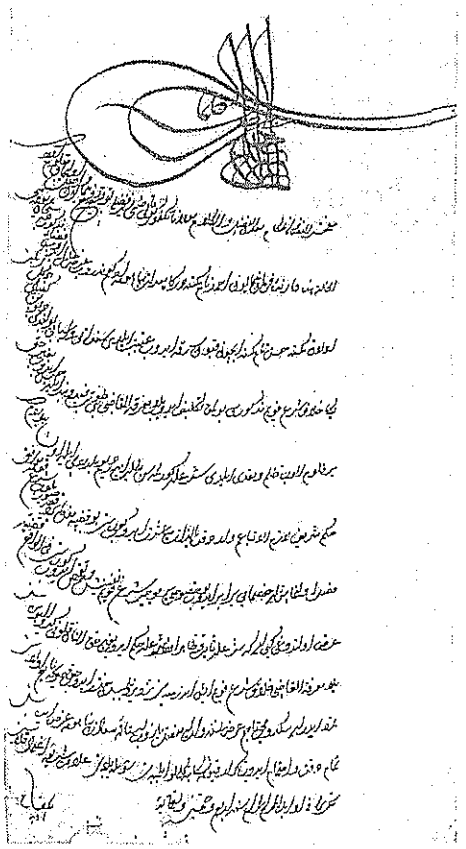

Kanuni Sultan Süleyman'ın Hicrî 955'te yazdığı ve üzerinde tuğrası bulunan fermanı

de büyük bir üstünlüğün sağlandığı bir devirdi. Fatih'in alamadığı, St. Jean şövalyelerinin elindeki Rodos ve çevresindeki adacıklar, başarılı bir kuşatma sonunda ele geçirilmiş (1522), II. Bayezid zamanından beri Akdeniz'de serbestçe faaliyet gösteren Barbaros kardeşlerin devlet hizmetine alınmasıyla deniz ve kıyılarda pek çok yer Osmanlı hâkimiyetine dahil olmuştu. Cezayir'i ellerinde bulunduran ve Osmanlılar adına, 1492 yılında İspanya'da soy kırıma uğrayan Musevileri İstanbul'a gemilerle nakleden Barbaros kardeşler haklı bir üne sahip olmuşlardı. 1533 yılında Cezayir'i Osmanlılara bırakarak kaptan-ı deryalık görevini kabul eden Barbaros Hayrettin Paşa (Hızır Reis), 1538 yılında Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanmasını Preveze'de büyük bir bozguna uğratarak, Osmanlıların Akdeniz'in tek hâkimi olduğunu bütün dünyaya kabul ettirdi.

Barbaros'un ölümünden sonra yerine geçen Turgut Reis de fetihlere devam etti. Nitekim St. Jean şövalyelerinin elinde bulunan Trablusgarp onun tarafından fethedilmiş (1551), Preveze'den sonraki en büyük deniz zaferi sayılan Cerbe Savaşı sonunda Haçlı donanması bir kez daha hezimeti tatmıştı. Sadece Akdeniz'de değil Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu'nda da Osmanlı donanması faaliyette bulunmuştu. Uzak denizlerde istenilen sonuçlar elde edilememişse de bu dönemde Yemen ve Arabistan'ın güney kıyıları ile Habeşistan ele geçirilmişti.

Kanuni'nin Ölümü ve Sonrası: Zigetvar Muhasarası sırasında hastalanan Kanuni, kalenin fethini göremeden 66 yaşında öldü (1566).

Kanuni öldüğü zaman imparatorluk Yavuz'un bıraktığı mirasın iki katından fazla büyümüştü. Toprakları yaklaşık olarak 14 milyon 893 bin kilometrekareydi. Bunun 2 milyon kilometrekareye yakın bölümü Avrupa'da, 4,5 milyon kilometrekareye yakın kısmı Asya'da, kalanı da Afrika'daydı.

Siyasî, askerî ve iktisadi bakımlardan Osmanlıyı zirveye çıkaran bu büyük hükümdarın yerine geçen II. Selim (1566-1574) ve III. Murat (1574-1595)

Kanuni kədər büyük bir hükümdər olməsələr də onun devrinde başlayan fetih rüzgârları o derece şiddetliydi ki, bu hükümdarlar devrinde de hızını devam ettirebildi. Şüphesiz bu başarılarda Sədrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın dirayetli siyasetinin de rolü büyüktü. Anadolu'nun Akdeniz'e bakan kıyılarında bir çıbanbaşı gibi duran Venedik'in elindeki Kıbrıs bu fetih rüzgârıyla kuşatıldı. Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı donanması adayı ele geçirir geçirmez (1571), buraya Anadolu'nun çeşitli sancaklarından Türkler yerleştirildi. Artık Kıbrıs da Türk olmuştu. Bu durumu hazmedemeyen Venedik, İspanyol, Malta donanmaları papa ve diğer bazı Avrupa devletlerinin de desteği ile harekete geçerek büyük bir savaş filosu oluşturdular. Korent Körfezi yakınlarında, İnebahtı önlerinde yapılan deniz savaşını Osmanlılar kaybetti (1571).

Ancak kendileri de oldukça fazla zayiat verdiğinden, Haçlı donanması Osmanlı kadırgalarını takip edecek durumda değildi. Sokullu kısa zamanda donanmayı yenileyerek yeniden Akdeniz'e indirdi. Venedik bu durum karşısında yeni bir savaşı göze alamadı ve

Kanuni Sultan Süleyman idaresindeki Osmanlı ordusunun, Haçlı ordusu hüviyetindeki Macar ordusunu Mohaç'ta bozguna uğratılmasını betimleyen tablo

Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Süleymaniye Camii

Osmanlılara vergi vermeyi kabul etti. Kılıç Ali Paşa komutasındaki donanma Tunus'u yeniden Osmanlı topraklarına kattı (1574). Bu esnada II. Selim ölmüş ve yerine III. Murat geçmişti. Bu padişah devrinde, Şah Tahmasp'ın ölümüyle çalkanan İran'a savaş açıldı (1576). Gürcistan ve Azerbaycan'ın büyük bir kısmının ele geçirilmesiyle neticelenen ilk seferden sonra savaş 15 yıl sürdü. Bu uzun savaş ile daha fazla yıpranmak istemeyen Osmanlı Devleti ile İran arasında 1590'da bir barış anlaşması yapıldı. Yine bu dönemde başlayan Türk-Macar Savaşı I. Ahmet devrine kadar devam etti. Don ve Volga nehirlerini birleştirmeyi amaçlayan kanal projesi ile Süveyş Kanalı teşebbüsünün mimarı olan Sokullu'nun 1579'daki ölümü ile Osmanlı Devleti büyük bir yara aldı.

DURAKLAMA DÖNEMİ VE SON BAŞARILAR

III. Mehmet zamanında Avusturya'ya karşı devam ettirilen savaşlarda Eğri, Kanije ve Haçova zaferleri elde edilmişse de I. Ahmet (1604-1617), Zitvatorok Antlaşmasını imzalayarak (1606), Osmanlının, Avrupa'daki üstünlüğünün sona erdiğini bir anlamda kabul ediyordu. Her ne kadar ele geçen topraklar bu anlaşmayla Osmanlıda kalıyorsa da, artık iki devletin "eşit" sayıldığı hükme bağlanmıştı. XVI. yüzyıl başlarından itibaren Avusturya ve İran'la girilen uzun savaşlar, devletin askerî ve iktisadî düzeninin temelini oluşturan tımar sisteminin bozulmaya başlaması, devletin güç ve otoritesini, halkın huzur ve güvenliğini sarsmıştı. XVII. yüzyıla girilirken bu olumsuz şartlar, anarşinin artmasına sebep olmuştu. Merkez ve taşra teşkilatında görülen bozulmalar, pek çok isyanın çıkmasını ve dolayısıyla devlet nizamının sarsılmasını beraberinde getirmişti. Bu isyanları üç grupta toplamak mümkündü; Taşrada çıkan Celali isyanları, Eyalet isyanları ve İstanbul merkezli kapıkulu isyanları. Bu isyanlar yüzünden özellikle Anadolu'da dirlik ve düzenlik kalmadığı gibi, iktisadî durum da oldukça bozulmuştu. Yine bu otorite boşluğu nedeniyle Erzurum ve Sivas gibi yerlerin valileri ile Yemen, Bağdat, Eflak, Boğdan gibi bağlı eyaletlerin yerli yöneticileri de isyan etmişlerdi.

İstanbul'daki yeniçerilerin ulûfelerini zamanında alamamalarını bahane ederek çıkardıkları isyanlar doğrudan sarayı hedef almıştı. Fesat yuvası haline gelen Yeniçeri Ocağı'nı düzenlemek isteyen II. Osman (1618-1622) yeniçerilerin hışmına uğramış, isyancılar sarayı basmıştı. Yeniçeriler, Genç Osman'ı tahttan indirerek yerine, III. Mehmet'in kardeşi I. Mustafa'yı getirmişler ve bununla da kalmayarak, Genç Osman'ı Yedikule Zindanları'nda katletmişlerdi. Bu olay yeniçerilerin bir padişahı tahttan düşürüp, katletmelerinin ilk örneği olması açısından dikkat çekicidir.

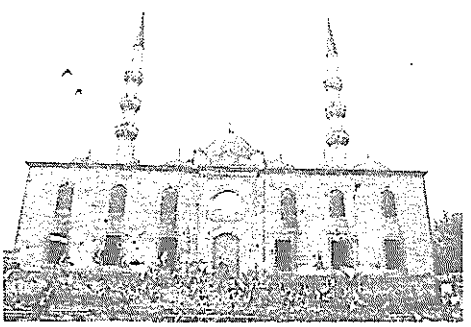

Sultan Üçüncü Mehmed Hanın 1598'de temelini attığı Eminönü'ndeki Yeni Camii

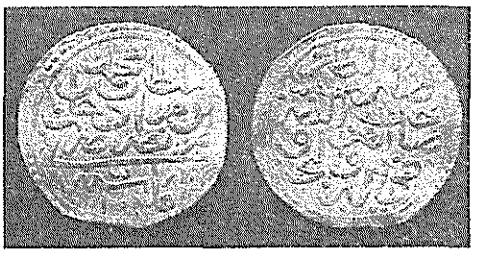

Sultan Üçüncü Mehmed Han döneminde basılan para

Ancak. I. Mustafa'nın ikinci saltanatı da fazla sürmedi (1622-1623). Yerine IV. Murad padişah oldu (1623-1640). Devrinin en önemli olayı İran savaşlarıdır. 1635'de Revan Seferi adı verilen birinci İran seferine çıktı ve Revan'ı İranlılardan geri aldı. Sonradan İranlıların bunları geri almaları üzerine 2. İran seferine çıktı. 1639'da Bağdat'ı ikinci defa aldı. Kendisine Bağdat fatihi unvanı verildi. Bağdat zaferinden sonra, Topkapı Sarayı'nda Bağdat Köşkü'nü, Revan zaferinden sonra da Revan Köşkü'nü yaptırdı. IV. Murad devri İran savaşlarına Kasr-ı Şirin Antlaşması ile son verildi.

IV. Murad 1640'da ölünce yerine kardeşi İbrahim padişah oldu. Ancak Sultan İbrahim devrinde devlet düzeni tekrar bozuldu. Devrine "Samur Devri" adı verildi. Sultan İbrahim'in padişahlığında devletin en önemli dış olayı Girit savaşları oldu. 1645'te başlayan bu savaşlarda Hanya Kalesi alınmakla birlikte o devrin büyük bir kısmı Venediklilerin elinde kaldı. Kandiye kuşatıldı ise de alınamadı. Venedik Cumhuriyeti bütün Avrupa'dan yardım alıyordu. Çanakkale, Venedik donanması tarafından kapatıldı. Venedikliler savaşa devam ederken İbrahim tahttan indirildi, yerine oğlu IV. Mehmed geçti.

IV. Mehmed'in ilk yılları da İstanbul'da Kapıkulu ocaklarının, Anadolu'da Celalilerin ayaklanmaları ve Girit'te Venedikliler karşısında uğranılan başarısızlıklarla geçti. Osmanlı donanması Akdeniz'de gücünü kaybetmeye başladı. Limni ve Bozcaada'yı ele geçiren Venedikliler Çanakkale Boğazı'na hâkim oldular. Osmanlı Devleti'nin bu düzensiz durumu Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasıyla sona erdi.

Köprülü Mehmed Paşa önce Venedikliler yenerek Limni Adası ile Bozcaada'yı aldı (1657). İstanbul'daki asileri temizledi. 5 yıl süren sadrazamlığından sonra yerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa getirildi.

Fazıl Ahmed Paşa önce babasının başlattığı yenilikleri yürüttü. Daha sonra antlaşmayı bozan Avusturyalılara karşı 1663'de savaş açtı. Avusturyalıla-

Sultan Dördüncü Murad

rın önemli kalelerinden Uyvar'ı ele geçirdi. Bu olay Avusturya ve Macaristan üzerinde büyük bir etki yaptı. Osmanlı-Avusturya savaşı 10 Ağustos 1664 Vasvar Antlaşması ile ve Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlandı.

Fazıl Ahmed Paşa bundan sonra Girit Adası üzerine hareket ederek, Hamidiye'yi aldı. Girit Adası'nda bazı küçük kaleler Venediklilerde kalmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne geçti (1699). Bu suretle Venediklilerle savaş bitti. Lehistan'a karşı sefer açıldı. IV. Mehmed'in de katıldığı bu seferde Kanije Kalesi ele geçirildi. Lehistan ile savaşlara Bucaş Antlaşması ile son verildi. Ancak Lehliler bu antlaşmaya uymayarak tekrar Osmanlı topraklarına saldırdılarsa da ikinci bir Leh seferinde tekrar yenildiler.

Fazıl Ahmed Paşa 1676'da ölünce, Kara Mustafa Paşa sadrazam oldu. Ancak sadrazamlığı sırasında yapılan uzun savaşlar sırasında Köprülüler devrinde kurulmuş olan düzen bozuldu. İstanbul'da ve Anadolu'da birçok ayaklanma çıktı. İlk büyük Osmanlı-Rus savaşı 1677'de başladı. IV. Mehmed Rusya üzerine 2. seferi yaptı (1678-1680). Osmanlı-Rus savaşı 11 Şubat 1681'de imzalanan Edirne Antlaşması'yla son buldu. 19 yıla yakın süren Osmanlı-Avusturya münasebetleri, Avusturya himayesindeki Macarların Avusturya'ya isyan ederek yardım istemeleri üzerine tekrar bozuldu. Viyana 2. defa kuşatıldı (1683), fakat alınamadı. Bu durum sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamına sebep oldu.

1699'a kadar devam eden savaşlarda Osmanlı Devleti, Avusturya, Venedik, Lehistan ve daha sonra Rusya'nın da katıldığı büyük bir müttefik ordusuyla mücadele etti.

Osmanlı Devleti iki buçuk yüzyıl sürecek olan bir çekilme, gerileme ve çökme devresine girecekti. Bu sırada 39 yıldan fazla tahtta kalan IV. Mehmed tahttan indirildi.

Yerine sırasıyla II. Süleyman (1687-1691) ve II. Ahmed (1691-1695) geçti.

II. Süleyman'ın kısa süren saltanatında Balkanlar'a kadar ilerlemiş olan Avusturyalılara savaş açıldı. 1690'da Belgrad ve Niş, Sırplılardan geri alındı. II. Ahmed de saltanatta başarılı olamadı. Venediklilerin Girit'e asker çıkarma teşebbüsleri engellendiyse de Sakız Adası'nın işgali önlenemedi (12 Eylül 1694).

II. Ahmed'in ölümüyle padişah olan II. Mustafa (1695-1703) zamanında Vezir Mezomorta Hüseyin Paşa'nın gayretiyle Sakız Boğazı ve Koyun Adaları

Sultan İkinci Süleyman

deniz savaşlarında Venedik donanması yenilgiye uğratıldı. Sakız geri alındı. Osmanlı İmparatorluğu II. Ahmed devrinde Avusturya, Venedik ve Lehistan'dan başka yeni bir düşmanla karşılaştı: Rus Çarı Büyük (Deli) Petro.

Petro 1695'de aşağı Dinyeper'deki Osmanlı kalelerini alarak Azak'ı kuşattı ise de önce geri püskürtüldü. Fakat bir yıl sonra tekrar hücuma geçip Azak'ın tamamını aldı. II. Ahmed'in Macaristan'ı geri almak için yaptığı seferler sonuç vermedi. Savaşlar 26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'yla sona erdi.

16 yıl süren savaştan Osmanlı ordusu büyük toprak kaybıyla çıktı. II. Mustafa, Edirne Olayı sonucunda tahttan indirildi. Yerine III. Ahmed (1703-1730) tahta çıkarıldı.

Rusya bu dönemde hem Doğu Avrupa hem de Karadeniz istikametinde topraklarını genişletme gayesini gütmekteydi. Poltova yenilgisinden sonra Osmanlılara sığınan İsveç Kralı XII. Şarl, iki ülke arasında yeniden bir savaşın başlaması için bir vesile oldu. Bu savaş ile Osmanlılar, Karlofça'da kaybettikleri toprakları tekrar kazanma fırsatını bulacaktı. Nitekim Prut'ta sıkıştırılan Ruslar (1711), anlaşma yaparak, Azak'ı terk etmek zorunda kaldılar. Karadağ'da isyan çıkartan Venedik'e karşı açılan savaşlarda ise işgal altındaki Mora kurtarıldı (1715). Bu başarılar üzerine, sıranın kendisine geldiğini düşünerek harekete geçen Avusturya, Osmanlıları yenilgiye uğrattılar.

Temeşvar ve Belgrat düştü. Osmanlılar Pasarofça Antlaşmasını imzalayarak (1718), Temeşvar ve Belgrad ile birlikte Küçük Eflak ve Kuzey Sırbistan'ı Avusturya'ya bıraktı. Dalmaçya kıyılarındaki bazı kalelerin Venedik'e terki karşılığında Mora muhafaza edildi. Osmanlılardın Balkanlar ve Orta Avrupa seferleri için stratejik bir mevkide olan Belgrat'ın düşmesi, ağır sonuçlar doğurmuştu. Avusturya, Belgrat'tan Balkan içlerine sarkmakta daha başarılı olacaktır.

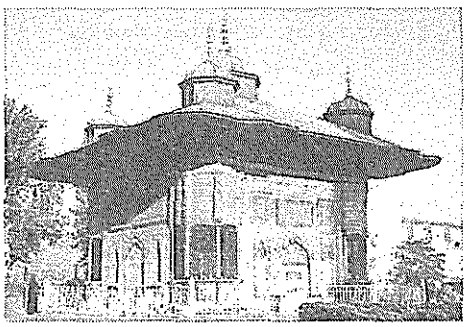

Sultan Üçüncü Han Çeşmesi

Pasarofça Antlaşması neticesinde ortaya çıkan barışı iyi kullanmak isteyen Osmanlılar, artık Avrupa karşısında savunma durumunda kalacağını anladığından, Balkanlar'daki sınır kalelerini tahkim etme, bölge halkını yanında tutmak için vergileri azaltma siyaseti uygulamaya ağırlık vermekteydi. Damat İbrahim Paşa, Osmanlılara üstünlük kurmuş olan Avrupa'yı her yönüyle tanımak için Avrupa başkentlerine elçiler göndertti. 1718-1730 yılları arasındaki bu dönem, sanatta lale motifinin işlenmesi sebebiyle "Lale Devri" adıyla anılmaktadır. Bu dönemde matbaa açılması, çini ve kumaş fabrikası kurulması gibi bazı müspet yenilikler yapılmıştı.

Patrona Halil Ayaklanması'nın patlak vermesiyle bu dönem sona eriyor-

du. Damat İbrahim Paşa ve yakınlarıyla birlikte Sultan III. Ahmet asiler tarafından katledildiler (1730). Bu olayın ardından III. Ahmet'in yeğeni I. Mustafa hükümdarlığa getirildi (1730-1754). Kafkaslardaki sınır olaylarını bahane eden Rusya, Kırım Tatarlarına karşı büyük bir saldırı başlattı. Azak ve Bahçesaray Rusların eline geçti (1739). Fransa'nın da teşvikiyle Osmanlılar, Rusya'ya karşı savaş ilan etti. Rusya'nın yanında savaşa katılan Avusturya da, Eflak ve Boğdan'a girmişti. Osmanlılar iki cephede de büyük başarılar kazandılar.

Prusya, Fransa ve İsveç'in Osmanlılara yakınlaşması, Osmanlılar karşısında ummadıkları bir yenilgi tadan Rusya ve Avusturya'yı barış yapmaya zorladı. Bu savaş sırasında tekrar Osmanlıların eline geçen Belgrat'ta bir anlaşma imzalandı (18 Eylül 1739). Belgrat Anlaşmasıyla, Avusturya, Pasarofça barışıyla elde ettikleri tüm topraklardan geri çekildiler. Ruslar da Azak'ı terk ederek bölgedeki kıyı ve deniz ticaretinin Osmanlı gemileriyle yapılmasını kabul etti. Bu anlaşma geçici de olsa Osmanlıların toparlanmasını sağlamıştı. Savaşta Türklerin tarafını tutan Fransa'yla, Kanuni döneminde tanınan imtiyazları genişleten ve süre tahdidi koymayan yeni bir kapitülâsyon antlaşması imzalanmıştı (1740). Damat İbrahim Paşa zamanında başlayan İran savaşları Lale Devri'nden sonra da devam etmekteydi. Ruslar, çöküş dönemine giren Safavilerin elindeki Azerbaycan ve Dağıstan'ı işgal etmişlerdi.

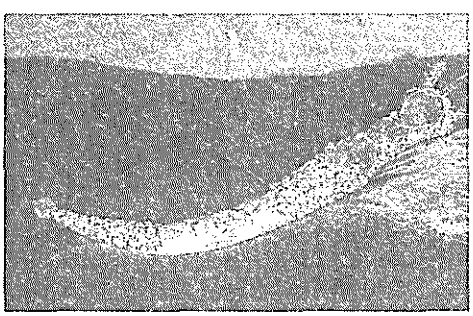

Sultan I. Mahmûd'un Nadir Şah'a hediye etmek istediği kıymetli taşlarla süslü hançer.

Şirvan halkının talebi üzerine Osmanlılar duruma müdahale etmiş, iki ülke arasında çıkabilecek savaş Fransa'nın araya girmesiyle önlenmişti. Rusya'nın kuzeydeki işgaline karşın Osmanlılar da Güney Azerbaycan'ı topraklarına kattılar. Şah Tahmasp 1732'de Osmanlılar ile barış yaptı. Bu durumu kabullenemeyen Afşar Nadir Bey, Şah Tahmasp'ı devirerek kendi hâkimiyetini ilan etti (1736). Osmanlılar bazı toprakları Nadir Han'a bırakmaya razı oldu. Her iki taraf için de yıpratıcı olan bu uzun savaşlar, Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla çizilen sınırların aynen kabul edildiği 1746 anlaşmasıyla son bulmuştur.

I.Mahmut döneminde, başarılı savaşların yanı sıra, ordu içinde de yeni düzenlemelere gidilmiştir. Aslen Fransız olup Osmanlı hizmetine girerek beylerbeyi olan Ahmet Paşa, Humbaracı Ocağı'nı kurarak (1734), batı savaş tekniklerini burada hayata geçirmişti. I.Mahmut'un üvey kardeşi III. Osman'ın (1754-1757) yerine geçen, amcaoğlu III. Mustafa (1757-1773) zamanında da ordu içerisinde bazı ıslahatlar devam ettirilmişti. Nitekim onun döneminde Tophane ıslah edilerek yeni ve güçlü toplar dökülmüş, donanma yenilenmiştir. Ancak, Rusya ile başlayan harpler bu yeniliklerin yeterli olmadığını gösterecekti...

GERİLEME DÖNEMİ VE GERİLEMEYİ DURDURMA ÇABALARI

1764 yılında Rusya, Osmanlıların toprak bütünlüğünü garanti ettiği Lehistan'ı işgal etmiş ve kaçan mülteciler Osmanlı sınırını geçen Ruslar tarafından katledilmişti. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilân etmişti (1768). Ruslar, Besarabya ve Kırım'ı işgal ettikleri gibi, İngilizlerin de yardımıyla Baltık filosonu Akdeniz'e göndererek, Mora Rumlarını isyana teşvik etmişler ve Çeşme'de demirli Osmanlı donanmasını gafil avlayarak, gemileri yakmışlardır. Bu arada Mısır'da da bir isyan hareketi başlamıştır. Ruscuk ve Silistre önlerinde Osmanlı kuvvetlerinin mevzii başarılar kazanmasının ardından II. Katerina, Lehistan işini halletmeyi planladığından Osmanlılarla anlaşma yapmayı kabul etmiştir.

I. Abdulhamid'in (1773-1789) başa geçmesinden sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile (21 Temmuz 1774) Kırım Hanlığı Osmanlıdan koparılarak sözde bağımsız bir devlet olmuş, Besarabya, Eflak, Boğdan Osmanlılarda kalmış, ancak Azak ve Kabartay bölgesi Rus hâkimiyetine geçmişti. Ruslar bu anlaşmayla İngiltere ve Fransa'ya tanınan kapitülasyonları da kazanmış ve her yerde konsolosluk açma hakkını elde ederek, Osmanlının iç işlerine karışabileceği bir ortamı kendine hazırlamıştı. Nitekim 1783'te Kırım'ı işgal ve ilhak eden Rusya, Karadeniz'e hâkim olarak, sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirme yönünde büyük bir adım atmış, Ortodoksları himaye bahanesiyle de Balkanlar'daki nüfuzunu kuvvetlendirmişti.

Rusya'nın nihaî amacı, İstanbul'u ele geçirerek Bizans'ı yeniden diriltmek idi. İşte bu maksatla, Osmanlı

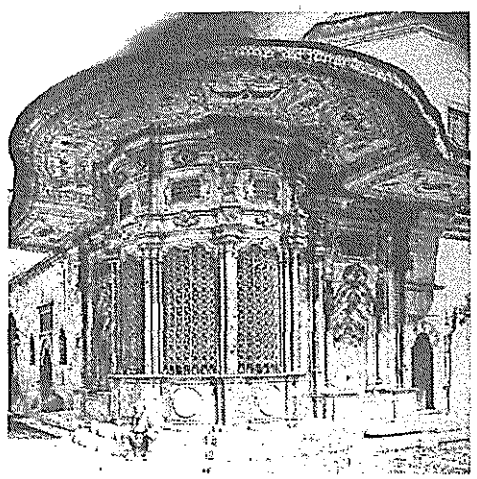

Birinci Abdülhamid Han Sebili

Devleti'ni taksim etmek üzere Avusturya ile gizli bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmayı haber alan Osmanlı Devleti, Prusya ve İngiltere'nin de tahrikiyle Rusya'ya karşı savaş açtı. Halkın infialine neden olan Kırım'ı geri almak Osmanlının en büyük arzusuydu. Ancak bu savaşa Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'nın da katılmasıyla, Osmanlılar iki cephede birden mücadele etmek zorunda kaldılar (1788). Avusturya'ya karşı iki kez savaş kazanıldı. Belgrat ve Banat ele geçirildi. Ancak Rusya'ya karşı doğu cephesinde başarı sağlanamadı. Bu tarihlerde Osmanlı tahtına III. Selim çıkmıştı (1789-1807). III. Selim İsveç ile bir anlaşma yaparak Rusya'ya karşı bir müttefik kazanmıştı. Ancak Rusya Bükreş ile Küçük Eflak'ı almış, ardından da Belgrat ve Bender düşmüştü.

1790'da Avusturya İmparatoru II. Joseph ölünce iç ayaklanmalar baş göstermiş ve Fransız ihtilalinin etkileri bu ülkede de hissedilmeye başlanmıştı. Bunun üzerine yeni İmparator II. Leopold, Ziştovi Anlaşmasını imzalayarak Osmanlılarla olan savaşı sona erdirdi (1791). Bu anlaşma mevcut statükoyu muhafaza eden maddelerden ibaretti. Rusya ile de İspanya'nın aracılığıyla Yaş Barış Antlaşması imzalandı (1792). Rusya'nın savaş sırasında işgal ettiği yerlerden sadece Özi, anlaşmayla verilmiş oluyordu. Hem Avusturya hem de Rusya bu anlaşmalarla, Fransa ve Lehistan'daki gelişmelere dikkatlerini verirken, Osmanlı Devleti de gerekli ıslahatları yapmak için bir soluklanma zamanı bulabilecekti.

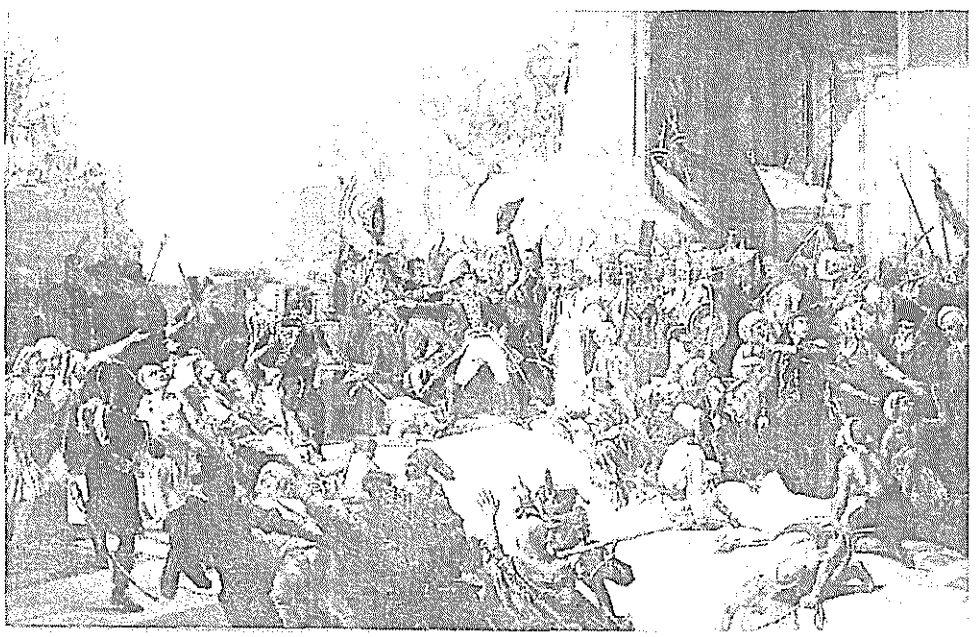

Sultan Üçüncü Selim Hanın General Sebastian'ı ziyaretini gösteren 1794 tarihi tablo

RUSYA'DAKİ GELİŞMELER

İstanbul'u fethederek, Bizans da denilen Doğu Roma Devleti'ne son veren Fatih Sultan Mehmed Han (1451-1481) Rus Knezliklerinin güneyindeki Kırım Hanlığı'nı imtiyazlı beylik halinde, Osmanlı Devletine bağlayıp, vergi yerine her yaz Ruslar üzerine netice alıcı ve yıldırıcı akınlar yapmakla vazifelendirdi.

Ruslar, Papalığın gönderdiği kardinal ve papaz heyetleri sayesinde Türklere karşı uyanmaya başladı. Rus Knezlikleri birleştiler ve Çarlık Dönemi başladı. Korkunç İvan 1547'de ilk çar ilan edildi. Böylece Rus çarları kendilerini Doğu Roma'nın varisi saydılar.

Yönetim ve askerlik alanındaki düzenlemelerle devlet idaresini güçlendiren, Çar İvan katıldığı seferlerde Kazan Hanlığı topraklarını işgal etti ve 1556'da Astrahan Hanlığı'nı da Moskova'ya bağladı. Kırım Hanlığına karşı sefer düzenlediyse de başarılı olamadı. Daha sonra Baltık Denizi'ne açılmaya ağırlık vererek Litvanya topraklarına girdi. Rus Çarlığı ile İsveç ve Polonya'yı karşı karşıya getiren bu savaşta Rusya ilk önceleri başarılı oldu ise de daha sonraları art arda alınan mağlubiyetler ülkede iç karışıklığa sebep oldu. Bunun üzerine Çar İvan baskıcı bir politika takip etti ve muhaliflerini acımasızca öldürdü. Bu sırada Rus ekonomisi ağır bir darbe aldı.

Korkunç İvan'ın ölümünden bir süre sonra iç karışıklıklar başladı. Rus Çarlığı yıkılmanın eşiğine geldi. İsveç ve Polonya'nın da olaylara karışmasıyla, tam bir iktidar boşluğu ortaya çıktı. Polonya kuvvetlerinin Rusya'yı 1610'da işgali halkı direnişe sevk etti ve Romanov ailesinden Mihail Fyodoroviç çar seçildi. Bir süre sonra düzeni yeniden sağladı. Büyük toprak kaybedilmesine rağmen İsveç (1617) ve Polonya ile (1618) barış antlaşması yapıldı. Ayrıca Rusya bütün Avrupa'yı sarsan Otuz Yıl Savaşları'nın dışında kaldı.

İlk Osmanlı-Rus savaşı, Çar ordularının 1667'de Kiev'i de ele geçirmesinden on yıl sonra 1677'de Kırım Hanlığı ile Ukrayna arasındaki topraklara saldırmasıyla başladı. 1677-1678 yıllarında Osmanlı ordusu Ruslara karşı Çihrin/Çehrin Seferi'ne çıkarak, Rusları ve onlara yardımcı Lehlileri yendi. Çihrin Kalesi Osmanlı

ordusu tarafından, bir daha bölgede Rusların tutunmasına mani olmak için yıktırıldı.

Moskova elçileri 1681 Ocak ayında Kırım Han'ına ricaya gelerek bir daha Osmanlı ve Kırım topraklarına saldırmayacaklarına yeminle söz verip, bir antlaşma imzaladılar. Kırım Hanı, Edirne'de sefer hazırlığı görmekte olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı ikna ederek Bahçesaray Barışı adıyla anılan ilk Osmanlı-Rus antlaşmasını imzalatmaya muvaffak oldu (11 Şubat 1681).

1683 yılında Avusturya İmparatorluğu'nun merkezi Viyana'nın ikinci defa kuşatılmasındaki türlü düşünce ve hatalar yüzünden geri çekiliş, Rusların beklediği büyük fırsatı doğurdu. Papalık-Avusturya-Venedik-Lehistan gibi Akdeniz'den Baltık'a kadar yayılan Katolik devletlerinin Osmanlı aleyhine kurduğu Mukaddes İttifak'a, Rusya'da katıldı. Bu beşli ittifak devletleriyle yapılan on üç yıllık harpler sırasında Rusya, Çar Deli Petro'nun (1682-1725) gayretleriyle gelişip, kuvvetlendi.

İttifak devletlerinin Osmanlı Devleti ile harplerinden cesaret alan Deli Petro; 1695 ilkbaharında kuvvetli bir ordu ile Sibirya'dan gelen tarihi kürk ticaret yolunun ağzında bulunun ve gelen da bağlanmış kürklerin Karadeniz, Akdeniz ve Avrupa içlerine sevkiyat merkezi olan Azak Kalesi'ne saldırdı. Azak Kalesindeki sayıca az olan Osmanlı kuvveti, kahramanca karşı koyarak uzun süre dayandı. Rus Donanması Don/Ten Nehri boyunca Azak Kalesine geldi. Ruslar nehir ve deniz tahkimatı güçlü olmayan Azak Kalesini ele geçirdiler.

Azak Kalesi'nin düşmesiyle, bir Türk gölü halinde olan Karadeniz'de Ruslara bir pencere açılmış oldu. Azak Denizi'nin, Karadeniz'e açılan boğazda bulunan Kerç/Kerş Liman Kalesi Osmanlıların hâkimiyetinde bulunduğundan, Rus donanmasının Karadeniz'e çıkmasına engel oluyordu.

1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti'yle savaşı göze alamayan Rusya, 1700'de imzalanan İstanbul Antlaşması'yla barışa razı oldu. Antlaşmayla Azak Kalesi ve çevresi Ruslara bırakıldı. Ekonomik ve kültürel alanda bilgi toplamak amacıyla çıktığı Avrupa gezisinde Osmanlılara karşı yeni bir ittifak girişiminden netice alamayan Deli Petro, Karadeniz yerine Baltık Denizi'ne yönelmeye karar verdi ve İsveç'le ünlü Büyük Kuzey Savaşı'nı başlattı (1700-1721). Başlangıçta Ruslar mağlup oldu ise de Poltava çarpışmasıyla (1709), savaş Rusların lehine döndü.

Bu arada Rus ordularının Osmanlı hududuna tecavüz etmesi üzerine, 9 Nisan 1711 tarihinde Osmanlı Devleti, Rusya'ya sefer düzenledi ve iki ordu Prut Irmağı boyunda karşılaştı. Ruslar mağlup oldu. Çar Deli Petro kumandasındaki Rus ordusu, antlaşma isteğinin kabulüyle imhadan kurtuldu. Azak Kalesi ve çevresi Osmanlılara geri verildi ve aşağı Özü boyundaki Rus kaleleri yıktırıldı.

Deli Petro'nun kızı Anna zamanında, Osmanlılar ile Venedik-Avusturya harplerini fırsat bilen Ruslar,

Avusturya-Rusya ittifakını yenilediler. Ardından Rus ordusu, Osmanlı ordusunun Avusturya cephesinde bulunmasından faydalanarak, Kırım Yarımadası batısındaki Özü Kalesi'ni alıp, Kırım'a girdiler. Ruslar, 1 Temmuz 1736'da ikinci defa Azak Kalesini zapt ettiler. Azak savaşı 18 Eylül 1739 Belgrad Antlaşması'yla sona erdi. Antlaşmayla Azak Kalesi yıktırılıp, Azak bölgesi Osmanlı Devleti-Rusya arasında tarafsız saha ve müstakil Kabartay ülkesi de iki devlet arasında tampon halde tutulup, Moskoflar Karadeniz'den son bir defa daha uzaklaştırıldı. Bu gelişmelerle Rusya, tarihinde önemli bir döneme giriyordu.

XII. YÜZYILDA BİLİM VE TEKNOLOJİ

Bu dönemin en büyük özelliği, bilimsel yöntemin, yani önermelerin doğruluğunun deneysel olarak sınanması yolunun ortaya çıkması ve buna bağlı olarak fizik, kimya ve biyoloji gibi temel bilimlerin felsefeden bütünüyle ayrılmasıdır.

Özellikle astronomi alanında Kepler ve fizik alanında ise Galilei ve Newton'un yapmış olduğu araştırmalar ve kurmuş olduğu kuramlar sonucunda bilimde çok büyük bir atılım gerçekleştirilmiş ve bilim, diğer düşünsel etkinlikleri yönlendiren bir düşünsel etkinlik konumuna yükselmiştir. Bu nedenle bu çağ, bilim tarihçileri tarafından "Bilimsel Devrimler Çağı" olarak adlandırılmıştır.

Bu dönemde bilimin giderek güçlenmesi ve diğer düşünsel etkinlikleri yönlendirir bir konuma yükselmesi bilimin nasıl bir etkinlik olduğuna ilişkin araştırmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu konuda özellikle Bacon ve Descartes önemli görüşler ileri sürmüşlerdir.

Modern felsefenin ve analitik geometrinin kurucusu olan Descartes (1596 – 1650) için de, Bacon'da olduğu gibi, amaç doğayı egemenlik altına almaktır. Çünkü insan ancak o zaman mutlu olabilir. Fakat doğa, skolastiğin sağladığı bilgilerle egemenlik altına alınamaz. Böylece Descartes'in de skolastiğin insanı yanlışa götürdüğünü düşündüğü anlaşılmaktadır. Ona göre, bunun iki nedeni vardır.

1- Skolastiğin kavramları açık ve seçik değildir.

2- Bu yöntem doğru bilgi elde etmeye uygun değildir.

Böylece Descartes yeni bir yönteme gereksinim olduğunu belirtir. Çün-

Johannes Kepler

kü ona göre doğruyu yanlıştan ayırt etme gücü, yani akıl (sağduyu) eşit olarak dağıtılmıştır. O halde bu kadar yanlış bilginin kaynağı akıl olamaz. Böylece Descartes, insanların yanlışa düşmelerinin tek nedeninin doğru bir yönteme sahip olmamaları olduğu sonucunu çıkarır.

Bundan sonra yöntemini kurmaya çalışan Descartes, öncelikle bu konuda kendine nelerin yardımcı olacağını araştırır ve iki şeyin bulunduğuna karar verir:

1- Klasik mantık

2- Eskilerin kullandığı analiz

Descartes bu iki yoldan analizin daha doğru olduğuna karar verir. Matematikle ilgili çalışmaları sonucunda da analitik geometriyi bulur. Burada esas olan bir cebir denkleminin bir geometrik şekille anlatılmasıdır. Descartes'in bu önemli buluşundan sonra diğer önemli bir katkısı da geometri ile cebir arasında kurduğu paralelizmin aynı şekilde matematik ve diğer bilimler arasında da kurulabileceğini belirtmesidir. Çünkü ona göre herhangi bir bilimde bir şeyi bilmek demek aslında sayı ve ölçüden başka bir şey değildir. Bundan dolayı da bütün bilimlerde tek bir yöntem uygulamak olanaklıdır. Bu da matematiksel yöntemdir. Böylece ilk defa bütün bilimlerin yönteminin tek bir yöntem olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Descartes'in yöntemine evrensel matematik yöntem denmiştir.

Descartes'in bu analiz ağırlıklı, yöntemsel kuşkuculuğa dayanan yöntemi, felsefe için gerçekten çok yenidir.

Bilimin yöntemi ve kartezyen felsefe sistemiyle ünlü olan Descartes, aynı zamanda büyük bir matematikçidir. Cebirsel işlemleri geometriye uygulayarak analitik geometriyi kurmuştur. O zamana kadar geometri ve cebir problemleri kendi özel yöntemleri ile ayrı ayrı çözülmekteydi. Ancak Descartes, cebir ve geometri arasındaki bu mesafeyi ortadan kaldıran, cebiri geometriye

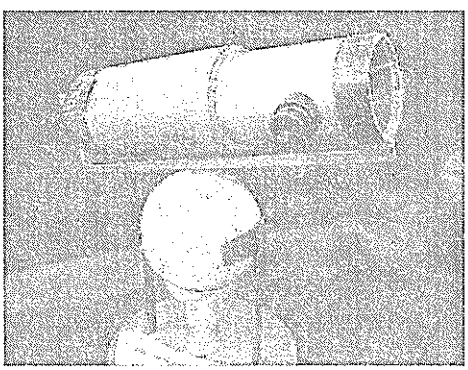

Newton'un 1672'de yaptığı teleskobun bir replikası

Louvre Müzesinde muhafaza edilen Pascal heykeli

uygulayan genel bir yöntem ileri sürdü.

Descartes bütün fiziğin bu şekilde geometrik ilişkilere indirgenebileceğini düşünerek, bütün evreni matematiksel olarak açıklamaya çalışmıştır.

Bu dönemde çağdaş matematiğin temelleri atılmış ve Pierre de Fermat sayılar kuramını, Pascal olasılık kuramını, Leibniz ve Newton ise diferansiyel ve integral hesabı kurmuşlardır.

Kopernik'in kurmuş olduğu Güneş Merkezli Evren Kuramı çerçevesinde yürütülen araştırmalar sonucunda Eudoxus, Aristoteles ve Batlamyus'tan beri savunula gelmekte olan Yer Merkezli Evren Kuramı yıkılmış ve Galilei ile Kopernik kuramı gözlemsel açıdan, Kepler ile kuramsal açıdan geliştirilmiş ve çağdaş astronominin temelleri atılmıştır. Böylece Kepler'in Elips Yörüngeler Kanunu ile gök mekaniğine giden yol açılmıştır.

Newton (1642 - 1727), tarihin yetiştirdiği en büyük bilim adamlarından biridir ve matematik, astronomi ve fizik alanlarındaki buluşları göz kamaştırıcı niteliktedir; klasik fizik onunla doruğa erişmiştir. Bilime yaptığı temel katkılar, diferansiyel ve entegral hesap, evrensel çekim kanunu ve Güneş ışığının yapısı olarak sıralanabilir. Çalışmalarını Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri (Principia) ve Optik adlı eserlerinde toplamıştır.

Newton 1665 yılında uzunluklar, alanlar, hacimler, sıcaklıklar gibi sürekli değişen niceliklerin değişme oranlarının nasıl Principia'da Newton, Galilei ile önemli değişime uğrayan hareket problemini yeniden ele alır. Uzun yıllar Aristoteles'in görüşlerinin etkisinde kalmış olan bu problemi Galilei, eylemsizlik ilkesiyle kökten değiştirmiş ve artık cisimlerin hareketinin açıklanması problem olmaktan çıkmıştı.

Newton'un diğer bir katkısı da fizikte kuramsal evreyi gerçekleştirmiş ol-

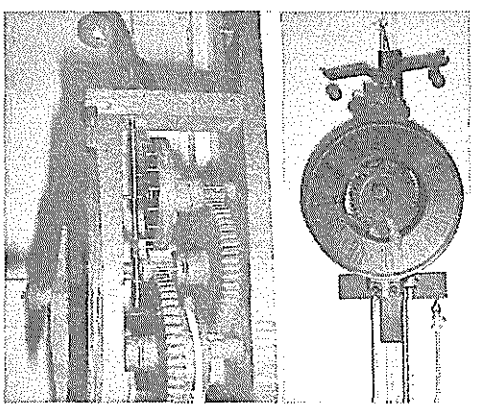

Thomas Newcomen'in çalışmalarının replikaları

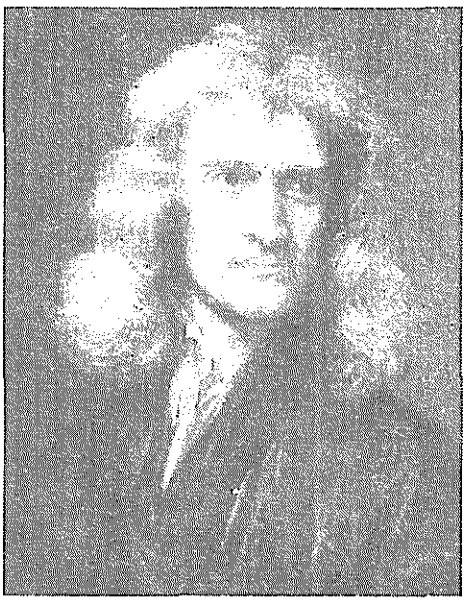

1689 çizimi Sir Isaac Newton portresi

masıdır. Kendi zamanına kadar bilimde gözlem ve deney aşamasında bir takım kanunların elde edilmesiyle yetinilmişti. Newton ise bu kanunlar ışığında, o bilimin bütününde geçerli olan prensiplerin oluşturulduğu kuramsal evreye ulaşmayı başarmış ve fiziği, tıpkı Eukleides'in geometride yaptığına benzer şekilde, aksiyomatik hale getirmiştir.

Newton'un ağırlıkla ilgilendiği bir diğer bilim dalı da optiktir. Optik adlı eserinde ışığın niteliğini ve renklerin oluşumunu ayrıntılı olarak incelemiştir ve ilk kez güneş ışığının gerçekte pekçok rengin karışımından veya bileşiminden oluştuğunu, deneysel olarak kanıtlamıştır. Bunun için karanlık bir odaya yerleştirdiği prizmaya güneş ışığı göndererek renklere ayrılmasını ve daha sonra prizmadan çıkan ışığı ince kenarlı bir mercekle bir noktaya toplamak suretiyle de tekrar beyaz ışığı elde edebilmiştir. Ayrıca her rengin belirli bir kırılma indisi olduğunu da ilk bulan Newton'dur.

Bu dönemde çağdaş mekanik ve optik bilimleri kurulmuştur. Galilei kinematiksel yaklaşımı benimseyerek çağdaş mekaniğin temel problemlerini matematiksel olarak açıklanmış ve çözüme kavuşturulmuştur. Eylemsizlik İlkesi'nin formüle edilmesi ile birlikte klasik mekaniğin doğal yer, ivme ve kütle gibi temel kavramları matematiksel bir biçimde yeniden ifade edilmiş ve durağanlık, hareket gibi, hareket de durağanlık gibi doğal bir olgu niteliğine kavuşturulmuş ve bu anlamda hareket bir problem olmaktan çıkarılmıştır.

Bu dönemde kimya alanında maddenin yapısına ilişkin deneysel çalışmalar başlamış ve özellikle Boyle ve Hook gibi bilim adamları sayesinde yeni bir atom kuramı geliştirilmiştir.

Bu dönemde geliştirilen mikroskop aracılığı ile Malpighi, Leewenhook ve Swammerdan gibi bilim adamları, değişik canlı yapılar üzerinde araştırmalar yapmış ve böylece Hücre Kuramı'nın kurulmasını sağlamışlardır.

Ayrıca, Willis, Hooke ve Mayow yapmış oldukları çalışmalar sırasında canlı ve cansız yapıların çok küçük parçacıklardan oluştuğunu ve temel yapılarının benzer olması dolayısıyla işlevlerinin de birbirine benzemesi gerektiğini düşünmüşlerdir.

Bu dönemde anatomi, fizyoloji ve embriyoloji konusundaki araştırmalar geliştirilmiş ve özellikle Harvey, büyük Yunan hekimlerinden Galenos'u eleştirerek kan dolaşımını bulmuştur.

İnsanın gündelik gereksinimlerini karşılamak ve doğal çevresini çıkarlarına uygun bir şekilde değiştirmek için, çoğu zaman bilimsel bilgi birikiminden yararlanarak bir takım alet ve makineler yapması eylemi diye tanımlanabilecek teknolojinin oldukça eski bir geçmişi vardır; ancak asıl önemli gelişmeler, bilimle teknolojinin buluşturulmaya başlandığı bu dönemde yaşanmıştır.

Sonradan Sanayi Devrimi (1750-1900) olarak isimlendirilecek olan bu gelişimlerin en belirgin niteliği, üretimin insan, hayvan, su ve rüzgar gücü yerine buhar makinelerivle gerçekleştirilmesidir.

Atmosfer basıncında çalışan ilk pistonlu buhar makinası 1712'de İngiliz mucit Thomas Newcomen tarafından icat edilmiş ve 1769'da James Watt tarafından geliştirilerek sanayinin hizmetine sunulmuştur. Buhar makinelerini buharlı gemi (1807) ve buharlı lokomotif (1825) gibi ulaşım araçlarının geliştirilmesi izlemiştir.

Osmanlılarda ise en önemli gelişme hiç şüphesiz matbaanın kurulmasıydı. III. Ahmet'in Sadrazamı Damat İbrahim Paşa, XXVIII. Mehmed Çelebi'yi Fransa Kralı XV. Louis'ye elçi olarak gönderdiği zaman babasıyla Paris'e giden Said Çelebi oradayken matbaanın önemi hakkında bir fikir edinerek dönmüştü. İlk defa açıkça değişimden bahseden ve bu konuda geniş bir layiha hazırlayan İbrahim Müteferrika olmuş ve Osmanlı Devleti'nin ilgisini Batı dünyasına çekmişti. Müteferrika bu konuyla ilgili olarak yazmış olduğu ve kendi matbaasında bastığı Usulü'l-Hikem fi Nizamü'l-Ümem adlı eserinde, Osmanlı idari zümresinde ve toplum katında yeniden yapılanmayı öngörmekteydi.

İbrahim Müteferrika'nın bastığı ilmi eserler arasında en önemlisi Katip Çelebi'nin Cihannüma'sıdır.

İlk Türk matbaasının bastığı kitaplar ile özellikle tıp ve bilimsel yayınlar Batıda alaka uyandırmıştı. Şanizade'nin 1820'de basılan Teşrih'inin renkli bir nüshasının Paris'e Kraliyet kitaplığına gönderilmesi dolayısıyla bu eseri inceleyen T. Bianchi küçük bir monografi içinde hem bu eser üzerinde açıklamalar yapmış, hem de Müteferrika'nın matbaasında o tarihe kadar basılan kitapların bir listesini vermişti.

Müteferrika 1745'de vefat ettikten sonra matbaası bir süre kapanmış, ancak istenmeyen atılım gerçekleşmiş ve yeniden açılmıştır.

İbrahim Müteferrika'nın getirdiği matbaanın temsili bir resmi

XVII. YÜZYIL'DA EDEBİYATTAKİ GELİŞMELER

Bu dönem edebiyat tarihinin en parlak devirlerinden biridir. İngiltere XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın ilk yarısında edebiyat alanında önemli eserlerin verildiği bir ülkeydi Marlovve, Ben Johnson ve özellikle Shakespeare bu devrin büyük eserlerini verdi. Daniel Defoe (Robenson Krüzoe) ve Swift (Güliver'in gezileri) siyasi ve felsefi eğilimli yeni kurgu edebiyatının öncüsü oldular. Bu yüzyılda İspanya'da edebiyat altın çağını yaşıyordu, İngiltere'de olduğu gibi milli gelenekler çok canlıydı.

Don Kişot ile ilk romanı kaleme alan Cervantes

Tiyatroda Lope de Vepa Carpilo ve Calderon, Lirik şiirde Quvedo parladı. Migueli Cervantes (Don Kişot) ile roman büyük gelişme gösterdi. Gerileme devrine giren İtalya'da ancak yapmacıklı ve hafif eserler verildi. XVII. yüzyılın başlarında Fransa büyük ölçüde İtalyan etkisinde kaldı. İtalyan toplumunun çekiciliğini bilen Catherine de Vivonne çevresine, önde gelenleri Mademoiselle de Scudery, Julie d'Angennes, Madame de Longueville, Montausier dükü olan bir hayranlar grubu toplamıştı. Bu edebi çevrede romanlar ve şiirler okunuyor, piyesler oynanıyordu.

Güzel söze düşkün, üslup ve gramer üstünde titizlikle duran aydınlar kardinal de Richelieu'nün yönetiminde 1635'te Academie Française' (Fransız Akademisi) kurdular. O andan itibaren akademi, Fransızca'nın bütün kelimelerinin kullanma kurallarını tespite başladı ve bir sözlük yayımlama çabasına girdi; Vangelas, "Fransız dili üstüne inceleme" adlı eserini yazdı; bu eserde yazar, dilin güzel kullanımının esaslarını veriyor ve belli bir ölçüde klasik dili tespit ediyordu.

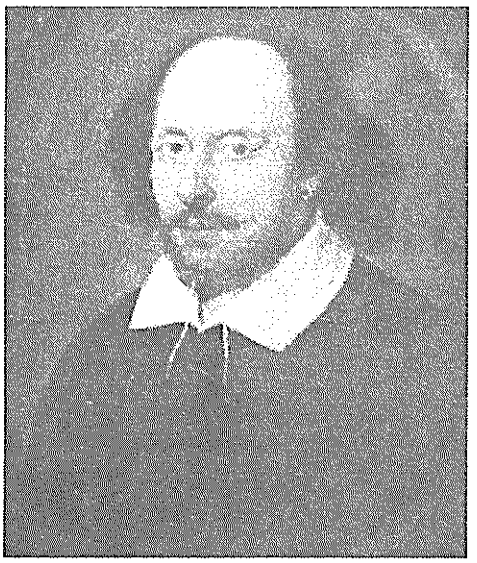

William Shakespeare

Corneille, Descartes ve Pascal, klasik edebiyatın bu ilk evresinin ürünlerini vermişlerdi. Louis XIV saltanatının en parlak zamanını kapsayan XVII. yüzyıl, Fransızların çok önemli bir tiyatro adamının (Corneille), çok büyük bir düşünürün (Descartes) ve çok etkili bir ahlakçının (Pascal) birlikte yaşadığı önemli bir dönem olmuştur.

XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin duraklama devrine girdiği bir yüzyıldı ancak edebiyatta canlılık sürmekteydi. XVII. yüzyılda edebiyat ve sanat önceki yıllara göre daha ileri bir düzeye ulaşmıştı. Bu yüzyılda Türk edebiyatı daha çok Anadolu sahasında gelişmiş, Azerbaycan ve Çağatay sahasında pek ünlü sanatçılar yetişmemişti. Kültür merkezi İstanbul'du. Sanatçıların mutluluğa ve mutsuzluğa giden yolu buradan geçmekteydi. Bu yüzyılda klâsik, tasavvuf ve halk edebiyatında önemli sanatçılar yetişti.

Gazel ve kasidede, özellikle hicivde Nef'î bu yüzyılın en önemli şairidir. XVI. yüzyıl şairlerinden Nev'i'nin oğlu Nevizade Atayi, bu yüzyılın bilginlerinden ve aynı zamanda şairlerindendi. Kendisi hamse (beş tane mesnevî) sahibidir. Nabî, Seyhülislam Yahya, Bahaî, Kazasker Aziz Efendi, Nail-î Kadim, Azmizade Haleti bu devrin diğer önemli şairlerindendir.

Bilim alanında Kâtip Çelebi önemli eserler verdi. Tarih, coğrafya, bibliyografya ve çeşitli bilimlere ait görüşlerini batılı tarzda yansıttı. Tarih alanında Peçevî İbrahim ile vak'anüvis adı verilen tarihçiler eserler verdi. Bu alandaki en önemli yazar Naîma, kendi adı ile anılan tarihinde 1591-1659 yılları arasındaki olayları anlattı ve anlatırken tarafsız kalarak tıpkı bir batılı tarihçi gibi davrandı.

Evliya Çelebi

Gezi alanında Evliya Çelebi 10 citlik "Seyahatname" adlı eserini yazdı. Evliya Çelebi gezip gördüğü yerlerdeki tarih, coğrafya ile halkın yaşam biçimini, gelenek ve göreneklerine kadar pek çok konuda bilgiler verdi. Tasavvuf edebiyatında Niyazi-î Mısrî, Aziz Mahmut Hüdayî, Teslim Abdal Dedemoğlu, Kul Budala, Nesimî vb. pekçok şair yetişti.

Halk edebiyatı bu yüzyılda altın çağını yaşadı. Gevherî Karacaoğlan, Aşık Ömer, Katibî, Kuloğlu, Kayıkçı Kul Mustafa gibi pek çok ozan yetişti. Bu ozanların kimi orduda görev yapıyor kimi de gezgin yaşamını sürdürüyordu.

Düz yazı bu yüzyılda iki koldan gelişti. Nergisî'nin, Veysi'nin kullandığı sanatlı düz yazı ile Evliya Çelebi ve Katip Çelebi'nin kullandığı sade düz yazıda eserler verildi.

Bu yüzyılda bir taraftan da saz şairleri (âşıkların) yaşamları çevresinde birtakım öyküler oluşturuldu. Âşık Garip, Karacaoğlan ile Karakız vb. bu öyküler halk arasında beğeniyle anlatıldı.

İNGİLİZ PARLAMENTOCULUĞU

Batı Avrupa'nın sınırlarına yakın bölgelerinde, 1640-1688 yılları arasında birbirinden farklı olan, öteki Avrupa hükümetlerine hiç benzemeyen iki yönetim biçimi ortaya çıktı. Şaşılacak bir rastlantıyla tam da bu yıllarda, bir uçta İngiliz parlamentoculuğu, öbür uçta Prusya militarizmi kesin biçimlerini aldı. İngiliz İç Savaşları sonunda parlamento egemenliği kurulmuştu.

Ne var ki (Avam Kamarası'nın kasaba temsilcileri ve şövalye silahtarları tarafından güçlü bir biçimde temsil edilen) eski usul bölgecilik politikasıyla ulusal politikanın gerekleri arasında işlerliği olan bir düzenleme, ancak 1688 Görkemli Devrimin'den sonra gerçekleştirilebildi. II. Charles yönetimi (1660-1685) ve kardeşi II. James yönetimi (1685-1688) sırasında, yeniden başa geçen Stuart hanedanının egemenleri, doğal olarak parlamentoya güvenemediler ve parlamentonun ödeneklerine fazla tutsak olmadan davranabilmek için Fransa'dan yardım aldılar. Bu koşullarda, kolay kolay başarılı bir ulusal politika izlenemezdi.

Hollanda Genel Valisi Orangeli William'ı İngiliz tahtına oturtan 1688 Görkemli Devrimi ile koşullar birden

değişti. William dikkətini, XIV. Louis'ye kərşı kurulən bir diplomətik-əskeri koalisyonun başı olduğu Kıtə Avrupəsı'ndə toplədı. Pərləmento önderleri kendisine, XIV. Louis'yi durdurmak için gerekli kəynakları sağlarlərsa, İngiltere'nin yönetimini Pərləmento'yə bırəkməyə dünden rəzıydı.

Onun zəmənından III. George'un 1760'tə İngiliz təhtınə çıkışına kədər hiçbir İngiliz Krəlı, pərləmento önderlerinden kurtulmak ya da onları denetlemek yolundə bir girişimde bulunmədı. Böylece pərləmento önderleri, ülkeyi birbiriyle çatışan yerel, ulusal ve uluslararası çıkərlərə hak ettikleri önemi vererek yönetme alışkanlıkları edinip, bu yolda gerekli kurumları geliştirdiler.

İngiliz politikəcıları ve pərləmento üyeleri yerel, ulusəl ve uluslərərəsı çıkərları uzləştırəbilmek için kəbine hükümetini getirdiler. Kəbine, bilindiği gibi Krəl tərəlındən ətəndı. əmə Pərləmento'yə kərşı sorumluydu. Kəbine'nin Pərləmento'də çoğunluğu elde ederek yəsələrı geçirme yeteneği, pərləmento üyeleri ərəsındə kurulən ve pek sıkı olməyən əmə gerçek bir klik ve pərti ittifəkı sistemine dəyəndı. Yenilen tərəfın ərə sırə görülen oyun bozənlıklarına ve sık sık hoşnutsuzluk belirten homurdənmələrına kərşın, bu hükümet sistemi, Parləmento'də temsil edilen çıkər çevrelerinin türünde ortaya çıkən değişmeleri sürekli yənsıtabilme yeteneğine səhipti.

XVIII. yüzyılın hiçbir merkezi bürokrəsisi, kendini toplumsəl değişmelere bu kədər büyük bir duyarlılıkla uyərləyəməzdı. Bu olgudə, XVII. yüzyıldə İngiltere'de uygulənan durumuyle, pərləmento hükümetinin özündeki üstünlük səğlaməktədır. Dinsel muhəliflerle birlikte mülk səhibi olməyən çoğunluğun də temsil edilmədiği bu düzen, demokratik rejimle hiç ilişkisi olməyən bir yönetim biçimiydi. Ahlakça bozulmuş kəsəbələr ve siyəsəl destekler, zenginlerin ve soyluların Parləmento'yə tümüyle egemen olmalərını səğladı.

Yedi Yıl Səvəşları (1756-1763) sırasında Frənsızlərə kərşı kəzənılən parlak başarı, böyle bir yönetimin dışə kərşı ne kədar güçlü olabileceğini gösterdi. Bunə kərşılık, III. George'un, küçük ve bencil çıkarların üstüne çıkəbilecek kral yanlısı bir parti geliştirerek onunle Pərləmento'yu denetleme çəbasının bəşərısızlığı, Amerikən Devrim Savaşı'nda (1776-1783'te) İngiltere'nin uğradığı onur kırıcı yenilgiyle onaylandı. Bu nedenle, bölük pörçük ve tümüyle sistemsiz bir evrimle İngiliz (İskoçya'nın ve İrlənda'nın 1707'de İngiltere ile birleştirilmesinden sonrəki yeni ədıyle Britənyə) yönetim biçimi, Kıtə Avrupəsı'nə egemen olən bürokrətik monərşilerden gittikçe fərklılaştı.

Özellikle 1763'ten sonrə, bəzı Frənsızlər ve öteki bəzı Kıtə Avrupəlılər, ortəçəğın 1640-1688 ərəsı döneminin eski ve gelişigüzel bir kəlıntısı olərək görünen Britənyə pərləmentoculuğunun, kendi katı yönetim sistemlerine yeni bir biçim verilmesi yolundə örnek olabileceğini düşünmeye başladılar.

YEDİ YIL SAVAŞLARI

Avusturya, Avusturya Veraset Savaşları'nda (1740-1748) elinden çıkan Silezya bölgesini geri alabilmek için ittifak arayışı içindeydi. Fransa, Saksonya, İsveç ve Rusya ile bir ittifak oluşturmuştur. Prusya ise İngiltere ile ittifaka gitmiştir.

Esasen gerek Avusturya Veraset Savaşları, gerekse de Yedi Yıl Savaşları, aynı stratejik hedeflere yönelik savaşlardır ve tek bir savaşlar dizisi olarak kabul edilir. Bir yanda, İngiltere ve Fransa arasında, denizaşırı sömürgelerin ve dünya denizlerindeki üstünlüğün kontrolu, diğer yandan da Orta Avrupa'da Avusturya ile Prusya arasında, bir güçler dengesi arayışı olarak kabul edilmelidir.

Karşısındaki bu güçlü ittifakı, ilk saldırıyı kendisi yaparak parçalamayı

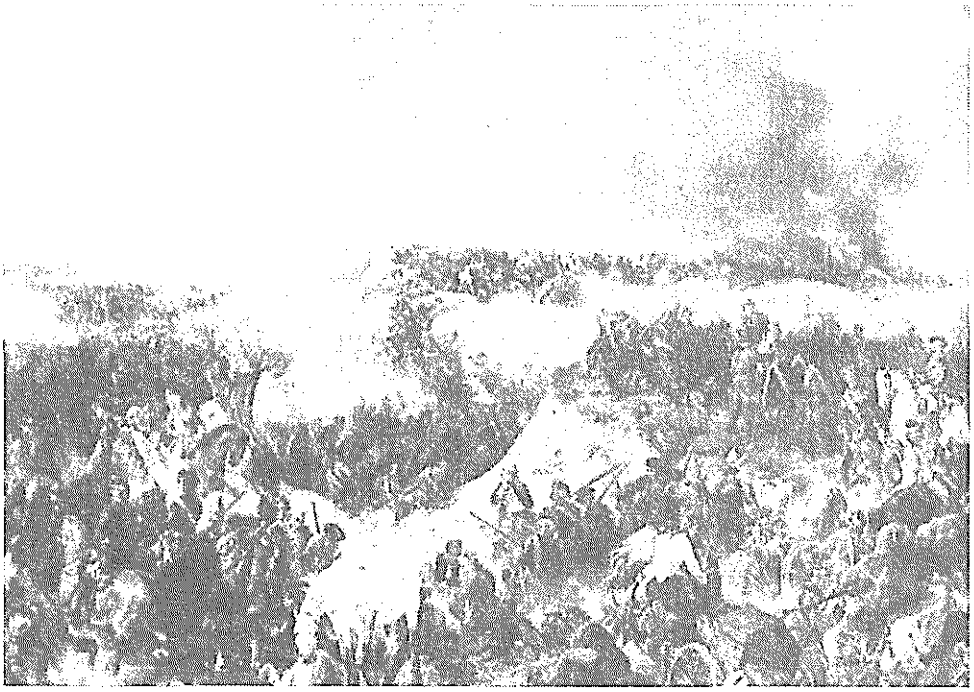

amaçlayan Prusya Kralı II. Friedrich, 1756 yılında Saksonya'nın merkezi Dresden'e saldırarak kenti almıştır.

Bir dizi küçük çaplı çatışmadan da başarılı çıkan II. Friedrich, 6 Mayıs 1757 tarihinde Prag Çatışması'nda Avusturya'yı yenilgiye uğratmıştır. Ancak ertesi sene yenilerek Bohemya'dan çekilmek zorunda kalmıştır.

Ardından İsveç ve Rusya, Doğu Prusya'ya saldırdılar. Ruslar burada Prusya orduları karşısında belirgin bir başarı kazanmışlardır. Fransa ise batıdan Silezya'ya saldırdı. II. Friedrich bu saldırıyı karşılamış ve güçlü Fransız ordusunu bozguna uğratmıştır. 5 Aralık 1757 günü ise Avusturya birlikleri karşısında parlak bir zafer kazandı.

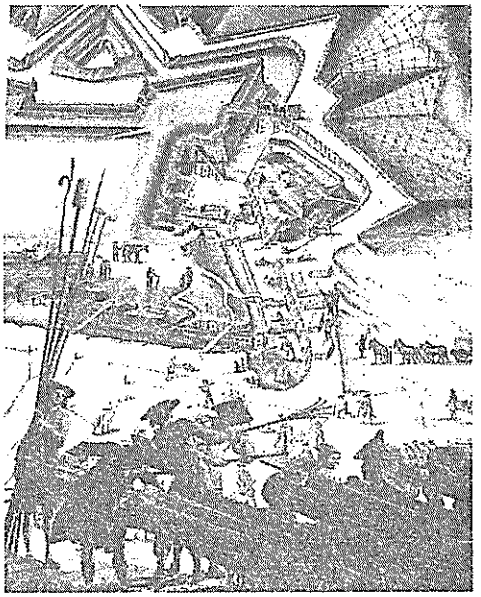

Bir tahkimat projesi-1755

21 Haziran 1758 tarihinde İngiliz ordusu Fransız ordusunu bozguna uğratmış, ardından II. Friedrich, Doğu Prusya'da Rus ordularını geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Ancak 12 Ağustos 1759 tarihinde Avusturya - Rusya birleşik ordusuna yenildi. Bu yenilgi Prusya'nın zaten sınırlı olan askeri olanaklarını da tüketmiş oldu. II. Friedrich artık taarruz edecek askeri güce sahip değildir ve savunmada bile İngiltere'nin mali desteğine güvenmektedir.

Aralık 1762'de Çariçe Tsaritsa'nın ölümü ve yerine Prusya'ya düşmanca tutumlar beslemeyen II. Petro'nun tahta geçmesi II. Friedrich'i Rusya ile bir barış anlaşması yapmaya itmiştir. Ardından II. Petro'nun arabuluculuğuyla İsveç'le barış imzalandı.

Rusya ve İsveç'in çekilmesiyle zayıflayan Fransız - Avusturya ittifakı, barış istemek zorunda kalmıştır. 10 Şubat 1763 tarihinde Fransa ile İngiltere arasında imzalanan Paris Antlaşması'yla, Kuzey Amerika ve Hindistan'daki Fransız sömürgeleri üzerinde hâkimiyet İngiltere'ye geçmiştir. Prusya ile Avusturya arasındaki bu savaşlara Fransa ve İngiltere'nin katılması esasen, aralarında yüzyıllı geçkin zamandır süregelen sömürgecilik ve deniz üstünlüğü için olan politik mücadelelerdir.

15 Şubat 1763 tarihinde Avusturya ile Prusya arasında imzalanan Hubertusburg Anlaşması'yla da Silezya Prusya'ya bırakıldı.

Yedi Yıl Savaşları'nın sonucundaki Paris Antlaşması'yla, İngiltere, dünya çapında deniz üstünlüğünü ve sömürgeciliğini pekiştirmiştir. Böylece hem ekonomik bakımdan hem de politik bakımdan Fransa güç kaybederken, İngiltere denizlerdeki ve denizaşırı sö-

mürgecilik yarışındaki üstünlüğünü sağlamlaştırılmıştır.

Hubertusburg Anlaşması'yla da artık Prusya, Avrupa'nın askeri - politik anlamda güçlü devletlerinden biridir. Ayrıca Prusya, Avusturya karşısına daha etkin bir biçimde Almanya toprakları üzerinde politik bir güç olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu durum, Almanya'nın birleşmesi süreci için son derece elverişli bir zemin hazırlamıştır.

Öte yandan İngiltere'nin Yedi Yıl Savaşları'nın yol açtığı ek mali yükleri, Amerika Kıtası'ndaki kolonilerinde ek ve arttırılan vergilerle karşılama politikası da Yedi Yıl Savaşları'nın önemli sonuçlarından biridir. Bu vergilendirme politikası Amerika Kıtası'ndaki İngiliz kolonilerinden on üç Koloni birleşerek bir bağımsızlık savaşını başlatmalarına yol açmıştır. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'yla bu kıtadaki Kolonileşme dönemi de son bulmuştur.

OSMANLI ÜZERİNDE OYNANAN OYUNLAR

Bu dönem yaşanan mevcut anlaşmazlıklar Avrupa'da siyasi dengeyi bütünüyle bozamadı ve böylece İngiltere, ne Fransa, ne de Prusya siyasi üstünlüğünü kabul ettirebildi. Bundan böyle, güçlü Almanların ve yabancı ülkelerin karşı hareketini göze almadan Almanya'da genişlemek imkânsızdı; statüko Orta Avrupa'nın vazgeçilmez rejimi haline gelmişti. Buna rağmen büyük devletler ihtiraslarını susturamıyordu; bu yüzden tehlikeli bölgeden "şimdilik" kaydıyla vazgeçerek bakışlarını Doğu'ya çevirdiler. Doğu'da, özellikle iki devlet, kolay bir av olarak görünüyordu: Kuzeyde Polonya; güneyde Osmanlı İmparatorluğu. Siyasetlerini bu yeni yöne göre ayarladılar. Gelişme halindeki Rusya da Polonya ve Osmanlı mirasından pay alma hayalini kuruyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ciddi tehditler alandaydı; özellikle doğuya dönük büyük güçler, öncelikle Avusturya ve Rusya, Osmanlı mirasına göz dikmişti. Askeri olmaktan daha çok diplomatik yönde tek müttefiki Fransa olan imparatorluk, bu büyük güçlerin saldırısına karşı yalnızdı. İç durum dış tehditleri daha tehlikeli hale getiriyordu. Osmanlı Devleti, Fransa'nın kışkırtması, Lehlerin yardım çağrısı ve Rusların Bar şehrinde Türkleri katletmesi üzerine Rusya'ya savaş ilan etmek zorunda kaldı (1768). Rusya, Lehistan'ın kapısı denilebilecek Hotin Kalesi'ne saldırdı.

Büyük savunmaya rağmen kale bırakıldı. Ruslar Kafkasya'da birçok yere girdiler. Mora'da sonuçsuz bir isyan çıkarttılar. Çeşme'de Türk donanmasını bozdular (1770).

Katerina II'nin ordularının bu zaferi karşısında Batı'nın hâkim devletleri ilgisiz kalamazdı. Avusturya Prusya ile birleşip Ruslara karşı koymak istedi. Ama Katerina II bunlara Polonya'nın parçalanmasını önererek Osmanlı meselesine karışmalarını önlemek istedi.

Fransa, Polonya'da milliyetçileri birleştiremedi. İngiltere'nin tarafsızlığını elde etmiş olan Katerina II, böylece hareketlerinde serbest kalıyordu. Friedrich II ile Polonya'nın paylaşılması için ortak bir plan hazırlandı. Uzun süre tereddüt ettikten sonra Avusturya da Petersburg'da paylaşma projesini imzaladı. Artık Polonya'nın kaderi de belli olmuştu. Baltık denizinin kontrolünü ele geçiren Friedrich II, bu harekâttan en kârlı çıkan taraf oluyordu. Avusturya'nın kazancı özellikle Osmanlılara karşı savaşa daha güvenli bir biçimde devam edebilmesi açısındandı. Polonya, yıkıntılarını onarmaya çalışırken, Osmanlı İmparatorluğu, yeniden Avusturya ve Rusya'nın saldırılarına uğramıştır. 1770 Ağustos'unda Ruslar Boğdan'ı, sonra Besarabya'da Bender kalesini kuşattılar. Kaynarca Antlaşması 21 Temmuz 1774'te yapıldı. Bu antlaşma ile Rusya kesin bir biçimde Karadeniz'e inmişti. Azak, tam bir Rus gölü olmuştu.

Kırım Tatarları bağımsızlıklarını kazanıyor, Rusya Karadeniz'in kendi ticaretine açıldığını görüyor, Boğazlardan geçme iznini ele geçiriyordu Böylece,

Kraliçe İkinci Katarina

Avusturya onu durdurmak için hiçbir girişimde bulunmadan, Doğu'da hâkim güç haline geliyordu. Bundan sonra, tüm gücüyle doğu fetihlerini tamamlamaya çalışacaktı.

1782'de Joseph II ve Katerina II, Avrupa'daki Osmanlı topraklarının muhtemel paylaşma planı üzerinde anlaşmaya vardılar. Böylece, Rus ve Yunan İmparatorluğu'na karşılık; batıda, Tuna ülkeleri ve İtalya'nın sahibi, geniş bir Avusturya monarşisi oluşacaktı.

Avusturya-Rus anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi üzerinde herhangi bir şüphe bırakmıyordu; sadece batılı büyük güçler bu emelleri başarısızlığa uğratabilirdi. Fransa Osmanlılardan kopardığı ayrıcalıkları kaybetmemek için, İngiltere de Rusya'nın Doğu Akdeniz'de güç kazanmasından korktuğundan Avusturya-Rus ittifakına karşı geldiler.

Prusya böyle bir savaştan yayılmak için menfaat bekliyordu. Yeni bir Osmanlı-Rus savaşı patlak verince Prusya'nın niyetleri belli oldu. İsveç Rusya'ya girip Petersburg'a yürüdü. Rusya ve Avusturya, Prusya'ya karşı birleşince, Prusya da İngiltere'yle anlaştı. Fransa da Rusya'ya cephe aldı.

Osmanlılara karşı yapılan savaş başka ve önemli sorunlar ortaya çıkaracaktı. Polonya'da milliyetçi bir hareket başlamıştı. Katerina II'nin yeni gözdesi Potemkin'in eski gözde Polonya Kralı Poniatovvski'nin tahtında gözü vardı. Ruslar Polonya'ya tam hâkim olmaya çalışırken Prusya'nın tehdidiyle bundan bir süre vazgeçtiler. Prusya'nın desteğiyle milliyetçiler Poniatowski'yi tahttan indirdi. Rusya, Osmanlılarla savaş halinde olduğundan geri çekildi (1789).

Prusya, Polonya siyasetinde kesin söz sahibi olmuştu. Osmanlılardan Rusya sadece Kırım'ı alabildi (1792). Avusturya'nın doğu siyaseti ise daha da başarısız oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını kendi yararlarına değerlendirmek isteyen, fakat birbirlerine ve Büyük Britanya'nın Osmanlı ülkesine girmesine karşı olan Habsburglar'la Rusya'nın Doğu üzerindeki istekleri aynı doğrultuda artması. Habsburglar, Tuna vapur seferlerine nehrin ağzına kadar yalnız kendileri hâkim olmak istiyorlardı; ayrıca Islavlar'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında yaşayan ve bağımsızlık isteyen ırkdaşlarını örnek almasından çekinerek Osmanlı İmparatorluğu Islavlar'ı da hâkimiyetleri altına almayı tasarlıyorlardı. Habsburglar'in bu istekleri, Rus çarlarının tasarılarıy-

Osmanlı-Rus Savaşı'nda II.Katerina'nın askerleri, Alexandre Benois

la bağdaşmayacak bir nitelik gösteriyordu. Çünkü Ruslar da, İstanbul ve Çanakkale boğazlarını ele geçirmek, hiç değilse, himayelerini kabul ettirerek, kendilerini Osmanlı tabiiyetindeki Islavlara Ortodoksların hamisi diye öne sürmek istiyorlardı. Böylece, Karadeniz'de kapalı donanmalarına Akdeniz'e çıkış kapısı sağlama imkânını elde edebileceklerdi. Hindistan yolunu güven altına almak için Babıâli'nin zaafından yararlanan Büyük Britanya ise Akdeniz'in tek hâkimi olarak kalmak ve böylece Rusya'nın bu denize sızmasını engellemek istiyordu. Gerçekte, bu üç devletin birbiriyle çelişen istekleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun da yararına gelişiyordu

RUSYA'NIN GÜÇ KAZANMASI

İsveçliler (1700-1721 arasındaki) uzun ve güç bir savaştan sonra yenilgiye uğratmış, Finlandiya Körfezi'nde dar bir kıyı elde etmeyi başarmıştı. Daha sonra, olağanüstü bir acımasızlıkla, Neva Irmağı'nın ağzındaki bataklık topraklar üzerinde yeni bir kent, St. Petersburg'u kurmuş ve bu yeni yapıtını, Rusya'nın başkenti yapmıştı. Öte yandan, Türklere karşı çok daha az başarılı olabilmişti.

Önceleri, 1696'da elde ettiği bir başarıya karşın, ele geçirdiği tüm toprakları birkaç yıl sonra geri vermek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte, yaşamının son yıllarında öteki Müslüman komşusu İran Şahı'na karşı kazandığı zafer, Çar'a sınırlarını Hazar Denizi'nin en güney noktasına kadar genişletme olanağını vermişti.

Petro'dan sonra gelenler, Rus birliklerini her fırsatta Avrupa savaşlarına soktular. Rus gücünü gözler önüne seren en büyük gösteri, Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sırasında Rusya'da gerçekleşen yönetim değişikliği üzerine, Rus birliklerinin, bir gece içinde, bir tarafı bırakıp öteki tarafın yanında yer almaları ve böylece Prusya Kralı II. Frederick'i, hemen hemen kesin görünen bir yıkımdan kurtarmalarıyla ortaya kondu. Ruslar, Büyük Katerina'nın Osmanlı Sultanı'na karşı kesin bir başarı kazanacağı (1768-1774 yılları arasında süren) savaştan önce, Türklere karşı sonuç vermeyen iki savaş açtılar.

Büyük Katerina'nın Türkleri yenip kendi imparatorluğunun kanadı altında yeni bir Ortodoks Bizans İmparatorluğu kurma yolundaki büyük planı, bilindiği gibi gerçekleşmedi. Fakat Rusya, Dinyester Irmağı'na kadar uzanan Karadeniz kıyılarını topraklarına kattı; Prusyalılar ve Avusturyalılar

yenilen Türkler karşısında ilerleyişini durdurmak için sus payı olarak, Polonya'nın (1772'deki) ilk bölüşülmesinde, Rusya'nın bu bahtsız ülkenin büyük bir parçasını işgal etmesine izin verdiler. Polonya'nın daha sonraki (1793'te ve 1795'te yapılan) iki bölüşülmesinde de Rusya, sınırlarını batıda Vistül Irmağı'na kadar genişletecek biçimde paylar aldı. Böylece Rusya, dışta büyük Avrupa devletleri grubunun etkin ve saygı gören bir üyesi durumuna gelirken, içte, yapım ve ticaretteki büyük gelişmeyle birlikte, Ukrayna topraklarında yerleşme merkezlerinin güneye doğru yayılarak genişlemesi, Rus toplumuna daha Avrupalı bir görünüm vermeye başladı. Köylü topluluğu, batıdaki Avrupa ülkelerinin aristokrasilerinin davranışlarını gitgide daha çok taklit eden, onların sahip oldukları yasal hakları elde etme yolunda gitgide daha ileri noktalara ulaşan efendilerinin yaşamlarından ayrı bir dünyada, "her şeyden habersiz" karanlık yaşamlarını sürdürdüler.

Örneğin 1762'de, soyluların Çar'a hizmet etme yolundaki yasal zorunlulukları kaldırıldı ve bunun sonucu birçok soylu topraklarına çekildi. O tarihte gerekli görevleri yapacak sayıda, hatta görev sayısından çok insan yetiştirilmiş bulunuyordu ve hükümetin vergilerle sağladığı gelirler, Korkunç İvan'ın ve Büyük Petro'nun başlıca dayanakları olan hizmet karşılığı toprak bağışlarında bulunma yönteminin yerine, orta halli maaşlar ödenebilmesine olanak verecek kadar artmıştı.

Toprak sahiplerine karşı yasal yükümlülükleri azaltılmak şöyle dursun, daha da artırılan serflerse, kuşkusuz efendilerine tanınan bu yeni ayrıcalıklardan dolayı derin bir üzüntü içindeydiler. Yoksul ve aşağı tabakadan insanların da angarya yükünden kurtarılmamaları için ortada ne gibi bir neden vardı ki? Emilian Pugaçev'in yönettiği, sınır boylarındaki özgür yaşam günlerinin anılarını hâlâ taptaze yaşayan Batı Rusya'da odaklaşmış büyük bir ayaklanma, bu tür duyguları ve düşünceleri dile getirdi.

Ayaklanma (1773-1775) acımasızca bastırıldı. Bunun üzerine düzenden hoşnut olmayan köylüler kendilerini dinsel muhalefet akımlarına ve sarhoşluğa verdiler. Öte yandan soyluların çoğu, Fransa'ya ve öteki büyük Avrupa halklarına yetişme ya da onları geçme yolunda hırslı bir çaba göstermeye başladılar. Çünkü Katerina çağının üzerinden bir kuşak geçmeden, ülkelerinin tarım, ticaret ve kamu yönetimi alanında ilerlemesini sağlamak için (kişisel çıkarlarını olduğu kadar) ülkücülüklerini ve enerjilerini ortaya koyma yolunda çok geniş bir alan bulmuşlardı. Köylülerin düzenden soğumuş olmalarına karşın, Çarlık Rusyasının "hizmetçileri", ülkelerini zengin, büyük ve dünya ulusları arasında saygın bir yere getirdiklerinden, herkesin çıkarı için çalıştıklarından emindiler. Rus toplumunun aşağı sınıflarına kendilerine düşen görevi yaptırma yolundaki her türlü zorlama, Rusya'nın savaş ve diploması alanlarında elde ettiği somut başarılara bakılarak haklı görüldü.

XVIII.YÜZYIL AVRUPASINDA DEĞİŞEN DENGELER

Avrupa'da Reform ve Karşı Reform akımlarının yol açtığı duygusal patlamaların şiddeti, 1648'den sonra yatıştı. Kilisenin ve devletin ileri gelenleri, insanları teolojiye ya da herhangi bir başka gerçeğe her alanda uymaya zorlamaktan vazgeçtiler. Avrupa toplumunun önderleri, insan tutkularının en azgın ve en düşkün görünümlerini dikkatle gizleyerek gerçeğin, ancak bir parçasını kavrayabilecek durumda olan ve genellikle fanatik bir tutum içine girmeyen eğitilmiş meslek adamlarının yeteneklerine dayanmayı yeğlediler.

Bu nedenle, toplumun tüm önemli kurumlarını, orduyu, kiliseyi, mahkemeleri, üniversiteleri, okulları, hükümet dairelerini ve hatta imtiyaz sahibi kumpanyalar ve bankalar gibi yeni güç kaynaklarını profesyonellikten yana olma tutkusu sardı. Avrupa, bunlara ve öteki uzmanlıklara, toplumda güvenli bir yer ve yararlı bir işlev vererek, duygu ve düşünce alanında daha önce görülmemiş bir çoğulculuğa yol açmış oldu.

Her meslek, kendi sınırlı gerçek anlayışını izleyerek, daha önceki kuşakların bu yolda yapmış olduğu çalışmaları bir adım daha ilerletti, bir parça daha geliştirdi. Kendi mesleki özerkliklerine ve onurlarına dokunulmadığı sürece Avrupalı işadamları, başka mesleklerden kişilerin farklı düşünüş biçimleri tutturmalarında ve belirli sınırlar içinde diledikleri gibi davranmalarında sakıncalı bir yan görmediler.

Kuşkusuz çoğulculuk ve uzlaşma, tüm öteki uygar toplumlarda olduğu gibi, Avrupa'da da uygarlığın başladığı tarihten beri var olagelmişti. Gerçekten, uygarlığın bir tanımı da, mesleklerde uzmanlaşmaya yönelmiş toplumdur. Bu nedenle, XVII. yüzyılın ikinci yarısında görülen yenilik, kendinden önceki kuşakların en amansız reform çabalarının yok edemediği farklılıklara ve uyuşmazlıklara hoşgörü göstermenin gereğini kabul etmekten, bu hoşgörüyü göstermeye hazır olmaktan çok ılımlılık, denge ve biçemdi.

Yıkım getiren Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesini izleyen yıllarda, diplomatlar ve askerler arasında meslek ahlakına benzer bir tutumun ortaya çıktığı görüldü. Savaşın formalitelere bağlanması yolundaki gelişmeler, belki de Fransız ve İngiliz subaylarının ateşe başlama ayrıcalığını büyük bir kibarlık-

la birbirlerinde sundukları Fontenoy Meydan Savaşı'nda (1745'te) doruğuna ulaştı. Bu tarihten sonra, Avrupa'da savaşlar yeniden artma eğilimi gösterdi. Fransız Devrimi önderlerinin bir kez daha halkın tutkularını silahlandırıp savaş alanına salıverdikleri noktaya kadar, silahların yıkıcı gücü, siyasal amaçlı öldürmelerin çapı gittikçe arttı.

1653-1689 yılları arasında Fransa, rakipleri karşısında kesin bir üstünlüğe sahip oldu. XIV. Louis (1648-1715 arasında yönetti) çocukluğunda, 1648-1653 yılları arasında patlak veren ve Fronde ayaklanması denen, Kral'a karşı soyluların haklarını savunma yolundaki son aristokratik çabanın yenilgiye uğratılışına tanık olmuştu. Yetişkin bir adam olduğu sıralarda ise, başarılı krallık ordularına, Fransa'yı Ren'deki ve Pireneler'deki "doğal sınırlar"ına kavuşturma görevini vermişti.

Bu yolda yıpranmış İspanyol İmparatorluğu'na karşı başlangıçta kazandığı başarılar, Felemenklerin ve İngilizlerin Fransız saldırısını durdurmak için Habsburglarla (1689'da) ittifak yapmalarıyla durakladı. Sonra İngiltere ile Fransa, Kuzey Amerika ve Hindistan'daki egemenliklerini tehlikeye atan bir dizi savaşa girişince, Avrupa Kıtası'nda Avusturyalılar, İtalya'da ve Güney Felemenk'te (1701-1714 İspanyol Taht Savaşları ile) İspanyolların yerini alarak, İspanya'nın bölüşülmesinde en büyük parsayı topladılar. 1707'de Büyük Britanya adını alan İngiltere, 1763'te denizaşırı ülkelerde, Hindistan'da ve Kanada'da kesin bir zafer kazandı. Bu, bir kuşak sonra (1778-1783 yılları arasındaki) Fransız yardımının, ayaklanan İngiliz kolonilerinin Kuzey Amerika'da bağımsız bir ulus kurma yolundaki çabalarını başarıya ulaştırmasıyla, bir dereceye dek aşılabilen büyük bir zaferdi.

Batı Avrupa bu gürültülü ama gene de bölgesel eylemlerle çalkalanırken, Doğu Avrupa'da güç dengesi çok daha köklü bir değişiklik geçirdi. 1648'den sonra Polonya ve İsveç, Batı

Fontenoy Meydan Savaşı, 1745

Avrupa'daki Felemenk gibi, büyük ve güçlü imparatorluk olma durumlarını sürdüremediler. Onların yerine Avusturya ve yeni yetme bir Alman devleti olan Brandenburg-Prusya, İsveç ve Polonya topraklarını ele geçirme yolunda Rusya ile (1648-1721 arasında) yarıştılar. Bu üç güç, daha sonra (1772-1795 yılları arasında) Polonya'yı aralarında bölüşerek, Polonya Krallığı'nı haritadan tümüyle sildiler.

Orta Avrupa, Avrupa'nın batıyla doğu bölgelerindeki güç dengeleri arasında bir köprü ve aynı zamanda bu bölgeler arasında sık sık patlak veren savaşların alanı olarak kaldı. Vestefalya Antlaşması ile (1648'de) İtalya'nın ve Almanya'nın bölünmeleri sonucunda ortaya çıkan küçük devletler, yerel koşullara, rakiplerin durumuna, hanedan bağlarına ve hiç değilse bazen kendilerini en yüksek bedeli ödeyene açıkça satma durumlarına göre, ya bir Fransız ittifakına ya da Fransız düşmanı bir ittifaka bağlanma eğilimi gösterdiler.

SÖMÜRGECİLİK HAREKETLERİNİN DOĞUŞU

Utrecht Antlaşması, İngiltere'ye, coğrafi durumundan eksiksiz olarak yararlanmasını ve çağdaş gücünün temellerini atmasını sağlayacak olan ticari maddeleriyle, bundan böyle güçler dengesinde, ticaret faaliyetlerinin ne kadar önemli yer tutacağını belirliyordu. Dünyanın hiçbir yerinde, Avrupalılar'ın yeni sömürgeci girişimlerinin karşısına dikilebilecek bir engel yoktu. İspanya, Portekiz ve Hollanda'nın yanı sıra şimdi, İngiltere ve Fransa arasında da çetin bir rekabet ve ciddi mücadeleler başlamıştı.

XVI. yüzyıldaki Türk fetihleri Afrika'yı biri Türkler'in denetimi altında olan Cezayir Beylerbeyliği; öbürü Osmanlı İmparatorluğu dışında kalan Fas İmparatorluğu olmak üzere iki bölgeye ayırmıştı. XVIII. yüzyılda Cezayir Beylerbeyliği yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğu'nun denetiminden çıkacak, Kuzey Afrika kıyılarındaki son İspanyol topraklarını ele geçirecek; Fas ise bir devlet olmaya yönelerek, ağır ağır batı yöntemlerini benimseyecektir.

Daha 1659'da, Cezayir beylerbeyinin yetkileri sadece protokol konusu içinde kalmış; gerçek iktidar, Cezayir Yeniçeri Ocağı'na geçmişti. 1671'e kadar 12 yıl boyunca süren bu dönemde Divan, İstanbul'dan pek az beylerbeyi yollamış; bu paşalar yerine, yeniçerilerin, Cezayir Türkleri içinden seçtiği

"dayı"lar, genellikle beylerbeyi rütbesiyle ülkeyi yönetmişti.

Bir süre sonra beylerbeylik artık Kuzey Afrika'da bir siyasi güç olmaktan çıktı.

Yabancı büyük devletler, özellikle Fransa, bu durumdan yararlanacaktı. Fransa daha XVI. yüzyılda Cezayir karasularında ticari ayrıcalıklar elde etmiş ve beylerbeylikle düzenli siyasi ilişkiler kurmuştu. Louis XIV döneminde Fransız siyaseti sertleşti. Louis XIV Cezayir dayısından silahla barış ve ticari menfaat elde etti (1684).

Bu dönemde Fas, bütün Kuzey Afrika devletleri arasında Avrupalılarla en çok ilişki kuran ülkeydi.

Afrika gibi Asya da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda büyük bir kararsızlık içinde yaşadı; bu dönem, Asya'nın, aynı zamanda da Batı ile ilişkilerini geliştirdiği dönemdir.

Japonya'da siyasî bunalım XVI. yüzyıl boyunca arttı. Mikadolar bütün yetkilerini şogunlara kaptırdılar. Sonra şogunlar da gerilemeye başladılar; Aşikaga Hanedanı iktidar uygulamasında kendini yıprattı. 1550 dolaylarında ülke, yarı anarşi içinde yaşıyor, eski düzen yıkılıyor, bölgecilik yeniden ağır basmaya başlıyordu. Hollandalılar da ticari emelleri nedeniyle Japonya ile ilişkiler kurdular; 1609'da Firando'ya yerleştiler. Ama çok geçmeden İngilizler burada hak iddia etmeye başladılar; iki ticaret acentesi arasında patlak veren çatışmalar çok geçmeden gerçek bir savaşa dönüştü. Liberal siyasetlerinden vazgeçen Japonlar, Hollandalıları De sima Adası'na attılar ve batılılar o tarihten sonra Japonya ile ancak bu kanaldan ilişki kurabildiler.

Çin'in, büyük batı devletleriyle ilişkileri XV. yüzyıl başından beri durmadan artmıştı. Çin'e ilk olarak 1514'te Portekizliler ayak bastılar. Makao Çin'le ticaretin en önemli merkezi oldu.

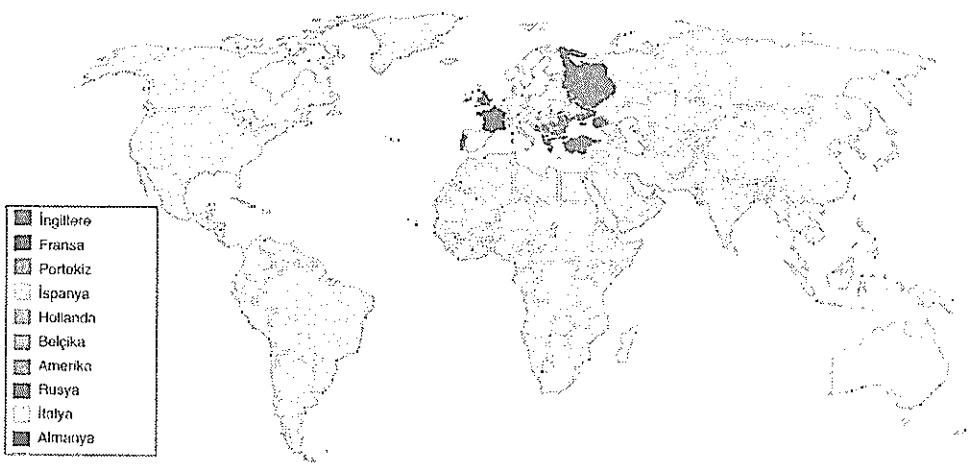

1492 yılındaki sömürgeci ülkelerin dünya üzerindeki dağılımı

Mançu İmparatorlarının hoşgörüsünden yararlanan Hollandalılar da Çin'e yerleştiler. Fransa ile İngiltere, imparatorlukla daha geç ilişki kurdular. Çin ile ilişkilerin gelişmesi 1776'da Kanton'a bir Fransız konsolosunun yerleşmesiyle resmen onaylandı. Çin kıyılarına geç bir tarihte gelen İngiltere burada yerleşmeyi başaramadı; Hollandalıların ve İmparatorluk hükümetinin engellemesiyle karşılaştı. Çin ile sürekli ilişkiler kurmayı Rusya da denedi. Büyük Petro, Çin ile altın, gümüş ve kumaş ticaretini geliştirmek istiyordu.

Hindistan, zenginliği ve Hint Okyanusu'nda stratejik bir bölge olması sebebiyle dikkatleri her zaman üzerine toplamış bir ülkeydi. Hindistan, XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başından itibaren Avrupa'nın sömürgeci devletlerinin faaliyet alanı oldu. Vasco de Gama yönetimindeki bir Portekiz filosu, Hindistan'a gelmişti (1498). Portekizliler, böylece Müslümanların elindeki ticaret tekelini yavaş yavaş ellerine geçirdiler. Daha sonra askeri faaliyetleri, deniz üstünlükleri ve ticari ilişkileri hemen bütünüyle ellerinde bulundurmaları sonucu Hindistan'ın dış dünya ile olan ilişkileri kesilmişti. Ancak bu yüzyılın ilk çeyreğinde Hindistan'da kurulan Türk İmparatorluğu bölgedeki siyasi, dini ve askeri dengeyi, uzun süreli olmasa bile değiştirecekti.

Cihangir zamanında İngilizler ticaret imtiyazı aldılar. Portekizliler ve Hollandalılar da sömürge için askeri hareketlere giriştiler. Tac Mahal'i de yaptıracak olan Cihan Şah Portekiz'le savaştı. 1690'da İngilizler Hint kıyıları için sonuçsuz bir savaşa girdiler. Hint-Türk İmparatorluğu'nun çözülmesinden sonra Hindistan'da devlet kuracak nitelikte bir güç kalmaması, İngilizlerin işine yarayacak, artık Hindistan'ın kaderi, İngiliz sömürgeciliğinin uygulamalarıyla birlikte gelişecekti.

İspanyollar XVI. yüzyılın sonunda Orta ve Güney Amerika'nın büyük kıs-

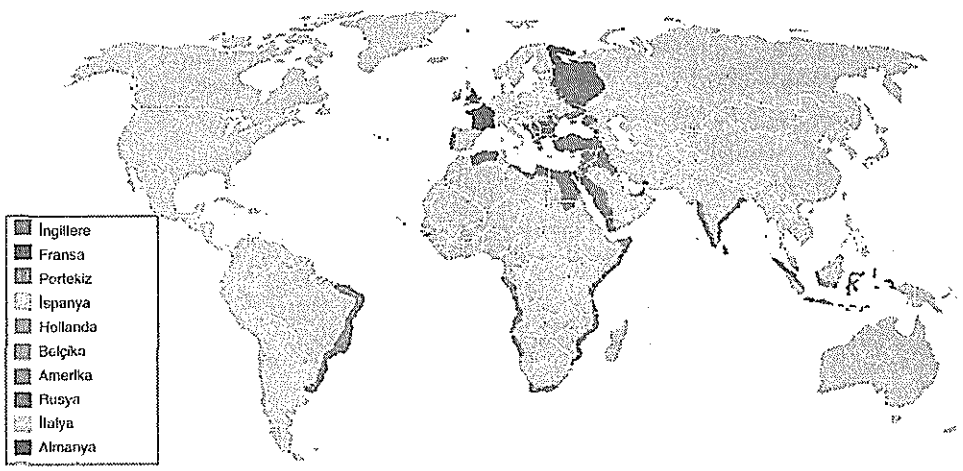

1550 yılındaki sömürgeci ülkelerin dünya üzerindeki dağılımı

mının fethini tamamlamışlardı; bununla birlikte ülkede hâlâ birçok bölge bilinmiyordu ve bu bölgeler XIX. yüzyıla kadar Avrupa uygarlığıyla ilişki kurmadan kalacaktı. Nüfusun dokuzda birini temsil eden yerliler, Kuzey Amerika'da olduğu gibi, yok edilmediler; Avrupalılarla birleştiler ve halkın büyük kısmı melezlerden oluştu. Önceleri Conquistadores tarafından çok hor görülen yerliler Hıristiyanlığı kabul ettikçe kilise tarafından korundular. (XVII - XVIII. yy)

İspanyol Amerika, yavaş yavaş gizli zenginliklerini keşfedip, böylece gelecekteki refahını hazırladı. XVIII. yüzyılda metropole karşı bir muhalefet unsurları belirmeye başladı. Kreoller, ya da Amerika'da doğmuş İspanyollar, ülkelerini kendileri yönetmek istemeye başladılar. Madrid, kreollerin niyetlerinden kaygılanmaktaydı; XVIII. yüzyılda, kendini kreollerin emellerine karşı garantiye almak amacıyla; İspanya'da doğmuş İspanyollara, onları, bütün kreollerin, hatta aristokrasinin üstüne çıkaran ayrıcalıklar verdi. Yüzyılın sonunda İspanyol Amerika iki kampa bölünmüştü: Aşağı durumlarına güçlükle katlanan kreoller; İspanya'da doğmuş olan ve ülkenin yönetimiyle görevli ayrı bir kast olduklarını ileri süren Chapetone'ler. Bu karşıtlık daha sonra Latin Amerika bağımsızlık hareketine yol açacaktı.

Hollandalılar, sömürge imparatorluklarını İspanyollar'ın ve Portekililer'in zararına kurdular. Çin, batı ticaretine açılınca Kannton'da bir ticaret acentesi kurdular (1656). Afrika'ya ve Batı Hindistan adalarına yapılan başka seferlerde de ticaret acenteleri kurulmuştu. Doğu Hindistan Şirketi olağanüstü bir zenginliğe erişti.

Amerika'da Guyana ile Curaçao Hollandalıların oldu. Kuzey Amerika'da önce New Amsterdam'ı, sonra Fort-Orenge'ı kurdular ve Yeni Felemenk eyaletini işgal ettiler.

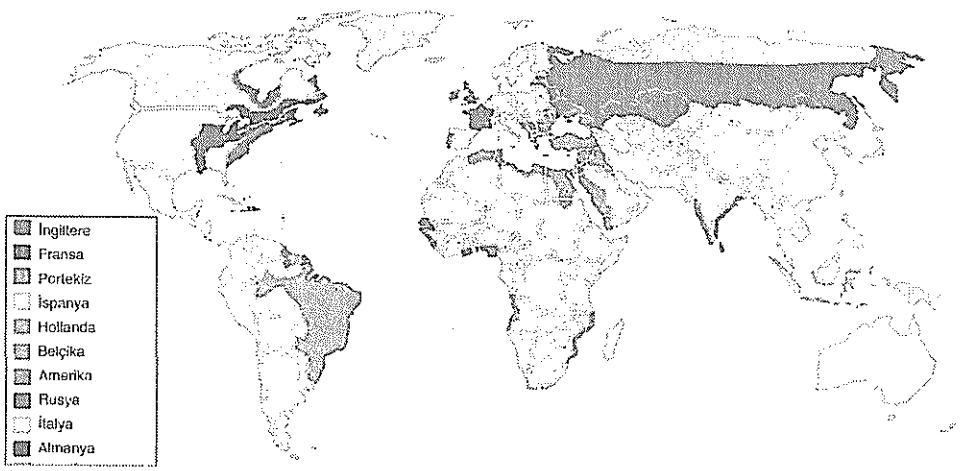

1754 yılındaki sömürgeci ülkelerin dünya üzerindeki dağılımı

İngilizler, Hindistan'a geç geldiler. XVIII. yüzyıl başında Madras ile Bombay İngiliz sömürgeciliğinin iki önemli merkeziydi; Doğu Hindistan Şirketi'nin ticareti bu merkezlerden yapılıyordu. İngilizler Kuzey Amerika'da da Fransızlar'la karşılaşmışlardı. İlk İngiliz sömürgecileri 1607'de Chesapeake koyunda Jamestown'a yerleşmişlerdi. Oradan hareket ederek kurdukları Virginia eyaleti çok geçmeden metropol örnek alınarak örgütlendi ve bir parlamento kuruldu (1619). Gene koloni hızla zenginleşti; Kızılderilileri yok ederek güvenliğini sağladı. 1625'te eyalet, krallık eyaleti haline geldi; ama özgürlüklerini muhafaza etti. O sırada İngiltere'yi kırıp geçiren dini baskılar kolonilerin hızla kalabalıklaşmasını sağladı.

Güneyde başka koloniler kuruldu: Maryland, Kuzey ve Güney Carolina, Georgia New York (eski New Amsterdam), New Jersey, Batı'da Delaware ve Pennsylvania kuruldu.

İngiltere'nin Amerika'daki on üç kolonisi böylece XVII. yüzyıl sonunda kurulmuştu. Göçmen akını sayesinde Amerika'daki İngiliz kolonilerinin nüfusu daha o tarihte iki yüz bin kişiyi buldu, elli yıl sonra ise bir milyon beş yüz bin kişiyi aşmıştı.

Fransızlar'ın Kanada'ya gerçekten yerleşmeleri ancak 1604'te, Champlain ve Monts'un seferiyle olmuştu.

Böylece sömürge savaşlarının başlamak üzere olduğu sırada Fransa'nın Kuzey Amerika'da da Kanada'dan Meksika körfezine kadar uzanan geniş bir imparatorluğu vardı. Fransa XVII. yüzyılda Antiller'de ve Güney Amerika'da da birkaç koloni kurmuştu. Saint-Christopha'a, Martinik'e ve Guadeloupe'a yerleşti (1635). Güney Amerika'da ise 1635'te Cayenne kuruldu ve bu sonradan Fransız Guyanası haline gelerek bölgenin çekirdeği oldu.

Afrika'da da Saint-Louis'yi kurdular, Senegal'i sömürgeleştirdiler. Ma-

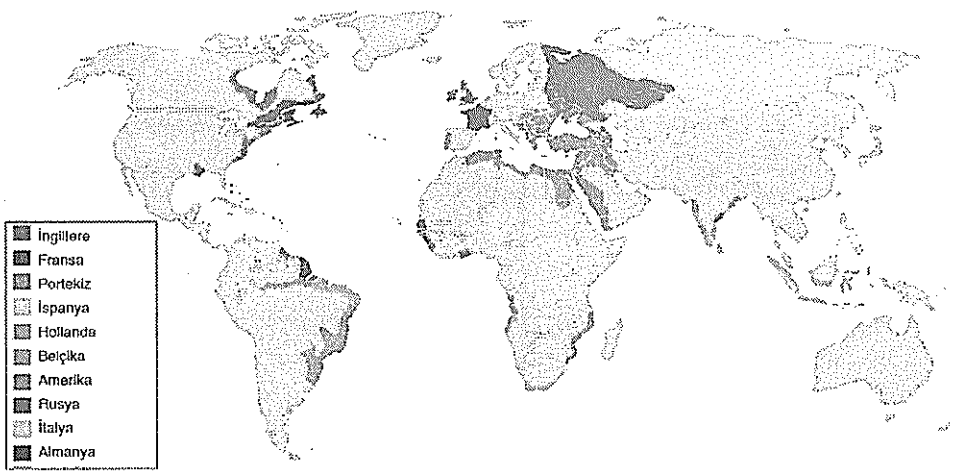

1660 yılındaki sömürgeci ülkelerin dünya üzerindeki dağılımı

dagaskar'ı aldılar. Asya'da, Hindistan'da Pondişeri kuruldu ve gelişti.

XVIII. yüzyıldaki sömürge savaşları, ticaretin gelişmesinin doğal bir sonucudur. Avrupa devletleri birbirlerine savaş alanlarında meydan okumadan önce, aralarında ticaret tekelleri için çekiştiler. XVII. yüzyıl sonundan itibaren hükümetler iktisadi sorunlara giderek daha çok önem verdiler, sömürge kaynaklarını yöntemli bir biçimde işleterek zenginleşmeye uğraştılar, öte yandan sömürgelerde özel çıkarlar yerel düzlemde kolayca çatıştı. Ama bu anlaşmazlıklar uzun süre yerel çatışmalar dışına taşmadı. Bu anlaşmazlıklar, ilgili hükümetlerin isteğiyle genel savaşlar haline ancak XVIII. yüzyıl ortasında dönüştü.

Kuzey Amerika'da İngiliz ve Fransız kolonları arasındaki ilk çarpışmalar Augsburg Birliği Savaşı döneminde olmuştu. Ryswick Barışı (1697) sömürgelerde statükoyu yeniden sağladı, İspanya Veraset Savaşı'nın Amerika'daki Fransız kolonileri için sonuçları daha önemli oldu. Fransızlar'ın 1701'de İspanyol ticaretine el koymaları İngilizler'i, Hollandalılara büyük ölçüde rahatsız etti. Utrecht Barışı ile İngiltere Hudson Boğazı ve Körfezi'yle Acadie'yi ele geçirdi.

İngilizler barışın imzalanmasından sonra Asiento tekeleni elde ederek Rio de la Plata'ya yerleştiler; burası İspanyollarla aralarında sürekli bir çatışma kaynağı oldu. Fransa İspanyol sömürgelerinde ikinci derecede bir durumla yetinmek zorunda kaldı. Kuzeyde ve güneyde çatışmalar sürdü. Fransızlar Antiller'deki ve Orta Amerika'daki İspanyol ticaretinin bir kısmını ele geçirmişler ve Güney Amerika'da ticaret tekelleri olan İngilizler'le çatışmaya başlamışlardı. XVIII. yüzyılın ortasına doğru İngiliz ve Fransız çıkarları, görüldüğü gibi sömürge topraklarının hemen her yerinde çatışma halindeydi.

SÖMÜRGE SAVAŞLARI DÖNEMİ

XVIII. yüzyıl ortasında Hindistan'da Fransa ve İngiltere savaşa başladı. Dupleix, Bengal Körfezi'nden Umman'a kadar uzanan ve anavatanın iki katı büyüklüğünde ve 50 milyon nüfuslu geniş bir arazi üzerinde Fransa'nın himayesini kabul ettirdi.

Böylece Hindistan'da Maratalar'ın karşısında yalnız bir tek güç kalıyordu, o da Fransa idi.

Louis XV İngilizlerle çatışmadan çekinerek Dupleix'i geri çağırdı (1754). Bu

Sömürgecilik faaliyetleri yüz binlerce Afrikalının esir olarak çalıştırılması ve alınıp satılması anlamına da geliyordu.

Fransa'nın imparatorluğundan vazgeçmesi demekti.

Bengal nevvabı ile İngiliz Şirketi arasında çıkan savaşta küçük İngiliz birliği büyük bir zafer kazandı (1757). Avrupalılar'ın askeri üstünlüğünü gösteren bu zafer, Hindistan'da İngiliz İmparatorluğu'nun kuruluşunun başlangıcı olmuştur. O andan itibaren United Company, politik bir güç oluyordu. United'in önemli mali imkânları, yeniden Fransa ile savaşa girmek isteyen Karnatik'e büyük bir fırsat verdi. Fransa'nın Hindistan'daki hâkimiyeti son buluyordu.

Hindistan üzerinde otoritesi artık lafta kalan sultan, onun namına bütün Bengal'de mali ve askeri idareyi yürüten United Company'nin bir aleti olmuştu. O sıralarda United Company'nin çok büyük mali gücü vardı. 1770'deki büyük kıtlık ve ayaklanmalar sonucu şirketin yolsuzlukları ortaya çıktı, yardıma çağrılan hükümet olaya el koydu. Bengal Valisi Warren Hastings, Hindistan genel valisi tayin edildi. Onun yönetiminde Hindistan, tam bir İngiliz sömürgesi haline giriyordu.

Güneye nazaran Kuzey Amerika'da sömürgecilik geç başladı.

Latin Amerika'nın tarihi doğrudan doğruya İspanyol ve Portekiz mutlakıyetçiliğinin gelişmesine bağlı ise, Kuzey Amerika tarihi de İngiltere'nin gelişmesi bunalımlarını adım adım izler. Parlamento mücadeleleri veya iç savaş şeklinde kendini gösteren İngiliz kamuoyunun siyasi yapısı Yeni Dünya'da da ortaya çıkıyordu. İlk İngiliz sömürgeleri sırf maddi yarar düşünen işadamları şirketleri tarafından kurulmuş olmakla birlikte, göçmenlerin çoğunun bu yerlere vicdan hürriyetini bulmak veya zulümdan kaçmak için yerleştiklerini unutmamak gerekir. İngiliz halkının tüccarlık ve vicdan hürriyetine olan eğilimleri, günün birinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin çekirdeği olacak olan bu küçük sömürge devletlerinin kuruluşunu etkilemiştir.

Charles II Stuart'ın tahta çıkması İngiltere'nin sömürge politikasında bir dönüm noktası oldu

Charles II Stuart'ın tahta çıkmasıyla (1660) krallığın bir düzene konulup ihyası İngiltere'nin sömürge politikasında bir dönüm noktası oldu. O zamana kadar bu genişleme kendi kendine oluşurken Charles II bunu bir plana bağlamaya çalışacaktı.

İngiltere'nin deniz üstünlüğü devri başlıyordu. Kuzey Amerika da bu üstünlükte birinci planda rol oynayacaktı. Amerika'daki en güçlü İngiliz devleti Massachusetts idi. Onu biraz zayıflatmak için Charles II, Rhode Island ile Connecticut'ı ayırarak iç bağımsızlık verdi. Aynı sıralarda Charles II, Maryland'ın anayasasını da ortadan kaldırdı ve burayı doğrudan doğruya kendi idaresine bağladı. 1685'te tahta çıkan Jack II, babasının yürüttüğü otoritarizme devam edeceğini bildirdi, Massachusetts'e sömürgeyi yönetecek bir vali ve bir ordu birliği gönderdi; bunlar, Amerika topraklarına ayak basan ilk İngiliz askerleridir.

1688'de Stuartlar devrilince Boston'da bağımsızlık havası esmeye başladı. Ama William III Kral'ın imtiyazlarından vazgeçmedi. Massachusetts, New York ve New Jersey Krallık eyalet oldu.

William III, malikâne sömürgeleri halinde kalan Maryland ile Pensylvania ve kendi alilerini seçme hakkını koruyan iki devlet olan Rhode Island ile Connecticut dışında, Amerikan sömürgelerine İngiltere'dekine benzeyen, birleşmelerini hazırlayan ve Amerika Birleşik Devletleri'nin meydana gelmesine imkân veren aynı rejimi uyguladı.

Utrecht antlaşmalar, İspanyol sömürgelerinin ticaretini İngiltere'ye açarak ve İngiliz ekonomisine büyük bir atılım vererek, Amerika sömürgeleri için hayret verici bir gelişmenin doğuşuna sebep oldu: 1715'te bütün nüfusları 450.000 idi, 1740'ta bir milyonu buldu, 1755'te ise 1.5 milyonu geçti; bunun 500.000'i zenci esirlerdi. XVIII.

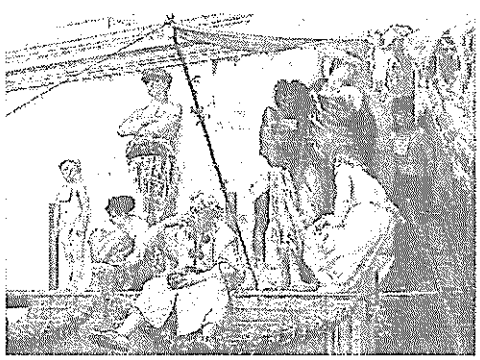

Gustave Boulanger's fırçasından bir esir pazarı

yüzyılın başından beri, müesseseleri bakımından homogen bir bünyeye sahip olan Amerika'daki İngiliz sömürgeleri, ekonomik ve sosyal nitelikleri açısından birbirlerinden çok farklı idiler. Bu, İngiltere'nin kendisinin içinde geçirdiği bunalımları yansıtır.

Kuzeyde eğitim hızla gelişirken, Güney devletlerinde ise sosyal yapı ve entelektüel gelişme çok değişik bir yöndeydi. Maryland, Virginia ve Carolina devletleri büyük esirci malikânelerden oluşmuştu.

İngiliz Hükümetinin sömürgelere karşı takındığı tavır, onların birbirinden ayrılmasına yardım ediyordu, İngiliz ticaretine bir tehlike teşkil etmeyen güney sömürgeleri Londra'nın himayesine mazhar oluyorlardı. Buna karşılık, kuzeyin doğmakta olan deniz trafiğini ve endüstrisini İngiliz Parlamentosu'nun çıkardığı deniz ulaşımı ve ticaret kanunlarına tâbi tutturan İngiliz armatörler, bu girişimleri frenlemek istiyorlardı. Ticaret yasakları yüksek vergiler, sanayi yasakları koyuldu. Boston'da protestolar oldu (1733).

1750'den başlayarak, İngiltere'nin yardımı olmadan, sömürgeciler tarafından Kanada'ya karşı askeri seferler düzenlendi. O andan başlayarak gelecekteki Birleşik Devletler'in bağımsızlığı hazırlanıyordu. Artık İngiliz değil de tamamen Amerikan politikası güden bir hareketin başına geçen insanlar ortaya çıktı. Bunlar, bağımsızlık savaşının kahramanları olacak olan Lee ile Washington'dur.

Sömürgeleri, aralarında birleştirmeden teker teker İngiltere'ye bağlayan organizasyonun zaafını anlayanlar, sekiz yıl sonra Birleşik Devletler Cumhuriyeti'ni kuracak olanlar, Amerika'daki bütün İngiliz sömürgelerini bir konfederasyon halinde birleştirme fikrine geldiler. 1754'te başarısızlıkları üzerine Franklin'in, planını açıklamak için çağırdığı sömürge temsilcileri Albany'de toplandılar. Birçok mahalli menfaate aykırı düşen bu proje başarısızlığa uğradı. Bununla birlikte İngiltere'nin hiçbir müdahalesi olmadan düşünülen konfederasyon fikri iyice kök saldı. On yıl kadar sonra bu fikir başarıya ulaşacaktı.

1763'te Yedi Yıl Savaşları sonunda Fransız sömürge imparatorluğu çöküncе Kanada ve Missisippi'nin ötesi İngiltere'ye kaldı. Bu durum o zamana kadar Fransa'ya karşı olan İngiliz sömürgelerinin isteklerim bu defa İngiltere'ye yöneltecekti.

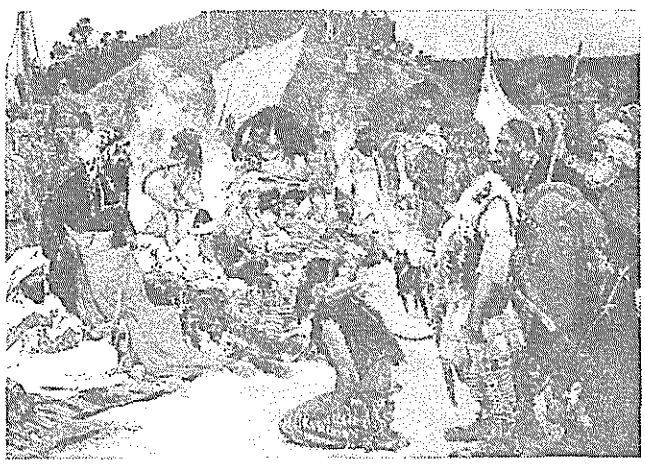

Batı Avrupa'da bir esri pazarı

AMERİKAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI

Amerikan Bağımsızlık Savaşı, 1775–1783 yılları arasında Birleşik Krallık ve Kuzey Amerika'daki on üç koloni arasında geçen ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulmasıyla sonuçlanan savaştır. Amerikan Devrimi olarak da bilinir. Aslında savaş tam bir bağımsızlık mücadelesi olarak başlamamıştır. Savaş İngiltere'nin Yedi Yıl Savaşları sonuncu harcadığı paraları tekrar kazanabilmek adına Amerika'da bulunan kolonilere ağır vergiler yüklemesiyle başlar.

Çatışma önce İngiltere'nin sömürge sorunlarından kaynaklanan bir iç savaş olarak başladıysa da, 1778'de Fransa'nın, 1779'da İspanya'nın, 1780'de Hollanda'nın Amerika'nın yanında yer almasıyla uluslararası bir savaşa dönüştü. Amerikalılar kara kuvveti olarak hem eyalet milisleri, hem de çoğunluğu çiftçilerden oluşan 20.000 kişilik düzensiz bir Kıta Ordusu topladılar. İngiliz Ordusu ise 42.000 kişilik iyi eğitilmiş düzenli bir kuvvetten ve Alman kökenli 30.000 paralı askerden oluşuyordu.

Savaş, ayaklanmacıların levazım depolarını imha etmek amacıyla General Thomas Gage'in Boston'dan Concord'a (Massachusetts) kuvvet göndermesiyle başladı. 19 Nisan 1775'te Lexington ve Concord'da çarpışmalar çıkınca, ayaklanmacılar Boston'u kuşattı. Amerikan generali Henry Knox'un Ticonderoga Kalesi'nden ele geçirdiği toplarla yetişerek, Gage'in yerine geçen General William Howe'u kenti boşaltmaya zorlamasıyla 17 Mart 1776'da kuşatma sona erdi.

General Richard Montgomery komutasında bir Amerikan kuvveti 1775 sonbaharında Kanada'yı işgal ederek Montreal'i aldı; Quebec'e yapılan başarısız bir saldırıda Montgomery öldü. Amerikalılar baharda İngiliz yedek kuvvetleri yetişene kadar kenti kuşatma altında tuttuktan sonra Ticonderoga Kalesi'ne çekildiler.

İngiliz hükümeti General Howe'un ağabeyi Amiral Lord Richard Howe'u, kardeşinin güçlerine katılmak üzere büyük bir filoyla New York'a gönderdi. Howe'lar, Amerikalılarla bağlantı kurmak ve teslim olmaları durumunda affedilebileceklerine ilişkin güvence verme yetkisine de sahipti. 4 Temmuz 1776'da bağımsızlıklarını ilan eden Amerikalılar barış önerisini geri çevirince, General Howe, Long Island'a yürüdü ve 27 Ağustos'ta Amerikan or-

dusunun başkomutanı General George Washington'ın güçlerini yenilgiye uğrattı. Washington'ın Manhattan içlerine çekilmesi üzerine Howe onu kuzeye sürdü ve ordusunu, 28 Ekim'de White Plains yakınlarındaki Chatterton Hill'de yenilgiye uğrattı. Daha sonra Washginton'ın Manhattan'da bırakmış olduğu garnizonun üzerine yürüdü, çok sayıda tutsak alıp silah ve erzağa el koydu.

Lord Cornwallis de Washington'un Lee Kalesi'ndeki garnizonunu ele geçirerek Amerikan ordusunu New Jersey boyunca Delaware Irmağı'nın doğu yakasına sürdü ve kış için, New Jersey'deki ileri karakollarda karargah kurdu. Ama Washington, Noel gecesi Delaware Irmağı'nı geçerek Cornwallis'in Trenton'daki garnizonuna saldırdı ve 1.000 kadar tutsak aldı. Cornwallis, Trenton'ı kısa sürede geri aldıysa da Washington kaçtı ve İngiliz ordusunun Princeton'daki yedek kuvvetlerini yenilgiye uğrattı.

Washington'ın Trenton-Princeton seferi tüm ülkede heyecan uyandırdı ve bağımsızlık savaşına canlılık kattı. General John Burgoyne komutasındaki bir İngiliz ordusu 1777'de Kanada'dan güneye doğru hareket etti. Yarbay Barry St. Leger komutasında daha küçük bir kuvvet de Mohawk Vadisi boyunca St. Lawrence Irmağı'nı izleyerek Albany'de Burgoyne'la birleşecekti. Burgoyne 5 Temmuz'da Ticonderoga Kalesi'ni alıp, acil at gereksinmesini karşılamak üzere Bennington'a (Vermont) Alman paralı askerlerden oluşan bir kuvvet gönderdi; ama New England kuvvetleri Almanları yenilgiye uğrattı.

Bu arada 6 Ağustos'ta General Benedict Arnold'un ordusu St. Leger'ı

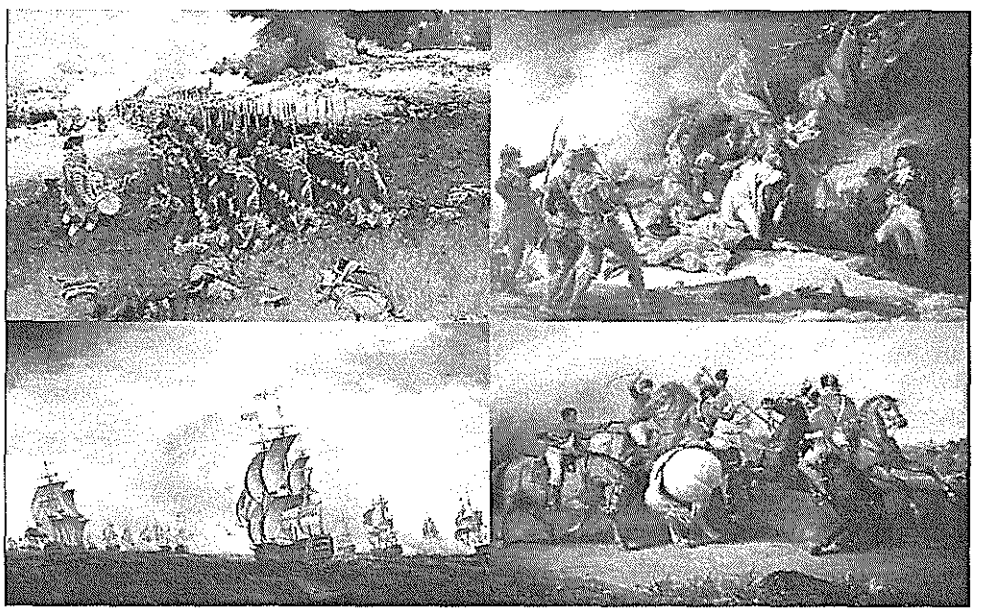

Amerikan bağımsızlık savaşlarını tasvir eden resimler

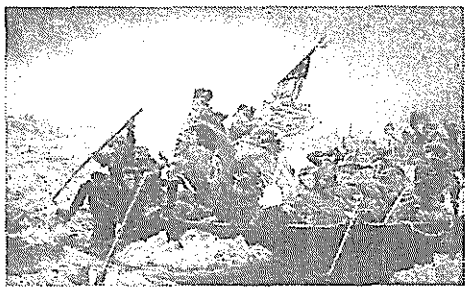

Washington, Delaware Irmağı'nı geçerken.

Oriskany'de durdurdu. General Horatio Gates'in komuta ettiği başka bir Amerikan ordusu da Albany'ye yaklaşmakta olan Burgoyne'u iki kez yenilgiye uğrattı; Burgoyne 17 Ekim 1777'de Saratoga'da ordusuyla beraber teslim olmak zorunda kaldı. Bundan bir süre önce de Howe gemilerle New York'tan Chesapeake'e gitmiş ve karaya çıkar çıkmaz 11 Eylül'de Brandywine Creek'te Washington'ın kuvvetlerini yenmiş, 25 Eylül'de de Amerikan başkenti Philadelphia'yı işgal etmişti.

Washington, 4 Ekim'de Germantown'a başarılı bir darbe indirdikten sonra 11.000 askeriyle Valley Forge'da kışlık karargahını kurdu. Buradaki çetin koşullara ve yiyecek sıkıntısına karşın, Amerikan birlikleri Prusyalı bir subay olan Friedrich Wilhelm von Steuben gözetiminde sıkı bir silah eğitiminden geçirildi. Von Steuben'in katkıları, Washington'ın 28 Haziran 1778'de Monmouth'da (New Jersey) kazandığı başarıyla belli oldu. Bu çarpışmadan sonra kuzeydeki İngiliz kuvvetleri New York kenti ve çevresinde çakılıp kaldılar.

Amerikalılara 1776'dan başlayarak el altından para ve malzeme yardımı yapan Fransa, 1778'de filolarını ve ordularını hazırlamaya başladı ve sonunda Haziran 1778'de İngiltere'ye savaş ilan etti. Kuzeyde durumun büyük ölçüde sürüncemede kalmış olmasına olmasına karşılık Fransızlar güneyde, İngilizlerin elindeki Savannah'ı ve büyük önemi olan Yorktown'ı kuşattılar.

Cornwallis 16 Ağustos 1780'de Camden'da (Güney Karolina) Gates'in komutasındaki bir orduyu dağıttıysa da, 7 Ekim'de Kings Mountain'da ve 17 Ocak 1781'de Cowpens'te ağır kayıplar verdi. 15 Mart 1781'de Guilford Court House'da (Kuzey Karolina) pahalıya mal olan bir zaferden sonra, öbür İngiliz birlikleriyle birleşmek üzere Virginia'ya girdi ve Yorktown'da üslendi. Washington'ın ordusuyla birlikte Fransız Comte de Rochambeau komutasında bir kuvvet Yorktown'ı kuşattı; Cornwallis 19 Ekim 1781'de 7 bin kişilik ordusuyla teslim oldu.

Bundan sonra kara harekâtı sona erdi ve savaş açık denizlerde sürdü. Amerikalılar 1775'te bir Kıta Donanması oluşturdularsa da, savaş ilerledikçe, denizdeki varlıkları büyük ölçüde resmi görevli, silahlı özel gemilerle (privateers) sınırlı kaldı. 1780'den sonra deniz savaşı daha çok İngilizlerle Amerikalıların Avrupalı müttefikleri

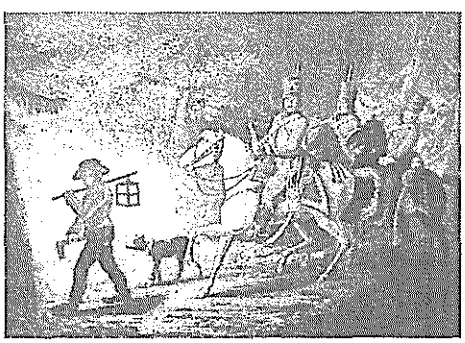

Askerlere yol gösteren bir çiftçi

ərəsində geçti. Britanya Adaları çevresinde toplanan Amerikalılara ait gemiler ve komutanları John Paul Jones, savaş boyunca 1.500 İngiliz ticaret gemisiyle 12.000 İngiliz denizcisini ele geçirdiler. 1780'den sonra İspanya ve Hollandə, Britanya Adaları'nı çevreleyen sularda büyük ölçüde denetim kurarak İngiliz deniz gücünün açık denize çıkamaz hale gelmesine yol açtılar.

Paris Antlaşması (1783) ile İngiltere, batıda Mississippi İrmağını da içine alan geniş sınırlarla, Amerika'nın bağımsızlığını tanıdı. Kanadə İngiltere'nin elində kaldı, amə Doğu ve Batı Florida İspanya'ya verildi. Antlaşmanın imzalanmasından 3 ay sonra, son İngiliz askerlerinin 25 Kasım 1783'te New York'tan ayrılmasından sonra George Washington şəhre girdi.

XVIII. YÜZYILDA BİLİM TEKNOLOJİ VE SANAT

Teknoloji ve Ekonomik Hayat

Avrupa'nın ekonomik yaşamı, Eski Düzen dönemi boyunca sürekli ve hızlı bir gelişme gösterdi. Tarım temel uğraşı olarak kaldı ve nüfusun büyük çoğunluğu her yerde, kentleşme düzeyi en ileri ülkelerde bile, yaşamını çiftçilikle kazanmaya devam etti. Çoğu yerde geleneksel tarım biçimleri sürdü.

Birbiri içine giren mülkiyet hakları, herhangi önemli bir değişikliğin yapılması yolunda tüm hak sahiplerinin (ya da hak sahiplerinin tümüne yakın bir bölümünün) oylarının alınmasını gerektirebildiği için, malikâne biçimi kolektif tarımın kök saldığı yerlerde, eski tarım yöntemlerinde herhangi önemli bir değişikliğe gidilmesini önleyen büyük engeller vardı. Bununla birlikte, daha verimli tohumların seçilmesi ve sabanın biçiminin geliştirilmesi gibi basit süreçler sonunda, eski çalışma yöntemleriyle bile büyük verim artışları sağlanabildi.

Avrupa'nın en batısındaki topraklarda, eski yöntemlerden ayrılma yönünde bazı önemli adımlar atıldı. Ortaçağ tarımının zayii noktası olan atlara ve sığırlara kışlık yem sağlama sorunu, kış ayları için yeterli yem sağlayan yonca ve şalgam gibi bitkilerin yetiştirilmesiyle çözüldü. Ayrıca şalgamın yetiştirilebilmesi, tarlanın özenle ekime hazırlanmasını gerektirdi. Bu, yalnızca tahıl ekilince yapılamayan bir işin yapılmasını, yabanıl otların yok edilmesini sağladı.

Yonca da köklerinde azot biriktirerek toprağın verimliliğinin artmasına yardımcı oldu. Bununla birlikte Avru-

pa tarımında görülen en önemli değişiklik, patates üretiminin yayılmasıydı; çünkü patates, Avrupa'nın yiyecek üretme olanaklarında büyük bir artışa yol açtı.

Örneğin Baltık Almanyasının kumlu topraklarında ve soğuk ikliminde, patates ürününden, tahıldan alınanın dört katı kadar kalori sağlanabildi. Bu imkan, patatesin Orta Avrupa'da önemli bir ürün durumuna geldiği 1750 dolaylarından başlayarak Alman nüfusunda ve refahında büyük bir artışa yol açtı. Mısır, Balkanlar'da ve Macaristan'da aynı rolü oynadı. Mısırın yetişebilmesi için Kuzey Avrupa gereğinden soğuk, Batı Avrupa gereğinden fazla yağışlı olduğundan buralarda mısır tarımı yapılamadı.

Yapım ve ulaştırma alanlarında benzeri gelişmeler görüldü. Ulaştırma alanında Fransa, her mevsimde kullanılabilen yolların yapılmasında, ülkenin tüm önemli ırmaklarını ve bunların kollarını tek bir ağ biçiminde birbirine bağlayan kanallar sisteminin geliştirilmesinde başı çekti. İngiltere ona, ancak 1750'den sonra yetişebildi. Yapım (imalat) alanında ise roller değişti; özel girişim ve ampirik buluş yeteneği Britanya'da, Kıta Avrupası'nın sıkı düzenlenmiş ekonomilerindekinden daha geniş bir eylem alanına sahip olabildiği için, bu alanda İngiltere'nin başı çektiği, Fransa'nın ona yetişmeye çalıştığı görüldü.

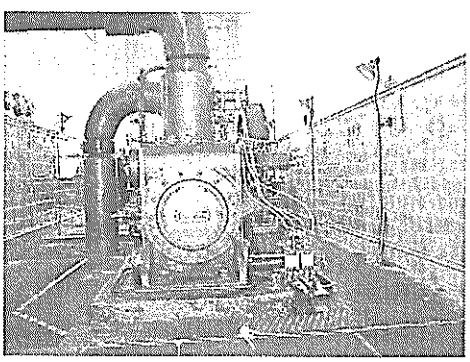

Thomas Newcomen, maden ocaklarındaki suyu çekmek için kaba bir buhar makinesi icat etti.

Ayrıca İngiliz kömür yatakları daha boldu ve daha kolaylıkla işletilebilen yataklardı. Kok kömürü yapma yöntemlerinin (1709 dolaylarında) bulunuşu, demir cevherini eritme yolunda maden kömüründen yararlanma imkanı oluşturdu. Böylece demir ve çelik üretiminde gerçekleştirilen artış, birçok makinenin oynak parçalarında tahtanın yerini demirin almasına yol açtı.

Bununla birlikte en önemli ilerleme, mekanik enerji elde etmek için kömürün yakılmasıyla sağlanan buhar gücü aracılığıyla güçlü makinelerin geliştirilmesi alanında oldu. 1712 gibi erken bir tarihte Thomas Newcomen, maden ocaklarındaki suyu çekmek için kaba bir buhar makinesi icat etmişti. Bu makine, buharın soğuyup yoğunlaşmasıyla doğan kısmi bir hava boşluğuna karşı kendini ortaya koyan hava basıncından yararlanarak çalışıyordu.

1769'da James Watt, silindirin iç çeperlerine, arada boşluk kalmaksızın dayanan bir pistonu itmek için sıcak buhardan yararlanan çok daha gelişmiş bir makinenin patentini aldı. Watt'ın makinesi Newcomen'inki gibi bir ısıtılıp bir soğutulmayı gerektirmediğinden çok daha güçlüydü. Bu makine hızla, fabrikalarda ve madenlerde, çok geçmeden de ulaştırma alanında mekanik güç sağlamak için kullanılmaya başlandı.

Watt'ın makinesinin en görülmeye değer kullanım alanlarından biri, boyutları ve karmaşıklığı XVIII. yüzyıl boyunca hızla gelişen dokuma makinelerini işletmesiydi. Bunun sonucunda, belli bir zaman içinde üretilebilen bez miktarı, çok büyük artışlar gösterdi ve dokuma fiyatları hızla ucuzladı. Gerçekten 1789'da, Hindistan'da yetiştirilen ve Ümit Burnu yoluyla getirilen pamuğu işleyen İngiliz fabrikalarında dokunan mallar Hindistan'da bile Hint dokumalarından daha ucuza satılabildi!

İngiltere'nin, XVIII. yüzyılda kömürü, demiri ve mekanik buluş yeteneğini, insan amaçları yönünde sağladığı teknolojik gelişme, bundan daha şaşırtıcı bir biçimde gözler önüne serilemezdi. Çünkü dokuma makinelerinden önce, Hintli dokuyucuların becerisi ve emeklerinin ucuzluğu dünyadaki bütün rakiplerini geçmişti.

Avrupa'nın hemen tüm geleneksel zanaatlarında, bazen küçük bazen büyük değişiklikler görülmeye başlandı. Ayrıca öteki ülkelerin yaptıkları malların sistemli ve bilinçli bir biçimde taklit edilerek yapılması sonucu yeni zanatlar ortaya çıktı. Avrupa becerilerinin bu yollarla zenginleştirilmesinin en güzel örneği, Avrupalı zanaatçıların, bilim adamlarının, girişimcilerin ve hükümet memurlarının Çin porselenini taklit etme yolunda gösterdikleri işbirliğidir. Çinliler bu meslek sırlarını çok iyi sakladılar ve Avrupalılar, Çin porseleninden hemen hemen ayırt edilemeyecek nitelikte porselen üretmeyi, ancak uzun sınama ve yanılmalardan sonra öğrenebildiler.

James Watt'ın ilk çalışmalarını gösteren bir gravür

Bu teknik gelişmelerin en az herhangi biri kadar önemli olan bir başka gelişme, örgütlerime alanında, hemen aynı tarihlerde görülen, Avrupalılara uzun çabaları, çok sayıda insanın işbirliğini gerektiren girişimlerde gittikçe daha büyük kaynakları harekete geçirebilmeleri olanağını veren, örgütlenme biçimlerinde gerçekleştirilen gelişmelerdir.

Bunlara ek olarak, merkez bankaları ve ulusal borçlar gibi mali yollar ve yöntemler de Eski Düzen zamanında ortaya çıkmıştı. Bu olanaklar, altın ve gümüş kaynaklarının sınırlı oluşunun getirdiği engellerden kurtulmuş bir ekonomik sistemin başlamasına yol açtı ve fiyat sisteminde başlangıçta ne olduğu pek anlaşılamayan son derece şiddetli döngüsel dalgalanmalara neden oldu. Gerçekten, denetimden çıkmış ilk kredi patlaması (1718-1720 yılları arasında görülen Güney Denizi Dalaveresi) anonim ortaklıkların saygınlığını öylesine kırdı ki, bunlar başta gelen tüm Avrupa ülkelerinde yasadışı bırakıldı ve bu yasaklama XIX. yüzyıla kadar sürdü.

Avrupalılar, zanaatçıların el becerileri yerine kesin matematiksel ölçme yöntemlerini koyma yollarını araştırarak, endüstri sürecinde eşgüdüm sağlama yönünde bir başka gelişme alanı buldular. Yapılan silahların düzgün bir biçimde ateş etmesi isteniyorsa, topların ve tüfek namlularının deliklerinin büyük bir doğrulukla açılması gerekliydi. Aynı biçimde, Watt'ın buhar makinelerinde pistonların silindirlerin iç yüzeylerine sımsıkı dokunması, dişli çarkların, vida dişlerinin, millerin ve öteki oynak parçaların birbirlerine tıpatıp uymaları gerekiyordu.

Masa, duvar ve cep saatleri, teleskoplar, mikroskoplar, parçaları bir araya getirildiğinde bir bütün oluşturma imkânı verecek boyutlarda, ancak uzmanlar tarafından yapılabilirdi. Bunlar, el ve göz becerisini gerektiren işlerdi; ancak üretimleri, aynı zamanda, herbir işin gittikçe daha kesin biçimde matematik tanımlamasına ve malın yapımının her aşamasında doğru olarak ölçülmesine bağlıydı.

Avrupa'nın ekonomik örgütlenmesinin bu yönleri, 1789'da daha başlangıç dönemindeydi. Büyük çapta önem kazanmaları sonraki tarihlere rastlar. Gene de, bu yolda ilk adımlar atılmıştı; düşüncesi kafalara yerleşmiş ve uygulanabilir olduğu gösterilmişti. Yapım süreçlerinin kökten rasyonelleştirilmesinin sağlayacağı olanakların Avrupa'nın büyük bir üstünlük kazanmasına ve daha da zenginleşmesine yol açacağı anlaşılmıştı.

Avrupa'da Bilimsel Gelişmeler

Yüzyılı aşkın bir süreden beri dini tartışma alanında odaklaşmış olan Avrupa düşünce gücü, XVII. yüzyılın ikinci yarısında birden denebilecek biçimde odağını değiştirdi.

Matematik, Johannes Kepler (ölümü, 1630) ve Galileo Galilei (ölümü, 1642) gibi adamların yaşadığı Reform Çağı boyunca oldukça hızlı bir gelişme göstermişti. Yeni işaretleme sistemleri, hesaplamaların basitleştirilmesinde, daha uzun hesaplamaların yapılabilmesinde yardımcı oldu ve matematikte yeni anlayışlara yol açtı. Bu yeni anlayışlardan en önemlisi, Araplar zamanından beri ayrı çalışma alanları olarak görülen geometri ile cebirin birleşmeye, böylece analitik geometriyi oluşturmaya başlamasıdır. Analitik geometri ise, matematik düşünmeyi geliştiren, alanını genişleten ve ona fizikte önemli uygulama alanı sağlayan "dizilerin" ortaya çıkmasına yol açtı.

Matematik öylesine büyük bir ilgi görmüştü ki, birçok kişi matematik düşünüş tekniklerinin insanla ilgili herhangi bir soruna ve tüm insan sorunlarına gereğince sıkı ve dikkatli bir biçimde uygulanmasıyla, gerçek ve tüm insanlar tarafından kabul edilecek sonuçlara ulaşılabileceğine inandı. Bu gözüpek girişimde bulunan ilk etkili kişi, Rene Descartes (ölümü, 1650) oldu. Onun geometricilerinkine benzeyen, aksiyomlardan ve apaçık ana ilkelerden yola çıkan tümdengelimci düşünüşü, öylesine inandırıcıydı ki, Fransa'da ve başka ülkelerde hızla ateşli bir Kartezyenler okulu gelişti.

Kartezyenler, Descartes'ın görüşlerini güçlü bir biçimde halka yayıp savundular. Aynı matematik kesinlik dü-

şünün ateşiyle tutuşan başka kişiler de vardı; ne yazık ki bunlar, farklı ve birbirleriyle uyuşmayan sonuçlara vardılar. Bu filozofların en ünlüleri Hollanda'da Baruch Spinoza (ölümü, 1677) ve İngiltere'de Thomas Hobbes (ölümü, 1679) idi. Bir sonraki kuşakta Gottfried Wilhelm Leibniz de (ölümü, 1716) aynı tutkudan esinlendi.

Bu filozoflar, aralarındaki görüş ayrılıklarını çözmek yolunda herhangi bir doyurucu yöntem bulamadılar; çünkü yan tutmayan uzmanların rakip görüşlerden birini seçebilmelerine olanak verecek herhangi bir ampirik sınama olanağı yoktu. Isaac Newton'un (ölümü, 1727) Philosophiae Naturalis Principia Mathematica (1687) adlı yapıtında nesnelerin yeryüzündeki ve gökyüzündeki hareketlerini son derece zarif bir biçimde çözümlediği fizik ve gökbilim alanında durum farklıydı.

Kendinden öncekiler gibi Newton da, gözlemlediğimiz çok çeşitli hareketleri matematik bir düzene indirgeme yolunu izledi. Hem göklerde hem yeryüzünde hareket eden nesnelerin bu hareketlerini açıklamak için, "genel çekimgücü" dediği gizemli bir gücün bulunduğunu varsaydı. Bu gücün, bir boşluk içinde, hem saçma bulunacak kadar hem de hoşa gidecek biçimde yalın bir matematik formüle göre -iki kitle arasındaki uzaklığın artışının karesiyle azalarak- işlediğini düşündü.

Newton'un çağdaşlarından bazıları kendilerini, bu kavramın, uzaktan etkileyen bir gücün varlığı gibi gizemci uzantılarına kaptırma beceriksizliğini gösterdiler. Newton, başlangıçta hareket yasalarını, ayın hareketini matematiksel olarak dile getirme çabasıyla ortaya atmıştı. Ancak formüllerinin doğru olup olmadığının araştırılmasında kullanılabilecek başka sayısız hareketli cisim de vardı. Bu cisimlerle ilgili gözlemlere ve ölçümlere dayanılarak, çok geçmeden bu formüllerin doğru olduğu anlaşıldı. Gerçeklik Newton'un hareket yasalarına uyuyordu. Çoğu kimse, Newtoncu dünya görüşünü kabul etmeye yanaştığı halde Hıristiyan kaldı. Newton bile Kitabı Mukaddes üzerine, onun gizli anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışan yorumlar yazdı. Roma Katolik Kilisesi içinde Jansenizm ve Kiyetizm en etkili dönemlerine Newton zamanında ulaşmıştı. Papalık tarafından resmen lanetlenmeleri, bu iki sofu Katolik okulunun sonunda yok olmalarına yol açtı; fakat üç Protestan akım, geçen zaman içinde birçok değişiklik geçirmiş olmalarına karşın günümüzde gelişmeyi sürdürmektedir.

Öteki bilimlerin betimleyici matematik formüller içine sokulmaya çok daha az elverişli oldukları görüldü. Bit-

Wolfgang Amadeus Mozart

ki ve hayvan yaşamının çeşitli biçimleri hakkında bilgi toplamak için büyük çabalar gösterildi. Misyonerler ve öteki bilginler gördüklerini yazdıkları için Avrupa'ya uzak ülkelerdeki uygar topluluklar hakkında bol bilgi aktı. Bununla birlikte bu yeni bilgiler selinden, biyoloji bilimlerinin ve toplumsal bilimlerin matematiksel formülleri çıkarılamadı. Bilindiği gibi bir İsveçli botanikçi Carl Linneaus (ölümü, 1778) o zamandan beri standart sınıflandırma olarak kullanılan bir bitkileri sınıflandırma sistemi buldu.

İskoçya'da Adam Smith'le (ölümü, 1790), Fransa'da "Fizyokratlar" okulu, hükümetler bireylerin doğal davranışlarına karışmazlarsa ticaretin ve endüstrinin alacağı biçimi oldukça büyük bir başarıyla çıkarsamaya çalıştılar. İnsanların bireysel çıkarları yolunda rasyonel davranışlarda bulunma güdüsüne sahip oldukları inancıyla, böyle bir politika sonucu hem daha özgür hem daha zengin olacakları görüşüne vardılar. Newton'un hareket yasalarından farklı olarak, hükümetler ve insanlar her zaman rasyonel davranış çizgisinden saptıkları için, bu tür Laissez faire (bırakın yapsın) kuramları hiçbir zaman deneyimin sınavından geçirilemedi.

XVIII. Yüzyıl Sanatı

XVII. yüzyılda yeni bir dönemi başlatan doğal ve toplumsal bilimlerdeki gelişmeyle karşılaştırıldığında, müzik dışındaki güzel sanatların tutucu kaldığı görülür. Çeşitli sanat biçemleri gelmiş gitmiş, ulusal sanat okulları parlamış sönmüş, dönem boyu zaten çok zengin ve çeşitli olan kültürel mirası daha da zenginleştirme eğilimi görülmüştü. Ne var ki böylesine güçlü ama geleneksel etkinliklerden, Newtoncu dünya görüşü gibi yepyeni bir anlayış doğmamıştır.

XVII. yüzyılın sonlarında ve on sekizinci yüzyılın başlarında Fransız kültürünün saygınlığı doruğuna ulaştı. XIV. Louis'nin hükümetinin gücüne ve ululuğuna duyulan hayranlığa Fransız edebiyatına, Fransız beğenisine karşı duyulan aynı derecede, hatta daha büyük bir hayranlık eklendi. Sanat ala-

nında yetkinliğin belli kuralları vardır, bunlar ortaya çıkarılabilir ve ortaya çıkarıldıktan sonra bu kuralların izlenmesi gerekir inancına dayanan klasik akım, hem göze seslenen sanatlara hem de edebiyata egemen oldu.

Bu kurallar, büyük sanatçıların ayaklarına vurulmuş parangalar değildi. Örneğin Londra'da mimar Christopher Wren (ölümü, 1723) ya da Fransa'nın üç büyük tiyatro yazarı, Pierre Corneille (ölümü, 1684), Moliere (ölümü, 1673) ve Jean Racine (ölümü, 1699) daha yeteneksiz ellere ağır bir yük olan doğruluk kurallarına büyük bir ustalıkla uydular.

XVIII. yüzyılda Avrupa müziği, tarihinin en büyük dönemlerinden birine girdi. Yeni bulunmuş, yeni yetkinleştirilmiş müzik araçları ve müzik perdelerinin fiziksel-matematiksel çözümlemesi, müzikçilere yeni teknik diziler ve çeşitlilikler sağladı. Özümlenmesi gereken bunca yenilik çıkınca, "klasik" uyum ve kompozisyon kurallarının, bu tür kuralların bazen edebiyatta yaptıkları gibi köstekleyici etkileri olmadı. Johann Sebastian Bach'ın (ölümü, 1750) ve Wolfgang Amadeus Mozart'ın (ölümü, 1791) yapıtları, daha sonraki Avrupa müziği için bir ölçü oluşturdu. Bu ölçü, XV. yüzyılda renklerin koyulaştırılmasıyla ve çizgilerle dile getirilen perspektifin bulunması sonucu Avrupa resminde oluşturulan ölçü kadar uzun ömürlü olmamakla birlikte, onun kadar temel bir ölçü durumuna geldi.

Edebiyat alanında klasik ülkü, XVIII. yüzyılın ortalarından sonra ve özellikle Almanya'yla İngiltere'de yıpranmaya

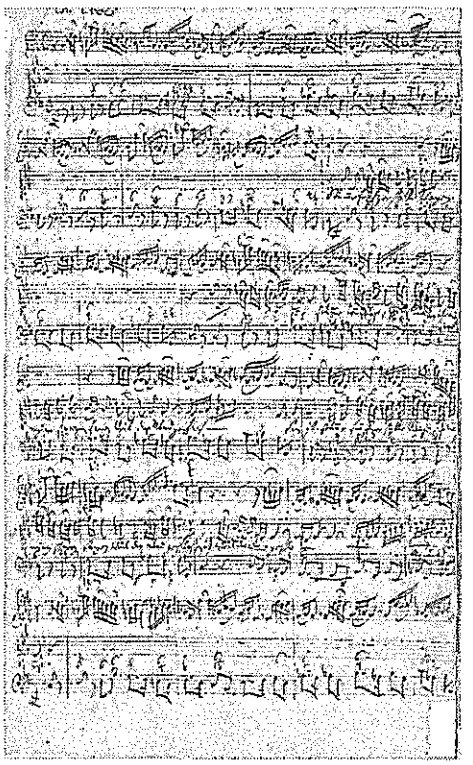

Johann Sebastian Bach'ın kendi yazdığı notalar

başladı. Ulusal geçmiş ve ortaçağ geçmişi üzerinde yapılan araştırmalarla, insan kalbi denen şeyden boşalan duyguların coşku verici akışı üzerine yapılan doyurucu incelemeler, birçok Almana ve bazı İngilizlere gerçek edebi büyüklüğe, ancak insanın içinde kendiliğinden doğan dürtülere kendini özgürce ortaya koyma imkanı verilerek ulaşılabileceğini inandırma yolunda birleştiler. Bu romantik bakış açısı, halkın ve ulusun dilini yüceltme yolundaki yeni bir değerle birleştirildi.

Örneğin Johann Gottfried Herder (ölümü, 1803) Almanların ulusal ve edebi büyüklüğe Fransızcayı değil de, ancak Almanca'yı kullanarak ulaşabileceklerini öne sürdü. Edebiyatın ulu-

sal kaynaklarına yönelen benzeri bir ilgi, Thomas Percy'nin (ölümü, 1811) "Reliques of Ancient English Poetry" adını taşıyan 1765'te yayımlanan kitabında, geleneksel İngiliz ve İskoç türkülerinin derlenip yayınlanmasına yol açtı.

Bununla birlikte Avrupa'nın kültürel tarihinde, klasik biçimi bir romantik çağın izlediğini söyleyen geleneksel sınıflandırmaya gereğinden fazla önem vermek doğru olmaz. Örneğin İngiliz edebiyatı tarihinde John Milton (ölümü, 1674) büyük Hıristiyan destanı olan Paradise Lost yapıtını tam da William Wycherley (ölümü, 1716) açık saçık Restorasyon komedilerini ortaya koyarken yazdı. İncelediğimiz dönemin (1648-1789) sonlarına doğru, Robert Burns'un (ölümü, 1796) sanatçı yalınlığı, Dr. Samuel Johnson'un (ölümü, 1784) arada bir paragraf uzunluğunda tümcelerle karşılaşılan ağır düzyazılarının yazıldığı çağda, birlikte görüldü.

Aynı biçimde, Luther'in Kitabı Mukaddes çevrisinin ve Shakespeare'in oyunlarının ülkelerinde modası hiçbir zaman geçmezken, eski Roma'nın ve Yunan'ın klasik edebiyatları, tüm eğitim görmüş kişileri, aynı bilgi kaynaklarıyla ve aynı duygularla donatabildi. Bu ortak bilgiler ve duygular, Yunan ve Latin klasiklerine gelişigüzel değinişlerin kolaylıkla ve hemen tanınacağını bilen yazarlarca ve oyuncularca kullanıldı.

FRANSIZ İHTİLALİ'NE DOĞRU

Fransa'nın XVIII. yüzyılda içine düştüğü toplumsal, siyasal ve ekonomik bunalımlar, Fransız İhtilali'nin çıkmasında başlıca etkenler olmuştu. Ancak, Fransız İhtilali'nin gündeme getirdiği özgürlük, eşitlik, kardeşlik, milliyetçilik gibi siyasal kavramlar tüm dünyayı etkiledi.

Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra bu ilkeler, ihtilalciler tarafından savaş yoluyla "özgürlüklerini elde etmek isteyen halklara yardım ve kardeşlik sağlanması" düşüncesiyle tüm Avrupa'ya yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Ancak, Avrupa'daki monarşik yönetimler ve ayrıcalıklı sınıflar, ihtilalin kendi aleyhlerine olduğunu bildiklerinden, bu ilkelerin kendi ülkelerinde yayılmaması için büyük çaba gösterdiler. Fakat ihtilal, yeni bir dünya hedeflediğinden Avrupa'nın siyasal haritasını ve güçler dengesini büyük ölçüde değiştirdi. Özellikle, XIX. yüzyılın başlarından itibaren,

ihtilâlin ilkeleri Avrupa'da siyasal, toplumsal ve ekonomik olaylara yol açtı.

İhtilalin Oluşum Süreci

Fransız İhtilali'nin çıkmasına yol açan ilk adım; 5 Mayıs 1789'da Etats-Généraux'nun toplanması oluşturuyor ise de, gerçekte bu ihtilali doğuran nedenler uzun bir tarihsel sürecin içinde oluştu. Tüm Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransa'da da, mutlak yönetim egemendi. Fransız Kralı'nın iktidarını Tanrı'dan aldığı ve yeryüzünde hiçbir güce boyun eğmediği, tam ve mutlak hükümran olduğu inancı vardı. Ancak, mutlak bir monark olan kral, daha etkin bir yönetim için büyük toprak sahiplerine, rahiplere ve soylular sınıfına dayanmıştı. Bu monarşik sistem içinde Fransız halkından ise, krala ve hükümetine itaat edilmesi istenmişti.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde devlet kurumlarının büyük çoğunluğu kralın elinde toplanmıştı.

Nitekim, XIV. Louis, bunun bir sonucu olarak "devlet benim" ifadesini kullanmıştı. 15. Louis ise, 13 Mart 1766'da yaptığı bir konuşmada, "Yüce iktidar yalnız bendedir. Yasama gücü kayıtsız şartsız yalnız bendedir. Toplum düzeni tamamıyla benden doğar, milletin hak ve menfaatleri tabii ki bende toplanmıştır ve yalnız benim elimdedir" demişti.

Fransız Monarşisi, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren idarî ve mali olarak iflasın eşiğine gelmişti. XVI. Louis döneminde devletin çözülmesi iyice belirginleşmişti. Özellikle, Amerika Savaşı, Fransa'yı ağır bir borç yükü altına sokmuştu. Bununla birlikte, kral, harcamalarında hiçbir kısıtlamaya gitmemiş ve Versailles Sarayı'nda lüks bir hayat yaşamaya devam etmişti. Aristokratlar da, sahip oldukları ayrıcalıkları korumakla birlikte, devletin tüm resmi makamlarına görevli olarak atanmışlardı. 1780'lere gelindiğinde, orduda bir subaylık satın almak için bile dört soylu aileye akraba olmak zorunluluğu vardı. Bu gelişmeler, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru siyasi yönetim ile halkın arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmişti. Bunların yanı sıra, ekonomik ve toplumsal hayatta önemli bir güç haline gelmiş olan burjuva sınıfı da, halkın bu hoşnutsuzluğunu kullanarak siyasal iktidara ortak olmak istemişti.

Aydınlanma Çağı ve Getirdikleri

XVIII. yüzyıl "aydınlanma felsefesi" Fransa'da önemli gelişme göstermişti. Bütün insanlığı mutluluğa kavuşturacak yönetim şeklinin, insan aklı tarafından bulunabileceği inancı vardı. Aydınlanma felsefesi, Avrupa'da en fazla Fransa'da yayılma imkânı bulmuştu. Bu düşünce sistemi, Fransa'nın mevcut düzenini (Ancien Régime) hedef almış ve bu düzenin değiştirilmesi gerektiğini öne sürmüştü. Nitekim, ihtilal, Fransa'da çıkmış ve siyasal iktidarın değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Aydınlanma felsefesinin en önemli temsilcileri (Montesquie, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Diderot) Fransa'dan çıkmıştır.

Montesquei (1689-1755), Aristokrat kökenli bir düşünür olmasına kar-

şın, krallık istibdatına karşı olmuştur. 1721 yılında kaleme aldığı "İran Mektupları" adlı eserinde Fransa'nın toplumsal kurumlarını hicvetmiş, kiliseyi, XIV. Louis mutlakçılığını, aristokrat sınıfın bozulmasını eleştirmiştir. Bununla birlikte, 1734-1748 tarihleri arasında yazdığı "Kanunların Ruhu" kitabında ise, toplumsal kurumların, anayasaların, yasaların oluşmasında çevre ve gelenekleri başlıca etkenler olarak saymıştır. Montesquie, aristokratik ayrıcalıkların parlamento yolu ile krala karşı korunup sürdürüldüğü İngiliz siyasal düzenini örnek almış ve Fransa'da da buna benzer bir "anayasalı monarşi" kurulmasını önermiştir. Devlet iktidarını meydana getiren yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin de birbirinden ayrılması gerektiğini ifade ederek, ihtilali hazırlayan fikri gelişmeye önemli katkıda bulunmuştu.

Voltaire (1694-1778), Feodal sisteme, özellikle kiliseye karşı çıkmıştı. Voltaire, temsile ve parlamentonun üstünlüğüne inanmamış, aydın despotluğundan yana olmuştu. Aydın bir kralın halkın isteklerini sezerek gerekli reformları yapmasını istemişti. Keyfi tutuklamalara son verilmesini, işkence ve ölüm cezasının kaldırılmasını, cezaların suçlarla orantılı olmasını, iç gümrüklerin kaldırılmasını, bazı feodal haklara son verilmesini, vicdan ve düşünce özgürlüğü gibi somut amaçların mücadelesini verdi. Krallığın tanrısal haklara dayanmadığını göstermeye çalıştı.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), yoksul bir saatçi baba ve dans öğreticisi annenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Bu nedenle, geliştirdiği siyasal düşünceler, yoksul halk kesimlerini hedef almıştı. 1746'da yayınladığı "Toplumsal Sözleşme" adlı eserinde devlet ve toplumsal yaşama ilişkin görüşlerini belirti. O, insanların, devleti kendi aralarında yaptıkları bir sözleşmeyle ve kendi iradeleriyle kurduklarını ileri sürerek, egemenlik anlayışına yenilik getirdi. Böylece kralın tanrısal egemenliğini yıkmış, yerine halkın egemenliği görüşünü getirmişti.

Diderot (1713-1784), dönemin Fransız aydınlarının makaleler yazdığı bir ansiklopedi çıkarmış, bununla siyasi, sosyal konularda ve düşünce alanında halkı aydınlatmaya çalışmıştı. Diderot'un düşünceleri ile Ansiklopedi'ye hâkim olan düşünceler birbirini tamamladı. Ansiklopedi'nin siyasi alandaki tek kaygısı, dengeli ve sağlam bir yönetimin kurulması, ekonomik ve kültürel alanlardaki girişimlerin güçlendirilmesiydi. Genel tutumuyla ne ihtilalden ne de demokrasiden yanaydı. Tarihten kopuk, sosyal gelişmelere kapalı bir devlet anlayışına sahipti. Ancak, Ansiklopedi, kapitalizmin gelişme halinde olduğu bir ortamda, geçmişle bağların kopuşunu dile getirerek ihtilalin hazırlanmasında büyük etken oldu.

Avrupa'da Yeniçağ'da ortaya çıkan Rönesans ve Reform hareketleri, düşünce alanında önemli değişiklikler oluşturmuştu. Rönesans, insan düşüncesini skolastik kalıpların dar çerçevesinden kurtarmakla kalmamış, serbestçe gelişmesine de imkân sağlamıştı. Bu nedenle, Rönesans'ı, insan düşüncesine özgürlüğün egemen olması biçiminde tanımlayabiliriz. Re-

form ise, insan düşüncesine din alanında belli oranda özgürlük getirmişti. Ancak, bu gelişmeler, insanın toplum içerisindeki yerini belirleyememiş, bu alandaki özgürlüğü genişletememişti.

XVIII. yüzyılda "akıl"ın önem kazanması, insanın "birey" olmasında etkili olmuştu. Nitekim, bu yüzyılda en çok işlenen konular; akıl, erdem, mutluluk, faydacılık, bilim ve doğa şeklinde oldu. Hatta bütün insanlığın ilerlemesini, mutluluğa kavuşmasını, karşılaştığı sorunların çözülmesini sağlayacak olanın "evrensel akıl" olduğu inancı dalga dalga yayılmıştı. Aydınlama felsefesi düşünürlerince ulusların siyasi ve medeni kanunlarının insan aklı tarafından oluşturulması benimsenmiştir. Bu düşünce, tüm Avrupa'yı etkisi altına aldığı gibi Fransa'yı da derinden etkilemişti. Nitekim, XVIII. yüzyılın Fransız düşünürleri, akıl ilkesini temel alarak eşitsizliğe dayalı siyasal, sosyal ve ekonomik kurumları eleştirmişlerdi. Mutlakıyetçi düzenin yıkılması için düşünceler üretmişlerdi.

Toplumsal Yapı ve Sınıflar

İhtilalden önce Fransız toplumu, hukuk açısından üç temel sınıfa ayrılmıştı. Bunlar, asiller, rahipler ve üçüncü sınıf (Tiers Etat) olarak adlandırılmıştı. Asiller, devletin bütün yüksek memuriyetlerini ve ordudaki komuta kademelerini ellerine geçirmişlerdi. Vergiden bağışık olan bu sınıfın ana gelir kaynağı, feodal hukuka göre köylülerin ödedikleri vergilerdi. Geniş arazileri ve malikâneleri vardı. Ancak, asiller de kendi aralarında kılıç asilleri (la noblesse d'epe'e) ve cüppe asilleri (la noblesse de robe) diye bölünmüşlerdi. Kılıç asilleri eski feodal beylerin çocuklarıydı. Cüppe asilleri ise, daha çok kral tarafından asilleştirilmiş ya da çeşitli yollarla bu unvanı kazanmış kimselerdi. 1789 öncesi Fransa'da yaşayan asillerin sayısı 350 bin kadardı ve nüfusun % 1,5'unu oluşturmuşlardı. Asillerin 4 bin kadarı Versailles Sarayı'nda kralın yanında yaşıyordu. Lüks içinde yaşayan bu asillerin, İngiltere'dekinin tersine, iktisadi faaliyetlerde bulunmaları yasaktı. Bu nedenle sürekli borçlanmışlardır. Fransa'daki toprakların 1/5'ni elinde bulunduran asiller, her geçen gün kötüleşen durumlarını düzeltmek için köylüleri sıkıştırmaya başlamışlardı. Bu tavır da halkın büyük çoğunluğunun asillere karşı nefret duymalarına yol açmıştır.

Rahipler, ülkede başta gelen imtiyazlı sınıfı oluşturuyordu. Bu sınıf, kendi içinde sıkı bir biçimde örgütlenmişti. Temsilcilerinin toplanarak kararlar aldığı meclislere sahiptiler. Bu meclis, beş yılda bir toplanarak krala yapılacak yardımı, kendilerini ilgilendiren çeşitli konuları, dini inançların savunulması için ne gibi önlemler alınması gerektiğini görüşürlerdi. Rahipler, ancak özel mahkemelerde yargılanabiliyorlardı. Kilise, büyük bir servete sahipti. Şehirlerdeki değerli birçok gayri menkulün yanında Fransa'nın topraklarının % 6'ya yakın bir kısmı kilisenin malıydı. Kilise, ayrıca tarım ürünleri üzerinden, aşara benzer bir vergi toplama hakkına sahipti. 1789 ihtilali öncesinde sayılarının 120 bin kadar olduğu tahmin edilen rahipler, üç gruba ayrılmışlardı. Bun-

lar, soylu rahipler, tarikatçılar ve aşağı rahiplerdi. Soylu rahipler, daha çok aristokrat sınıftan gelme kişilerdi. Bunların sayısı 5-6 bin dolayında olmasına rağmen, kilisenin elde ettiği gelirin büyük çoğunluğunu kontrol ederlerdi. Tarikatçı rahiplerin sayısı ise, 65 bin kadardı. Ancak, bunlar büyük bir ekonomik çöküntü içindeydi. Halkla iç içe yaşayan ve sayıları 50 bin kadar olan aşağı rahipler de sıradan halk gibi toplumsal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmışlardı. Tiers-Etat (üçüncü sınıf) ise, asiller ve ruhban sınıfının dışında kalan, bütün ayrıcalıksız unsurlardan oluşmaktaydı. Bu anlamda, karmaşık bir yapıya sahipti. Bu sınıfı, öteki iki sınıftan ayıran temel olgu, hukuksal ve siyasal ayrıcalıklardan yoksun olmalarıydı.

Karmaşık bir yapısı olan Tiers-Etat (Üçüncü sınıf), ihtilal öncesi giderek netleşmiş ve iki ana grup şeklinde biçimlenmişti. Bunlar, köylüler ve burjuvazi idi. Köylüler, halkın çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Sayıları 23 milyon dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Asillere karşı davacı olmaları, onların cezalandırılmalarını sağlamaları imkânsızdı. XVIII. yüzyılda feodalitenin toprak düzeni çözülmeye başlamasına rağmen, köylüler, hâlâ feodal yükümlülükler altındaydı. Köylünün hem krala, hem ruhban sınıfına, hem de senyörlere karşı feodal yükümlülükleri vardı. Ürünün bir bölümünü mal ya da para olarak (genellikle dörtte birini) bunlara vermek zorundaydılar. Ayrıca, ürünlerini senyöre ait köprüden geçirmek, değirmeninde öğütebilmek ve fırınında pişirebilmek için vergi adı altında belli ücretler ödemek zorundaydılar. Köylüler için en ağır vergiler, tuzdan ve şaraptan alınanlardı. Bunların dışında, köylülere yüklenmiş daha birçok feodal yükümlülük ve angaryalar vardı. Köylüler bu açıdan, ihtilal öncesi, Fransa'da en ezilen sınıftı. Karşı karşıya bulundukları ağır yaşama koşulları, köylülerin siyasal bilince ulaşmalarını ve daha iyi bir düzen için mücadele etmelerine neden olmuştu.

Burjuvalar da, Tiers-Etatin (üçüncü sınıf) içinde ağır basan, iktisaden üstün bir sınıftı. Asiller ve ruhban sınıfından farkı, siyasal ve hukuksal ayrıcalıklardan yoksun oluşlarıydı. Vergiden muaf değillerdi, her devlet memuriyetine giremezlerdi. XV. ve XVI. yüzyıllardan sonra gittikçe güçlenen burjuvazinin temel geçim kaynağı, ticaret ve zanaattı. Aralarında pekçok aydının da bulunduğu burjuvazi, XVIII. yüzyılda toprak düzeni ve kentlerdeki lonca sistemiyle çatışmaya başlamıştır. Bununla birlikte, siyasal iktidarı ele geçirme çabası içine de girmişlerdir. Bu anlayışı Fransız İhtilali'nin çıkmasında belirleyici temel nokta olmuştu.

İhtilalin Ekonomik Nedenleri

18. yüzyıl boyunca süren uzun savaşlar ve aşırı tüketim, mali ve ekonomik yapıyı tümüyle çökertmişti. Bununla birlikte, sanayi alanında meydana gelen gelişmeler de, ekonomik dengesizliği arttırmış ve yeni toplumsal sorunlar ortaya çıkarmıştı. Köylerden kentte göç başlamıştı. Kentlerin kenar mahallelerinde açlık ve salgın hastalıklarla karşı karşıya gelen yeni kitleler oluşmuştu. Ayrıca, 1740 yılın-

dan sonra nüfusun hızla artması, tarımsal ürünlere olan talebi arttırmış ve fiyatların yükselmesine yol açmıştı. Bu ekonomik yapı içerisinde toprak zenginliğine dayanan ayrıcalıklı zümrelerin durumu gitgide fenalaşırken, ticaret ve sanayi ile uğraşan burjuvaların ülke ekonomisindeki etkileri de artmıştı.

Amerika'nın Bağımsızlığına Kavuşması

1774 yılında Amerika'nın on üç kolonisinin İngilizlere karşı savaşa başlaması, Fransızlar tarafından olumlu karşılandı. Hatta, bu mücadele, kişi hak ve özgürlükleri açısından değerlendirilmişti. Bu bakımdan, Amerika'nın 1776'da "Bağımsızlık Bildirisi" yayınlaması ve 1783'de bağımsızlığını ilan etmesi, Fransa'da hoş karşılanmıştı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na bazı Fransızların da katılmış olması ve bağımsızlık bildirisinde ön görülen ilkeleri Fransa'ya taşımaları, toplumun siyasal bilincini arttırmıştır. Nitekim Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde yer alan; insanların doğuştan birtakım haklara sahip bulunduğu, bu hakların, temel olarak yaşama, özgürlük ve mutluluğa ulaşma hakkı olduğu, siyasal iktidarların ana amacının insanlara bu hakları sağlamak olduğu gibi düşünceler, Fransa'da mutlakıyetçi düzenin yıkılmasında etkili olmuştu. Öte yandan, Fransa'nın Amerika'nın bağımsızlık mücadelesinde İngiltere'ye karşı savaşa girmesi, bu ülkenin mali durumunun daha da bozulmasına yol açmıştı. Bu gelişme de, Fransa'daki siyasal, sosyal ve ekonomik çalkantıyı hızlandırdı.

İHTİLALİN BAŞLAMASI VE YAŞANAN OLAYLAR

Etats Généraux'nun Toplantıya Çağrılması

Fransa Kralı I. Philippe, 10 Nisan 1302'de toplanacak vergilerle ilgili bazı kararlar almak üzere asillerden, ruhban sınıfının ileri gelenlerinden ve imtiyazlı kent temsilcilerinden oluşan bir grubu, Paris'te Notre-Dame Kilisesi'nde toplantıya çağırmıştı. Kralın bu girişimi Fransa tarihinde önemli bir yere sahip olan Etats Généraux'un temellerini atmıştır. Zamanla temsili bir meclis niteliğini kazanan Etats Généraux'lar'ın hukuksal yetkileri sınırlıydı. İktidarın mutlak biçimde kralın elinde olması nedeniyle bu meclisler daha çok bir danışma kurulu niteliğindeydi. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'nın içinde bulunduğu iktisadi ve toplumsal koşullar, ülkenin büyük

bir mali bunalımla karşılaşmasına yol açmıştır. Bir yandan halk yoksulluk çekerken, öte yandan kral da, bütçe açığını kapatabilmek için yeni vergiler koymayı planlamıştır. Kral, mali bunalıma bir çözüm bulabilmek amacıyla 1614 yılından beri toplanmayan Etats Généraux'u toplantıya çağırmıştır. Meclis'te; asillerden, ruhban sınıfından ve burjuvalardan temsilciler vardı. Her sınıfın birer oyu vardı. Ancak, XVIII. yüzyılın sonlarında Tiers-Etatı oluşturan burjuva ve köylüler, iktisadi ve toplumsal güçlerine ve ödedikleri vergiye uygun olarak Meclis'e öteki iki ayrıcalıklı sınıfın iki katı temsilci göndermek istemişlerdir. Kral, bu istekleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece, Etats Généraux'u oluşturan 1200 üyenin 600'u halk tarafından seçilecekti.

Halkın isteklerini Etats-Généraux'a bildirmek ve seçimleri yönlendirmek üzere Paris'te Otuzlar Kurulu oluşturulmuştu. Bu kurul; asillere hukuk eşitliğinin kabul ettirilmesi, krala bir anayasa ilan ettirilmesi, özgürlüklerin güvence altına alınması, bürokrasinin hafifletilmesi, vergi koyma ve kanun yapma yetkisinin millet temsilcilerine verilmesi gibi istekleri öne sürmüştü.

Etats Généraux'un üyelerinin saptanması için 1789 yılının ilk aylarında seçim yapılmıştı. Toplumsal sınıflar kendi durumlarını iyileştirmek üzere çok şey bekledikleri Etats Généraux, 16. Louis'in çağrısı üzerine 5 Mayıs 1789'da Versailles Sarayı'nda toplandı. Meclis'te 300 ruhban sınıfı temsilcisi, 300 asil ve 600 Tiers-Etat temsilcisi vardı. Kral açılış konuşmasında Meclis'in, yalnızca ülkenin mali yapısını düzeltmesini talep etmesi, üyeler arasında huzursuzluk oluşturdu. Ayrıca, Meclis'teki ruhban ve asillerin eski yönteme göre oy kullanılmasında ısrar etmeleri, Tiers-Etat temsilcilerinin itirazlarına neden oldu. Zira Tiers-Etat temsilcileri, Etats Généraux'da sınıfların ayrı ayrı toplanmalarına şiddetle karşı çıkmışlardı. 10 Haziran 1789'da Tiers-Etat temsilcileri, asiller ve ruhban sınıfının üyelerine, aynı salonda toplanıp çalışmaya başlanmayı önerdi. Asiller, bu öneriyi kabul etmediler, ruhban sınıfının üyeleri ise çekimser kalmayı tercih ettiler. Ancak, bir süre sonra ruhban sınıfının bazı temsilcileri Tiers-Etat'ın saflarına katıldılar. Emmanuel Sieyes, 15 Haziran 1789'da Tiers-Etat temsilcilerine vakit kaybetmeden bir anayasa hazırlamalarını önerdi. Sieyès'e göre ülke nüfusunun % 96'sını temsil eden bu Meclis, halkın kendisinden beklediği bu görevi en kısa zamanda yerine getirmeliydi.

Hatta Sieyès, Meclis'in adının da değiştirilmesini önerdi. Yapılan görüşmelerden sonra, Tiers-Etat, 17 Haziran 1789'da Etat Généraux'un adını "Ulusal Meclis" olarak değiştirdi. Yeni Meclis'in ilk kararı vergilerin halk tarafından onaylanma zorunluluğunu ilan etmek olmuştu. Tiers-Etat temsilcileri, asiller ve ruhban sınıflarının temsilcilerini de yeni meclise katılmaya davet ettiler. Tiers-Etat'ın kararlı tutumu karşısında ruhban sınıfının temsilcileri 19 Haziran 1789'da 137'ye karşı 149 oyla, onlara katılma kararı aldı. Ancak, asiller daveti kabul etmedi.

Bu gelişmeler karşısında Kral XVI. Louis, yeni Meclis'in toplanmasına en-

gel olmak için, Versailles Sarayı'ndaki toplantı salonunu kapattı. Kralın bu tavrı Ulusal Meclis üyelerinin birbirlerine daha fazla bağlanmalarına yol açtı. 20 Haziran 1789'da "Jeu de Pauma" salonunda toplanarak and içmişlerdi. Meclis üyeleri, andlarında "hiçbir zaman birbirlerinden ayrılmamaya, anayasayı tamamlayıncaya kadar nerede olursa olsun, koşulların elverdiği her yerde toplanmaya" karar verdiler. Bir anayasanın hazırlanması isteğinde bulunulması ve yüzyıllardan beri sürmekte olan mutlak monarşinin değiştirilmek istenmesi, Ulusal Meclisi ihtilalci bir niteliğe büründürmüştü.

Kurucu Meclis Dönemi

Kral, Ulusal Meclis'in olayları yönlendirir hale gelmesi üzerine 27 Haziran 1789'da diğer sınıflara da yeni meclise katılmalarını emreti. Kralın bu politik manevrası bir sonuç vermedi. Ulusal Meclis, anayasa yapmak üzere otuz üyeden oluşan bir anayasa komisyonu oluşturmuştu. Komisyonun temel işlevi, bir hukuk beyannamesi hazırlamak ve kralın yetkilerini açıklığa kavuşturmak olarak saptanmıştı. Anayasa Komisyonu'nun çalışmalarının devam ettiği bir sırada kralın askeri güçleri, meclisi kuşatarak anayasa yapma çabalarını sona erdirmek istemişlerdi. Ancak, Ulusal Meclis, kralın bu girişimine boyun eğmeyerek ihtilalci tavrını sürdürmüş ve 9 Temmuz 1789'da adını "Kurucu Meclis"e çevirmişti. Kurucu Meclis, öncelikli olarak kendisini halkın temsilcisi ilan etmiş ve yasama yetkisini elinde toplamıştı. Bu arada, iktisadi bunalım içinde bulunan halk, meclisin dağıtılacağı söylentileri üzerine ayaklanmış ve 13 Temmuz 1789'da Paris Belediyesi'ni ele geçirerek Commune (Komün) adlı bir şehir yönetimi kurmuştu. 14 Temmuz 1789'da da hapishane olarak kullanılan Bastille Kalesi'ne saldırmış ve ele geçirmişti. Bastille kalesi'nin düşmesi

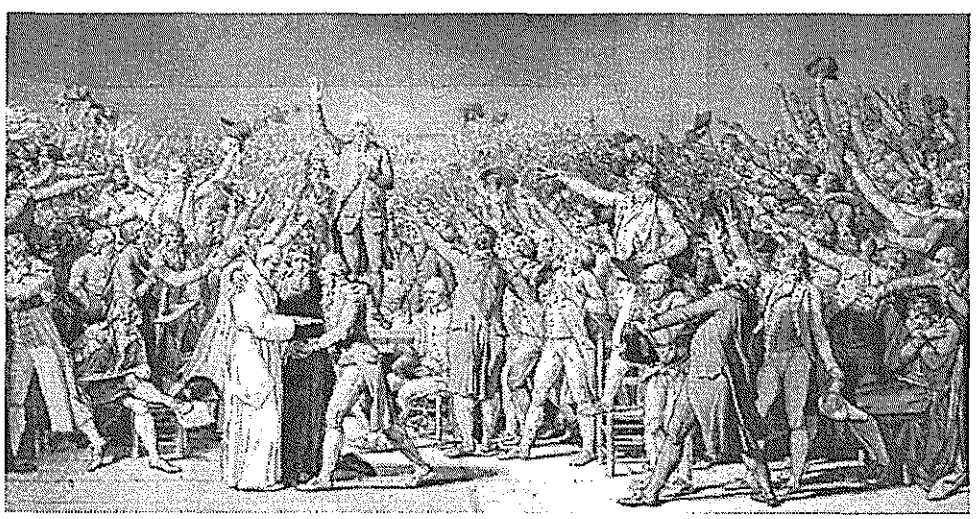

Fransiz İhtilali sırasında yaşanan olayları betimleyen bir tablo

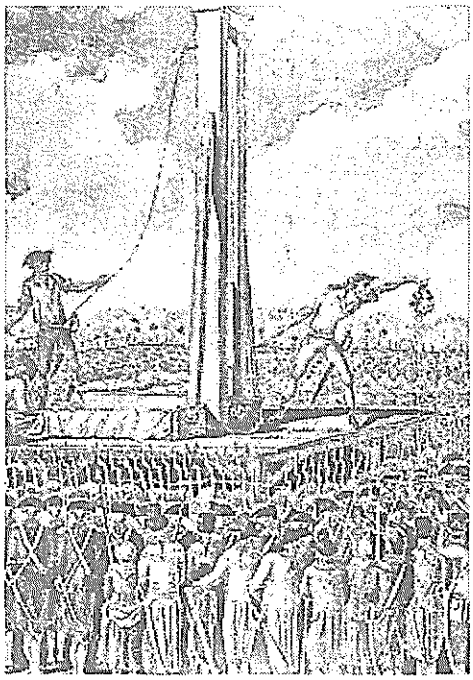

Fransiz İhtilali döneminde kurulan giyotinler

mutlak monarşinin yıkılması olarak değerlendirilmişti. İhtilalciler, kralın yabancı uyruklu koruma askerlerine karşı ulusal ordu kurarak, komutanlığına Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılmış olan La Fayette'yi getirmişlerdi. Bununla birlikte, Fransa'nın birçok kentinde Commune (Komün) adlı şehir yönetimleri kurularak ihtilal yaygınlaştırılmıştır.

Kurucu Meclis, son gelişmeler sonucu 4 Ağustos 1789'da feodalite döneminden kalma bazı önemli ayrıcalıkları ortadan kaldırma kararı almıştı. Alınan bu kararlar içinde; derebeyliğin kaldırılması, mali imtiyazların ve angaryanın kaldırılması, herkesten eşit vergi alınması, sivil ve askeri görevlere girişte imtiyazların kaldırılması gibi önemli noktalar vardı. Böylece, feodal düzen kaldırılarak siyasi, sosyal ve ekonomik eşitliğin sağlanması konusunda önemli bir adım atılmıştır. Kurucu Meclis'in ikinci önemli çalışması ise, 28 Ağustos 1789'da "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni" yayımlamış olmasıydı.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, Amerikan Haklar Bildirisi'nden sonra, çağımıza ve çağımızın insanına ışık tutan temel belgelerden biridir. Giriş ve 17 maddeden oluşan bildiri; sosyal ve siyasi hayatın tüm kötülüklerinin tek nedenini, insanın doğuştan sahip olduğu ve her zaman için var olan haklarının unutulmasına, bu haklara gereken saygının gösterilmemesine bağlamaktaydı. Bildiriye göre; insanlar, hukuk bakımından, hür ve eşit doğarlar, hür ve eşit yaşarlardı.

Her insan, başkalarının özgürlüğüne saygı göstermek şartı ile istediğini yapabilme serbestliğine sahipti. Düşüncelerini ve kanaatlerini başkalarına serbestçe açıklama, insanın en değerli haklarından biriydi. Bu nedenle, her insan, serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayınlayabilirdi. Kamu hizmet ve görevlerinin herkese açık olması, kimseye ayrıcalıklı işlem yapılmaması esastı.

Bildiride, bireysel özgürlükler ve bu özgürlüklerin kullanılması açıklandıktan sonra, devlet ve yurttaş ilişkisi de açıklığa kavuşturulmuştu. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyerek, devletin bireyler üzerindeki etkisini azaltmış, yasama, yürütme ve yargı organları ara-

sında denge kurmaya çalışmıştı. Buna göre, hükümet ya da devletin temel amacı, insanın doğal ve zaman aşımına uğramayan haklarını korumaktı. Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, insanoğlunun eşitlik ve özgürlük mücadelesine yeni boyutlar kazandırmıştı. Bu nedenle, daha sonra yayınlanmış olan özgürlük bildirgelerini ve insan hakları belgelerini derinden etkilemişti.

Yasama Meclisi Dönemi (1 Ekim 1791-22 Eylül 1791)

Kurucu Meclis, "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"ni ilan ettikten sonra anayasayı yapma hazırlıklarına girişmişti. Kurucu Meclis, iki yıl süren bir çalışmadan sonra anayasayı hazırlamıştı. Bu anayasa, 14 Eylül 1791 tarihinde Kral XVI. Louis tarafından onaylanarak yürürlüğe sokulmuştu. Anayasa, egemenlik hakkının ulusa ait olduğunu belirtmiş, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin birbirinden ayrı olduğunu açıklamıştı. Buna göre, kral, yürütme gücünün başında yer alıyordu. Ancak, yetkileri anayasa ile sınırlandırılmıştı. Yasama gücü meclise, yargı gücü de halk tarafından seçilen yargıçlara verilmişti. Anayasanın kabul edilmesi, Fransa'da mutlak monarşinin sona ermesini, meşruti monarşinin kurulmasını sağlamıştı. Kurucu Meclis de, anayasayı yaptıktan sonra kendini feshetmişti. Böylece, Yasama Meclisi için seçimler yapılmış ve 745 üye Mec-

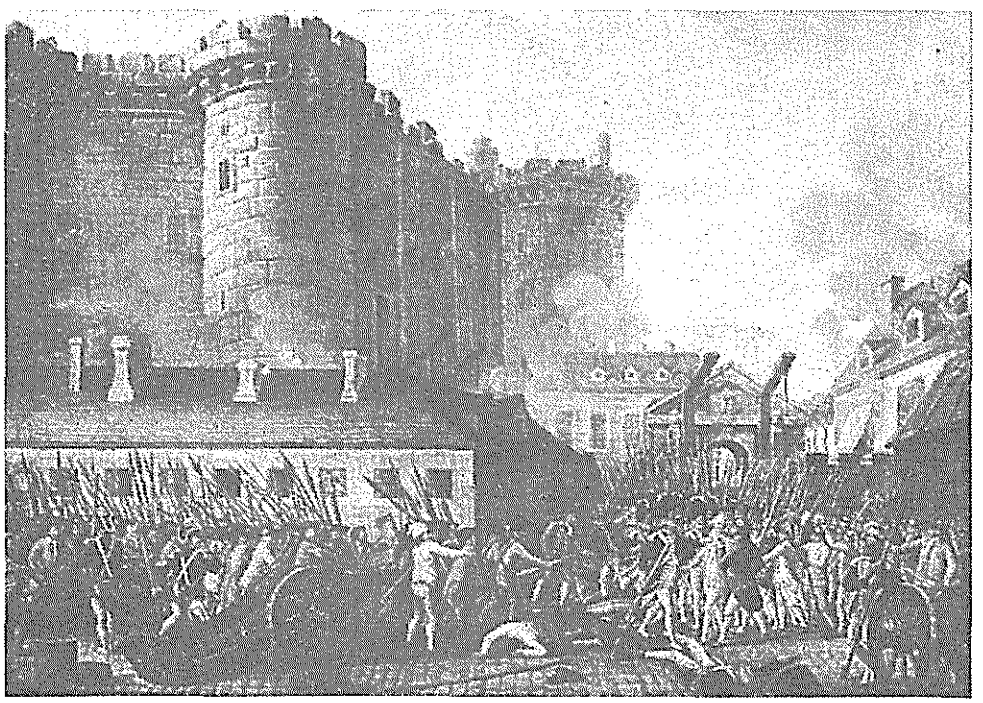

Bastille Hapishanesi'ne hücum, 14 Temmuz 1789

lis'e girmeye hak kazanmıştı. Yasama Meclisi, 1 Ekim 1791 toplanarak çalışmalarına başlamıştı. Bu yeni dönemde kral, veto hakkına sahipti. Ayrıca, Meclis'teki kral taraftarları da sayısal olarak daha fazla idi. Meclis'te çok az Cumhuriyet yanlısı vardı. Bu nedenle, Meclis, tutucular ve ilericiler olmak üzere iki kanada ayrılmıştı.

Yasama Meclisi döneminde iç karışıklıkların yanında, yeni rejimi yıkmak isteyen dış güçlerle de mücadele edilmiştir. Zira, kral ve kraliçe, kendilerini kısıtlayan anayasadan kurtulmak ve mutlak monarşiyi yeniden kurmak için yabancı krallardan gelecek yardımları beklemişlerdi. Fransa'dan kaçan asiller ve rahipler de eski düzene dönülmesi için Avusturya ve Prusya'yı kışkırtmışlardı. Yasama Meclisi, kışkırtıcı asiller ve rahiplerin belirli bir süre içinde Fransa'ya dönmemeleri halinde mal ve mülklerine el konulacağı kararını almıştı.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

Ancak, kral, veto hakkını kullanarak bu kararı onaylamamıştı. Bunun üzerine Cumhuriyet yanlıları, kralın oturduğu sarayı basarak XVI. Louis ve Kraliçe Marie Antoinette'iyi tahttan indirmiş ve Luxemburg Şatosu'nda göz hapsine almışlardı. Yürütme yetkisini de, altı bakandan oluşan geçici yürütme komitesine devretmişlerdi. Danton, bu komitenin en önemli kişilerinden biri olmuştur. İç ve dış olayların yoğun olduğu bir dönemde, Yasama Meclisi 20 Eylül 1792'de yerini Konvansiyon Meclisi'ne bırakmıştı.

Konvansiyon Meclisi (20 Eylül 1792-26 Ekim 1795)

Konvansiyon Meclisi, genel oy ve iki dereceli bir seçim sonucu meydana gelmişti. 20 Eylül 1792'de ilk toplantısını yapan Meclis, 749 milletvekilinden oluşmuştu. Bu meclis ilk olarak, 21 Eylül 1792 tarihli oturumunda krallığı kaldırmış ve Cumhuriyeti ilan etmişti. Kral, 1792 yılının kasım ayında Cumhuriyet yönetimine karşı ihtilal hazırlıkları içinde olmakla suçlandı ve ölüme mahkûm edilmişti. Meclis'te önemli tartışmalara neden olan idam cezası, 21 Ocak 1793'te infaz edilmişti. Arkasından da Kraliçe Marie Antoinette, aynı suçtan 16 Ekim 1793'te idam olunmuştu.

Kralın idamı, Fransa'daki ihtilal ve ihtilal karşıtları arasındaki mücadeleyi arttırmıştı. Bununla birlikte, Avrupalı krallıklar da Fransa'daki rejimi ortadan kaldırmak için kendi aralarında koalisyon kurmuşlardı.

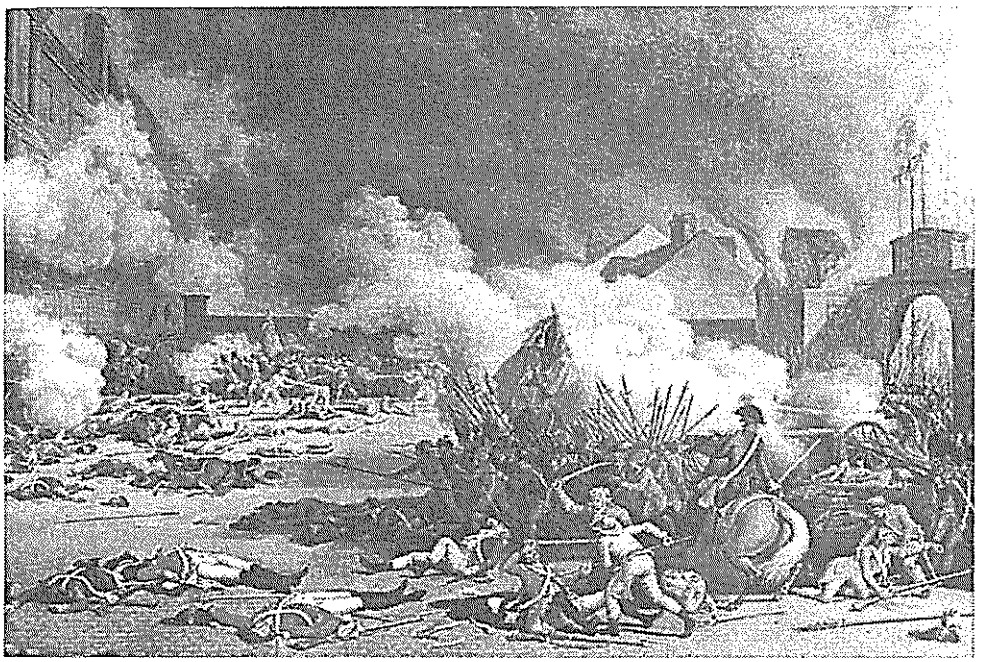

Tuileries'in alınışı

Cumhuriyet'in içte ve dışta tehlikelerle karşılaşması üzerine, Meclis, rejimi korumak ve karışıklıkları önlemek üzere çeşitli komiteler kurulmasına karar vermişti. Danton, Robespierre ve Marat gibi radikallerin öncülüğünde, "İhtilalci Gözcü Komiteleri", "İhtilal Mahkemesi", "Kamu Selameti Komitesi" ve "Siyasi Komiserlikler" oluşturuldu. İhtilalci Gözcü Komiteleri'nin yabancıları gözaltında bulundurmak, kuşkulu kişilerin listesini hazırlamak, gerekli gördüklerinde de bu kişileri tutuklama yetkileri vardı. İhtilal mahkemeleri ise; ihtilal düşmanı her girişimi, özgürlük, eşitlik, birlik, Cumhuriyet'in bölünmezliği, devletin iç ve dış güvenliği aleyhindeki her suikastı ve krallığı yeniden kurmak amacını güden bütün komploları yargılama" hakkına sahip olacaktı. Verdiği kararlar bozulamayacak ve temyiz edilemeyecekti. Kamu Selameti Komitesi'nin görevi de, Meclis'e bağlı Geçici Yürütme Kurulu'nun yönetimine yardımcı olmak, gerektiğinde genel savunma önlemleri almaktı. Ordulara gönderilen Siyasi Komiserlikler de orduda düzeni sağlamak ve gerekli gördüklerinde de generalleri tutuklamak yetkisine sahiptiler. Bu siyasi organlar, terör yöntemine başvurarak yeni rejimin yerleşmesini sağlamaya çalışmışlardı. Bu arada Konvansiyon Meclisi, diktatörlük suçlamalarından kurtulmak, taşra halkına ve illere güven vermek amacıyla bir anayasa hazırlama yoluna gitmişti. 24 Haziran 1793 tarihinde kabul edilen anayasanın başına, "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" konmuştu. Bu bildiri, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nden daha eşitlikçi ve daha sosyal

içerikli idi. Fransız İhtilali içinde halk egemenliği görüşünü gerçekleştirmeye çalışan anayasa, güçler birliği ilkesine dayanmaktaydı. Yasama, yürütme ve yargı gücü, Meclis'in elinde toplanmaktaydı. Ancak, bu anayasa yürürlüğe sokulamamıştı.

Fransız İhtilalcileri bir yandan bu iç siyasi gelişmelerle uğraşırken, diğer yandan dış düşmanlarla mücadele etmişlerdi. İhtilalin düşmanlarını sınırlarda durdurmak amacıyla gençler kitleler halinde askere alınmışlardı. Ülkede oluşan bu heyecan dalgası sonucu, rejim dış güçlerden korunmuştu.

Ancak, şiddet ve baskının dayanılmaz hale gelmesi, ılımlı Cumhuriyetçilerin orduyla işbirliğine gitmesine yol açmıştı. Bunun sonucunda, 27 Temmuz 1794'te terör uygulamalarıyla tanınan Robespierre ve yandaşları yakalanarak idam edilmişlerdi.

Ilımlı Cumhuriyetçiler, yeni bir anayasa hazırlamaya başlamışlardı. Yeni anayasayı hazırlama çalışmaları 22 Ağustos 1795 tarihine kadar devam etti. Bu tarihte "3. yıl Anayasası" denilen anayasa kabul edildi. 26 Ekim 1795'de de Konvansiyon Meclisi dağılmış ve Direktuvar dönemi başlamıştı.

Direktuvar Dönemi (28 Ekim 1795-9 Kasım 1799)

Bu dönemde yürütme gücünün kullanılması, Meclis tarafından seçilen beş üyeye verilmesi kararlaştırılmıştı. Yürütme gücünü elinde bulunduran bu kurula, "Direktuvar" adı verilmişti. Yasama gücü ise meclise aitti. Ancak, meclis diktatörlüğüne engel olmak için iki meclis oluşturulmuştu. Bu meclislerden biri 500 üyeli "Beş yüzler Meclisi," diğeri de 250 üyeli senato niteliğindeki "İhtiyarlar Meclisi" idi. Direktuvar döneminde meydana gelen siyasal ve iktisadi olaylar, halkın giderek yoksullaşmasına yol açmıştı. Bu nedenle, yeni rejimden krallık taraftarları da, Cumhuriyetçiler de hoşnut kalmadılar ve halkı ayaklanmaya kışkırttılar. Bu tarihlerde meydana gelen ayaklanmaların büyük kısmını, genç bir ge-

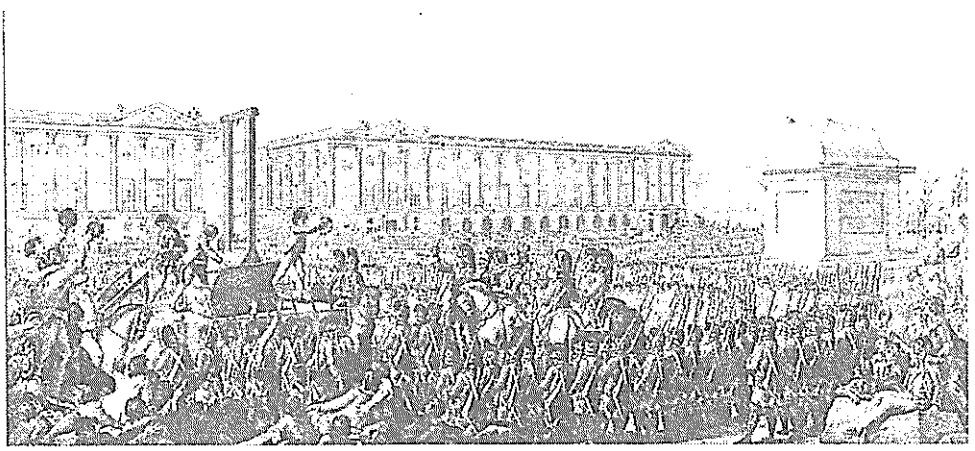

Louis XVI idamını tasvir eden bir gravür

neral olan Napolyon Bonapart bastırmıştı. Ayrıca, Napolyon Direktuvar döneminde Avusturya ve Mısır'a da askeri seferler düzenlenmişti. Fransa, Napolyon'un seferleri sonucu İtalya ve Dalmaçya kıyıları ile Mısır'a yerleşmişti. Ancak, Direktuvar yönetimi, iç politikada başarılı olamadı. Napolyon, siyasi belirsizliğin yoğun olduğu bir dönemde, 7 Ekim 1799'da Mısır'dan gizlice ayrılarak Fransa'ya döndü. Halk, Napolyon'un içte ve dışta düzeni sağlayacağına inanıyordu. Nitekim Napolyon, hükümet karşıtlarıyla birleşerek 9 Kasım 1799'da bir darbe yaparak Direktuvar yönetimine son vermişti.

Konsüllük Dönemi (10 Kasım 1799-18 Mayıs 1804)

Napolyon Bonapart'ın önderliğinde gerçekleştirilen darbe sonucu "İhtiyarlar Meclisi" dağılmış, beş kişilik Direktuvar Kurulu da kaldırılarak yerine üç konsülden oluşan geçici bir hükümet kurulmuştu. Görevlendirilen iki komisyon da,yeni bir anayasa yapmak için çalışmalara başlamıştı. Napolyon Bonapart, kendisini dört yıl süreyle konsül seçtirmişti. Bu tarihten sonra, Napolyon Fransa'nın yönetimini eline almıştı. Napolyon, ilk iş olarak görevlendirilen iki anayasa komisyonunun hazırladığı anayasa taslağına son şeklini vererek ilan ettirmek olmuştu. Cumhuriyeti esas alan ve dört meclisli bir parlamento meydana getiren bu anayasa, Napolyon'un kişiliğinde toplanan merkeziyetçi bir yönetim anlayışına sahipti. Bu nedenle, "despotik cumhuriyet" olarak da adlandırılabilir. Napolyon, anayasadan yararlanarak kendisini ömür boyu konsül seçtirmişti. 2 Aralık 1804'te de imparatorluğunu ilan etmişti.

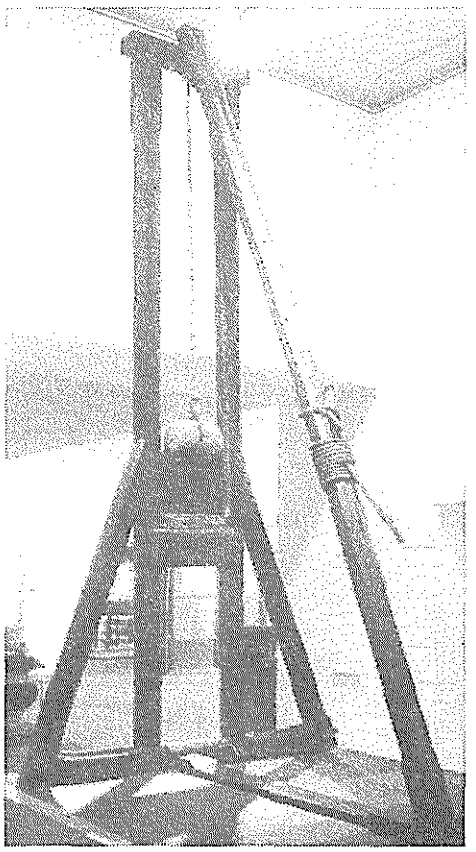

Giyotinle sadece 1793 ile 1794 yılları arasında 18.000 ile 40.000 arasında kişi idam edildi

İhtilali'nin Avrupa'daki Yankıları

Avrupa Devletleri, başlangıçta Fransa İhtilali'ni bu ülkenin iç sorunu olarak yorumlamışlardı. Hatta ihtilal sonucunda Fransa'nın zayıf düşeceği tahmininde bulunmuşlar ve Fransa'yı kendi sorunlarıyla baş başa bırakmışlardı. Ancak, Fransız İhtilali ve ihtilalin getirdiği yeni ilkeler, Avrupa'nın monarşik düzenlerini tehdit etmeye başlayınca bu tavırlarından vazgeçmişlerdi.

Fransız İhtilali sonucunda köylülerin derebeylik düzenini yıkması, tamamen özgür ve aynı zamanda emeklerinin karşılığını alacak şekilde toprak sahibi olması, egemenliğin tanrısal bir nitelikten kurtarılarak dünyevi bir hale getirilmesi, burjuvazinin siyasal iktidarı ele geçirmesi, laik bir anlayışın benimsenmesi, medeni hukuk alanında önemli düzenlemelerin yapılması ve milliyetçiliğin yayılması gibi etkenler Avrupalı monarşik devletlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları sona erdirerek ittifaklar kurmalarına yol açmışlardı. 1792 yılından itibaren Fransa'ya savaş açmışlardı. Fransa'ya karşı bu dönemde verilen savaşlara İhtilal Savaşları ya da Koalisyon Savaşları adı verilmişti. 1792 yılında başlayıp 1815 yılına kadar süren koalisyon savaşlarında, Fransa, "krallık baskısı altında inleyen ulusları kurtarmak", Avrupalı monarşik devletler ise, "Fransa'da mutlak krallığı yeniden kurmak" amacı ile hareket ettiklerini ileri sürmüşlerdi.

FRANSIZ İHTİLALİ'NİN OSMANLI DEVLETİNE ETKİLERİ

Fransız İhtilali'nin olumsuz etkilerinin başında milliyetçilik hareketlerinin başlaması ile Osmanlı ülkesinde birçok isyanın çıkmış olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan, Sırplar, Yunanlılar, Bulgarlar, Romenler ve Karadağlılar, milliyetçilik düşüncesinin yayılmasıyla ayaklandılar. Bu ayaklanmaların çıkmasında başta Rusya, Fransa ve Avusturya olmak üzere birçok Avrupa devletinin kışkırtmaları da etkili oldu.

Sırp İsyanı

Sırplar, Osmanlı egemenliği altında dil, din ve ticaret özgürlüğüne sahiptiler. Bu nedenle Osmanlı yönetiminden memnundular. Ancak Osmanlı Devleti'nin gerileme ve dağılma döneminde bazı sorunlar çıktı. Örneğin; Osmanlı-Avusturya savaşlarının Sırp topraklarında geçmesi halkın zarara uğramasına ve huzursuz olmasına yol açtı. Ayrıca Sırbistan'daki yeniçerilerin sorumsuzca davranışları da Sırp halkının tepkilerine yol açtı. Bu nedenlerle Fransız İhtilali sonucunda yaygınlaşan milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı Devleti'nde ilk önce Sırpları etkiledi. Rusya, Panislavizm politikası gereği, bütün İslavları egemenliği altına almak istiyordu. Sırplar da İslav ırkından olduğu için Rusya, Sırplara büyük destek sağlıyordu. Avusturya ve Fransa'nın da kışkırtması üzerine Sırplar, Kara Yorgi adında bir domuz tüccarının önderli-

ğinde Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandılar (1804). Kara Yorgi'nin önce Avusturya'dan sonra da Rusya'dan yardım istemesinden, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaş halinde olmasından dolayı isyan kısa sürede büyüdü ve genişledi. Osmanlı Devleti'nin 13 Aralık 1806'da isyanı bastırmakla görevlendirdiği Bosna Valisi Ebubekir Paşa, Sırplarla iş birliği yaparak Vidin ayanı Pazvantoğlu'nun adamlarını yok etti. Ayaklanmacıların üzerine gönderilen Niş Valisi Hafız Paşa yenildi. Semendire'yi ve Belgrad'ı ele geçiren Kara Yorgi, Sırbistan'ın bağımsızlığına kadar çarpışmayı sürdüreceğini ilan etmesine karşın Osmanı Devleti ile Rusya arasında Bükreş Antlaşması'nın (1812) imzalanmasıyla Rusya ve Avusturya'nın desteğini yitirdi ve Sadrazam Hurşit Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri karşısında tutunamayarak, Avusturya'ya sığınmak zorunda kaldı. Aynı zaman da Bükreş Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Sırplara özerklik vermeyi kabul etti. Ancak Sırplar, bağımsızlık istedikleri için isyanı devam ettirdiler.

Sırbistan, Ruslarla yapılan Edirne Antlaşması ile (1829) iç işlerinde serbest bir prenslik haline geldi. Daha sonra Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması (1878) ile bağımsız bir devlet oldu.

Sırplar'ın Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarını tasvir eden bir resim.

Yunan İsyanı

Sırplar ve Bulgarlardan daha çok imtiyaza sahip olan Rumlar, bir bölgede toplu olarak bulunmayıp, devletin hemen her tarafına yayılmışlardı. Fakat daha çok kıyılardaki kasaba ve şehirlerde oturuyorlardı. Mora, Teselya ve Yunan adalarında çoğunluk meydana getiriyorlardı. Diğer Hıristiyan milletlere olduğu gibi, bunlara da din, mezhep ve dil hürriyetleri verilmişti. Mora'da ve Ege Denizi'ndeki adalarda bulunan Rumlar adeta bağımsız bir halde yaşıyorlardı. Türk bayrağının himayesi altında bulunan Rum gemicileri Karadeniz ve Akdeniz ticaretinin büyük bir kısmını ellerine geçirerek zenginleşmişlerdi. XIX. yüzyılın başlarında Rumların altı yüze yakın ticaret gemileri vardı. Korsanlara karşı bu gemiler kuvvetli bir şekilde silahlandırılmıştı.

İstanbul'da Fener'de oturan Rum Patriği, bütün Ortodoksların din başkanıydı. Rumlar, elçilik tercümanlıklarında hizmet gördükleri gibi, Eflak ve Boğdan voyvodaları da bunlar arasından seçilirdi. XVIII. yüzyılda Avrupa devletleri ve özellikle Ruslar, Rumlar arasında milliyetçilik fikirlerini geliştirmeye çalıştılar. 1768-1774 savaşında Akdeniz'e gelen bir Rus donanması Mora kıyılarına yanaşarak Yunanlıları Türklere karşı ayaklanmaya kışkırtmıştı.

Fransız İhtilali'nin etkisiyle milliyetçilik cereyanı daha çok kuvvetlendi. Egemenlik fikri Rum aydınları tarafından işlenmeye başlandı. Bunlar, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kuruması hakkında yazılar yazdılar ve Avrupalıları yardıma çağırdılar.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa

Diğer taraftan Rönesans ve Hümanizm hareketleri, Avrupalı aydınlara eski Yunan uygarlığını tanıtmıştı. Bunun sonucunda bir Yunan dostluğu başladı. Fransızlardan Volter ve İngilizlerden Bayron, Yunanlılar lehine yazılar yazdılar. Yunanlılar gemicilik sayesinde Avrupa ile sıkı temas halindeydiler. Zengin Yunanlılar, çocuklarını Fransa veya Rusya'da okutuyorlardı.

Yunan ayaklanmasını hazırlayan ve yöneten Etniki Eterya Cemiyeti'dir. Odesa'da iki Rum ve Bir Bulgar tarafından kurulan bu cemiyetin başkanı Rus Çarı Aleksandr'ın savaş yaveri Aleksandr İpsilanti idi. Cemiyetin amacı Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktı. Bunun içinde ihtilal fikrini yaymak ve örgüt yapmak üzere, Osmanlı Devleti'nin her tarafında şubeler açıldı. Patrik ve Eflak Beyi de bu cemiyete girdiler. Cemiyet, Rus Çarı'nın yardımına güveniyordu.

Yanya valisi olan ve bir süre Rumeli Beylerbeyliği'ne de tayin edilen Tepedelenli Ali Paşa'dan Rumlar çok kokuyorlardı. Tepedelenli, akıllı bir adamdı. Rumların hareketlerini yakından izliyor, Etniki Eterya'nın çalışmaları hakkında Babıali'ye zamanında bilgi veriyordu. Fakat kendisini çekemeyenler padişahla arasını açtılar ve vezirliğini geri aldırttılar. Ali Paşa ayaklandı. Elde bulunan kuvvetlerin Yanya üzerine gönderilmesini fırsat bilen Etniki Eterya, ayaklanma zamanının geldiğinin anlayarak harekete geçilmesine karar verdi.

Cemiyet bu ayaklanmanın Mora'da çıkarılmasını istiyordu. Fakat İpsilanti, Rusya'ya yakın olması dolayısıyla ilk önce Eflak'ta harekete geçilmesini uygun buldu. Romenlerden başka Sırpları ve Bulgarları da ayaklanmaya katmayı ümit ediyordu. Fakat Romenler, Rumları hiç sevmiyorlardı. Aynı zamanda bir dereceye kadar muhtardılar. Bu bakımdan ayaklanma gelişmedi. Osmanlılar kolaylıkla İpsilanti'nin kuvvetlerini dağıtmayı başardılar. Etniki Eterya Cemiyeti'nin başkanı Avusturya'ya sığınmak zorunda kaldı (1820).

Bundan sonra Etniki Eterya, Mora'da ayaklanma çıkardı (1821). Burada halkın büyük çoğunluğu Rum olduğu için ayaklanma milli bir şekil aldı. Ayaklananların başında büyük papazlar bulunuyordu. Asiler ele geçirdikleri Türkleri öldürerek mallarını yağma ettiler. Yunan gemicileri silahlı bir halde bulunan gemileriyle ihtilalin adalara geçmesine çalıştılar. Osmanlı hükümeti bu ayaklanmayı bastırmak için büyük gayretler sarf ettiyse de başarı elde edemedi. Padişah, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşadan yardım istemek zorunda kaldı.

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa kuvvetli bir ordu ile Mora'ya çıkarak ayaklanmayı kolaylıkla bastırdı. Fakat bu sırada Avrupa devletleri, Yunan ayaklanmasına karıştılar (1827).

Ruslar ve İngilizler Doğu Akdeniz ülkelerinin, kuvvetli bir vali olan Mehmet Ali Paşa'nın eline geçmesini, çı-

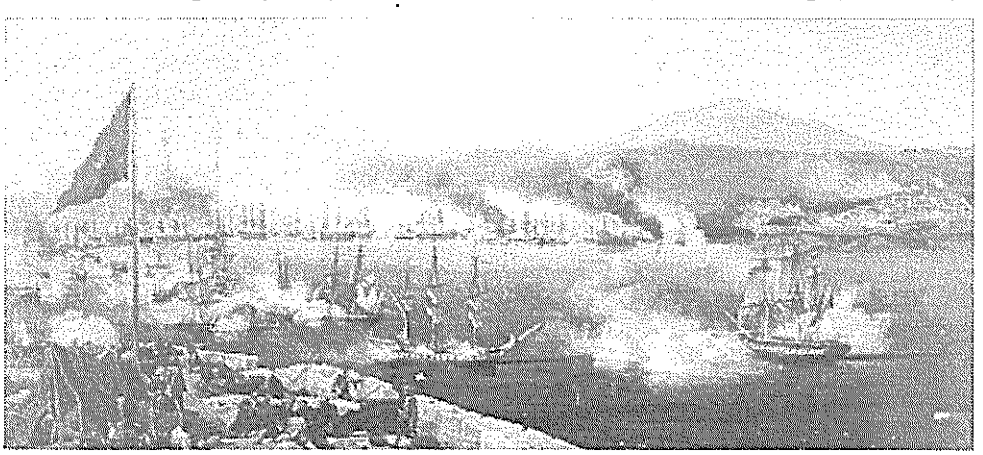

Navarin faciasını betimleyen bir tablo.

karlarına uygun görmediler. Fransa da 1815 yılında kendisine karşı kurulmuş olan kutsal birliği parçalamak düşüncesiyle Mora ihtilaline karıştı. Üç devlet arasında Londra'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne bağlı muhtar bir devlet haline getirilecek, Osmanlılar kabul etmedikleri takdirde kuvvet kullanılacaktı. Osmanlı Devleti, İngiliz, Rus ve Fransızların Yunanlılar hakkındaki bu isteklerini kendi içişlerine bir karışma saydığından reddetti. Bunun üzerine müttefiklerin filoları Navarin'de Mısır ve Osmanlı donanmalarını yaktılar (1827). Osmanlılar, ortada savaş olmadan gemilerini batıran üç devletten savaş tazminatı ve tarziye istedi. Ruslar, savaş açmakla cevap verdiler. İngilizler ve Fransızlarla siyasal ilişkiler kesildi.

Osmanlı ordusu bu sırada Rusya ile savaşa hazır değildi. Yeniçeri ordusu lağvedilmiş, henüz yeni ve düzenli bir ordu kurulamamıştı. Ruslar Tuna'dan geçerek Osmanlı topraklarında süratle ilerlediler. Edirne düşman eline geçti. Doğu Anadolu'da Erzurum ve Kars şehirleri de Ruslar tarafından zapt edildi. Barış istemek zorunda kalan Osmanlı Devleti Rusya ile Edirne Antlaşması'nı imzaladı (1829). Bu antlaşmaya göre; Yunanistan'ın bağımsızlığı tanındı, Tuna ağzındaki adalar Ruslara bırakıldı. Buna karşılık Eflak ve Boğdan Osmanlılara geri verildi, Eflak, Boğdan ve Sırbistan'a imtiyazlar verildi, Doğu Anadolu'da bazı kaleler Ruslara bırakıldı, Rus ticaret gemilerinin boğazlardan serbestçe geçmeleri kabul olundu, Rusya'ya sekiz milyon beş yüz bin savaş tazminatı ödenecekti.

Edirne Antlaşması, Osmanlıların Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra imzaladıkları şartları en ağır antlaşmadır. Osmanlı Devleti artık kendi kuvvetleriyle Rusya'ya karşı koyamayacağını anlamış bulunuyordu.

FRANSA'DA NAPOLYON DÖNEMİ

9 Kasım 1799'daki hükümet darbesi, Fransa tarihinde yeni bir dönemin başlamasına sebep oldu. Birkaç hafta sonra, anayasada değişiklikler yapılarak yönetim üç konsülün eline bırakıldı. Napolyon "birinci konsül" olarak, Fransa'nın mutlak hâkimi oldu. Ekonomi ve yasal alanda reform çabaları içinde girdi. Bu yetkilerden yararlanarak devlet mekanizmasının işleyiş etkinliğini artıracak yönde geniş düzenlemeler yaptı. Fransız Merkez Bankası'nın kurul-

ması, devlet okullarının açılarak eğitimin bir kamu hizmetine dönüştürülmesi, 'Code Napoleon'u (Napolyon Kanunları) olarak da bilinen Fransız Medeni Kanunu'nun hazırlanması çalışmalarına başlanması, subay okulları açılması, onun dönemindeki gelişmelerdendir. Reform ve yasa çalışmaları halk tarafından da desteklendi.

1800 yılında tekrar İtalya'ya girdi ve Milano'yu aldı. 1800 yılının baharında Avusturya üzerine yürüyen Napolyon komutasındaki Fransız orduları parlak bir zafer kazandılar. Şubat 1801'deki ve İngiltere ile Mart 1802'de imzalanan antlaşmalar ile Avrupa'da savaşlar sona ermişti.

Ancak bu barış dönemi uzun sürmedi. Fransa'nın Avrupa'daki ekonomik ve politik gücünün giderek artması İngiltere açısından giderek genişleyen bir tehdit oluşturmaktaydı. Sonunda İngiltere 1803 yılının Mayıs ayında Fransa'ya savaş ilan etti.

1804 yılının Mayıs ayında, kralcıların bir komplosunu bahane eden Napolyon kendisini imparator ilan etmiştir. Kendi eliyle taç giymiştir ama Paris'teki Notre Dame Katedrali'ndeki törende Papa VII. Pius'un da bulunmasını sağlamıştır. Mart 1805'te ise İtalya'da kendi kurduğu cumhuriyeti lağvederek ve kendini İtalya kralı ilan etmiştir.

İzleyen dönemde İngiltere'nin çabalarıyla Avusturya, Rusya ve Napoli ve İsveç'in katıldığı bir karşı ittifak, III. Koalisyon oluşmuştur.

1805 yılının Ekim ayında Fransız-İspanyol birleşik donanmasının Trafalgar Deniz Savaşı'nda İngiliz donanma-

Napolyon Bonapart

sı karşısında yenilmesi üzerine Napolyon İngiltere yerine müttefiklerini dize getirme yolunu seçmiştir. Fransız ordusunu Manş kıyılarından Orta Avrupa'ya yürüten Napolyon, Ulm ve Austerlitz savaşı zaferleriyle Avusturya'yı ve Napoli'yi savaş dışı bırakmıştır.

Eylül 1806'da Prusya ordusunu Jena savaşında, hemen ardından da Rus ordularını Friedland Savaşı'nda bozguna uğratmıştır. Temmuz 1807'de Rus çarı I. Aleksandr'la Tiltis Antlaşması imzalanmış ve Rusya savaştan çekilmek zorunda kalmıştır.

İmparatorluğu dönemindeki olumsuz unsurlar İngiliz donanmasının gücü, İspanya ve İtalya'da akrabalarını tahta geçirmesi, halkın bu kişileri iste-

memesi ve Fransa'ya bağlı devletlerdeki milliyetçilik akımları oldu. 1810 yılının Mart ayında Habsburg hanedanından ikinci eşi Marie-Louise ile evlendi, yasal varisi Napolyon II, 1811'de doğdu.

I. Aleksandr'la yapılan antlaşma, Rusya'ya İngiltere'ye karşı askeri harekata kadar varacak yaptırımlar uygulama yükümlülüğünü getirmektedir ama I. Aleksandr, bu tür politikalardan kaçınmıştır. Bunun üzerine Napolyon, 1812 yılı ortasında 453 bin kişilik ordusuyla Rusya seferine girişmiştir. Borodino Savaşı'nda General Kutuzov komutasındaki Rus ordusunu yenilgiye uğratan Fransız ordusu Moskova'ya girmiştir.

Rus orduları Moskova gerilerine çekilmiştir ve çar, bir barış antlaşmasına

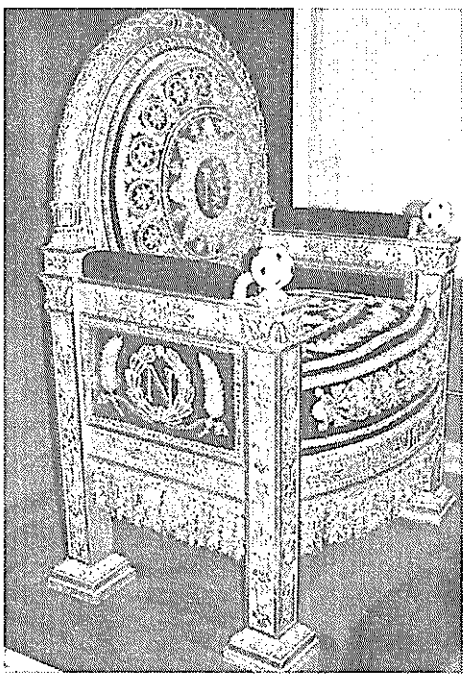

Napolyon Bonapart'ın Louvre Müzesi'ndeki tahtı

Napolyon Bonapart Kuzey Fransa'da ordusuyla

yanaşmaktadır. Fransız ordusunun o günün teknolojisiyle bu denli uzun ikmal hatlarından ikmal edilmesi, dolayısıyla kışı Moskova'da geçirmesi imkânsızdı.

Giderek sertleşen kış koşullarında geri çekilen Fransız ordusunu izleyen General Kutuzov, toplu bir saldırıya girişmemiş, fakat sürekli taciz etmekten de geri kalmamıştı.

Napolyon, ordunun yönetimini Joachim Murat'ya bırakarak Paris'e döndü. Yıl sonunda bu ordudan Fransa'ya dönebilen ve savaşacak durumda olan sadece 10 bin askeri kalmıştı.

Ordusunun büyük bir bölümünü Rusya seferi sırasında kaybeden Fransa, yeni bir ordu oluşturmanın zorluklarına katlanmak zorunda kaldı. Üretimden çekilen işgücü ve artırılan vergiler, halkı da Napolyon'a karşı bir tutuma itmişti. Bu dönemde kendisine karşı düzenlenen hükümet darbesini bastırdı ve yeni bir ordu kurdu. Ancak 1813 ve 1814'te baskılar arttı ve halk desteği düştü.

Rusya yenilgisi ve içteki karışıklıklar Koalisyon güçlerini cesaretlendirmişti. Üstelik Avusturya, aradaki akrabalık ilişkisine karşın Koalisyon güçlerine katılmıştı. 1813 yılının Ekim ayında Napolyon'un Leipzig Savaşı'nda uğradığı

yenilgi onu iktidarının sonuna iyice yaklaştırmıştı.

1814'te düşman orduları Paris kapılarına dayandı. Napolyon imparatorluk tahtını bırakarak Elbe Adası'na sürgüne gönderildi. 7 Mart 1815'te ise tahtına geri döndü. Elbe Adası'ndan kaçtı ve gizlice Paris'e döndü. Halk desteği tekrar yükseldi. Böylece Napolyon ikinci kez tahta çıktı.

Bir ordu topladı ve Belçika'ya saldırdı. Ancak haziran ayında İngiliz ve Prusya kuvvetleri tarafından Waterloo'da büyük bir yenilgiye uğradı. Paris'e dönünce tahtına ikinci kez veda etmek zorunda kaldı.

Amerika'ya kaçmak istedi, ancak bunu başaramadı ve İngilizlere teslim oldu. İngilizler onu Atlantik'teki St. Helena Adası'na götürdü. Son yıllarını bu küçük adada geçiren Napolyon, 5 Mayıs 1821'de 51 yaşındayken öldü.

Cenazesi 1840'ta Paris'e getirilebildi ve İnvalides'e gömüldü. Napolyon'un ölüm nedeni ise hala bir bilmecedir, söz konusu iddialardan biri uşağı tarafından zehirlendiğine dairdir.

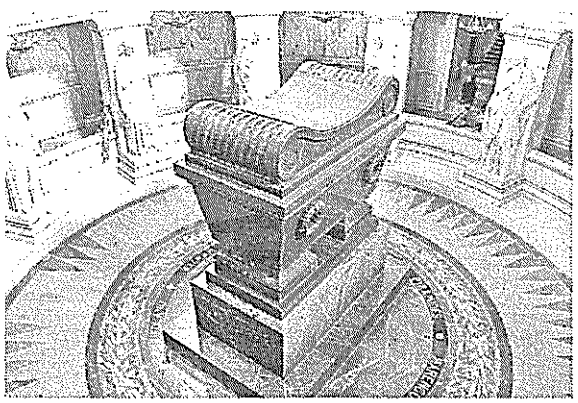

Napolyon Bonapart'ın mezarı

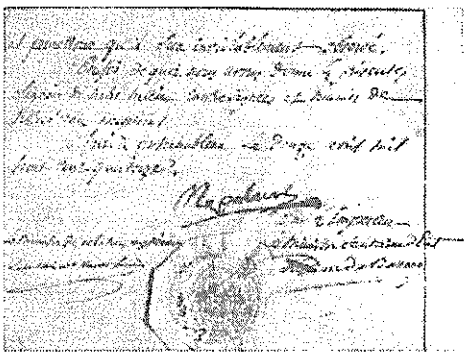

Napolyon Bonapart'ın tahtından vazgeçtiğine dair kendi el yazısı

Yeğeni III. Napolyon, ölümünden otuz yıl sonra, amcası kadar büyük bir ihtişamla olmasa da ülkesinin kaderini eline alacaktı.

Askeri dehaya sahip bir komutan olan Napolyon, siyasi bakımdan da önemliydi. Burjuva ihtilalini kendi istediği doğrultuya yöneltmiş; ne eski rejime dönülmesine ne de bir halk hükümetinin kurulmasına yol açmıştı. Waterloo yenilgisinden sonra, Paris halkını silahlandırmaya bu yüzden cesaret edememişti. Halk, Napolyon için silaha sarılabilirdi ama Napolyon, bu hareketten bir halk hükümetinin doğabileceğini düşünmüştü.

Orta sınıfın hâkim olduğu merkezi bir hükümet biçiminin fikir babasıydı. Napolyon'un anlayışına uygun olan bu hükümet biçimini daha sonraki yıllarda başka Avrupa devletleri de benimseyerek uyguladılar. Napolyon, milliyetçilik duygularına pek önem vermezdi; ama İtalya, Polonya, Almanya ve Balkanlar'da farkında olmayarak milliyetçilik tohumlarının atılmasına sebep olmuştu.

VİYANA KONGRESİ VE YENİ AVRUPA DÜZENİ

Viyana Kongresi, Napolyon Savaşları sonunda Fransız ordularının Koalisyon orduları tarafından tümüyle yenilgiye uğratılmasının ardından, Avrupa'daki sınırları ve güçler dengesini yeniden belirlemeye yönelik kararlar almak üzere toplanmış olan kongreydi.

Napolyon ordularının sürekli yenilgiye uğrayıp geri çekildikleri bir dönemde, 9 Mart 1814 tarihinde, VI. Koalisyon'un, aynı zamanda Avrupa'nın en güçlü devletleri olarak İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya, Avrupa'da siyasi coğrafyanın ve dolayısıyla güçler dengesinin yeniden düzenlenmesi için aralarına bir ittifak oluşturmuşlardı. Doğal olarak bu ittifak, askeri olmaktan çok, politik bir ittifaktı.

Söz konusu devletlere İsveç ve Portekiz'in de katılmasıyla 30 Mayıs 1814 tarihinde Paris'te imzalanan Paris Antlaşması'sında, -20 Temmuz'da da İspanya katılmıştır- savaşa katılmış olan tüm devletlerin Viyana'da toplanacak bir kongreye, tam yetkili temsilciler göndermesi kararlaştırılmaktaydı.

Fransız İhtilali ve Napolyon savaşları ile bozulan Avrupa siyasi haritası ve güçler dengesi, Osmanlı Devleti hariç tüm Avrupa devletlerinin katıldığı bu kongre kararlarıyla yeniden yapılandırıldı. Bu kararlar ve yeni statüko ile I. Dünya Savaşı'na kadar devam eden Avrupa siyasi coğrafyası, yeni dönemde de pek çok isyan, ihtilal ve olaylara sahne oldu. Hemen hemen tüm Avrupa devletlerinin temsilcilerinin katılmasına karşın, 1815 Viyana Kongresi'nde ve Avrupa'nın yeniden yapılanmasında en önemli rolü aynı zamanda kongre başkanlığı görevini de yürüten Avusturya Başbakanı Metternich oynamıştı. Kongrenin nihai kararları, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya tarafından belirlenmişti.

Fransız İhtilali ile etkinlikleri artan milliyetçilik, hürriyetçilik ve sosyalizm akımlarına tamamen karşı ve statükonun korunmasından yana olan Metter-

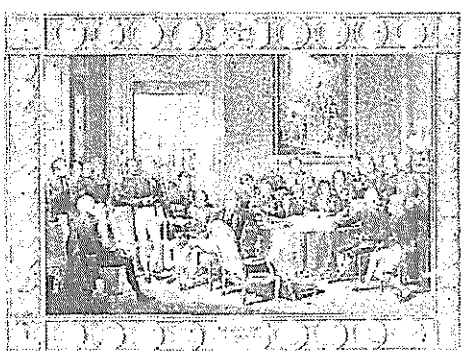

Viyana Kongresi, Jean-Baptiste Isabey 1819

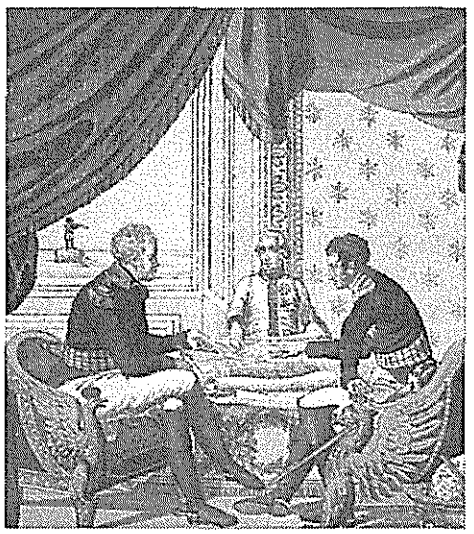

Viyana Kongresi'ni betimleyen bir gravür

nich'in yeni Avrupa politikası üç temel görüşe dayanıyordu. Bunlardan birincisi: "Orta Avrupa" görüşü olup Avusturya'nın önderliğinde Rusya ve Fransa'ya karşı İngiltere ile ittifak, ikincisi: Batıdan gelebilecek yeni ihtilal hareketlerine karşı, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında dörtlü ittifak; üçüncüsü ise, tüm Avrupa'da iç ve dış barışın korunması için, ek olarak Fransa'nın da katıldığı beşli ittifak.

Metternich'in Orta Avrupa'sı, eski Roma-Germen İmparatorluğu topraklarını ve İtalya'yı kapsıyordu. Bu düzenlemede, geniş bir Alman-Roma Birliği, kültür ve güç alanında gerçekte bağımsız, ancak sürekli bir birlik bağı ile birbirine bağlı devletler topluluğu bulunmaktaydı. Böyle bir Orta Avrupa'da yeni büyük devletler ile birleşik bir Almanya'nın, bağımsız bir İtalya'nın ortaya çıkmasına yer yoktu. Metternich, Alman Birliği'ni, Avusturya'nın egemenliği altına alabileceği prenslerin yönetimindeki küçük devletçikler halinde tutmayı hedef almıştı. Dolayısıyla, Metternich'in Avrupa'nın yeniden yapılanması planında, kıta'nın merkezinde yer alan Avusturya'ya çok güç bir görev verilmişti. Bu görev; yeni devlet sistemi ve eski toplum yapısı temeli üzerinde, bölgenin siyasal ve sosyal açılardan devamının sağlanmasında öncülük ve liderlik göreviydi. Metternich'in düşüncesi, Avrupa'yı "federasyon" sistemi içinde yeniden kurmak ve kıtanın merkezinde yer alan ve tarihsel bir varlık olan Avusturya'nın yönetiminde federatif bir güç oluşturmaktı.

Avusturya, Rusya, Prusya, İngiltere, Fransa, İsveç ve Portekiz tarafından "Viyana Kongresi Kararları" olarak 9 Haziran 1815'te imzalanan ve daha sonra diğer Avrupa devletlerince de kabul edilen kararların başlıcaları şöyleydi:

Viyana Kongresi'nde ve Avrupa'nın yeniden yapılanmasında en önemli rolü aynı zamanda kongre başkanlığı görevini de yürüten Avusturya Başbakanı Metternich oynamıştı

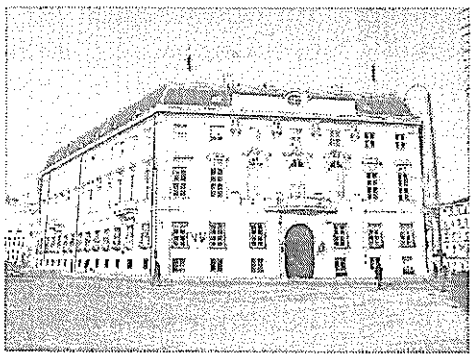

Viyana Konferansı'nın yapıldığı Bundeskanzleramt Sarayı

a. Fransa, ele geçirdiği tüm toprakları iade etti ve 1792 sınırlarına çekildi.

b. Lehistan; Rusya, Prusya ve Avusturya arasında taksim edildi.

c. Saksonya Krallığı topraklarının bir kısmı Prusya'ya verildi.

d. İhtilalden önce Almanya'da bulunan üç yüz den fazla devlet; 34 devlet ve 4 serbest şehir haline getirildi.

e. Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu'na son verildi, yerine Almanya Konfederasyonu kuruldu. Bu devleti oluşturan unsurların eşit haklara sahip olduğu ve Almanya'yı iç ve dış tehditlere karşı koruması prensibi kabul edildi. Frankfurt, konfederasyonun ve diyet meclisinin merkezi oldu. Meclis başkanlığını Avusturya temsilcisinin yapmasına karar verildi.

f. Fransa'nın doğu istikametinde genişlemesine engel olmak için, İngiltere tarafından teklif edilen Belçika ve Felemenk (Hollanda) birleştirilerek yeni bir Niederland devleti kurulması fikri kabul edildi.

g. İsviçre, 22 kantondan oluşan bağımsız ve sürekli tarafsız bir devlet haline getirildi.

h. İtalya'nın ihtilalden önceki statüsü esas alındı. Venedik (Napoli) ve Nombardiya (Sicilya) bölgesi Avusturya'ya verildi. Piyemento Devleti, Cenova'nın ilhakıyla büyüdü. Ülkelerini kaybeden İtalyan Prensleri tahtlarına iade olundu ve Mödena, Toskana, Parma dukalıklarının başına Avusturya hanedanına mensup yöneticiler getirildi. Papanın hakları iade edildi ve yeni bir papalık devletinin kurulması fikri kabul edildi.

i. Rusya, İsveç'ten aldığı Finlandiya ile Osmanlı Devleti'nden aldığı Besarabya bölgelerini muhafaza edecekti.

k. Avusturya; Doğu Galiçya, Lombardiya ve Venedik'i alacaktı.

l. Malta, İyon Adaları, Hollanda'ya ait Cape Coloni, Seylan Adası, Honduras, Guyan ve Trinidat Adaları ile Danimarka'ya ait Heligoland bölgeleri İngiltere'ye verilecekti.

m. Tuna'da muhtelif milletler arasında nakliyat işlerini tanzim etmek üzere uluslararası bir komisyon teşkil edilecekti.

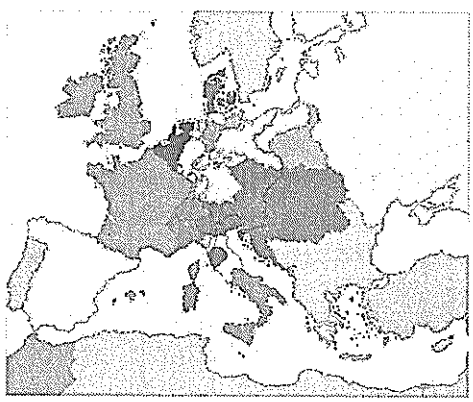

Viyana Kongresi sonrası Avrupa'da toprak dağılımı.

VİYANA KONGRESİ SONRASI KUTSAL İTTİFAK

Viyana Kongresi sonuçlarına karşı soylular hemen her yerde aynı tepkiyi gösterdiler, kongre sonuçlarına dikkatle uyulması ilkesinde birleştiler. Çünkü Viyana Kongresi'nin Avrupa halklarına önerdiği düzen, soylu sınıfları eşitlik ilkesinin tehlikesinden koruyacak nitelikteydi ve soylular her ülkede hükümdarlarıyla birleşerek düzeni sürdürmek amacındaydılar. Devrim taraftarları ise, kongrenin öngördüğü anlayışa ve uygulamaya karşı çıkıyorlardı.

Fransa'da doğan devrimci fikirler, hanedana ve dine bağlı olan İngiliz halkının düşüncelerine aykırı düşmüş, bu durumdan yararlanan kral ve kilise daha da güçlenmişti. Büyük çoğunluk, devrim taraftarlarına karşı hareketi geçen yönetici sınıfla aynı fikirdeydi. 1 Ocak 1801'de İrlanda İngiltere ile birleşiyordu. Kıta ablukası döneminde mücadelenin gittikçe kızışması, savaş yanlısı Tory'lerin tekrar iktidara gelmesine yol açtı.

1815'te İngiltere gelenekçi ticaret anlayışına bağlı kalmakta devam ediyordu; millet, önce kendi kendine yetmek, ancak artan malları ihraç etmek durumundaydı. Daha fazla söz hakkı isteyen yeni, sosyal gruplar ortaya çıkardı. İngiltere'yi Avrupa'nın diğer tutucu güçlerinden ayıran, XVIII. yüzyıl filozoflarının hayran olduğu "ılımlı" monarşisiydi. Milletin temsilcisi parlamento, krallığın yönetiminde en etkin organ haline gelmişti. Ama Avam Kamarası, 16 milyon nüfuslu bir ülkede, 400.000 kişilik zengin bir azınlık tarafından seçiliyordu. Lordlar Kamarası, arazi sahibi yüksek soylu sınıfı temsil ediyordu. Avam Kamarası ise, toprak sahibi senyörler ve yeni zenginlerden kuruluydu.

İngiltere'de Reform Hareketleri

1815-1822 yılları arasında İngiltere kendine özgü bir gelişim içindeydi. Büyük toprak sahipleri küçükleri yutuyordu. Diğer üretici devletlerin rekabeti, büyük arazi sahipleri için bir tehlike teşkil ediyordu. Toprak sahibi soyluların teşvikiyle İngiltere koruma siyaseti güdüyordu. Ama 1815'ten sonra, tarım İngiltere'sinin karşısında sanayi İngiltere'si gittikçe güç kazandı. Bu yeni güç, ileri görüşlü şeflerin önderliğinde reformlara girişecek bir yeni Tory akımının doğmasına yol açtı. İngiltere'de özellikle sanayi, ulaşım hızla gelişti.

1825'te İngiltere'de demiryolu devrinin açılışıyla, tarım ve sanayi arasın-

dəki mücadele kızıştı. İktisadi alanda, tüketimin azaldığı dönemlerde üretim fazlası ihracatı zorunlu hale getirmiş, himayecilik gevşeyerek serbest mücadeleye doğru ilk adım atılmıştı. Siyasi gelişim, birkaç büyük ailenin çıkarlarına bağlı gelenekçi Tory ve Whig partilerinin, 1815'te tahmin edemedikleri kadar hızlı oldu. Radikallerin ortaya attığı yeni fikir ve yöntemler de bu gelişmeye katkıda bulundu. Sonunda Tory'lere karşı Whigler ile birleşerek, ilk seçim reformunun gerçekleşmesine katkıda bulundular.

İktisadi bunalım genel bir memnuniyetsizlik oluşturulunca, muhalefet bütün yurttaşlara oy hakkı tanınmasını isteyen propagandayı yeniden başlattı. 1822'den sonra gerçekçi görüşlü üç devlet adamı, Dışişleri Bakanı Canning, Ticaret Bakanı Huskisson ve İçişleri Bakanı Robert Peel İngiltere'de reformlar dönemini başlattılar. Himayecilik yavaş yavaş gevşetildi. Acil iktisadi sorunlara çare arandı. İthalat ve ihracat üzerindeki kısıtlamalar azaltıldı. Bu arada sosyal reformlar da gerçekleşiyordu.

Avusturya imparatorluğunu 31 yıl süreyle idare eden Franz II

Fransa'da Çalkantılı Dönemler

Louis XVIII, Louis XVII'nin vârisi olarak kral ilan edildi. Buna karşılık inanç ve fikir özgürlükleri, şahsi hürriyet, mülklerin dokunulmazlığı gibi devrim kavramlarına dokunulmuyordu. Bu birbirine zıt kurumları bağdaştırmak siyasî kuruluşlara düşüyordu, ama bunu gerçekleştirmek mümkün olacak mıydı? 1815'te sorun, burjuvazinin koruyuculuğunda, eski ve yeni Fransa'yı bağdaştırmanın mümkün olup olmayacağıydı. Kral sözünü tutmayıp sert önlemler almıştı. Sonunda Millet Meclisi'ni de kapattı.

1816-1820 yılları arasında, yeniden siyasetle ilgilenen burjuvazi, aşırılara karşı ve anayasaya bağlı kalması şartıyla kralı tutacaktır. Meşrutiyetçiler dört yıl boyunca iktidarı ellerinde tuttu. Ama aşırılar durumdan memnun değillerdi. Kendisi de aşırıcı olan yeni Kral Charles X, bu gruba önderlik ediyor, cesaret veriyordu. Hiçbir ihtarı göz önüne almayarak, devrimin getirdiği yeni yasa ve hürriyetleri ortadan kaldırdı. Liberaller ise Napolyon'un ölümünden sonra (1821), Bonapartçılarla cumhuriyetçilerin birleşmesiyle güç kazanmışlardı. Bazı büyük burju-

1830 Fransız ihtilali'ni betimleyen bir tablo

valar, aydınlar, gençler de bu guruba dahildi. Kral ve aşırılar politikalarını giderek sertleştirdi.

Bu tedbirsiz hareketler Fransa'yı 1830 devrimine sürükledi. 26 Temmuz'dan itibaren gençlik, basın ve halk ayaklandı. Kralın kuvvetleri isyanı bastıramayınca, Charles X tahtı, 10 yaşındaki torunu Bordeaux dükünе bırakarak Fransa'dan ayrılmak zorunda kaldı. Burjuvazi Orleans dükünü teklif etti. Liberaller ve cumhuriyetçiler de kabul etti. Fransız burjuvazisi için ümit kapıları açılmıştı.

Avusturya'da Monarşinin Kuruluşu

Avusturya, Fransız İhtilâli'nin başlangıçtan beri düşmanıydı. 1792'de Maria Theresia'dan başlayarak devrimle, Napolyon'la mücadele ettiler. Franz II, 1804'ten itibaren Franz I adıyla Avusturya İmparatoru ilan edildi ve 1835'e kadar başta kaldı.

Eğer Franz II olaylardan ders alsaydı, Habsburg hâkimiyetindeki halkların geleceğini değiştirebilir ve monarşiyi kurtarabilirdi, ama o, uyanan milli duyguları önemsememeyi tercih etti. Habsburg hâkimiyeti altındaki 24 milyon insanı birleştiren, hükümdara ve monarşiye bağlılıklarından başka hiçbir bağ yoktu. Bütün bu milletler için uyanış devri, XVIII. yüzyılın sonunda, Fransız İhtilali'nin etkisiyle başlamıştı. Franz II, milletleri boyunduruk altında tutmak için soylularla işbirliği yaptı.

Napolyon rejiminin yakılışıyla Habsburglar kaybettikleri topraklarını geri aldılar, ayrıca Viyana Kongresi sonucu yeni topraklar elde ettiler. Bu yerlerde Napolyon idaresinin etkisiyle yeni düşünceler doğduğundan, Franz II ve Metternich'in Avusturya hâkimiyetini yeniden kurmak için seçecekleri yöntem önem kazanıyordu. Eski bürokrasi ve merkeziyetçiliğe dönüş hoşnutsuzluk oluşturdu. Ruhban sınıfı ve soylulara yeni ayrıcalıklar tanındı. İhtilalden nefret eden Metternich mutlakıyete hizmet ediyordu. 1815'te başlayarak kendi görüşlerine göre yeniden kurduğu Avusturya monarşisi, hatalarının cezasını daha sonraları çekecek, milli duyguların yayıldığı ve reformlar yolunu seçmiş İngiltere'nin teşvik ettiği öbür Avrupa devletleriyse çok daha kısa bir sürede hürriyetlerini elde edecektir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ISLAHATLAR

Üçüncü Selim Dönemi ve Islahatlar

Sultan I. Abdülhamid'in ölümü üzerine tahta çıkan III. Selim (8 Nisan 1789), o döneme kadar Fransa Kralı XVIII. Louis' e kadar birçok yerli ve yabancı şahsiyetle iyi ilişkiler kurmuştu.

III. Selim, amcasının sadrazamı olan Koca Yusuf Paşa'yı, 7 Haziran 1789 tarihine kadar sadarette bıraktı; sonra Vidin seraskerliğiyle sadaretten uzaklaştırıldı. Yerine Vidin Seraskeri Hasan Paşa getirildi. 3 Aralık 1789'da Rusçuk muhafızlığı ile o da sadaretten uzaklaştırıldı. Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa, sadrazam oldu; 30 Mart 1790'da Şumnu'da öldü. 3 ay sonra Cezayirli'nin yerine Rahova muhafızı Çelebizade Şerif Hasan Paşa sadrazam oldu; 15 Şubat 1791'de Şumnu'da idam edildi. Koca Yusuf Paşa, ikinci defa sadarete getirildi. Bu dönemde, üç yılı aşan bir zamandır süren Osmanlı-Alman savaşı Ziştovi Barış Antlaşması'yla (2 Ağustos 1791) sona erdi. Yusuf Paşa 4 Mayıs 1792'de Trabzon Beylerbeyliği verilerek Anadolu'ya gönderildi. Damad Melek Mehmed Paşa, sadrazam oldu. 1787 Osmanlı-Rus Savaşı da, Yaş Antlaşması'yla sona erdirildi (9 Ocak 1792).

Rus ve Alman savaşları bitince III. Selim devletin bütün müesseselerini kaplayan bir ıslahata girişti. Ancak devlet adamlarının çoğu, radikal ıslahata taraftar değillerdi. Devlet savunmasının kazandığı önem yüzünden III. Selim, Kapıkulu ocaklarına dokunmaksızın yeni bir ordu teşkiline girişti. Amacı yeni orduyu kurduktan sonra

Sultan Üçüncü Selim Han

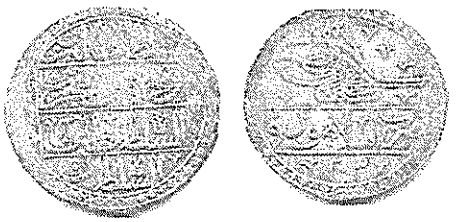

III. Selim zamanında basılmış yüz para.

eskisini tasfiye etmekti. Fakat başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere Kapıkulları, geleceklerinin tehlikede olduğunu anlamışlardı. III. Selim, devletin ileri gelen belli başlı şahsiyetlerinden ıslahat layihaları alarak, onların, imparatorluğun istikbali ve kalkınması üzerindeki fikirlerini öğrendi.

24 Şubat 1793'te Osmanlı tarihinde önemli bir devre başladı ve resmen "Nizam-ı Cedid" hazinesi ve defterdarlığı kurularak, ayrı ve ikinci bir Maliye nezareti halinde teşkilatlandırıldı. 1794'de Levend'de büyük bir kışla inşa edildi. Nizam-ı Cedid askerine, kırmızı ve mavi renklerle, Avrupa'dan satın alınan üniformalar giydirildi.

19 Ekim 1794'te Damad Melek Mehmed Paşa emekliye ayrıldı. Yerine İzzet Mehmed Paşa, sadrazam oldu.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin meselelerinden biri de, merkezi hükümetin eyaletlerdeki otoritesinin zayıflamasıdır. Padişah fermanlarına kulak asmayan eyaletler kasabalarda "ayan" denen derebeyleri türedi; Anadolu ve Rumeli'nin geniş çevrelerine hâkim olmaya başladılar. Pazvandoğlu Osman Ağa adında bir yeniçeri etrafına topladığı başıbozuklarla, Osmanlı Devleti'ne uzun süre problem oldu.

Osmanlı-Fransız Savaşı

Bu sırada, Napoleon Bonaparte'ın 2 Temmuz 1798'de Mısır'a saldırmasıyla, Osmanlı-Fransız savaşı başladı. Bonaparte, Mısır'ı almak, oradan Hindistan'a geçmek, İngilizlerin elindeki Hint ülkelerini fethetmek istiyordu.

Birkaç gün sonra, haftalardır Fransızları izleyen Amiral Nelson, İngiliz donanması ile İskenderiye'yi bastı. Ağustosun ilk günü, İskenderiye civarında Ebu Hur'da Fransız donanmasını yaktı. Donanmadan mahrum kalan Bonaparte Mısır'da haps olunmuştu.

30 Ağustos 1978'de sadrazam İzzet Mehmed Paşa, görevinden azledildi. Yerine Erzurum beylerbeyi Yusuf Ziyaeddin Paşa sadarete getirildi.

Babıali, 2 Eylül 1798'de Fransa'ya savaş ilan etti ve Fransa ile savaş halinde bulunan İngiltere'nin müttefiki oldu. 3 Ocak 1799'da Osmanlı-Rus ve 2 gün sonra da Osmanlı-İngiliz ittifakı imzalandı.

Bonaparte, 1799 Şubat'ının ilk günlerinde Kahire'den hareket etti. 25 Şubatta Gazze'yi alarak Filistin'e girdi. 13 Martta, Filistin'in kuzeyinde bir liman olan ve Cezzar Ahmed Paşa tarafından savunulan Akka Kalesi önüne geldi. 21 Mayıs 1799'da Bonaparte, Akka önlerinden çekildi, kuşatmayı kaldırarak Kahire'ye döndü. Bu zafer, Cezzar Ahmed Paşa'nın adını bütün Avrupa'ya duyurdu.

Bir süre sonra Köse Mustafa Paşa, 80 Osmanlı gemisiyle İskenderiye yakınlarına 8.000 asker çıkardı. Ancak 25 Temmuz'da Fransızlar tarafından bozuldu ve esir düştü. İstanbul'dan, Mı-

sır'ı geri alacak bir ordunun hareket etmesi üzerine Bonaparte, 25 Temmuz 1799'da Mısır'dan ayrıldı ve iki gemiyle Fransa'ya döndü.

Bonaparte, Mısır'da iken, müttefik Osmanlı-Rus donanması, Fransızların Venedik'ten almış oldukları İyonya Adaları ile Epir iskelelerini ele geçirdi. 21 Mart 1800 antlaşmasına göre, Epir'deki dört iskele, başta Preveze olmak üzere Osmanlılara iade edildi, İyonya Adaları (Korfu, Zenta, Kefalonya, Aya Mavri, Cerigo vs.) ise iç çekişmelerinde bağımsız birer devlet oldu ve Osmanlı egemenliğine girdi.

1800 yılı boyunca ve ertesi yılın ilk aylarında Fransızlar, gittikçe ağırlaşan şartlar altında Mısır'ı elde tutmaya çalıştılar. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Yusuf Ziyaeddin Paşa, Fransız ordusuna yenildi. Vezir Nasuh Paşa aynı teşebbüsü tekrarladıysa da başaramadı. Nasuh Paşa'dan Mısır beylerbeyi ve seraskerliği alınarak Halep'e gönderildi. Kaptan-ı Derya küçük Hüseyin Paşa'nın 70 gemisiyle İskenderiye'yi kuşatması üzerine yardım geleceği ümidini kesen Fransızlar 27 Haziran 1801'de Mısır'ın boşaltılması hakkındaki anlaşmayı imzaladılar. 24 Nisan 1805'te Sadrazam Yusuf Ziyaeddin Paşa, istifa etti. Yerine Kaptan-ı Derya Hafız İsmail Paşa, sadrazam oldu.

Bu arada Mehmed Ali Ağa, Fransızlarla savaşmak üzere 200 gönüllünün komutan yardımcısı olarak Mısır'a ayak bastı. Bir süre sonra da bu gönüllülerin başına geçti. Az zamanda, iç durumu karışık olan Mısır'da büyük nüfuz kazandı. Babıali'nin emirlerini dinlemeyen Memluk beylerinin başlarını kestirerek İstanbul'a yolladı. Ayrıca Mısır Beylerbeyi yapılırsa Arabistan'a gidip Vehabileri de ortadan kaldıracağını vaat etti. Bunun üzerine 8 Temmuz 1805'te vezaret payesiyle Mısır Beylerbeyliği'ne atandı.

III. Selim Rumeli'ndeki ayanları yola getirmek gayesiyle, Kadı Abdurrahman Paşa'yı Nizam-ı Cedid askerleriyle Konya'dan İstanbul'a çağırdı (1806). 2 Haziran 1806'da Nizam-ı Cedid askerleriyle İstanbul'a gelen Abdurrahman Paşa, 15 Temmuz 1806'da Edirne'ye doğru hareket etti. Yolda rastladığı eşkıya ve ayanı yok ediyordu. Ancak III. Selim'e Müslüman kanı dökülduğü şikâyetleri yapılınca, padişah, Abdurrahman Paşa'ya geri dönmesini emretti. Bu durum, Sırpların işine yaradı. Osmanlı idaresine karşı ayaklanma hazırlıklarını gerçekleşme imkânı buldu. Kara Yorgi'nin başkanlığındaki Sırp ihtilalcileri, 13 Aralık 1806'da Belgrad'ı aldılar. Bu arada Kara Yorgi'yi desteklemek amacıyla Rus kuvvetleri 8 Aralık 1806'da Bender'i, 16 Aralık'ta Hotin'i alarak Güney Podolya'yı istila ettiler. 1806'nın son günlerinde, Karadeniz sahillerine inerek Akkerman ile Kilye'yi ele geçirdiler. Osmanlılar Tuna deltasında Rusları yenerek durdurdular. Bundan sonra Osmanlı Devleti, 22 Aralık 1806'da Rusya'ya savaş ilan etti. Böylece Yaş Antlaşması'ndan 14 yıl sonra, yeni bir Osmanlı-Rus savaşı başladı.

14 Kasım 1806'da sadrazam Hafız İsmail Paşa azledildi. Yerine yeniçeri ağası İbrahim Hilmi Paşa sadrazam ve Rus savaşı üzerine serdar-ı ekrem oldu.

Silistre Valisi Vezir Alemdar Mustafa Paşa, Bükreş yakınlarında Rusları bir daha yenince, Rus saldırısı kırıldı.

Devlet dışarıda büyük devletlerle savaşırken içerde de bir takım huzursuzluklar başlamıştı. III. Selim'in değişiklik teşebbüsleri başta yeniçeriler olmak üzere halk arasında tepkiyle karşılanmıştı. 25 Mayıs 1807'de Kabakçı Mustafa adında birini reis seçen, Karadeniz Boğazı'ndaki yeniçeri yamakları ayaklandılar.

İsyanlar Başlıyor

28 Mayıs'ta III. Selim, Nizam-ı Cedid'i resmen kaldırdı. Selim Han'ın ıslahat fikirlerine karşı çıkan bazı devlet adamları yeniçerileri tahrik ettiler. Sonuçta Kabakçı Mustafa'nın idaresinde ayaklanan yeniçeriler Selim Hanı tahttan indirerek Şehzade Mustafa'yı sultan ilan ettiler (29 Mayıs 1807).

Devlet idaresini ele geçiren asiler, Nizam-ı Cedid kuvvetlerini dağıttılar. İsyanın teşvikçisi Köse Musa Paşa, Sultan Selim taraftarlarını birer birer,ortadan kaldırdı. İstanbul'daki isyan, Rus cephesindeki ordunun disiplinini de bozdu. Orduda bulunan Selim Han taraftarları Ruscuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığındılar. Bu olaylar üzerine Mustafa Han, Sadrazam Hilmi Paşa'yı azlederek yerine Çelebi Mustafa Paşa'yı sadarete getirdi. Osmanlı ordusundaki bu karışıklıktan faydalanan Ruslar, Eflak ve Boğdan'da bazı kaleleri ele geçirdiler. Ancak bu sırada Fransa İmparatoru Napoleon karşısında zor durumda kalmaları barış istemelerine sebep oldu. Rusya'nın Eflak, Boğdan ve diğer ele geçirdiği yerleri tahliye ederek çekilmesi şartıyla 20 Ağustos 1807'de mütareke imzalandı.

Dördüncü Mustafa Han, Rusya ile yapılan mütarekeden sonra İstanbul'da asayişi sağlayabilmek için harekete geçti. Bu sırada asiler işi çığırından çıkararak halkın mallarını yağmalamaya, yeniçeriler de her işe karışmaya başlamışlardı. Mustafa Han, öncelikle asilerin bir kısmını çeşitli bahane ve görevlerle saraydan uzaklaştırdı. Ancak, zorbaları tamamen sindirebilmek için büyük bir güce ihtiyacı vardı. Bunun için Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesini istedi. Kendisine sadık 16 bin kişilik kuvvetle harekete geçen Alemdar, öncelikle Boğaz nazırlığı yapmakta olan Kabakçı Mustafa'yı öldürttü. Kabakçı'nın öldürülmesi saray erkanı ve yeniçeriler arasında büyük telaşa sebep oldu. Daha sonra İstanbul'a giren Alemdar, zorbaları ortadan kaldırmaya başladı. Bu sırada Alemdar'ın taraftarları Sultan Selim Han'ı tekrar tahta çıkarmaları için tahrike başladılar. Onun bu niyetini sezen Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa kendisinden İstanbul'u terk etmesini istedi. Alemdar Mustafa Paşa da bunun üzerine 28 Temmuz günü on beş bin kişi-

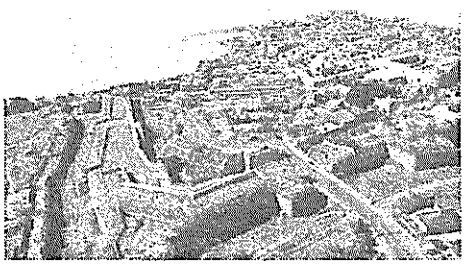

Cezzar Ahmed Paşa'nın Napolyon ordularından koruduğu Filistin'deki tarihi Akka Kalesi.

den fazla askeriyle Babıali'yi bastı. Sadrazamdan mührünü aldı. Ancak Üçüncü Selim'in yeniden tahta çıkması halinde kendilerini öldürteceğinden korkan asiler ve bazı devlet adamları padişahtan Üçüncü Selim ve Şehzade Mahmud'un öldürülmeleri için ferman çıkarttırdılar. Zorla saraya giren Alemdar, Selim Han'ın hançer darbeleriyle şehit edilmiş cesediyle karşılaştı. Hizmetkârlarının yardımı ile hayatını kurtaran Şehzade Mahmud'u padişah ilan etti (28 Temmuz 1808). Mustafa Han ise Topkapı Sarayı'na yerleştirildi.

Dördüncü Mustafa Han, 14/15 Kasım gecesi meydana gelen Alemdar Mustafa Paşa Vak'ası sırasında yeniçerilerin saraya saldırmaları ve kendisini tekrar başa geçirmeye teşebbüs etmeleri üzerine İkinci Mahmud Han taraftarlarınca öldürüldü (1808). Bahçe Kapısında babası Birinci Abdülhamid'in türbesine defnedildi.

Sultan İkinci Mahmud Dönemi

İkinci Mahmud Han, Alemdar Mustafa Paşa'yı, veziriazam olarak görevlendirdi. Kabakçı Mustafa İsyanı'nda rol oynamış bulunan asiler cezalandırıldı. İsyan çıkaranlar İstanbul dışında

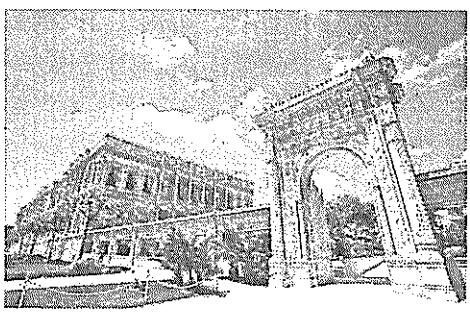

İkinci Mahmud Hanın yaptırdığı Çırağan Sarayı

ikâmete mecbur tutuldu. İstanbul'da otorite sağlamaya çalışılırken, Rumeli ve Anadolu'nun birçok yerinde ve özellikle Halep ve Bağdat'ta valilerin çıkardığı karışıklıklar devam ediyordu. Cezayir'in idaresini dayılar ele geçirmişti. Bu kötü gidişe, dur demek isteyen Sultan Mahmud, Anadolu ve Rumeli valilerini İstanbul'a davet etti. Bu valilerin yeni Sultan'a bağlılıklarını bildirmeleri istendi. Valiler İstanbul'a gelip, Sultan Mahmud Han'a bağlılıklarını arz ettiler ve asilere karşı birlik senedi imzaladılar. Diğer taraftan isyanlar sonucunda iyice bozulan yeniçeri ocağını yola getirmek için girişimlerde bulunuldu. 14 Ekim 1808'de Sekban-ı Cedid adıyla modern bir ordu kurulmaya başlandı. Bu olay üzerine 14-15 Kasım gecesi meydana gelen büyük isyan sırasında Alemdar Mustafa Paşa öldürüldü. Mahmud Han, yenilikleri durdurmak zorunda kaldı.

Balkanlar'da, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünü parçalamak amacıyla yaptırdıkları bölücü ve yıkıcı faaliyetler çok artmıştı. Sırplar Bükreş Antlaşması ile (28 Mayıs 1812) haklar elde etmelerine rağmen rahat durmuyorlardı. Osmanlı Devleti'ne ödeyecekleri senelik vergiyi kestiler. Tam istiklal propagandaları ile kalelerdeki Osmanlı askerlerine saldırmaya başladılar.

1813 yılında, Sırplıları yola getirmek için Hurşid Paşa seraskerliğinde sefer açıldı. Hurşid Paşa Belgrad'a gelip, asileri yola getirdi.

Arnavutluk'ta ise Tepedelenli Ali Paşanın nüfuzu sebebiyle Rumlar, Rusya'nın bütün yardımlarına rağmen is-

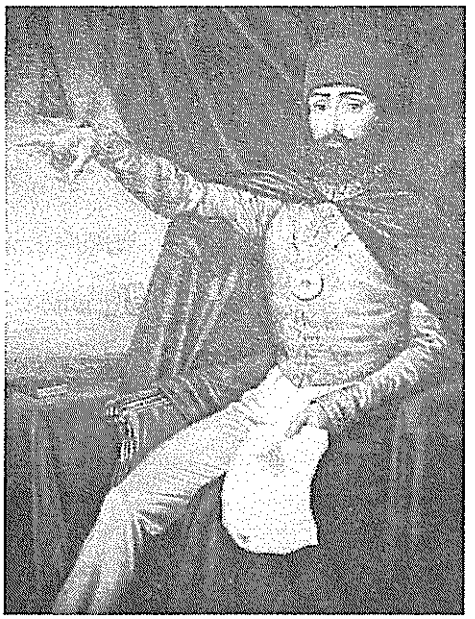

Sultan İkinci Mahmud

yana cesaret edemiyorlardı. Ancak sonraları Fenerli Rumlarla eskiden beri sıkı münasebetlerde ve İngilizlerle gizli muhaberelerde bulunan Halet Efendi'nin hainee faaliyetleri ve özellikle Tepedelenli Ali Paşa'yı bertaraf etmesi Yunanlılara ayaklanma fırsatı verdi.

Etniki Eterya ve Fener'deki Rum Patrikhanesi'nin hedef tayin ettiği isyan, 1820 yılında başlatıldı. 12 Şubat 1821'de Mora Yarımadası'na yayıldı. Rum asiler, Atina, Tesalya ve Adalara da yayıldı. Katliamlarda 1.500 Müslüman şehit edildi. Rus Çarı'nın yaveri ve Etniki Eterya lideri Aleksandra İpsilanti, 6 Mart 1821'de Eflak'ta isyan çıkardı. İsyan bastırıldı. İkinci Mahmud Han, asilere karşı yerinde ve zamanında tedbir aldı. İstanbul'daki Rum Patriği ve birkaç metropolit, isyanla alakası görülerek asıldılar. Mora'daki isyan büyüyerek Adalar'a ve Selanik'e kadar yayıldı. Bu durum üzerine Sultan Mahmud Mısır valisi Mehmed Ali Paşayı isyanı bastırmak için görevlendirdi. İsyan kısa sürede bastırıldı (1825).

Yunan isyanı sırasında yeniçeri ve sipahilerin daha fazla bozulduğunu gören Sultan Mahmud Han, önce, orduyu ıslaha girişti. Padişaha bağlı birlikler halkla bütünleşerek yeniçeri ve sipahi ocaklarını ortadan kaldırdılar. Asakir-i Mansure-i Muhammediyye adlı asker ocağı kurularak, devrin ihtiyaçlarına göre bir ordu kuruldu. Topçu, humbaracı ve lağımcı ocakları ıslah edildi. Mektab-i Bahriye açıldı. Eğitim ve öğretimi en üst seviyeye çıkarmak için Avrupa'dan hocalar getirildi.

Avrupa'nın Osmanlı Üzerine Oyunları

Osmanlı Devleti'ndeki bu süratli ve olumlu gelişme, Avrupa devletlerini harekete geçirdi. İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı Devleti içerisindeki Mustafa Reşid Paşa gibi adamlarını yardım vadiyle kullanarak Rusya ile savaşa neden oldukları gibi, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı da devletine karşı kışkırttılar. Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın hakim olacağı bir devleti tanıyacağını bildiren İngiliz ve Fransızlar, onun güçlü ve disiplinli kuvvetlerini Osmanlılara karşı çevirmeyi başardılar. Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa kumandasında, daha ordusu bütünüyle yeniden oluşmamış Osmanlı Devleti'nin Suriye eyaleti üzerine asker gönderdi. 1831-1832 yılındaki savaşta, Mısır askeri, çokluğu ve intizamlı olması sebebi ile galip gelince, Osmanlılar Rusya'dan yardım istediler. Bu durum, İn-

giltere ve Fransa'yı telaşa düşürdü. Fransa'nın aracılığıyla 8 Nisan 1833 Kütahya Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre, Mehmed Ali Paşa'ya Mısır Valiliği'ne ilaveten Suriye, oğlu İbrahim Paşaya da Adana eyaleti muhassıllık olarak verildi. 8 Temmuz 1833'te Rusya ile savunma ve yardım esasına dayanan Hünkar İskelesi Antlaşması imzalandı. 1839'da Mısır üzerine ordu gönderildiyse de sonuç gelmeden İkinci Mahmud Han İstanbul'da vefat etti ve Çemberlitaş'daki türbesine defnedildi. Sultan İkinci Mahmud Han, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini, teknik ve sanayide gelişmesini sağladı. Gayreti sayesinde devlet, Avrupa tarzında sistemli orduya sahip oldu.

Avrupa'ya askerlik ve yeni silahların kullanılmasını öğrenmek için, öğrenci gönderdi. Askeri Tıbbiye ve Harbiye mekteplerini kurdu. Avrupa'dan hocalar getirdi. Askeri Tıbbiye, Harbiye ve sivil yüksek okulların öğrenci ihtiyacını karşılamak için medrese ve mekteplere ilaveten sıbyan mekteplerinin üstünde Rüşdiyeler (ortaokul), devlet memurlarının yetiştirilmesi için de Mekteb-i Maarif-i Adli kuruldu. Ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak, çeşitli alanlarda uzman eleman yetiştirmek için Avrupa'ya çok sayıda öğrenci gönderildi. Eğitim ve öğretim parasız olup, ilköğretimi mecburi hale getirildi. Açılan okulların seviyesini yükseltmek, gerekli fen ve teknik kitapların

İkinci Mahmud Han doneminde Osmanlı toprakları

tercümesi için batı dillerinde tercüme bürosu kuruldu. Tekrar Avrupa devletlerinin şehirlerine konsolos gönderilmeye başlandı. 1 Ekim 1831 tarihinde Takvim-i Vekayi adlı gazete, Osmanlı Türkçesi ile ülke içinde çıkarılmaya başlandı. Fransızca'sı da dış ülkelere gönderildi. Avrupa ülkelerine gönderilen gazeteler ile Türkiye'nin propagandası yapılarak olaylar ve yenilikler dünya kamuoyuna duyuruldu.

1827'de Osmanlı Tıp Fakültesi kuruldu. Posta müessesesini kurdu. Posta yollarının kurulmasına çalıştı. Üsküdar'dan İzmit'e kadar bir posta yolu yaptırdı. 1831 yılında nüfus sayımı yapıldı.

İkinci Mahmud Han, pek çok eser yaptırdı. Bayezid Yangın Kulesi'ni; Unkapanı ile Azapkapı arasındaki şimdi Unkapanı Köprüsü denilen Mahmudiye Köprü'sü'nü; Beylerbeyi ve Çırağan saraylarını; Tophane'de Nusratiye, Bahçekapı'da Hidayet, Üsküdar'da Adliye, Arnavutköy sahilinde Tevfikiye camilerini yaptırdı.

SANAYİ DEVRİMİ

XVIII. yüzyılda, Büyük Britanya'da görülen olağanüstü teknolojik gelişmeler, özellikle dokumacılık alanında odaklaştı. Watt'ın ilk patentini aldığı 1769'dan sonra ise, teknolojik ilerleme, fabrikaların yeni dokuma makinelerini çalıştırabilecek güçte buhar makinelerinin geliştirilmesi alanında toplandı.

XIX. yüzyılda gerçekleştirilen köklü teknolojik yenilikler, yalnızca zamanın hemen tüm yapım alanlarına yayılmakla kalmadı, aynı zamanda daha önce görülmemiş türden birçok yeni sanayi geliştirdi ve birçok yeni malın yapılmasına yol açtı.

Sanayi devriminin iki dönemi vardır: Pratik buluşlar, 1870 dolaylarına dek, sistemli araştırmalardan ve kuramsal bilimlerden çok, sağduyuya ve geleneksel becerilere dayanan yetenekli teknisyenlerin ve işlerine sıkı sarılan girişimcilerin eseriydi. Bu dönem, demiryolunun kara ulaştırmacılığına yeni bir hız ve etkinlik kazandırdığı, okyanus gemiciliğindeki gelişmelerle, çelik teknelerin ve buhar gücüyle çalıştırılan pervanelerin tahta teknelerin ve yelkenlerin yerini almasına yol açtığı kömür ve buhar çağıydı.

Bu aynı zamanda, teknolojinin ve sanayinin her alanında İngilizlerin herkesçe kabul edilen önderliklerini sürdürdükleri bir çağdı. Yeni teknolojinin dayandığı temelleri oluşturan kömür

ve çelik sanayilerinin yanı sıra, dokuma makineleri, buharlı motorlar, demiryolları ve buharlı gemiler Büyük Britanya'da bulundu ya da ilk gelişmiş biçimlerini Büyük Britanya'da aldı.

Hemen ardından elektrik teknolojisindeki gelişmelerin geldiği kimya sanayinin doğuşu, Sanayi Devrimi'nin doğasında ve yönünde ortaya çıkmaya başlayan bir değişikliğin belirtisi oldu. Kuşkusuz eski usûl gelişigüzel buluşlar bunların yanı sıra sürdü gitti. Örneğin Birleşik Devletler'de, tamircilerin çalışma biçimini andıran bir çaba ve beceriklilikle yürüttüğü uzun bir yapım ve onarım sürecinden sonra Henry Ford (1903'te) otomobilini piyasaya sürdü, Wright Kardeşler de (1903'te) bir uçak yaptılar. Ancak bu tür bireysel buluşlar, yerlerini gittikçe artan oranda, bir yandan bilimsel kuramla, öte yandan teknolojik süreçler-

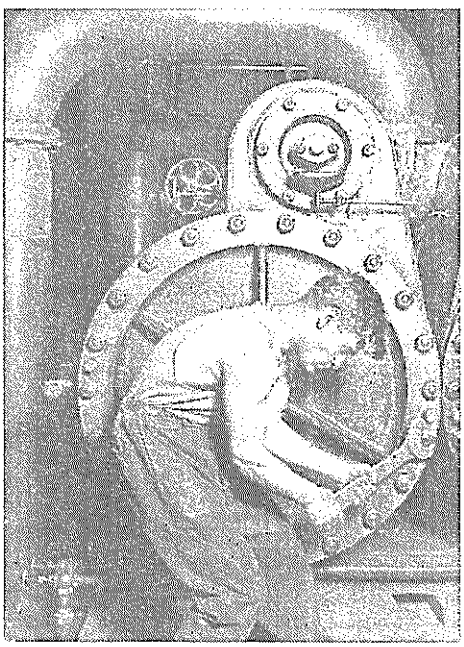

le sıkı ilişkiler kuran mühendisler ve bilim adamları tarafından çok iyi donatılmış laboratuvarlarda yürütülen sistemli araştırmalara bıraktı.

Almanya kuramla uygulama bağlantısının süreklilik kazandığı ilk ülke oldu. Almanya'nın gelişen okul ve üniversite sistemi iyi eğitilmiş kuramcıların yetiştirildiği kaynağı sağladı. Zanaatçılık geleneği ise, pratik beceri sahibi çok sayıda zanaatçı yetiştirdi. Bunlarla bazen son derece büyük ve başarılı sonuçlar alındı. Örneğin I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihte Almanya, sanayide kullanılan birçok kimyasal maddenin tek üreticisi durumuna gelmişti ve Alman elektrik sanayisi de aynı biçimde teknolojik beceriklilik ve etkililik alanında dünyaya öncülük etti.

Başka yerlerde, daha eski ve daha yerleşmiş sanayi alanlarındaki firmalar, işleri kârlarının dayanağı olan makineleri ve teknikleri geliştirmek olan insanlara iyi para ödemeyi hâlâ Don Kişot'ça bir davranış olarak görüyordu. Bu nedenle bilimsel kuramla teknolojik uygulama arasındaki sistemli etkileşimlerin meydana getirecek imkânlar, 1914'ten önce pek fazla ortaya çıkmadı. Raslantısal olmayan bilinçli buluşlar, hak ettikleri yeri ilk kez, XX. yüzyılın iki büyük savaşı sırasında elde edebildi.

Bununla birlikte, XIX.yüzyılın teknik buluşlar ve gelişmeler selinin, daha önceki herhangi bir dönemle karşılaştırıldığında son derece büyük olduğu görülür. XX. yüzyıl yaşamının fotoğrafçılık, bisiklet, daktilo, dikiş makineleri, telefonlar, elektrik ışığı, otomobiller, fonograflar ve filmler gibi herkesçe

bilinen ve kullanılan araçlarının tümü de (bu araçların daha sonra geçirdikleri gelişmeler ve biçimlerinde yapılan değişiklikler, ilk modellerini tanımamızı güçleştirecek ölçüde olsa da) XIX. yüzyılda icat edildi. Radyo ve uçak, öncü biçimlerine 1914'ten önce ulaşmış olmakla birlikte, asıl gelişmeleri I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında oldu.

Her yeni bulunan araç, şaşmaz bir biçimde yeni sanayilerin kurulmasını zorunlu kıldı ya da bu yolda bir imkân oluşturdu. Örneğin otomobil, tekerlek gereksinimi nedeniyle kauçuk, lastik iş alanında devrimci değişikliklere yol açtı. Elektrik sanayisi de, akımın aktarılmasında en çok kullanılan iletken olan bakırın üretimi alanında aynı etkileri oluşturdu.

Sanayi alanları böyle çoğaldıkça, eski yapım yöntemleri de köklü değişiklikler geçirdi. Genel olarak belirtilirse, el zanaatlarının yerini makine üretiminin aldığı söylenebilir. Bu gelişme, üretim makinelerinin ve üretilen malların standartlaştırılmasına neden oldu: aynı zamanda herkesin aynı saatte işe başlaması ve üretim sürecinin kendisine verilen bölümünü tüm fabrikanın düzgün işleyebilmesine olanak verecek uygun bir hızla yapmak zorunda olması anlamında, işçilerin de standartlaştırılmasına yol açtı. İster makinelerde olsun ister insanlarda, işin herhangi bir nedenle düğümlenmesi ya da kesintiye uğraması eskisinden çok daha pahalıya patlamaya başladı. Yeni kitle üretimi için oldukça büyük miktarlarda hammaddenin, sermayenin ve emeğin bir araya getirilmesi gerektiğinden, bir tıkanıklık bunların hepsini durduruyordu.

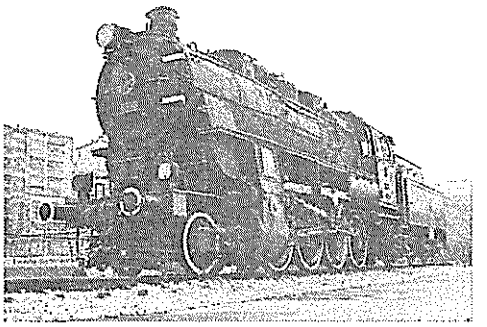

Endüstri Devrimi'nin itici gücü trenler oldu.

Yeryüzünün her yerindeki dokumacılar, maden işleyiciler ve sayısız öteki zanaatçılar, çok geçmeden makinelerle yapılan kitle üretiminin ucuz mallarıyla rekabet edemeyeceklerini anladılar. Bu nedenle sanayi devriminin ilk ve en açık özelliği, üretimin çapında görülen büyük artış idi. Daha fazla mekanik güç, daha fazla hammadde, daha fazla üretilmiş mal, daha fazla artık, daha fazla ulaştırma; sanayi ve ticaret süreçlerini izleyecek daha çok yazman, malları satın alacak daha çok tüketici, satacak daha çok satıcı ve daha büyük sermayesi olan, daha çok insan çalıştıran daha büyük firmalar hızla ortaya çıktı. Daha eski, daha basit yapım biçimlerinin yerini, daha ucuz ve bazen aynı zamanda daha kaliteli mallarıyla fabrika üretimi aldı.

Sanayinin gittikçe daha büyük boyutlara ulaşacak biçimde gelişmesi, ulaştırmanın ve iletişimin görülmemiş ölçüde yoğunlaşmasını gerektirdi. Uzak yerlerden hammaddelerin sağlanması ve yapılan malların uzak pazarlarda satılması, makinelerle yapılan kitlesel üretimin başarıya ulaşması ba-

kımından yaşamsal bir önem taşıyordu. Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin birçok bölgesinde yol ve kanal yapımında önemli gelişmeler görüldü.

Ancak 1840'larda başlayabilen demiryolları ağı yapımı, 1850'lerde ve 1860'larda patlama noktasına varan boyutlara ulaştı ve I. Dünya Savaşı öncesine kadar çok büyük sermayeleri yutmaya devam etti (örneğin Sibirya'yı bir uçtan bir uca aşan demiryolu 1903'te tamamlandı; Berlin-Bağdat demiryolu 1914'te yapılmaktaydı ve o zamandan bugüne tamamlanamadı) bu geniş çaplı demiryolu yapımı, tüm öteki karayolu taşımacılığı biçimlerini gölgede bıraktı. Demiryolları ülkelerin iç bölgelerini ulaşıma açtı ve demir cevheri, maden kömürü gibi ağır maddelerin oldukça uzak yerlere taşınabilmelerine olanak verdi.

Silezya ve Pennsylvania kömür yatakları, demiryollarıyla karadan ulaşımın sağladığı yeni olanaklardan yararlanılarak üretimlerini artıran ilk yerler arasına girdi. Amerika'nın ve Rusya'nın daha iç bölgelerindeki öteki kömür yataklarının geniş çapta işletilmesi daha sonraki dönemlere kaldı ve buralardaki bazı yatakların geniş çapta işletmeye açılışı, Batı Kanada'da ve Orta Asya'da 1950'ler gibi geç tarihlere kadar sürdü.

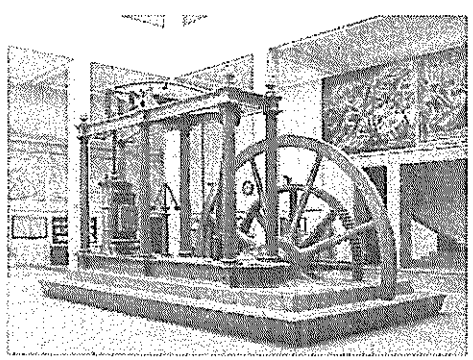

James Watt'ın buhar makinası endüstri devriminin başlangıç noktasını oluşturdu.

Okyanus ulaştırmacılığında görülen devrim, çok daha ağır gelişti. Robert Fulton ilk işe yarar buharlı gemiyi 1807 gibi erken bir tarihte yapmıştı. Fakat çok fazla kömür harcaması, buharlı gemilerin okyanuslarda daha uzun süre yelkenli gemilerle rekabet edebilmelerini önledi. 1870 dolaylarından sonra, daha iyi buhar kazanlarının ve daha geniş çelik teknelerin yapılması, buharlı gemilerin okyanus yük taşımacılığında kullanılan sıradan gemiler olmalarını sağladı. Bunun doğurduğu sonuçlardan biri Amerika'nın, Arjantin'in ve Avustralya'nın geniş ve verimli ovalarında (güçlü makinelerin yardımıyla) yetiştirilen tahılın Avrupa'ya akmaya başlaması oldu.

1869'da Süveyş Kanalı'nın ve 1914'te Panama Kanalı'nın açılmasıyla, yeryüzünün insanların yaşadığı bölgelerinin görünümü gerçek anlamda değişti. Buna karşılık hava ulaştırmacılığının durumu, 1. Dünya Savaşı'ndan önce bir hayalin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini sınama aşamasından ileri değildi.

Yeni, yoğunlaşmış sanayi sürecinin halkalarının birleştirilmesinde iletişim, hemen hemen ulaştırma kadar önemliydi. Büyük Britanya (1840'ta) posta sistemini kurarak çağdaş posta sistemlerinin gelişmesine öncülük etti. 1875 Uluslararası Posta Antlaşması sonucunda, ulusal posta sistemleri uluslararası düzeyde bütünleştirildi.

Telli Telgraf 1837'de icat edildi. Bir yerden bir yere tellerin gerilmesi büyük bir harcama gerektirmediğinden, telgraf sistemleri hızla Batı dünyasına yayıldı. 1866'da Atlantiki boydan boya aşan ilk telgraf kablosu çekildi. Radyo dalgalarıyla telsiz telgraf ise 1895'te, Guglielmo Marconi'nin yaptığı ilk deneme gösterisinden sonra, uzak yerlerle iletişim dalında hızla büyük bir önem kazandı, iletişim alanındaki bu gelişmeler, 1850'lerde ortaya çıkan ve geniş kitlelerce okunan gazeteleri ayakta tutacak haber akışını sağladı. Bu da devlet adamlarını, gazete sayfalarında dile getirilen ya da oluşan kamuoyunu etkilemek veya ona tepki göstermek zorunda bırakarak ve böyle bir imkândan yararlanmalarını sağlayarak politikayı ve diplomasiyi etkiledi.

Sanayi Devrimi'nin Sonuçları

Sanayi Devrimi, genelde Batı dünyasının zenginliğini büyük ölçüde artırdı ve temizlik, sağlık, konfor standartlarında önemli gelişmeler sağladı. Sanayi Devrimi'nin başlangıç aşamalarında, fabrika işçilerinin yeni sanayi

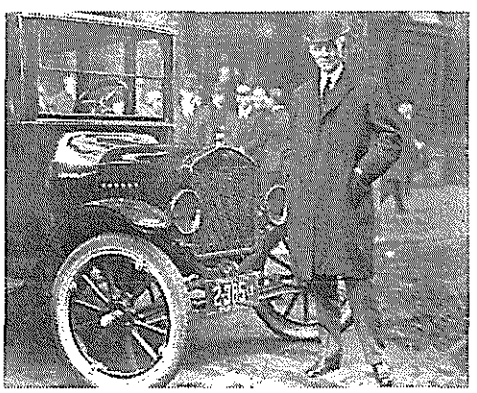

Henry Ford ve geliştirdiği 1921 model Buffalo

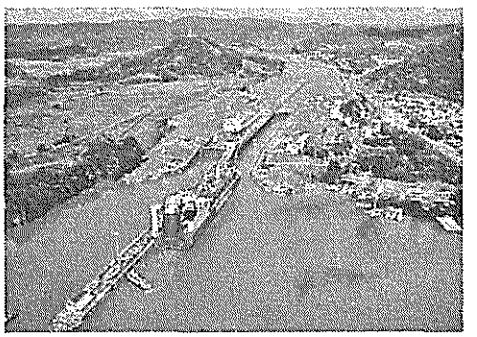

1914'te Panama Kanalı'nın açılmasıyla, yeryüzünün insanların yaşadığı bölgelerinin görünümü gerçek anlamda değişti.

kentlerinde kalabalık topluluklar oluşturması ve eski kentlerin hızla gelişmesi, kuşkusuz geleneksel kurumların başa çıkamadıkları toplumsal sorunlar oluşturmuştu.

Bu durum, Karl Marx'ın (ölümü, 1883) onca bolluğa karşın proleter kitlelerin, sorunun bir devrimle çözüleceği noktaya dek gittikçe daha çok yoksullaşacakları yolundaki görüşüne temel oldu. Marx'ın bu temel düşüncesini açık bir biçimde ortaya koyduğu tarih olan 1848'de böyle bir görüş akla yatkındı. Gerçekten gücünü kentli yoksullardan alan devrimci şiddet, kitlelerin Paris'te Bastille'e saldırışlarıyla Fransız Devrimi'nin meşalesini tutuşturdukları 1789'dan beri Avrupa'nın siyasal yaşamını belirleyen en önemli öğe olmuştu.

Bununla birlikte, 1848-1849 yıllarında görülen benzeri kalabalık ayaklanmalar dizisi yenilgiyle sona erdi. Bu tarihten az sonra da, çeşitli toplumsal buluşlar, sanayi toplumunun bu erken dönemlerinin güçlüklerini ve çirkinliklerini denetlemeyi, biraz da düzeltmeyi sağladı. Çağdaş kamu düzeninin kent poli-

si gibi temel bir aracı, ancak 1840'larda ve 1840'lardan sonra ortaya çıkabildi. Kanalizasyon şebekelerinin, çöp toplama hizmetlerinin, parkların, hastanelerin, sağlık ve kaza sigortalarının, okulların, işçi sendikalarının, öksüz yurtlarının, düşkün evlerinin, tutukevlerinin ve yoksulları, hastaları, bahtsızları acılarından kurtarmayı amaçlayan çok çeşitli insancıl ve hayırsever girişimlerin önemi, bundan az değildi.

Bunlar ve öteki buluşlar, XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, hemen hemen bulunmaları gereksinimini oluşturan kentlerin şişmesi kadar hızla kurulup işlemeye başladı. Sonuçta en ileri sanayi ülkelerinde, devrimci duygular azalma eğilimi gösterdi. Yalnızca sanayi akımının yayıldığı uç bölgelerde ve en göze çarpar biçimde, Çarlık bürokrasisinin sanayileşen bir toplumun gereksinimlerine yanıt vermede çok ağır davranan ve bu yoldaki istekleri hoş karşılamayan bir tepki gösterdiği Rusya'da canlı kaldı.

Garaham Bell telefon irtibatını sağlarken

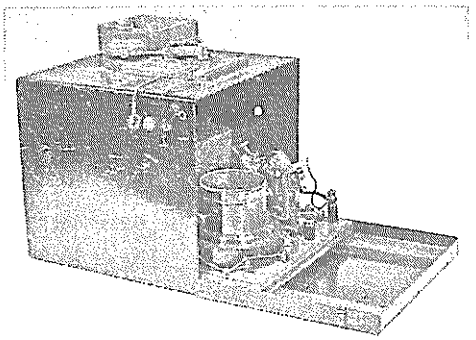

Guglielmo Marconi'nin 1895'te yaptığı ilk telsiz

Sanayi Devrimi'nin ikinci temel özelliği, nüfus artışının hızlanmasıydı. Örneğin Avrupa'da tüm kıtanın nüfusu 1800'de 187 milyon dolaylarındaydı. XIX. yüzyıl boyunca neredeyse 60 milyon insanın denizaşırı ülkelere göç etmesine ve sayısız topluluğun da Urallar aşarak Avrupa Rusyasından Sibirya'ya ve Orta Asya'ya geçmiş olmasına karşın, 1900'de 400 milyon dolaylarına çıkmıştı. Nüfusun böyle hızla çoğalmasının baş etmeni, ölüm oranlarında görülen büyük düşüştü. Ölüm oranlarının düşmesi ise, bir dereceye kadar tıp biliminin ve kamu sağlığını koruma önlemlerinin gelişmesinin, bir dereceye kadar da yiyecek kaynaklarının artmasının ve yaşamın maddi koşullarında görülen genel gelişmenin ürünüydü.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce nüfusun büyük çoğunluğunun, toprağı bırakıp kent uğraşılarına geçmesi olayı yalnızca Büyük Britanya'da görüldü. Öteki önemli devletlerin hepsinde, toprağa eski bağlılık ve ekip biçme dönemleri, çoğunluğun yaşamını yönetmeyi 1914'ten sonraki tarihlere dek sürdürdü. Bununla birlikte, tarladan fabrikaya, köyden kente geçiş hareketi

Batı dünyasının her yerinde görüldü. Bu hareket, başlıca görünümleri neolitik çağda belirlenmiş olan bir yaşam biçiminden ayrılmanın, olanaklarını ve sınırlarını hâlâ bulmaya çalıştığımız yeni bir yaşam biçimine geçişin belirtisiydi.

İnsanın, sıradan günlük yaşam deneyiminde ve alışkanlığında ortaya çıkan ve göstergesi tarlalardan tümüyle uzaklaşmak olan bu gelişme, insanların yalnızca başka hayvanları avlayarak yaşamlarını sürdürdükleri dönemden çıkıp kendi yiyeceklerini üretmeye başladıkları döneme geçtiklerinde görülenler kadar temel değişikliklere yol açacağa benzer. Eğer bu kestirme doğruysa, Sanayi Devrimi'nin tarihsel önemini yeterince vurgulamak kolay değildir ve sanayileşmiş ekonomilere en uygun düştüğü eninde sonunda anlaşılacak olan toplumsal örgütleniş biçiminin ve yaşam yollarının şimdiden açıkça ortaya çıktığına inanma olanağı yoktur.

DEVRİM SONRASI LİBERALİZM HAREKETLERİ

Fransa'da 1830 devrimi ve İngiltere'de ilk seçim reformu, Avrupa tarihinde yeni bir dönem açtı. Kuşkusuz, liberalizm her yerde özgürlüğü sağlayamamıştı. Gene de gelecek, liberalizmindi; çünkü her yerde iktisadi ve sosyal değişimler ve düşüncenin evrimi liberalizme, burjuvazinin desteğini kazandırıyor, halk, hükümetleri yeni bir toplumun isteklerine ve ihtiyaçlarına cevap vermeye zorlamak için onunla işbirliği yapmaya hazırlanıyordu.

1830 devriminden sonra Avrupa'da iki ayrı güç grubu ortaya çıkıyordu: Avusturya, Prusya ve Rusya'nın, kutsal ittifak anlayışına sadık kalmış mutlakıyetçi monarşileri ve Fransa ile İngiltere'nin, ülkelerinin iç gelişmesinin birbirine yaklaştırdığı meşruti monarşileri. Kuşkusuz Fransa ile İngiltere arasındaki anlaşma ne kusursuz oldu, ne de uzun ömürlü. Ne var ki liberalizmin 1830'dan sonra Avrupa'da kazandığı ilk zafer, iki meşruti monarşinin anlaşması sayesinde gerçekleşti.

1837'de on altı yaşında Victoria Kraliçe olduğunda İngiltere'de iktisadi durum kötüydü. İşsizlik ve düşük ücretler işçiyi bunaltmıştı. Sosyalist hareket yayılışı sınırlı olmakla birlikte, yeni bir zihniyetin doğuşunu haber veriyordu. Robert Owen ilk üretim kooperatifi, işçi derneği fikrini yayıyordu. Owen başaramadı ama bu, işçilerde dayanışma anlayışını uyandırdı. Aslında, 1832 reformu ertesinde İngilte-

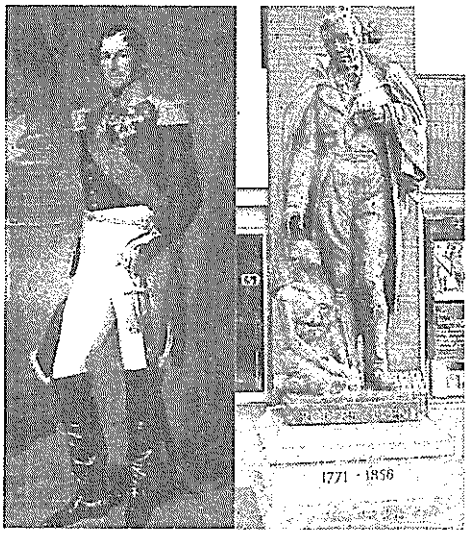

Belçika 1830'da meşruti monarşi ve bağımsızlık ilan ederek Leopold'i krallığa seçti. (Solda)
İlk üretim kooperatifi, işçi derneği fikrini yayan Robert Owen. (Sağda)

re'de oluşan değişiklikler sadece iktisadî alandaydı. Bunların sonuçları büyük oldu. Makineleşme sanayide patlama oldu. Himayecilik artık gelişmeyi frenler olmuştu. Tarımın yerine sanayi desteklendi. İşçi de bu gelişmeyi destekledi. İşçi ile patron arasındaki bu dayanışma, İngiliz işçisini uzun süre sınıf mücadelesi anlayışından uzak tutacak, onu, siyasi hakları devrimci yollardan elde etme yolundan çevirecekti.

Fransa'da sorunlar hayli farklıydı ve siyasette bu hesaplı ataklıklar görülmüyordu. Orleans Dükü Kral ilan edildi ve yasama hakkını parlamento ile paylaştı. Böylece başlıca özelliği sorumlu bakanlar hükümeti olan parlamento rejimi Fransız tarihine giriyordu. Burjuvazi, soylu sınıfın yerini kesinlikle alabilecek güçte olduğunu anladı. Louis-Philippe kendisinden ne beklendiğini çok iyi bilmekteydi. XVIII. yüzyıl filozoflarının, özellikle Rousseau'nun ilkelerine göre eğitilmiş, liberalizm ortamı içinde yetişmişti. Louis-Philippe, otoriter kişiliğini uzun süre sakladı ve monarşinin gücünün artmasını sağladı.

Gerçekte, birbiriyle boy ölçüşebilecek nitelikte iki siyaset vardı: Reformcular ve muhafazakârlar. Reformcu Laffitte Başbakan oldu ama belli bir programı yoktu. Şikâyetler, gösteriler arttı. Rejim, bir bakıma ayaklanmayı kışkırtmıştı. Şimdi, ona güvenen burjuvaziyi yatıştırmak için devrimin ezilmesi gerekiyordu. Demokratik gelişme çok önemliydi. Yeni siyasî dernekler yayılıyordu. Ne basın davaları, ne de polis komiserlerinin toplantıları dağıtması gibi, 1831-1833 arasında sık sık başvurulan usuller, cumhuriyetçi propagandayı alt edememişti. Grevler patlak verdi (1833).

Paris'te 5-6 Haziran 1832'de muhalif general Lomarque'in cenaze töreni sırasında cumhuriyetçilerin yaptığı gösteride millî muhafızlarla halk arasında kanlı çarpışmalar çıktı. O gün kızıl bayrak, tarihe sosyal devrim sembolü olarak girdi. 9-13 Nisan arasında cumhuriyetçiler ayaklandılar. Paris'te bastırma hareketi çok kanlı oldu. Cumhuriyetçilerin eylemleri ancak, büyük burjuva ile kurtarıcısı kralın birbirlerine daha iyi kenetlenmesine yol açmıştı. Ayrıca, kralın uzun süredir aradığı parlamentoya hâkim olma imkânları sağlıyordu.

Diğer Avrupa ülkelerinde ise durum biraz daha farklıydı. Tarımcı Bel-

çika tüccar Hollandalılarla birlikte yaşamaktan memnun değildi. 1830'da meşruti monarşi ve bağımsızlık ilan etti. Çar ve Prusya zor kullanmayı düşünürken İngiltere ve Fransa seçimle gelen bu kongrenin kararını destekledi. Neticede uluslararası bir konferans bu yeni devletin sınırlarını belirledi. Krallığa Leopold I seçildi. Aynı dönemde İber Yarımadası da meşruti rejim yararına sonuçlanan veraset savaşlarıyla çalkalanmaktaydı. Benzer bir olay İspanya ve Portekiz'de yaşandı. Aile içi taht kavgasında Fransa ve İngiltere liberal kraliçe adaylarını mutlakıyetçi ülkeler kral adaylarını destekledi. Almanya ve İtalya'da milliyetçi liberaller Metterhich ile mücadele zorunda kaldı. Prusya'da milli birlik iktisadi ihtiyaçlarla, özellikle gümrük birliğiyle başladı. İtalya'da ise ayaklanmalar bastırıldı.

1815'te kurulan Polonya Krallığı halkı tatmin etmedi. Ayaklanma sonunda bir diğer Romanov hâkimiyetinin sonunu ilan etti (1831). Rus ordusu bu hareketi bastırdı.

MİLLİYETÇİLİK AKIMININ GELİŞİMİ

Milliyetçilik hareketinin ortaya çıkmasında hiç şüphesiz Fransız İhtilali'nin etkisi büyüktü. Özelikle İhtilal Fransa'sının kaderine 1797'den itibaren hakim olan Napolyon Bonapart, Avrupa'nın büyük devletleri ile savaşırken ve bu devletlerin topraklarına girerken, bu topraklardaki milletleri bağlı oldukları devletlere karşı ayaklandırmış ve Fransa'nın bu milletlere hürriyet getirdiğini söylemişti. Bu kışkırtmaların bu milletler üzerinde ciddi etkiler bıraktı. Fakat 1815 Viyana Kongresi'nde, büyük devletler Avrupa haritasını kendi çıkarlarına göre düzenlerken, nasyonalizm bakımından, liberalizm konusunda yaptıkları aynı hatayı işlemişlerdi. Milletler ya parçalanmış ve bu parçalar başka devletlerin sınırları içine sokulmuş veya çizilen sınırlar içinde çeşitli milletler bulunmuştu. 1815 Viyana Kongresi'nde bağımsız Polonya bir kere daha ortadan kaldırılarak toprakları üç devlet arasında bölüşülmüştü. Öte yandan, Avusturya İmparatorluğunun sınırları içinde, başta Macarlar olmak üzere, Polonyalılar, Çekler, Hırvatlar ve Romenler gibi birçok millet bulunmaktaydı. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları için de aynı şey söylenebilirdi. Bu hareketi bunlara da tesir etmekten

geri kalmamış, 1829'da Yunanistan, 1878'de Sırbistan, Karadağ ve Romanya, 1908'de Bulgaristan ve 1913 yılında da Arnavutluk, birer bağımsız devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuştu.

Bu sebepten ötürü 1830-1848 ihtilallerinde milli bağımsızlık teşebbüslerine de rastlamaktayız. Mesela, 1830 yılında Rusya sınırları içinde yaşayan Polonyalılar bağımsızlıklarını almak için ayaklanmışlar ve tam bir yıl süre ile Rus ordularına karşı savaşmışlardı. 1848-49 da ise Macarlar bağımsızlıklarını almak için Avusturya'ya karşı savaşmışlardır. Avusturya Macarlarla başa çıkamayınca Rusya'dan yardım istemiş ve Macaristan'a giren 150.000 kişilik bir Rus ordusu 1849 yazında Macar milli bağımsızlık hareketini çok kanlı bir şekilde bastırmıştı. 1815'den sonra milliyetçilik akımının en önemli meselesi Alman ve İtalyan milli birlikleri oldu. Bu mesele de kaynağını, 1815 Viyana Kongresi kararlarından almaktaydı ve burada da başrolü Avusturya oynuyordu. Avusturya sınırları içinde çeşitli milletler bulunduğu için, Fransız İhtilali'nin milliyetçilik konusundaki tesirlerini gözönünde tutan bu devlet, milliyetçi akımlara karşı da kuvvetle cephe almıştı. Çünkü Avusturya sınırları içindeki milletler bağımsızlıklarını alacak olurlarsa, Avusturya İmparatorluğu'nun dağılması işten bile değildi. Nitekim 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya yenilip de bütün bu milletler bağımsızlıklarını alınca, geriye bugünkü küçücük Avusturya devleti kalmıştı. Aynı şey Osmanlı İmparatorluğu için de olmuştu.

Alman ve İtalyan milli birliklerinin kurulması ihtimali ise, Avusturya için en fazla korkutucu olmuştu. Bu iki milli birliğin kurulması ve birer devlet olarak ortaya çıkmasının Avusturya sınırları içindeki çeşitli milletlere yapacağı tesir bir yana, Avusturya'nın, biri batısında, diğeri de güneyindeki iki güçlü devletin kurulması, bu devletin Avrupa'daki durumunu zayıflatırdı. Avusturya böyle bir ihtimalin gerçekleşmesini önlemek için, 1815 Viyana Kongresi kararlarıyla, hem Almanya'yı ve hem de İtalya'yı dağınık tutmaya muvaffak olmuştu. Kutsal Germen İmparatorluğu'nun 360 devleti, Viyana Kongresi'nde ancak 36'ya indirildi. Yani Almanya'da 36 ayrı devlet bulunuyordu. İtalya'da da aynı durum vardı. İtalya denen topraklar üzerinde birçok krallık bulunduğu gibi, Avusturya, bazı İtalyan krallıklarının başına Avusturya İmparator ailesinden prensleri getirdi. Bu suretle bazı İtalyan Krallıkları vasıtasıyla İtalya üzerinde doğrudan doğruya kontrol tesis etmiş olmaktaydı. Avusturya, Almanya için de aynı şeyi yaptı. Almanya'daki 36 devlet Germen Konfederasyonunu teşkil ediyordu ve bu konfederasyonun başına da Avusturya Prensleri getirilmişti. Yani, Avusturya, Alman devletleri üzerinde de doğrudan doğruya kontrole sahip bulunuyordu.

Fakat her iki ülkede de Avusturya'nın önemli bir problemi vardı. Almanya'da Prusya ve İtalya'da Piyemonte devletleri, biri Alman, diğeri de İtalyan milli birliğinin kurulmasını istiyorlardı. Onun içindir ki, Avusturya 1815'ten itibaren her iki devletle de

sinsi bir mücadelenin içine girmek zorunda kaldı.

1848 Mart'ında Viyana sokaklarında halkın hürriyet için de Macarların da bağımsızlık için ayaklanmaları Avusturya'yı güç duruma sokunca Almanya'daki milliyetçiler Alman milli birliğini kurmak için harekete geçtiler ve Prusya'yı da lider olarak seçtiler. Hatta bir Alman İmparatorluğu Anayasası yapılarak Prusya Kralı Alman İmparatoru ilan edilmek istendi. Ancak Avusturya'nın Prusya'ya yönelttiği tehdit o kadar şiddetli oldu ki, Prusya gerilemek zorunda kaldı. O günün şartları içinde Prusya Avusturya ile bir savaşı göze alamadı. Prusya geri çekilince Alman milli birliği için yapılan bu teşebbüs de neticesiz kaldı.

İtalya'da ise, Piyemonte harekete geçti. Fakat Piyemonte'nin teşebbüsü de sonuçsuz kaldı. Piyemonte 1848 ve 1849 yıllarında iki defa Avusturya ile savaşa girişti, fakat her ikisinde de yenildi. Bu yenilgiler diğer İtalyan devletlerinin de cesaretini kırdı. Fakat bu iki teşebbüs Piyemonte'ye bir şeyi öğretmişti; İtalyan Milli Birliği ancak Avusturya'nın savaş meydanında yenilmesiyle gerçekleştirilebilir ve böyle bir savaşı da küçük Piyemonte tek başına yapamazdı. Avusturya'yı yenmek için Piyemonte'nin bir büyük Avrupa devletini yanına alması gereklidir. Gerçekten, 1854-56 Kırım Savaş'ına Fransa ve İngiltere'nin yanında katılarak bu iki büyük devletin sempatisini kazanan Piyemonte, milliyetçi hareketleri destekleyen 3'üncü Napolyon (1848 seçimlerinde cumhurbaşkanı seçilen Louis Napolyon, 1852'de İmparator olunca 3'üncü Napolyon adını almıştır.) Fransa'sı ile 1858 yılında bir ittifak yapmaya muvaffak oldu. Fransa'yı ittifakına alan Piyemonte 1859 yılında Avusturya'ya savaş açtı ve Avusturya'yı, Fransa ile birlikte, iki defa savaş meydanında yenilgiye uğrattı. Piyemonte'nin bu zaferi üzerine, diğer İtalyan devletleri Piyemonte'ye katılarak İtalyan Milli birliğini kurdular. 1861 Şubatında Torino'da ilk İtalyan parlamentosu açıldı ve İtalya Krallığı ilan edildi.

İtalyan Milli Birliğinin kuruluşunu Alman birliğinin kuruluşu takip etmiştir. Bu birliğin kuruluşu da Prusya'nın ve onun başbakanı Bismarck'ın eseri olmuştur. Alman Birliği üç safhada gerçekleşmiş olup, bunların her biri bir savaştı. 1864 Prusya-Danimarka savaşı ile Prusya, Danimarka'nın elindeki bazı Alman topraklarını geri alıp Germen Konfederasyonu'na katmıştı. 1866 Prusya-Avusturya savaşı ise, Avusya'nın Prusya karşısında yenilgisi üzerine, bu devleti Germen Konfederasyonu'nun dışında bırakmak suretiyle, Almanya üzerindeki Avusturya kontrolünü sona erdirdi. Fakat buna rağmen Bismarck için Alman Milli Birliğini kurmak hemen mümkün olamadı. Çünkü, Fransa'nın nüfuzu altında bulunan Katolik Güney Alman Devletleri birliğe yanaşmadıkları gibi, şimdi kuzeyinde kuvvetli bir Almanya'nın ortaya çıkmasından endişe etmeye başlayan Fransa'nın Prusya'ya karşı durumu sertleşmişti. Alman birliği yolundaki Fransa engelini bertaraf etmek, Bismarck için ancak, Fransa'yı 1870-71 savaşında ağır bir yenilgiye uğratmak-

la mümkün oldu. Bismarck'ın dediği gibi, Alman milletinin milli bütünlüğü ancak "kan ve demirle" gerçekleştirilebilmişti.

İtalya ve Almanya'nın bağımsız devletler olarak Avrupa'daki milletlerarası münasebetlere girmesiyle, milliyetçilik akımı çok büyük bir adım atmış olmaktaydı. Fakat milliyetler meselesi de tamamen çözülmüş değildi. Milliyetler meselesinin milletlerarası münasebetleri bulandırması, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bile devam edecekti.

SOSYALİZMİN SANCILI DOĞUMU

Sosyalizm akımı da diğerleri gibi kaynağını Fransız İhtilali'nden almaktadır. 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci'nin ortaya atmış olduğu kanun önünde bütün vatandaşların eşitliği, yani siyasal eşitlik ilkesinin, bilhassa 1815'lerden itibaren, yazarlar tarafından ekonomik eşitliğe de dönüştürülmesi Sosyalizm akımının doğmasına yol açmıştı. Bu yazarlar siyasal eşitliğin, toplumdaki kişiler arasındaki eşitliğin gerçekleştirilmesi için yeterli olmayacağını, tam eşitlik için kişiler arasında ekonomik eşitliğin de bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Tabiatıyla, bir istek, bir ideal olarak fikrin ortaya atılması yeterli değildi. Bir toplumda ekonomik eşitliğin gerçekleştirilmesi için nasıl bir düzen ve sistemin tatbik edilmesi gerektiği de gösterilmeliydi. İşte bu güç meseleye cevap bulma çabası, birçok düşünür ve yazarları çok çeşitli sosyalist fikirler ileri sürmeye yöneltti. Herkes kendisine göre bir sosyalist düzen tasarlamıştı. Bu fikir çeşitliliği ise, sosyalizmi belirli bir sistem halindeki bir fikir bütünlüğünden yoksun bırakmıştı. Bundan dolayıdır ki, sosyalizm bütün XIX. yüzyıl boyunca fikir planında kalmış ve bir fikri tartışmadan öteye gidememişti. Liberalizm ve milliyetçilikte gördüğümüz fiili hareketlere ve kitle ayaklanmalarına, 19'uncu yüzyılda sosyalizmde hemen hemen hiç rastlanmaz. Bu da sosyalizmi fiili güçten yoksun bırakmıştı. Ancak Rusya'da 1917'de meydana gelen Bolşevik İhtilali ile sosyalizm milletlerarası münasebetlere yeni bir unsur olarak girmeye başlayacaktır.

Karl Marx ile birlikte sosyalist düşüncede önemli bir değişiklik meydana gelmiş ve Marx'ın sosyalist akımın gelişmelerindeki tesiri de, daha önceki sosyalist yazarlara nisbetle çok daha

derin olmuştu. Marx, kendi sosyalist sistemini işçi sınıfı esasına dayandırdığı ve bu sistemi evrensel veya enternasyonal açıdan ele aldığı için, bütün dünya işçilerinin örgütlenmesi konusuna çok önem verdi. Bu çabaların sonucunda, 1'inci ve 2'inci Enternasyonaller dediğimiz sosyalist enternasyonaller ortaya çıktı. Bu enternasyonaller ne işçi sınıfını ve ne de sosyalist düşünceyi örgütlendiremediği gibi, kendi içinde çıkan fikir ayrılıkları ve çatışmaları ile, sosyalizm akımının fikir planında tam bir parçalanmasına da sebep olmuştur.

Karl Marx Das Kapital'in birinci ciltini 1856'da yayınlamıştı. Bununla beraber, Karl Marx ve yakın arkadaşı F. Engels 1848 ihtilallerinde fikri bakımdan gayet aktif olmuşlardır ve 1848'de Engels'le Marx meşhur "Komünist Manifestosu'nu" yayınlamıştı. Bunun yayınlanmasından sonra Engels ve Marx işçileri bir milletlerarası teşekkülde birleştirmeye çalıştı. Bu suretle milletlerarası proleteryayı organize etmek suretiyle komünist ihtilaline gitmeyi düşünmüşler ve bu amaçla da Marx ve Engels'in çabasıyla 1864'te ilk defa olarak İngiltere'de 1'inci Enternasyonal adı verilen bir Milletlerarası İşçi Federasyonu kurulmuştu.

1'inci Enternasyonal uzun ömürlü olamadı. Çünkü Marx ve bir Rus olan Mikhail Bakunine şiddetli bir fikir mücadelesine girmişlerdi. Karl Marx kendi sistemini kurarken, Alman Feuerbach ve Hegel'den büyük ölçüde yararlanmıştı. Hegel siyasi felsefesi itibari ile bir otoriteye taraftardı. Marksist sistemin otoriteye dayanan kısmı

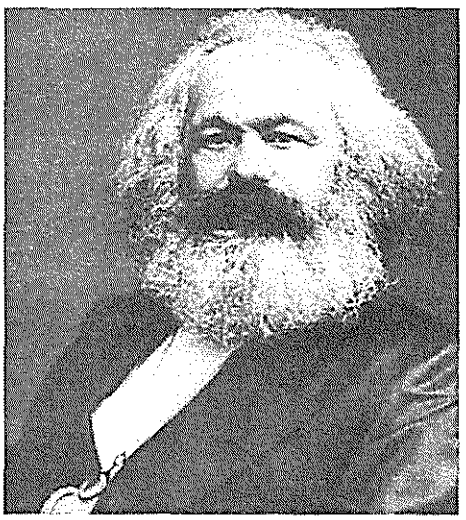

Karl Marx'ın sosyalist düşüncenin gelişimine önemli katkıları oldu.

Marx tarafından bilhassa Hegel'den alınmıştı. Fakat ekonomik düşünce sisteminde Feuerbach Marx'ı büyük ölçü etkilemişti. Dolayısıyla, Marksist sistemde siyasi otorite hâkimdi. Buna karşılık Mikhail Bakunine bir anarşisttir ve bir anarşist olarak da her türlü otoritenin karşısındaydı. Ona göre her örgüt insan hürriyetine indirilmiş bir darbeydi. Onun için devletin de şiddetle aleyhindedi. Bir siyasal örgüt olarak devlet insan hürriyetini kısıtlamaktaydı. Bu yüzden devlet ortadan kaldırılmalıydı. Bu sebepten 1'inci Enternasyonal içinde Bakunine ve Marx şiddetli bir çatışmaya girdiler. Bakunine son derece zeki, dinamik ve ateşli bir insandı. Marx, Bakunine ile mücadelesinde 1'inci Enternasyonalin parçalanacağını görünce, 1872'de Lahey Kongresi'nde Bakunine'i Enternasyonalden attı. Fakat bu olay 1. Enternasyonalin de sonunu getirmişti. Çünkü Karl Marx 1. Enternasyonali Bakunine'in

nüfuzundan kurtarmak için enternasyonalin merkezini Amerika'da Filadelfiya'ya taşıdı. 1. Enternasyonal Amerika'ya taşınmakla Avrupa politikasıyla ister istemez bağlarını kesmiş oluyordu. Bunun için de 1872 Lahey kongresi 1. Enternasyonalin sonu olarak kabul edilir.

Milletlerarası proleterya hareketinin teşkilatlanmasının arkası kesilmedi. 1889'da 2'inci Enternasyonal kuruldu. 2. Enternasyonal 1.'ye nisbetle daha uzun ömürlü olmuş ve 1914'e kadar devam etmişti. Yalnız, 2. Enternasyonal birincinin hatasını tekrar etmemek için daha hoşgörü ile hareket etmiş ve yalnız Marksistleri değil ılımlı sosyalistler de dahil sosyalizmin her şeklini benimseyenleri sinesinde toplamıştı. Ancak görüş ayrılıklarının daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu görüş ayrılıkları

Karl Marx'la birlikte meşhur Komünist Manifestosunu yayınlayan Frederick Engels

içinde, bugün günümüzde de sosyalist ülkeler tarafından birbirlerini itham etmek için kullanılan Revizyonizm, 2.Enternasyonal'de bilhassa göze çarpmaktadır.

Revizyonizm akımının önderliğini Alman sosyalistlerinden Bernstein yapmıştı. Bernstein'e göre Marksizmi birçok olaylar birçok bakımdan yalanlamıştı ve gerçekten gösterdiği örnekler Marx'ın düşüncelerini yanlış çıkarmıştı. Marx'a göre: Endüstriler geliştikçe ve her ülkede endüstri kuruluşları büyüdükçe işçi biraz daha sefalete gidecekti. İşçi kitleleri gittikçe çoğalacak ve sermaye monopollerinin sayısı gittikçe azalacaktı. Bu suretle genişleyen proleterya sermayedarları devirip üretim araçlarına toplumsal olarak sahip olacaklardır ki Karl Marx buna "Catastrophe final" (Nihal Felaket) diyordu.

Bernstein Marx'ın bu düşüncesinin yanlış olduğunu ileri sürdü. Verdiği örnek ise şuydu: Marx'a göre endüstriler geliştikçe işçi kitlesi zayıflayacaktır. Fakat Bernstein'e göre, 1873-95 arasında geçmiş olan devrede, gıda maddeleri fiyatları % 35-40 kadar düşmüştü. Aynı devrede işçi ücretlerinde % 5 bir artış meydana gelmiştir. Böylece işçi ücretlerinin reel artışı % 40'tır. Dolayısıyla endüstrinin gelişmesiyle proleteryanın fakirleşeceği iddiası doğru değildi.

İkinci olarak, Karl Marx endüstri büyümesinin monopole yol açacağını, sermayenin sayılı ellerde toplanacağını söylüyordu. Halbuki bu sırada endüstrinin gelişmesiyle ortaya çıkan başka bir gelişme Karl Marx'ın bu söylediklerinin doğru olmadığını ortaya koydu. Bernstein bu noktayı da göster-

di. Bu yeni gelişme şu idi: 1890'larda endüstri ülkelerinde gayet hızlı bir endüstri gelişmesi ortaya çıkarken, sermayenin yapısında da değişiklikler oldu. Hakikaten endüstrinin klasik gelişmesi sırasında yani Das Kapital yazıldığı sırada, sermaye kişilerin elindeydi. Fakat 1890'lardan itibaren endüstrinin gelişmesi daha geniş sermayeleri gerektirdiğinden, anonim şirketler usulü ortaya çıktı. Bu şirketlerin birdenbire gelişmesi gerçekte sermaye sahipliğini bölmüştür. Yani bu şekilde Marx'ın dediği gibi sermaye sahipliği azalmıyor, aksine çoğalıyordu.

Eugene Laermans tarafından 1893'te resmedilen Bir Grev Akşamı

Bernstein'in ileri sürdüğü üçüncü bir nokta da şuydu: 1848 Komünist Manifesto'sunda Marx ve Engels'in ortaya attığı bir çağrı vardı: "Dünya işçileri birleşiniz!" Marx'a göre işçinin vatanı yoktur, sınıfı vardır. Bernstein bunu da kabul etmedi. Bernstein'e göre bir vatandaş olarak işçinin de vatanı vardır.

İşte bu üç noktadan hareketle Bernstein Marksizmi yumuşatmak istedi. Kapitalist bir düzende işçinin durumunun düzelebileceğini ve sosyalizmin mevcut olabileceğini söyledi. Yani Karl Marx gibi ihtilal metodu kullanmak şart değildi. Demokratik metotlarla da sosyalizm gerçekleştirilebilirdi. İşte Bernstein'in bu düşünce sistemi Marksistler tarafından Revizyonizm diye adlandırılmıştı.

2'inci Enternasyonalin karşılaştığı diğer bir mesele de Fransız sosyalistleriydi. Bernstein Alman sosyalistlerinin sağ kanadını temsil ediyordu. Ortodoks olmayan Marksist bir grup merkezdeydi. Tam anlamıyla Marksist olan Alman sosyalistlerinin sol kanadının lideri Karl Liebnecht'ti. Fransız sosyalistleri ise Fransız siyasi düşüncesinin tarih içindeki gelişimi dolayısıyla gayet ferdiyetçi idi. Bu bakımdan demokratik usullere yatkındı. Fransız endividüalizmi de 2'inci Enternasyonalde Marx ve Engels'in karşısında yer aldı. Endividüalizm Enternasyonelin tam zıddı bir kavramdı.

Bunlar 2'inci Enternasyonalin temel meseleleri olmuştu. Bunun dışında da ayrıntılar konusunda da pek çok görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Ama 2'inci Enternasyonal buna rağmen 1914 yılına kadar devam etti.

AFRİKA HIZLA SÖMÜRGE HALİNE GELİYOR

Afrika topraklarının sömürge haline gelmesi XIX. yüzyıl içinde hızla gelişti. O kadar ki, 1870'de Afrika'nın ancak onda biri sömürge iken, 1890 da sömürge olmamış kısım ancak onda bir miktarında idi. Afrika'nın insanlığın bilgisine açılması devre devre olmuştu.

İlk çağlarda, Kuzey Afrika'da Mısır ve Kartaca medeniyetlerine rastlanır. Daha sonra bunların yerini Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ile, Kuzey Afrika Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne girmesi takip etti. XVIII., XIX.,X. yüzyıllarda ise Arap Yarımadası Doğu Afrika ile temasa geçti.

İngilizlerin ve Fransızların Afrika'yı bölüşmelerini betimleyen bir gravür

Somali, Kenya ve Kızıldeniz kıyıları X. yüzyıldan itibaren Arapların kültürel egemenliği hâkim oldu. Bu dönemden itibaren Afrika İslam'ı kabul etti ve Müslüman nüfus hızla yayıldı. Öyle ki, Arap dil ve kültürünün bu bölgelerdeki tesiri günümüze kadar devam ettti ve bugün dahi buralarda mahalli dillerle Arapça'nın karışmasından meydana gelen ve "Sahil Dili" manasına gelen Swahili dili konuşulmaktadır.

Orta Doğu'nun Arap kuşağının Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolüne girmesinden sonra, Doğu Afrika'daki Arap kontrolü de zayıfladı. Fakat tam bu sıralarda, Avrupalılar Afrika ile alakadar olmaya başladılar. 15'inci yüzyıldan itibaren Portekizliler Angola ve Mozambik kıyılarını ele geçirirken, Hollandalılar da Güney Afrika kıyılarına yerleşmeye başladı. Fransızlar ise Afrika'ya, XVI. yüzyıldan itibaren ve Batı Afrika kıyılarında Senegal'den itibaren Af-

rika'ya girmeye çalıştılar. İngilizler ise, genellikle Gine Körfezi kıyılarına yerleşti.

Denizcilikte ilerlemiş olan Avrupa ülkeleri Afrika'nın kıyılarına yerleşmekle beraber, iklim ve tabiat şartlarının güçlüğü dolayısıyla, kıtanın içerlerine girmeye cesaret edemediler. Bu sebeple, XIX. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, Afrika'nın iç kısımları ve buralardaki hayat, insanların bilgisine kapalı kaldı.

Afrika'nın insanlığın bilgisine açılmasında Nil Nehri büyük rol oynadı. Çok eski çağlardan beri Nil Nehri ve bilhassa Nil'in kaynağı insanların merakını çekmekte idi. XIX. yüzyılda Nil'in kaynağını araştırma teşebbüsünde bulunan, İngiliz John Speak'tır. 1850'de Samuel Baker'de bu nehrin kaynağını bulma teşebbüsüne girişmiş ancak başarılı olamamıştı. Nil'in kaynağını bularak insanlığın bilgisine ilk defa açan David Livingstone oldu.

Livingstone, 1842 yılından 1873 yılına kadar Afrika'nın içerlerinde yaptığı gezilerde Nil'in kaynağını bulmuş ve Afrika'nın bilinmeyen kısımlarını insanlığın bilgisine açmıştı. Bu gezileri sırasında Kongo ve Zambezi nehirlerini de buldu.

Levingstone öldükten sonra, Henry Morton Stanley onun gezilerini devam ettirerek, 1870-1894 yılları arasında Uganda, Kenya ve Kongo'nun iç kısımlarını gezdi. Afrika'nın, bir bakıma "keşfedilmesi", Avrupa devletlerinin kıyılardan içerlere hücumuna sebep oldu. Bu, sömürgeleşmenin hızlanması anlamına geliyordu.

Kıyıda bir yeri ele geçiren, içerlere kadar olan geniş toprakların kendisinin olduğunu ilan ediyordu. Bu ise, anlaşmazlıkları arttırdı. Bu sebeple Avrupa devletleri, 1885 yılında Berlin'de toplanıp "Berlin Senedi" adı ile bir belge imzaladılar. Bu senet, sömürgecilikte "fiili işgal" prensibini kabul ediyordu. Yani, Afrika'da bir toprağı fiilen işgal etmedikçe, orasına sahip olunamayacaktı. "Fiili İşgal" prensibi Afrika'ya hücumu daha da hızlandırdı. Her devlet, diğerlerinden önce harekete geçip, daha geniş toprakları işgale çalıştı. Avrupa politikasına ağırlık veren Bismarck bile bu sömürgeciliğe koşuştan geri kalmadı.

Doğu Afrika'da Tanganyika (bugünkü Tanzania) 1884'de Almanya tarafından işgal edilmişti. Bunun arkasından Almanya Güney-Batı Alman Afrikası'nı (bugünkü Namibia) ve Gine Körfezi'nde Togo ve Kamerun'u ele geçirdi.

İngiltere'nin Sömürgecilik Faaliyetleri

Afrika'nın sömürgeleşmesinde aslan payını İngiltere almıştı. İngiltere, Avrupa'da Napolyon Savaşları'nı sona erdiren ve Avrupa haritasına yeni bir şekil veren 1815 Viyana Kongresi kararları ile Hollanda'nın elinden Güney Afrika'daki Cape sömürgesini almıştı. Bundan sonra, 1840'larda, Güney Afrika'dan daha yukarılara çıkıp, bugün Güney Afrika Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Oranj ve Transvaal topraklarını da Cape sömürgesine (Cape Colony) kattı. İngiltere 1882'de Mısır'ı işgal etmekle Afrika'nın kuzey ucuna da yerleşmiş olmaktaydı.

1885 Berlin Konferansı'ndan sonra ise Nil Nehri'nin bütünlüğünü korumak için, Mısır'dan güneye inip Sudan'ı da ele geçirmek istedi. Fakat buradaki Müslüman halkın silahlı mukavemeti ile karşılaşıp iki kere yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Sudan meselesine bir süre ara verip, tekrar güneye döndü.

1885-1895 arasında, Transvaal'dan kuzeye çıkıp Rodezya (bugünkü Zimbabwe) ile Nyasaland'ı (bugünkü Malawi) aldı ve buradan da daha yukarılara çıkarak Kenya ve Uganda'ya girdi. Şimdi arada tek boşluk olarak Sudan kalmıştı. Onun için 1895-96'da yaptığı silahlı mücadele ile 1896'da Sudan'ı da işgal etti. Sudan'ın işgali ile İngiltere, Afrika'nın kuzeyinde İskenderiye'den güneyinde Cape Town'a kadar geniş bir şerit halinde uzayan büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuş olmaktaydı.

Fransa'nın Sömürgecilik Faaliyetleri

Fransa'nın Afrika'daki sömürgecilik faaliyeti, İngiltere'ninkinin aksi yönde olmuştur. Yani İngiltere, Afrika'da kuzey-güney istikametinde hareket ederken, Fransa Afrika'ya batı-doğu istikametinde girmek istemiş ve bunun için de Senegal'den hareket etmiştir.

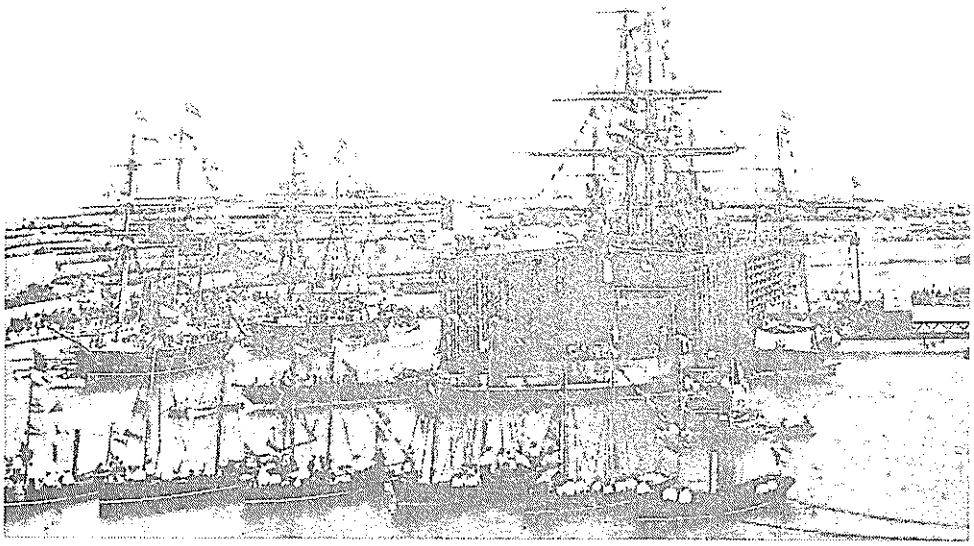

İngiliz donanması Mısır kıyılarında

Fransa'nın 1880'lerde Senegal'den hareketle batıya doğru ilerlemesi İngiltere'yi endişelendirmiştir. Zira bu sırada Gine Körfezi'ne de İngiltere hâkimdir ve Fransa'nın Niger Nehri istikametinde ilerlemesi dolayısıyla İngiltere, Fransa'nın Niger Nehri'ni takiben güneye Gine Körfezi'ne sarkmasından korkmuştu. Fakat Fransa'nın İngiltere ile yapmış olduğu bir anlaşma ile, Niger Nehri'nden güneye inmemeyi vaat etmesi, bir çatışmayı önlemiş ve İngiltere'yi rahatlatmıştı.

Fransa'nın güneye inmesinin İngiltere tarafından engellenmesi, bu devleti doğu istikametinde ilerlemeye adeta mecbur bırakmış olmaktaydı. Bu sebepten ilerlemesine devam ederek bugünkü Mali, Niger, Chad ve Merkezi Afrika Cumhuriyeti topraklarını ele geçirip Sudan'a girdi ve Nil'in iki büyük kolundan olan Beyaz Nil kıyılarına dayandı. Tam bu sırada İngiltere de kuzeyden ve güneyden Sudan'ı işgale başlamıştı.

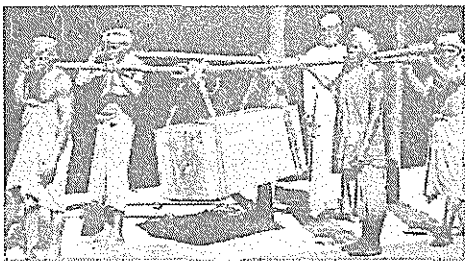

Sömürgeci devletler tarafından çalıştırılan Afrika yerlileri

Her iki devletin kuvvetleri Beyaz Nil üzerinde Kodok'da (Fachoda) karşı karşıya geldiler. Neredeyse aralarında bir savaş çıkacaktı. Çünkü İngiltere Fransa'nın Sudan'dan çıkmasında ısrar etti. Fransa, İngiltere ile bir savaşı göze alamadığı için 1898 yılında Sudan'dan çekildi ve İngiltere de Nil'in bütünlüğünü kendi eline geçirmeye muvaffak oldu. İngiltere ile Fransa, Madagaskar üzerinde de çatıştılar. Fakat Sudan, İngiltere için daha mühim olduğundan, Madagaskar'ı Fransa'ya bıraktı ve oradan çekildi.

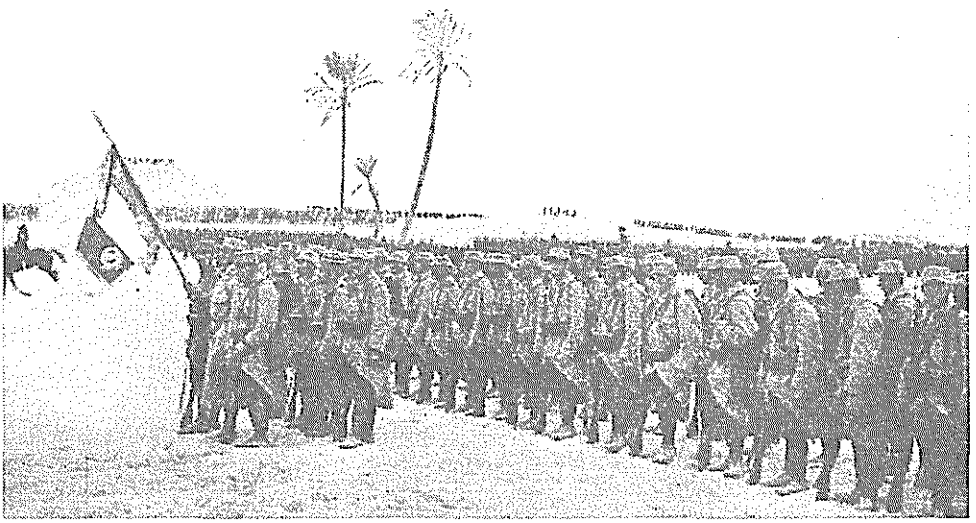

Fransız askerileri Mısır'da

İNGİLTERE'NİN GELİŞME POLİTİKASI

Gün geçtikçe genişleyen İngiltere İmparatorluğu sömürgecilik siyasetini sistemleştirmeğe çok önem veriyordu. İngiltere, Fransa'nın iç meseleler yüzünden sömürge politikasının gevşemesinden istifade etti. Pencap dışında tüm Hindistan ve Seylan'ı ele geçirerek Asya'ya yerleşmiş, Avustralya'da Yeni Güney Galler'i ele geçirmişti.

Kanada'da tutunmuşlar, Jamaika, Tobago, Trinidad adalarını işgal etmişlerdi. İngiltere'nin 1815-1849 yılları arasında genişlemesi, Büyük Britanya'nın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunlar etkeniyle oldu. İngiltere hızlı bir gelişme içindeydi. Ülkelerinden göç eden İngilizler, Kanada ve Avustralya'da nüfusun artmasına etken olmuşlardı. İngiltere'nin 1815 yılında kazandığı zafer ülkede denizciliğin gelişmesini de sağladı. Kısa bir süre sonra sömürgelerin iç yapısı, İngiltere'deki değişikliklere paralel olarak yeni bir biçim aldı.

Avrupa ablukası sırasında kıtaya İngiliz mallarının girmesi engellenmişti. O sıralarda sömürgeler İngiliz malları için Avrupa ülkelerinden daha iyi bir pazar görünümündeydi ve İngiliz malları akın akın bu bölgelere gönderiliyordu. Henüz bir sömürge imparatorluğu kavramı doğmamıştı.

1832 seçim reformundan sonra, İngiltere'nin Sömürgeler Bakanı Stanley'in kölelerin azat edilmesi gerektiğine dair önergesi onaylanmıştı. Jamaika ve Guyana'da karşılanan direnmelere rağmen kölelerin azat edilme işlemi 1839'da tamamlandı. İngiltere'nin sömürgeleri gerek yönetim bakımından, gerek iktisadi bakımdan pekçok sorun ortaya çıkmasına sebep oluyordu.

1849 yılında İngilizler Pencap'ı da zapt etmişlerdi. Sömürgelerin genişlemesine paralel olarak bu bölgelerdeki etkileri de artıyor, güçleniyordu. Sömürgeler doğrudan İngiltere'ye bağlandı. 1788'de Avustralya'ya ilk kürek mahkûmları getirilmişti. Göçlerle nüfusu artan kıtaya 1850'de bağımsız parlamenter rejime, 1850 yılında da özerklik

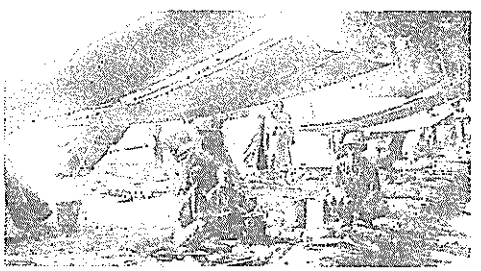

İngiliz askerleri Pencap'ta yerli halk arasında

tanındı. Yeni Zelanda da 1840'de işgal edildi. 1852'de özerklik verildiğinde yerli halkın üçte ikisi katledilmişti.

Capetown'da İngilizler çeşitli halklarla karşılaşmışlardı. Hotantolar ve Kafraryalı zencilerden başka, Hollanda asıllı Protestan Boerler de bu topraklarda yaşıyordu. İngilizler 1833 yılında, köleliğe Capetown'da da son verince, Boerler işçilerinden yoksun kalmışlardı. Boerler ile bazı İngilizler arasında anlaşmazlıklar çıkmıştı. Bu olaylardan dört yıl sonra, Güney Afrika'ya yeni gelen göçmenlerin oturdukları topraklarda altın madeni bulununca durum daha da gerginleşti.

Kanada'da İngilizler anavatana bağlıydılar. Ama Fransız asıllılar vergi ödemeyi reddederek isyan ettiler. İngiliz askeri duruma hâkim oldu. 1840'ta Londra'da birlik antlaşması kabul edildi. 1848 yılında Kanada, Avustralya'dan önce özerk, parlamenter bir yönetime kavuşmuştu.

Endüstrileşmekte olan ve serbest ticaret sayesinde hareketli bir ticari merkez haline gelen İngiltere artık bu sömürgelerinden vazgeçemezdi. İngiltere, o devirde Çin'de, Hong Kong'u ele geçirmek amacıyla Afyon savaşını başlattı ve 1842'de şehri ele geçirdi.

AVRUPA'DA MİLLİYETÇİLİK RÜZGÂRLARI

Liberal düşünceler, Rusya, Prusya ve Avusturya hükümdarlarının ortaya koyduğu mutlakıyetçi direnmeyle karşılaştı. Bu hükümdarlar kutsal ittifak ruhunu sistemin parçalanmasından sonra bile sürdürdüler. Rusya'nın Batı'dan uzak oluşu Rus ruhunun uyanmasını ve Avrupa'nın öbür ülkelerindeki aydınlarla kurulan ilişkileri önleyemedi. Rusya'da cumhuriyetten söz ediliyordu. Nikolay I Ruslaştırma politikası yanında ağır bir baskı uyguladı. Polis, sansür, sürgün en büyük silahtı. Bu süre içinde Rusya'nın iktisadi dönüşümü geç fakat kesin bir şekilde oluşuyordu. Prusya'da Friedrich Wilhelm IV uzun süre liberallerle derebeyler arasında tereddüt etti. Ancak 1847'de taviz verdi. Avusturya şansölyesinin iç siyaseti "kapıları kapama" ilkesine dayanıyordu. Ülkede çok ağır ve güçlü bir bürokrasi hâkimdi. Her yerde ve her şeyde polis gözetimi hâkimdi. Alman olmayan ülkelerdeki baskı başka hiçbir yerde görülemeyecek kadar sertti.

Bu siyaset, her alanda gerçeğe gözlerini kapayan bir yönetimden çıkmıştır. 1815'ten sonra mali kriz baş göstermişti. Özel bankalar gelişti ve Roths-

child'lerin etkisi gittikçe büyüdü. Gümrük rejimi çok karmaşık tarifelere dayanıyor, bu rejim yabancı malların kaçak olarak girişini kolaylaştırıyordu, ama soylular kendileri için elverişli olan bu sisteme getirilecek her tür değişikliği önlüyordu. Ağır ağır milliyetçi fikirler doğdu.

Çek milliyetçiliği romantizmden hareket ederek, Çek dili ve edebiyatını Alman hâkimiyetinden kurtarmak çabasını getirmişti. En büyük temsilcileri Kollar ve Şafarjik oldu. 1846'ya doğru Palacky'nin öncülüğünde yeni akımlar ortaya çıktı. Palacky ve Havliçek gibi düşünürler, Panisiavcı görüşü bir yana bırakarak yalnız Almanlarla savaşmayı yeğlediler.

Macar ülkelerinde de yurt kavramı için aynı ateşli ifade kullanılıyor, Şair Vörösmarty Macar kahramanlarını ve tarihi olayları işliyordu. Hırvat Ljudevit Gaj Sırp örneğinden esinlenerek Yugoslav birliği düşüncesini işledi. Yazar milli birliğe ulaşmak için önce dil birliğini kurmak zorunluluğunu çok çabuk anladı.

Palacky ve Havliçek eylem adamlarıydı. Bunlar "hükümdarın hakkı" kavramına karşı, halkın temsilcisi devlet kavramını koyuyorlardı. Macaristan'da Kont Szechenyi ile soylu Kossuth'un reform fikirleri çatıştı.

Almanya'da İtalya'da, İsviçre'de, Polonya'da istekler arttı. Hükümdarlar reforma karar veremediler. İtalya'ya gelince; yarımada, devrim yoluna gerçekten de cesurca girmişti. İtalyanlar romantik kuşaktan, Leopardi ve Manzoni gibi yazarlar yetiştirmişti. Milli Birlik fikri, Lombardiya ve Venedik'i Avusturya'dan kurtarma fikri yayılmaya başladı. Papa Pius IX, Büyük dük Leopold II ve Carlo Alberto bu fikirlerden etkilendiler. Reformlara giriştiler.

İsviçre'de de yeni düşünceler ortaya çıkmış, 1815 anayasası kantonlara hemen hemen tam bir egemenlik vermişti; ama radikaller hoşnutsuzdu. Sonunda halkçı ve merkeziyetçi bir konfederasyon kuruldu.

YAPILAN DEVRİMLER VE SONUÇLARI

1848 devrimleri uyanan halkların umut ve karşı çıkış hareketlerinden doğdu. Bu hareketler, hanedanların yararına uygun sınırlar çizen 1815 anlaşmalarına; Orta ve Doğu Avrupa'da hâkim olan soylulara, Batı Avrupa'da işçi kitlelerini makineleşmenin ve kapitalizmin kölesi yapan sanayi sistemine karşıydı. Başlangıçta, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde devrimler aynı başarı-

lan sağlamıştı. Palermo'da, Napoli'de Torino'da başarılar elde edildi. Carlo Alberto, Leopold II ve Pius IX kendi ülkelerinde meşrutiyet düzenini kabul ettiler. Özgürlükçü hareket, her tarafta Avusturya'ya karşı milli hareketleri destekliyordu. Hareketin başını mistik milliyetçi Carlo Alberto çekiyordu. Fakat hükümdarlar anlaşamadı.

Avusturya hareketi kanlı bir biçimde bastırdı. Ama İtalyan milliyetçiliği doğmuştu. Viyana'da devrim 13 Mayıs'ta patlak verdi. Olayın öncülüğünü liberaller değil öğrenciler ve köylüler yapıyordu. İktisadi zorluklar olayları doğuran en etkili sebepti.

Metternich kaçmak zorunda kaldı. Macarların temsil edilmediği bir kurucu meclis toplandı. Macaristan'da reformcu bir diyet toplandı. Burjuva sınıf geniş şekilde bu diyette temsil ediliyordu. Ancak Macaristan belli bir özgürlük elde ederken ülkede Macar olmayan halklar da kendi özgürlüklerini istiyordu.

Alman devrimleri bu tarihte başarılı olmakta devam ediyordu, fakat zayıf noktaları çoktan açığa çıkmıştı. Halka anayasa, reform vaat ediliyordu. Prusya kralı genel oyla seçilecek bir meclis ilan etti. Frankfurt'ta toplanan meclis sadece aydınları ve burjuvaziyi temsil ediyordu. Bu meclisin temsil ettiği Almanya'nın sınırları belirlenmemişti. İslav ve Macar unsurlarıyla birlikte, Avusturya'yı içine alacak bir Büyük Almanya taraftarlarıyla, ancak parçalarından ayrılmış bir Avusturya kabul eden Küçük Almanya taraftarlarının anlaşması kolay değildi. Sonunda görüşlerini kabul ettiren Küçük Almanya

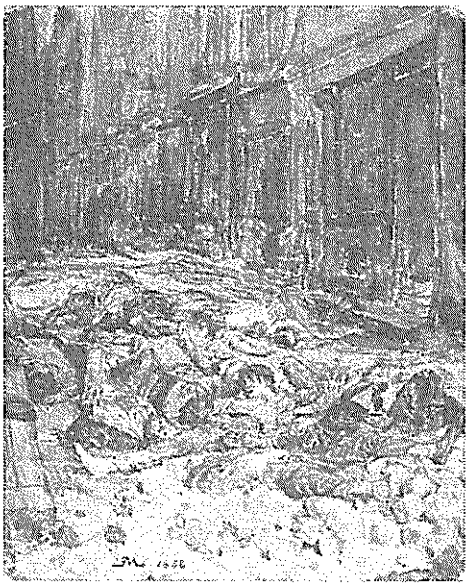

Barikat, Ernest Meissonnelier'in eseri, 1848

taraftarları, tacı Prusya Kralı'na teklif ettiler.

Ekim 1848'de Friedrich Wilhelm IV, Prusya Millet Meclisi'ni dağıttı. Devrim ve birlikçi hareket başarısızlığa uğramıştı.

Fransa'da Halk Hareketleri

Bir yıldan beri Fransa'da devrimden sık sık söz ediliyor, ama kimse onun sınırlarını çizemiyordu. 22 Şubat'ta Paris'te büyük bir gösterici kalabalığı toplandı. Guizot istifa ederek göstericileri durdurabileceğini zannetti. Asker ateş açınca sokak çarpışmaları başladı. Harekete şimdi cumhuriyetçiler hâkimdi. Kral çekildi ve Orleans düşesi torununun naibliğine getirildi. Devrim şaşırtıcı bir hızla gerçekleşmiş, kendini güçlü gören ve güçlülüğüne inanılan bir rejimi devirmeyi başarmıştı. Devrim halkın ayaklanmasıyla

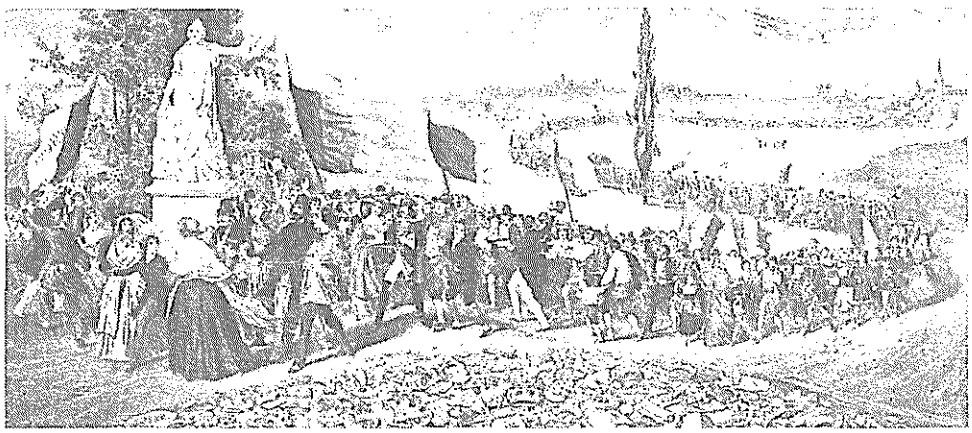

Evrensel ve Toplumsal bir cumhuriyet alegorisi, Frederic Sorrieu'nün eser

gerçekleşmişti, fakat geçici hükümette çoğunlukta olan cumhuriyetçiler, bu defa burjuva sınıfını korumak zorunluluğu ile karşı karşıya kaldılar. Halk, 1830'da olduğu gibi kazandığı zaferin sonuçsuz kalmasını önlemek düşüncesiyle, hareketi izleyen günlerde silahını elden bırakmadı.

Temmuz monarşisi döneminde muhalefetin başlıca isteği olan oy hakkı bir kararnameyle tespit edildi. 21 yaşını geçmiş erkeklere seçme, 25 yaşını bitirenlere seçilme hakkı tanındı. Böylece ansızın ortaya çıkan seçmen sayısı 9 milyonu aşıyordu, bu kitlenin büyük çoğunluğu okur-yazar değildi ve sorumluluğa hazırlanacak zaman bulamadan kurucu meclis üyelerini seçmek için sandık başına gidecekti.

Yapılan sosyal reformlar karışıktı. Burjuva sınıfından ve devrimci liderlerden korkuluyordu. "Çalışma hakkı" göstericilerle elde edildi: İşçi birdenbire günün kahramanı olduğu duygusuna kapılmıştı. Seçim sorunu konusunda ılımlı cumhuriyetçilerle sosyalistler ayrılıyordu. Ilımlı cumhuriyetçiler, Paris halkının Şubat zaferinin, tüm Fransa'da acele bir seçimle yasallaştırılmasını istiyordu.

23 Nisan'da yönetim merkezlerinde bütün Fransızlar sandık başına gitti. 900 milletvekilinden 800'ü cumhuriyetçiydi, fakat bunların arasında 350'si "eski cumhuriyetçiler", 300'ü biraz kararsız olan "seçim cumhuriyetçileri" idi. Büyük çoğunluk (676 milletvekili) taşra temsilcisiydi. Seçim sonucunda kır burjuvası, Paris işçisinin sosyalist iddialarına karşı cumhuriyetin yanında yer almıştı.

Yeni gösteriler patlak verdi. Paris isyanını hiçbir parti desteklemiyordu. Yılgınlık içindeki işsizler umutsuz bir davranış içine girmiş, aynı zamanda toplumcu hedefini kestiremedikleri tehlikeye karcı barikatlar kurmaya başlamıştı. Hareket acımasız şekilde ezildi. Baskı tedbirleri alındı. Ama bu durum daha sonra tepkilere yol açacaktı.

Böylece devrimciler Avrupa'da, parlak ama kısa ömürlü başarılar kazandılar. Aynı sınırlar içinde veya çeşitli ülkelerde, dağınık bir düzenle ça-

lışmışlar, bununla birlikte 1848'de merkezi Paris olan milletlerarası bir hareketin doğmasına yol açmışlardı.

Devrimlerin Başarısızlığı

Cumhuriyet, önce Manin tarafından Venedik'te (13 Ağustos 1848), sonra Roma'da (9 Şubat 1849), nihayet Floransa'da (18 Şubat) kuruldu. En ciddi olaylar Roma'da meydana geldi. Pius IX, kılık değiştirerek Napoli Krallığı'nda Gaete'ye kaçtı, Şubat ayında hazırlanan bir anayasayla Roma Cumhuriyeti'nin yönetimi, Mazzini'nin hâkim olduğu bir triumvirliğe verildi. Carlo Alberto 12 Mart'ta, Macaristan'daki ayaklanmadan yararlanmayı umarak Avusturya'ya yeniden savaş açtı. Piemoute yenildi. Aynı akşam Vittorio Emanuele tahta çıktı. O tarihten sonra tepki hareketi doludizgin yayıldı. Cumhuriyetler birbiri ardından düştü. İtalyan devrimi, tepkici devletlerin, birlikçi ideolojiyi tutmayan köylülerin ve çıkarlarına dokunulan burjuvazinin kayıtsızlığı içinde başarısızlığa uğramıştı.

Viyana'da direniş uzun sürdü. Windischgraetz şehri ele geçirdi, sıkıyönetim ilan etti. İlk işi parlamentoyu Moravya'ya sürgün etmek oldu, sonra imparatoru tahttan feragat etmeğe zorlayarak, yerine 18 yaşında bir delikanlının, hiçbir liberal vaatte bulunmamış olan Fransız Joseph'in geçmesini sağladı (2 Aralık 1848). 7 Mart 1849'da "düzeni bulandırmakla" suçlanan parlamentonun dağıtıldığı bildirildi.

Ne var ki Macaristan'da devrim uzadı, yeniden büyüdü ve ancak Rus ordusunun yardımıyla bastırılabildi. 13 Macar generali asıldı, meşruiyetçi Batthyani ölüme mahkûm edildi, Kossuth, Osmanlı topraklarına kaçmayı başardı. Bu süre içinde Schwarzenberg, 4 Mart merkeziyetçi anayasasıyla diktatörlüğünü (1849-1852) sağlamlaştırdı. Ama baskı rejimi hedefine ulaşamadı.

Schwarzenberg 1852'de ölürken, Alman Konfederasyonu yeniden kurulmuş ve Almanya'yı birleştirmeyi ümit etmiş olan Prusya boyun eğmek zorunda kalmıştı.

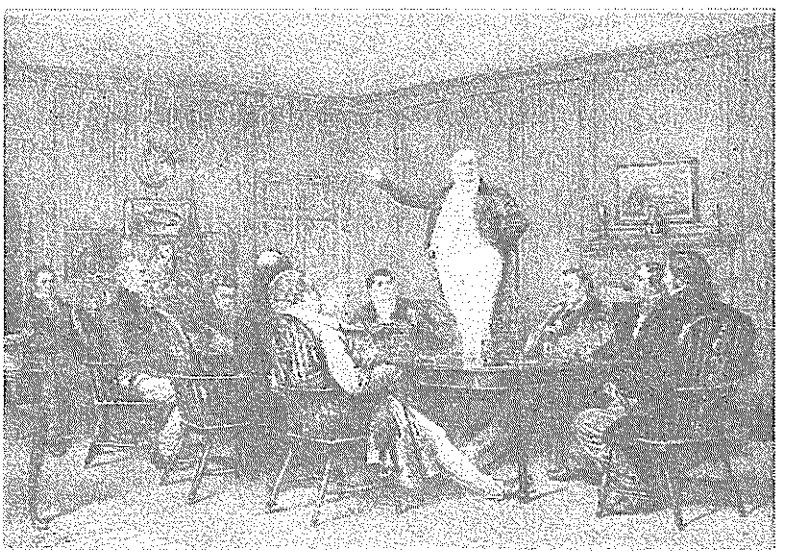

Özgürlükçü hareketin başını çeken Carlo Alberto

ABDÜLMECİD DÖNEMİ VE ISLAHATLAR

Babası İkinci Mahmud Han'ın 1 Temmuz 1839'da vefatı üzerine on yedi yaşında tahta çıkan Abdülmecid Han'ın, devlet idaresinde yeterli tecrübesi yoktu ancak devlet erkânına güvendiğini, babasının başlattığı ıslahat hareketlerini devam ettireceğini ilan etti. Avrupa'dan yeni dönen Mustafa Reşid Paşa, Sultan'a Avrupa'nın yardımını sağlamak gibi bir bahaneyle Gülhane Hatt-ı Hümayunu adı ile meşhur olan Tanzimat Fermanı'nı yayınlatmaya muvaffak oldu.

Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra Mısır'a karşı İngiltere'nin ön ayak olması ile, Mehmed Ali Paşa'yı tutan Fransa dışarıda bırakılarak

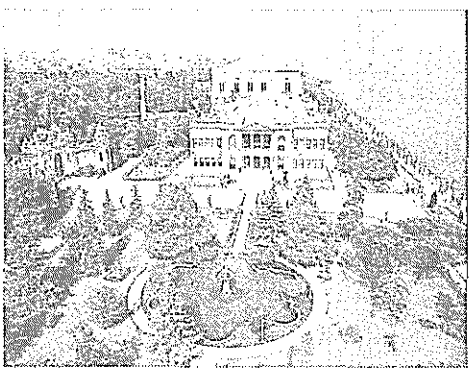

Sultan Abdülmecid Han'ın yaptırdığı Dolmabahçe Sarayı

Sultan Abdülmecid Tuğralı bir kutu.

Osmanlı, İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya devletleri Londra'da bir araya geldi ve 15 Temmuz 1840'da Londra Anlaşması imzalandı. Buna göre, anlaşmaya imza koyan devletler, Mehmed Ali Paşa'ya onar günlük iki ültimatom verdiler. Mehmed Ali Paşa bu ültimatomları kabul etmediğini bildirdi. Bunun üzerine İngiltere ve Avusturya tarafından desteklenen Osmanlı kuvvetleri, Mısır ordusunu yendi. Osmanlı askeri 16 Ekim 1840 günü Trablusşam'a, 4 Kasım günü Akka'ya, 13 Kasım günü Haleb'e, 29 Aralık günü

Şam'a girdi. Londra Anlaşmasına göre artık Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'dan çıkarılması gerekiyordu. 27 Kasım 1840 günü Mısır ile İngiltere arasında yapılan anlaşma ile Mehmed Ali Paşa, ikinci ültimatomun şartlarına uyacağını bildirince, İngiltere, Osmanlı Devleti'ne ihanet ederek; Babıali'den Mısır ile Sudan'ın irsi olarak Mehmed Ali'ye bırakılmasını istedi. Bundan maksatları, Mısır'ı yalnız bırakıp, şartların müsait olduğu bir zamanda işgal etmekti. Bunun üzerine Reşid Paşa, Sultan Abdülmecid'e 24 Mayıs 1841 günü Mısır fermanını yayınlattı. Bu ferman, 1914 senesine kadar Mısır'ın bir çeşit anayasası olarak kalmıştır. Fermana göre Mısır, Osmanlı padişahı tarafından tayin edilen Kavalalı mensuplarınca idare edilecekti.

Mısır meselesi halledildikten sonra, 13 Temmuz 1841'de Osmanlı, İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve Prusya devletleri Londra'da tekrar bir araya gelerek, Boğazlar antlaşmasını imzaladılar. Mısır meselesinde yenilgiye uğrayan Fransa, Lübnan'daki Marunileri kışkırtarak, Dürzilerle çarpıştırdı. 1845 senesinde Osmanlı hükumeti bazı tedbirler alarak Fransız kışkırtmalarını önlemeye çalıştı. Lübnan dağlarında birisi Marunilere, diğeri de Dürzilere ait otonom iki kaza kuruldu ve bunlar Sayda Valisi'ne bağlandı. Tahta çıkışının ilk senelerini iç ve dış olaylar ile uğraşmakla geçiren Sultan Abdülmecid, böylece devleti kısmen huzura kavuşturdu. Islahat işleri ve iç meseleler ile uğraşmak imkânını buldu. 24 Haziran 1844 tarihinde halka yakın olmak, beldeleri bizzat görmek için seyahatler yaptı.

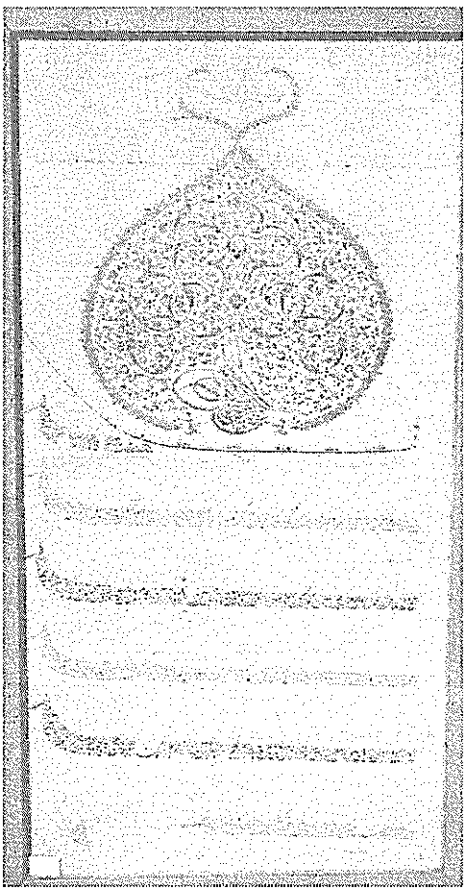

Sultan Abdulmecid Han'ın bir fermanı

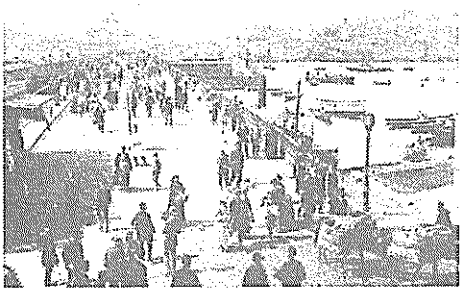

Sultan Abdulmecid Han'ın yaptırdığı Galata Köprüsü

Ancak cephedeki zafer, içeride Osmanlı Devlet'ine pek pahalıya mal ol-

du. Batılı devletler yaptıkları yardımların karşılığı olarak Osmanlı ülkesinde Hıristiyanlara yeni haklar verilmesi için 1856 Islahat Fermanı'nı yayınlattılar. Görünürde Osmanlı toplumunu ırk, din ve dil ayırımı gözetmeden kaynaştırmayı hedef alan Islahat Fermanı azınlıkların bağımsızlık hareketlerini hızlandırıp, devleti yıkılmaya doğru götürmekten başka bir işe yaramamıştır. Nitekim Ferman'ın yayınlanmasından çok kısa bir süre sonra Suriye'de ve Cidde'de Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında çarpışmalar başladı. Eflak, Boğdan ve Karadağ'da bağımsızlık gayesiyle isyanlar çıktı. Böylece Osmanlı Devleti'nin yeniden bir iç ve dış gailelerin içine düştüğü esnada Sultan Abdülmecid Han vefat etti (25 Haziran 1861).

ABDÜLAZİZ HAN DÖNEMİ

32 yaşında padişah olan Abdülaziz Han'ın zerinde durduğu en mühim mesele ordu ve donanmanın yeniden tanzim edilmesi, yeni usullere göre tekamül ettirilmesiydi. Avrupa'dan elde edilen kredilerin pek çoğu bu sahada sarf edildi. Donanma, dünyanın sayılı donanmalarından birisi oldu. Nizamiye, ihtiyat, redif ve müstahfız adıyla 700.000'i aşkın askeri bir kuvvet hazırladı. Bunların top ve tüfek ihtiyaçları için de modern tesisler kurdurdu.

Balkanlar'da Rusya ve diğer devletlerin desteklemesi ile çıkan isyanlar, devrinin en önemli hadiselerindendi. Rumeli ve Girit'teki gayrimüslim halkın ayaklanmaları devletin başına büyük dertler açtı. Karadağ, Sırp, Bulgar ve Girit isyanları ile hükümet hem nüfuz, hem de mali bakımdan kayıplara

Sultan Abdülaziz Han

Sultan Abdülaziz devrinde Osmanlı sınırları

uğradı. Karadağ'a yapılan savaşlar kazanılarak bu mesele bir müddet için kapandı. Sırbistan'da bazı kalelerdeki askerlerin geri çekilmesi ile anlaşma yapıldı. Girit'teki isyan, başarılı bir askeri harekât ile bastırıldı.

Ruslar Balkanlar'da Panislavizm propagandasını yaygınlaştırıp büyük huzursuzluklar çıkardılar. 1875 yazında Bosna-Hersek'te isyanlar çıktı. Bunu Rusya'nın teşviki ile 1876'da Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı takip etti. Osmanlı Devleti sıkıntılar içinde olmasına rağmen Sırbistan'ı kısa sürede mağlup etti. Ardından Bulgaristan'da karışıklıklar çıktı ise de mahalli kuvvetlerle bastırıldı.

Sultan Abdülaziz Han, Balkanlar'daki tehlikeli gelişmeyi önlemeye çalışırken daha önce görevlerinden azledilmiş bulunan Hüseyin Avni, Midhat, Mütercim Rüşdi paşalar ile Hasan Hayrullah Efendi ihtilal hazırlığı yapıyorlardı. Bilhassa Hüseyin Avni Paşa, Mahmud Nedim Paşa tarafından azledilip, sürüldüğü için padişaha kin bağlamıştı. "Kinim dinimdir" diyen bu adam, padişahı tahttan indirip öldürmeye karar verdi.

4 Haziran 1876'da Avni Paşa, çoktan planlamış olduğu cinayeti, saraydan elde ettiği adamlarına yaptırdı ve sultanın biletlerini kestirip intihar süsü verdirtti. Yerine çıkardıkları şehzade Murad, rahatsızlığı sebebiyle ancak üç ay tahtta kalabildi. Bunun üzerine şehzade Abdülhamid otuz dört yaşındayken 31 Ağustos 1876 Perşembe günü Osmanlı tahtına oturdu.

BUNALIMLI YILLAR VE SULTAN ABDÜLHAMİD

Osmanlı Devleti tam bir bunalım eşindeydi. Karadağ ve Sırbistan'da Savaş aleyhimize dönmüş, Bosna-Hersek ve Grid'de ayaklanmalar çıkmış, mali kriz son haddine varmıştı. Bu arada Sadrazam Mithat Paşa ve arkadaşlarının isteği üzerine 23 Aralık 1876'da Birinci Meşrutiyet ilan edildi. Ancak gayri müslimlerin dahi yer aldığı Meclis-i Meb'usan'ın ilk işi Rusya'ya

2. Abdülhamîd Han

harp ilanı oldu. 93 Harbi diye tarihe geçen bu savaş, Osmanlı Devleti için tam bir felaket getirdi. Ruslar İstanbul önlerine kadar geldi. Bir milyondan fazla Türk, Bulgaristan'dan İstanbul'a hicret etti. Mütareke isteyen Sultan Abdülhamid ilk iş olarak devleti parçalanma ve yok olma yoluna doğru götüren Meclis-i Meb'us'anı kapattı (13 Şubat 1878) ve devlet idaresini eline aldı. Ayastenfanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Makedonya, Batı Trakya, Kırklareli, Kars, Ardahan ve Batum'u kaybediyordu. Ancak İngiltere ile anlaşan Abdülhamid Han, Kıbrıs idaresini onlara bırakmak şartıyla, yeniden topladığı Berlin Konferansı'nda kaybedilen toprakların bir kısmına sahip oldu.

Abdülhamid Han büyük meseleler karşısında bunalan Osmanlı Devleti'ni bundan sonra dâhiyane bir siyaset, adalet ve fevkalade bir kudretle yönetti. Düyun-ı umumiye idaresini kurarak iki yüz elli iki milyon tutan devlet borçlarını yüz altı milyona indirdi. Memlekette büyük bir imar faaliyeti ile eğitim ve öğretim seferberliği başlattı. Çoğu şahsi parasından olmak üzere camii, mescid, mektep, medrese, hastane, çeşme, köprü vs. gibi toplam 1552 eser yaptırdı. Ülkenin dört bir yanını demiryolu ile döşedi. Yunanlıların Grid'de isyan çıkarıp, Türkler arasında toplu katliamlar yaptırmaya başlamaları üzerine, Yunanistan'a harp ilan etti. Alman kurmaylarının altı ayda geçilemez dedikleri termopil geçidini 24 saatte aşan Osmanlı ordusu, Atina önüne vardı. Yunanistan'ın tamamen Osmanlı eline geçeceğini anlayan Avrupalı devletler, sulha zorladılar ve bunda muvaffak oldular.

Yahudilerin Filistin'de bir Cumhuriyet kurma teşebbüslerinin karşısına çıktı. Onların Osmanlı borçlarını bütünüyle silelim tekliflerini reddetti. Bu Toprakların kanla alındığı, asla terk edilemeyeceğini sert bir dilde bildirdi. Filistin topraklarının Yahudilere satılmaması için gerekli tedbirler aldı. Do-

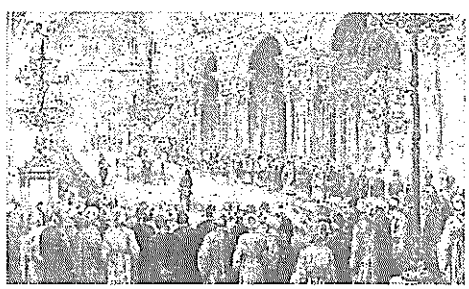

İlk Türk Parlamentosunun Dolmabahçe Sarayı'ndaki açılış töreni.

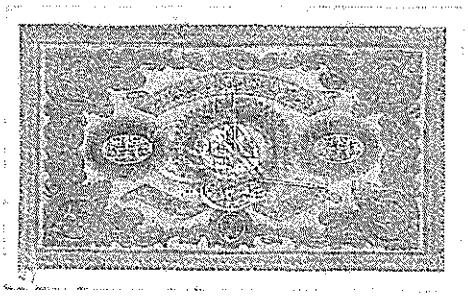

2. Abdülhamîd Han döneminde basılan 100 Kuruş (Hicri 1294)

ğu Anadolu'da Ermeni hareketlerine karşılık Hamidiye alaylarını kurdu ve bölgede asayişi temin ile Osmanlı hâkimiyetini pekiştirdi.

Sultan Abdülhamid Han'ı tahtan indirmeden Osmanlı Devleti'ni parçalamanın ve İslam'ı yok etmenin mümkün olmadığını gören bütün iç ve dış düşmanlar bu Türk hakanına karşı cephe aldılar. Bir taraftan Sultan'ı gözden düşürmek üzere her türlü iftira ve kötüleme kampanyaları yaparlarken, diğer taraftan suikastlar tertip ettiler.

İkinci Meşrutiyet'in İlanı

Meşrutiyetin ikinci defa ilan edilip süresiz tatile giren Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanması için ilk faaliyet İttihad-ı Osmani ismiyle birkaç kişi arasında kurulan bir cemiyet tarafından başlatıldı. Bu cemiyet daha sonra İttihat ve Terakki ismini aldı. 1885'te ismini duyuran cemiyetin fikirleri; Mülkiye, Harbiye ve Tıbbiye talebeleri arasında yayılmaya başladı. Hükümete ve Padişaha muhalif olan bu hareket, haber alınarak dağıtıldı. Sıkı şekilde takip edilmeye başlanınca cemiyet üyelerinin büyük bir kısmı yurt dışına kaçtı. Paris, Napoli, Cenevre ve Londra'da çıkardıkları gazete ve dergilerde hükümet aleyhine, Meşrutiyet'in ilanı lehine yazılar yazıp, bunları yurda gizlice sokmaya başladılar.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kongresini 1902'de Paris'te yaptı. Kongreye İttihat ve Terakki üyeleri Prens Sabahaddin ve taraftarları, Sırp, Bulgar ve Ermeni komitacı reisleri katıldılar. Oy çokluğu ile alınan kararların en önemlileri Meşrutiyet'in ilanı için iş birliği yapmak ve Osmanlı Devlet'inde milliyetlere göre yerel muhtariyetlerin kurulmasını sağlamak gibi konular teşkil ediyordu.

Sultan İkinci Abdülhamid Han sarayda bir heyet teşekkül ettirerek, Türklerin hâkimiyetinde olan bir meclis yapısına uygun yeni bir anayasa hazırlattırıp, uygulamayı düşünüyordu. Ancak buna fırsat kalmadan üçüncü ordu subaylarından, Enver ve Niyazi Beylerin başlattığı hareket sonucun-

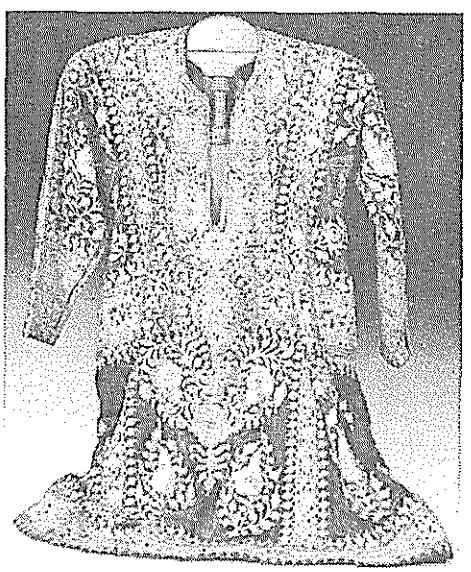

2. AbdülhamitHan'ın kaftanı

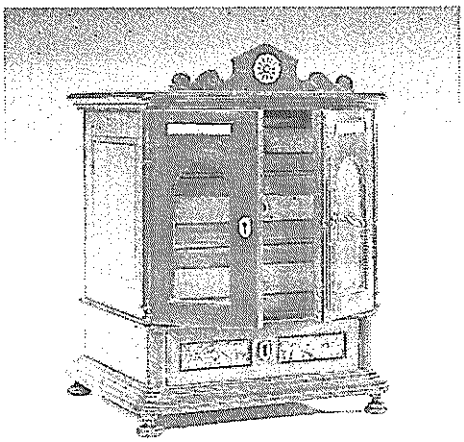

2. Abdülhamid Han'ın kendi elleriyle yaptığı sedef kakmalı çekmeceli dolap

da Ferizovik, Selanik ve Manastır'da 20 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edildi. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid Han 23 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlara göre Meşrutiyet geldikten sonra ne yapılacağını kimse bilmiyordu ve tespit etmek gereği de duyulmamıştır. İttihat ve Terakki hareketinin ise kendine ait bir lideri, programı ve fikri yoktu. Meşrutiyet'ten önceki gizliliğini sonra da devam ettirdiği için ortaya çıkan otorite boşluğu anarşi ve cinayetlere yol açtı. İttihatçılar yeni kurulan hükümette görev almayıp, durumu kontrol altında tutmaya çalıştılar. Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın dönemine büyük bir tepki olarak eski rejimin adamları üç sene içinde tasfiye edildiler. Sultan İkinci Abdülhamid Han muhaliflerini maaşla merkezden uzaklaştırdı.

İkinci Meşrutiyet'ten bir şeyler bekleyenler, beklediklerini bulamadılar.

31 Mart Vak'ası'ndan sonra Kanun-ı Esasi'de çok büyük değişiklikler yapılarak padişahın yasama ve yürütme yetkileri önemli ölçüde sınırlandırıldı. 31 Mart Vak'ası sebebiyle İttihad ve Terakki ileri gelenleri tarafından taht-tan indirilen Abdülhamid Han, Selanik'e gönderildi (27 Nisan 1909). 10 Şubat 1918'de Beylerbeyliği Sarayı'nda vefat eden Abdülhamid Han'ın naşı Çemberlitaş'ta dedesi Sultan Mahmud'un türbesine defnedildi.

BOĞAZLAR ÜZERİNDE OYNANAN OYUNLAR

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük devletler arasındaki mücadelelerine sahne oldu. Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus mücadelesi bunların önemli olanıydı. Rusya'nın Türk boğazlarını ele geçirerek Akdeniz'e inmek istemesini İngiltere, Hindistan'la bağlantısını sağlayan İmparatorluk

Yolu'nun güvenliği bakımından endişe ile karşılamış ve bunu her vasıta ile önlemeye çalışmıştı. Rusya bakımından ise mesele şuydu: XV. yüzyılın sonunda kurulan Rus Çarlığı, başlangıçta tamamen bir kara devleti idi ve denizlerle bağlantısı yoktu. Rus Çarlığı'nın deniz kıyılarına ulaşabilmesi için iki istikamette topraklarını genişletmesi gerekiyordu. 1699'da Karlofça Antlaşması ile Azak Kalesi'ni alan Rusya, ilk defa olarak, Karadeniz kıyılarına ayak basıyordu. İsveç ile yaptığı savaş sonunda 1721'de imzalanan Nystad Barışı ile de Rusya Baltık kıyılarına çıktı. Bundan sonra Rusya, bütün XVIII. yüzyıl boyunca, hem Kafkaslar, hem de Balkanlar doğrultusunda olmak üzere Karadeniz'deki kıyılarını genişletmiş ve Balkanlar'da Osmanlı-Rus sınırı 1792 Yaş Anlaşması ile Tuna'nın kollarından Prut Nehri olmuştu. Böylece bütün Kuzey Karadeniz kıyılarını ele geçiren Rusya'nın XIX. yüzyıl içindeki çabaları İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ele geçirilmesine, hiç değilse, bu boğazların kendisine devamlı olarak açık olması amacına yönelmişti. Bununla beraber Rusya'nın bu boğazlar politikasına paralel olarak yürüttüğü diğer bir politika da Balkanlar politikası olmuştu. Çünkü, Rusya Balkanları ele geçirdiği ve Osmanlı Devletini Balkanlar'dan çıkarıp Balkan yarımadasına hâkim olduğu takdirde, Ege Denizi ve Akdeniz'e çıkabileceği gibi, boğazlar üzerinde bir baskı imkanı da elde edecekti. Bu sebeple, Rusya'nın sadece boğazlar konusundaki faaliyeti değil, Balkanlar'daki faaliyetleri de İngiltere'yi XIX. yüzyılda endişeye sevk eden bir faktör olmuştu.

İngiltere, Rusya'nın boğazlardan Akdeniz'e inmesini önlemek amacıyla Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumaya çalışmakla birlikte, boğazlarla ilgili başka bir nokta da vardı. Boğazlar Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaydı ve egemen bir devlet olarak da Osmanlı Devleti boğazları istediği devletin savaş gemilerine açmaya ve kapamaya yetkili idi. Osmanlı Devleti'nin bu yetkisi, İngiltere için zaman zaman hoşlanmadığı durumlar ortaya çıkarmıştı. Mesela, Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine Rusya 1798'de Osmanlı Devleti ile yaptığı ittifak antlaşması ile, Rus savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçmesi hakkını elde etmiş ve 1805'de yapılan ikinci bir anlaşma ile de bu hak devam ettirildiği gibi, ayrıca Rusya boğazları başka bir devlete karşı Osmanlı Devleti ile birlikte savunacaktı.

Mehmet Ali İsyanı sırasında Osmanlı Devleti'nin sıkışık durumundan istifade ederek Rusya'nın Osmanlı Devleti ile imzaladığı 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ise, gerçekte bir ittifak antlaşması olmakla beraber, aynı zamanda Rusya'ya yönelecek bir saldırıya karşı Osmanlı Devleti'nin boğazları kapamasını da öngörmekteydi. Fakat diğer Avrupa devletleri bu antlaşmanın boğazları Rusya'ya açtığı inancında olmuşlardı.

Bu anlaşmalar İngiltere'nin hoşuna gitmemişti. Bu sebepten, bu tarihten sonra İngiltere, barış zamanında başka devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi meselesini Osmanlı Devleti'nin yetkisinden çıkarıp, bunu

milletlerarası bir statüye bağlamak istemişti. İngiltere buna 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile muvaffak olmuştu. Bütün Avrupa devletlerinin imzaladığı bu sözleşmeye göre; barış zamanında, hiçbir yabancı devletin savaş gemileri Boğazlardan geçmeyecekti. Yani, Boğazların Kapalılığı ilkesi kabul ediliyordu. Osmanlı Devleti'nin kendisi savaşa girerse, boğazları istediğine açar, istediğine kapardı. Bu suretle, İngiltere 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile Rus savaş gemilerinin boğazlardan geçerek Akdeniz'e çıkmasını önlemiş olmaktaydı. Boğazların bu statüsü 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar devam edecekti.

1907 İngiliz-Rus anlaşması bu iki devletin münasebetlerine yeni bir biçim getirdiği için, boğazlar üzerindeki mücadeleyi de sona erdirmiştir. Tabiatıyla İngiltere boğazlar konusundaki Rus amaç ve isteklerini hemen kabul etmedi. Fakat her iki devletin de Birinci Dünya Savaşı'na ortak cephede katılmaları, boğazlar konusundaki Rus emellerine, kâğıt üzerinde de olsa, bir gerçekleşme sağladı. 1915 yılında İngiltere ve Fransa, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını Rusya'ya vermeyi kabul ettiler. Ancak ne var ki 1917 yılında Çarlık Rejim'inin yıkılması, 1915 Anlaşması'nın fiiliyat alanında gerçekleşmesine imkân vermedi.

ÇİN VE JAPONYA DÜNYA SAHNESİNDE

Afrika'nın keşfi ve sömürgeciliğin hat safhaya ulaştığı dönemlerde Batı dünyasının dikkati bir başka denize, Büyük Okyanus'a çevrildi. Birleşik Devletler, Pasifik'te yeni sömürgeler aramaya girişmeden bir süre önce, Çin ve Japonya, tarih sahnesine çıkmıştı. İki komşu ülke, farklı niteliklere sahipti. Çok geniş topraklara yayılan Çin, geçmişine çok sıkı bağlarla bağlı kalmıştı ve yavaş bir oluşum içindeydi. Küçük bir adalar kümesine hapsolan Japonya ise kararlı bir uygulamayla hızlı bir gelişim yaşıyordu. Büyük Okyanus'un bu iki uzak ve yalnız milleti, yüzyıllar boyu dış dünya ile çok az ilişki kurmuştu. Oysa şimdi İngiltere ile Fransa ve okyanusun iki sömürgeci devleti Amerika ve Rusya yeni pazarlar ve yeni koloniler arayarak, Çin'i ve Japonya'yı dış dünyaya açılmaya zorluyorlardı. Bu zorlama, iki ülkede yeni gelişmeler yapacak, tarihin akışını değiştirecektir.

Çin geniş ülke coğrafi ve demografik yapısıyla birbirinden çok farklı böl-

gelere ayrılıyordu. Çin'in, bu fizik özellikleriyle birbirine zıt bölgelerinde, yapı ve karakter bakımından birbirinden farklı Çinliler yaşıyordu. Çin toplumunun, iki önemli niteliği vardı; vatanseverliğin yerini almış bir milli gurur ve Çinli olmayan her şeye duyulan nefret.

Tatar mançu soyu toplumdan tamamen kopuktu. XIX. yüzyılda, milli Ming kral soyunun hatırasına bağlı milliyetçi güney halkları, Çin'i Çinlilere bırakmak ve Mançu iktidarına son vermek için harekete geçecek; imparator, isyanı bastırmak için Avrupalılardan yardım isteyerek bunalımı daha da tehlikeli hale getirecekti. Kiaking (1796-1820) güçsüz bir imparator oldu. Korsanlar kıyıları yağmalıyor, her yerde isyanlar çıkıyordu. Ülke yabancılara kapalıydı. Sadece Kanton'da (İngiltere) ve Makao'da (Portekiz) yabancılar vardı. İngiltere Çin'le ticaret yapmak için baskı yapıyordu. 1839'da Pekin, afyon ithalini yasaklayan eski bir emirnameyi yeniden yürürlüğe koydu.

Afyon Savaşı ve Çin'in Dünyaya Açılması

Bu olay, tarihe "Afyon Savaşı" (1840-1842) adıyla geçecek savaşın başlangıcı oldu. İngiltere, Çin'e donanma göndererek Kanton'u bombaladı. Kanton kuşatmasını, öteki Çin kıyı ve limanlarının bombardımanı izledi, Amoy ve Şanghay işgal edildi. Savaş Nankin'de imzalanan bir barış antlaşmasıyla sona erdi. Savaşın, çok önemli sonuçları oldu. Gerçekte Afyon Savaşı, Çin'in dünyaya açılma savaşıydı. İngiltere'den sonra ABD, Fransa ve diğer ülkeler ticaret imtiyazı aldı. İktisadi, sosyal ve ahlaki çöküntü, gizli derneklerin çalışmalarıyla, görülmedik bir isyana dönüştü. Hedef Manuçular'ı devirip yine Mingler'i iktidara getirmekti. İç savaş, Batılı sömürgeci devletlerin işine yaradı. Müttefikler, yeni bir askeri müdahaleyle 1857'de Kanton'u ele geçirdiler. Pekin üzerine yürüdüler, Taku müstahkem hattını zapt ettiler (1858). Ertesi yıl, Batılı elçileri taşıyan bir geminin topa tutulması üzerine müttefik orduları Pekin'e girdi, şehir yağma edildi, yazlık saray yıkıldı. İmparator kaçmak zorunda kaldı. Pekin hükümeti, Fransa ve İngiltere ile Tientsin Antlaşması'nı imzaladı (Ekim 1860).

Peş peşe başarısızlığa uğrayan Pekin sonunda düşman Avrupalı devletlerden yardım istemek zorunda kaldı. İngiliz ve Fransızların bütün isteklerine boyun eğen Pekin, Batılılardan silah, cephane ve asker yardımı sağladı. İngiliz ordusunun desteklediği imparatorluk ordusu Nankin'i aldı (1864).

Çin isyancıları temizledi, siyasi birliği yeniden kurdu. Batılı fikirler ve teknikler getirilmek istendi ama aydınların muhalefeti güçlüydü. Avrupalılar da nefret uyandırmak için herşeyi yapıyordu. Çin, 1879'da Çin Türkistanı'na saldıran Rusya ile çok ağır koşullarda barış yaptı. 1885'te Amiral Courbet'nin Fu-Çou ve For-moza'ya saldırması üzerine Pekin, Fransa'yla Tientsin Antlaşması'nı imzalayarak Çinhindi'ni Fransızlara bıraktı. Bütün bu gizli-açık savaşlar ve devletin bu savaşlardaki başarısızlığı, imparatorluğun güçsüzlüğünü gösteriyordu. Milletlerarası siyasette dar görüşlülük ve tutuculuk,

devletin, sadece askeri alanda değil, siyasi alanda da yenilmesine, Batılıların isteklerine alet olmasına sebep olmuştu.

Derebeylik Japonya'sı

Çin ve Japonya, her noktada birbirinden farklı iki ülkeydi. Çin, 2100 yıl süregelmiş barışçı bir demokrasi ve eşitliğe dayalı bir devletçilik içinde oluşurken, Japonya, on üç yüz yıl soyluların hâkim olduğu, savaşçı ve saldırgan bir derebeylik düzeni yaşamıştı. Çin, kendine özgü, kapalı ve katışıksız bir uyarlık oluşturmuş; Japonya, Çin'den, Hindistan veya Avrupa'dan gelmiş bütün uygarlıklara açık kalarak, beğendiğini benimsemişti. Çin, gurur duyduğu geçmişine bağlı, her türlü yabancı yeniliğe sırt çevirirken; Japonya, Avrupa ülkelerini başarıya ulaştıran atılgan tutumu tercih ederek, dünya sorunlarıyla çok yakından ilgilenmişti.

Japonları XI-XVI. yüzyıllar arası iç savaş ve derebeylik düzeni ile yaşadılar. XVI. yüzyıldaki fetih denemeleri başarısız oldu. Ülke tekrar kabuğuna çekildi ve 1850'ye kadar fertleri ve toplumuyla olgunlaşarak gelişimini barış içinde tamamladı.

Yönetimde soylular giderek söz sahibi oldular. Böylece, şogun diktatörlüğü yerini, gene şogunun başkanlığında komünler topluluğu biçiminde görünen bir çeşit federatif yönetime bıraktı. Bu durum, sosyal gelişim sonucuydu. XVII. yüzyılın kastları artık toplumdaki yeni güç ve refah dağılımıyla uyuşmuyordu. Japon ihtilalini hazırlayan etkenlerin bir kısmı bu sosyal oluşumda gizliydi. Toplumda, soylu sınıfı yoksul bırakan, aksine tacir sınıfa para ve güç kazandıran doğal gelişim, çok eski, çok katı ve gelenekçi kast hiyerarşisiyle ters düşüyordu. İktisadi koşullar da ihtilal ortamı hazırlıyordu.

Bunalım içindeki Japon toplumunun tek ümidi, Mikado'nun çevresinde oluşacak yeni bir düzendi. Bu arada Batı'da Japonya kapılarını silahla zorluyordu. Batı'yı tanımanın ve Batılı çağdaş yöntemleri kabul etmenin vakti geldiğini anladılar.

Japonya'da Batılılaşma Hareketleri

1854'ten itibaren limanlar birer birer Batılılara açıldı. Ne var ki, bu Batı'ya dönüş siyaseti tutucular arasında tepki oluşturdu. Şogun aleyhtarı devrimciler bu hoşnutsuzluktan yararlandılar. 1859'da ilk olay patlak verdi. Diplomatlar öldürüldü. Güneş klanları şogunu tanımadıklarını ilan ettiler. Zor durumda kalan şogun tavizler verdi. 14 Ekim 1867'de Tokugava soyunun son şogunu Keiki iktidarı imparatora devrettiğini ilan etti. 700 yıl süren ikili iktidar sona ermişti. İmparator Komey ölmüş, yerine oğlu Meyci Tenno (1866-1912) geçmişti. Meyci tarihin tanıdığı en büyük devlet adamlarından biri oldu. Ülkeyi anarşiden kurtarmak için hemen harekete geçti. Şogunluk yanlılarını ezdi. 1868 yılı, Meyci'nin aydınlık iktidar döneminin başlangıcıdır. Şogun isyanı sona ermişti, şogunluk rejiminin yıkıntıları üzerine otokratik imparatorluğun temeli atılıyordu.

Klanlar meclisi hâlâ yabancı düşmanlığını sürdürüyordu, fakat Japonya artık, güçlü dünya devletleri safına

girme kararındaydı. Geçmişe bağlı kalmış derebeylik Japonya'sının merkeziyetçi bir devlete geçişiyle başlayan devrim, Batılılaşma uygulamasıyla bütünleniyordu. Hedefi, Avrupa'ya güçlü bir rakip olabilmek için Avrupalılaşmak, ama her zaman Japon kalmaktı.

Mikado devrimleri gerçekleştirmek için en yetenekli kişileri seçti. Bu dizi siyasi ve sosyal reform yaptı. Derebeylik kaldırıldı. Toprak köylüye dağıtıldı. İsyanlar 1878'e kadar sürdü. Yeni otokrat iktidar, radikallere karşı çıkarak tutucuları ve bir anayasa yaparak liberalleri kendi safına almayı başardı.

Ülke, iktisadi alanda da reformlarıyla gelişme yoluna girmişti; elektrik ve demiryolu, ticaret filosu, fabrikalar, özellikle dokuma sanayi ülkeyi zenginleştiren teknik atılımlardı. Kara ve deniz ordusu Alman örneğine göre yeniden düzenlendi.

AMERİKA'YA GÖÇ DALGALARI

Avrupa ülkelerinden pekçok kişi, Columbus'un ardından Atlantik Okyanusu'nu aşarak Amerika'yı keşfe gelmişti. Ticaret merkezleri ve koloniler kurdular. Bu insan akını nedeniyle, Amerikan yerlileri büyük acılar yaşadı. Baskı, savaş ve antlaşmalar sonucunda, ülke toprakları, Kızılderililer'den Avrupalılara, ardından da Amerikalıların eline geçti. Yeni gelenler batıya ilerledikçe, yerliler sürekli onlara yer açtılar. XIX. yüzyılda hükümet, Yerli "sorunu"nu çözmek için bir yol buldu. Kabileler, belli bölgelerde ve "rezervasyon" adı verilen topraklarda yaşamaya zorlanacaktı. Bazı kabileler, yaşadıkları toprakları vermemek için mücadele etti. Çünkü rezervasyon bölgesindeki topraklar verimli değildi ve yerliler hükümet desteğine bağımlı olmak zorunda kalacaktı. Yoksulluk ve işsizlik, Amerikan Yerlileri için bugün hâlâ süregelen bir sorundur.

Toprak savaşlarının yanı sıra Amerikan Yerlileri, Eski Kıta'dan taşınan hastalıklarla da yüz yüze geldiler.

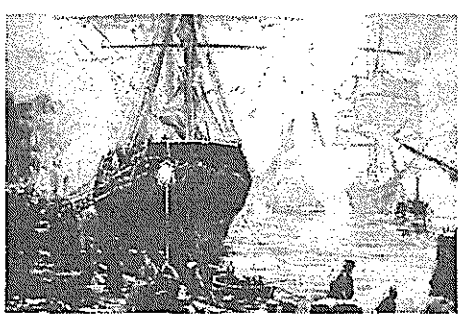

New York'a gelen göçmenleri tasvir eden bir tablo

Bu hastalıklara karşı bağışıklıkları bulunmadığı için ağır kayıplar verdiler. 1920 yılında sayıları 350.000'e kadar düştü. Bazı kabileler tümüyle yok oldu. 1804-1806 yılları arasında Meriwether Lewis ile Willaim Clark'a, Amerika'nın kuzeybatısındaki vahşi toprakların keşfinde yardım eden Kuzey Dakota'daki Mandan Kabilesi de bunlardan biriydi. Diğer kabileler kültürlerinin önemli bölümünü ve dillerini yitirdi. Yine de Amerikan Yerlileri, uyum sağlama yeteneğine sahip olduklarını kanıtladılar. Bugün sayıları 3 milyonu bulmuştur. (Toplam ABD nüfusunun % 0.9'u ve şu anda, bu sayının sadece 3'te biri rezervasyonlarda yaşamaktadır.)

Amerika Birleşik Devletleri topraklarına ilk yerleşenler arasında en kalabalık etnik grup İngilizlerdi. Böylece hâkim dil İngilizce oldu. Ama diğer ulus dilleri de İngilizce'yi takip etti. Kolonilerde, devrimi savunan kesimin önde gelenlerinden olan İngiliz asıllı Thomas Paine 1776'da şöyle yazmıştı: "Amerika'nın anayurdu Avrupa'dır, İngiltere değil". Bu sözler, sadece Büyük Britanya'dan gelen grupları değil, İspanya, Portekiz, Fransa, Hollanda, Almanya ve İsveç göçmenlerini de tanımlıyordu. Bununla birlikte 1780 yılında her 4 Amerikalı'dan 3'ü ya İngiliz'di ya da İrlanda kökenliydi.

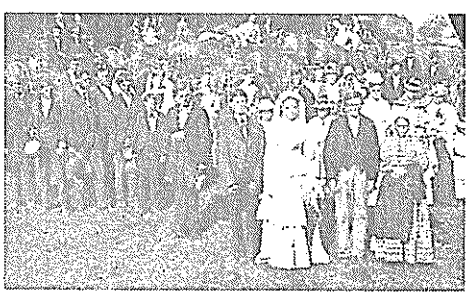

Amerika'ya gelen göçmenler, 1875

Amerika'ya yeni bir hayat kurmaya çalışan göçmenler.

ABD'ye ilk büyük göçmen dalgası 1840 ile 1860 yılları arasında geldi. Avrupa genelinde yaşanan açlık, kıtlık, nüfus artışı ve siyasi huzursuzluk yüzünden her yıl yaklaşık 5 milyon kişi anayurdunu terk etmek zorunda kalıyordu. İrlanda'da, zararlı bir küf mantarı yüzünden bütün patates mahsulü yok olmuştu. 750.000 kişi açlıktan ölmüştü. Sağ kalanların çoğu göç etti. Sadece 1847'de, bir yıl içinde İrlanda'dan Birleşik Devletler'e göç eden kişi sayısı 118.120'ye ulaşmıştı. Bugün Amerika'da, 39 milyon İrlanda kökenli nüfus bulunmaktadır.

Alman Konfederasyonu'nu 1848-49 Devrim'i başarısızlığa uğrayınca halkın çoğu göç etti. Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında federal hükümet, ordu birliklerindeki subay açığını kapatmak için Avrupa'dan, özellikle de Almanya'dan göçü destekliyordu. Orduda görev almalarının karşılığında, bu kişilere toprak veriliyordu. 1865 yılında Birlik Ordusu'ndaki askerlerin 5'te biri savaş göçmeniydi. Bugünkü Amerikalı'ların %22'si Alman kökenlidir.

Yahudiler, 1880 yılından başlayarak büyük gruplar halinde Birleşik Devletler'e gelmeye başladılar. Bunu izleyen 45 yıl içinde, Birleşik Devletler'e 2 milyon Yahudi geldi. Bugün, Yahudi asıllı Amerikan nüfusu 6 milyondan fazladır.

XIX. yüzyılın sonlarındaki yoğun insan akını yüzünden hükümet, New York Limanı'ndaki Ellis Adası'nda özel bir 'kabul limanı' devreye soktu. Limanın açıldığı 1892 ile kapatıldığı 1954 yılları arasında Ellis Adası, 12 milyon kişi için giriş kapısı oldu. Bugün, Özgürlük Heykeli'nin bir parçası olarak kabul edilmekte ve Ulusal Anıt olarak korunmaktadır.

Fransa'nın 1886'da ABD halkına armağan ettiği Özgürlük Heykeli; New York Limanı'nda, Ellis yakınındaki bir ada üzerinde yükselmektedir. Çoğu göçmen, yeni anayurduna vardığında ilk olarak onu görür.

Kuzey Amerika'ya gelen göçmen akınının arasında gönülsüz bir grup vardı. Bunlar, 1619 ile 1808 yılları arasında köle olarak getirilen Afrikalılardı. Köle getirmek 1808 yılında yasaklandı. Ama özellikle tarlada yoğun iş gücü gerektiren zirai bölgelerde, yani Güney'de köle sahibi olma geleneği devam etti.

Köleliğe son verme süreci 1861 Nisan'ında Kuzey'in özgür eyaletleriyle, köleliği sürdüren ve Birlik'ten ayrılan 11 Güney Eyaleti arasında iç savaş patlak verdiğinde başladı. 1 Ocak, 1863'te savaşın ortalarına doğru, Başkan Abraham Lincoln, Köleliği Kaldırma Yasası'nı yayınladı. Birlik'ten ayrılan eyaletlerde de köleliği sona erdirdi. Anayasa'nın 13. maddesinin kabulüyle kölelik, 1865 yılında tüm ülkede kaldırılmış oldu.

Köleliğin sona ermesinden sonra bile Amerikan zencileri, ırk ayrımına ve eğitimde eşitsizliğe maruz kaldılar. Bunun üzerine siyah ırk, kendine yeni fırsatlar oluşturabilmek için iç göçü başlattı. Güney'deki kırsal bölgelerden Kuzey'deki şehirlere geldiler. Ama şehirdeki zencilerin çoğu iş bulamadı. Yasalar ve adetler gereği beyazlardan ayrı bölgelerde, "Geto" adı verilen bakımsız kenar mahallelerde yaşamak zorunda kaldılar.

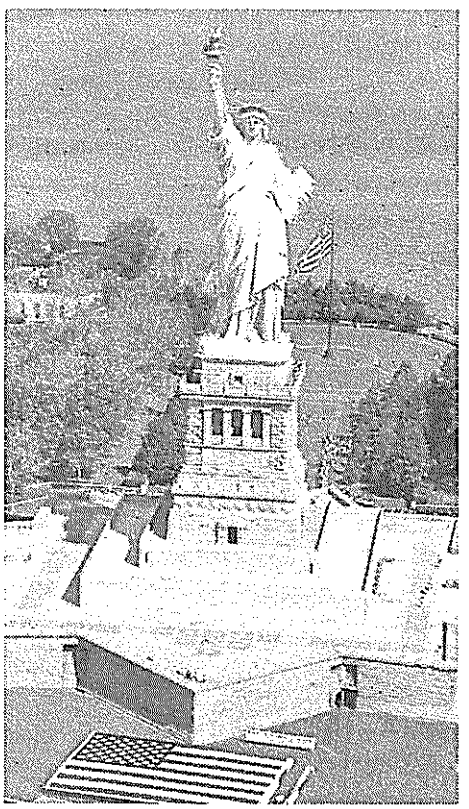

Amerika'ya göç eden 12 milyon kişinin giriş yaptığı ve 'kabul limanı' olarak bilinen Ellis Adasında bugün Özgürlük Heykeli yer almaktadır.

XIX. YÜZYILDA BİLİMSEL GELİŞMELER

XIX. yüzyılın önde gelen özelliklerinden birisi bilimle teknolojinin yakınlaşmaya başlamasıdır. Özellikle bu yüzyılın ikinci yarısından sonra bilimsel bilgi birikimi, gündelik ihtiyaçların karşılanması maksadıyla teknolojinin hizmetine verilmiş ve teknolojideki gelişmeler yerleşik yaşam biçimlerini değiştirmeye başlamıştı. Örneğin kuramsal elektrik araştırmalarından elde edilen sonuçlar, hemen elektrik dinamosu ve motoruna, telgrafa, telefona ve diğer cihazlara dönüştürülmüş, bunların yaygınlaşmasıyla dünya yeni bir çehre kazanmaya başlamıştı.

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi üretime yönelik araştırma laboratuarlarının kurulmasıydı. Bu laboratuarlarda geliştirilen ürünler bunlara bağlı olan fabrikalarda seri olarak üretilmiş ve satışa sunulmuştu. Özellikle ABD'deki sanayi atılımında gerek devlet gerekse özel teşebbüs eliyle kurulan dev araştırma laboratuarları etkin rol oynamışlardı.

Bu yüzyılda çeşitli alanlarda elde edilen bulgulara dayanarak büyük çaplı bilimsel kuramlar doğdu. Fizikteki termodinamik ve elektromagnetik kuramları ile biyolojideki evrim kuramı bir alanın sınırlarını aşmış ve birçok uzmanlık sahasında tartışılır hale gelmişti.

Dönemin en önemli özelliklerinden bir diğeri de neredeyse Rönesans'tan beri beslenen bilim sevgisinin bu dönemde had safhaya ulaşmasıydı. İnsanlar birbiri ardına gelen bilimsel ve

Kuduz aşısını bulan Louis Pasteur

teknolojik gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiş, bilime büyük bir tutku ile bağlanmış ve bilimin her sorunun çaresini bulacağına inanmışlardı.

Matematiğin altın çağı olarak nitelendirilen XIX. yüzyıl boyunca bu bilimde bir çok yeni alan ortaya çıkardı. Bunlar arasında sayılar teorisi, grup teorisi genel fonksiyonlar teorisi sayılabilir. Sentetik ve analitik metotlar yeni bir geometri oluşmuş, bu metotların fizik problemlerine uygulanması fizik biliminde muazzam gelişmelere yol açmıştı.

1850'lerden sonra astronomide fotoğraf plağının kullanıma girmesiyle gök cisimlerinin fotoğraflarının alınması mümkün oldu. Bu teknikle gözün göremeyeceği pekçok gök resmi görülebildi. 1932'de ilk radyo teleskoplar kullanılmaya başlandı.

Thomas Seebeck volta pilinde ortaya çıkan potansiyel farkın sadece metallerin cinsine bağlı olmadığını sıcaklığa da bağlı olduğunu keşfetti. Aynı yıllarda James P. Joule iletkenden geçen akımın ortaya çıkarttığı ısıyla ilgilendi ve bu ısının, iletkenin direncine, iletkenden geçen akımın geçiş süresine bağlı ve bunlara doğru orantılı bulunduğu gördü. Bu çalışmalardan sonra elektrikle kimya arasındaki ilişki saptandı ve elektrokimya adlı yeni bir bilim dalı ortaya çıktı. XIX. yüzyılın ortalarında elektronun keşfi elektrik alanında önemli gelişmeleri sağladı

Dalton'ın notasyonu atom ağırlığı anlayışının şekillenmesi ve nihayet Mendelyev'in periyodik sınıflandırması ile günümüzdekine en yakın hale

Thomas Seebeck

geldi. Daha sonra bulunan elementlerin Mendelyev'in periyodikler şemasında boş bırakılan basamaklarla uygunluk gösterdiği görüldü.

XIX. yüzyılın ortalarında atomun yapısıyla ilgili çalışmalar yoğunluk kazandı. Alman fizikçisi Johann Hittorf içinde seyrek gaz bulunan bir cam borudan elektrik akımı geçirmeyi düşündü. Aynı yıllarda William Crookes bu fikri denedi ve elektrotlardan birinin ışınlar çıktığını tespit etti. Birkaç yıl sonra Jean Perin bu ışınların negatif yüklü olduklarını buldu. Bunlara elektron adı verdi. 1896 yılında Henri Becquerel tesadüf sonucu çekmeceye attığı uranyumun fotoğraf plağını kararttığını fark etti ve ilk radyoaktiflik belirtilerini gözlemledi. 1910 yılında Lord Ernest Rutterford protonu keşfetti.1932'de Sir James Chadwick bunun

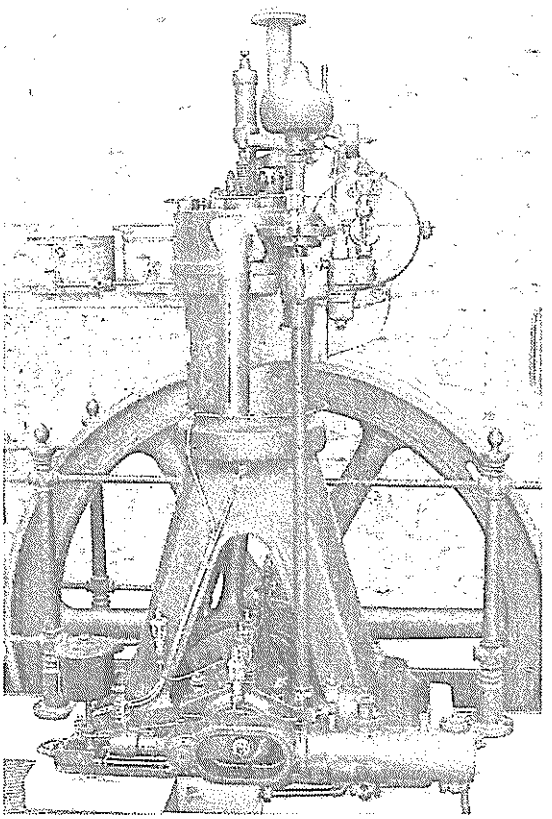

Rudolf Diesel'in yaptığı tek silindirli sabit dizel motoru, 1906 yapımı

nötr taneciklerden oluşan bir demet olduğunu açıkladı. Buna nötron adı verildi. Yakın zamana kadar bilim adamları temel parçacıkların proton, elektron, nötrondan ibaret olduğunu sanıyorlardı. Yapılan deneylerle bu parçacıkların daha küçük parçacıklardan oluştukları anlaşıldı. 1932 yılında Rutherford'un öğrencilerinden biri John Cockroft, E.T.S. Wolton ile proton ışınlarıyla nükleer trans mutasyonlar oluşturdu ve çekirdeği delmeyi başardı. Onun çalışmaları nükleer fiziğin modern çağının başlangıcını gösteriyordu.

1841 yılında Alman bilim adamı J. Robert Mayer yaptığı bir deneyde havan sıkıştırılması ile sıcaklığın meydana geldiğini gösterdi. Enerjinin korunum ilkesi enerjinin yoktan var edilemeyeceğinin ve yok edilemeyeceğinin ifadesidir. Enerji ancak bir biçimden başka bir biçime dönüşebilir. Bu ilke daha sonra termo dinamiğin birinci yasası oldu.

Tıp alanında hastalık etkenlerinin belirlenmesi onlardan nasıl korunmak gerektiği gündeme getirildi. Bağışıklık ve koruyucu hekimlik konusundaki çalışmalar yoğunlaştı. Pasteur kuduz aşısını ve mikrobunu bulmakla önemli bir katkı yaptı. Bu yüzyılda anatomi konusundaki çalışmalar sinir sistemi üzerinde yoğunlaştı. XIX. yüzyılda ilaç bilimi adına da önemli çalışmalar yapıldı. Daha önce kullanılan bitkisel ve kimyasal ilaçlar yerini organik ve inorganik kökenli terkiplere bıraktı.

Teknoloji alanında da önemli yol kat edildi. Hava gazı, gaz yağı motoru, dizel motoru ve benzin gibi içten yanmalı motorların motosiklet ve otomobillerin icadı gerçekleşti. 1805'te x ışınlarının bulunmasıyla başlayan bir dizi buluş nükleer çağın kapısını açtı. 1938'de atom çekirdeğinin parçalanması sonucunda açığa çıkan muazzam enerjinin kullanım şekilleri bilim adamlarının topluma karşı sorumluluğu konusunu gündeme getirdi.

SANATTA DEVRİM YILLARI

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında Batılıların, doğrunun ve güzelin arkasında koşan özlemlerinin sanat alanında kazandığı başarılarla birlikte, düşünce alanındaki başarıları da, başka ülkelerde görülen başarıların boy ölçüşemeyeceği bir derinliğe, güce ve birikime ulaşmıştı.

1789-1914 yılları arasında Batı dünyasında görülen kültürel etkinliklerin çapı ve çeşitliliği, bunların kısaca özetlenmelerini son derece güçleştirecek durumdaydı. Bu yargı, XVIII. yüzyılın erken dönemlerinin romantik yazarlarının insanın iç dünyasını dile getirme yeteneklerinin ve özgünlüklerinin ayrıca ödüllendirilmeyi hak ettikleri sanat ve edebiyat alanları için özellikle doğrudur. Avrupa'nın her ulusunun ve bölgesinin birbirinin aynı olmayan tarihsel geçmişine karşı duyulan ilgi, çağın ulusçu akımlarını, çağın ulusçu akımları da bu ilgiyi besledi. Ulusal farklılıklara gittikçe daha çok önem verilmesi, Batı edebiyatının çeşitli edebiyat okullarına ayrılmasına yol açtı. Daha çok Paris'te yaşayan bir avuç sanatçı, resim sanatını örgütleyen ilke olan perspektifi önce eğip büktü, sonra da tümüyle bir kıyıya attı.

Kübizmin öncüsü ressam Pablo Picasso

Perspektif yerine Pablo Picasso (1881-1973) Georges Braque (1881-1963) ve öteki ressamlar, gözlemlenen gerçekliği, ya hiç anımsatmayan ya da şöyle böyle anımsatan biçimlerin yanı sıra, görünen şeylerin bütününden kopardıkları parçaları bir biçim yapmak ve bir ruh durumunu belirtmek için kullandılar. Bunların yanı sıra, resmin sanat amacının dışında ya da ötesinde bir şeyi anlatmak yolunda kullanılmasına karşı çıktılar.

Dile bağlı olduğu için edebiyat, resim kadar uluslararası niteliğe sahip değildi ve geleneksel biçimlere karşı çıkarken resim kadar radikal olamadı. Bununla birlikte Rusya'da, eski Rus Ortodoks kültür gelenekleriyle yeni

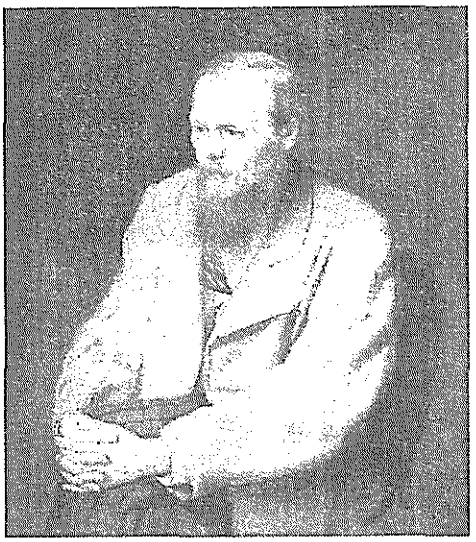

Fyodor Dostoyevski. Vasily Perov tarafından 1872'de çizilen portresi

modə Batılı düşünce ve duyarlılık biçimleri arasındaki sürtüşme, Fyodor Dostoyevsky (ölümü, 1881) Lev Tolstoy (ölümü, 1910) ve Anton Çehov (ölümü, 1904) gibi duyarlı yazarların, her biri kendine göre yeni bir ahlak evreni oluşturmalarına yol açtı.

XIX. yüzyıl Rus edebiyatının bu özelliği, en iyi ürünlerinin, benzeri sorunlarla karşı karşıya kalan XX. yüzyılın birçok okuyucusundan özel bir ilgi görmesine yol açtı. Bununla birlikte Rusya dışında, Batılı ulusların edebiyatları, temelleri Rönesans çağında atılmış çizgiler üzerinde eski, denenmiş düşünce ve duyarlılık biçimleri içinde gelişmelerini sürdürdü.

Batı edebiyatlarının bir dereceye kadar tutucu niteliğine karşılık, Sanayi Devrimi'nin günlük yaşamda yol açtığı köklü çalkantılarla ve demokratik devrimin gelişmesinin onayladığı siyasal ve toplumsal yapıdaki değişikliklerle birlikte, bilimde, düşüncede ve sanatta görülen yenilikler derin ve kapsamlı değişikliklerdi.

Batı Etkisindeki Türk Edebiyatı

XIX. yüzyıl, Türklerin yeni bir uygarlıkla tanıştığı yüzyıldı. XVIII. yüzyılda aydınlanma dönemini yaşayan, nihayet XIX. yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştiren Batı ülkelerinin bilim ve teknolojideki gelişmelerine paralel, Türk ülkesinde bilimsel gelişmelerin yaşanmaması; sosyal, siyasal ve ekonomik krizlerin artması aydınların telaşa düşmesine neden oldu. Gerileme ve bozulma karşısında çıkış ve kurtuluş çareleri arayan yöneticiler, Avrupa'ya öğrenci göndermeye başladılar. Buna ek olarak Avrupa'nın başlıca şehirlerine (Londra, Paris, Viyana vb.) büyükelçiler atandı. Bu büyükelçiler, bulundukları şehirlerde Avrupa insanının hayatını, edebiyatını, siyasetini ve kültürünü yakından gözetleme fırsatını elde ettiler. Ayrıca, anılarını ve gözlemlerini "Sefaretname" adındaki kitaplarda toplarlar. Daha çok Avrupa hayat tarzı, sanatı ve edebiyatının yüceltildiği bu kitaplar aracılığı ile Türk aydınlarında Avrupa hayranlığı kendini göstermeye başladı.

Bu sefer Türk aydınları XIX. yüzyılda da Fransızca ve Almanca yazmaktan kendilerini kurtaramadı. Artık Fransızca konuşmak "ilericilik" kabul edilmekteydi. Fransız hayat tarzını benimse "çağdaşlık" olarak değerlendiriliyordu. Nitekim, XIX. yüzyıldan sonra dil ve edebiyatın çehresi de değişmeye başladı. Batı ülkelerindeki gibi gazeteler yayımlanmaya, makale türünde

Roman yazarı Halide Edip Adıvar ve eşi Adnan Adıvar

yazılar yazılmaya başlandı. Ayrıca, Türk edebiyatı, ilk defa Batılı tarzda "roman", "hikâye", "tiyatro" ile tanıştı. Artık, geleneksel Türk tiyatrosu yerini, Batılı anlamdaki trajedilere, dramlara, müzikli tiyatrolara bıraktı. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren sosyal ve siyasal değişmelere uygun olarak edebi topluluklar görülmeye başladı. Bu dönemin aydınları, şiirde biçim yönünden eski tarzı bırakmamakla birlikte içerik yönünden değişiklikler ortaya koydu. Artık devlet büyükleri ve sanatkârlar değil, özgürlük gibi soyut kavramlar övülmeye başlandı.

1896 yılında ortaya çıkan Servet-i Fünûn topluluğu ise, özellikle şiirde sade ve anlaşılır dilden uzaklaştı. Fakat, Tanzimatçılardan daha başarılı Batı tarzında romanlar yazılmaya başlandı. (Halit Ziya Uşaklıgil: "Aşk-ı Memnu", "Kırık Hayatlar", "Mai ve Siyah"; Mehmet Rauf: "Eylül" gibi.) Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin ise, bu döneme şiir alanında damgasını vurabilmiş iki önemli sanatçıydı. Şiirde "pitoreks" (resim yapma) akımın görülmesi de bu döneme rastlar.

Edebiyatımızın çehresinde çok önemli bir yeri bulunmamakla birlikte, etkileri sonraki dönemlerde daha çok görülen bir grup edebiyatçının oluşturduğu Fecr-i Ati Edebiyatı da Batı etkisindeki Türk Edebiyatı'nın bir alt bölümü olarak değerlendirilir.

Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem'in Selanik'te birlikte çıkardıkları "Genç Kalemler" dergisi ise edebiyatımızda millileşme akımlarını başlattı. Siyasi boyutunu Ziya Gökalp'in, dil ve edebiyat boyutunu ise daha çok Ömer Seyfettin' in temsil ettiği bu hareket, genel Türk Edebiyatı içinde Milli Edebiyat Dönemi olarak kendini gösterdi. Bu harekete, sonraki yıllarda Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi ünlü romancılar da katıldı.

Tevfik Fikret

SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARI VE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Avrupa'yı 1890'lardan itibaren sömürgeciliğe iten faktör tamamen ekonomikti. Endüstrinin gelişmesi ortaya bir takım önemli problemler çıkardı: Endüstri geliştikçe üretim artmış, üretim arttıkça endüstri ülkelerinin kendi nüfusları bu üretimi tüketemez olmuşlardı. Bu üretim fazlasını dağıtacak alanlar aramaya başlamışlardı.

Öte yandan endüstrinin ham madde problemi ortaya çıktı. Avrupa'nın sınırlı ham madde kaynağı karşısında yeni ham madde kaynakları, ham madde sağlayacak topraklar elde etme zorunluluğunu ortaya çıkardı. Sömürgecilik ve himaye siyasetinin, büyük Batılı devletlerin temel siyasi niteliğini kazandığı bu yıllarda Afrika, Madagaskar, Güneydoğu Asya ve Pasifik Adaları, sömürgeci fatihleri özellikle cezbeden topraklar oldu. Tarih bu kadar kısa bir süre içinde bu kadar çok keşif yapıldığına hiç tanık olmamıştı. Afrika'nın içleri, Hint Okyanusu ve Pasifik Adaları, Sibirya içleri ve Orta Asya ve tabii Amundseu tarafından keşfedilen Kuzey Kutbu dünyaya açıldı. Hükümetler bu bakir toprakları değerlendirme hırsına kapıldı.

Keşifler plansız bir şekilde sömürgeciliğe döndü. Ülkeler güçlenmek ya da rakibi alt etmek için işgal edildi. 1873'te başlayan kriz bu politikayı teşvik etti. Batılı büyük devletlerin hepsi güçlerinin yettiği ölçüde sömürgeciliğe yeltendiler. 1878-1885 yılları arasında Batı sömürgeciliği süratle ve zorla uygulandı. İngiltere'de Disraeli'nin ilk girişimleri başarısız olmuş, Bismarck böyle bir siyasete açıkça karşı çıkmış, Fransa ise tereddütte idi. Birkaç yılda durum tersine döndü. Herkes sömürgeciliğe girişti. 1884-1885 Berlin Konferansı büyük devletlerin sömürgeleri paylaşma denemesine sahne oldu.

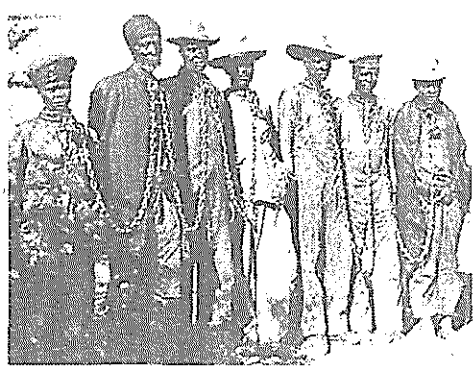

Zincire vurulan Afrikalı yerli halk

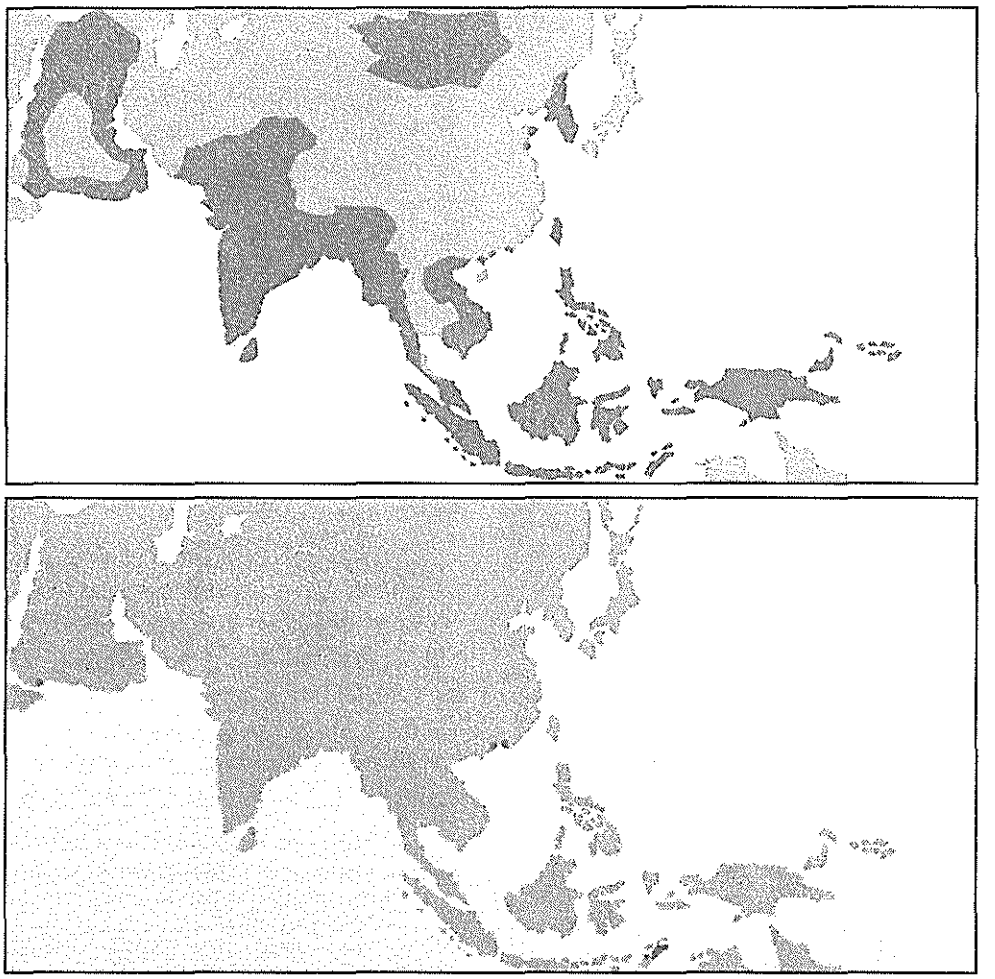

1914'te sömürge konumunda olan ülkeler ve 1964'te bağımsızlığını kazanan topraklar

Fransa'nın Yayılma Politikası

Fransa, 1881'lerde, Başbakan Jules Ferry'nin önderliğinde sömürge siyasetine hız veriyordu. Berlin Kongresi'nde Fransız delegesi, Tunus konusundaki niyetini açıklamış, Bismarck'ın teşviki ile İngiltere de bu projeye karşı çıkmamıştı. Fransa, Osmanlı himayesindeki Tunus Beyliği'ni iki yılda işgal ederek sömürge haline getirdi (1883). Güney Çin'de müdahale ve çatışmalar beklenenden zor oldu.

1885'te Jules Ferry Hükümeti düştü. O sırada Çin'le Tientsin Antlaşması imzalanmış, Fransızların Annam ve Tonkin'de hâkimiyeti kabul edilmişti. Madagaskar 1868'de Fransa ile bir himaye antlaşması imzalamıştı.

Siyah Afrika'da ise belli bir siyaset güdülmedi. Senegal'de kurulan koloni

Fransız sömürgeciler Nijerya'da gezintide

genişledi. Fransızlar Tombuktu ve Orta Nijerya'ya yerleştiler. Fransız Sudanı şimdi üç koloniyle denize açılıyordu: Senegal, Fransız Ginesi ve Fildişi Sahili.

Fransa, sistemli bir Afrika sömürge siyaseti uygulamaksızın, bu kıtada büyük topraklar elde etmişti. Sömürge imparatorluğunun gerçek güvenliği, kolonilerde barışın sağlanması ile mümkündü. Fransa ağır ağır duruma hâkim oldu ve 1880'de Madrit Konferansı, Fransa'nın Fas'taki imtiyazlarını bir kere daha onayladı. Fransız sömürgeciliğinde başarılar, çok az zor kullanılarak elde edildi. Fetihler çağından sonra, Fransa için sömürgelerin yönetimi ve millileştirilmesi sorunları ortaya çıkacaktı.

İngiliz Sömürge Sorunları

XX. yüzyılın sonunda sömürgecilik fikri, iktisadi liberalizmin meydana getirdiği olumsuz ortama rağmen aydınlar arasında taraftar bulmuştu. Bir Hindistan sorunu vardı ve önemi 1876'da parlamento tarafından Kraliçe Victoria'ya verilen Hindistan imparatoriçesi unvanından anlaşılıyordu. Hükümet yarımadayı kaygılı bir denetim altında bulunuyordu. Aydınlar reformları teşvik ettiler. Üniversiteler, milliyetçi hareketin beşiği oldu. İngiliz milliyetçiliğim ve parlamenter kuruluşlarını örnek aldılar.

Milliyetçi hareket önce yasal düzende gelişti. Fakat zamanla reform tasarıları da ilerici ve cesur bir nitelik kazandı. Rus Devrimi ise grevleri ve suikastları kışkırtan yakın bir örnek oldu. 1906'da kongre bağımsızlık kararı aldı. 1914'te şiddet ve tepki durmuştu ama bu duruş, bekleme anlamına geliyordu.

İngiltere 1880'den beri büyük bir Afrika devletiydi. Sömürgeciliği yeni bir yöne çevriliyordu. Batı Afrika'ya yerleştiler. Doğu'da Zanzibar'a girdiler. Yeni bulunan maden yatakları Güney Afrika konusundaki tereddütlere son verdi.

Transvaal'de altın, Kimberley'de elmas vardı. İngiltere'nin hedefi Trans-

Koyu renkli alan 1921'de İngiliz İmparatorluğu'na ait bölgeleri göstermektedir.

vaal'e el koymaktı. Transvaal Cumhuriyeti tehlikeyi hissetmişti. Transvaal'de iç bunalım İngiltere'nin yararına gelişiyordu. Altının keşfi, kalabalık göçleri ülkeye çekmiş, Johannesburg hızla büyümüştü.

İngiliz göçmenlerin sayısı hızla arttı. Bunlar Hollanda asıllı yerli halk Boerler'in imtiyazlarına karşı çıktılar. 1899'da savaş çıktı. Kahramanca savaşan Boerler teslim oldu. 31 Mayıs 1902'de imzalanan Pretoria Barışı Boer savaşını İngiltere'nin zaferi ile sona erdi. Boerler'e İngiliz vatandaşlığı hakkı ile birlikte kişisel hak ve hürriyetler tanındı.

Birinci Uluslararası Sefer Birliği, 1900

Diğer Sömürgeci Devletler

XIX. yüzyıl sonunda eski sömürgeci devletlerin yayılma siyasetlerini sürdürüşü ve bazı yeni sömürgeci güçlerin doğuşu da ilgi çekiciydi. Eski sömürgecilerden Portekiz, bu konudaki emellerini sürdürüyordu. Asya'da ve özellikle Afrika'da geniş sömürgelere sahipti. İspanyol sömürgeciliği ise Küba'nın kaybıyla duraklamış, sonra Afrika'ya yönelmişti, İspanya 1884-1886 arasında Rio de Oro'yu ele geçirmişti.

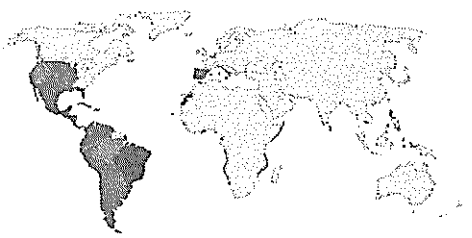

İspanyol ve Portekiz hâkimiyetinde girmiş bölgeler

1911'de, Tanca hariç Fas'ın kuzeyinde himayesini kabul ettirdi.

Sömürgeleri anavatandan kat kat geniş olan Hollanda genişleme siyasetine son vermiş olmakla beraber, sömürge sorunları kamuoyunun ilgisini çekmeye devam ediyordu. Ülke, hâkimiyetindeki bu topraklardan büyük ölçüde yararlanmaktaydı.

Bu arada Rusya, Avrasya sınırlarını aşmaksızın, yayılma siyasetini devam ettiriyordu. Yavaş yavaş bütün Türkistan'ı ele geçirmekteydi.

Bu dönemde, genişleme siyasetinde aynı derecede kararlı yeni güçler de doğdu. Belçika bunlardan biriydi. Kral Leopold II, yeni topraklar elde edilmesi için büyük çaba harcadı, bunları değerlendirecek milli şirketler kurdu.

Almanya'ya gelince, Bismarck'ın bütün gayretlerine rağmen sömürgecilik siyasetinden uzak kalması mümkün olmamıştı. Şansölye iktidardan çekildiğinde, Kamerun, Togo, Marshall takımadaları ele geçirilmişti bile. Wilhelm II'nin hükümdarlığı sırasında yayılma daha da önem kazandı.

İtalya, Habeşistan felaketinden sonra Trablus'u gözüne kestirmişti. Artık

ABD ve Japonya da bu fetihler döneminin kayda değer güçler olduklarını belli etmekteydiler.

Sömürgeciliğin Ekonomik Boyutları

Avrupa'nın sınırlı ham madde kaynağı karşısında yeni ham madde kaynakları, ham madde sağlayacak topraklar elde etme zorunluluğunu sömürgeciliğin ana nedeniydi. Ekonomik gelişme bakımından 1913 yılında Almanya'nın ithalatının % 87'sini ham madde ve yiyecek teşkil ediyordu. Bu nispet Fransa için % 80 ve İngiltere için de % 80'di. Bu ülkelerde görüldüğü gibi gittikçe artan bir ham madde ihtiyacı ortaya çıkmıştı. 1913 yılında Alman ihracatının % 66'sını endüstri mamulleri, Fransız ihracatının % 60'ını ve İngiliz ihracatının % 66'sını teşkil etmişti.

Endüstrinin bu gelişimine paralel olarak milletlerarası ticaret de aynı şekilde genişlemişti. Mesela dünya ticaretinin hacmi 1870 yılında 58 milyar Frank iken, 1913 yılında 200 milyar Franktı. Aynı paralelde olmak üzere, 1800 yılında Avrupa'nın kömür üretimi sadece 15 tondu. 1900 yılında 700 milyon ton, 1913 de 1.2 milyar tondu. 1890 yılında petrol üretimi 10 milyon ton iken 1900 yılında 20 milyon tona, 1910 yılında 44 milyon tona ve 1913 yılında da 52.600.00 tona çıkmıştı. Petrol üretimindeki bu artış sömürgecilik bakımından yeni mücadelelere yol açmıştı.

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başında, sömürgeciliğin en etkili vasıtalarından biri demiryoluydu. Demiryolu, bilhassa Asya ve Afrika'da sömürgeciliğin gelişmesinde en vasıta olmuştu. 1890 yılında dünyadaki demiryollarının uzunluğu 617.000 km., 1913 de % 80 nispetinde artmak suretiyle 1.104.000 km. oldu. 1890-1913 devresinde Asya'da demiryolu artışı % 127, Afrika'da ise bu oran % 270'ti.

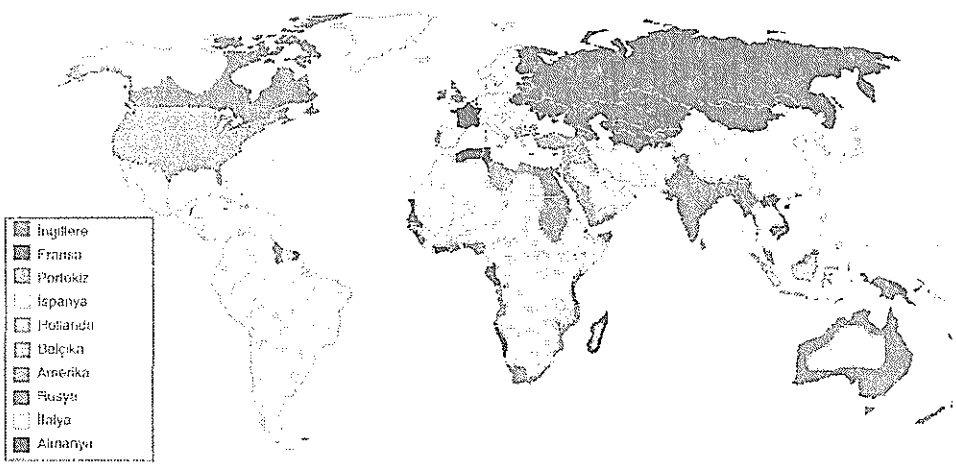

1885 yılında sömürgeci devletler ve dağılımı

AMERİKA KITASI HIZLA GELİŞİYOR

XIX. yüzyılın sonundan itibaren Birleşik Devletler tarihi, ülkenin yaşadığı mucizeli gelişmenin "Amerikanizm'in doğuş ve güçlenişinin ve nihayet, Amerika'nın dünya siyasetinde oynayacağı çok önemli role hazırlanışının hikâyesidir. Seçim ve propaganda bu ülkeye has özellikleriyle günlük siyasi hayatın en etkili ve vazgeçilmez kurumları haline gelmişti.

Güçlü bir örgüte sahip olan cumhuriyetçiler, 1861'den 1913'e kadar hemen bütün başkanlık seçimlerini kazanmışlardı. İş çevrelerinin, büyük sanayi kuruluşlarının ve bankaların desteğine sahiptiler, bunun doğal sonucu olarak, bu çevrelerin çıkarlarına hizmet edeceklerdi.

Ancak Theodore Roosevelt'in temsil ettiği bir ilerici grup sesini duyurmaya başladı.

Demokratlar, zencilere düşman Güneyli beyazların ve büyük şehirlerdeki devrim yanlısı göçmenlerin oylarına sahipti.

İki partinin programları arasındaki fark, her gün biraz daha artıyordu. Demokratlar, mahalli idarelere geniş yetkiler verilmesini isterken Cumhuriyetçi Parti, çok daha merkeziyetçi görünüyordu. 1912 seçimlerinde demokratların adayı Wilson, büyük çoğunlukla başkan seçildi.

Birleşik Devletler de işçi sınıf, Marksist fikirlere yabancı ve uzak kaldı; sosyalist cephe hiçbir seçimde sesini duyurma yeteneği bulamadı. Savaşın başında Birleşik Devletler, federal otoritenin giderek güçlenmesiyle merkeziyetçi bir rejime doğru gelişmiş, sa-

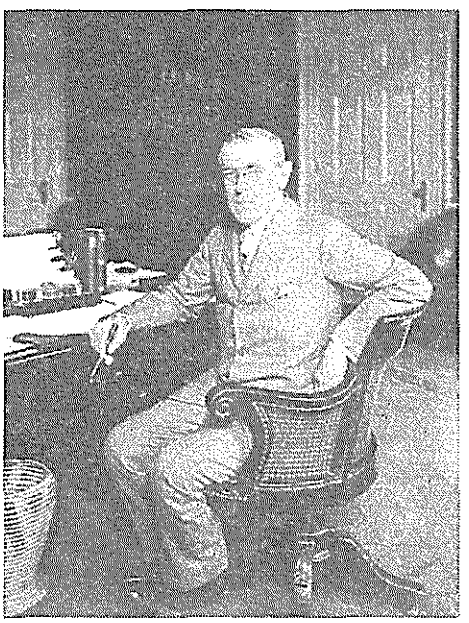

1912 seçimlerinde başkan olan demokratların adayı Woodrow Wilson

vaş yıllarında kadınlara oy hakkı tanıyarak daha da genişleyecek olan yeni ve demokratik bir seçim yasasına kavuşmuştu.

Sanayi Devrimi Ve Üretimin Artması

1870-1917 döneminde ABD nüfusu, özellikle göçlerle, hızla arttı. Sarı ırk düşük ücretle çalışarak işçiler arasında huzursuzluk oluştu. Ama zenci sorunu daha da önemliydi. Birçok eyalet ırkçı yasalar çıkardı. Tutucu beyazlar zencilerin eğitim ve iş imkânlarıyla topluma katılmasının topluma zarar vereceğine inanıyorlardı. Bu yüzden, zencilerin eğitim ve öğretimini sağlamak amacıyla yapılan bütün girişimler başarısızlığa uğradı. Zenciler hızlı nüfus artışlarıyla da suçlanıyorlardı.

Yeniden kuruluş döneminden sonra, ülkenin coğrafi ve idari görünümü değişti. Göçler hızlandıkça yeni devletler kuruldu. Önceleri Doğu'da, Pasifik kıyısında yoğunlaşan nüfus, bağımsızlıktan bu yana, Batı'ya doğru yayılıyordu. Demokrasi yerleşiyor, güçleniyor, büyük şehirler kuruluyordu.

Güney hızla kalkınırken, ABD tarımı, hayvancılık ve pekçok maden ve sanayide öne geçti.

Sanayi, birkaç yılda, Avrupa'nın tanımadığı, görmediği dev boyutlar kazandı. 40 yıl gibi kısa bir dönemde ülkenin görünümü değişti. Bu süre içinde, küçük ilkel şirketler, ülke çapında büyük tröstler halinde birleşmişti.

Seri imalat, standartlaşma ve Taylorcu'luk Amerikan vatandaşının öz hayatının parçalarıydı artık. İç ticaret büyük bir hızla gelişmiş, hayat seviyesi durmadan yükselmiş, dış ticaret ülkenin belli başlı zenginlik kaynaklarından biri olmuştu. 1914'lerde Birleşik Devletler'in Avrupa ile ticaretinde ihracat, ithalatı çoktan aşmıştı. Monroe doktrini ömrünü tamamlamıştı. Şimdi dış dünyaya açılma dönemi başlıyordu.

ABD'de Emperyalizmin Uyanışı

Dış dünyaya açılma, yavaş yavaş hükümetlerin ürkek denemeleriyle başladı ve oluştu. Sonra bütün sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi, sömürgecilik eğilimi ağır bastı. Maddi, manevi birçok sebep genç ülkeyi bu yöne itiyordu.

Birleşik Devletler'in yayılma siyasetinin uygulama alanı, Orta ve Latin Amerika ve Pasifik kıyıları oldu. Rusya'dan 1867'de Alaska satın alındı. 1899'da iflas etmiş Fransız Panama Kanalı şirketinin bölgedeki hakları satın alındı. 1898'de Mac Kinley'in başkanlığı döneminde Hawai ilhak edildi. Bu, Pasifik'te atılmış ilk adımdı.

Kısa bir süre içinde Amerika'daki küçük ilkel şirketler, ülke çapında büyük tröstler halinde birleşti.

Yüzyılın sonunda, Küba bunalımı, Amerikan sömürgeciliği için önemli bir dönüm noktası oldu. Adada İspanyol yönetimine karşı ayaklanmalar sürüp gidiyordu. 1895'te Madrit hükümeti adaya General Weyler'i göndererek isyanı kanlı bir uygulamayla bastırdı. Birleşik Devletler'in Küba'da vazgeçilmez çıkarları vardı. ABD durumu protesto etti. Maine savaş gemisi yanarak batınca ABD müdahale etti. Kısa süren savaş, takviye alamayan İspanyollar'ın kesin yenilgisiyle sonuçlandı. 1898 barışı ile Küba bağımsız oldu. Porto Riko Amerikalılara verildi ve Filipinler ilhak edildi. ABD artık sömürgeci bir deniz devletiydi.

Roosevelt 1903'te, "Pasifik, Amerika'nın Akdeniz'i olacaktır" diyordu. Nitekim Sama'nın bölümü (1899), Guam Adası (1903) ilhak edildi; Hawai bir Amerikan sömürgesi oldu (1900). Porto Riko Adası 1901'de koloni haline geldi. Küba, himaye altında bir devlet statüsüne girdi, adadaki şekerkamışı üretimi Amerikan şirketlerince paylaşıldı. 1915'te Haiti ve Dominik Cumhuriyeti, Birleşik Devletler himayesine girdi.

1903'te bağımsız bir Panama Devleti kuruldu. Kanal 1914'te trafiğe açılınca ABD'nin deniz gücü hızla gelişti, doğusu ve batısı birleşti.

Birinci Dünya Savaşı'na girmek istemeyen ABD, Almanya'nın Atlantik'e egemen olmasını kabul edemedi. Birleşik Devletler denizlerde hareket serbestliği ve deniz egemenliğinden vazgeçemezdi. Amerika, Birinci Dünya Savaşı'ndan dünyanın en güçlü devleti olarak çıkacaktı.

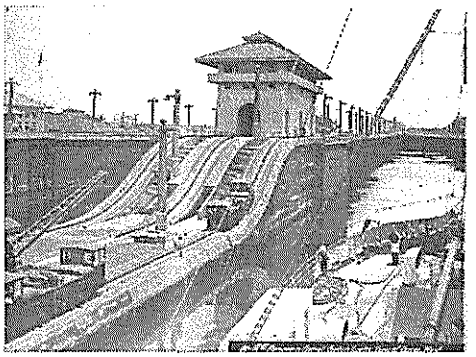

Panama Kanalı'nın 1914'te trafiğe açılmasıyla ABD'nin deniz gücü hızla gelişti.

Latin Amerika'daki Sancılar

Birleşik Devletler'de federal iktidarın çok güçlenmiş olduğu yıllarda, Latin Amerika her bakımdan parçalanmış durumdaydı. Panama Kongresi'nin (1826) uğradığı başarısızlığı, 1831 ve 1838'de Meksika, 1847'de Peru konferanslarının başarısızlığı izlemişti. Bolivar 1830'da öldüğünde ümitsizdi. Böylesine parçalanmış bir ülkede birlik bir kişinin çabasıyla kurulamazdı. Latin Amerika'daki İspanyol kolonileri iki okyanusun kıyılarında, birbirinden kilometrelerce boş araziyle ayrılmış iki bölge olarak kurulmuştu ve şimdi buralarda sınırlarını koruyan bağımsız devletler vardı. Devletlerin hepsi zenci sorununa aynı gözle bakmıyordu. Avrupalı göçlerden uzak kalan Pasifik kıyısı ülkelerinde siyah derili insanlara hürriyet, eşitlik ve mülkiyet hakkı tanınmıştı. Atlantik kıyısı devletleri bu eğilimde görünmüyordu.

Bu çok yönden birbirinden farklı toplumlarda olaylar benzer biçimde gelişiyordu; partiler her yerde aynı çıkarları savunuyordu. Katolik muhafazakârlar her yerde, açıkça kiliseye karşı olan demokrat eğilimli liberallerle

çarpışmak zorunda kalıyorlardı. Toplum çatışmalarında ırk ayrımı, sorunu daha da zorlaştırıyordu; melezler ve yerliler her yerde, büyük şehirlerde, kolonide doğmuş Avrupalıların oluşturduğu soylu sınıfa cephe alıyorlardı.

Bütün Latin Amerika devletleri bireyciliğin sıkıntısını çekiyordu. Halkın coşkusu, çoğu ordu saflarından gelen şefleri, "caudillo"ları ülkenin başına getiriyordu; Caudilocular 1860'lardan itibaren yerini "Başkan iktidarı"na, yani bazı anayasal prensiplere saygı gösteren bir sivil diktatörlüğe bıraktı.

Güney Amerika ülkelerinin iç siyaset tarihi, akışlarıyla birbirine benzerse de varış noktası değişiktir, iç barışın en zor sağlandığı ülkeler tropik Amerika devletleri ve yüksek yayla bölgeleri oldu. Bolivya, Peru, Ekvador, Venezuela, Kolombiya, Meksika kanlı devrimlerle, darbelerle çalkalandı. Şili, Arjantin ve Peru dikkate değer bir gelişim gösteriyordu.

Latin Amerika XX. yüzyıl başında, yüz yıllık bağımsızlığın kazandırdığı tecrübeyle yerleşik bir siyasi düzen yönünde gelişiyor ve her şeye rağmen güçleniyordu.

Avrupalı işçiler, ülkelerin doğal kaynaklarını en iyi biçimde işlediler ve çoğu eski kıtaya ihraç edilen zengin ürünler aldılar: Brezilya'da kahve; Arjantin'de buğday, et, yün; Şili, Meksika ve Bolivya'da çeşitli madenler. Buna karşılık bu memleketler Avrupa'nın mamul maddeleri için açık pazarlar oldu. Yüzyıl başından beri sömürgeciliğe yönelmiş olan ABD'nin Güney Amerika'yı bir açık pazar olarak görmesi doğaldı.

1914'te ABD artık müdahalecilikte karar kılmıştı. Amerikalılar arası ortak çıkarın, Birleşik Devletler'in çıkarı olduğu artık anlaşılmıştı. Ancak Amerika, bu iki yönlü baskı arasında Avrupa ile Birleşik Devletler arasında kendine serbest hareket ve gelişme imkânı arıyordu.

AVRUPA'DA İTTİFAKLAR DÖNEMİ

1870'lerin başından I. Dünya Savaşına kadar olan dönem Fransız İhtilali tesirlerinin geride kaldığı ve Avrupa'da diplomatik münasebetlerin ve bu münasebetler içindeki mücadele ve çatışmaların yoğunluk kazandığı bir dönemdi. Devrenin bu niteliğinde, İtalyan ve Alman milli birliklerinin kurulması, fakat özellikle ve birinci planda Alman İmparatorluğu'nun bir kuvvet olarak sivrilmesi başlıca rolü oynamıştı. Alman İmparatorluğu'nun kurulma-

sından sonra, özellikle İmparatorluk Başbakanı Bismarck'ın izlemiş olduğu diplomasi, Almanya'ya, Bismarck'ın başkanlıktan ayrıldığı yıl olan 1890 yılına kadar, kesin bir diplomatik üstünlük kazandırmış ve bunun neticesi olarak da, Almanya'nın etrafında Üçlü İttifak dediğimiz bir kuvvetler bloku ortaya çıkmıştı. Bismarck, 1870-1871 savaşında Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğratıp 18 Ocak 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kuruluşu ilan edildikten sonra, içeride ve dışarıda olmak üzere iki önemli problemle karşı karşıya kaldı. Birinci mesele, gerçekleştirilmiş olan Alman Milli birliğinin sağlam temellere oturtulması idi. Alman birliği, İtalyan birliğinin aksine, diğer Alman devletlerinin Prusya'ya kendiliğinden katılması ile gerçekleşmiş değildi. Prusya'nın, sırasıyla, Danimarka, Avusturya ve Fransa karşısında kazandığı askeri başarılar Alman devletlerini birliğe katılmak zorunda bırakmıştı. Özellikle Katolik güney devletleri için bu çok daha doğru idi. Yani, güney devletleri birliğe, Fransa'nın desteğinden yoksun kaldıkları için, adeta istemeye istemeye katılmışlardı. Şu halde Alman birliği çok sağlam temellere oturmuyordu. Birliğin temellerinin sağlamlaşması için ancak zamanla güçlenecek bir kaynaşmaya ihtiyaç vardı. Böyle olunca, Bismarck için dışarıda ciddi mesele çıkmamalı ve dıştaki bu barış devresinden yararlanarak, birliğin iç yapısını kuvvetlendirmeliydi. İkinci mesele de Fransa meselesi olmuştu. Bismarck, Fransa'nın Almanya karşısındaki ağır yenilgisini, milli haysiyetine düşkün Fransız milletinin kolay kolay hazmetmeyeceğini ve bu yenilginin intikamını bir an önce almak için ilk fırsatta faaliyete geçeceğini biliyordu. Üstelik yenilginin acısından başka, Almanya Fransa'dan Alsace ve Lorraine gibi iki toprağı da almıştı. Fransızların bu toprak kaybına da uzun süre tahammül etmeleri beklenemezdi.

Bu sebeplerden ötürü, Fransa'nın bir intikam savaşına girişmesi ihtimali Bismarck'ın başlıca endişesi olmuştu. Çünkü, Bismarck biliyordu ki, Fransa'nın Almanya'ya karşı girişeceği bir savaşta, 1870-71'de olduğu gibi, diğer büyük Avrupa devletleri seyirci kalmayacaklar ve bu savaşa bulaşacaklardı. Eğer Almanya Fransa ile yine tek başına kalırsa, o zaman mesele yoktu ve Almanya ikinci bir zaferden de ümitli olabilirdi. Ancak diğer devletlerin de katılacağı bir savaşın sonucu Almanya için zafer olamayabilirdi.

Şu halde, Almanya'nın dış münasebetlerinde barışa sahip olabilmesi

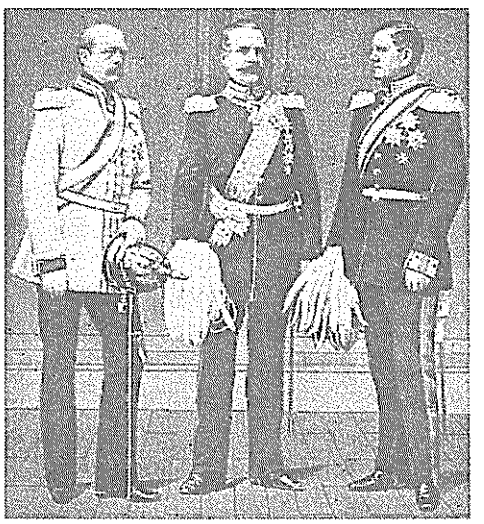

Bismarck (solda), Roon ve Moltke (sağda). Üç lider Prusya'da, 1860

için Fransa'nın bir intikam savaşı açması önlenmeli ve bunun için de Fransa'nın birleşebileceği devletleri Almanya'nın yanına çekmek suretiyle Fransa'yı yalnız bırakmaya çalışmalıydı.

Avusturya Almanya Yaklaşması

Fransa Almanya'ya karşı hangi devletlerle birleşebilirdi? İlk akla gelen, 1866'da Prusya'dan ağır bir darbe yemiş alan Avusturya idi. Avusturya da Almanya'nın kendisine yaklaşma çabalarını cevapsız bırakmadı. Bu durum karşısında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu diplomatik faaliyetlerini Balkanlar'a yöneltti ve topraklarını Balkanlar'da genişletmeye karar verdi. Bu yeni genişleme politikasının iki temel doğrultusu, doğuda Selanik ve Ege Denizi, güneyde de Adriyatik Denizi olmuştu. Fakat Avusturya bu yeni Balkan politikasını şekillendirirken, Rusya'da, Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkanlar dan atmak ve Balkan slavlarını kendi etrafında birleştirmek amacı ile Panislavizm (Slav Birliği) politikasına girişmiş bulunmaktaydı. Böylece, kuzey-güney doğrultusunda Balkanlar'a inmeye çalışan Rusya ile, batı-doğu doğrultusunda Balkanlar'da yayılmaya çalışan Avusturya-Macaristan İmporatorluğu bir çatışma durumuna girmiş oluyorlardı. İkinci olarak, Avusturya-Macaristan'ın Adriyatik Deniz'ine çıkma çabaları, daha sonraları kendisini, 1878'de bağımsızlığını alan Sırbistan ile de bir çatışma içine sokacaktı. Sırbistan da bir slav devletiydi. Böyle olunca, Avusturya-Macaristan'ın Rusya karşısında Almanya'ya dayanması ve Panislavizm karşısında bir Pan-Cermen Bloğu meydana getirmesi zorunlu oldu. Bismarck Avusturya meselesini bu şekilde çözümledi.

Fransa'nın birleşeceği ikinci devlet İtalya olabilirdi. Ancak Bismarck bu nokta üzerinde fazla durmadı. Çünkü, İtalya milli birliğini kurmuştu, ama Almanya gibi güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmamıştı. Bismarck'a göre, Fransa'nın İtalya ile birleşmesi Almanya üzerinde bir ağırlık meydana getiremeyeceği gibi, o günkü şartlar içerisinde böyle bir birleşmenin ihtimali ve hatta imkânı da yoktu. Bu sebepten İtalya'yı Almanya'nın yanına çekmenin bir gereği yoktu. Geriye İngiltere ile Rusya kalıyordu. Rusya'ya gelince: Bismarck, Rusya bakımından gerçekten endişe duydu. Çünkü bir Fransız-Rus birleşmesi Almanya için iyi olmazdı. Zira Fransa ile Rusya, Almanya'ya karşı birleştikleri takdirde, Almanya bu iki kuvvetin arasında sıkışmış olacaktı. Yani bir savaş halinde, Almanya iki cepheli bir savaş karşısında kalacaktı. Böyle bir savaşın sonucu ise Almanya için herhalde pek parlak olmazdı. İşte böyle bir ihtimal, yani Fransa ile Rusya'nın birleşmesi ihtimali Bismarck için korkutucu olmuş ve buna "Bismarck'ın Kâbusu" denilmişti.

Alman Milli Birliğinin Kurulması

Bismarck Alman milli birliğini kurmak için 1866'da Avusturya'yı savaş alanında yenerken, bu Alman devletinin ileride kendisine lazım olacağını görmüş ve ona yenik bir devlet muamelesi yapmamıştı. 1866'dan sonra da Avusturya ile münasebetlerini geliştirmeye önem vermişti. Hele 1871

ve 1872 yıllarında, iki devlet İmparatorlarının karşılıklı ziyaretleri ile bu ilişkiler daha da gelişmişti. Almanya ve Avusturya-Macaristan arasındaki ilişkilerin bu hızlı gelişmesini Rusya endişe ile izlemişti. Çünkü iki devletin münasebetlerinin yakınlaşması, Rusya'nın güneyinde güçlü bir Pan-Cermen blokunun kurulması demekti. Bu bloğun ağırlığına karşı Rusya bir denge formülü bulabilir miydi?

Bu konuda ilk akla gelen, bir Panislav bloğunun kurulması olabilirdi. Fakat o tarihte Balkanlar'ın slav milletleri henüz bağımsızlıklarını almamışlardı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında idiler. Böyle olunca Panislav bloğunun kurulması uzun zaman alacak bir mesele oluyordu. İkinci imkân, Rusya'nın Fransa ile bir cephe birliği ve bir blok kurmasıydı ama Rusya bunu göze alamadı.

İngiltere'ye gelince, Rusya'nın İngiltere ile birleşmesi ise büsbütün imkânsızdı. Çünkü bu sırada İngiltere ve Rusya bir çatışma içindeydi. 1854-56 Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya Hazar Denizi'nin kuzeyinden sarkarak Orta Asya'ya doğru genişlemeye başlamıştı ve Orta Asya'daki birçok Türk devletlerini ortadan kaldırarak güneye doğru sarkmaya çalışıyordu. Rusya, Orta Asyadaki Türk devletlerini ele geçirdikten sonra Hindistan'ın komşusu olan Afganistan'a sızmaya çalışıyordu. Öte yandan, Kafkasları ele geçiren Rusya, İran'a girmek için çaba harcıyordu. Gerek Afganistan, gerekse İran, Hindistan'a bitişik topraklardı ve Rusya'nın buralardaki faaliyetleri İngiltere'yi korkutuyordu. Bu sebepten İngiltere ile Rusya arasında bir çatışma başlamıştı ve İngiliz Rus münasebetleri iyi değildi.

Alman, Avusturya-Macaristan Ve Rus İttifakı

Görüldüğü gibi, Rusya tam bir yalnızlık içindeydi. Bu durum karşısında çıkar yolu Pan-Cermen bloğu ile yakın münasebetler kurmak suretiyle, bu bloğun kendisi üzerindeki ağırlığını bertaraf etmekte gördü. Bu ise Bismarck'ın aradığı şeydi. Onun içindir ki, 1872 Eylül'ünde Alman, Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorları bir araya gelerek bir toplantı yaptılar. Buna 1'inci Üç İmparatorlar Ligi diyoruz. Bu toplantıda yazılı bir anlaşma imzalanmamıştı. Anlaşma sözlü olmuştu. Bu sözlü anlaşmanın esasını da üç devletin Avrupa'da ortak politika izleme kararları teşkil ediyordu. Yani Almanya, Rusya'yı politikasına çekmiş oluyordu. Avrupa'nın bu üç büyük devleti arasındaki yakın münasebetler ve ortak politika dolayısıyla da Fransa yapayalnız kalıyordu. Yalnız bu ittifak uzun ömürlü olmamıştır. Bismarck politikasının zayıf tarafı şuydu ki, Almanya, şimdi Balkanlar'da karşılıklı bir mücadele içine girmiş olan iki devleti ortak bir kombinezon içinde tutmaya çalışmaktaydı. Nitekim kısa bir süre sonra, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının gelişmeleri içinde, Avusturya ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarını paylaşma konusunda anlaşamadılar ve iki devletin ilişkileri bozuldu. Bu da ittifakın bozulması ve dağılması demekti.

1879 Almanya-Avusturya İttifakı

Avusturya ve Rusya'nın Balkanlar mücadelesi dolayısıyla bu iki devleti ortak bir anlaşma kombinasyonu içinde tutmanın güçlüğünü Bismarck da görmüştü. Bu iki devleti bir ortaklık içinde tutamayınca da, ikisinden birini tercih etmek zorunda kaldı ve tercihini Avusturya için yaptı. 1879 ittifakı ile Almanya tercihini Avusturya için yapmakla birlikte, Rusya'yı da büsbütün gözden çıkarmış değildi. Bismarck Rusya'yı da kendi yanından ayırmak istemiyordu. Bir bakıma, 1879 ittifakını, Rusya'yı kendi yanına çekmek için bir vasıta olarak kullanmak istiyordu. Nitekim, gizli olan bu ittifakı, münasip bir biçimde, Rusya'ya duyurdu. Rusya, bir Alman-Avusturya ittifakından çok telaşlandı. Çünkü Pan-Cermen bloğu sadece siyasal münasebetler alanında kalmayıp şimdi bir de askeri ittifak haline geliyordu. Onun için, Rusya'nın başvurması üzerine 1881 Haziran'ında üç devlet arasında II'nci Üç İmparatorlar Ligi anlaşması yapıldı. Bu ortak politikanın temel ilkesi de yine Avrupa'da barışın korunmasıydı. Bu ise Fransa'nın bir intikam savaşına gitme hevesine karşı bir uyarma idi.

II'nci Üç İmparatorlar Ligi de fazla yaşamadı. Balkanlar mücadelesi Avusturya ile Rusya'nın münasebetlerini yine bozdu. 1878 Berlin Anlaşması ile Osmanlı devletinin muhtar bir eyaleti haline getirilen Bulgaristan'da 1885-86'da bazı olayların çıkması ve Avusturya ile Rusya'dan herbirinin Bulgaristan'ı kendi kontrolleri altına almak istemeleri, bu iki devleti yine bir çatışma durumuna soktu ve II'inci Üç İmparatorlar Ligi de dağıldı.

İttifakın Dağılması ve 1887 Rus-Alman Anlaşması

1882 yılında Almanya, Avusturya ve İtalya arasında Üçlü İttifakın imzası, Bismarck politikasını en yüksek noktasına çıkarıyor ve Avrupa'da Almanya'nın tartışmasız üstünlüğünü kuruyordu.

Almanya'nın 1882 Üçlü İttifak ile Avrupa'da kurmuş olduğu kesin üstünlük 1885-86 Bulgaristan olaylarında Avusturya ile Rusya'nın çatışması ve dolayısıyla II'nci Üçlü İmparatorlar Liginin dağılmasıyla zayıflamış bulunuyordu. Zira Bismarck Rusya'yı bir kere daha elden kaçırmıştı. Bu sebeple Bismarck durumu yine düzeltmek istedi. Yalnız şuna artık kesin kanaat getirdi ki, üçlü bir kombinezon içinde Avusturya ile Rusya'yı bir arada tutmak mümkün değildi. O halde işin çıkar yolu, bu iki devleti ikili anlaşmalarla kendisine bağlamaktı. 1879 ittifakı ile Avusturya'yı kendisine bağlamıştı. Bu sebeple 1887 Haziran'ında Rusya ile ikili bir anlaşma yaptı ve 1887 Rus-Alman anlaşması ile politikasını Rusya'ya tekrar kabul ettirdi. Bu anlaşma ile Bismarck Rusya'yı Almanya'nın yanına çekebilmek için Osmanlı İmparatorluğu'nu feda etmiş ve Rusya'nın Boğazları ele geçirmesini kabul etmişti.

1887 Alman-Rus anlaşması, Avrupa'daki milletlerarası münasebetlerde ve kuvvet dengesi münasebetlerinde Almanya'nın üstünlüğünü devam ettiren son anlaşma olmuştur. 1890 yılından itibaren gelişmeler başka bir dönüş almaya başlayacak ve Almanya'nın üstünlüğü sona ererek, Üçlü İttifak karşısında yeni bir denge bloğu

kurulacaktı.

Almanya'ya Karşı Fransa ve Rusya İttifakı

1890'da Bismarck'ın başbakanlıktan ayrılması, Alman dış politikasının temel yapısında de büyük değişiklikler meydana getirdi. Bu da Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğünün sona ermesi ve bir denge durumunun ortaya çıkması neticesini verdi.

Bismarck'ın ayrılması ile dış politikanın sevk ve idaresi II'nci Wilhelm'in eline geçti. Ancak II'nci Wilhelm, benimsediği dış politikayı da istediği gibi tatbik edemedi. Bir defa, 1890 yılında süresi biten 1887 Alman-Rus anlaşmasını, Rusya'nın isteğine rağmen yenilenmedi ve Rusya'nın Almanya'dan koparak Fransa'ya dönmesine sebep oldu. İkinci olarak, Wilhelm'in İngiltere'yi Almanya'nın yanına çekmek için harcadığı çabalar da hiçbir netice vermedi. Üçüncü olarak, II'nci Wilhelm, gayet aktif bir sömürgecilik politikası takip ederek, Almanya'nın hemen bütün dünya yüzeyine yayılmasına sebep oldu ki, bu durum Almanya'nın çok geniş alanlara yayılıp, diğer devletlerle çatışmalar içine girmesine sebep oldu. Kısacası, Alman dış politikası radikal bir değişme geçirdi ve bunun sonunda da Üçlü İtilaf dediğimiz İngiltere, Fransa ve Rusya bloğu, Üçlü İttifak karşısında bir denge unsuru olarak ortaya çıktı.

II'nci Wilhelm'in Rusya'ya önem vermeyip onu boşaması, Rusya'yı tekrar bir yalnızlığın içine itmiş olmaktaydı. 1890 yılı geldiğinde Fransa 1870-71 yenilgisinin ezikliğini ve izlerini artık çok geride bırakmıştı. Ve Fransa, yıllardan beri Rusya ile bir ittifakın özlemi içinde idi. Çünkü Almanya'ya karşı bir intikam duygusu, Fransa'nın kafasından hiçbir zaman çıkmamıştı. Rusya'nın yalnız kalması ve bir denge bulması zorunluluğu üzerine Fransa Rusya'ya yanaştı ve Bismarck'ın işbaşından ayrılmasından iki yıl sonra, yani 1892 yılında Fransız ve Rus genelkurmayları arasında, bir Alman saldırısına karşı askeri bir işbirliği anlaşması imzalandı. Fransa birinci adımı atmıştı ama asıl istediği hükümetler arasında resmi bir ittifaktı. Neticede buna da muvaffak oldu ve 1894 tarihinde, Fransa ve Rusya arasında Almanya'ya karşı resmi ve askeri bir ittifak antlaşması

II'inci Wilhelm aktif bir sömürgecilik politikası takip ederek, Almanya'nın hemen bütün dünya yüzeyine yayılmasını sağladı.

imzalandı.

1904 İngiliz-Fransız Anlaşması

Üçlü İtilafın ikinci halkasını, İngiltere ve Fransa arasında 1904 yılında sömürgeler konusunda imzalanmış olan anlaşma meydana getirmişti. Böylece yıllardan beri devam eden İngiliz-Fransız mücadele ve çatışmaları sona eriyor ve iki devlet arasında çok sıkı ve yakın münasebetler devresi başlıyordu. Bu anlaşma ile Fransa Mısır'ı tamamen İngiltere'ye bırakıyor ve buna karşılık İngiltere de Fransa'nın Fas'ı ele geçirmesini kabul ediyordu.

İngiliz-Fransız münasebetlerinin 1904 anlaşması ile düzelmesi, Üçlü İtilaf'ın ikinci halkasını meydana getirmişti. Çünkü bundan sonra bu iki devlet arasındaki münasebetler artan bir gelişme ve yakınlaşma gösterecekti.

Üçlü İtilaf'ın üçüncü halkasını meydana getiren 1907 İngiliz-Rus anlaşması da, 1904 İngiliz-Fransız anlaşması gibi iki devletin sömürgelerde cereyan eden çatışmalarını sona erdiren ve bu suretle iki devlet arasında yakın münasebetlerin kurulmasını sağlayan bir anlaşmaydı.

1907 İngiliz-Rus anlaşması üç toprağı konu alıyordu. İran, Afganistan ve Tibet. Anlaşmaya göre İran üç bölgeye ayrılıyor, Kuzey İran Rus nüfuz bölgesi, Hindistan'a bitişik olan güney İran İngiliz nüfuz bölgesi oluyor ve orta kısımda bir tampon bölge. Yani buraya ne Rusya, ne de İngiltere sızmaya çalışmayacaktı. Afganistan tüm olarak İngiltere'nin nüfuz alanı oluyordu. Tibet ise, Çin'in bir toprağı olarak kabul ediliyor ve buraya ne Rusya ne de İngiltere girmeye çalışmayacaktı.

Böylece, 1907 anlaşması ile İngiltere Rusya'yı Hindistan'dan bir hayli uzaklaştırmak suretiyle, Hindistan'a Rusya'dan gelecek bir tehlikenin tesirini ortadan kaldırıyordu. 1896'da Fransa ile yaptığı anlaşma ile de Fransa'yı da Hindistan'dan uzaklaştırdığına göre, İngiltere için Hindistan bakımından artık bir korku kalmamıştı. Bu anlaşmadan sonra İngiliz-Rus münasebetleri daha fazla bir yakınlık içine girerek, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, Üçlü İttifak'a karşı bir Üçlü İtilaf bloğu ortaya çıkmış olmaktaydı.

Blokların Çatışması ve Silahlanma

Avrupa'daki büyük devletler bu şekilde iki büyük bloğa bölünmüş oluyordu. Avrupa'nın 1870'lerden başlayıp 1904-1907'ye gelinceye kadar geçen devrede bu şekilde iki bloğa ayrılmış olması, denebilir ki I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında en önemli sebeplerden birini teşkil edecekti. Çünkü 1904 yılında İngiliz-Fransız anlaşmasının imzalanmasından itibaren Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf blokları tam bir çatışma içine girmişlerdi. On yıl süren bu çatışma devresi, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle sonuçlanacaktı. II'nci Wilhelm İngiltere'yi yanına alamadığı gibi, 1904 İngiliz-Fransız anlaşması ile gördü ki, Almanya 1894 Fransız-Rus ittifakıyla bu iki devlet arasında sıkışmış durumda iken, şimdi Fransa dünyanın en büyük deniz gücüne sahip İngiltere'yi de yanına alıyordu. Karada güçlü olan Fransa ve Rusya ile denizlerde güçlü olan İngiltere, Almanya'nın karşısında yer almış bulunuyorlardı. Bu durum II'nci Wilhelm'i çok korkuttuğu

için, 1904 yılından itibaren birinci planda İngiliz-Fransız münasebetlerini bozmaya çalışmış, ancak bu çabalar tamamen aksi netice vererek, bir yandan Almanya'nın İngiltere ve Fransa ile münasebetleri daha kötüye gitmiş ve bir yandan da İngiliz-Fransız münasebetleri daha güçlenmişti. İkinci olarak Almanya, karşısındaki bu güçlü bloktan daha üstün duruma geçmek ve askeri bakımdan güçlü olmak için silahlanmaya yönelmişti. Buhranlar sertleşip büyüdükçe, silahlanma yarışı daha da hızlanmış ve bu yarış buhranları şiddetlenmişti.

TRABLUSGARP SAVAŞI

XVI. yüzyılda başlayan sömürgeleştirme hareketlerinin dışında kalan İtalya, XIX. yüzyılda siyasi birliğini sağladığında sömürgelerin çoğu İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılmıştı. 1881'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali, ardından da Fransa'nın 1882'de Cezayir ve Tunus'u ele geçirmesinden sonra, İtalyanlar, Kuzey Afrika'da kalan son Türk toprağı olan Trablus'la ilgilenmeye başlamışlardı. 1898 yılında İngiltere ve Fransa arasında, Kuzey Afrika'daki sömürgelerin paylaşımı yüzünden çıkan Faşoda Olayı ("krizi" de denir) sonunda Kuzey Afrika'nın paylaşımı yapıldı ve böylece Trablus da İtalya'ya bırakıldı.

1902 yılından itibaren İtalya, Trablus üzerinde bir "Barışçıl İşgal" politikası uygulamaya başladı. Buna göre Roma Bankası'nın maddi desteğiyle ekonomik ve ticari alanlarda bir takım girişimler başladı. Böylelikle kurulan fabrikaların ve diğer işyerlerinin, gerekirse silahlı bir saldırıya zemin hazırlaması amacı güdülüyordu. Ancak Türk tarafı, bu art niyetli ekonomik gelişimi durdurabilmek için çok çaba sarfederek, sonunda önünü kesmeyi başardı. Ortaya çıkan büyük mali çöküntü sonunda, hissedara alacaklarının ödenebilmesi için, Roma Bankası, İngiliz ve Alman finansörlerle görüşmeye başladı.

Bunun yanında, Almanya, Üçlü İttifak'ta beraber olduğu İtalya'nın Trablus'a sahip olmasını istemiyordu. Çünkü Kuzey Afrika'daki bu bölgeyi ileride kullanabileceği bir istasyon olarak görüyordu.

1911 yılının Eylül ayında Trablus sorunu, İtalyan basınında yer almaya başladı. Yazılanlara göre Türkler, İtalyanlara adaletsizce davranmakla beraber, Almanlarla da çeşitli entrikalar çe-

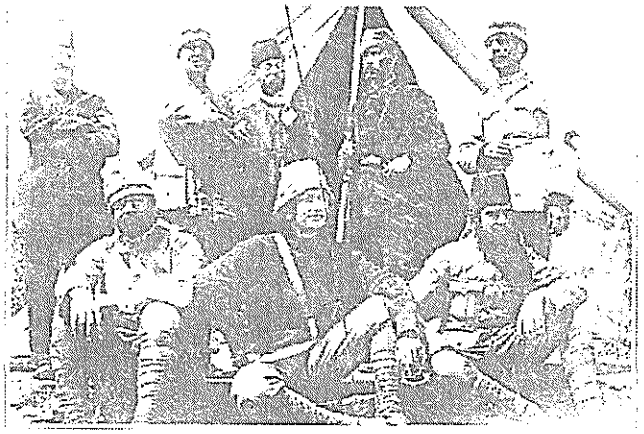

Mustafa Kemal ve silah arkadaşları, Derne'deki Kızılay çadırı önünde (1912)

viriyordu. 26 Eylül'de, silah ve cephane taşıyan bir Türk gemisi Trablus'a ulaştı. Bir gün sonra İtalyan yönetimi, Osmanlı'ya bir ültimatom vererek, 48 saat içinde Trablus'un İtalyan yönetimine bırakılmasını ve İtalya'ya yıllık vergi verilmesini talep etti. 29 Eylül'de İngiliz ve Fransız hükümetlerinin desteğini de arkasına alan İtalya, Osmanlı'ya savaş ilan etti. Aynı gün İtalya'nın Adriyatik Denizi'ndeki bazı Türk gemilerini batırması üzerine, Avusturya bu bölgede savaşılmasını yasakladı. 30 Eylül'de Trablus şehri bombardımana tutuldu. Kenti eski silahlarla savunmaya çalışan 8.000 kişilik Türk kuvveti dayanamadı ve 5 Ekim'de İtalyanlar şehri ele geçirdi. Bunun üzerine Türk kuvvetleri kıyıdan 15 km içeriye çekildiler. 18 Ekim'de Derne'yi, 20 Ekim'de de Bingazi'yi ele geçiren İtalyanlar, buralara asker çıkartmaya başladılar. 23 Ekim'de saldırıya geçen Türk ordusu, İtalyanları kuşatmış ve uzun süren savaştan sonra İtalyanlar canlarını zor kurtarmışlardı. 26 Ekim'de yapılan bir başka Türk saldırısı, İtalyan kuvvetlerinin büyük kayıp vermesine rağmen geri püskürtüldü. Enver, Mustafa Kemal, Fuat (Bulca), Nuri (Conker) ve Fethi (Okyar) gibi Türk subayları gizli yollarla Trablusgarp'a gelip (Örneğin Mustafa Kemal, buraya "gazete muhabiri Şerif Bey" adıyla Mısır üzerinden ulaşmıştır) buradaki kuvvetleri düzenleyerek, İtalyanlara rahat vermeyecek şekilde sürekli saldırılar başlattılar. Buradaki Türk direnişi çok kuvvetli olmuş, sayıca çok üstün olan İtalyan kuvvetlerine karşı kahramanca savaşmışlardı.

Kasım 1911'de İtalyanlar Çanakkale Boğazı'na saldırmak için hazırlıklar yaptılar. Ancak Rusya ticari kaygılardan dolayı buna karşı çıktı.

Kasım ayında İtalyanlar, ekimde boşalttıkları bazı mevzileri tekrar ele geçirdiler. 19 Aralık'ta bir İtalyan kolu, imha olmaktan son anda kurtuldu. Ayrıca bu dönemlerde İtalyan basını Almanya, Avusturya ve Fransa'yı, İtalya'nın başarılarına engel oldukları iddiasıyla suçlamaya başlamıştı.

Ocak 1912'de İtalyanlar'ın 100.000 askerine karşılık Bingazi'de 15.000. Trablus'ta da yaklaşık 10.000 Türk askeri savaşmaktaydı. Şubat ve martta İtalyanlar Bingazi'yi tamamen ele geçirdiler. Bunun yanında Beyrut Limanı'ndaki iki küçük Türk gemisini batırdılar. Yemen'de Ocak 1911'de başlayan isyan nedeniyle daha savaş başlamadan önce Trablus'taki kuvvetlerin bir kısmı bu bölgeye kaydırılmıştı.

Ocak 1912'de İtalyan donanması Kızıldeniz'e girip, buradaki Türk gemilerinden bazılarını batırarak Hudeyde Limanı'nı bombalamaya başladı.

18 Nisan'da İtalyan donanması Çanakkale Boğazı'nı bombalamaya başladı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti boğazları kapattı. Ancak bu hareketin uluslararası ticarete darbesi çok büyük oldu. Rusya'nın tahıl ihracatı milyonlarca dolarlık zarara uğrarken, İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya gibi ülkelerin zararları da günlük 100.000 doları buluyordu. Karadeniz'e gidecek olan İngiliz gemileri, Süveyş Kanalı üzerinden Hindistan'a gitmek zorunda kaldılar. Ancak 10 Mayıs'ta Avrupa ülkelerinin baskılarından dolayı boğazlar tekrar ticarete açıldı.

Bunun üzerine 5 Mayıs'ta İtalyan kuvvetleri Rodos Adası'na çıkarma yaptılar ve 10 gün içerisinde Rodos'u, daha sonraki 2 hafta süre içerisinde Oniki Ada olarak bilinen adalar grubunu ele geçirdi. Böylece 389 yıldır Osmanlı yönetiminde kalmış, yönetim merkezi Rodos Adası olan Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti (Oniki Ada) tamamen İtalya'nın eline geçti. 8 Haziran'da Trablus'taki Türk kuvvetleri çöle püskürtüldü. Eylülde Osmanlı ve İtalya arasında barış görüşmeleri başladı. İki taraf da savaşın bitmesini istemesine rağmen çatışmalar devam ediyordu. 22 Eylül'de güçlü bir Türk mevkii ele geçirildi. Binbaşı Enver komutasındaki Türk kuvvetleri bazı saldırılar yapsalar da ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.

Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, Bedevi mücahitler önünde emirlerini yazdırırken

8 Ekim'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Balkan Savaşları başlayınca, Osmanlı Devleti her ne pahasına olursa olsun İtalya'yla barışa razı oldu, çünkü Ege Denizi'ndeki İtalyan donanması, Makedonya'ya yardım gönderilmesini engelliyordu. Sonuçta İtalya'nın şartları kabul edildi ve 15 Ekim 1912'de İsviçre'nin Uşi (Ouchy) kentinde antlaşma imzalandı.

İmzalanan antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti Trablusgarp'taki kuvvetlerini çekecek ve burayı İtalya'ya bırakacak, Osmanlı, Trablusgarp'taki Müslümanların haklarını koruyacak, İtalya Oniki Ada'yı geçici olarak elinde tutacak, Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nda bu adaları savunamayacaktı.

Savaş sonunda Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'daki son topraklarını da kaybetmiş oluyordu. Ayrıca ileriki yıllarda Türkiye ve Yunanistan arasında sıkça sürtüşmelere neden olacak olan adalar sorunu da başlamıştı.

BALKAN SAVAŞLARI

1878 Berlin Anlaşması'nda umduğunu bulamayan Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan sonra Balkanlar'da etkin bir politika izlemeye başlamıştı. Bosna-Hersek'in ilhakı ise Sırbistan'ı aynı yönde bir politika izlemeye itti. 1912 yılında bu iki devletin faaliyetlerinin çatışmaması için Rusya, Bulgaristan ve Sırbistan arasında arabuluculuk ve düzenleyicilik yapmaya başladı. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan ittifaka Yunanistan ve Karadağ da katıldı.

Balkan Savaşı'nda Türk askerleri

Yine 1912 yılında İngiltere, Rusya ile Tallin'de gizli bir anlaşma yaparak, Rusya'yı İstanbul ve Boğazlar üzerinde serbest bıraktı. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığına son vermek isteyen Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ, Rusya'nın aracılığıyla aralarında anlaşarak, Türkleri Balkanlar'dan atmak istediler. Trablusgarp Savaşı da onları cesaretlendirdi. Balkan Ulusları, Osmanlı Devleti'nden, Makedonya'da ıslahat yapmasını istediler. Bu istekleri reddedilince Karadağ Osmanlı'ya savaş ilan etti ve ittifak üyesi devletlerin savaş ilanları birbirini takip etti.

Birinci Balkan Savaşı 1912

Deneyimli subay ve askerlerin tarhis edilmesi, parti çekişmeleri nedeniyle komutanlar arasındaki anlaşmazlıklar, silah, yiyecek, araç-gereç gibi konularda eksikliklerin olması, Osmanlı ordusunun cephelerde yenilmesine neden oldu.

Bulgarlar, Çatalca'ya kadar gelerek, İstanbul'u tehdit etmeye başladılar.

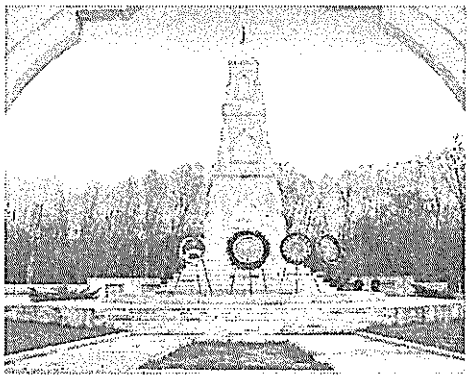

Edirne'de bulunan Balkan Savası Şehitliği

Sırp, Karadağ ve Yunanlılar, Makedonya'yı tamamen işgal ettiler. Durumdan yararlanan Arnavutluk, bağımsızlığını ilan etti. Yunanlılar, İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada dışındaki adaları işgal etti.

Taraflar arasında savaşı bitiren anlaşma 1913 yılı Mayıs ayında Londra'da imzalandı. Londra Anlaşması'na göre, Arnavutlu bağımsızlığını kazandı. Girit Adası Yunanistan'a verildi. Osmanlı Devleti'nin Trakya sınırı ise Edirne'yi dışarıda bırakacak şekilde Midye-Enez hattı oldu.

İkinci Balkan Savaşı 1913

Bulgaristan'ın daha fazla toprak almasını kabul etmeyen Yunanistan, Karadağ, Sırbistan ve Birinci Balkan Savaşı'na katılmayan Romanya birleşerek, Bulgaristan'a karşı savaş açtılar. Bulgarların üst üste yenilerek Doğu Trakya'daki birliklerini batıya kaydırmasından faydalanan Osmanlı ordusu, Midye-Enez çizgisini aşarak, Edirne ve Kırklareli'ni geri aldı.

İkinci Balkan Savaşı Ağustos 1913 tarihli Bükreş Anlaşması ile bitti. Bu Anlaşma ile Bulgaristan Dobruca'yı Romanya'ya, Kavala'yı Yunanistan'a veriyor, Makedonya'dan ufak bir toprak parçası alıyordu.

Bu anlaşmayı takiben Osmanlı Devleti yine 1913 yılında İstanbul Antlaşması'nı yaptı. Kırklareli ve Dimetoka, Osmanlı Devleti'ne geri verildi. Batı Trakya ve Dedeağaç, Bulgaristan'da kaldı.

Osmanlı Devleti bu savaşın sonunda Yunanistan'la Atina Antlaşması'nı yaptı. Girit ve Ege Adaları, Yunanistan'a verildi. Yunanistan'da kalan Türklerin durumu da düzenlendi. Sırbistan ve Karadağ'ın, Osmanlı Devleti'yle sınırı kalmadığı için antlaşma imzalanmamıştı.

Osmanlı Devleti Sırbistan ile de Bulgaristan'la yaptığından farklı bir İstanbul Anlaşması imzaladı.

Her üç anlaşmada da Balkan devletlerinin sınırları içinde kalan Türk topluluğunun durumuna ilişkin hükümler bulunmakta, Balkanlar'daki Türk halkının din ve mezhep özgürlüğü, Türkçe öğretim yapan ilk ve orta okulların açılması gibi konulara yer verilmekteydi.

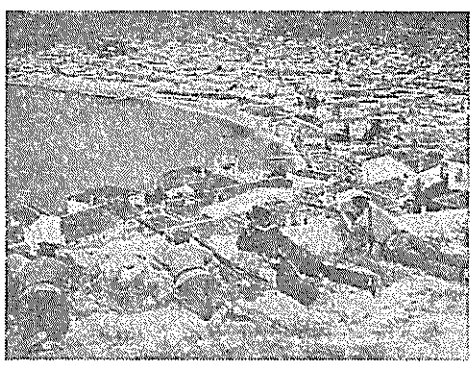

Ege sahilinde Bulgar gözetleyiciler

Elçiler Konferansı: İtalya ve Yunanistan'ın işgaline uğramış ve hukuken Osmanlı toprağı olan Ege Adaları konusunda bu anlaşmalarda herhangi bir hüküm yoktu. Bu konu ile Londra'da toplanmış bulunan "Elçiler Konferansı" uğraşıyordu. Konferans 1914 Şubat ayında Meis Adası dışında İtalya'nın işgal ettiği adalar İtalya'ya, İmroz ve Bozcaada dışında Yunanistan'ın işgal ettiği adalar ise Yunanistan'a bırakılması kararını aldı. Ancak yine konferansa göre bu kararın hukuki değer kazanabilmesi için İtalya ve Yunanistan'ın Osmanlı ile ayrı ayrı birer anlaşma yapması gerekiyordu. Bu anlaşmalar imzalanamadan Birinci Dünya Savaşı patlak vermişti.

Sonuç olarak Batı Trakya, tüm Makedonya, Arnavutluk, Ege Adaları kaybedilmiş, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki varlığı, Doğu Trakya ile sınırlandırılmıştı. XIX. yüzyılda başlayan Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin doruk noktasına vardığı açıkça ortaya çıkmıştı.

Balkanlar'daki dinmeyen huzursuzluk Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri arasında yer alacaktı.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Aşırı Silahlanma ve Savaşın Başlaması

Balkan Savaşı, Avrupa'da güvensizlik duygularını kuvvetlendirerek, büyük devletlerin silahlanma yarışına hız vermişti. Avusturya, ordusunu güçlendirirken, Avusturya-Macaristan ve Almanya genelkurmayları orduları arasındaki birlik ve ortaklığın programını hazırlıyorlardı. Üçlü İttifak beş yıl için uzatıldı, denizlerde yeni tedbirler alındı. İtilaf devletleri ise silahlanmaya yeniden hız vermişti. Fransa ile Rusya arasında 13 Temmuz 1912'de yeni bir karşılıklı yardım antlaşması yapılmış, Fransız-İngiliz antlaşması da genişletilmişti. Bir yandan silahlanma yarışı, bir yandan kamuoyunun etkisiyle idarecilerin giderek sertleşen tutumuyla hızla savaşa gidiliyordu. Her geçen gün ülke içinde durumu daha tehlikeli hale gelen Avusturya, Berlin'i artık harekete geçmesi için sıkıştırıyordu. Sonunda Avusturya ve Alman genelkurmay başkanları savaş için en uygun zamanın geldiği kararına vardılar.

28 Haziran 1914'te Veliaht Arşidük Franz Ferdinand ile karısının Saraybosna'da öldürülüşü; Avusturya'da Sırp düşmanlığının tehlikeli bir coşku halini aldığı, Viyana hükümetinin, Berlin'in kendisini destekleyeceğine inan-

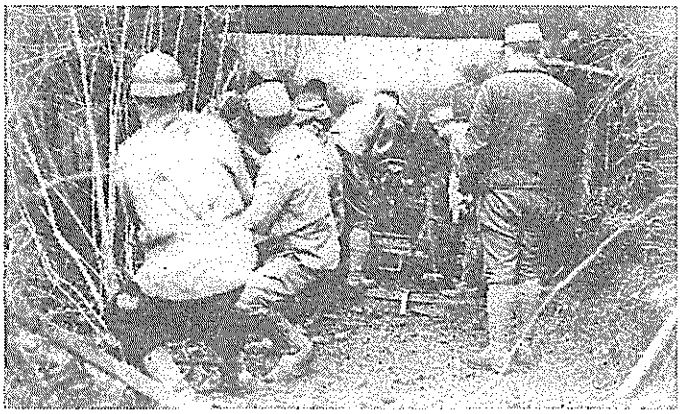

Alman ordularına karşı mücadele eden Fransa askerleri

dığı, Rusya'nın, boğazlar sorununu ortaya atma zamanının geldiğine karar verdiği, Fransız hükümetinin, Almanya'nın büyük askeri gücü karşısında müttefikleriyle olan anlaşmasını zayıflatacak her girişimin kendisini tehlikeye düşüreceği inancına vardığı ve sonunda İngiltere'nin Berlin ile dost kalma kararına rağmen, Almanya'nın askeri ve ticari atılımlarından kuşkulanmaya başladığı, Avrupa için en karışık ve bunalımlı bir döneme rastlamıştı. Bunalım, 28 Haziran'dan 28 Temmuz'a kadar, bir Avusturya-Sırp anlaşmazlığıydı. Ama Viyana, 5 Temmuz'da, Berlin'e bir heyet gönderdi. Almanya, Viyana'yı destekleyeceğini bildirdi. Viyana hükümeti, 28 Temmuz'da Sırbistan'a savaş ilan ederek, her türlü barışçı yolu kapadı. Böylece Avusturya-Rusya çatışması da başlamış oluyordu. 25 Temmuz'da Rusya, "Sırbistan'ın ezilmesine izin vermeyeceğini" bildirdi. 30 Temmuz'da Rusya genel seferberlik ilan edince, barış ümidi tamamen ortadan kalktı. Bu, bir savaş ilanı değildi ama olaylara hız verdi. Avusturya cevap olarak seferberlik ilan etti. 1 Ağustos'ta Rusya, Avusturya'ya savaş açtı. Aynı gün, Fransa ve Almanya, genel seferberlik ilan etmişti. 3 Ağustos'ta Almanya, Fransa'ya savaş ilan etti. Belçika 4 Ağustos'ta Alman ordusu tarafından işgal edildi. İngiltere, Fransa ve Rusya safında savaşa katıldı. Sadece İtalya ve Romanya, antlaşmalara rağmen, geçici olarak tarafsız kaldı. 1914 savaşı uzun süren bir milletlerarası rekabetler döneminin sonunda, siyasi bunalımların gitgide daha tehlikeli hal aldığı ve savaşın kaçınılmaz olduğu kanısının büyük devletleri iki karşıt cepheye böldüğü bir Avrupa'da patlak vermişti. 1914 savaşı, dünya hâkimiyeti peşinde koşan birkaç dev gücün birbirini yok etme savaşı olacaktı.

Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Alman orduları, Fransız topraklarına girdi. Paris'in kuzeyindeki Marne Nehri'ne kadar ilerledi. Fransız ordusu, Almanları burada durdurdu. Savaş, Eylülün ilk haftasında siper savaşı biçimine dönüştü. Doğuda,

Birinci Dünya Savaşı'nda batı cephesinde hendeklerde siperde beklerken yaralanan İngiliz askerleri

Avusturya-Macaristan orduları Rus-lar'a karşı başarılı olamadı. Sırbistan'daki milliyetçiliği körüklediler. Sırp direnci arttı. Alman orduları bu cephede de başarılı savaşlar yaptı ve Rusları yenilgiye uğrattı. Denizler de ise, İngiltere başarılı oldu.

Savaşın Hızla Genişlemesi

Avrupa'da savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Japonya da Almanya'ya karşı savaş ilan etti (23 Ağustos 1914). İngiltere, Japonya'nın bu tavrını onaylamadıysa da tepki de göstermedi. Osmanlı Devleti, savaş başladığında tarafsız kalacağını belirtti. Ancak, yönetimde etkin olan Alman hayranı bir grup İttihatçı-'nın hazırladığı senaryolar sonucu, Kasım 1914'te Osmanlı Devleti de Almanya, Avusturya, Macaristan'ın yanında savaşa girdi. İtalya ise, Üçlü İttifak Blok'u içinde bulunmasına rağmen, Avusturya-Macaristan'ın kendisine danışmadan Sırbistan'a savaş ilan ettiğini bildirerek, savaşa katılmayacağını, tarafsız bir politika izleyeceğini belirtti. Fakat İngiltere ve Fransa İtalya'yı kendi yanlarında savaşa sokmak için yoğun çaba gösterdiler. İtalyan kamuoyu ikiye ayrıldı. Bir bölümü tarafsızlık politikasına devam edilmesini isterken diğer bölümü "Büyük Devlet" politikası izlenmesini istedi.

Savaşın başlangıcında iki grubun insan gücü karşılaştırıldığında Üçlü İtilâf Devletleri'nin daha avantajlı olduğu görülür. Zira Üçlü İttifak Grubunun 120 milyonluk gücüne karşılık, Üçlü İtilaf

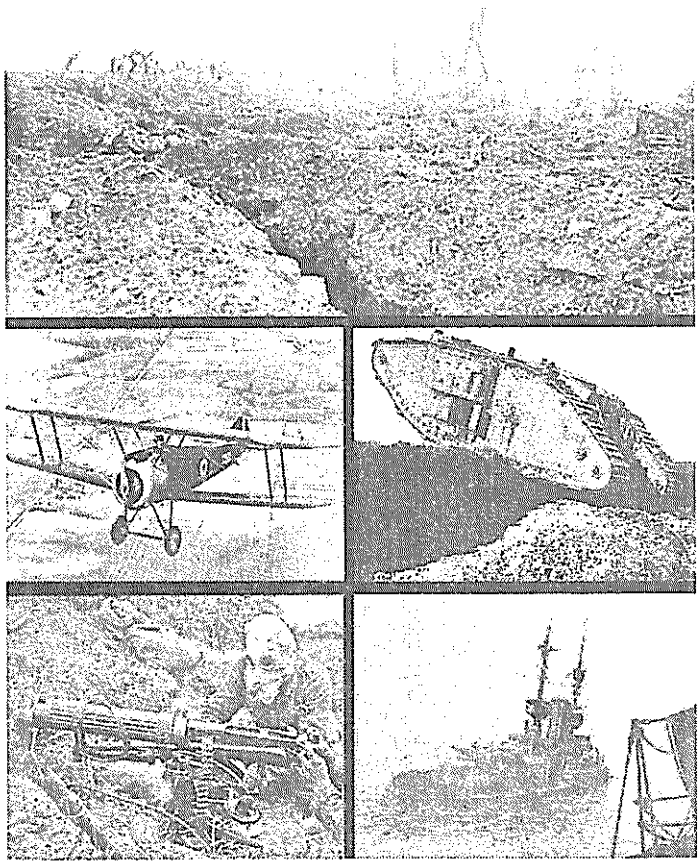

Saat yönünde: Batı cephesinde siperler; siperleri geçen İngiliz Mark IV tankı; Çanakkale Deniz Savaşlarında İngiliz Kraliyet Donanma Gemisi HMS Iresistible mayına çarpmış batarken; gaz maskeleriyle bir Vickers makineli tüfek ekibi ve bir Sopwith Camel model uçak

Grubu 238 milyon civarında idi. Ancak askeri disiplin, silah, cephane bakımından Üçlü İttifak Devletleri daha da güçlü idi. Özellikle piyade ve topçu silahları çok gelişmişti. İtilaf devletlerinden İngiltere'nin deniz gücü dikkati çekiyordu. Bunun farkında olan Almanya denizaltı gemilerine büyük bir önem vererek onları geliştirmeye çalıştı.

İtalyan yöneticileri, tarafsızlıklarını sürdürebilmek için Avusturya-Macaristan'dan Trentino ve Trieste'nin kendilerine verilmesini istediler. Avusturya-Macaristan, bu isteğe karşı çıkınca İtalya Üçlü İtilâf Bloku'na kaydı. 26 Nisan 1915'te imzalanan Londra Antlaşması'yla İtalya'ya Avusturya-Macaristan, Arnavutluk ve Osmanlı topraklarından pay verildi. Mayıs sonlarında İtalya Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etti.

İtalya'dan sonra sıra Bulgaristan'a geldi. Her iki taraf da Bulgaristan'ı kendi yanına çekmek istiyordu. Zira Üçlü İttifak Devletleri, Bulgaristan'ı kendi yanlarına çekerse Osmanlı Devleti'yle daha iyi bağlantı kurabilecek ve Osmanlı Devleti'ne daha kolayca yardım yapabilecekti. Üçlü İtilaf Devletleri ise, Bulgaristan'ın kendi yanlarına çekilmesiyle Balkanlar'daki güç dengesinin kendi lehlerine döneceğini hesaplıyorlardı. Bulgaristan ise, II. Balkan Savaşı'nda kaybettiği toprakları yeniden nasıl alabileceğinin hesaplarını yapıyordu. Bu sırada, İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'ye saldırıları başladığı için Bulgaristan bu saldırıların sonuçlanmasını kendi ulusal çıkarlarına uygun gördü. Osmanlı ordusunun direnişi İtilaf Devletleri'nin saldırısını başarısız kılıyordu. İşte bu durum, Bulgarları Almanlarla görüşmeye itti ve 6 Eylül 1915'te Almanya, Avusturya-Macaristan'la bir antlaşma imzaladı. Ekim 1915'te, Sırbistan'a saldırarak Oda savaşa katılmış oldu. Romanya ise, Üçlü İttifak Bloku üyesi olmasına rağmen, İtalya gibi önce tarafsız bir politika izledi. 17 Ağustos 1916'da İtilaf Devletleri'yle bir anlaşma imzaladı ve Ağustos sonlarında da savaşa katıldı.

Kral Konstantin ile Başbakan Venizelos'un görüş ayrılıkları Yunanistan'ı 1917'ye kadar savaş dışı bıraktı. Yunanistan'ın Osmanlı Devleti aleyhine büyüme tutkusu 26 Haziran 1917'de o'nun İttifak Devletleri'ne savaş açmasına yol açtı.

Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi

Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik gücü oldukça zayıflamıştı. Kısa süre önce İtalya daha sonra Balkan Devletleriyle yaptığı savaşları kaybetmişti. Bu savaşlar gerek maddi gerekse insan kaybı bakımından toplumu derinden etkilemişti. Halk bitkin, yorgun, umutsuz ve yoksuldu. Kaybedilen toprakların acısını unutamıyordu. Halk savaşlardaki yenilginin ve toprak kayıplarının nedenini Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da oluşan blokların dışında kalışında aradığı için yalnızlık duygusundan kurtulmanın yollarını bulmaya yöneldi. Savaş öncesinde İngiltere'yle, Fransa'yla, Rusya'yla bir ittifak antlaşması ortamı aradı ise de olumlu bir sonuç alamadı. Savaşın başlamasına kadar Almanya'da Osmanlı Devleti bir ittifaka girişmekten

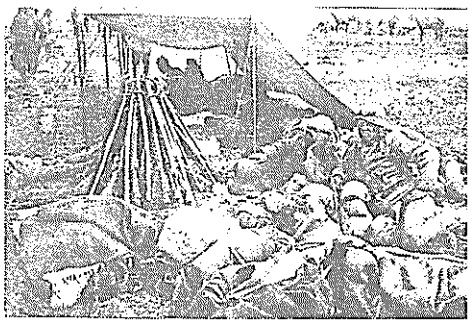

Sina cephesinde açık ordugâhta süvarilerimiz bir taarruz harekâtından sonra dinlenirken görülüyor.

kaçındı. 2 Ağustos 1914 yılında gizli bir anlaşma imzalandı. Böyle bir antlaşma yapılırken Almanya'nın amaçlarını şöyle sıralayabiliriz: Osmanlı Devleti'nin stratejik konumundan, gözü pek Osmanlı askerinden yararlanmak, savaşı geniş cephelere yayarak Üçlü İttifak devletleri'nin askeri gücünü dağıtmak, Osmanlı Devleti'nin bu savaşa cihat savaşı görünümü kazandırarak Üçlü İtilâf Devletleri egemenliği altında bulunan tüm Müslümanları bu savaşta Osmanlı Devleti'nin yanına çağırmaktı.

Osmanlı Devleti'nin amaçları ise, üçlü ittifak grubunu oluşturan devletlerin yardımı ile yakın dönemde kaybettiği, halkın çoğunluğunu Türk ve Müslümanların oluşturduğu toprakları yeniden kazanmak, içine düştüğü yalnızlık duygusundan kurtulmak, Kafkaslar ve İran üzerinden Orta Asya'ya ulaşmak, halifeye sarsılan otoritesini yeniden kazandırmak, azınlıkların elindeki ekonomiyi Türklerin eline geçirmekti.

Osmanlı Devleti'nin bu amaçları tek başına gerekleştirmesinin zor olduğunu gören İttihatçılar, Avrupa'daki yeni gelişmelerden yararlanmak istediler. Her ne kadar Osmanlı Devleti savaş başladığında tarafsızlığını ilan etmiş ise de sınırlarının güvenliğini korumak için seferberlik ilan etmiş, dolayısıyla savaşa hazırlanmaya başlamıştır.

Osmanlı yöneticileri savaşa giriş konusunda kararsızdılar. Ancak bu sırada Almanya'nın Akdeniz'de bulunan iki gemisi Osmanlı Devleti'nin karasularına girdi (16 Ağustos 1914). Tarafsızlığı bozan bu girişim İtilaf Devletleri tarafından protesto edilmişti. Ancak hükümet sözde bir antlaşmayla bu gemileri satın aldığını belirterek tepkileri önlemişti.

Bu gemilerin de içinde bulunduğu bir grup Osmanlı Donanması, Başkomutan ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın ve Donanma Nazırı Cemal Paşa'nın emriyle tatbikat için Karadeniz'e açılmış, 28-29 Ekim 1914'te Rus kıyılarını topa tutarak bir oldu bittiyle Osmanlı Devleti'ni savaşın içine atmıştır. Osmanlı Devleti yöneticileri Rusya'yla Osmanlı Devleti arasında çıkacak bir savaşı önleyecek bazı girişimlerde bulunmuş ise de başarılı olamamıştı.

Kafkas Cephesinde Büyük Kayıplar

İttihat ve Terakki yönetiminde etkin olan kimi güçler Pantürkizmi gerçekleştirmek için bu savaşı bir araç olarak görüyordu. Bunlardan biri de Enver Paşa idi. Rusya ile savaş başlayınca doğruca Erzurum'a giderek Üçüncü Ordu'nun komutanlığını üzerine aldı. Savaşı zamansız bulan kimi komutanları görevinden aldıktan sonra orduya saldırı emri verdi. 22 Aralık 1914'te başlayan Osmanlı saldırısı başarılı ola-

madı. Gerekli eğitim, silah ve cephaneden yoksun Osmanlı askeri soğuk, hastalık yüzünden büyük kayıplara uğradı. Ocak ayının ilk haftasında yenildiğini anlayan Enver Paşa, İstanbul'a döndü. Bir süre cephelerde ciddi hareketler olmadı. 1915 yılı yazında Rus saldırıları yeniden başladı ve 1916 Şubatı'nda Erzurum, Muş, 3 Mart'ta Bitlis, 19 Nisanı'da Trabzon ve 25 Temmuz'da da Erzincan Rus işgaline uğradı. Böylece büyük umutlarla başlatılan Kafkas taarruzu tam bir çöküntüyle sona ermiş oluyordu. Rusya'da 1917'de Çarlık yönetimine karşı başlatılan ihtilal kısa süre sonra sosyalist bir içerik kazandı. Sosyalistler savaşı sona erdirdiler. Bunun için ilhaksız ve tazminatsız bir barış yapılması konusunda Almanya'yla görüştüler. Bu görüşmeler sonunda da 3 Mart 1918'te Brest-Litowsk Anlaşması yapılarak Rusya savaş alanından ayrıldı.

Osmanlı Devleti Brest-Litowsk Anlaşmasıy'la Rusya'nun işgal ettiği tüm yerlerin boşaltılmasını sağladığı gibi 1878 Berlin Anlaşması'yla Rusya'ya bırakılan Kars, Ardahan ve Batumu'da yeniden kazanmış oluyordu.

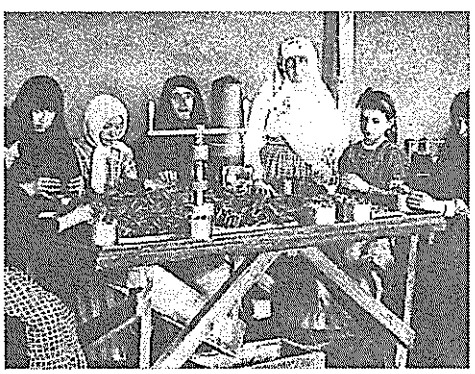

Mermi yapımında çalışan Türk kadınları

Bu anlaşma ile Ruslar, Kafkasları boşalttılar. Onların boşalttığı yerleri Osmanlı ordusu doldurdu. Fakat bir süre sonra İttifak Devleti yenilince, Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği Kafkas toprakları İtilaf Devletleri'yle sorun olmaya başladı. İtilâf Devletleri Brest-Litowsk'i geçersiz saydılar.

Çanakkale Cephesi

Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı Devleti açısından son derece hayati önem taşıyan bir cepheydi. İttifak Devletleri arasında en zayıfı Osmanlı Devleti olduğu gibi, İtilaf Devletleri arasında da Rusya'ydı. Rusya'nın diğer İtilâf Devletleri'yle bağlantısını sağlayan en kısa yol Osmanlı kontrolü altında idi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi ile bu yol kapatılmış, Rusya'ya yardım gönderilmez olmuş, Rusya'daki sorunlar artmıştı. Rus çarının isteği üzerine, İngiltere savaş meclisi, 13 Ocak 1915'te Çanakkale Boğazı'nın açılması için gerekli önlemlerin alınmasını kararlaştırdı.

Osmanlı Hükümeti daha savaşa fiilen katılmadan önce Çanakkale Boğazı'nın girişine mayın dökmüştü. İngilizlerin Boğaz'a, ilk saldırısı Kasım 1914 yılı başlarında oldu. Ancak bu keşif hareketi niteliğinde olduğu için önemli bir çarpışma olmadı. İngiliz-Fransız ortak gemilerinden oluşan bir İtilaf Devletleri donanması 19 Şubat 1915'te Çanakkale kıyılarına karşı büyük bir saldırıya geçti. Büyük çarpışmalar başladı. 18 Mart 1915'te yapılan şiddetli deniz savaşında 7 zırhlısını kaybeden İtilaf Devletleri Çanakkale'nin denizden geçilemeyeceğini anlayarak geri çekil-

mek zorunda kaldı. Fakat Boğaz'ı geçmekten vazgeçmedi. Yeni bir durum değerlendirmesi yapılarak karaya asker çıkarılmasına karar verdiler. 25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'na asker çıkardılar. Ancak uzun ve yıpratıcı olan bu savaşlarda İtilaf Devletleri amaçlarına ulaşamadı. 6-7 Ağustos 1915'te Anafartalar'da yapılan göğüs göğse çarpışmalar savaşın gidişatını değiştirdi. 40.000 asker kaybeden İngilizler Çanakkale'yi geçemeyeceklerini anladılar. Nihayet 1915 yılı sonlarında Çanakkale'den geri çekilmeyi kararlaştırdılar. Ocak 1916'da hiçbir amacını gerçekleştiremeyen, buna karşın yüz binlerce insanın ölümüne neden olan İtilâf Devletleri donanması geri çekildi. Böylece Çanakkale cephesi sona erdi.

Irak ve Kanal Cephesi

Mısır'ı ele geçirerek Hindistan yolunu güvence altına alan İngilizler, Musul ve Kerkük'teki petrol yataklarına da göz koymuştu. Bunun için Basra'ya asker çıkardılar ve Bağdat'a doğru yürüdüler. Ancak Küt-ül Amare'de yenildiler. İngiliz General Charles Towshend ile birlikte 13.000 İngiliz askeri de esir alındı (29 Nisan 1916). Osmanlı Hükümeti bu başarıdan yeterince yararlanamadı. İngilizler yedek güçlerle cepheye yaptıkları saldırılar sonucunda (11 Mart 1917'de) Bağdat'a direnmeyle karşılaşmadan girdiler. Musul dışında Irak'ın büyük bir bölümü İngiltere'nin eline geçti. Almanya genelkurmayının belirttiği hedefler doğrultusunda savaştığı anlaşılan Osmanlı ordusu Filistin üzerinden Süveyş Kanal'ına doğru bir hareket başlattı. Cemal Paşa'nın komutasında başlatılan bu hareketin amacı İngiltere'nin Hindistan'la ilişkisini kesmek, Mısır'ı daha sonra da diğer Afrika topraklarını Osmanlı yönetimine almak, Pan-İslamizmi gerçekleştirmekti.

Siperde gaz maskeli piyade askerleri, 1917

Birinci Dünya Savaşı sırasında gösteri yürüyüşü yapan üniformalı Britanya Faşistler Birliği Partisi üyeleri

Cemal Paşa, bu hedefe ulaşabilmek için Şam'a geldikten sonra ciddi reformlara girişti. Ancak onun bu reformlarını Arap ulusalcılığının gelişmesine engel gören Araplar karşı çıktılar. Bunun üzerine Cemal Paşa sert önlemler almak zorunda kaldı. Bu önlemler İngiltere'nin de kışkırtmasıyla Osmanlı aleyhine bir akım oluşturdu. Cemal Paşa Ocak 1915'te Sina Çölü'nü geçerek Mısır'a girmeye çalışırken, Mısır'da İngiltere'ye karşı bir isyan hareketi oluşacağını sanıyordu. Ancak İngiltere, Mısır'a bağımsızlık vaat ederek bu kritik ortamı geçiştirmişti. O nedenle Süveyş Kanalı'na taarruz ettiğin yenildi. İngilizlerle bir antlaşma yapan Mekke Emiri Hüseyin'in Osmanlı ordusuna arkada saldırması İngiltere'nin işini daha da kolaylaştırdı ve Osmanlı orduları Suriye içlerine çekilmek zorunda kaldılar (1918).

Kanadalı askerler ve arıza yapmış bir tank, 1917

Osmanlı Devleti'nin Savaştan Ayrılması

Amerika Birleşik Devletleri'nin İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesi Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatını değiştirdi. Diğer devletler gibi Osmanlı Devleti de bu olaydan etkilendi. 1918 yılı yazı ve sonbaharındaki askeri hareketlerde İttifak Devletleri büyük güç kaybına uğrayarak geri çekildiler. 1918 Eylül'ün ikinci yarısında Bulgar cephesi yarıldı ve 29 Eylül'de Bulgaristan mütareke imzalamak zorunda kaldı. Almanya barış istedi. Arkasından Osmanlı Devleti mütareke talebinde bulundu. Mütarekenin yapılabilmesi için hükümet değişikliği gerekiyordu. Zira savaşan bir hükümetle barışın yapılamayacağı kanısı vardı. Bu nedenle Talat Paşa Hükümeti istifa etti (7 Ekim) yerine İzzet Paşa Hükümeti kuruldu (14 Ekim 1918). İzzet Paşa Hükümeti savaşı sona erdirmek için büyük çaba gösterdi. Küt-ül Amare'de Türk ordusunca tutsak alınan General Towsnhend'in da yardımıyla İngiliz General Calthorpe'la ilişki kuruldu. Hükümet 26 Ekim 1918 Bahriye Nazırı Rauf Bey'in başkanlığında bir heyeti Mondros'a gönderdi. Londra'da hazırlanarak Mondros'a gönderilen "Mütareke" metni Osmanlı temsilcilerine iletildi. Osmanlı temsilcileri, bu metin üzerinde bazı değişiklikler yapmak istedilerse de başarılı olamadılar. Wilson ilkeleri doğrultusunda hazırlandığı izlenimini veren fakat yoruma açık hükümleriyle Osmanlı Devleti'nin varlığını ortadan kaldırıcı nitelikler taşıyan mütareke metni 30 Ekim 1918'de imzalandı.

Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'ndan ayrıldı.

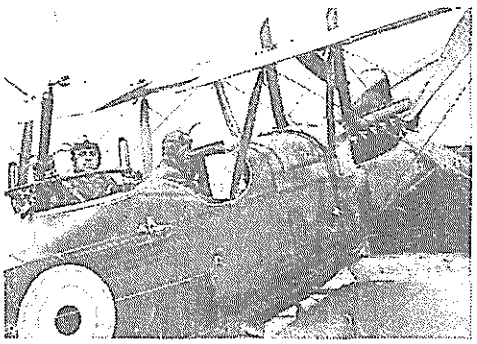

İngiliz hava kuvvetlerine ait bir uçak

Savaşın Sona Ermesi

Savaşın sonunu değiştirecek gelişmeler 1917 yılında yaşandı. 1917'ye kadar yıpratıcı siper savaşları her iki grubu da bir hayli yormuştu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Rusya'nın diğer İtilaf Devletleri'yle bağlantısı kopmuştu. Yokluklar, sıkıntılar artmış ve Rusya'da bir ihtilal hareketi başlamıştı. İhtilalin oluşturduğu otorite boşluğunu iyi değerlendiren Bolşevikler, Çarlık yönetimine son vererek Marksist ilkelere dayalı yeni bir yönetim kurduklarını açıkladılar. Rusya'da bir iç savaş başladı.

Rus sosyalistleri, devlet yönetimini ile geçirebilmek için ilhaksız ve tazminatsız bir barış planı ortaya attılar. 3 Mayıs 1918'de imzaladıkları Brest-Litowsk Andlaşması'yla Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildiler. Almanya, büyük topraklara sahip oldu. Rusya'nın bu savaştan çekilmesi Üçlü İttifak Devletleri'ni sevindirdi. Ancak, onun bıraktığı boşluk çok kısa süre içerisinde son derece güçlü, yıpranmamış Amerika Birleşik Devletleri tarafından doldurulduğu.

Savaş başladığı zaman İngiltere, donanmasına dayanarak Almanya'yı abluka altına aldı. Bu durum, Alman ticaretine büyük bir darbe vurdu. Bunun üzerine, Almanya denizaltı Savaşını başlattı. İngiltere'ye mal götüren tüm gemilere ateş açtı. Bu arada birçok gemi battı ve birçok insan öldü. Ölenlerin arasında Amerikalıların da olması Amerikan halkının tepkilerine yol açtı.

Alman denizaltılarının faaliyetleri Amerikan ticaretini de engelliyordu. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson, Alman denizaltılarının Amerika'yı savaşa sürüklemesinden korkuyordu. Bu nedenle, savaşı barışçı yollardan bitirmek amacıyla 1916 yılında bazı girişimlerde bulundu. Bu durum, Denizaltı Savaşı'nı bir süre engelledi. İki grubun birbirine kabul edemeyeceği barış önerileri sunması savaşın sürdürülmesine neden oldu. Wilson'un ortaya attığı "zararsız barış" görüşü İtilaf Devletleri'nce de olumlu bulundu. Avusturya-Macaristan da barış yapılmasını istiyordu. Fakat Almanya'nın ara verdiği Denizaltı Savaşı'nı yeniden başlatması Amerika'yla Almanya'nın diplomatik ilişkilerinin kesilmesine neden oldu. Amerikan Kongresi, Amerikan ticaretinin korunabilmesi için ticaret gemilerinin top taşımasını kararlaştırdı. Bu sırada, Almanya'nın Meksika'yı Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı kışkırtması Amerikan halkının tepkisine yol açtı. 6 Nisan 1917'de Amerika resmen savaşa girdi.

Almanya, Amerikan orduları Avrupa'ya gelmeden Fransız ve İngiliz ordularını savaş dışı etmek için bazı planlar hazırladı. Fakat yaz başında Almanya'nın yapacağı askeri harekatın savaşın geleceğini değiştirici bir sonuç

doğurmayacağı anlaşıldı. Temmuz 1918 ortalarında İtilaf Devletleri'nin saldırısı yorgun Alman askerleri üzerinde yıpratıcı etkiler oluşturdu. Lüdendorf'un "Alman ordusunun kara günü" olarak nitelendirdiği 18 Ağustos 1918 saldırısından sonra Almanya daha fazla yıpranmadan barış görüşmelerine başlanılmasının uygun olacağını kararlaştırdı. 30 Ağustos'ta Avusturya-Macaristan savaşa devam edemeyeceğini bildirdi. Avusturya-Macaristan'ın bu tavrı Almanlarca hoş karşılanmadı. Ancak bundan çok kısa bir süre sonra 8 Eylül'de Alman askeri yetkilileri barış yapılması için gerekli işlemlere başlanmasını Başbakan'dan istediler. Avusturya-Macaristan, 15 Eylül'de bir konferans toplanarak barış görüşmelerine başlanmasını belirtti. Avusturya-Macaristan'ın bu girişimi Bulgaristan'ı korkuttu. Nitekim İtilaf Devletleri orduları, 15 Eylül 1918'de başlattıkları Makedonya saldırısına karşı koyamayan Bulgaristan barış istemek zorunda kaldı ve 29 Eylül 1918'te bir mütareke imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan ayrıldı. Almanya'yla bağlantısı kopan Osmanlı Devleti'nin durumu güçleşti. Güney cephesinde de başarısızlığa uğrayan Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle savaştan ayrıldı. Avusturya-Macaristan 3 Kasım 1918'de, Almanya ise 11 Kasım 1918'de birer mütareke imzalamak zorunda kaldılar. Böylece Birinci Dünya Savaşı da sona ermiş oldu.

Batı cephesinde esir alınan bir Alman mahkûmun sigarasını yakan Kanada'lı bir asker.

Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirmek için yapılan girişimlerde Amerikan Başkanı Wilson'un görüşlerinin etkili olduğu görülmektedir. Zira, Wilson'a göre, savaşın sonunda yenen ve yenilen devletler birbirinden toprak talep etmez, savaş tazminatı ödenmez ise, gizli diplomasiye son verilirse, barışı korumak için uluslararası bir örgüt kurulursa, sınırlar milliyet ilkesine göre çizilirse, uluslararası ticarette herhangi bir kısıntıya gidilemezse, demokratik düzenler kurulursa, savaşın tahribatı giderilebilir ve yeni bir savaşın çıkması da önlenirdi. Wilson'un bu düşünceleri mütarekelere yansımıştır.

11 Milyon 115 Bin İnsan Öldü

Yapılan hesaplara göre bu savaşta 11 milyon 115 bin insan ölmüş 17.664.221 kişi yaralanmış. 5.800.000 kişi esir edilmişti. Savaş masrafları ve çeşitli zararlar ise, bin beş yüz milyar altın frankı buldu.

Birinci Dünya Savaşı boyunca birbirinden binlerce kilometre uzaklıklarda, her çeşit olanaksızlıklar içinde savaşan Türk orduları dört yıl boyunca 2.850.000 kişiyi askere aldı. Bunlardan 550.000'i savaşlarda şehit düştü. 891.000'i yaralanarak sakat kaldı. 240.000'i hastalıktan öldü. 103.731 kayıp ve 129.000'i esir ol-

du. Diğer yaralılarla beraber bu rakam 2.167.841'e varır.

İnsanlığa büyük kayıplar verdirmiş olan bu savaşa sebep veren devletler, savaşta zaferi kazanmış olan devletler tarafından çok ağır şartlarla barış yapmak zorunda kalmışlardı. Almanya 28 Haziran 1919'da 440 maddelik Versay (Versailles) Antlaşması ile, Avusturya 10 Eylül 1919 da 381 maddelik Senjermen (Saint-Germain) Antlaşması ile Bulgaristan 23 Kasım 1919'da 296 maddelik Nöyyi (Neuilly) Antlaşması ile, Macaristan 4 Haziran 1920 de 364 maddelik Triyanon (Trianon) Antlaşması ile, Osmanlı İmparatorluğu 10 Ağustos 1920'de 433 maddelik Sevr (Sevres) Antlaşması ile barış imzalamışlardı.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'na yükletilen hükümler Türk milletini yalnız cezalandırmayı değil, yok etmeyi de hedef olarak aldığından varlığını devam ettirmek zorunda kalan Türk milleti savaşı yeniden 3 yıl daha devam ettirmek zorunda kaldı. Milli Mücadele savaşında nasıl kahraman bir millet olduğunu göstererek Sevr antlaşması'nın hükümsüz olduğunu kanı pahasına kabul ettiren Türkler, 24 Temmuz 1924'te imzalanacak Lozan Antlaşması ile gerçek bir barışa kavuşacaktı.

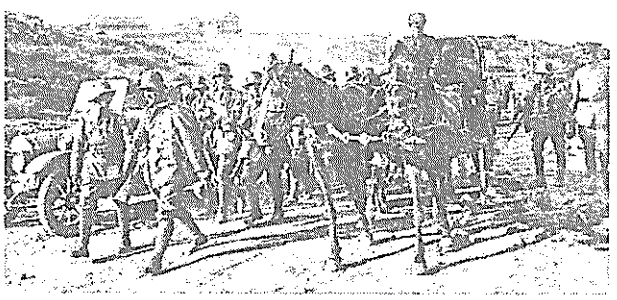

Savaşın Sonuçları

Birinci Dünya Savaşı, öncelikle 1815 Viyana Kongresi'nde kurulan, ancak XIX. yüzyıl boyunca önemli değişmelere uğramakla beraber, genel hatları ile 1914 yılına kadar gelen Avrupa siyasi haritası ile güçler dengesini yıktı. Bunun sonucunda; Almanya, Avusturya – Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları parçalanarak, yerlerine küçük ve yeni birçok devlet kuruldu. Bununla da Avrupa'da yeni bir siyasi harita ve güçler dengesi ortaya çıktı. Daha geniş anlamda da, dünyada yeni bir statü kuruldu. Ancak bu Müttefik devletler'in lehine olan bir değişiklikti.

Nitekim Müttefik Devletler'in, yeniden devletlere kabul ettirdikleri antlaşmalarda bazı ilkeleri ortak esas aldıkları görülmektedir. Bunlar: Yenilen devletlerin topraklarını küçültmek, bazılarını işgal etmek veya o topraklarda yeni devletler kurmak; askeri kısıtlamalar ve yasaklar koymak; ağır savaş tazminatı ödetmek, aynı zamanda da ekonomik yükümlülükler getirmekti.

Bunların sonucu olarak da, yıkılan üç imparatorluğun bıraktığı boşluk, başta İngiltere olmak üzere, Fransa, İtalya ve Japonya gibi devletler tarafından doldurulmak istendi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan en kazançlı çıkan devlet İngiltere idi. Bir defa, Almanya'yı yenilgiye uğratmakla Avrupa'dan adasına gelebilecek tehlikelerden ve

Savaş sırasında Almanya Verdun şehrinde çatışmalarda harabeye dönen bir katedral

denizlerde bu devletin rekabetinden kurtulmuş oldu. Diğer taraftan, Almanya'yı Ortadoğu'dan uzaklaştırarak güçlü bir rakibi ortadan kaldırdı ve bölgeye egemen oldu. Aynı zamanda, Rusya'yı etkisiz hale getirdi. Fransa'yı da ikinci planda bıraktı. Böylece de dünyanın bir numaralı devleti haline geldi.

Fransa ise, Almanya ve Avusturya – Macaristan İmparatorluklarının yenilmesi ve parçalanması ile sınırlarındaki iki büyük tehlikeden kurtulmuş oldu. Avrupa'da ve Ortadoğu'da elde ettiği kazançlarla da İngiltere'den sonra ikinci devlet halini oldu. İtalya da, Avusturya'dan aldığı topraklarla, kuzeye doğru genişledi. Anadolu'da kendisine bırakılan payı az bulduğundan, İngiltere ve Fransa'ya kırgın olmakla beraber, elde ettiği adalar ve yerlerle Akdeniz ve çevresinde etkili duruma geldi. Böylece bu üç devlet, özellikle Akdeniz'de ve Ortadoğu'da, Japonya ise Uzakdoğu'da geniş çıkarlar elde ederek, buralarda ve dünyada söz ve etki sahibi oldular.

Ancak, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yapılan andlaşmalar; yenilenlere çok ağır koşullar getirdiğinden, yenen devletlerin de çıkarlarını çatıştırdığından, ilk anlardan itibaren tepkilere, anlaşmazlıklara ve yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlar da barışın uzun sürmemesine neden oldu ve dünyada kısa süre sonra yeniden bir genel savaş tehlikesi baş gösterdi. Bütün bunlarla beraber, Birinci Dünya Savaşı sonucunda dünyada savaştan öncekine göre çok değişik olan yeni bir dönem başladı.

1917 RUS İHTİLALİ

1917 yılının en önemli olaylarından birisi Rusya'da devrim çıkması oldu. Batı Avrupa demokrasilerinden farklı bir yapıya sahip olan Rusya, hâlâ mutlak bir biçimde yönetiliyordu. Büyük çoğunluğunu fakir köylü nüfusunun oluşturduğu Rusya'da, yüzyılın başında işçiler de önemli bir yer tutuyorlardı.

Çok ağır yaşam koşulları içinde yaşayan bu geniş kitlelerin huzursuzluğu, daha 1905 yılında çıkan ayaklanmayla görüldü. Petersburg ve Moskova'da "İşçi Sovyetleri" kuruldu. Aralık ayı içinde bu ayaklanma, çok sert bir şekilde bastırıldı. Bunun sonunda Çar, Duma'yı açarak bazı özgürlükler tanıdı.

Vladimir Lenin tarafından Ekim 1917 tarihinde gerçekleştirilen Bolşevik devrimi tasvir eden bir tablo

Birinci Dünya Savaşı, Rusya'da büyük bir yokluk ve sefalete yol açtı. Boğazların kapalı oluşu yüzünden dış yardım alamıyordu. 1916-1917 kışı ise çok sert geçmiş, açlık ve yakacak, giyecek bulunamaması, bütün Rusya'yı etkilemişti.

8 Mart 1917'de, Petersburg'da gösteriler başladı. Grevler yaygınlaştı. 12 Mart'ta "İşçilerin ve Askerler'in Sovyeti" kuruldu. Komutanlar da Çar'a, tahttan ayrılmasını öneriyorlardı. 15-16 Mart'ta Çar, tahttan ayrıldı. Devrimci Hükümet kuruldu.

Nisan'da Petersburg'a gelen Lenin, "Ekmek, barış, özgürlük" sloganıyla geniş kitlelerin desteğini sağladı. Devrimci Sosyalistlerden Harbiye Bakanı Kerensky'nin Temmuz'da Alman Cephesi'nde taarruzu başarısızlıkla sonuçlanınca, yeni ayaklanmalar patlak verdi.

Bolşeviklerin lideri Lenin kaçtı ve Trotsky tutuklandı. Hükümet düştü, Kerensky, başbakan oldu ve 14 Eylül 1917'de de cumhuriyet ilan edildi. Artık ülkenin iç durumu iyice karışmıştı. Hükümet hâlâ savaştan vazgeçmemekle en büyük hatasını yaptı.

Köylülerin ayaklanması ile tüm Rusya karıştı. Bundan yararlanan Bol-

Ressam V. Serov'un "Çalışanların Başkaldırması" adlı tablosu

şevikler (aşırıcılar), ordunun da devrime karışmasından yararlanarak, "Askeri Devrim Komiteleri" kurdular. 7 Kasım 1917'de hükümet darbesi ile Bolşevikler iktidarı ele geçirdiler ve 8 Kasım'da Lenin Petersburg'a geldi.

Arka arkaya rejimin kurumlan tesis edildi, ekonomi kolektivize edildi, Çeka ve Kızılordu kuruldu. 15 Aralık'ta ateşkes antlaşması yapıldı ve 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barışı imzalandı. 12 Mart'ta, Bolşevik Parti'nin yerine Komünist Parti Moskova'da karşı devrimci hemen bütün güçleri yok ederek iktidarın tek sahibi oldu. Yeni Anayasa 10 Temmuz 1918'de kabul edilmişti. Bu, devrim döneminin kapandığı tarihti. 16-17 Temmuz 1918 gecesi Nikolay 11, ailesi ve hizmetindekiler, Yekaterinaburg'da mahpus tutuldukları yerde öldürüldüler.

Rus Devrimi, doğu cephesini ortadan kaldırarak yalnızca savaşın gidişini değiştirmekle kalmamış, gerek İttifak, gerek İtilaf Devletleri için ciddi bir sorun olmuş, her ülkede ihtilalci azınlıklar kaynaşmaya başlamıştı. Grevler, orduda isyanlar oldu. Milletler ayaklandı.

Bu kargaşalıklar, savaşı bir an evvel bitirmek isteyenler için iyi bir fırsat oldu.

Rusya'da kurulmakta olan rejim henüz yerleşmemiş, sağlamlaşmıştı. Bu durumda bir an önce dış sorunları çözümleyip, içteki işlere el atmak zorunluydu.

Komünizmin Güçlenmesi

3 Mart 1918 Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzaladıktan sonra, partinin VII. kongresinin de önerdiği siyaseti kabul etmesini sağladı. Bu tarihten sonra parti Komünist Parti adını alacaktı. Yeni rejim artık düşmanlara karşı koymayı sağlayacak, sanayiyi geliştirecek, şehirlerin ve ordunun iaşesini düzenleyecek bir sistem kabul etmişti. "Savaş komünizmi" deyimiyle savaştan sonra alınması gereken tedbirlerin tümü belirtiliyordu.

İlk Sovyet Anayasası Temmuz 1918'de yapıldı. Komünist rejim şekilleniyordu. Sağda ve solda şikâyetler giderek artıyordu. Yeni şiddet, terör devri başladı. Tutuklanmalar, arama-

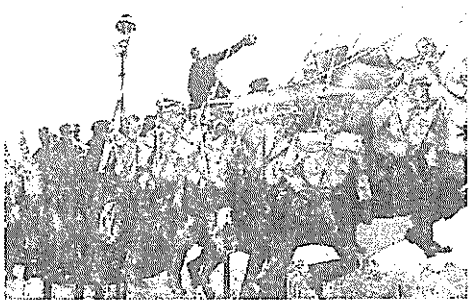

Komünist Bela Kun hareketini betimleyen Macaristan'daki heykel

lar, kanuna aykırı ölüm cezaları, idamlar günden güne artıyordu. 1918 yılının Temmuz ayında Çar ailesi, Rus hanedanı, eski bakanlar Sverdlovsk'ta katlediliyordu. Lenin ne pahasına olursa olsun ihtilalin yaşatılmasını istiyordu, artık Rusya'da terörün yanında açlık da hüküm sürüyordu, açlığın kurbanlarının sayısı da gün geçtikçe artıyordu.

Sovyetler her yerde, herkese karşı savaşmak zorundaydı. Fransız ve İngilizler Arhangelsk'i işgal edip bir Rus hükümeti tesis etmiş, Kafkaslar'da ihtilal karşıtlarını desteklemekteydiler. Japonlar Sibirya'ya saldırmıştı. Burada da bir hükümet vardı. Rusya ablukaya alınmıştı. Denikin Oryol'a kadar ilerlemiş Kızılordu tarafından püskürtülmüştü. Yudemiç Petrograd'a kadar gelmiş, Troçki tarafından durdurulmuştu. Sovyetler, çalışmaları, gayretleri sayesinde mücadeleyi kazanmışlardı. Güneydeki zengin bölgeleri ellerinde bulundurduklarından, en elverişli ulaşım yollarından yararlandılar. Rakipleri "beyaz" generaller kendi aralarındaki rekabetler yüzünden güçsüzdü.

Avrupa'da Komünizm Korkusu

Avrupalılar ise askerlerinin Bolşeviklerle temasından çekindiler. Avrupa'yı komünizm tehlikesinden uzak tutmak için, SSCB'yi çevreleyecek bir koruma hattıyla yetinmek daha doğru olurdu. Komünizm korkusu başlamıştı. Böylece dünya dolambaçlı, engellerle dolu bir yoldan geçerek barışa gidiyor; savaşın, hiçbir soruna çare bulamadığı, hatta pekçok yeni sorunu birlikte getirdiği görülüyordu.

1919-1922 yıllarında batılı ülkeler, doğudan gelebilecek tehlikeye karşı uyanık bekliyordu. Dünya işçi hareketlerinin simgesi haline gelen Rus Devrimi, yapılacak barış antlaşmalarından da önemli bir sorundu. Bolşevik liderler Avrupa ülkelerinin kuşkularını gidermeyi asla düşünmediler.

Lenin de Kral Marx gibi ihtilalin Avrupa'ya yayılacağını düşünüyordu. Mart 1919'da III. Enternasyonal (Komintern ya da Komünist Enternasyonali) kurulduğunda, Rusya'yı yönetenler Komünist Enternasyonali'nin de yöneticileri haline geldiler. Sovyetler bundan böyle, Komünist Parti aracılığıyla dünyaya hâkim olmayı istemekle, öbür ülkelerdeki komünist partileri Rusya'nın siyasetine alet etmekle suçlanacaklardı. Avrupa'nın içinde bulunduğu durum bu kaygıların ne kadar haklı olduğunu ispatlıyordu. Bütün dünyada işçiler, daha elverişli şartlar altında yaşamayı istiyorlardı. Savaştan sonra yenik düşen ülkelerin halklarının uğradığı hayal kırıklığı, onların her türlü propagandanın etkisi altında kalmalarını kolaylaştırıyordu.

Almanya'da durum son derece tehlikeliydi. Sosyalistler ve Spartakisler işçileri ayaklandırıyordu. Bu sırada komünist Bela Kun hareketi Macaristan'ı karıştırdı. Ama proleter diktatörlüğü 133 gün yaşadı.

Macaristan'da Bolşeviklik tehlikesi bittikten sonra, Kuzeydoğu Avrupa'da komünizmin yayılışına karşı bir set oluşturdu. Polonya Rusya'ya saldırdı. 1921'de imzalanan Riga Antlaşması'yla sınırlar çizildi. Doğuya doğru genişleyen Polonya, kurulmakta olan Finlandiya, Estonya, Letonya ve Litvanya ile birlikte, Avrupa'yı Sovyet Rusya tehlikesinden koruyacak bir hat meydana getirmekteydi.

Almanya'da sosyal demokratlar güç durumdaydı. Sağdan ve soldan baskı altındaydılar. Almanya'da olay-

Bolşevik ihtilali sırasında ölenlerin cenaze töreninden bir görünüm

lar hızlandı. 23 Aralık günü Berlin'de kızıl bayraklar çekilmişti. Bavyera, Kurt Eisner'in önderliğinde demokratik ve sosyal cumhuriyeti ilan ediyordu. Ren bölgesinde ayrılıkçı hareketler baş göstermişti. Ama kısa zamanda duruma hâkim olundu. Spartakist liderler Licbknechı ve Roza Luxemburg idam edildi. Ebert cumhurbaşkanı oldu. Generaller yenilgiyi hazmedememişti. Ludendorf tüm suçu Yahudilere atıyordu. Erhard'ın darbe teşebbüsü netice vermedi ama 1920 seçimlerinde sağcılar güçlendi.

Weimar Cumhuriyeti 1922-1925 yılları arasında tam bir karışıklık dönemi yaşadı. Enflasyonlar, siyasi cinayetler, darbe girişimleri birbirini izledi. Buna rağmen sanayi bütün hızıyla gelişmeye devam ediyordu. Savaştan önceki sanayi kuruluşları tekrar eski güçlerine kavuştu.

Enflasyon, sefalet ve komünizm tehlikesi 1919'da kurulan İşçi Partisi yeni lideri Adolf Hitler'le gelişiyordu. Nazi partisi doğmuştu. Milliyetçi subayların desteğini kazandı. 1920'de ancak 3.000 üyesi vardı. Hücum birlikleri (SA) kuruldu. 1923 yılı parti için bir dönüm noktası olacaktı. Ruhr bölgesinin işgali bütün ülkede karışıklıklar doğurmuştu. Bu ortam içinde, belli bir siyasi tercihi olmayan halk tabakaları Nasyonal Sosyalist Parti'ye yöneliyor, onları kullanmak isteyen kapitalistler de Hitler'in partisine destek sağlıyordu. 8 Kasım'da Birahane Darbesi başarısız olunca Hitler tutuklandı. Ama bu sırada geniş bir propaganda başlamıştı ve Hitler'in yükselişine kimse karşı koyamayacaktı.

KURTULUŞ SAVAŞI

Sultan Vahideddin Han'ın tahta çıktığı dönemde artık İstanbul semalarında düşman uçakları uçabilmekte ve şehre bombalarını atabilmekteydi. Filistin-Suriye ve Irak cepheleri çökmüş, Bağdat (11 Mart 1917), Kudüs (18 Aralık 1917), Şam (1 Ekim 1918), Halep İngilizlerin; Beyrut (6 Ekim 1917), Trablusşam, İskenderun (14 Ekim 1917) Fransızların eline geçmişti. 1918 yılında devam eden askeri harekât, durumu daha da ümitsizleştirmiş, idarî ve ekonomik yapı ise artık tamamen yıkılmıştı. Nihayet Bulgarların harpten çekilmek zorunda kalmaları, genel çöküntüyü daha da hızlandırdı. Batı cephesindeki ağır yenilgiler ve içte beliren ihtilal karışıklıkları üzerine Almanya ve dağılan Avusturya-Macaristan da mütarekeye yanaştı (3-4 Kasım 1918). Sadrazam Talat Paşa, Osmanlı Devleti için de mütareke yollarını açabilmek amacıyla istifa etmiş (8 Ekim 1918) ve yerine Cihan Savaşı'na girilmesine taraftar olmayan Ahmed İzzet Paşa hükümeti kurulmuştu (19 Ekim 1918). Böylece İttihat ve Terakki hâkimiyeti sona ermekteydi. Kısa bir müzakereden sonra dikte ettirilen mütareke, Osmanlı Devleti'nin mutlak yenilgisini belgeledi. Osmanlı Devleti'nin müstakil bir devlet olarak, artık ayakta kalamayacağının ve yapılacak barışın da, harp içinde müttefikler arasında yapılan bütün bölüşme plan ve antlaşmalarına (Sykes-Picot Antlaşması, 1916) uygun olarak, ne kadar ağır şartlar ihtiva edeceğinin bir işareti oldu.

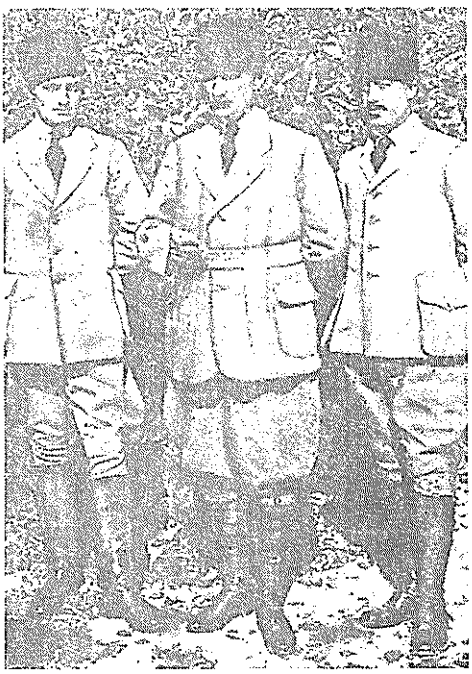

Mustafa Kemal Atatürk ve yaverleri Muzaffer ve Cevat Abbas, Erzurum Kongresi'nde

Mondros Mütarekesi hükümlerinin yerine getirilmesi, memleketin tüm

mevcut ve muhtevasıyla, galiplere teslîminden başka bir anlam taşımıyordu. Alman subay ve askerleri, tahliye olundu. Bütün müstahkem mevkiler teslim edildi. Ordular dağıtıldı. Liman Von Sanders kumandanı olduğu Yıldırım Orduları Grubu'nu, Çanakkale kara savaşlarında ismini duyuran, Doğu'da Ruslara karşı zafer kazanan, harbin gidişatını tenkitçi bir gözle yakından takip etmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ederek ayrıldı. Mustafa Kemal Paşa, ağır mütareke hükümlerine karşı ilk açık tepkilerini dile getirdi ve Sadrazam İzzet Paşa'yı bu yönde uyardı. Yıldırım Orduları Grubu'nun da ilgası üzerine, İzzet Paşa'nın isteğine uyarak İstanbul'a geldi. Aynı gün, büyük bir düşman donanması da, Dolmabahçe önlerinde demir atmış ve şehri işgal etmişti (13 Kasım 1918). Bu arada, mütarekeden sonra İzzet Paşa da istifa etmiş (8 Kasım 1918) ve yerini Tevfik Paşa sadaretindeki hükümete bırakmıştı. Mütarekeden sonra yurt içinde başlayan siyasi kaynaşma, İttihatçılara karşı duyulan infialde odaklaşmış; harp suçluluğu ve sorumluları, hararetle tartışılan bir konu olmuş, çeşitli yolsuzluklar gündeme getirilmişti. Yeni siyasi kuvveti oluşturan Hürriyet ve İtilaf Partisi, nihayet Damad Ferid Paşa'nın sadarete tayini ile (4 Mart 1919) iktidara sahip oldu. Öte yandan düşman işgaline uğrayan veya böyle bir tehlike ile karşı karşıya kalan Anadolu ve Rumeli'deki çeşitli bölgelerde, mahalli "Müdafaa-i Hukuk" cemiyetleri kurulmasına girişildi. Ermenilerin, Kars'ı (19 Nisan 1919); İtalyanların, Antalya (29 Nisan 1919) ve Kuşadası'nı (13 Mayıs); Yunanlıların, Fethiye'yi (11 Nisan) işgallerini, Urfa, Antep ve Adana bölgesindeki Fransız ve İngiliz iş-

Sivas Kongresi'ne katılan delegeler

galleri izledi. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan işgaline uğraması ve Batı Anadolu'ya yönelik Yunan tecavüzü, büyük bir milli infialin uyanmasına yol açtı. Tarih içinden gelen münâferet, bu işgali, Anadolu'da doğacak olan millî heyecan ve ayaklanmanın tahrik noktası yaptı. Yunan saldırısına cevaz veren müttefikler, böylece yeni Türkiye'nin kurulmasına yol açmış oldular.

Anadolu'daki milli uyanış, Samsun, Sivas, Erzurum ve Trabzon bölgeleriyle, buralara komşu yerlerde mutlak bir otorite ile teçhiz edildi. Galip devletlerin bu bölgelerdeki şikâyetlerine yol açan asayişsizliklere bir son verilmesi, ordu teşkilatının dağıtılması ve silahların toplanması gibi hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevlendirilerek "ordu müfettişliği"ne tayin edilen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla (19 Mayıs 1919), milli uyanış, düzenli bir direnişe dönüşme şansına kavuştu. Mustafa Kemal'in icraatı, bir müddet sonra, İtilaf Devletleri'nin tedirginliğine yol açarak, kendisinin geri çağırılması için, Babıâli'yi harekete geçirdi. İstanbul'dan yapılan baskılar neticesinde askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa, "sîne-i millete" döndüğünü bildirerek, Anadolu'daki milli direnişi düzenlemeye devam etti. Erzurum (23 Temmuz 1919) ve Sivas (4 Eylül 1919) kongreleri tertiplendi. Anadolu'da geçici bir hükümetin kurulması gibi önemli kararlar alınarak ilan edildi. Milli direniş cemiyetleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bir arada toplandı. Mustafa Kemal, bu kongre ve cemiyetlerin başkanlığına seçilerek, liderlik rolünü kabul ettirdi. Anadolu'da gelişen milli hareket, galip devletlerin kontrolündeki İstanbul Hükümeti'nin sevkiyle sahneye çıkartılan Anzavur Paşa kumandasındaki Kuvâ-yi İnzbâtiyye adlı kuvvetlerle ezilmek istendi. Başarısızlık, Damad Ferid hükümetinin istifası ile sonuçlandı ve Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu (2 Ekim 1919). Milli direniş hareketiyle irtibat ve görüşmeyi gerekli gören yeni hükümet, Amasya'da Mus-

31 Mart 1922'de Mustafa Kemal Paşa Çay kazasındaki 1. Kolordu'ya manevra yaptırdıktan sonra geçit töreni

tafa Kemal ile görüşmelere girişti. Bu görüşmede özellikle, yeni seçimlerle ilgili bazı kararlar alındı (Amasya Mülâkatı, 22 Ekim 1919). Bu arada Sivas'ta yapılan bir toplantıda, milli hareketin sevk ve idaresini yürüten Heyet-i Temsiliyye'nin, bundan böyle Ankara'da faaliyet göstermesine karar verildi (29 Kasım 1919). Millî gaye ve hedefleri ve millî sınırları belirleyen bir belge (Mîsak-ı Milli) hazırlanarak ilan edildi. Her şeye rağmen yine İstanbul'da toplanan Meclis (12 Ocak 1920), bu milli yemini resmen kabul ve bütün dünyaya ilan ederek tarihi bir görevi yerine getirmiş oldu (17 Şubat 1920). Bunun üzerine, Batıda Yunan kuvvetleri taarruza geçerek işgal bölgelerini genişletmeye, doğu'da Ermeniler, kanlı tecavüzlerini arttırmaya başladılar. İstanbul'daki işgal kuvvetleriyse, resmi dairelere zorla girerek, şehre bir daha el koydular (16 Mart 1920). Meclis dağıldı, kaçan milletvekilleri Ankara'ya gittiler. Damad Ferid'in tekrar sadarete getirilmesiyle, bu tecavüzler arttı (5 Nisan 1920). Barış antlaşması için yapılan görüşmeler ise, Paris'te devam etmekteydi. Müttefiklerin hazırladıkları barış, Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen parçalamakta, geriye kalan Türklere, küçük bir toprak parçasını bile çok görmekteydi. Batı Anadolu'da Yunan işgali, Bizans hayallerini gerçekleştirerek boyutlar alarak bir ilhaka dönüşürken, bütün Trakya, Yunanistan'a bırakılıyordu. Doğuda bir Ermenistan kurulması öngörülüyor, güney ve güneybatıda Fransız ve İtalyan nüfuz bölgeleri oluşturuluyordu. Boğazlar bölgesi, özel ve müstakil bir idareye bırakılmaktaydı. Doğudaki

Kurtuluş Savaşı Büyük Taarruz'da Türk topçuları

Kürtlerin, antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra, ayrı bir devlet kurmak istemeleri halinde, buna, İngiliz mandaterliğinde olmak kaydıyla izin verilmesi karar altına alınıyordu. Bu gibi şartlarıyla gerçek bir ölüm fermanı olan bu barış antlaşması, 22 Temmuz 1922'de toplanan Saltanat Şurası'nda görüşüldü. Müttefiklerin, İstanbul'u Yunan işgaline terk edecekleri tehditleri ve genel ümitsizlik hali içinde, barış antlaşmasının Osmanlı delegeleri tarafından imzalanmasına (10 Ağustos 1920, Paris/Sevr Antlaşması) razı olundu. Ancak padişah tarafından tasdik olunmadı. Antlaşmayı, sadece Yunanistan parlamentosu tasdik etti. Barış antlaşmasına rağmen Yunanlılar, Batı Anadolu'daki ileri harekât ve işgallerine kanlı bir şekilde devam ettiler. 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi, 19 Ağustos'taki tarihi toplantısında, Sevr Antlaşmasını kabul eden Saltanat Şurası âzalarını ve antlaşmaya imza koyan delegeleri "vatan haini" olarak ilan etti ve antlaşmayı tanımadığını bütün dünyaya bildirdi. Doğuda Ermenilerin tecavüzleri, Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki kuvvetlerle önlenmeye; batıdaki Yu-

nan ilerlemeleri, dağınık milli güçlerin birleştirilmesi ve düzenli bir ordu kurulması faaliyetleriyle kuvvet bulacak olan Batı Cephesi Kumandanlığı'nın teşkili ile (Ali Fuad Cebesoy, İsmet İnönü) durdurulmaya çalışıldı. Ermenilerle sürdürülen savaş, nihayet zaferle sonuçlandırıldı. Yapılan Gümrü Antlaşması'yla (2-3 Aralık 1920), "Doksanüç Harbi" kayıpları geri alınarak, Ermeni hayallerine bir son verildi. Sovyetlerle yapılan dostluk antlaşmasıyla (16 Mart 1921) Ankara Hükümeti, durumunu kuvvetlendirdi. Müttefiklerin, barış şartlarını hafifletme teşebbüsleri belirmeye başladı. Bu doğrultuda toplanan Londra Konferansı (Şubat 1921), Anadolu için söz söyleme hakkının Ankara hükümetinde olduğunun kabullenilmesi yolunda önemli bir adım sayılır. O sırada Yunan kuvvetlerine karşı kazanılan II. İnönü zaferi, milletin "maskus talihi"nin de değişmekte olduğunun da işareti olarak kabul edilir (31 Mart 1921). Anadolu'nun kurtuluşuna gidecek olan yolun, Yunan kuvvetlerinin denize dökülmesiyle açılacağı, artık anlaşılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa idaresindeki Sakarya Meydan Savaşı (3 Eylül 1921), Ankara'ya kadar yaklaşan Yunan kuvvetlerine ağır bir darbe vurdu. Zafer, Fransa ile müstakil bir barış yapılmasını sağladı (20 Eylül 1921). Sevr, yırtılmaya başlamıştı. Millî kuvvetler, nihayet, "Büyük Taarruz"u başlattılar (27 Ağustos 1922). 30 Ağustos'ta Yunan kuvvetleri, ağır bir mağlubiyete uğratılarak dağıtıldı ve Yunan başkumandanı esir alındı. Türk kuvvetleri, büyük bir zafer kazanarak, Batı Anadolu'yu, Yunan işgal kuvvetlerinden temizleyip, İzmir'e girdiler (9 Eylül 1922). Büyük zafer, İstanbul'da heyecanla takip edildi ve pek çokları için beklenmedik bir gelişme olarak şaşkınlıkla karşılandı. Yunan kuvvetlerinin imhası, Yunanistan'ın arkasındaki esas güç olan İngiltere'yi harekete geçirmiş ve ateşkes için başvurular artmaya başlamıştı. Mudanya Mütarekesi, fazla bir zorlukla karşılaşılmadan, Anadolu ve Trakya'nın boşaltılması neticesini temin etti (11 Ekim 1922). Düşman askerleri, geldikleri gibi çekilip gitmeye başladılar.

Kurtuluş Savaşı sırasında Albay Şükrü Sanatlı komutasındaki askeri birliğimiz Hatay'a girerken

TÜRKİYE'DE KÖKLÜ REFORM ÇABALARI

İstiklal Savaşı yıllarında, 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye'de köklü değişiklikler, reformlar yapacaktı. Türk milletinin kazandığı zaferler sonunda; TBMM ve Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'de her alanda inkılaplara başladı. İnkılaplar, devrin şartlarına göre çok güç olmasına rağmen bütün engeller aşılarak kararlaştırılıp, uygulandı. Birinci Dönem TBMM (1920-1923) devrinde; Osman Gazi'nin 1281 yılında Kayı Beyi olmasından beri devam eden Osmanlı Hanedanı'nı sona erdiren 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ve halifeliğin Osmanlı Hanedanı'na mensup en yaşlı ve en uygununun TBMM'ce seçimine dair kanun çıkarıldı. İkinci Dönem TBMM (1923-1927) devrinde uzun görüşmeler sonunda bugünkü sınırlarımızı, bazı hukuk kaideleri ve siyasetimizi belirleyen Lozan Antlaşması imzalandı.

Lozan Antlaşması'ndan sonra İkinci Dönem Meclisi şu inkılapları yaptı: 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilerek, devletin idare şekli tespit edildi. 3 Mart 1924'te Hilafetin İlgası ve Tevhidi Tedrisat kanunları kabul edildi. Bütün okul ve medreseler kapatıldı. Tevhid-i Tedrisat (Eğitim ve Öğretim) kanununun kabulüyle de bütün okulların eğitim ve öğretim işleri, milli ve laik ilkeler doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı'nın idaresine bırakıldı. Şer'iyye Mahkemeleri kaldırılarak 8 Nisan 1924'te mahkemeler birleştirildi.

20 Nisan 1924'te devlete yeni bir düzen veren Anayasa, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edildi. Aşar Vergisi 17 Şubat 1925'te kaldırıl-

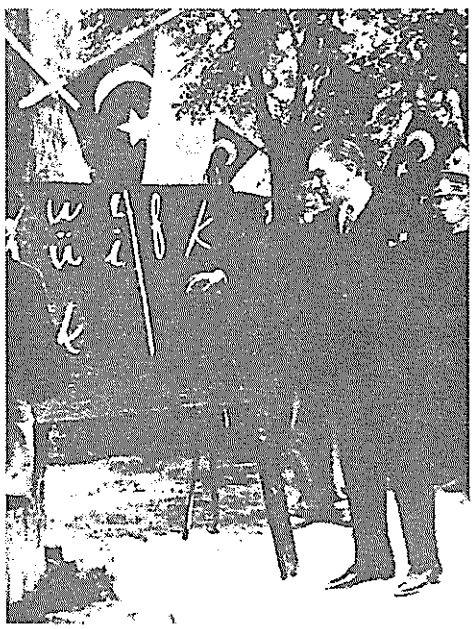

Mustafa Kemal Atatürk yeni Türk harflerini tanıtırken

dı. Saltanat ve hilafetin kaldırılması, eğitimde birliğin sağlanması ve Cumhuriyetin ilanıyla girişilen inkılaplara yenileri eklenerek, yenileme çabaları sürdürüldü. 25 Kasım 1925'te Şapka Kanunu çıkarılarak fes kaldırıldı.

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına ilişkin 2 Eylül 1925 tarihli kararname, 30 Kasım 1925'te yayımlanan kanunla kesinleşti. Hicri takvim yerine Miladi takvim kabul edildi. 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun kabul edilerek, kadının hukuki durumu yeniden düzenlendi. İktisadi müesseselerde, Türkçe Kullanılması Kanunu 10 Nisan 1926'da kabul edildi. 1 Temmuz 1926'da Kabotaj Hakkı yürürlüğe girdi. 28 Mayıs 1927'de Sanayii Teşvik Kanunu çıkarıldı.

Üçüncü Dönem TBMM (1927-1931) devrinde şu inkılaplar yapıldı: Laiklik esası, 9 Nisan 1928'de Anayasaya alınarak, kurumlar laikleştirildi. 24 Mayıs 1928 Latin rakamı inkılabından sonra Kasım 1928'de otuz altı harfli Osmanlı elifbası yerine yirmi dokuz harfli Latin alfabesi kabul edildi. 14 Temmuz 1930'da kadınların belediye seçimlerine katılma ve 23 Aralık 1930'da seçilme hakları verildi. Türk Tarih Kurumu, 15 Nisan 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" adıyla kuruldu. Dördüncü Dönem TBMM (1931-1935) devrinde, Türk Dil Kurumu "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adıyla 12 Temmuz 1932'de kuruldu. 31 Mayıs 1933'te Üniversite Islahatı Kanunu çıkarıldı. 21 Haziran 1934'te Soyadı, 26 Kasım 1934'te Lakap ve Unvanların Kaldırılması Kanunu çıkarılıp, 5 Aralık 1934'te de kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verildi. Türkiye Cumhuriyeti dış politikası kuruluşundan itibaren "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" esasına göre tespit edildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve inkılapların mimarı, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölmesinden sonra da açtığı yoldan gidildi.

1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI

Büyük Bunalım 1929'da başlayan (ancak etkilerini ancak 1930 yılının sonlarında tam anlamıyla hissettiren) ve 1930'lu yıllar boyunca devam eden ekonomik buhrana verilen isimdi. Buhran, Kuzey Amerika ve Avrupa'yı merkez almasına rağmen, dünyanın geri kalanında da (özellikle de sanayileşmiş ülkelerde) yıkıcı etkiler oluşturdu.

Büyük Bunalım en çok sanayileşmiş şehirleri vurmuş, bu kentlerde bir

işsizler ve evsizler ordusu oluşmuştu. Bunalımdan etkilenen birçok ülkede inşaat faaliyetleri durmuş; tarım ürünü fiyatlarındaki % 40-60'lık düşüş, çiftçileri ve kırsal bölge nüfusunu kötü etkilemişti. Talebin beklenmedik düzeyde düşmesi nedeniyle madencilik alanı buhranın en fazla etkilendiği sektörlerden biri oldu. 1929 Bunalımı temelde Amerika'da borsanın çöküşüne ithaf edilse de; o yıllarda dünyadaki ekonomik koşullara, krizin büyüklüğü ve etkisine bakıldığında "Büyük Dünya Bunalımı" adını almayı hak ettiği açıkça görülür. Bunalım dünyada 50 milyon insanın işsiz kalmasına, dünyadaki toplam üretimin % 42 oranında ve dünya ticaretinin de % 65 oranında azalmasına neden olmuştur. 1929 yılına kadar dünyada oluşan diğer krizlere bakıldığında dünya ticaretinin en fazla % 7 oranında düştüğü düşünülürse 1929 bunalımının ne derece etkili olduğu tahmin edilebilir.

I. Dünya Savaşı dolaylı ya da doğrudan tüm dünyayı etkilemekle beraber, savaş sonrasında oluşan dünya tablosundaki en önemli figürler gerek yaşadıkları değişimler gerek dünya ekonomisine etkilerinden dolayı Amerika, İngiltere ve Almanya oldu.

Savaşa kadar dünyada hegemonik güç sayılan İngiltere, kanayan bir ülke durumuna geldi. Savaş sonrası Amerika'dan alınan borçla yeniden kurulan altın standardıyla değer kazanan pound, İngiliz ihracatının azalmasına sebep oldu. Daha az ihracat daha fazla altının dışa akımına bu da yeniden borçlanmaya neden oldu.

O yıllarda Almanya ise Amerika'nın

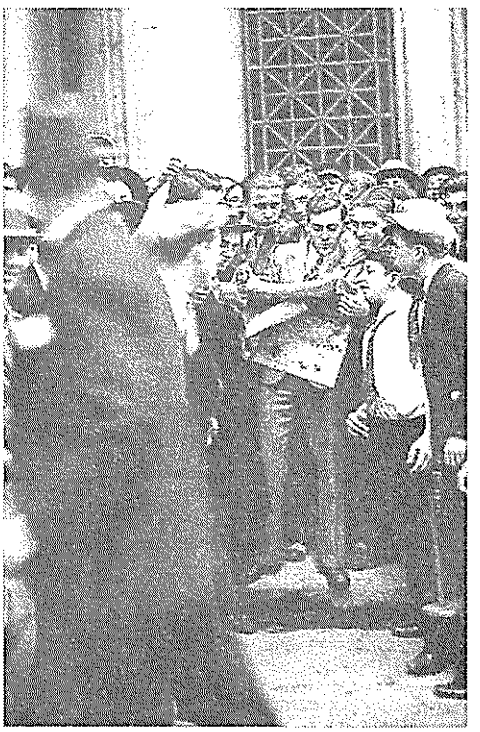

Dünya ekonomik krizi başlarken New York borsası iflas etti.

savaş sonrasında geri istediği tazminat sorunuyla karşı karşıyaydı. Ekonomisi durma noktasına gelen Almanya, tazminat sorununa çözüm olarak para basmayı denedi. Bu para Amerika tarafından kabul edilmediği gibi Almanya'da hiperenflasyona neden oldu. Daha sonra tazminat sorunu 1924 yılında Amerika'nın önerdiği Dawes Planı ile çözülmeye çalışıldı. Bu planda Amerika Almanya'ya yeniden yapılanması için kredi verecek; yapılanmasını tamamlayan Almanya daha sonra tazminatını ödeyecekti.

Amerika ise 1924-29 yılları arasında bir stabilizasyon devresi geçirdi. Edindiği ihracat fazlası ile dünyanın net kreditörü konumuna geldi. Bu esnada

ülkede otomobil, yapı, elektrik gibi yeni endüstriler gelişmeye başladı. Yeni gelişen endüstrilere talebin fazla olması borsanın spekülatif olmasına sebep oluyordu. Öyle ki 1928 yılında, Amerika verdiği kredileri New York Borsası için geri çekmek durumunda kaldı.

1920'lerde borsa dışındaki ekonomik göstergeler oldukça iyi durumdaydı. Üretim ve işlilik oranı yüksekti. Ücretler çok fazla yükselmiyordu ve fiyatlar istikrarlıydı. Birçok insan hâlâ aşırı derecede fakirdi ancak halkın büyük çoğunluğu hiç olmadığı kadar rahat ve varlıklıydı. Ancak o yıllarda Amerikalılarda minimum fiziksel eforu sarf ederek zengin olma isteği hâkimdi. İnsanların bu ruh hallerinin ve spekülasyonun ne derece hâkim olduğunun kanıtı, 1926 yılında Florida'da meydana gelen gayrimenkul patlamasıydı. Bu olay klasik bir spekülatif balonun tüm özelliklerini kendi içinde barındırıyordu.

Büyük kriz öncesindeki atmosfere bir göz attıktan sonra krizin sebepleri ve gelişimi üzerinde durmak gerekir. Dünyayı etkileyen pek çok olay üzerinde olduğu gibi bu olayın da sebepleri üzerinde çok sayıda araştırmalar ve değişik yorumlar yapıldı ancak bunların genelinde yer alan ortak birkaç sebebi şöyle sıralayabiliriz:

Birincisi; Amerika'daki şirketlerin mali güçleriydi. 1870'li yıllarda Amerika'da irili ufaklı pek çok şirket varken Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklar karşısında küçük şirketler birleşmek zorunda kalmış ve savaş sonrasında tekeller oluşturmuşlardır. Öyle ki 1929 yılına gelindiğinde Amerikan ekonomisinin % 50'si üzerinde söz sahibi olan holding sayısı 200 kadardı. Bu da tek bir holdingin bile iflasının ekonomiyi sarsmaya yeteceğini gösteriyordu.

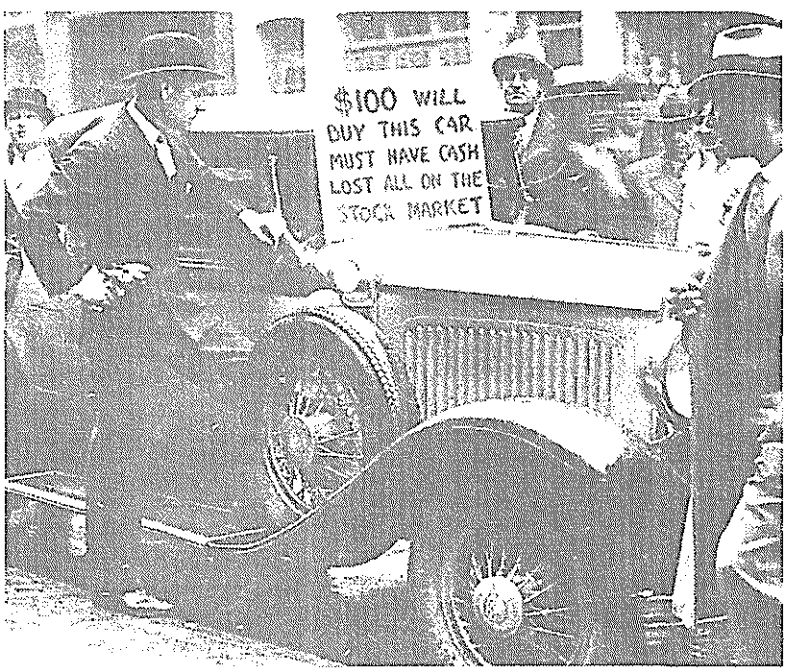

İkinci bir sebep de bankaların kötü yapılanmış olmasıydı. Bankaların sermaye esaslarını, rezerv ve kredi oranlarını belirleyen

yasalar yoktu. Üçüncü bir sebebin de, başkan Hoover yönetiminin ekonomi alanındaki tecrübesizliği olduğu söylenebilir. Son sebep ise; başta da belirtildiği gibi Amerika'nın dünya üzerindeki net kreditör olmasıydı. Bunun yanında Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya ve İngiltere'den istediği tazminatların altın olarak ödenmesini talep ediyordu. Ancak dünyadaki altın stoku yetersizdi ve var olan stoku da zaten Amerika kontrol ediyordu. Bu sebeple de bahsedilen tazminatların ve kredilerin mal ve hizmet olarak ödenmesi denendi ancak bu da Amerika'nın kendi mal ve hizmet sektörünü vurdu. Son çare olarak gümrük duvarları koyma yoluna gidildi ancak bu da yalnızca dış ticareti küçülttü. Sonuçta Amerika hesapsızca vermiş olduğu kredileri geri alamadı.

New York Borsası 1928 yılının başından 1929 yılı Ekim ayının başına kadar olan süreçte gittikçe yükseliyor ve yüksek fiyat/kazanç oranı getiriyordu. Ancak 3 Ekim 1929 tarihine gelindiğinde, yukarıda sayılan sebepler doğrultusunda borsanın ilerlemesi durmuş hatta birkaç büyük holdingin hisse senetleri düşmüştü. Bu düşüş 21 Ekim günü yabancı yatırımcıların kâğıtlarını ellerinden çıkarmalarıyla hızlandı ve "Kara Perşembe" olarak anılan 24 Ekim 1929 Perşembe günü borsa dibe vurdu. 1929 yılının fiyatlarıyla 4.2 milyar dolar yok oldu. 29 Ekim 1929 gününün fiyatlarına bakıldığında bir yıl öncesinin karının bile sıfırlandığı görülür. 21-29 Ekim 1929 tarihleri arasındaki fark Dow Jones sanayi ortalamasının 328'den 230'a düştüğünü gösterir. Bu süreçte

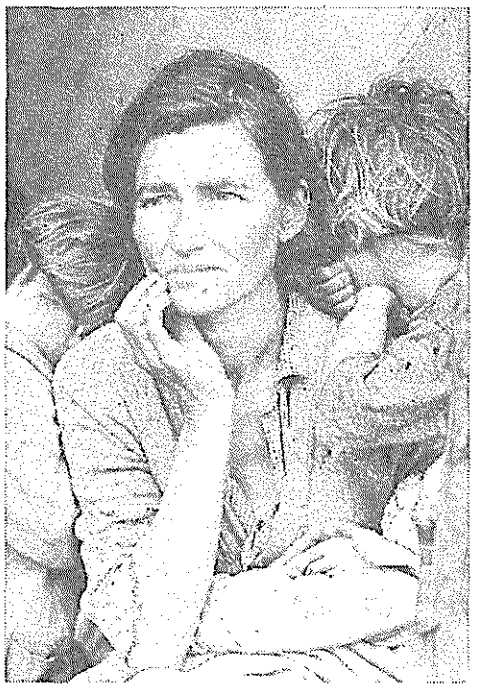

4.000 kadar banka batmış, binlerce insanın mal varlığı yok olmuştu. Bu insanlar açlığa sürüklendi; sebze ve meyve yetiştirip satarak yaşamaya çalıştılar. Piyasadaki para bir anda yok olduğu için insanlar ihtiyaçlarını karşılamada takas yoluna giderek bir nevi değiş-tokuş ekonomisine geri döndüler. İnsanlar maddi varlıklarıyla beraber sosyal konumlarını ve ruh sağlıklarını da kaybettiler. Bunalımın etkileri II. Dünya Savaşı'na kadar yaklaşık 10 yıllık bir periyotta devam etti.

Halen dünyada yaşanmış olan en büyük kriz 1929 krizidir. Bu krizin dünyayı en az I. ve II. Dünya Savaşları kadar etkilediği de açıktır. Büyük bunalımın yol açtığı 1930'lar dünya tablosuna bakıldığında ekonomik krizlerin bazen insanlık tarihini etkileyecek boyutlara varabileceği rahatlıkla görülebilir.

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI

ABD'nin Avrupa sorunlarıyla etkin bir biçimde ilgilenmekten uzaklaşma politikası, Beyaz Saray'a yeni bir Başkan'ı, Warren G. Harding'i getiren 1920 seçimleriyle onaylandı. Harding seçim kampanyasında "normal" duruma dönüleceği sözünü vermişti. Normal durum, çoğu Amerikalıya göre, yabancı devletlerin aralarındaki karmaşık sorunların pek dert edinilmediği ve zengin olma yolundaki özel çabaların hükümetin yaptıklarıyla pek ilgilenilmeksizin yürütülebildiği savaş öncesi yılların yalınlığına dönme anlamına geliyordu.

Birleşik Devletler'de 1933 yılında Başkan Franklin D. Roosevelt, Yeni Uzlaşma politikası başlattı.

Çok geçmeden Birleşik Devletler'de, 1920'de halk çoğunluğunun, kentlerde yaşamaya başladığı, araba, radyo ve öteki tüketim malları edinmek isteği gösterdiği büyük bir ekonomik gelişme görüldü. Taksitle satış, otomobil gibi pahalı malların bile ilk kez geniş kitleler içinde alıcı bulabilmesini ve çok sayıda satılabilmesini sağladı.

Britanya da, hükümetin düzenlemeleriyle kösteklenmeyen savaş öncesinin yaşam biçimine dönmeyi denedi. Fakat savaş öncesi yılların refahı geri gelmemekte diretti. Refah yerine, kömür madenlerinin ve İngiliz ekonomisinin öteki bazı kesimlerinin başına süreğen bir işsizlik çöktü. Fransa'da, ülkenin yakılıp yıkılan bölgelerinin eski durumuna getirilmesi için büyük kamu harcamalarının yapılmasının gerekmesi, Fransız hükümetinin Amerikan ve İngiliz örneklerini izlemesini önledi. Almanya'da ve Avrupa'nın daha doğusundaki ülkelerde savaş ve sava-

şı izleyen yıllar, eski toplumsal yapıları derinden sarstığı için, toplumsal ve ekonomik yaşamın savaş öncesi biçimlerinin, kendiliklerinden yemden işlemeye başlaması olanağı pek yoktu.

Savaşın arkasında ulusun tüm kesimlerinde huzursuzluklar bıraktığı İtalya, özel bir durum oluşturuyordu. Gelişen siyasal kışkırtma, 1922'de yeni bir rejimi, faşizmi iktidara getiren bir hükümet darbesine yol açtı. Faşistler, tümüyle ulus adına, sınıf ve birey özel çıkarlarını bastırarak devleti ulu ve saygı gösterilen bir kurum durumuna getirmeyi amaç edindiler. Bir eski sosyalist olan Benito Mussolini'nin (ölümü, 1945) önderliğini yaptığı faşizm, askeri erdemleri yüceltip abartmalı değişlere büyük bir düşkünlük gösterdi. Bununla birlikte, Fransa ve Britanya hükümetlerinden farklı olarak, İtalya'nın faşist rejimi, savaş yıllarında son derece başarılı olduğu görülen yöntemlerle, ulusal kaynakları barış çağında da harekete geçirmeye istekliydi. Bu yüzden, Mussolini'nin o tarihlerde övündüğü gibi, hükümeti "geleceğin akımı"nı temsil ediyordu.

Weimar'da 1919'da, kusursuz demokratik ilkelere göre hazırlanan yeni bir anayasaya uygun olarak birçok koalisyon hükümeti gelip gitti. Koalisyon hükümeti, hem soldan hem sağdan gelen devrim tehlikeleri seline karşı durabilmeye elverişli değildi. Bununla birlikte, Alman ordusunun eski subaylarının, sonucu belirleyici askeri bir gücü hükümetin hizmetine vermelerini sağlayan üstü örtülü bir ittifak yardımıyla rejim varlığını sürdürebildi. Ne var ki bu, Versailles Antlaşması ile Almanların sahip olmalarına izin verilen küçük orduyu, yeni rejime karşı hiçbir sevgi duymayan kişilerin eline bırakmış oldu. Gene de bu, 1924'ten sonra bile büyük bir zayıflık olarak görülmedi. Birleşik Devletler'in verdiği borçların yardımıyla ülkede yeniden bir refah patlaması oldu.

Almanya Hızla Gelişiyor

Almanya'nın ekonomik etkinliklerinde 1920'lerin son yıllarında görülen bu hızlı ekonomik gelişmeye karşılık, Rusya'da ağır ve çok daha zahmetle yürütülen bir ekonomik canlanma vardı, iç savaş sona erdikten sonra Lenin, komünizmi hemen kurma çabalarının ertelenmesinin zorunlu olduğuna karar verdi. Aslında Lenin hesaplarını her zaman, Batı Avrupa'nın ileri sanayi ülkelerinin de sosyalist devrimler geçirecekleri ve bunun Avrupa'da ve dünyada komünist bir toplumun kurulması sorunlarının yükünü taşıyacak büyük bir proletarya deneyimini ve kitlesini getireceği varsayımına dayandırmıştı.

Rusya, sınırları ötesinde komünist devrimler gelişemeyince, Alman proletaryasından ve öteki yabancı ulusların proletaryalarından geleceği umulan yardımlara dayanan planları rafa kaldırmak zorunda kaldı ve ister istemez kendi kaynaklarına dayandı. Bu duruma karşı Lenin, 1922'de, bir Yeni Ekonomi Politikası (NEP) ilan etti. Bu politika, köylülerin ve küçük tacirlerin özgürce mal alıp satmalarına olanak verdi. Ancak Rus ekonomisinin "komuta merkezleri" olan bankalar, fabrikalar, dış ticaret ve ulaştırma devletin

İtalya'da yönetimi ele geçiren faşist lider Benito Mussolini ve Adolf Hitler

elinde kaldı. İnandığı ülküye bağlı olan birçok komünist, NEP'in gerçek sosyalizme bir ihanet, cahil köylü sınıfının özelliği olan bencil ekonomik davranışlara verilmiş değersiz bir ödün olduğunu düşündü.

Rusya dışında NEP genellikle, komünizmin yürümeyeceğini gösteren bir kanıt olarak sevinçle karşılandı. Ama aslında Rus ekonomisinin kentsel kesimi, temelde devletin yönetiminde kalmıştı ki, Lenin de bunun böyle olacağını önceden söylemişti. Lenin'in 1924'te ölmesi, iktidarı ele geçirmek için yapılan, alttan alta, ama zorlu bir savaşıma yol açtı. Stalin, ancak 1927'de Lenin'in ardılı olarak ortaya çıkabildi.

Bu yıllarda bir parçası özgür (yani çoğu, değişen pazar fiyatlarına karşı tepki göstermekte çok ağır kalan köylülerden oluşma sayısız özel kişi tarafından yönetilen) bir parçası güdümlü (yani siyasal üstlerinin buyruklarını yerine getirmekte gene pek ağır davranan ve pazar fiyatlarını dikkate almayan devlet memurları tarafından yönetilen) bir ekonomiyi yürütmenin güçlükleri artmış bulunuyordu. Kentlere yiyecek ve hammadde ikmali, hükümetin başlatmak istediği sanayide gelişme projelerini desteklemeye yeterli düzeyde değildi. Bu nedenle Stalin, NEP'i bırakmaya, ekonominin kent ve sanayi kesiminin geliştirilmesi yolunda gerekli yiyecek ve hammadde katkısında bulunmalarını sağlamak için kuvvet kullanmaya karar verdi.

Köylülerin bu katkısı, zorunlu kolektifleştirme hareketiyle sağlandı. Köylüler, kolektif çiftlikleri donatmak için topraklarını ve yük hayvanlarını birleştirmeye zorlandı. Her kolektif çiftlikten, bu çiftliklerin üyesi olan köylülere çalışmaları karşılığında herhangi bir şeyin dağıtılmasından önce, ürünün bir bölümünü, bir tür vergi olarak devlete vermesi istendi. Rus köylüleri kolektifleştirmeye karşı direndi, hatta kimileri yeni kolektif çiftliklere vermektense, hayvanlarını öldürdü. Bu tutumları, 1930'ların başlarında şiddetli bir tarım bunalımına yol açtı. Ancak Stalin, devletle işbirliğine yanaşmayan köylü sınıfının aç kalması ya da aç kalmaya yakın bir kıtlık çekmesi anlamına gelse bile, kolektif çiftliklerden tahıl istenmesine karar verdi.

Rusya'da Ekonomik Seferberlik

Rusya'nın kolektifleştirilmiş köylerinden zorla sağlanan yiyecek ve hammadde, fabrikalar ve barajlar kuran, yeni maden ocakları açan ve öteki bü-

yük gelişmeleri gerçekleştiren çok büyük işçi ordularını besleyip destekledi. Bir Beş Yıllık Plan hazırlanıp içine uzun bir somut hedefler listesi kondu. Ruslar bu hedeflere ulaşmak, hatta aşmak için bir askeri seferberlikte görüldüğü biçimde, çabalarını birleştirdiler. İnsanların ve malzemelerin bir araya getirilmesi, işin yürütülmesi bir askeri komuta zincirine göre yapıldı.

Bu yolda kullanılan terminoloji bile askeriydi. Gazeteler ve konuşmalar, yıldırım birliklerine, cephe işçilerine, sınıf düşmanlarına vb. seslenişlerle ve uyarılarla doluydu. 1932'de, Stalin'in ilk Beş Yıllık Plan'ın hedeflerine, yalnızca dört buçuk yıl içinde ulaşılıp bu planın aşıldığını ilan edebileceği bir sonuç alınmıştı. Kolektifleştirmenin pahalıya patlamasına karşın, Rusya'nın planlı seferberliği gerçekten sanayide hızlı bir gelişme sağladı.

Bu başarı, 1932 yılında bir uçtan bir uca kapitalist dünyanın her yerinde yankılanırken, Birleşik Devletler'de 1920'lerin hızlı ekonomik gelişmesi, 1929'da New York borsasının çökmesiyle birden sona ermiş bulunuyordu. Panik, gerisinde işsiz kitleleri bırakarak bir ülkeden ötekine yayıldı. İşsizlik satın alma gücünü azalttı; o da depresyonu (ekonomik durgunluğu ve çöküşü) daha da azdırdı. Buna karşılık Rusya'nın genişleyen ekonomisi, her nasılsa kendini bu kısır döngüden ve görünüşe bakılırsa kaçınılmaz dalgadan kurtarmıştı. Birçok Batılı gözlemci, büyük depresyonun yol açtığı saçmalıkla ve acılarla karşılaştırıldığında, zorla kolektifleştirme karşılığında ödenen yüksek bedeli kolayca bağışlanabilecek türden bir şey olarak gördü.

Depresyon, kapitalizmin çöküşü hakkındaki Marksist görüşleri onaylıyor göründü. Bununla birlikte Batı'nın ileri sanayi ülkelerinin hiçbirinde, öteden beri beklenen sosyalist devrim görülmedi. Fransa ve Büyük Britanya, ekonomiyi onarma yolunda, köklü hükümet önlemleri alabilecek durumda olmadıklarından ya da bu tür önlemler almayı istemediklerinden ayak sürüyüp durdular. Buna karşılık Almanya ve Birleşik Devletler, depresyona karşı daha enerjik tepkiler gösterdiler.

Birleşik Devletler'de, 1933 yılında Başkan Franklin D. Roosevelt, bir "New Deal" (Yeni Uzlaşma) politikası başlattı. Bu, Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanılan ekonomik seferberlik yöntemlerinden bazılarına geri dönüş anlamına geliyordu. İvedi bayındırlık programları, fiyatları ve tarımsal üreti-

Joseph Stalin ve Maxim Gorky, 1931

mi düzene sokma çabaları hiçbir zaman işsizliğe son verebilecek boyuta ulaşamadı. Bununla birlikte, depresyonun hızı kesildi ve ekonominin yürütülmesinde New Deal'ın getirdiği yenilikleri destekleme yolunda işlerliği olan ulus çapında bir uzlaşma, bozuldu bozulacak derken, varlığını yeni ve çok farklı sorunlar dizisi oluşturan II. Dünya Savaşı'nın başlamasına dek sürdürebildi.

Hitler'in Önlenemez Yükselişi

Almanya, Adolf Hitler'in 1933 Haziran'ında iktidara gelmesiyle çok daha köklü bir rejim değişikliğine uğradı. Hitler, Nasyonal Sosyalist Alman işçi Partisi'nin (kısa adıyla Nazi Partisi'nin) önderiydi. İnsanın isteminin gücüne ve kahramanlığa inancı vardı. Almanların, 1918'de Yahudiler, Marksist sosyalistler ve ulusa ihanet eden öteki "hainler" tarafından arkadan hançerlendiğine inanıyordu. Siper arkadaşlığı, Hitler'in ve öteki çoğu Nazi önderinin en düşkün oldukları anılardı. Bu tür arkadaşlık duygularını olduğu kadar, saldırganlık duygularını da ortaya dökmelerine olanak verecek benzer bir ortamı, ancak partilerinin saflarında bulabildiler.

Hitler'in başa geçince izlediği politika, önce anayasayı değiştirerek rakip partileri ve önderleri saf dışı bırakıp diktatörce bir iktidara sahip olmak oldu. Sonra, silahlı kuvvetleri yeniden kurarak, insanları ve makineleri yeniden çalıştırmaya başlayarak, kurnaz ve gözü pek diplomatik manevralara girişerek Almanya'yı yeniden büyük bir devlet yapmaya kalktı. Ne Fransa ne de Büyük Britanya, Hitler'in yaptıklarına etkili bir biçimde karşı çıkabilecek durumda idi. Birleşik Devletler ve Rusya ise, böyle bir şeyi denemeye bile kalkmadı.

Bu nedenle Hitler, içerde Yahudileri kovuşturup işsizliğe son vererek Alman halkının çoğunluğunun kendisine karşı beslediği sevgiyi pekiştirirken; dışa karşı, Almanya'yı şaşılacak kadar kısa bir süre içinde yeniden Avrupa kıtasının en üstün gücü durumuna yükseltebildi. Bu başarısının sırrı, Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda ortaya attığı ekonomik seferberlik yöntemlerinin tümünden barış çağında yararlanmasındadır. Savaşa hazırlanmak üzere silahlı kuvvetlerin yeniden kurulması Hitler'in iç politikasının öncelik taşıyan en büyük amacı olduğu için, Nazi uygulamaları, savaş çağı uygulamalarına kolaylıkla uygun düşen yöntemler oldu.

Almanya, Adolf Hitler'in 1933 Haziran'ında iktidara gelmesiyle çok daha köklü bir rejim değişikliğine uğradı.

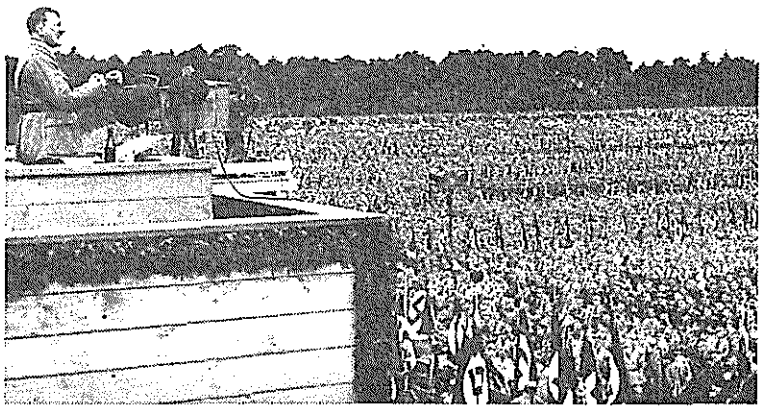

Adolf Hitler Nazi askerlerine konuşma yaparken.

Hitler'in dünyaya açıkladığı dış politika 1938'e kadar, Versailes Antlaşması'nın adaletsizliklerini yürürlükten kaldırmaktı. Bu, yalnızca Almanya'yı, Fransa'ya ve öteki devletlere eşit kılacak biçimde yeniden silahlandırmak değil, aynı zamanda tüm Almanları tek bir devletin çatısı altında toplamak anlamına geliyordu. Bu nedenle, Avusturya'nın (1938 Martında) ve Çekoslovakya'da Almanların yaşadıkları bölgelerin (1938 Eylülünde) Almanya'ya katılması, ulusların kendi geleceklerini kendilerinin saptaması yolundaki ilkeyi ciddiye alan İngiliz devlet adamlarının çoğuna hiç de akla yatkın olmayan bir davranış gibi gelmedi.

Bununla birlikte Hitler, Almanların yaşadıkları bölgeleri topraklarına katmakla yetinmedi. Bir yaşam alanı uğruna verilen ölüm kalım savaşının tüm tarihin özünü ve içeriğini oluşturduğunu düşünüyordu. Alman ırkının geleceğinin, ancak doğudaki geniş toprakların ele geçirilip buralara Almanların yerleştirilmesiyle güvenceye alınabileceğini öne sürdü. Bu ise, ne Fransa'nın ne de Büyük Britanya'nın edilgen bir tutumla kabul edebilecekleri bir politikaydı.

Gene de böyle bir politikadan en çok zarar görecek kişi olan Stalin, Hitler 1939'da Polonya'yı boyun eğdirecek biçimde Alman gücünü doğuya yaymaya başlayınca onunla gerçekten işbirliği yaptı. Hitler'in 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması, II. Dünya Savaşı'nın başlamasına yol açtı; çünkü o zamana kadar harekete geçmekte istekli olmayan Fransa ve Britanya, Polonyalılara verdikleri yardım sözünü tutarak savaş ilan ettiler.

1941 Haziranına dek Stalin, Hitler'e ekonomik ve diplomatik sorunlarda yardım etmeyi sürdürdü ve böylece Almanlara (Polonya ezildikten sonra) yalnızca bir cephede savaşmak olanağını -Almanların 1914'te tadamadıkları bir lüksü- sağlamış oldu. Kuşkusuz Stalin, gösterdiği bu kolaylık karşısında bazı şeyler elde etti. Rusya, yalnızca Polonya'nın yarısını topraklarına katmakla kalmadı, aynı zamanda üç büyük Baltık devletini Estonya'yı, Letonya'yı ve Litvanya'yı da işgal etti. Finlandiya, bir kış (1939-1940 kışı) boyu buna direndi, gene de bazı sınır bölgelerini Stalin'e bırakmak zorunda kaldı.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Katılan devletler ve kuvvetlerin sayısı ile harp alanının genişliği bakımından dünyanın o zamana kadar benzerini görmediği yaygınlıkta bir savaştı. İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939'da Almanya-Polonya sınırlarında başlamış, 15 Ağustos 1945'te en son Uzak Doğu'da ateş kesilmiş, 2 Eylül 1945'te Tokyo Limanı'nda mütareke imzalanmış ve bu tarihe kadar altı yıl sürmüştü. Bu savaşta İngiltere, Fransa tarafına "Müttefikler", Almanya ve ortaklarına ise "Mihver Devletleri" denmişti.

İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı sonunda yalnız kendilerinin yakın çıkarlarını gözeterek yenilgiye uğrattıkları İttifak Devletleri'ne ağır koşulları olan antlaşmalar imza ettirdiler. Almanya, Versay (Versailles) Antlaşması'yla ülkesinin önemli bölümünü ve sömürgelerini vermek zorunda kaldı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalanarak Avusturya, Macaristan ve Çekoslovakya devletleri kuruldu. Avrupa'da milli ve ekonomik temellere dayanmayan sınır değişiklikleri yapıldı. Sevr Antlaşması'yla da Osmanlı İmparatorluğu dağıldı; Türk yurdu, parçalanmak ve paylaşılmak istendi.

Japonlar tarafından saldırıya uğrayan ABD gemisi USS Arizona'da meydana gelen patlamalar.

Yenilgiye uğrayan devletlere

büyük haksızlık yapıldığı için barış dönemi uzun sürmedi. Önce, Türkler silaha sarılarak Kurtuluş Savaşı'nı yaptılar ve başarı sağladılar. Kendi isteklerine uygun olarak Lozan Antlaşması'nı imzaladılar; Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden kurtuldular. En güç durumda bulunan Türk Devleti'nin elde ettiği bu başarı, öteki devletlere de örnek oldu.

Versay Antlaşması, Almanya'da büyük bir hoşnutsuzluk oluşturmuş, Alman halkının onuru kırılmıştı. Bu durumdan yararlanan Hitler, Nasyonal Sosyalist Partisi'ni kurdu. Partinin amacı, Versay Antlaşması'nı değiştirmek, Avrupa'da Alman üstünlüğünü kurmaktı. Bu parti kısa sürede gelişti. Hitler 1933'te başbakanlığa getirildi. Cumhurbaşkanı Hindenburg'un ölümünden sonra devlet başkanı oldu. Almanya'yı diktatörlükle yönetmeye başladı. Ordu ve donanmayı yeniden kurdu ve üstün silahlarla güçlendirdi. Yahudilere karşı sert davrandı. 1938'de Avusturya'yı Almanya'ya kattı. Arkasından da Çekoslovakya'yı işgal etti.

İtalya, İkinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nden yana olduğu halde umduğu kadar yarar sağlayamadı. Kendisine, ikinci derecede bir devlet gibi davranıldı. Bu yüzden birlik olduğu İngiltere ve Fransa'ya karşı tutumunu değiştirdi. Savaştan sonra İtalya'da ekonomik bunalım baş gösterdi.

Faşist partisini kurmuş olan Musolini, devlet yönetimini eline geçirdi. O da İtalya'yı büyük bir devlet yapmaya çalışıyordu. Bu amaçla ordu ve donanmayı güçlendirdi. 1935-1936 yıllarında Habeşistan'ı (Etyopya) aldı. Amavutluk'u ele geçirdi (1939). Fransa'dan Nis (Nice) ve Tunus'u istiyordu. Türk topraklarına da göz dikmişti.

Uzakdoğu'da Japonya da bir imparatorluk kurmaya uğraşıyordu. Büyük komşusu Çin'le savaşıyor, İngiltere'yi, Fransa'yı ve öteki Avrupa devletlerini Asya'dan çıkarmayı tasarlıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasi yönetimini sürdüren İngiltere ve Fransa, kendileri için tehlikeli olan bu saldırılara karşı savaş için hazırlıklı olmadıklarından bir şey yapamadılar. Aralarında uyumlu bir işbirliği de yoktu. Amerika Birleşik Devletleri ise Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaları onaylamamış, Avrupa olaylarıyla ilgisini kesmişti.

Savaşın Başlaması

Almanya ve İtalya anlaşarak Roma-Berlin Mihveri denilen bir birlik kurdular (1936). Daha sonra bu birliğe Japonya da katıldı. Bu üç devlete Mihver Devletleri adı verildi.

Hitler kazandığı kolay başarılanlardan cesaret alarak isteklerini günden güne artırıyordu. Almanya'nın haklı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Nazi katliamlarından kaçarak İsrail'e göç eden Yahudi aileler

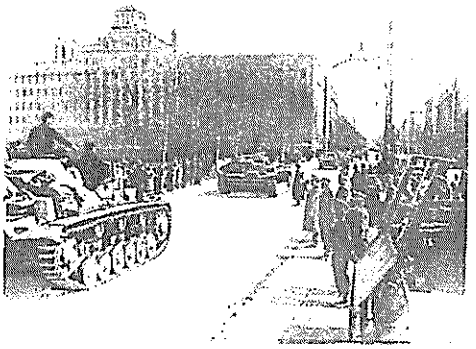

1941 yılında Alman tanklarının Yugoslavya Belgrad'ı işgali

olan isteklerinden uzaklaşmıştı. Polonya'dan Danzig Limanı'nı geri almak için hazırlıklara başladı. Rusya ile tarafsızlık antlaşması yaptıktan sonra 1 Eylül 1939'da Polonya'ya savaş açtı. İngiltere ve Fransa daha önce Polonya'ya garanti vermiş olduklarından onlar da Almanya'ya karşı savaşa girdiler. Böylece, İkinci Dünya Savaşı başladı.

Almanlar tankları, motorlu birlikleri ve uçaklarıyla 17 günde Polonya'yı işgal ettiler ve Rusya ile paylaştılar. Bu sırada Ruslar da Finlandiya'ya saldırdılar. Fakat, Finlerin savunmaları karşısında başarı sağlayamadılar. Almanlar, 1940 ilkbaharında ansızın harekete geçerek Danimarka, Norveç ve Hollanda'yı aldılar. Bir süre sonra da Belçika üzerinden Fransa'ya saldırdılar. Alman ordusu çok hızlı ilerliyor ve yıldırım savaşı yapıyordu. Fransızlara yardıma gelen İngiliz kuvvetleri, Dünkerk'ten ülkelerine çekilmek zorunda kaldılar. Fransız orduları, Almanlar karşısında dayanamayıp dağıldılar. Bu sırada İtalya da Almanya'nın yanında savaşa katıldı. Fransa yenilgiyi kabul ederek teslim oldu.

Yalnız kalan İngiltere, çok güç duruma düştü. Fakat yılmadan Almanların savaş uçakları ve deniz altılarıyla yaptıkları saldırılara karşı koydu. İtalyanların, Arnavutluk'tan Yunanistan'a yaptıkları saldırı gelişmedi. Bunun üzerine Almanlar, Balkan milletleri üzerine yürüdüler. Macaristan'ı aldıktan sonra, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'ı işgal ettiler. Girit Adası'nı da paraşütçü birliklerle ellerine geçirdiler. Almanya, Türkiye ile bir dostluk antlaşması yaptıktan sonra bütün kuvvetlerini Rusya üzerine gönderdi. Ruslar, geri çekilmek zorunda kaldılar.

Amerika Birleşik Devletleri, tarafsız kalmakla birlikte, İngiltere'ye her türlü yardımı yapıyor ve savaş için hazırlanıyordu. Japonların Havai (Hawaii) adalarındaki Pearl Harbour deniz üs-

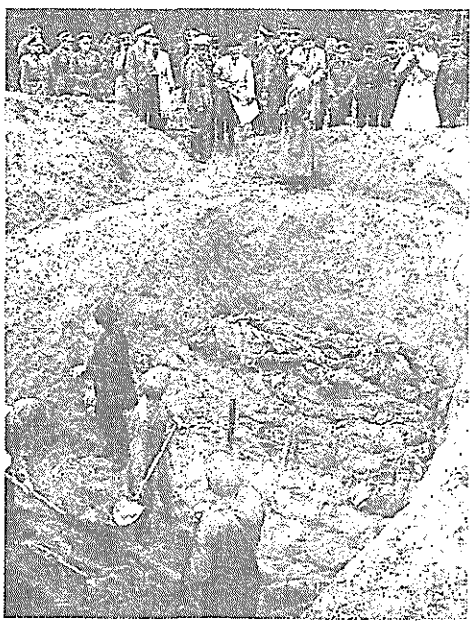

İkinci Dünya Savaşı sarısında Ruslar tarafından öldürülen Polonyalı askerlerin bulunduğu toplu mezarı açan Alman askerleri.

süne ansızın bir baskın yapmaları üzerine Amerika Birleşik Devletleri de savaşa girdi. Böylece, İkinci Dünya Savaşı çok geniş bir alana yayıldı.

Ruslar, Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımıyla, Almanları Leningrad, Moskova ve Stalingrad (Volgagrad) önlerinde durdurdular. İtalyanların ve Almanların, Kuzey Afrika'dan Mısır ve Süveyş'e doğru saldırılarını da İngilizler önlediler.

Savaşın uzaması ve çok geniş alana yayılmış olması Almanların askerlik güçlerinin yetersiz kalmasına ve ekonomilerinin bozulmasına neden oldu. Almanlar, İngilizleri ve Rusları kesin bir yenilgiye uğratamadılar. Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesinden sonra, Mihver Devletleri'nin durumu daha çok güçleşti. Saldırı sırası şimdi karşı tarafa gelmişti. Amerikalılarla İngilizler, Kuzey Afrika'da Cezayir'e büyük bir çıkarma yaptılar; bu kuvvetler, İtalya ve Alman ordularını, İtalya'ya çekilmek zorunda bıraktılar. Onların arkasından da Sicilya Adasına ve İtalya'ya geçtiler. Böylece, birinci cephe açılmış oldu. İtalyanlar ülkelerini koruyamadılar ve teslim oldular. Mussolini yakalandı ve öldürüldü.

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, hava üstünlüğünü de sağlamışlardı. Durmadan Alman şehirlerini, endüstri merkezlerini, tren istasyonlarını, hava alanlarını uçaklarla bombalıyorlardı. Ayrıca, 1944 yılının Haziran ayında Fransa'nın kuzey kıyılarına büyük kuvvetler çıkararak ikinci cepheyi açtılar. Bu kuvvetler, Fransızların da yardımıyla, Almanya sınırlarına doğru ilerlediler. Ruslar da karşı saldırıya geçtiler; Almanları ülkelerinden ve Polonya'dan çıkardılar. Bundan sonra hep birlikte batıdan ve doğudan Berlin üzerine yürüdüler. Alman savunma gücü kırıldı. Hitler, savaşın kaybedildiğini anlayınca intihar etti. Almanlar teslim oldular (Mayıs 1945).

Atom Bombası ve Savaşın Sonu

Japonlara karşı da üstünlük kazanıldı. Japonların ele geçirdikleri adalar birer birer geri alındı. Japonya'ya yaklaşan Amerika Birleşik Devletleri kuvvetleri, Japon şehirlerini havadan bombaladılar. Savaşı kısa sürede bitirmek için Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine birer atom bombası attılar. Bu çok korkunç ve öldürücü silâh karşısında Japonlar ister istemez teslim oldular. (Ağustos 1945). İkinci Dünya Savaşı da böylece sona erdi.

57 devletin birbiriyle 6 yıl süreyle çarpıştığı bu büyük savaşta dünyanın toplum, medeniyet ve insanlık açılarından uğradığı kayıplarının tam bir hesabı yapılamaz. Müttefik devletlerde en çok kayba Amerika, Britanya Milletler Topluluğu, Sovyetler Birliği,

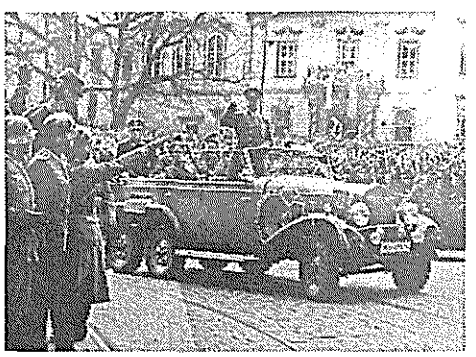

İkinci Dünya Savaşı yıllarında halkını selamlarken görülen Almanya eski devlet başkanı Adolf Hitler

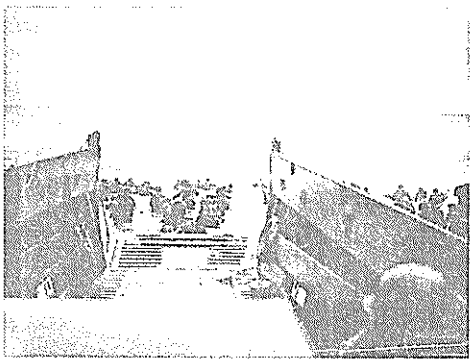

Amerikan askerleri Normandiya Çıkartması'nda, 6 Haziran 1944

Çin ve Fransa; Mihver Devletlerinde ise Almanya, Japonya ve İtalya uğramışlardır.

Yalnız ölü ve kayıp olarak Müttefiklerden 10.650.000 (en çok Sovyetler 7.500.000), Mihver Devletleri'nden de 4.650.000 (en çok Almanya 2.850.000) olmak üzere toplam 15.300.000 can kaybı hesaplanabilmiştir.

Yaralı sayısı ise Müttefikler'de 20 milyona, Mihver Devletleri'nde de 8 milyona yaklaşmıştır. Buna Hitler'in toplama kamplarında kaybolan 6 milyona yakın insan da eklenirse İkinci Dünya savaşı'nın bütün çağların en korkunç ve en acımasız bir çatışması olduğu söylenebilir.

Bu harp, birçok milletlerin bağımsızlığını kaybetmesine sebep olmuştu.

Avrupa kıtasındaki birçok devlet, barışta ve savaşta kendine yeterli "büyük devlet" olma niteliğini kaybetti. Harp süresince birçok yeni silahlar ve cihazlar bulunup kullanıldı.

İkinci Dünya savaşı'nın doğuran başlıca sebepler olan "üstün soy", "ortak refah bölgesi" ve "yeni Roma" egemenliği altında dünya düzeni kurma gibi görüşlerin boş olduğu anlaşılmakla beraber çok geçmeden dünyanın yeniden ikiye ayrıldığı ve bir "soğuk harp" döneminin başladığı görüldü.

Türkiye'nin Savaş Politikası

Genç Türkiye'nin yöneticileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenerek nasıl ortadan kalktığını, Türk Ulusu'nun nasıl yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını unutmamışlardı. Bu nedenle, ülkeyi yeni bir savaşın dışında tutmaya çalışmışlardır. Ancak, Almanya'nın 1930'lu yıllarda komşularına saldırması, İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmeye başlaması karşısında tedirgin olmuşlardır. Bunun üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmıştı. Nitekim 12 Mayıs 1939'da Türkiye ve İngiltere arasında, Türk-İn-

ABD tarafından Hiroşima'ya atılan atom bombası'nın patladığı an

giliz Yardım Deklarasyonu, 23 Haziran 1939'da da benzer bir antlaşma Türkiye ve Fransa arasında imzalanmıştı. Türkiye, bu antlaşmaları Alman nazizmine ve İtalyan faşizmine karşı yapmasından dolayı, Sovyetler Birliği'nin bir zorluk çıkarmayacağını düşünmüştü. Fakat 23 Ağustos 1939'da Almanya-Sovyetler Birliği Dostluk Antlaşması'nın yapılması ve Polonya'nın Almanya tarafından işgal edilmesi, Türkiye'yi bir tehdit altında bırakmıştı. Hatta Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçirilmemesini ve boğazlarda

Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt ve Joseph Stalin 1945'te Yalta Konferansı'nda

Sovyet askeri bulundurmak istediğini Türkiye'ye bildirmesi tehlikenin boyutlarını arttırmıştı.

Türkiye, bu gelişmeler üzerine İngiltere ve Fransa ile eski antlaşmalarını açık bir ittifaka dönüştürmeye çalışmıştı. 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa, Ankara'da karşılıklı yardım antlaşması imzalamıştır. Buna göre;

• Bir Avrupa devletinin Türkiye'ye saldırması ve savaş çıkması halinde Fransa ve İngiltere'nin Türkiye'ye yardım etmesi,

• İngiltere ve Fransa bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, Türkiye'nin bu iki devlet yararına tarafsızlık politikası izlemesi,

• Bu antlaşmanın uygulanması sonucunda tarafların savaşa girmesi halinde mütarekenin ve barışın birlikte imza edilmesi kararlaştırıldı.

Türkiye bu antlaşma ile Sovyetler Birliği'nden tamamıyla ayrılmış ve Batılı devletlere yakınlaşmıştı. Türkiye, savaşın tüm dünyada genişlediği bir dönemde, 18 Haziran 1941'de Almanya ile on yıl süreli bir dostluk antlaşması yaparak manevra yapma alanını genişletti. Fakat bu tarihlerde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması dengeleri alt-üst etmiştir. Bu kez de Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girmesini istedi. Nitekim, 30-31 Ocak 1943'te Churchill ve İsmet İnönü, Adana'da buluşarak Türkiye'nin savaşa girip girmeme konusunu tartıştılar. Ada-

na Konferansı da denilen bu buluşmada, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türkiye'nin savaşa girecek silah ve malzemeye sahip olmadığını ve İngiltere'nin bu donatımı tamamlaması halinde savaşa gireceğini ileri sürmüştü. Savaş devam ettikçe Müttefik Devletler'in Türkiye'yi savaşa sokma konusundaki ısrarlarını arttı. Nitekim, İsmet İnönü, Roosevelt ve Churchill, 4-6 Aralık 1943'te İkinci Kahire Konferansı'nda bir araya gelerek, Türkiye'yi savaşa sokma konusunu tartıştı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türk ordusunun donatımının tamamlanması halinde 1945 yılının Şubat ayında savaşa girileceğini belirtti.

Türkiye, savaşın Almanya'nın aleyhine gelişmeye başladığı dönemde 2 Ağustos 1944'te Almanya ile siyasal ilişkilerini kesti. 23 Şubat 1945'te de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Türkiye, bu tutumuyla da Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer aldı.

Kısaca Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız bir politika izlemiş, fakat bu politikasını denge esasları üzerine oturtmuştu.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefikler arası konferanslarda Birleşmiş Milletler fikri daha da geliştirilmişti. 28 Kasım- 1 Aralık 1943'te Roosevelt, Churchill ve Sovyet lideri Stalin arasında Tahran'da yapılan konferansta, savaş sonrası barış düzeninin korunması için bir uluslararası teşkilat kurulması fikri bütün taraflarca kabul edilmişti. Üç lider arasında 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da yapılan konferansta da Birleşmiş Milletler'le ilgili olarak "veto" ve "üyelik" konuları ele alındı. Güvenlik Konseyi'nin sürekli üyeleri için "veto" ilkesi kabul edildi. Ayrıca, 1 Mart 1945'e kadar ortak düşmana savaş ilan etmiş ülkelerin Birleşmiş Milletler'e üye olarak kabulü benimsendi. Bu şekilde savaş içinde hazırlıkları tamamlanan Birleşmiş Milletler San Francisco'da yapılan toplantının sonunda Haziran 1945'te kuruldu. Artık İkinci Dünya Savaşı gibi yeni bir felaketin önleneceği, uyuşmazlıkların Birleşmiş Milletler'ce çözüleceği ve böylece sürekli barışa ulaşılacağı umuluyordu.

Ancak, aslında daha savaş sırasında -müttefik oldukları halde- SSCB ve Batılılar arasında çıkan görüş ayrılıkları bu umutların gerçekleşemeyeceğinin habercisiydi. Gerçekten de, savaştan sonra SSCB ile Batı'lılar arasındaki

-temeli 1917 Sovyet Devrimi'ne dayanan- güvensizlik, özellikle Almanya ve Doğu Avrupa'nın geleceği konularındaki derin görüş ayrılığından dolayı bunalım boyutlarına ulaşacaktı. İkinci Dünya Savaşı, Avrupa odaklı uluslararası sistemi sona erdirmişti. ABD ve SSCB'nin, yani birincisi Avrupalı olmayan, ikincisi ise ancak kısmen Avrupalı olan iki ülkenin belirleyici duruma geldiği görülüyordu. Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'nden sonra Birleşmiş Milletler'in merkezinin New York olması da uluslararası alandaki belirleyicilik rolünün Avrupa'nın elinden çıktığının göstergesi sayılabilirdi. Yukarıda değinilen konularda çıkan görüş ayrılıklarından dolayı Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki bloklaşmadan farklı iki kutuplu bir dünya doğdu. İki kutuplu dünya'nın temel özelliği, ideolojik ayrılığa dayalı olmasıydı. Ülkeler, İkinci Dünya Savaşı'nın "gerçek galipleri" sayılabilecek ABD ve SSCB'nin liderliğinde, biri "Batı Bloku", diğeri "Doğu Bloku" olmak üzere iki kampa ayrıldılar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "sürekli barış"a ulaşılacağı umulurken, iki yıl içinde gergin bir ortama varılmıştı. Bu gerginlik dolu ortam, silaha başvurulmadan, yani sıcak çatışmaya dönüşmeden yapılan bir savaş, bir "soğuk savaş" dönemiydi. Birinci Dünya Savaşı sonrasından farklı olarak genel bir barış konferansının toplanması mümkün olamayacaktır. 1919'daki Paris Barış Konferansı barış getirmemişti. Şimdi yapılması gereken ise 1919'dan dersler çıkarmak suretiyle, savaş içindeki müttefikler arası konferanslarda da esasları belirlenen gerçek bir barış düzenini kurmak olmalıydı.

10 Şubat 1947'de İkinci Dünya Savaşı'nın yenik devletlerinden beşi (İtalya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Finlandiya) ile Paris'te barış antlaşmaları yapıldı. Birinci Dünya Savaşı sonunda Paris'te yapılan konferans ve ardından imzalanan antlaşmalara oranla budefakiler müzakerelere yenik ülkelerin de alınması ve daha ılımlı hükümlere varılması bakımlarından umut verici sayılabilirdi. Japonya'yla da 8 Eylül 1951'de San Francisco'da barış antlaşması imzalandı. Ancak, 1919 düzenlemesinin kilit ülkesi Almanya'yla bu defa antlaşma yapılamadı.

İran, Türkiye ve Yunan İç Savaşı gibi konularda Batı'lılarla Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinin daha da olumsuzlaştırdığı bir ortamda, Almanya sorununda var olan ayrılık iyice kökleşti.

Esasen, Almanya iki taraf arasındaki bölünmeyi simgeleştiriyordu. Almanya'nın batısı Batılıların, doğusu ise Sovyetler Birliği'nin denetimindeydi. Bu bölünmüşlük, Doğu Almanya toprakları içinde kalan Berlin'de de geçerliydi. Mart 1948'de SSCB Batı Berlin'le Batı Almanya arasındaki ulaşımı kesince "Berlin Bunalımı" doğdu. Bu durumda Mayıs 1949'da Federal Alman Cumhuriyeti'nin (Batı Almanya), Ekim 1949'da da Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin (Doğu Almanya) kurulması ve Berlin'in de aynı biçimde ikiye ayrılması şaşırtıcı olmadı. Bu şekilde simgeleşen Doğu-Batı bloklaşması başka gelişmelerle de pekişecekti.

Rusya Süper Güç Oluyor

İkinci Dünya Savaşı sonunda Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya'nın iki büyük kuvvet olarak ortaya çıkmalarında, milletlerarası politika arenasında meydana gelmiş olan boşluklar şüphesiz en büyük rolü oynamıştı. Savaştan önce milletlerarası kuvvet dengesinin temel unsurlarını teşkil eden devletler, 1945'in dünyasında artık mevcut değildir. Bunlardan Almanya, Japonya ve İtalya yenilmiş devletlerdi. Fransa ve İngiltere galip devletlerden olmakla beraber, savaşın bunların üzerinde yaptığı tahribat o kadar büyüktür ki, bunların değil eski yerlerini almaları, sadece milletlerarası politikada aktif hale gelmeleri için 1970'lerin sonunu beklemek gerekecekti.

Komünizmin evrensel tatbikçisi olarak ortaya çıkmış bulunan Sovyet Rusya için bu öyle bir manzaradır ki, belki tarihinin hiçbir döneminde böyle bir fırsat önüne tekrar çıkmayacaktı. Bu sebeple savaşın hemen ertesinde Sovyet Rusya'nın üç istikamette faaliyete geçtiğini görüyoruz. Bu üç istikametten biri Avrupa, ikincisi Orta Doğu ve üçüncüsü de Uzak Doğu veya Asya idi.

Bolşevik Parti liderleri ve Komünist Enternasyonal, Malcolm McAllister tarafından New York'taki Pathfinder Mural'a yapılan resim

Sovyetler savaşın son yılları olan 1944-45'te, Alman işgalinden kurtarmak bahanesiyle askerlerini soktukları Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da komünist rejimlerin kurulması için faaliyetlerine hız verirken, Uzak Doğu'da da, Kuomintag'ın milliyetçilerine karşı Mao Tse-tung'un komünistlerine yardımlarını arttırmak Çin'i komünizmin kontrolü altına almak için harekete geçmişlerdi. Bütün bunlar olurken, İran, Türkiye ve Yunanistan üzerinde de çeşitli baskılara ve oyunlara girişerek, Basra Körfezi ve Hind Okyanusuna ve öte yandan Doğu Akdeniz'e inmek için çaba harcamaya başlamışlardı.

Avrupa'da Sosyalizmin Yayılması

Sovyetler bu faaliyetleri ile Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgelerine girmeye çalışırlarken, bir yandan da Avrupa'daki durumlarını sağlamlaştırmak için, askeri işgalleri altında tuttukları ülkelerde komünist rejimleri yerleştirmeye muvaffak olarak, bugünkü Sosyalist Blok veya Sovyet Uyduları dediğimiz durumu ortaya çıkarmak suretiyle Avrupa'da da gayet tehlikeli bir genişleme göstermişlerdi.

Sovyetlerin baskısı ile Komünist Partisi'nin dışındaki siyasi partiler hükümetlerden ayrılarak muhalefete geçtiler. Böylece hükümetler bir süre sonra, tamamen komünistlerden meydana gelmiş oluyordu. Sovyet işgali altındaki ülkelerle barış antlaşmaları yapıldıktan sonra, artık Sovyet askerlerinin bu ülkelerden çekilmesi gerekiyordu. Halbuki komünist partileri iktidara sahip olmakla beraber, aynı za-

manda komünistlerin karşısında da kuvvetli muhalefet partileri bulunuyordu. Sovyetler, bu muhalefet partilerini tamamen bertaraf edip komünist rejimleri yerleştirmeden bu ülkelerden çekilmek istemediler ve bu sebeple 1947 Şubatı'ndan sonra bu ülkelerde muhalefet partilerinin tasfiyesine girişildi.

Mesela, 25 Şubat 1947'de Macaristan'ın Küçük Emlak Sahipleri Partisi'nin (bu Parti 1945 seçimlerinde oyların % 57'sini almıştı), Genel Sekreteri Bela Kovacs, ülkenin güvenliğine karşı komplo hazırlamakla suçlandı ve tevkif edildi. Partinin lideri ve Başbakan Ferenc Nagy o sırada İsviçre'de bulunuyordu ve başına geleceği bildiğinden ülkesine dönmedi.

Bulgaristan'da ise, bu ülkenin en güçlü partisi olan Çiftçi Partisi'nin lideri Nikola Petkov, vatana ihanet suçundan 1947 Haziran'ında tutuklandı ve ölüme mahkûm edilerek Eylül ayında da idam edildi.

Romanya'da da, komünistlere karşı çetin bir mücadele açmış olan Köylü Partisi lideri Julius Maniu 1947 Temmuz'unda vatana ihanet suçundan tutuklanıp mahkemeye verildi ve Kasım ayında da müebbet hapse mahkûm oldu.

Polonya'da ise, ülkenin en popüler partisi olan Polonya Köylü Partisi'nin lideri ve savaş sırasında Londra'daki mülteci Polonya hükümetinin başkanı Stanislav Mikolajczyk, komünistlerin kendisini tutuklamaya hazırlandıklarını fark edince, 1947 Kasım ayında Londra'ya kaçmaya muvaffak oldu ve bu şekilde hayatını kurtardı.

Çekoslovakya gelişmeleri ise biraz daha farklı oldu. Savaştan sonra, cumhurbaşkanlığına Çekoslovakya'nın eski devlet adamlarından Dr. Beneş ve başbakanlığa da Komünist Partisi lideri Klement Gottwald getirilmişti. Bakanların çoğu Komünist Partisi dışındandı. Çekoslovakya'nın kurucusu Thomas Masaryk'in oğlu Jan Masaryk Dışişleri Bakanı idi. Ülkenin yeni liderleri Sovyet Rusya ile iyi geçinme taraflısı oldukları için 1948 Şubatı'na kadar Çekoslovakya'da mühim bir gelişme görülmedi. Lakin Sovyetler yine de Çekoslovakya'dan emin değildiler. Çünkü yeni liderler aynı zamanda Batı taraftarı idiler. Bu sebeple, hükümeti tamamen komünistlere teslim etmek için Sovyetler Çekoslovakya'ya açıkça müdahale ettiler ve bir hadiseyi protesto eden 11 bakanın yerine komünistleri baskı ile hükümete soktular. Dr. Beneş'in direnmesi fayda etmedi.

Komünist Partisi lideri Klement Gottwald ve Stalin

Bu kriz sırasında Dışişleri Bakanı Masaryk 10 Mart 1948 günü bakanlık binasının dördüncü katından kendisini atarak intihar etti. Mamafih Masaryk'in komünistler tarafından öldürüldüğüne dair de iddialar vardır.

"Çekoslovak Darbesi" adı verilen bu hadise Batı'da büyük yankılar ve tepkiler uyandırdı.

Sovyet Rusya böylece sınırları üzerindeki komşu ülkelerde komünist rejimleri tesis ederek, etrafında bir güvenlik çemberi meydana getirdiği gibi, Avrupa'ya komünizmi yaymak hususunda da bir takım illeri karakollar elde etmiş olmaktaydı.

Doğu ve Orta Avrupa'da sosyalist rejimlerin kurulmasını sağlayan Rusya, Doğu Bloku içinde ideolojik işbirliğine yönelik COMİNFORM, iktisadi işbirliğine yönelik COMECON ve askeri işbirliğine yönelik Varşova Paktı gibi kuruluşlarla saflarını güçlendirirken, ABD de Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO'yla Batı Bloğu'nu perçinliyordu.

Böylece, şimdi kendisi de atom silahına sahip olan Rusya'nın başını çektiği Doğu Bloğu ile ABD'nin liderliğindeki Batı Bloku arasında "nükleer denge"ye (dehşet dengesi) dayalı bir "Soğuk Savaş" yaşanmaktaydı.

Türkiye Üzerindeki Baskılar

Sovyet Rusya bu dönemde Türkiye üzerinde baskı uygulamaya başladı. Rusya 17 Aralık 1925 tarihli Türk–Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık antlaşmasını, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenilemeyeceğini bildirmişti. Türk hükümeti ise barışa önem verdiğinden, tekrar görüşülüp her iki tarafın çıkarlarına uygun bir anlaşmanın yapılabileceğini bildirmişlerdi. Ancak Rusya'nın Türk-Sovyet Doğu sınırındaki ve boğazlarla ilgili istediği değişikliklerden dolayı bir antlaşmaya varılamamıştı. Sovyetlerin savaş sonrası ülkeler üzerindeki bu baskılarından sonra, ABD hemen harekete geçerek, 1947 Truman Doktrinini, 1947 Haziranında da Marshall Planını ortaya çıkarmıştı. ABD Truman Doktrini ve Marshall Planına göre, Sovyet tehdidi altındaki ülkeleri desteklemeyi ve Avrupa ülkelerini ekonomik bakımdan güçlendirmeyi amaçlamıştı.

ABD'nin Marshall Planı çerçevesinde Yunanlı çocuklara yaptığı yiyecek yardımı

Truman 12 Mart 1947 tarihinde yapılan Amerikan kongresinde, Yunanistan'a ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık askeri yardımın yapılması için kendisine yeki verilmesini istedi. Çünkü ABD savaştan sonraki barış düzeninde artık Sovyetlerle istediğini yapamayacağını anlamıştı. Bu nedenle ABD'nin 1947 'den itibaren izlediği dış politikanın temelini komünizme karşı açılan savaş oluşturmuştu. Ortadoğu düzeninin korunması için Türkiye'nin ve Türkiye ile aynı durumda olan Yunanistan'ın toprak bütünlüğünün Sovyetlere karşı kesinlikle korunması gerekmekteydi.

Böylece Başkan Truman, kongrede isteği kabul edilerek, 22 Mayıs 1947'de Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye ise 100 milyon dolar askeri yardım yaptı. Bu doktrinle birlikte dünya Sovyet-Amerikan mücadelesinde iki bloğa ayrılmıştı. Başkan Truman bu doktrini Ortadoğu'da ya da taşımak için İngilizlerle birlikte girişimlerde bulundu .Ancak kendileri doğrudan bir Sovyet tehdidi altında görmeyen Arap devletleri bu doktrinin Ortadoğu'da genişlemesine izin vermemişlerdi.

ABD de özellikle Batı Avrupa'nın ekonomik sıkıntılarına yardımcı olmak için elinden gelen her şeyi yaptı ve bunun için 12 Temmuz 1947'de Paris'te Avrupa Kalkınma projesi için 16 devletin katıldığı konferans (İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Türkiye, Hollanda, Lüksenburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka, İsveç) düzenlemiştir. Bu plan çerçevesinde Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyet Rusya'dan alınmıştı. Ancak, Ruslar, bu planı Truman doktrininin uygulanması olarak düşünmüşlerdi. Bu nedenle hem bu plana katılmamışlar hem de Doğu Avrupa ülkelerine de katılmamaları için baskı yapmışlardı. Hatta Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov kendi adını taşıyan yeni bir ekonomik işbirliği oluşturarak, komünizmin ülkelerde daha etkili olmasını amaçlamıştı.

Çin'de Komünizm ve Değişen Dengeler

Sovyet Rusya 1946-47 yıllarındaki faaliyetleri ile Avrupa'daki durumlarını iyice sağlamlaştırmışlardı. O kadar ki, bir Sovyet tehdidi Avrupa'nın üzerine iyice çökmüş bulunmaktaydı. Her ne kadar, Amerika 1947'den itibaren bu Sovyet tehlikesine karşı bir tepki göstermeye ve harekete geçmeye başlayacak ise de, bunun neticesini ancak 1949 yılında alabilecektir. Fakat Amerika'nın tepkilerinin başladığı 1947 yılından itibaren de Asya'nın geleceği çizilmeye başlamıştı. Zira Çin'de milliyetçilerle Komünistler arasındaki mücadele 1948'den itibaren milliyetçilerin aleyhine ve komünistlerin lehine dönmeye başlayacak ve Avrupa'da NATO ittifakının kurulduğu 1949 yılının sonbaharından itibaren Çin Komünist Partisi'nin kontrolü altına girecekti. Bu ise, Uzak Doğu kuvvet dengesinin gayet ağırlıklı bir biçimde Sovyetler tarafına eğilmesi demekti.

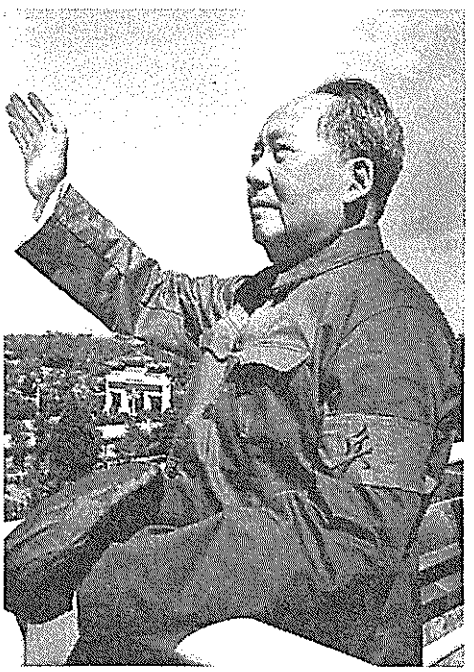

Çin'in komünist lideri Mao Zedong

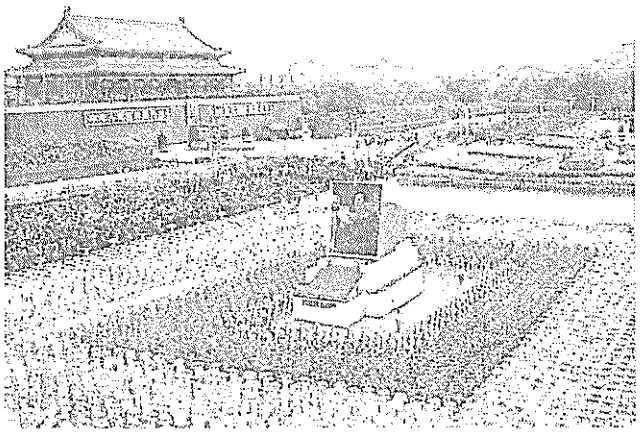

Komünist Çin'in 50. kuruluş yıl dönümü kutlamaları, 1999

Japonya 1937 Temmuz'unda Çin'e saldırmaya başlayınca, bu müşterek tehlikeye karşı Chiang Kai-shek'in milliyetçileri ile Mao Tse-tung'un komünistleri bir işbirliği içine girdiler. İkinci Dünya Savaşı boyunca komünistler Çinin kuzey eyaletlerinde, milliyetçiler ise Çin'in güney eyaletlerinde Japonlara karşı savaştılar. Japonya 1945 Eylül'ünde teslim olduğunda durum böyle idi. Bu sebeple Amerika komünistlerin kuzey Çin'e hâkim olmasından endişe ederek, Amerikan uçakları 80.000 kişilik bir milliyetçi kuvveti Shanghai, Nanking ve Peiping bölgelerine naklederek komünistlerin Kuzey Çin'e hakim olmalarını engellemek istedi.

Milliyetçilerin durumu iyi idi. Bu sebeple Sovyetler, 1945 Ağustos'unda, Chiang Kai-shek ile bir anlaşma imzalayarak Chiang hükümetini Çinin resmi hükümeti olarak tanıdılar ve Çinin içişlerine karışmamayı taahhüt ettiler. Buna karşılık Chiang Kai-shek de Moğolistan'ın bağımsızlığını tanıyor, Doğu Çin Demiryolları ile Güney Mançurya demiryollarının Sovyetler'le ortak olarak işletilmesini, Port Arthur ve Dairen limanlarını 30 yıl süre ile Sovyetlere kiralamayı kabul ediyordu. Japonya'nın teslim belgesini imzalamasından üç hafta sonra da Sovyetler Mançuryayı tamamen boşaltacaklardı.

Sovyetler'le anlaşan Chiang Kai-shek, Mao Tse-tung'a dönüp komünistlerle de bir anlaşmaya girmek istedi. Ancak mümkün olmadı. Chiang Çin'de merkezi idare sistemi kurmak isterken, Mao Çinin gevşek bir federasyona sahip olmasını istiyordu. Görüşmelerde anlaşma olmayınca, 1945 Ekim'inden itibaren komünistlerle milliyetçiler tekrar birbirleriyle mücadeleye başladılar.

Bu mücadele milliyetçiler için hazin bir hikâye oldu. Amerika'nın yaptığı geniş ekonomik ve askeri yardımlarla 1946 ve 1947 yıllarında milliyetçiler üstün duruma geçtiler.

Ancak Chiang Kai-shek ve generallerinin kötü idareleri ve Amerikan yardımlarını hem kötü kullanmaları ve hem de şahsi çıkarları için kullanmaları, 1948'den itibaren durumu değiştirmeye başladı. Amerika'nın milliyetçilere yardımına karşılık, Sovyet Rusya da Chiang Kai-shek'den kiraladıkları Port Arthur ve Dairen limanlarından komünistlere yardım ediyordu. 1948 sonunda Mançurya ve Yang-tze Vadisi komünistlerin elinde bulunuyor ve Chiang rejimi de güneye çekilmeye başlıyordu. 1949 Nisan'ında komünistler

Nanking'e girdiler ve Chiang da Canton'a çekildi.

Mao Tse-tung bu zaferler karşısında 1 Temmuz 1949 da Çin'de Demokratik Halk Diktatörlüğü'nü ilan etti. 1950 Mayıs'ında Hainan Adası dahil bütün Çin kıtası komünistlerin kontrolüne girmişti. Chiang Kai-shek mücadelesine devam etmek üzere Formosa (bugünkü Taiwan) Adası'na geçti. Bu şekilde ortaya iki tane bağımsız Çin devleti çıkıyordu.

1 Ekim 1949 da Mao Tse-tung Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu resmen ilan etti ve aynı gün Sovyet Rusya tarafından tanındı. Batılı devletlerden ilk tanıyan İngiltere oldu ve İngiltere Çin Halk Cumhuriyetini 1950 Ocak ayında tanıdı.

Böylece 1912'de Çin'de Mançu sülalesinin ve imparatorluğun yıkılması ile başlayan çalkantılar, Çin'de komünist bir rejimin kurulması ile sonuçlanmış olmaktaydı.

Sovyet Rusya ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında 14 Şubat 1950'de bir dizi anlaşmalar imzalandı. Bunlardan bir tanesi, "Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım" anlaşması, ikincisi, Sovyet Rusya'nın Çin'e 10 yılda ödenmek üzere 300 milyon dolarlık yardımını öngören bir anlaşma ve üçüncüsü de Sovyet Rusya'nın Doğu Çin demiryollarını, Port Arthur ve Dairen limanlarını Çin'e iade etmeyi öngören anlaşmadır.

1949 yılı kapanırken, dünyanın global stratejisi Batılıların ve Batı dünyasının fevkalade aleyhinedir. Sovyet Rusya Avrupa'da açık bir üstünlüğe sahip iken, şimdi Uzak Doğu ve Asya'da Çin gibi komünist devi ortaya çıkıyordu. 1949 yılında NATO'nun kurulması ile Avrupa belki dengelenmişti, ancak Asya'da kuvvetler dengesinin durumu gayet açık bir şekilde komünist bloğun lehine idi.

Kore Savaşı ve Güçler Dengesi

1945 Mayıs'ında Amerika ile Sovyet Rusya arasında yapılan bir anlaşmaya göre, savaş bittikten sonra Kore, Birleşik Amerika, Sovyet Rusya, İngiltere ve Çin'in ortak vesayeti altına konacaktı. 1945 Temmuz'undaki Potsdam Konferansı'nda da Sovyet Rusya, Uzak Doğu Savaşı'na katılmaya karar verince, askeri harekât bakımından Kore toprakları 38. enlem çizgisi ile ikiye ayrıldı ve bu çizginin kuzeyi Sovyet, güneyi de Amerikan askeri harekât sahası olarak kabul edildi.

Fakat Sovyetler hemen Japonya'ya savaş ilan edip Uzak Doğu Savaşı'na girmediler. Ancak ne zaman Amerika, Hiroshima ve Nagasaki'ye atom bombalarını attı, o zaman Sovyetler hemen Japonya'ya savaş ilan edip, askerlerini Kuzey Kore'ye soktular ve 38. enlem çizgisine kadar ilerlediler. Böylece Ko-

Kore Savaşı ve iki küçük Koreli çocuk

Kore Savaşı sırasında ABD birlikleri 38. paraleli geçiyor.

re, savaşın sonunda, kuzeyi Sovyet, güneyi Amerikan işgali altında olmak üzere fiilen ikiye bölünmüş oluyordu. Bir yandan Amerikan-Sovyet müzakereleri, öte yandan Birleşmiş Milletler'in çabaları, bu iki Kore'nin birleşmesini sağlayamadı. Bunun üzerine Amerika, 10 Mayıs 1948'de Güney Kore'de seçimler düzenledi ve bunun neticesinde de Syngman Rhee'nin başkanlığında Güney Kore Cumhuriyeti kuruldu.

Sovyetler de Kuzey Kore'de 1948 Ağustos'unda kendilerine göre bir seçim düzenlediler ve onlar da kuzeyde, 9 Eylül 1948'de Kore Halk Cumhuriyeti'ni kurdular.

Kore, Asya'nın stratejik bir bölgesiydi.

Sovyetler, komünistler Çin'de duruma hâkim oluncaya kadar bu duruma tahammül gösterdiler. Fakat Çin, 1949 sonunda komünist rejimin idaresi altına girince, Sovyetler'in Asya'daki kuvvet pozisyonları iyice güçlenmiş oluyordu. Sovyetler'e göre, Amerika'yı Asya Kıtası'ndan atma zamanı gelmişti. Hem bu yapıldığı takdirde, Amerika'nın Japonya'dan da atılması kolaylaşabilirdi. İşte bu sebeplerden dolayı, Moskova'nın talimatı ile Kuzey Kore kuvvetleri, 25 Haziran 1950 sabahından itibaren Güney Kore'ye karşı saldırıya geçti. Bu açık saldırganlık karşısında Amerika, Birleşmiş Milletler'i harekete geçirdi. Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler Antlaşması hükümleri gereğince, Güney Kore'nin yardımına gönderilmek üzere çeşitli milletlerin askerlerinden meydana gelen bir Birleşmiş Milletler Kuvveti oluşturdu. Türkiye, Birleşmiş Milletler Kuvveti'ne tek tugaylık bir kuvvetle katıldı. Kore'de akan Türk kanı ve Türk kahramanlığı, Türkiye'nin 1951 yılında NATO'ya alınmasında çok önemli bir rol oynamıştı.

1950 Haziran'ında başlayan Kore Savaşı, 1953 Temmuz'unda Panmunjom Mütarekesi'nin imzası ile neticelendi. Bu 3 yıllık süre içinde taraflardan hiçbiri kesin bir üstünlük gösterip zafere gidememişti.

Kore Savaşı'nı sona erdirecek mütareke görüşmeleri, 1951 yılı Temmuzunda başladı. Sovyet lideri Stalin'in 1953 Martında ölmesi ve içerideki iktidar mücadelesi dolayısıyla, Sovyet Rusya mütarekeye razı oldu ve mütareke anlaşması 27 Temmuz 1953'te Panmunjom'da imzalandı. Değişen bir şey yoktu. Fakat Sovyetler de Amerika'yı Kore'den çıkaramayacaklarını anlamışlardı.

Fransız Sömürgeciliğinin Sonu

1946 Anayasası Fransız imparatorluğu'nun sonu olan Fransız Birliği'ni kuruyordu. Bu da sömürgelerde kan

akıtılmasını önleyemedi. Fas, Cezayir, Madogaskan kaynıyordu.

Fransa, Kuzey Afrika'da, Çinhindi'nde uğraşırken, bir başka yenilgi kendisini bekliyordu. Suriyeliler ve Lübnanlılar, vaat edilen bağımsızlığın verilmesi için Birleşmiş Milletler'e başvurdu. Fransa'nın olumsuz tutumu, Ortadoğu'yu ateşe verecek kanlı olaylara sebep oldu. İngiltere, muhtemel bir savaşı önlemek için Suriye ve Lübnan'a asker getirdi. Her iki devlet, belli bir tarihte askerlerini çekmeyi taahhüt etiler. Fransa, Aralık 1946'da Suriye'deki son birliğini geri çekti. Bu, Ortadoğu hâkimiyetinin sonu demekti.

Bu Fransız sömürgesindeki gerçek milliyetçilik ve bağımsızlık hareketi, Ho Şi Minh adıyla tarihe geçecek olan Nguyen Ay Kuok'un kurduğu Vietminh (Vietnam milli kurtuluş cephesi) ile başladı.

Ho Şi Minh komünistleri ve milliyetçileri bir araya getirmiş, Japonya'ya karşı Fransızları destekliyordu.

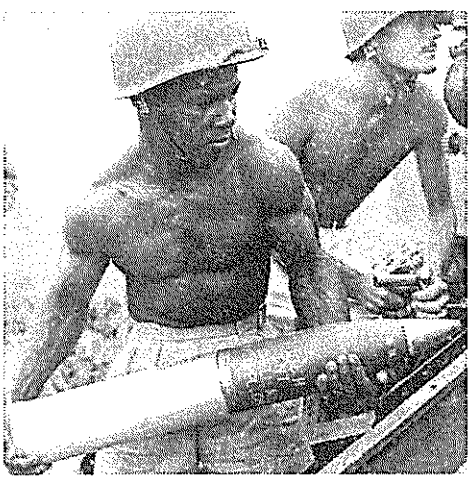

1954'teki Çinhindi Savaşı Vietnam köylülerinin zaferiyle sonuçlandı.

1945'te Hür Fransza Çinhindi'nde yenildi ama savaş kazanıldı. De Gaulle bu bölgede bir federasyon ilan edince Vietminh hayal kırıklığına uğradı. 28 Mart'ta Ho Şi Minh geçici bir hükümet kurdu. Müttefik orduları geldiklerinde, Vietnam halk hükümeti tarafından karşılanacaklardı. 20 Ağustos'ta Hanoi'yi alan Vietminh, sekiz gün sonra İmparator Bao-Dai'yi tahttan indirdi. Bütün milliyetçiler Vietminh'e katılmıştı. 2 Eylül 1945'te Ho Şi Minh, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilân etti. Çinhindi'nde hâkimiyetini ve gücünü tamamen kaybetmiş olan Fransa, olaylara seyirci kalıyordu.

Uzakdoğu Fransız kuvvetleri adına General Leclerc, 1945 Eylül'ünde Saygon'a geldi. Fransa, istenmediği güneyi ve Çinliler'in işgalindeki kuzeyi tekrar ele geçirmek, kuzeyde gitgide güçlenen Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ni yenmek zorundaydı.

Ho Şi Mihn ile Fransa arasında 6 Mart 1946'da bir antlaşma imzalandı. Fransa Vietnam Cumhuriyeti'ni, Fransız birliğine bağlı Çinhindi federasyonu içinde hür bir devlet olarak tanıdı. Çinhindi'nde beş yıllık bir süre içinde yerini Vietnam askerine bırakacak olan 15.000 kişilik bir Fransız birliği bulundurulacaktı.

Anlaşma, şaşkınlık ve öfkeyle karşılandı. Bağımsızlıktan söz edilmiyor, nefret ettikleri Fransız askeri geri geliyordu. Ho Şi Minh ve Komünist Parti ihanetle suçlandı. Ho Şi Minh bu anlaşmayla, Birleşik Devletler ve Çin'in desteklediği Fransa ile açık bir çatışmaya girmeden, bağımsızlığa doğru ilk adımı atmıştı.

Ekim 1946'da Paris'te kabul edilen yeni anayasa, Vietminh'in ümitlerinin aksine, Çinhindi'nin bağımsızlık isteklerine ters düşen "Fransız Birliği"ni kuruyordu.

9 Kasım'da Vietnam Cumhuriyeti kurucu Meclisi, Fransız Birliği'ni yok farz ederek bir anayasa kabul ve ilan etti; iktidar Ho Şi Minh'e verildi. Bu arada ünlü general Giap, Vietnam ordusunun temelini atmıştı. Vietnam'ın bağımsızlık ilanı Fransız anayasasına aykırıydı. Fransa ile Ho Şi Minh arasındaki gerginlik, 20 Kasım'da Haifong limanındaki kanlı olaylarla tehlikeli bir bunalım haline geldi. Fransa buradan çekilmek zorunda kalıyor, Vietnam da 17. enlem çizgisinde ikiye bölünüyordu. Böylece, Almanya ve Kore'den sonra Vietnam da ikiye ayrılmış oluyordu. Fransa'nın bölgeden çekilmesinden sonra bir yandan SSCB ve Çin'in, öte yandan ise Güney Vietnam'daki varlığıyla ve ikili ve Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilatı (SEATO) gibi çok taraflı ittifaklarla ABD'nin, burada da iki kutupluluğu yerleştirdikleri görülüyordu.

Orta Doğu'da Gerginlik ve İsrail Devleti

II. Dünya Savaşı yıllarında Arapların kendi aralarında kuvvetli birlikten yoksun olmaları Yahudilerin bölgede egemenliklerini daha da artırmalarına neden oldu. İngiltere kendisi için kanser haline gelen Filistin meselesini artık çözümlemek istiyordu. Ancak savaş sonunda bile kesin çözüm bulunabilmiş değildi. Ayrıca 1942'den itibaren ABD'nin desteğini alan Siyonistlerin

1949'da İsrail'in ilk başkanı Chaim Weizmann and içiyor.

bağımsızlık talepleri daha da artmıştır. Avrupa'da dağınık halde yaşayan binlerce Yahudi vardı. Bu sırada Avrupa'daki Yahudi mültecilerin sayısı 200-250 bin civarıydı. Amerika'daki Yahudi Lobisinin yoğun çalışmaları netice vermiş ve "Avrupada ki Mülteci Meselesi" Başkan Truman'ı Filistin sorunun da giderek Siyonistlere yakınlaştırmıştı.

İki ülkenin ortak komisyon araştırmaları sonucu İngiltere bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasını prensip itibarıyla reddetti. Bunun ardından yapılan Londra Konferansı'nda sonuç çıkmadı. Bunun üzerine İngiliz kabinesi 18 Şubat 1947'de "hiçbir teklif yapmaksızın "Filistin meselesini BM'lere götürme kararı aldı.

İngiltere'nin başvurması üzerine 29 Nisan 15 Mayıs tarihlerinde toplanan

BM Genel Kurulu büyük devletlerin dəhil olmadığı bir soruşturmə komisyonu kurulməsınə ve komisyonun Filistin'e bizzat giderek bir rapor həzırlamasınə kərərı verdi. Təbii ki görüşme sırəsında her iki topluluk də kendilerine bağımsızlık istiyorlardı. Siyonizm'in lideri Weizmənn ise doğrudən doğruyə Filistin'in təksimini istemiştir.

Komisyon əraştırmaləri sonucu "Çoğunluk ve Azınlık" plənı olmək üzere iki teklif ortaya çıktı. Komitede Kənada, Çekoslovəkya, Guatemələ, Hollanda, Peru, İsveç ve Uruguəy tərəfından verilen Çoğunluk Planı'na göre; Filistin Arəp Devleti, Yəhudi Devleti ve Kudüs Bölgesi olmək üzere üçe təksim edilmekteydi. Arap ve Yəhudi Devletleri 1 Eylül 1947 tərihinden itibəren iki yıllık bir geçiş sürecinden sonrə bəğımsız oləcəklərdı. Ayrıcə bu iki devlet ərəsində bir ekonomik birlik mevcut oləcaktı.

Komite, Arəp ve Yəhudi Devletleri'ne verilecek topraklərın sınırları ile Kudüs Bölgesi'nin sınırlərını də çizmişti. Kudüs şehri Birleşmiş Milletler'in vesəyeti altına konuyordu. Hindistən, İrən ve Yugoslavyə tərəfından teklif edilen Azınlık planına göre Filistin Araplər ile Yəhudiler ərəsında təksim etmekle beraber Kudüs bəşşehir olmək üzere Arəp ve Yəhudi Devletlerinden meydanə gelen bəğımsız bir Filistin Federəl Devleti kurulməsını öngörmekteydi. Çoğunluk teklifi bəzı değişiklik yəpılərək kəbul edildi. Kısəcəsı ABD bu təksimi desteklemiştir. Bu surette BM Filistin'i Araplərle Yəhudiler ərəsında bölüşülmesine kərər vermiş oluyordu. Ayrıca bunun üzerine İngiltere kuvvetlerini Filistin'den təmamen çekeceğini əçıkladı.

Türkiye Filistin meselesi Birleşmiş Milletler'e geldiği zamən Arap ülkelerinin yanında yer əldı. Yani Arəp ülkele-

İsrail işgalcilerine karşı savaşan Filistinli gönüllüler

rinin teklif ettiği gibi Filistin'e bağımsızlık verme fikrini desteklemişti. Arap ülkeleri buna savaşla karşılık verdiler. Ancak, 1948-1949 Savaşı'nın sonunda İsrail'in daha da genişlediği, Filistin topraklarının bir bölümünün de Mısır ve Ürdün'ün eline geçtiği görüldü. Böylece, Orta Doğu Bölgesi'nde yeni sorunlar ortaya çıkmış oluyordu.

ABD, İsrail'le olan yakınlığı nedeniyle Orta Doğu'ya daha da yerleşmekteydi. Özellikle İngiltere ise, hâlâ Orta Doğu'daki varlığını sürdürmeye çalışıyordu. Bu amaçla özellikle Mısır'ı içine alacak çok taraflı bir bölgesel ittifakın oluşturulmasını istiyordu.

Ancak, İsrail nedeniyle Batı'ya tepkilerin yoğun olduğu böyle bir ortamda söz konusu girişim başarısız kaldı.

Bir yandan ABD bölgeye gitgide yerleşmekte, öte yandan da SSCB'nin etkinlik kazanması için uygun bir ortam doğmaktadır. Nitekim, yeniden canlandırılan bölgesel pakt fikri 1955 yılında Türkiye ve Irak arasında Bağdat Paktı'nın imzalanmasıyla sonuçlanacak, bu durum ise Batı-aleyhtarlığının daha da şiddetlenmesine yol açacaktı. Bu ortam içinde de Sovyetler Birliği'nin başta Mısır olmak üzere bazı Arap ülkeleriyle yakınlığı gitgide arttı.

Hindistan'ın Bağımsızlık Savaşı

Savaş sırasında Hintliler bağımsızlık, Ali Cinnah ise bir Müslüman devleti için çalışıyorlardı.

Bağımsızlık ve milliyetçilik hareketleri Müslümanlarla Hinduları iki düşman cephe haline getirmişti. İngiliz heyeti, gerçeği görmezlikten gelerek geleceğin Hindistan'ı için bir plan hazırladı. Hindistan, herbirinin bir anayasası, bir parlamentosu ve otonom yönetimi olacak üç büyük eyalet birliği halinde bütünlenecekti.

İngiliz heyetinin planı kimseyi memnun etmedi. Bu planın, İngilizlerin ünlü "böl ve yönet" prensibine uygun olarak, Hindistan'ı bölmeye yönelik olduğu iddia edildi. Hindular Londra'yı, Müslümanlara taviz vermekle suçladılar. Müslüman cephe de hoşnutsuzdu. İngiltere, duyguyla değil akılla hareket ederek, Hindistan hâkimiyetinde ısrar etmedi. Churchill parlamentoda, 1942'de Hindistan'a bağımsızlık vaat edildiğini söyleyerek, hükümetten bu vaadin yerine getirilmesini istedi.

Bağımsız Hindistan'ın gerçekleşmesi yolunda ilk adım, bir kurucu meclisti. Ali Cinnah katılmama kararı aldı. Pasif direnişe geçti ama Kalküta'da 4000 kişinin ölümüne sebep olan olaylar uzun ve kanlı bir nefreti başlattı: Gandhi bir kere daha sahneye çıktı. Açlık grevine başladı. 13 Aralık'ta Nehru, Meclis'ten, bağımsız Hindistan Cumhuriyeti'nin ilanını istedi. İngiltere ise ülkeyi bölmemek için federasyonlar federasyonu sistemine gidilmesini tavsiye etti; bu, Hindistan'ı bölmeden Pakistan'a hayat vermek demekti. Nehru da bu sisteme taraftardı. Bu karar içsavaşın vahşetini arttırdı. İngiltere 30 Haziran 1948'e kadar çekileceğini bildirdi. Hazırlık için genel vali olarak Lord Mountbatten gönderildi. Gandhi bu Müslüman devlete izin vermiyordu. Ama artık çok geçti. Gandhi, öneriyi kabul zorunda kaldı.

Lord Mountbatten, 15 Ağustos 1947'de yetkilerini devretmeden önce ülkenin taksimi için bir plan hazırladı. Plan, Nehru ve cinnah tarafından kabul edildi. Böylece Hindistan, din temeline dayandırılmış iki ülkeye ayrılıyordu; Hindistan'da 280 milyon Hindu ve 35 milyon Müslüman vardı. Pakistan, bir yandan 30 milyon nüfuslu İndüs havzasını, öte yandan 45 milyon nüfusunun yüzde 75'i Müslüman olan Doğu Bengal'i içine alıyordu.

Pencap'ın bölünmesi korkunç bir Müslüman katliamına sebep oldu. Fakat Mountbatten'in askerleri duruma hâkim oldu. Ekimde olaylar biraz yatışmıştı. Bu defa halkların mübadelesi başladı. Hindistan'ın bölünmesi on milyon insanı yurdundan söküp attı. Hiçbir hazırlığı olmayan ülkede bu defa mültecilerin yüzlercesi, binlercesi yollarda öldü. Açlık, hastalık ve katliam, savaştan kurtulabilenleri aldı götürdü. Pakistan kan, ateş, kin ve acımasızlık içinde doğuyordu.

AVRUPA'DA GÜÇ BİRLİĞİ VE ABD YARDIMLARI

Komünizm Gücünü Kaybediyor

Almanya savaştan ağır yaralı çıkmış, hemen her şeyini kaybetmişti. Müttefikler tarfından dikte ettirilen antlaşmalar çelik sanayi dışında bütün ağır sanayii yasaklanmıştı. Tarihinin ilk serbest seçimini Hıristiyan Demokrat Parti kazandı (I 947). Komünistler, sosyalistleri elde etmek için bütün güçlerini harcamışlardı. Sovyet Almanyası'nda bunu başardılar. Fakat Batı Almanya'da Sosyal Demokratlar tuzağa düşmedi. Almanya, savaşın galipleri için ağır bir yük haline gelmişti. İngiliz ve Amerikalılar dün mahvettikleri ülkeyi bugün yaşatabilmek için kendi bölgeleri içinde yoğun bir iktisadi yardım uygulamasına giriştiler;

Olayların bu yönde akışı, komünizmin Almanya'daki yenilgisini gösteriyordu.

Sovyet Bloğu ile batılı demokrasiler arasında gitgide artan gerginlik, Fransa Koalisyon Hükümeti'nde ve parlamentoda komünistlerle milliyetçi partilerin ilişkisini zorlaştırıyordu.

Sendika ve işçilerin baskısı, gösteriler Fransız Komünist Partisi'ni politikasını sertleştirmek zorunda bıraktı. Sosyalistler koalisyon ortaklarını reddettiler. Komünist bakanlar hükümetten ayrıldılar. Komünizmin Fransa'daki atılımı yenilgiyle sonuçlanmıştı.

İtalya'da ise durum başkaydı. Hiçbir batılı devlet İtalya kadar kızıllar-

la içli dışlı olmamıştı. Komünist Parti'nin parlamentoda sayıca üstünlüğü yoktu, fakat Fransa ve Almanya'daki durumun aksine İtalyan sosyalistleri Komünist Parti'nin emrindeydi.

Truman İtalya'yı uyardı; barış antlaşması gereğince ülkedeki Amerikan askeri 15 Aralık 1947'de geri çekilecekti. Fakat İtalyan komünistleri bir ihtilalci eylemle iktidara gelecek olurlarsa, ABD, İtalya'dan çıkmayacak, çıkmışsa geri dönecekti. 1948 seçimlerinde Hıristiyan demokratlar çoğunluğu sağladı.

Sovyet Bloğunun Durumu

Batı ülkeleri komünizme cephe alırken, Sovyet Bloğu sağlamlaşıyor, dış dünyaya kapanıyordu. Polonya'da 1947 Ocak seçimleri muhalefet partilerini yok etmişti; seçimleri seri halde tutuklamalar ve idamlar takip etti. Romanya'da hükümet, Moskova'nın aleti olan Groza'ya kurdurulmuştu. Bulgaristan'da ateşli komünist Başbakan Petkov ihanet suçuyla idama mahkûm edilmişti. 1946'nın son günleri Macaristan için karanlık günler oldu.

Komünistlerle işbirliği yapan Moskova işi muhalif başbakanın 4 yaşındaki oğlunu ölümle tehdide kadar götürdüler. Komünistlerin 70 milletvekiline karşılık parlamentoda 245 sandalyesi bulunan Küçük Mülk Sahipleri Partisi kapatıldı. Macaristan'da yönetim Moskova'nın eline geçmişti.

Çekoslovakya Doğu Bloku'ndaydı, fakat parlamentoda komünistler azınlıktaydı, hükümet bir koalisyon hükümetiydi Sialin'in ültimatonuna boyun eğdi.

Ekonomik Bunalımlar ve Marshall Planı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa, tehlikeli bir iktisadi bunalım içindeydi. Avrupa'nın ABD yardımına ihtiyacı vardı. İngiltere 1945, Fransa 1946'dan itibaren borç aldı.

İthalat-ihracat Bankası Milletlerarası Banka ve IMF'nin destekleri de yetmedi. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı General Marshall, alışveriş serbestliğini yeniden kurmanın ve böylece komünizm tehlikesini engellemenin tek çaresinin, batı ülkeleri arasında sıkı bir dayanışma olduğunu ileri sürerek, Birleşik Devletler'in Avrupa ülkelerine iktisadi alanda yardım etmesini istedi. Marshall'ın Avrupa ekonomisi kurma ve kurtarma çabaları hep Molotov'un karşı çıkışıyla kesildi; Rusya'nın niyeti artık iyice belliydi.

Bu davranış karşısında Fransa ve İngiltere ortak dayanışma kararı aldı. Böylece batı dünyası, Atlantik ve batı ülkeleri dayanışmasını ilan etmiş oluyordu. Bundan sonra Sovyetler Birliği kesin saldırı politikasına yönelecek, Moskova'nın emri altında halk demokrasileriyle bütün ülkelerin komünist partilerini toplayan Kominform'u örgütleyecekti.

Planın temel prensipleri 1948 Nisan'ında Amerikan Kongresi'nden geçerek kanunlaştı. Dört yıllık bir süreye bölünen yardımın toplamı 22.4 milyar dolar olarak tespit edilmişti.

NATO'NUN (KUZEY ATLANTİK İTTİFAKI) KURULUŞU

Marshall Planı ve Truman Doktrini, Sovyetlerin Orta Doğu ve Avrupa'da girişmiş oldukları yayılma faaliyetlerine karşı Birleşik Amerika'nın almış olduğu ilk tedbirlerdi. Fakat 1948 Berlin Buhranı Amerika'ya şunu gösterdi ki, dünyanın yeni bir barış düzenine kavuşturulması için artık Sovyetler'le bir işbirliği yapma imkânı kalmamıştı. Çünkü şimdi Sovyetler, bir barış düzeninin kurulmasından ziyade, mümkün olduğu kadar geniş alanları komünist kontrolü altına sokmanın çabası içindeydi. İşte bu netice, Amerika'yı, Sovyetlere karşı Durdurma (containment) politikası takibine götürmüştür. Yani, Amerika bundan sonra Sovyet yayılmasını durdurmak için gerekli tedbirleri alacaktı ki, bu tedbirlerin en etkilisi 4 Nisan 1949'da kurulan NATO veya Kuzey Atlantik İttifakı olacaktı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Sovyetler'in Avrupa'da girişmiş oldukları yayılma çabaları ve bilhassa 1948 Şubat'ındaki Çekoslovak darbesi, 1948 Mart'ında, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında Batı Avrupa Birliği denen bir ittifak sisteminin kurulması neticesini vermişti. Fakat İngiltere hariç, bu ittifak üyelerinin hepsi İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın işgaline uğramışlardı ve dolayısıyla, yorgun ve yıpranmışlardı. Altı yıllık savaştan sonra, galip

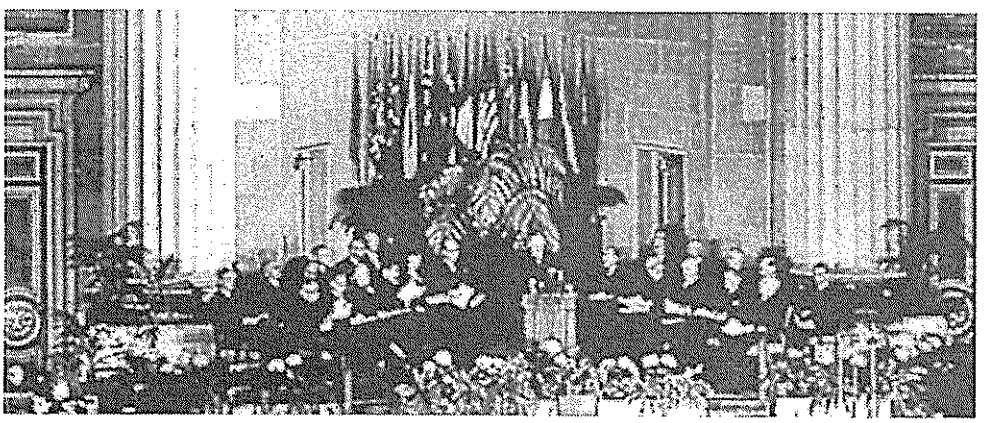

Başakan Harry Truman 4 Nisan 1949'da NATO'nun kuruluşu imza töreninde konuşuyor.

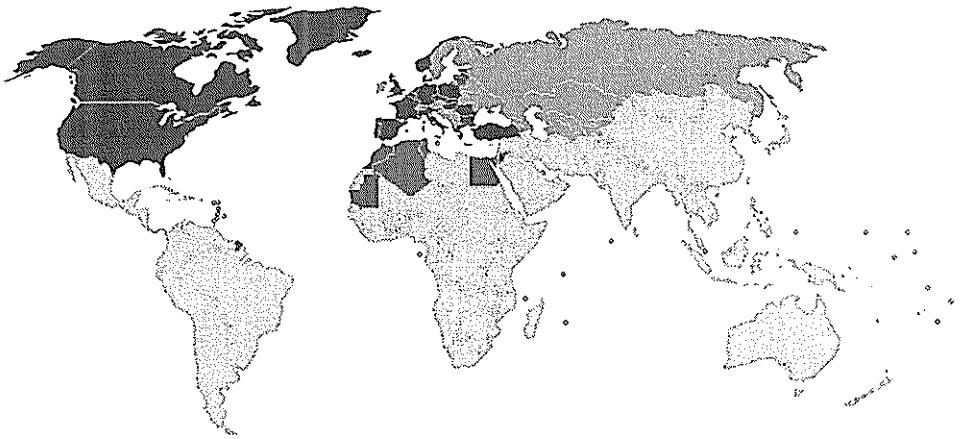

Kırmızı-NATO Üyesi Ülkeler, Kırmızı-Barış Ortaklığı Olan Ülkeler, Yeşil-Diyaloğa Kapalı Ülkeler

İngiltere de aynı durumda idi. Bu sebeple, Sovyet saldırganlığına karşı kurulmuş bulunan bu ittifak, daha ilk günden itibaren Amerika'ya dayanmaya ve ittifakın üyeleri de Amerika'yı bu ittifakın içine çekmeye çalıştı. Çünkü Amerika'nın askeri ve mali desteği olmazsa, bu ittifakın Sovyet emperyalizmine karşı ciddi bir engel teşkil etmesi mümkün değildi. Fakat Amerika Monroe Doktrini'nden beri Avrupa ile ittifaklara girmiyordu. Ancak Avrupa'daki durum da ciddi ve tehlikeli idi. Batı Avrupa Birliği'nin kuruluşunun hemen arkasından Sovyetlerin Berlin Buhranı'nı çıkarmaları, Batı'ya karşı açıkça bir meydan okuma idi. Bu sıkıntılı durumu Amerikan Senatosu üyelerinden Senatör Arthur H. Vandenberg bertaraf etti. Senatör Vandenberg Nisan ayında Senato'ya sunduğu bir karar tasarısında, Amerika Cumhurbaşkanı'na, Amerika'nın güvenliğini ilgilendiren ve karşılıklı yardıma dayanan "bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara" katılma yetkisinin verilmesini istedi. Vandenberg'in bu teklifi 11 Haziran 1948'de Amerikan Kongresi tarafından kabul edildi ve bu karara bundan böyle Vandenberg Kararı denildi.

Vandenberg Kararı, Amerika'nın 1823'ten beri tatbik etmekte olduğu Monroe Doktrinini veya inziva politikasını resmen terk etmesinden başka bir şey değildi.

Amerika, dış politikasında bu esaslı değişikliği yaptıktan sonra, Batı Avrupa Birliği'ni daha etkili ve geniş bir ittifak sistemi haline getirmek için Kanada ve Batı Avrupa ülkeleri ile temasa geçti ve bu temaslar ve müzakereler sonunda 4 Nisan 1949'da 12 Batılı ülke arasında, kısa adı ile NATO (North Atlantic Treaty Organization) denen Kuzey Atlantik İttifakı kuruldu. Antlaşmanın başında, bu ülkelerin, milletlerin, demokrasi ilkeleri ile kişi hürriyetleri ve hukuk üstünlüğüne dayanan hürriyetlerini ve ortak savunmaları ile barış ve güvenliklerini korumak için birleşmiş oldukları belirtiliyordu. İçlerinden birine yapılmış bir saldırı hepsine yapılmış sayılacaktı. NATO'nun kuruluşu

ile Sovyetler'in Avrupa'daki yayılması, o günden bugüne, durdurulmuştur.

Türkiye'nin NATO'ya Dahil Olması

NATO'nun kurulması ve bu ittifak sistemi ile Birleşik Amerika'nın kollektif ittifak sistemini benimsemesi, şüphe yok ki, en fazla Türkiye için ferahlatıcı olmuştur. Bunun için Türkiye, kurulduğu günden itibaren bu ittifak sistemine katılıp, Birleşik Amerika'nın ittifakına sahip olmak için çaba harcamıştı. Bu çabaların olumlu sonuç vermesi, Türkiye bakımından sıkıntılı geçen birkaç yılı aldı. İlgi çekici bir nokta da, Türkiye'nin NATO'ya katılmasına Birleşik Amerika'nın itirazı olmadığı halde, NATO'nun küçük üyeleri ile İngiltere, bu işe en fazla itiraz edenlerin başında geldi. Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika gibi küçük devletler, Sovyet tehdidine en fazla ve en ağır şekilde maruz bulunan Türkiye'nin NATO'ya katılması halinde, Sovyetler'in buna sert bir tepki göstererek, hemen bir savaş yoluna gitmesinden korktular. Bu devletler, NATO'yu bir güvenlik supabı olarak görmekteydiler. Yoksa Sovyet Rusya'ya karşı hemen savaşa girebilecek bir ittifak sistemi olarak almak istemediler. Bu devletlerin itirazı, Türkiye'nin NATO'ya katılmasında geciktirici bir faktör olmuştu.

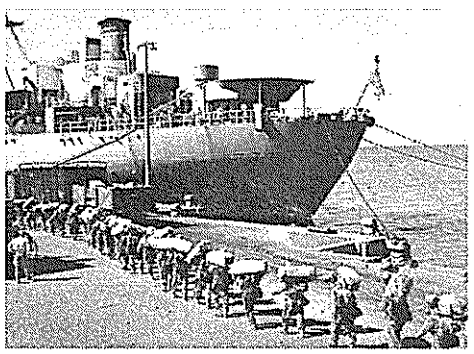

Kore savaşlarında Türk askerinin gösterdiği kahramanlık sayesinde Türkiye'nin NATO üyeliğine yapılan itirazları bertaraf etti.

Türkiye'nin önceleri NATO'ya girme talebi kimi devletler tarafından farklı gerekçelerle geçiktirildi veya engeller konuldu. 25 Haziran 1950'de patlak veren Kore Savaşı'na Türkiye, Birleşmiş Milletler emrine bir tugaylık bir kuvvet vermek suretiyle, en geniş ve en aktif bir şekilde katılan birkaç devletten biri oldu. Kore savaşlarında Türk askerinin gösterdiği kahramanlık ve mücadele azmi, her türlü övgünün üstündeydi. Kore'de Türk askeri Türk Milleti'nin savaş değerini belirgin bir şekilde ispat ettiği için Türkiye'nin NATO üyeliğine yapılan itirazlar da bertaraf edilmiş oldu. Bu sebeple, 1951 Eylül'ünde Ottowa'da toplanan NATO Bakanlar Konseyi, 21 Eylül 1951'de yayınladığı bildiride, Türkiye ile Yunanistan'ı da NATO'ya katılmaya davet etmeye karar verdiğini açıkladı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi de, 19 Şubat 1952'de, Türkiye'nin NATO'ya katılmasına karar verdi. Bu şekilde Türkiye Sovyet tehdidine karşı, sadece Birleşik Amerika'nın değil, diğer 13 ülkenin de ittifakını elde etmek suretiyle güvenliğini sağlamış olmaktaydı. Bu yeni gelişme ile Türkiye şimdi Birleşik Amerika'yı, güvenliğinin, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunmasında temel bir unsur olarak almış oluyordu.

Türkiye'nin NATO'ya üye olmak için gösterdiği faaliyet, daha başlan-

gıçtan itibaren Sovyet Rusya'yı rahatsız etmiş ve bilhassa 1951 yılı sonbaharından itibaren Türkiye'nin NATO'ya katılma kararını önlemek için her türlü çabayı harcamıştır. Türkiye ise, Sovyet Rusya'nın yapmış olduğu bu baskılara boyun eğmemiş ve hatta NATO'ya girmek isteyişinin esas sebebinin, Sovyetler'in Türkiye'ye yönelttiği tehditler olduğunu belirtmekten de kaçınmamıştı.

Türkiye'nin NATO üyeliği, Stalin'in 5 Mart 1953'de ölümünden sonra Sovyetleri daha da rahatsız etmişti. Bu sebeple, yeni Sovyet liderliği, 30 Mayıs 1953'de yaptığı bir açıklamada, Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan ve boğazların ortak savunması hakkındaki görüşlerinden vazgeçtiklerini ifade etmişlerdi. Ancak bu bildiriden, boğazlarda üs isteklerinden vazgeçip geçmedikleri de kesinlikle anlaşılamamıştı. Bu sebeple Yeni Sovyet liderliğinin Türkiye hakkındaki bu yeni tutumu, Türkiye'de bir güven duygusu oluşturmaktan çok uzak kalmıştı. Türkiye'nin Sovyetler'e karşı duyduğu bu güvensizlik, bundan sonra, bilhassa Orta Doğu buhranları dolayısıyla daha da artacak ve Türk-Sovyet münasebetleri peş peşe buhranlar ve gerginlikler içine girecekti.

TÜRKİYE'NİN ÇOK PARTİLİ DEMOKRASİYE GEÇİŞİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada ve Türkiye'de siyasal ve ekonomik alanda büyük değişiklikler meydana gelmişti. Savaş yıllarında devlet ekonomi üzerinde müdahaleci bir rol oynamıştı. Hükümetin Milli Korunma Kanunu çerçevesinde aldığı önlemler yani Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile büyük özel arazileri kamulaştırma isteği, geniş halk kitlelerinin tek parti yönetimine karşı olumsuz tepkiler vermesine neden oldu. Bu dönemde devletçi uygulamaların ve savaş ekonomisinin sonucu olarak kapitalist bir sınıf ortaya çıkmıştı. Diğer taraftan batı dünyası Türkiye'yi kendi içine kabul etmek için düzenini demokratikleşmeye zorlamaktaydı. Bu tablo içerisinde iktidardaki CHP'den kopan bir grup milletvekili DP'yi kurdu. 12 Haziran 1945 tarihinde de CHP'den ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan sonradan dörtlü takrir adı ile anılan önergeyi CHP grubuna verdi. Bu önerge ile siyasal düzeni artık demokratikleşme zamanının geldiği savunularak, hükümet üzerinde daha etkin bir meclis denetimi, daha geniş bireysel özgürlükler, siyasal

karşıt özgürlüğü demokratikleşme yolunda atılacak adımlar olarak belirlenmişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de bir konuşmasında karşıt bir partinin kurulmasını açıkça destekledi ancak Dörtlü Takrir meclis grubu tarafından reddedilince, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, hükümeti ve CHP yi basında açıkça eleştirmeye başladı. Bu nedenle de partiden çıkarıldılar. Bunun ardından Refik Koraltan ve Celal Bayar da partiden ayrılarak 7 Ocak 1946'da yılında DP'yi kurdu. Fakat ilk siyasal karşıt olarak kurulan parti Milli Kalkınma Partisi'ydi. 18 Temmuz 1945 kurulan bu parti büyük bir varlık gösterememiş, 1958 Mayıs'ında uzun süre genel kurul yapamadığı için dağıtılmıştı.

1945-1950 arası dönemde, Türkiye'de 24 tane siyasal parti kuruldu. Ama bu partilerin çoğunluğu uzun ömürlü olmadı. DP'nin kurulduğu sıralarda CHP hükümeti, siyasal düzeni liberalleştirmek için karşıt partinin hukuksal acıdan güvenceleri ile seçim ve dernekler yasasında bir takım değişiklikler yaptı. Dernekler yasasının değişimi, Sosyalist Partilerin kurulmasına imkân tanımış, buna göre 14 Mayıs 1946 yılında Türkiye Sosyalist Partisi, daha sonra Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kuruldu. Fakat bu iki parti, 13 Aralık 1946 tarihinde yöneticileri tutuklandıktan sonra kapatıldı.

1946 – 1950 arasındaki siyasal çatışma daha çok CHP, DP ve 20 Temmuz 1948'de kurulan, öncülerinden biri de Mareşal Fevzi Çakmak olan Millet Partisi arasında geçti.

Halkın tek parti yönetiminden bıkması DP'nin büyük destek kazanmasına neden olmuştu. Buna rağmen DP 1946 seçimlerinde istediği sonucu elde edemedi. 1946 seçimlerinde ilk kez tek dereceli seçim düzeni uygulandı. DP, Meclis'teki 465 milletvekilliği için ancak 273 aday gösterebilmiş, seçim sonucunda da 62 milletvekilliği kazanmıştı. Seçimlerden sonra hükümet ve DP arasındaki ilişkiler son derece gerginleşmiş, hükümet, seçimlerin dürüst yapılmadığını eleştiren iki karşıt düşüncedeki gazeteyi kapatmıştı.

Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar (solda) ve Başbakan Adnan Menderes bir yurt gezisinde.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde ise DP bu sefer CHP karsısında büyük bir başarı sağlayarak, CHP'nin 39 milletvekilliği karşısında, 408 milletvekili çıkardı. DP böylece devletin yönetimini de CHP'den devraldı.

Adnan Menderes 10 yıllık Demok-

rat Parti iktidarının tek başbakanıydı. İktidarı zamanında beş hükumet kurdu. Bu 10 yıllık devre Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde önemli olayların olduğu bir zamandı. Demokrat Parti birinci iktidar dönemimde (1950-54) liberalleşmede önemli adımlar attı. Yabancı yatırımlar desteklendi. Ezanın Arapça okunması ve radyoda dini program yapılması yasağı kaldırıldı ve okullara din dersi kondu. Ziraatın makinalaşmasına, yol, baraj, modern fabrikaların yapılmasına, büyük şehirlerin imar edilmesine çok önem verildi. Sosyal alanda, sosyal sigorta sistemi geliştirildi. Büyük işçi hastaneleri yapıldı. Hafta tatili ücretli oldu, işçi sendikaları kuruldu. Kültür alanında büyük üniversiteler, teknik okullar, lise ve ortaokullar açıldı. Büyük çapta kalkınma hareketine girişildi.

Dış siyasette: Nato'ya giriş (18 Ocak 1952). Balkan Antlaşması (9 Ağustos 1954), Bağdat Paktı (24 Şubat 1955), Kıbrıs konusunda Zürich Antlaşmaları yapıldı.

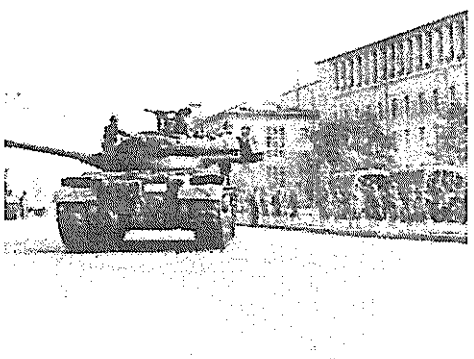

27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan ihtilalde İstanbul Radyoevi ve Harbiye Orduevi önünde nöbet tutan tank

27 Mayıs İhtilali

1960 yılında talebe hareketlerinin fazlalaşması, hoşnutsuz grubun devamlı memleketi hadiselere sürüklemesi; Silahlı Kuvvetler'in ihtilal yapmasına sebep oldu. 27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyduğunu millete ilan etti.

Silahlı Kuvvetler gerçekleştirdikleri bu hareketten sonra, yapacakları işleri yürütmek amacıyla oluşturdukları Milli Birlik Komitesi'nin başına eski Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'i getirmişlerdir. Milli Birlik Komitesi 38 subaydan oluşmaktaydı. 27 Mayıs hareketinin hemen ardından, bu hareketin meşruluğunu kanıtlamak üzere İstanbul'dan bir grup hukuk profesörü çağırıldı. Bunlar, Demokrat Parti iktidarının anayasayı ve demokrasinin ilkelerini bozduğunu, bu nedenle 27 Mayıs hareketinin meşru olduğunu gösterir bir rapor verdi. Bunun ardından Milli Birlik Komitesi'nin hukuksal dayanağını oluşturmak üzere, 12 Haziran 1960'da geçici bir anayasa oluşturularak, ara bir hükümet oluşturulmuş, bu geçici anayasaya göre seçimler yapılana kadar egemenliği Türk Milleti adına Milli Birlik Komitesi'nin sağlayacağı belirtildi.

Ülke yönetimine el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı, Başbakan Adnan Menderes'i, bakanlar kurulunu ve Demokrat Parti milletvekillerini tutukladı. Milli Birlik Komitesi Cumhurbaşkanlığı'na Cemal Gürsel'i seçti. Tutuklananlar ise yargılanmak üzere Yassıada'ya gönderildi. Burada "Yüksek Adalet Divanı"adı altında özel bir mahkeme kuruldu. Burada görülen davaların sonucunda 31 kişi

ömür boyu hapse, 41B kadar kişi hafif cezalara, çarptırıldı. Demokrat Parti milletvekillerinden 15'i için ölüm cezası verildi. Verilen bu ölüm cezalarından 3'ünü Milli Birlik Komitesi onayladı. Buna göre; Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri bakanı Fatih Rüştü Zorlu idam edildi. Celal Bayar'ın idam cezası ise yaşlılık dolayısıyla affedildi. Milli Birlik Komitesi, ordu ve üniversite de yenilikler yapmaya karar vererek, ilk önce ordudan beş bin subayı, ardından da üniversitelerden 147 öğretim üyesini emekli etti.

Adnan Menderes, Yassıada'da yargılanmaya götürülürken

1950'DEN SONRA LİBERALİZME DÖNÜŞ

İngiltere'de fiyatların dondurulması devalüasyona engel olmuştu, ama ücretlerin de dondurulması ve bazı ihtiyaç maddelerinde uygulanan vesika sistemi hoşnutsuzluk oluşturmuş, üretimde yıkıcı etkileri olmuştu. Savaş sanayinden barış sanayine geçiş yeterince başarılı olamamış, ticaret dengeye kavuşamamıştı. Bu dengesizlik altın ve dolar stoklarını azaltmıştı. İngiltere, ihracatını mutlak verimli hale getirmek zorundaydı. Attlee Hükümeti 18 Eylül 1949'da sterlini devale ettiğini ilan etti. İşçi iktidarı, ihraç mallarının fiyatlarını bu toplu kararla ucuzlatmayı, böylece dünya piyasasında, özellikle Amerikan ihraç mallarıyla rahatça rekabete girişmeyi planlamıştı. Ne var ki plan başarıya ulaşmadı, öteki ülkelerde devalüasyonlar birbirini kovaladı. Kore Savaşı, Anglotranian Oil Company'nin devletleştirilmesi gibi dış olaylarda iktidarı yıpratıyordu. Parti içinde fikir ayrılıkları baş göstermiş, Bevan ve birkaç arkadaşının oluşturduğu aşırı solcu kanat hükümetten ayrılmıştı. Durum her gün biraz daha gerginleşiyordu. 25 Ekim 1951'de yapılan seçimler, Muhafazakâr Parti'yi iktidara getirdi. Churchill Başbakan oldu. İşçi iktidarı denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İngiltere liberalizme dönüyordu.

General De Gaulle'ün Nisan 1947'de kurduğu Fransız Halk Topluluğu'nun amacı Fransa'ya, kaybettiği itibar ve gücü yeniden kazandırmaktı.

Fransa, 1947'de Marshall Planı çerçevesi içinde ABD ile işbirliğine girişmiş ve bu yeni durumun doğal sonucu olarak, komünistlerin karşı koymasına rağmen güdümcülük siyasetinden vazgeçmişti. Hükümet, kurulan tekelleri özel teşebbüse açtı ve millileştirilmiş işletmelerin yeniden bağımsızlığa kavuşturulması için gerekli tedbirleri aldı. Fakat liberalizme geçiş kolay olmayacaktı. Güdümcü siyaset devleti, Fransa'nın en büyük üreticisi ve işvereni yapmıştı. Devletin yanı sıra, millileştirilmiş işletmeler, demiryolları, elektrik ve gaz işletmeleri de geniş ve güçlü tröstler haline gelmişti, özel kapitalizm hemen de yok olmuştu. Fakat devletçi ve güdümcü siyasetin en önemli sonucu sendikacılığı zayıflatması oldu. Devlet işveren durumuna geçince, sendikaların yetkilerini kısıtlama yoluna gitti. Oysa komünizm işçi teşekküllerinin devlet karşısında güçlü kalmasını istiyordu. Komünist cephe böylece yapıcı güçten yoksun bir muhalefet olarak kaldı. Aynı günlerde iktidarın karşısında bir başka muhalefet cephesi güçleniyordu: General De Gaulle'ün Nisan 1947'de kurduğu ve Fransız Halk Topluluğu. Bu hareketin amacı Fransa'ya, kaybettiği itibar ve gücü yeniden kazandırmaktı. Amerika ile dostluğa taraftardı, ama Amerikan himayesini ve Fransa'nın Avrupa Birliği'ne katılması fikrini reddediyordu. Güçlü bir devlet ve güçlü bir ordu istiyordu. Komünizme kesinlikle karşı çıkıyordu. Savaş yılları süresince horlanmış ve gururu kırılmış Fransız Milleti'ne en muhtaç olduğu duyguyu kendine güveni aşılayan bu hareket kısa zamanda büyük taraftar topladı.

İki yönlü muhalefetin yıprattığı hükümet istifa etti ve yeni kabineyi Kasım 1947'de Schuman kurdu. Fakat hükümet buhranları birbirini kovaladı. Komünistler de, De Gaulle'culer de sert ve hoşgörüsüz bir muhalefete girişmişlerdi. Fransa bu iki cephe arasında sarsıntılı günler geçiriyordu, öyle ki sonunda halk, komünistlerden uzaklaştığı gibi, Fransız Halk Topluluğu hareketinden de usandı. 1951'deki genel seçimlerde iki cephenin arasındaki ılımlı partileri iktidara getirdi.

Fransa'da iktidarlar, iki önemli dış sorunun, Çinhindi Savaşı'nın ve Amerikan yardımının yükünü taşıyordu. Çinhindi Savaşı Fransa'ya, tek başına yüklenemeyeceği kadar ağır bir külfete mal oluyordu. Bu nedenle Amerikan yardımından vazgeçemezdi. Oysa

Churchill'ın başbakan olması İngiltere'nin liberalizme dönüşünün başlangıcıydı.

bu yardım Fransa'yı Washington'un vesayetine sokuyordu. Fransa, Çinhindi'nden vazgeçmemek için yıllardır savaşıyordu, Washington'un hedefi ise tam tersine, Güneydoğu Asya ve Kuzey Afrika'ya bağımsızlık kazandırmaktı. Fransa Elysee Antlaşmaları ile Vietnam, Kamboç ve Laos'a bağımsızlık tanımak zorunda kaldı.

Bidault hükümetinin Dışişleri Bakanı Schuman, Fransa'yı Amerikan vesayetinden kurtarmak ve kendi kendine yeter duruma getirmek için bir plan teklif etti. Bu plan, önce kömür ve çelik sanayileri ortak kuruluşunu içine alacak, sonra diğer ekonomi sektörlerini kapsayacak bir Avrupa Birliği tasarısıydı. Mayıs 1950'de Schuman bu amaçla Almanya, İngiltere ve öteki Avrupa ülkelerini kömür çelik işbirliğine çağırdı. Fakat Haziran'da Bidault kabinesi üstü ve Pleven Kabinesi, Avrupa Birliği planına yeni bir şekil verdi. ABD, Alman ordusunun yeniden kurulmasını istiyordu. Bu tutum Fransız komünistlerini tekrar harekete geçirdi. Pleven Avrupa ordularını, Almanya'nın katılacağı bir birlik haline getirmeyi ve ortak bir komuta emrine vermeyi teklif etti. Bu, Avrupa Savunma Birliği planıydı. Kuzey Atlantik Paktı'nın ve Vietnam Savaşı'nın yükü Fransa'yı eziyordu. Mali bunalım korkutucu bir hal almıştı. Liberalizme dönüş için acele tedbirler alındı. Fakat Cinhind Savaşı yöneticileri bir kere daha Washington'dan yardım istemek zorunda bıraktı. Aralık 1953'te bağımsız Rend Coty Cumhurbaşkanı seçildi. Fransa çok zor günler yaşıyordu.

ALMANYA'NIN EKONOMİK GÜÇ HALİNE GELMESİ

Batı Almanya'da 1949'daki genel seçimler, 1936'dan bu yana yapılmış iki serbest seçimdi. Halkoyu Hıristiyan demokratları çoğunlukla iktidara getirdi. Sosyal Demokrat Parti, Serbest Halk Partisi ve diğer altı siyasi parti geri kalan oyları paylaşmıştı. Bu durum, geçmişte Weimar Cumhuriyeti'nin ba-

şarısızlığına yol açmış olan iktidar bölünmesinin tekrarı olarak görünüyordu. Parlamento 7 Eylül'de Bonn'da toplandı ve Cumhurbaşkanlığı'na Theodore Heuss seçildi. Hıristiyan Demokrat Parti'nin adayı Dr. Konrad Adenauer Başbakan oldu.

Almanya henüz bağımsızlığa kavuşmuş değildi. Sivil havacılık, dış ülkelerle ilişkiler, sanayi ve savunma gibi temel devlet görevlerine ait bütün yetkiler ve denetim, işgal kuvvetleri komutanlarına aitti. Ama bu zor şartlarda Adenauer, hükümeti kuracak, Dışişleri ve Savunma Bakanı olmayan bu hükümetle harap ve yenilmiş ülkesini yeniden hayata döndürecekti.

Savaş sonrası yıllar, Batılı demokrasileriyle Sovyet Rusya ve Komünist Blok arasındaki ilişkilerin umulandan çok başka yönde geliştiğini göstermişti, öyle ki ABD, güçlenen komünizm tehlikesi karşısında güçlü ve birleşik bir Avrupa'nın oluşturulması zorunlu olduğunu anlamıştı. Almanya'sız bir Avrupa olamayacağı gerçeğini de inanınca, Avrupa siyasetinin ağırlığını Almanya'nın hızla kalkındırılması konusuna verdi, öte yandan Fransa, kin ve intikam duygularına rağmen, güçlü ve güvenli bir Avrupa'nın ancak bir Fransız-Alman işbirliği ile gerçekleşebileceğini nihayet kabul ediyordu. Dış şartların oluşturduğu bu uygun ortam içinde Adenauer'in Almanya'sı hızla gelişecekti. Fransa Dışişleri Bakanı Schuman'ın teklifi üzerine Mayıs 1949'da Londra'da kurulan Avrupa Konseyi, güçlendirilmiş bir Avrupa yönünde atılmış ilk adımdı. Batı Almanya 1950'de Avrupa Konseyi'ne davet edildi. Schuman 9 Mayıs 1950'de, Fransız-Alman kömür ve çelik üretiminin, bütün Avrupa ülkelerine açık bir ortak yönetime verilmesi için Batı Almanya'ya çağrıda bulundu. Bonn Hükümeti daveti derhal kabul etti. Fransa, Federal Almanya, Belçika, İtalya, Hollanda ve Lüksemburg'u birleştiren Avrupa Kömür Çelik Ortaklığı Antlaşması 18 Nisan 1951'de imzalandı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası fabrikalarda çalıştırılan mahkumlar

Washington'un, Avrupa'nın savunması için kaçınılmaz kabul ettiği Almanya'nın silahlandırılması sorunu, Fransız Dışişleri Bakanı Schuman'ın Avrupa Savunma Birliği teklifi ile çözümlenebilirdi. 26 Mayıs 1952'de Bonn'da ABD, İngiltere ve Fransa temsilcileri ile Adenauer arasında seri antlaşmalar imzalandı. 27 Mayıs 1952'de Paris'te imzalanan kesin antlaşma, Avrupa Savunma Birliği'ni kurdu. Almanya Federal Cumhuriyeti'nin hükümranlık hakları iade ediliyor ve Federal Cumhuriyet'e, Atlantik Paktı çerçevesi içinde bir ordu kurma imkânı tanınıyordu. 20 Ekim 1954'te imzalanan Paris antlaşmaları, Almanya Federal Cumhuriyeti'ni de içine alan Batı

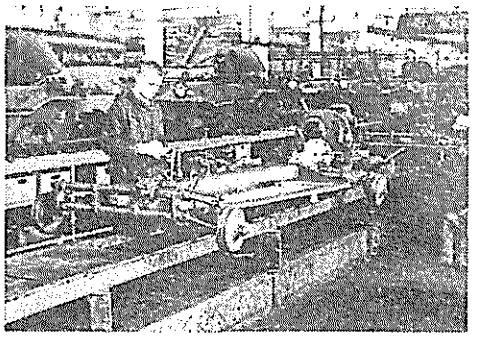

İkinci Dünya Savaşı'nda Wolkswagen otomobil fabrikaları

Avrupa Birliği'ni kuruyordu. Batı Almanya, bağımsız bir devlet olarak Batı Bloğu içindeki yerini almıştı. Adenauer, Avrupa ülkeleriyle ayrı ayrı ilişkiler kurarak Alman ekonomisinin hızla gelişmesi için faaliyete girişti.

Almanya Federal Cumhuriyeti, milletlerarası antlaşmalarla gerçek devlet statüsüne kavuşturulurken, Almanya'nın iki ayrı devlet olarak bölünmesi kaçınılmaz bir tarihi gelişme oldu. Almanya'nın silahlandırılması ve NATO içinde Batı Avrupa ve Atlantik camiasına kabulü, iki Almanya arasındaki uçurumu daha da derinleştirdi. 1956'da Demokratik Cumhuriyet, bir yıl önce kurulmuş olan orduyu Varşova Paktı kuvvetlerine bağlama kararı aldı. Almanya'nın iki ayrı devlet olarak bölünmesi, İkinci Dünya Savaşı'nı siyasi bakımdan sona erdiren kesin bir antlaşmanın imzalanmasına da engel olacaktı.

AVRUPA BİRLİĞİ'NE DOĞRU

Avrupa Birliği'nin tarihi başlangıç noktasının genelde, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar olduğu kabul edilir. Bu yıllar bir daha aynı acıların yaşanmaması için Avrupa'da bir birlik oluşturulması gerektiği fikrinin kıta uluslarında ve yöneticilerinde uyandığı dönemdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan yıkık ve tükenmiş çıkan Avrupa'nın yeni bir politik ve ekonomik model arayışı içine girdiği süreçtir. Marshall yardımı adı altında Avrupa'ya akan ABD sermayesinin kendilerini giderek ABD'ye bağımlı kılacağını gören ufak ve güçsüz Batı Avrupa ülkeleri, Avrupa menşeli yeni bir sermaye piyasası oluşturmak istemişlerdi. Bu amaçlarına bireysel olarak ulaşmaları mümkün olmadığından, bu ülkelerin ekonomik potansiyellerinin bir araya getirilmesi ve böylece güçlü bir Avrupa Pazarı oluşturulması planlanmıştı. Bütünleşmenin pazar genişlemesine, bunun da sermaye ve teknolojinin hızlı gelişimine yol açacağı düşünülmüştü.

Avrupa Birliği'nin kuruluşundaki te-

mel ekonomik neden buydu. Hızlı bir ekonomik kalkınma ile savaşın yıkıntılarından kısa sürede kurtulma isteği mevcuttu. Ayrıca tam ekonomik birlik, siyasal bütünleşmeyle birlikte yürüyecekti. İzlenen ortak ekonomik politikanın gereği olarak bir merkez bankasının kurulması ya da ortak para biriminin kabul edilmesi demek aynı zamanda ulusal otoritelerin yetkilerinin bir kısmını bu birliğe devretmeleri anlamına geliyordu. Bölgesel bütünleşme ya da bölgeselleşme; küreselleşmenin alternatifi olmakla birlikte aslında ön aşamasıydı. Bölgeselleşme belli bir bölgedeki ülkeler arasındaki birleşmeydi. Oysa küreselleşme dünya çapındaydı. Küreselleşme alanına gelişmiş veya gelişmemiş ülkeler katılabilirdi. Fakat bölgeselleşmede ülkelerin gelişmişlik düzeyleri birbirine yakın olmak zorundaydı. Ekonomik anlaşmalar ve paketler gibi yapılan her türlü girişim küreselleşmeye yönelik olmakla beraber bölgesel niteliklerde taşıyacaktı. Bölgeselleşmede rekabet yok olmamakta, aksine dev boyutlarda sürmekteydi. Örneğin AB ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi farklı büyüklük ve ekonomik güce sahip olsalar da bu rekabette yer alabilmek için oluşturulmuşlardı.

Bunların dışında ABD'nin Kanada ve Meksika ile birlikte gerçekleştirdiği Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) ile İngiltere'nin Avrupa Birliği dışında kalan ülkelerle birlikte gerçekleştirdiği Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) arasında işbirliğini güçlendirmek yönünden itici bir etken olmuştu. Amerika Birleşik Devletleri'nin, Marshall Planı çerçevesinde Avrupa'nın kullanması için sağladığı yardımın ortak çıkarlar doğrultusunda etkin bir biçimde kullanılması ise bu işbirliğinin ilk somut uygulama alanını teşkil etmişti. Sovyetler Birliği'nin batıya doğru yayılmasının engellenmesi de Avrupa Birliği'nin temel felsefesinin "politik" boyutunu oluşturmaktaydı.

Birliğin asıl temel taşı ise 9 Mayıs 1950 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın yayımladığı bir bildiri ile atıldı. Schuman, Jean Monnet ile birlikte hazırladığı bildiride tüm Fransız - Alman kömür ve çelik üretimini kurulacak bir birliğin emrine vermeyi ve öteki ülkelerinde dilerlerse buna katılmalarını öngören bir plan öne sürmüştü. Bu planın arkasındaki neden savaş sanayinin önemli maddeleri olan demir ve çeliğin üretim ve kullanımının bir elde yani uluslar üstü bir organda toplanmasıydı.

Bu öneriyi kabul eden ülkeler, ileride savaş sanayilerini birbirlerine karşı geliştirmek ve dolayısıyla birbirleriyle savaşmak olanağını bulamayacaklardı. Nitekim Fransa'nın bu çağrısına Federal Almanya, Belçika, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda cevap vermişler ve bu altı ülke arasında 18 Nisan 1951'de Avrupa, Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran Anlaşma Paris'te imzalanmıştı. Bu aynı zamanda, ilk Avrupa Birliği'nin de doğuşuydu. Schuman'ın ismine itafen Schuman Planı olarak adlandırılan bu anlaşma o dönem sanayisinin iki temel maddesi için güçlenmek üzere altı devlet arasında imzalanan bir "kartel" anlaşmasıydı.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun, kurulmasından sonra göstermiş olduğu başarılı gelişme; Avrupa'da sektör bazında olmayan, daha geniş kapsamlı bir ekonomik birleşmenin gerçekleştirilmesine yönelik yeni görüşlerin doğmasına yol açmıştı. Çalışmalar ekonomik bütünleşme üzerinde yoğunlaştırılmış ve Messina'da AKÇT'nin Dışişleri Bakanları'nın katılımıyla düzenlenen konferansta iki yeni Avrupa Topluluğu'nun daha kurulması kararlaştırılmıştı. Uzun süren çalışmalardan sonra Avrupa Topluluğu 25 Mart 1957'de bu kez Roma'da imzalanan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) anlaşmaları ile kuruldu. Topluluk, 7 Şubat 1992 tarihli Maastrict Anlaşması'yla Avrupa Birliği ismini alacaktı.

SSCB'DE STALİN DÖNEMİNİN SONU

Stalin 70 yaşına geldiğinde yerini kimin alacağı sorusu, diktatöre yakın çevreyi kaygılandırıyordu. Kremlin'deki bir avuç kişi, ihtiyar diktatörün güvenini kazanmak ve tehlikeli rakipleri ortadan kaldırmak için bir alkış ve iftira kampanyasına girişmişti. Stalin bütün rakiplerini ortadan kaldırmıştı. Şimdi çevresindekiler, diktatörden ve birbirlerinden korkuyorlardı. 1937-1938 büyük temizlik hareketinde 10 milyon insan ölmüştü. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Stalin'in emriyle yapılan temizlik hareketleri ise gerçek bir katliam oldu. Bu korku ve ölüm yıllarında, ağır sanayinin hızla gelişmesi yanında günlük ihtiyaç maddelerinin yokluğu, vesika usulünün devamı, konut sıkıntısı ve güvensizlik, Rus halkı için gerçek bir bunalım olmuştu. Toplum sınıfları arasında, gelir ve yaşama şartları bakımından derin farklar vardı.

Stalin, 5 Mart 1953'te öldü. Bir ihtilal dönemi sona ermişti. Lenin'in öldüğü 1924'le, 1953 yılı arasında Rusya, Lenin'in tasarladığından çok başka bir yönde gelişmişti. 1924'te komünist ihtilal Avrupa'da yenilgiye uğramış, Rus ihtilali evrensel niteliğini kaybetmişti. İç siyaset alanında da devletçilik dışında bir proletarya demokrasisi olarak tasavvur edilen rejimin, gerçekleşmesi imkânsız bir ütopya olduğu anlaşılmıştı. Komünist ihtilal, Rusya'da bir şahıs diktasına dönüşmüş ve Batılı niteliğini kaybetmişti. Stalin, sadece kuvvete güvenen, eylemci bir ihtilal lideri oldu.

Stalin, sanayileşme ve kollektivizm

SSCB devlet eski başkanı Jozef Stalin

alanında Lenin'in eserini tamamladı. Rus toplumu gelenekleriyle, sertlik müessesesine çok benzeyen kolektivizme yatkındı, ama büyük sanayi için hazırlıklı değildi. Stalin, gerçek bir zor uygulaması ile Rusya'yı bir sanayi ülkesi haline getirdi. İhtilal, korku, açlık ve yoksulluk, toplumda hoşnutsuzluk ve anarşi oluşturmuştu. Stalin, acımasız bir terörle memlekette düzeni yeniden kurdu. Sovyet Rusya yirmi beş yılda dünyanın ikinci büyük devleti oldu. Sanayileşme, devletleşme ile birlikte gelişti. Tarımda makineleşme, kolektivizme dayanan kolhozların ülke çapında tatbikine imkân verdi. Stalin, büyük ve kalabalık Rusya'da bu reformları yapabilmek için cinayet ve zulüm yöntemleri uygulamaktan çekinmedi ve bu çok zor yıllarda memleketi dış dünyaya kapadı. Stalin iktidarı için Rusya'nın menfaatleri her şeyden önce geliyordu. Yabancı komünist partiler, Rus siyasetinin aracı olmaktan öte anlam taşımıyordu.

İkinci Dünya Savaşı, Rus komünizminin tekrar evrenselliğe dönüşüne tanık oldu. Hitler Almanyası ile dostluk antlaşması imzalayan Stalin'in Komintern'i Avrupa komünist partilerini, "emperyalist" İngiltere ve Fransa'yı karşı savaşa çağırdı. Alman saldırısı karşısında tekrar yön değiştiren Stalin siyaseti, bu defa İngilizlere ve Amerikalılara sırtını dayayarak Çarlık Rusyası'nın siyasetine döndü. Yüzlerce yıllık Rus siyasetinin gerçekleştirdiği Rus emperyalizmi ise, ele geçirdiği ülkeleri pençesine almak için komünist yöntemleri ve Sovyet müesseselerini kullandı.

Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümü üzerine Başbakanlığa Malenkov getirildi. İçişleri ve Güvenlik Bakanlığı'na eski polis şefi Beria, Dışişlerine Molotov, Savunma Bakanlığı'na Bulganin, Tica-

Budapeşte'de Ulusal Tiyatro önünde yıkılan Stalin heykelinin parçalarını toplayan komünistler

ret Bakanlığı'na Mikoyan, parti genel sekreterliğine ise Kruşçev getirildi. Stalin'in ölümü, kişi diktatörlüğünün sonu olacaktı. Devlet ve parti organları içinde reform yapıldı. Şahıs diktası yerini bir konseyler hükümetine bırakıyordu. Malenkov, Kruşçev, Beria üçlüsü Stalin'in yerini almıştı. Stalin ile Sovyet Rusya'da bir devir sona eriyordu. Rusya bundan böyle içeride ve dışarıda daha ılımlı bir siyaset uygulayacaktı.

ASYA'DA BAĞIMSIZLIK MÜCADELELERİ

Kore ve Çinhindi savaşları, Güneydoğu Asya'da milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleriyle birlikte gelişen komünizm tehlikesini İngiltere ve ABD için gerçek bir sorun olarak ortaya çıkarmıştı. Ne var ki bu iki batılı devletin Asya siyaseti birbirine zıt yönde gelişiyordu. İngiltere kaçınılmaz gerçeği kabul etmek ve ortaya çıkan yeni statüyü, Britanya çıkarları için en faydalı biçimde kullanmak yolunu tercih ediyor, Asya ülkeleriyle dostluğunu tehlikeye düşürecek saldırgan bir siyaset uygulamaktan da kaçınıyordu. Bu nedenle, Çin Halk Cumhuriyeti'ni hemen tanımış, Çinhindi'ne askeri bir müdahaleye karşı çıkmıştı. Amerikan siyaseti, Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da komünizmin yayılmasına, gerekirse silah kullanarak karşı koymak şeklinde özetlenebilirdi. Washington bu nedenle 1951'de Avustralya ve Yeni Zelanda ile yaptığı ilk Pasifik Savunma Antlaşması'na İngiltere'yi davet etmedi. Çinhindi Savaşı'na müdahalesi ABD'nin Asya siyasetinin bir uygulamasıydı. Washinton, Güneydoğu Asya'yı bütünüyle kapsayacak yeni bir savunma sistemi kurmak istiyordu. Böyle bir sistemin kilit noktalarından biri Hindistan'dı. Oysa Hindistan, bütün ülkelerle tam barış içinde yaşamak kararındaydı. Nehru, Avrupa ile dostça ilişkiler kurmuş, İngiltere'ye karşı kırgınlığını unutarak Commonwealth içindeki imtiyazlı yerini korumuştu; ama batı kavramlarını benimsemiş değildi. Batı toplumunun temel kavramı olan kişisel hürriyet, Asya toplumlarına ve Hintliler'e tamamen yabancıydı. Yüzyıllardır otoritarizme alışmış Asyalılar için, Avrupa'nın liberal rejimlerinden çok Sovyet Rusya'nın otoriter rejimi ve aldığı sonuçlar yakın ve çekiciydi, üstelik Rusya bir Asya ülkesiydi. Ama Mao'nun hareketini, Ho Şi Minh'i ve Kore Savaşı'nı destekliyor, bu hareketleri Asya'nın bağımsızlığı için yapılmış milliyetçi bir kurtuluş savaşı olarak alkışlıyordu.

Hindistan'ın olumsuz tavrı karşısında Pakistan müttefik olarak seçildi. 1951'de büyük mali sıkıntı içinde bulunan Karaçi hükümeti Washington'un davetini kabul etti. 1953'te başlayan müzakerelerle Pakistan'a yardım planı kabul edildi. Pakistan Amerikan savunma sistemi içine girmişti. Ne var ki Birleşik Devletler bir Güneydoğu Asya savunma planında İngiltere'nin ortaklığını istiyordu. Washington bu konuda Londra'ya baskı yapmaktan çekinmedi. 6 Temmuz 1954'te ABD, İngiltere, Fransa ve Avustralya askeri temsilcileri Singapur'da toplandı. Çinhindi için ateşkes kararının alındığı Cenevre Konferansı'nda ABD Dışişleri Bakanı, 2 Eylül'de Manila'da, Güneydoğu Asya ortak güvenliği tasarısını görüşmek üzere bir konferans toplanacağını bildirdi. Bu konferansa ABD, İngiltere, Fransa, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan başka Birmanya, Seylan, Hindistan, Pakistan, Endonezya, Filipinler ve Tayland davet edilmişti.

Konferans teklifi olumlu karşılanmadı. Asya devletleri içinde sadece Pakistan, Tayland ve Filipinler Manila'ya temsilci gönderdi. 8 Eylül 1954'te Güneydoğu Asya Savunma İttifakı SEATO imzalandı. Komünist Çin'i kuşkulandırmak istemeyen imzacı devletler, Formoza'yı ittifaka almamışlardı. SEATO Hindistan ve Japonya'da hoşnutsuzluk oluşturdu. Batılı devletlerin ittifaka hâkim olduğu ve SEATO'nun gerçekte batı sömürgeciliğinin yeni bir şekli olduğu iddia ediliyordu. Şubat 1955'te yeni ittifakın üyeleri Bangkok'ta toplandılar, Amerikan mali ve iktisadi yardımının prensiplerini tayin ettiler. Asya'yı komünizm tehlikesine karşı savunacak olan bir SEATO askeri gücünün oluşturulması da alınan kararlar arasındaydı.

Nisan 1954'te Cenevre Konferansı'na çağrılmamış olan Hindistan, Pakistan, Seylan, Birmanya ve Endonezya, gelecekteki siyasi gelişim karşısında tutumlarını tespit için Colombo'da toplanmışlardı. Konferans olumlu bir sonuç alamadan dağıldı. Bu başarısızlığa rağmen Colombo Konferansı, bir Asya cephesi kuruluşuna doğru atılmış ilk adım olarak büyük önem taşıyordu. Colombo'dan hemen sonra, Cenevre'de Çinhindi için ateşkes kararı alınması üzerine, Nehru Ho Şi Minh'i ziyaret ederek onu tanıdığını ilan etti. Ekim 1954'te Çu En-Lay ile görüşmek üzere Pekin'e gitti. İki lider bir Asya-Afrika konferansı toplanması konusunda fikir birliğine vardılar. Colombo Konferansı'nın beş devletinin başbakanları Endonezya'da Bogor'da yaptıkları ön toplantıda, Bandung'da bir Asya-Afrika konferansı toplanması konusunda karar aldılar. Teklifi Nehru'dan gelen ve SEATO'ya cevap teşkil edecek olan bu konferansta sömürgeciliğe karşı kesin tedbir niteliğindeki prensipler tespit edilecekti. Tarihi önemi çok büyük olan konferans, 18 Nisan 1955'te Cava Adası'ndaki Bandung'da toplandı. Asya ve Afrika'nın 29 ülkesi bu konferansta temsil ediliyordu. Davetçi beş Colombo ülkesi dışında Çin Halk Cumhuriyeti, Kamboçya, Laos, Kuzey ve Güney Vietnam, Nepal, Tayland, Japonya, Filipinler, Asya ve Afrika'nın İslam devletleri, yani Türkiye, Mısır, Afganistan, İran, Irak, Ürdün, Suriye,

Lübnan, Suudi Arabistan, Yemen, Libya, nihayet Habeşistan, Liberya ve Altın Sahili konferansa katıldı. Milliyetçi Çin, İsrail, Kuzey ve Güney Kore devlet olarak tanınmadığı için davet edilmemişti. Kuzey Afrika kurtuluş örgütleri temsilcileri gözlemci olarak hazır bulundular. Konferansta iki eğilim kendini gösterdi. Hindistan'ın liderliğindeki bir grup, ittifaklar biçiminde bile olsa, "Beyaz devletler sömürgeciliği"ne düşmandı. Pakistan ve Seylan'ın liderliğindeki ikinci grup ise her şeyden önce antikomünistti.

Bu karşıt fikirlere rağmen, komünist ülkeler antikomünist ülkelerle yan yana fikir alışverişi yaptı. Nehru, komünist olsun olmasın bütün Asya ve Afrika ülkelerinin, kendi bölgelerindeki beyazların hâkimiyetine karşı giriştiği sistemli savaşın lideri olarak göründü. Durum Washington ve Londra'yı kuşkulandırdı. İki Batılı devlet, açıkça harekete geçmeksizin yoğun bir kulis oluşturmayı başardı ve konferans üyeleri üç grup halinde bölündü: Batı yanlısı devletler, komünist yanlısı devletler ve tarafsız ülkeler.

Pakistan ile Hindistan arasındaki Keşmir sorunu, Arap devletlerini birbirine düşüren Bağdat Paktı meselesi, Kuzey ile Güney Vietnam arasındaki ilişkiler sorunu konferansta anlaşmazlıklara yol açtı. Fakat bütün bu sorunlar, Asya ve Afrika ülkeleri için bağımsızlık hedefi karşısında unutuldu. Bandung Konferansı, bazı fikir ayrılıklarına rağmen Asya ve Afrika milletlerinin beyazların vesayetinden kurtulma hedefinde birleştiğini dünyaya ilan etmişti. Anlamı, beyazlar dışındaki dünyanın, tarihin akışı içindeki yerini alma yönünde attığı ilk adım olarak çok büyüktü.

AFRİKA'DA BAĞIMSIZLIK RÜZGÂRLARI

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Kuzey Afrika'nın Müslüman ülkeleri Batılı devletlerin yönetimi altındaydı. Mısır İngiliz yan himayesinde, Sudan İngiltere-Mısır kondominyumu altında, Libya İtalyan yönetiminde, Tunus Fransız himayesindeydi; Fas, Fransız ve İspanyol himaye rejimleri arasında bölüşülmüştü. Savaşın hemen sonrasında Asya'da başlayan bağımsızlık hareketleri, özellikle 1954-1955 yıllarında Afrika'ya da sıçrayarak, yüzyıllardır esir yaşayan ülkeleri hürriyete kavuşturacaktı.

Kuzey Afrika'da bağımsızlığa kavuşan ilk ülke Libya oldu. İtalya'nın yenil-

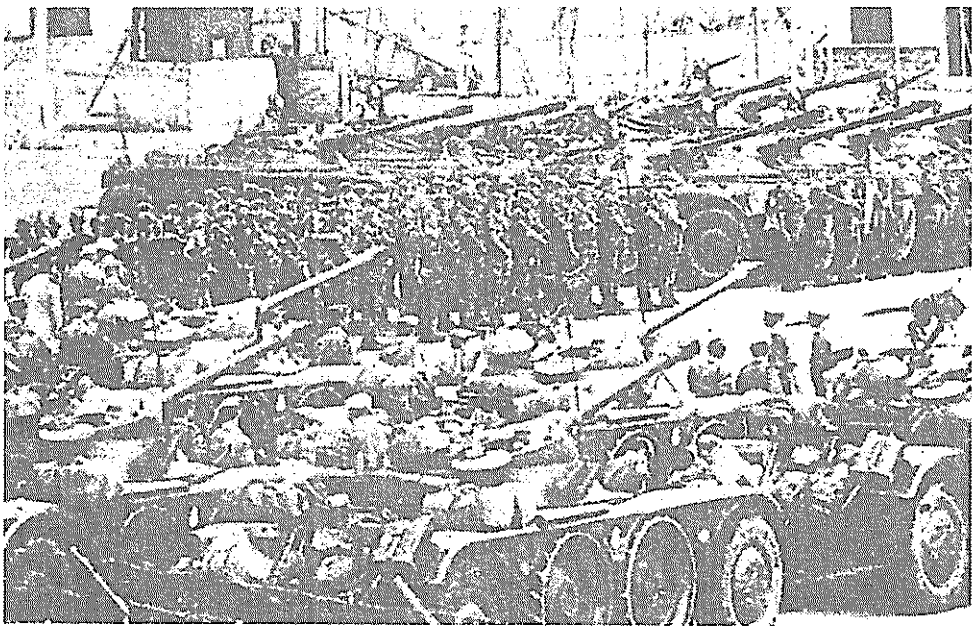

Cezayir halkının mücadelesi ardından kazanılan zafer sonucunda Fransızlar zırhlı araçlarıyla Cezayir'i terk etmek zorunda kaldı.

gisi Libya sorunu ortaya çıkarmıştı. Stalin Trablus üzerinde manda istiyor, Libya'nın milletlerarası bir manda rejimine bağlanmasını teklif ediyordu. İngiltere ve ABD, Rusya'nın Kuzey Afrika'da üslenmesi anlamına gelen bu teklifleri kesinlikle reddetti. Londra Hükümeti Bingazi'de Emir Muhammed İdris'e kendi himayesinde bağımsızlık tanıdı (Eylül 1940). Libya Idris yönetiminde bir krallık oldu. Birleşmiş Milletler Aralık 1951'de devletin bağımsızlığını tanıdı. Bu uygulama, bazı siyasi zorunlulukların sonucuydu ve Libya gerçekte devlet niteliklerinden yoksundu. Trablus, Bingazi ve Fezzan'dan oluşan Libya Federasyonu, milli birliği olmayan, güçsüz, şekilden ibaret bir devletti. Yabancıların ülkeden çıkarılması için kaynaşmalar oldu, fakat şartlar henüz buna elverişli değildi. Nitekim 7 Aralık 1953'te imzalanan antlaşma ile Kral İdris, 20 yıl sürecek İngiliz himayesini kabul etti. İngiltere küçük Libya ordusunu kurdu ve üsler tesis etti. ABD ise, iktisadi yardım kadılığında Mellaha Havaalanı'nın imtiyazını aldı; bu alan ileride Pentagon'un en büyük atom üslerinden biri olacaktı.

Fransa için ise Kuzey Afrika sömürge imparatorluğunun önemi çok büyüktü. Savaştan her anlamda hırpalanmış olarak çıkan ve iktisadi canlanışı için ümitlerini sömürgelerine bağlayan Fransa, ne olursa olsun Kuzey Afrika'da kalmak için her çareye başvuracaktı. İlk tedbir, sınırlı bazı reformlar oldu ve ilk uygulama Tunus'ta yapıldı. Yönetimde Tunuslular'a biraz daha fazla yer ve hak verilmesinden ibaret olan bu reformlar halkı tatmin edemezdi. 1951 Haziranı'nda Tunus Beyi

bir anayasa yapılmasını önerdi, Fransa bu teklifi kesinlikle reddetti. İç karışıklıklar sırasında yeni Destur Teşkilatı'nın yürüttüğü milliyetçi hareketin lideri Habib Burgiba tutuklandı. Haziran 1950'de Schuman Hükümeti'nin hazırladığı reform tasarısını Tunus reddetti. Ne var ki bir süre sonra Fransızlar yönetimi Fransızlar'la Tunuslular arasında paylaştıran reform tasarısını beyin bütün çabasına rağmen kabul ettirmeyi başardılar.

Aynı günlerde Fas'ta milliyetçi hareketler tehlikeli bir bunalım oluşturmuştu. Fas, Fransız Kuzey Afrikası'nın merkeziydi ve Fransa için önemi büyüktü. Ama Paris Hükümeti'nin uygulamaya koyduğu reformlar, milliyetçileri doyurmamıştı. Milliyetçi İstiklal Partisi Fransa'ya başkaldırdı. Ne var ki merkezlerde bu hareket genişlerken, köylerde ve tarım bölgelerinde halk Fransa'ya bağlı kalıyordu. 1951'de Marakeş paşası, İstiklal Partisi'ni dağıtmak amacıyla güneyli kabilelerin başında Rabat'a yürüdü. Fakat Fas'ı bölecek bir iç savaştan korkan Fransızlar güneylileri durdurdular. İstiklal Partisi her gün biraz daha güç ve itibar kazanıyordu.

Tunus ve Fas sorunu, bağımsız olmayan bu ülkeler tarafından Birleşmiş Milletler'e getirilemezdi. Kuruldaki öteki Müslüman devletler Kuzey Afrika ülkelerinin bağımsızlığının tanınmasını Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndan istediler. Olumlu bir sonuç alınamadı, fakat sorun milletlerarası bir mesele niteliği kazanmıştı. Arap Bloğu adına Kahire Fransa'ya karşı muhalefetin sözcüsü olurken, Komünist Blok Afrika Müslümanlarının milliyetçilik hareketini komünizmle birleştirmek için sistemli bir faaliyete girişti. Bunlara karşılık Fransız siyaseti bocalama içindeydi. Oysa Tunus'ta olduğu gibi Rabat'ta da, Fas Sultanı Muhammed İbni Yusuf milliyetçilerle kader birliği yapmıştı. Kazablanka'da kanlı çarpışmalar oluyordu. Paris'in güçsüzlüğü karşısında Marakeş Paşası Glaui, 1951 'de durdurulmuş olan hareketi yeniden başlatarak Rabat'a geldi, sultanı tahttan indirerek Muhammed bin Arafa'yi iktidara getirdi (Ağustos 1953). Paris Hükümeti olup bittiyi kabul zorun-

Cezayirliler bağımsızlığın bedelini 1.5 milyondan fazla şehitle ödedi

1830 yılında Cezayir'i işgal eden Fransızlar tam 132 yıl boyunca ülkede baskı rejimi uyguladı.

da kaldı. Eski sultan Madagaskar'a sürüldü. Fas iki düşman cepheye bölündü.

Fransa'da Mendes-France Kabinesi'nin kurulduğu günlerde, Kuzey Afrika'da bunalım en tehlikeli şeklini almıştı. 31 Temmuz 1955'te Fransa ile Tunus arasında bir sözleşme imzalandı ve Tunus iç işlerinde bağımsızlık elde etti. Bu anlaşma sevinç oluşturdu, fakat Mısır'ın kışkırttığı anarşik olaylara ve Salah bin Yusuf'un tedhiş örgütünün hazırladığı cinayetlere engel olamadı. Habip Burgiba'nın Salah bin Yusuf'u ikinci plana itmek için girişimlerini hızlandırması ve Fas'ın 3 Mart 1956'da bağımsızlığına kavuşmasıyla daha da şiddetlenen iç olaylar, Tunus'un kurtuluşunu çabuklaştırdı. Mendes-France 20 Mart 1956'da Tunus'un tam bağımsızlığını kabul ve ilân etti.

Fas'ta sultan Bin Arafa'nın ülkeyi idare edemeyeceği kısa zamanda anlaşıldı. Yönetim bir naipler konseyine verildi. Bir süre sonra Fransızlar, eski sultan Bin Yusuf'un yeniden tahta getirilmesi için harekete geçtiler. Milliyetçiler de Bin Yusuf'u istiyordu. Kasım 1955'te Fas'ın iç işlerinde bağımsızlığı tanındı. Fakat bu kısıtlı bağımsızlık, tedhiş hareketlerini durduramazdı. Guy Mollet'nin Cumhuriyetçi Cephe Hükümeti 3 Mart 1956'da Fas'ın tam bağımsızlığını tanıdı. Muhammed İbni Yusuf, Muhammed V adıyla Fas sultanı oldu. İspanya 7 Nisan 1956'da Fas'ın bağımsızlığını tasdik etti ve Tanca'nın milletlerarası statüsü ilga edildi.

1940 bozgunu sonucu Fransa'nın itibar ve gücünü kaybetmesi, Cezayirliler'in Milliyetçi Kurtuluş Cephesi'ne katılmalarına ve Müslüman liderlerin ülkenin yönetiminde hak talep etmelerine yol açmıştı. Bağımsızlık hareketinin lideri Ferhat Abbas 1938'lerde Cezayir Halk Birliği'ni kurdu; 1943 Şubatı'nda bir bildiri yayımlayarak Fransız sömürge yönetiminin sona erdirilmesini istedi. 1944 Brazaville Konferansı'nda sömürge halklarına Fransız Birliği kapsamında bağımsızlık vaat edildi. Ne var ki vaat edilen özerklik verilmedi ve 1945'te ilk sokak hareketleri başladı. Fransa, Mart 1944 kararnamesi ile Müslüman Cezayirliler'e Fransız vatandaşlığı hakları tanımış, bu arada bazı siyasi reformlar da uygulamıştı. 1946'da dağılan Cezayir Halk Partisi'nin yeniden kuruluşu niteliğindeki bir hareket, 1954'lerde bir ihtilalci birlik niteliği kazandı, bir eylem komitesi kuruldu. Üyelerinden Ait Ahmet, Bin Bella ve Hıdır Kahire'de temsil heyetini teşkil ettiler.

1 Kasım gecesi, ayaklanma birçok noktada birden başlatıldı ve süratle

Libya, Emir Muhammed İdris yönetiminde bir krallık olarak 1951'de bağımsızlığını kazandı.

genişledi. Fransız yönetimi yaygın bir askeri harekete girişmek zorunda kaldı. Fransa, Cezayir'i kaybetmeyi göze alamazdı, öteki Kuzey Afrika sömürgelerinden farklı olarak, Fransız, Cezayir'i kendi öz toprağı sayıyordu. Fransa için Cezayir Savaşı bir iç savaş niteliğindeydi. Ne var ki Cezayir olayları 1955 Nisan'ında Bandung Konferansı'nda ve sonra Birleşmiş Milletler'de milletlerarası bir sorun niteliği kazanacaktı. 1955'te yerel çarpışmalar kanlı bir iç savaş haline geldi. 1956 Ekim'inde milliyetçi liderlerin Fransızlar tarafından tutuklanması, gerginliği tehlikeli biçimde arttırdı. Barışçı bir çözüm ümidi her gün biraz daha azalıyordu. Cezayir'de Ağustos'ta toplanan Summan Konferansı'nda, ülkede milli siyasi kuruluşun temeli atıldı. Bin Hedda ve Ebül-kasım Kerim'in katıldığı bir icra komitesi kuruldu.

1957'de Fransa yaygın ve yoğun bir askeri harekete girişti. Ne var ki bu askeri baskı milliyetçileri sindiremedi. Sınır yakınındaki Tunus köyü Saklet'in Fransız uçakları tarafından bombalanması, ABD'nin müdahalesine yol açtı. Cezayirli Fransızlar, anavatandan kopma tehlikesi karşısında, 13 Mayıs 1958'de, kanlı sokak çarpışmalarına yol açan bir karşı harekete giriştiler. Bu olaylar Fransa'da korku ve bıkkınlık oluşturmuş, güçlü ve kararlı bir milliyetçi iktidara duyulan özlem, general de Gaulle'ü tekrar işbaşına getirdi.

Tam yetki alan De Gaulle, 2 Haziran 1958'de milli birliği tekrar kurmak umuduyla Cezayir'e gitti. Eylül 1958'de Ferhat Abbas başkanlığında kurulan hükümet İcra Komitesi'nin yerini aldı. 16 Eylül 1959'da Cezayirliler'e, geleceğini tayin etmek, Fransız vatandaşı olmak veya ortaklaşa bir çözüm yolunu kabul etmek konusunda çağrıda bulundu. Ferhat Abbas Hükümeti kendisini Cezayir'in tek temsilcisi olarak kabul ettirmek isterken, Cezayirli Fransızlar George Bidauld başkanlığında bir birlik teşkil ettiler. Cezayir'de kanlı çarpışmalar, sabotajlar birbirini kovaladı. Temmuz 1960'ta Melun'de, Fransa ile Kurtuluş Hareketi temsilcileri arasında görüşmeler başladı. Cezayirliler, Birleşmiş Milletler, Moskova ve Pekin'e başvurarak sorunu milletlerarası alana kaydırmaya çalışıyorlardı. Kanlı çarpışmaların devam etmesine rağmen Mart 1952'de Evian Konferansı'nda, Cezayir'in kendi kaderini tayin etmesi kararı alındı. 13 Mart'ta ateş kesildi. 1956'dan beri tutuklu olan Bin Bella ve arkadaşları serbest bırakıldı. 1 Temmuz 1962 referandumu, büyük çoğunlukla Cezayir'in bağımsızlığı lehinde oy verdi. İlk Cezayir hükümeti Bin Bella başkanlığında kuruldu. Fransa, Kuzey Afrika'daki son sömürgesini de kaybetmiş oluyordu.

SÜVEYŞ KRİZİ

1950'lere gelindiğinde Mısır'da egemen bir devlet kurulmuş olmasına rağmen Süveyş Kanalı'nın denetimi Batılı devletlerin kontrol ettiği Kanal Şirketi'ndeydi. Şüveyş kanalı yoluyla başta İngiltere ve Fransa olmak üzere pek çok Batı Avrupa devleti, Körfez ülkelerinden petrol alıyordu.

Mısır'da 1952 yılında iktidara gelen Cemal Abdulnasır, ülkesini askeri yönden güçlendirmeye ve İsrail karşısında üstün duruma geçmeye çok önem verdi. Bu amaçla, Sovyetler Birliği'ne yaklaşmaya ve Çekoslovakya üstünden silah almaya başladı. Ayrıca, Asuan Barajı'nı bitirip, ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlamak istiyordu. Fakat bunlar için büyük miktarda mali yardıma ihtiyacı vardı. ABD ve İngiltere'den kredi almayı denediyse de, bu iki ülke Mısır'ın Doğu Bloğu'ndan silah alması ve İsrail karşıtı militanları desteklemesi sebebiyle kredi vermediler.

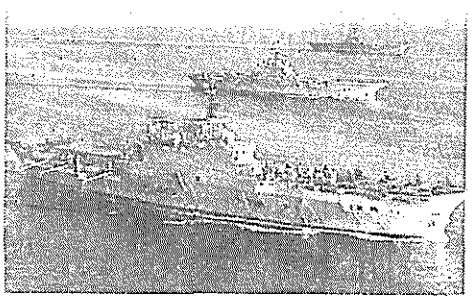

Kraliyet Donanması Süveyş açıklarında

Bunun üzerine Nasır, ihtiyacı olan mali gücü sağlamak için Süveyş Kanalı'nı işleten Kanal Şirketi'ni milleştirdiğini açıkladı. Kanal Şirketi'nin hisselerinin değerini sahip devletlere ödeyeceğini açıkladıysa da, bu karar İngiltere ve Fransa'dan çok büyük tepki aldı. Çünkü, bu iki devlet için Süveyş Kanalı, Basra Körfezi'ndeki devletlerden aldıkları petrolün taşınması için çok önemliydi. Bu nedenle burada, Sovyetler'e yanaşmaya başlayan Mısır'ın denetim kurması tehlikeliydi. Ayrıca çok kârlı olan Kanal Şirketi hisselerini Mısır'a devretmek istemiyorlardı.

Anlaşmazlığı çözmek için toplanan Londra Konferansı'ndan sonuç çıkmadı. Bunun üzerine İngiltere Başbakanı Antony Eden, Paris'e gitti. Paris dışındaki Sevr'de toplanan İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a askeri müdahale kararı aldı. Buna göre İsrail Mısır'a saldıracak, İngiltere ve Fransa ise savaşanları ayırmak bahanesiyle bölgeye asker çıkartıp kanalı işgal edeceklerdi. İki ülke arasındaki çatışmalar durdurulduktan sonra ise, "daha başka çatışmaları ön-

lemek ve dünya ticaretinin bölge savaşlarından etkilenmemesini sağlamak" amacıyla bölgede kalıcı bir İngiliz-Fransız birliği konuşlandırılacaktı.

Anlaşmaya göre İsrail 29 Ekim 1956'da Sina Yarımadası'nı işgale başladı. Derhal harekete geçen İngiltere ve Fransa, Mısır'a bölgeye asker yollayarak "savaşı durdurmayı" önerdi. Nasır'ın bunu reddetmesinin ardından ise iki devlet askeri harekâta başladı. İngiltere'den ve Fransa'dan birçok uçak gemisinin katıldığı harekât 5 Kasım'a kadar hava saldırısı; sonrasında ise paraşütçü birliklerin indirilmesi şeklinde gerçekleşti. Taktik açıdan harekât çok başarılı oldu. İngiliz ve Fransız birlikleri, Mısır birliklerini yenip kolayca kanalı ele geçirdi ve bölgeye hâkim oldu.

Hem Sovyetler Birliği, hem de Amerika Birleşik Devletleri bu saldırıya karşı cephe aldılar. Amerika ve Sovyetler'in savaşa karşı ortak tavır koymaları, Soğuk Savaş'ın ender olaylarından biridir. Sovyetler'in, Mısır'dan çekilmemeleri durumunda Paris ve Londra'ya nükleer saldırı yapma tehdidi sonrasında İngiltere ve Fransa ateşkes ilan edip geri çekilmek zorunda kaldı. Kasım'da başlayan geri çekilme Aralık ayında tamamlandı.

Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler'in Doğu Avrupa'da yayılmasına büyük tepki gösterdiği halde kendi müttefiklerinin benzer emperyalist amaçlar için savaşması karşısında hem kendi içinde hem de uluslararası ortamda tepki görmüştü. Bu nedenle harekâta karşı çıkmış ve Sovyetler'in saldırı tehdidi karşısında İngiltere ve Fransa'yı

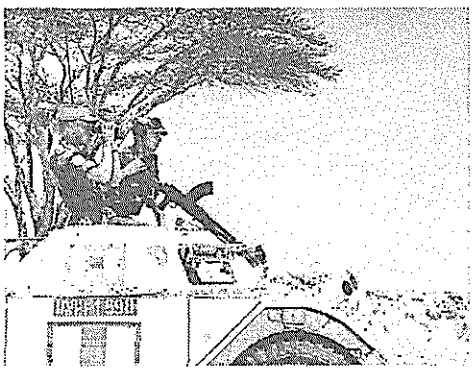

Birleşmiş Milletler Barış Gücü, Mısır ve İsrail'in savaşmasını engellemek için sınırda, 1962

yalnız bırakmıştı. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri, Süveyş Krizi'nin daha büyük bir çatışmaya dönüşmesi ve Doğu/Batı Blokları arasında bir savaş şeklini korkuyordu.

ABD'nin bu harekata karşı olmasındaki diğer bir neden ise, bu savaşla bölgedeki Batı karşıtı akımların güçlenip Arap ülkelerinin Sovyetler'e yanaşmasıydı. Petrol sebebiyle çok önemli olan bu bölgede Sovyet etkisi, Amerika için kabul edilemez olurdu. Savaş'ın sonlanmasıyla, Kanada Dışişleri Bakanı Lester Pearson, Birleşmiş Milletler Barış Gücü kurularak Gazze Şeridi'ne ve Sina Yarımadası'na yerleştirilmesini önerdi. Birçok ülkenin katılımıyla oluşturulan bu gücün "barış sağlanıncaya kadar Mısır ve İsrail'in savaşmasını engellemek" sorumluluğunu üstlenmesi gerekiyordu.

1967'ye kadar bölgede kalan Barış Gücü, bu tarihte çekilmiş ve hemen ardından Altı Gün Savaşı çıkmıştır.

Süveyş Krizi'nin en önemli sonucu, Avrupa devletlerinin zayıflığını göstermesi oldu. Yarım yüzyıl öncesinde dünyaya mutlak egemen olan İngilte-

re ve Fransa'nın artık Amerika'nın askeri desteği olmadan hareket edemeyeceği ortaya çıkmıştı. Bu, dünya hâkimiyetinin Avrupa'dan Amerika ve Sovyetler'e geçtiğinin ilanı olmuştu.

Süveyş Krizi, İngiltere'nin Falkland Adaları Savaşı'na kadar Amerika'nın desteği olmadan yaptığı son harekâttır. Bu süre içinde İngiltere, askeri harekâtlarında hep Amerika'nın desteğini arayacaktı.

Fransa'da ise General de Gaulle, Fransa'nın dış politika amaçları için Amerika'ya güvenemeyeceğini anlamıştı. İktidara geldikten sonra de Gaulle, Fransa'nın bağımsız bir politika izleyebilmesi için nükleer silah geliştirilmesine başlayacak ve Fransa'yı NATO'nun askeri kanadından çekecektir.

Süveyş Krizi'nden Nasır, Arap dünyasının en güçlü lideri olarak çıktı. Mısır, savaşı kaybetmiş ve büyük asker kaybı vermiş olmasına rağmen Süveyş Kanalı üzerinde denetimini kurmuştu. Mısır'da 1881 yılından beri var olan İngiliz etkisi ortadan kaldırılmıştı. Süveyş Krizi sonrasında Nasır yükselirken, İngiltere'de Başbakan Antony Eden istifa etmek zorunda kalıyordu.

İngiltere ve Fransa'nın zayıflığının ortaya çıkması ve Mısır'ın ayakta kalması kolonilerin bağımsızlaşma sürecini hızlandırdı. Bu iki devletin kalan kolonileri ileriki yıllarda bağımsız oldular. Mısır'ı kurtaran, İngiltere ve Fransa'yı geri çekilmeye zorlayan, Sovyetler Birliği'ydi. Bu tarihten sonra bölgede Sovyetler'in prestiji hızla artmaya başladı.

ABD'NİN VİETNAM KÂBUSU

Vietnam'ın XX. yüzyıl tarihinin otuz senesinde savaş hüküm sürdü. Komünistlerin Fransız koloni kuvvetlerine karşı 1940'lı yıllarda başlattıkları mücadele, Saygon ve ülkenin tamamının kontrolünün 1975'te ellerine geçmesine dek sona ermedi. Kuzeyde mevzilenmiş komünist güçler, milliyetçi lider Ho Şi Min liderliğinde 1954 yılında Fransızları bozguna uğrattılar. Ülke, yapılan anlaşmalarla komünist kuzey ve Amerikan yanlısı güney olmak üzere ikiye bölündü, arada askerden arındırılmış bir bölge vardı. Kalıcı bir çözüm için ülke çapında seçim sözü verildi ama bu asla gerçekleşmedi. Beş yıl içinde komünistler, güneyde gerilla savaşı başlattılar.

1964 yılında Kuzey Vietnam devriye botları, Tonkin Körfezi'nde seyret-

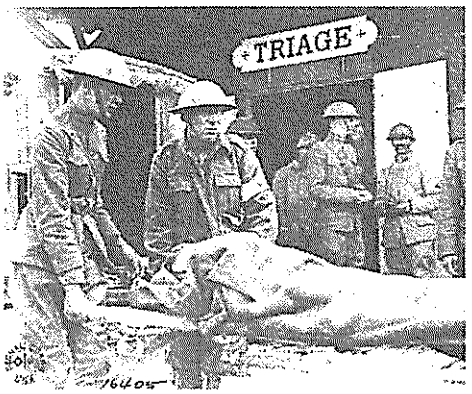

mekte olan Amerikan savaş gemisi 'Maddox'a ateş açtılar. Amerika da bu gerekçeyle Kuzey'i bombalamaya başladı. Sonradan devriye botlarının ateş açma hikâyesinin düzmece olduğu anlaşıldı. Bu saldırı hikâyesi sadece Kuzey'i bombalamak gibi bir avantaj sağlamakla kalmadı, ABD Kongresi'nin, Başkan'a yeni yetkiler veren 'Tonkin Körfezi Kararnamesi'ni onaylamasını da sağladı. Buna göre Amerikan Başkanı, saldırganları püskürtecek ve yayılmasını engelleyecek her türlü yetkiyle donatılmış bulunuyordu. Amerika'nın Vietnam Savaşı'ndaki komploları bundan ibaret değildi. 1963 Kasım ayında Güney Vietnam Devlet Başkanı Diem askeri bir darbe sırasında öldürüldü. Bu cinayetin ABD istihbarat örgütü CIA tarafından işlendiği sonra kanıtlandı.

Komünistlerle savaşmak üzere bölgeye yüz binlerce Amerikan askeri gönderildi. Bu, nihayetinde pahalı ve başarısız olacak; sivil huzursuzluğa ve uluslararası şaşkınlığa yol açacak bir süreçti. Amerika Birleşik Devletleri bilhassa domino teorisine dayanarak komünizmin yayılacağı yönündeki soğuk savaş kaygısıyla hareket etmişti.

Vietnam Savaşı çok çetin geçtiği kadar iki tarafında birbirine acımadığı bir savaş olarak akıllara kazındı. Vietkong'lar akla gelebilecek her türlü işkenceyi ele geçirdikleri Amerikan askerlerine yapmaktan geri kalmamış, keza Amerikan askerleri de yakaladıkları Vietkongları diri diri helikopterle alçaktan (ölümleri geç ve can çekişerek olsun diye) atmışlardır. Toplu halde yapılan işkenceler, insanları canlı canlı yakmalar, biyolojik saldırılar, napalm bombaları, bir köyü basıp çoluk çocuk kim varsa talan etmeler sıradan hale gelmişti.

ABD'den 19 bin km uzakta cereyan eden savaş, televizyon sayesinde Amerikalıların oturma odalarına taşınmıştı. Savaş görüntüleri olarak ölen, yaralanan, acı çeken asker görüntüleri, savaş sırasında mağdur olan sivil halkın durumu, özetle kan ve gözyaşı, insanları savaştan soğutmuş ve böylece ABD kamuoyunun savaşa olan desteği her geçen gün azalmıştı. Zaten, 1960'lardan itibaren Vietnam Savaşı yaygın halk muhalefetini ortaya çıkartmış ve Amerikalı gençler arasında haksız bir savaşa karşı bir duruş ortaya çıkmıştı. 1970'lere gelindiğinde ise nüfusun büyük çoğunluğu savaş karşıtı olmuştu.

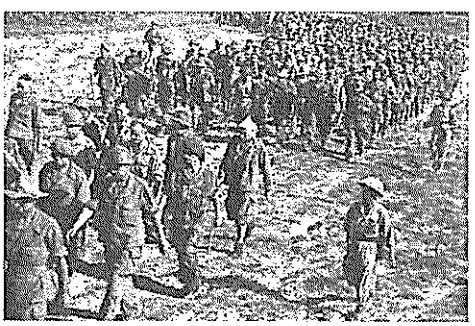

Vietnam savaşı sırasında bir İnfaz fotoğrafı

Ülkenin dağlık orta bölgelerinde bir kasaba olan Buon Ma Thuot'nın ele geçirilişiyle savaşın geleceği değişmiş ve Kuzey Vietnam güçleri iyice güçlenmiş ve moral kazanmış; ve nihayet iki ay sonra, 30 Nisan 1975 tarihinde Güney'in başkenti olan o zamanki adıyla Saygon'a girmişti.

'Vietnam Savaşı' uzun ve kanlı bir savaş oldu. Hanoi Hükümeti, 21 yıl süren çatışmalarda kuzey ve güneyde toplam dört milyon sivil ile bir milyondan fazla komünist savaşçının hayatını kaybettiğini söylemektedir. ABD'nin verilerine göre ise, 200 ile 250 bin Vietnamlı asker ile 53 bin 200 Amerikan öldü ya da kayboldu.

KÜBA DEVRİMİ

1934'te Amerikalıların desteğiyle iktidara gelen Batista 1944 yılına kadar iktidarda kaldı. O zaman demokrasiye geçilmiş, fakat 1952'de yeni bir hükümet darbesi olunca idareyi tekrar Batista almıştı. 26 Temmuz 1953'te yaklaşık yüz kişilik az cephaneli gerilla grubu Moncada Kışlası'na saldırdı. Birçoğu saldırıda hayatını kaybetti. Hayatta kalanlar, Fidel Castro ve Raúl Castro da bu gruba dahildir, kısa süre içinde yakalandı. Dava sonunda hepsi uzun süreli hapis cezaları aldı. Castro, Isla de la Juventud Adası'nda yer alan Presidio Modelo Hapishanesi'nde geçirmek üzere 15 yıl hapis cezası aldı.

1955'te baskılar üzerine Batista Moncada baskıncıları da dahil bütün politik mahkûmları serbest bıraktı. Castro kardeşler Meksika'ya sürgün edildi, burada sürgün edilmiş diğer Kübalılarla tanışıp daha da güçlendiler. Bu yeniden örgütlenme sürecinde Castro, Arjantinli doktor Ernesto "Che" Guevara ile tanıştı, Che de onlara katılmakta gecikmedi. Burada Kübalı eski askeri lider devrimci Alberto Bayo tarafından eğitildiler.

Meksika'da eğitilen grup Fidel Castro önderliğinde Küba'ya gitmek için Kasım 1956'ta Granma yatına bindiler. Planlarına göre Doğu Küba'ya geldikleri zaman Küba'da kalan isyankârlar

Devrim sırasında tank üstünde barış işareti yapan Castro yanlıları

tarafından genel bir çatışma başlatılacak böylelikle Batista Hükümeti'ni çabucak devireceklerdi.

Granma yatı Küba'ya planlanan zamandan daha geç ve planlanan bölgeden daha doğuya vardı. 26 Temmuz Hareketi'ne bağlı olan llano kanadıyla temas etmek zorlaştı ve koordine bir saldırı gerçekleştirilemedi. Varıştan sonra gerillalar Sierra Maestra dağlarına kendi çabalarıyla ilerlemeye başladılar. Kısa bir süre sonra Küba Hava Kuvvetleri'nin saldırısı sonucu birçok kişi hayatını kaybetti, yüz civarında kişiden geriye 15-20 kişi kalmıştı. Hayatta kalanlar küçük gruplara ayrılıp, dağlarda ilerleyerek hayatta kalan kişilere ulaşmaya çalıştılar. Birbirlerini bulmaları köylü sempatizanlar sayesinde oldu. Bu 12 kişilik küçük grup, Fidel Castro, Raúl Castro, Camilo Cienfuegos ve Che Guevara da buradaydı, gerilla kuvvetinin çekirdek lider grubunu oluşturacaklardı.

1956'dan 1958'in ortalarına kadar Castro Ramos Latour, Frank Pais, Huber Matos ve diğerlerinin yardımıyla Sierra Maestra dağlarındaki ufak Batista garnizonlarına saldırılar düzenledi. Che Guevara ve Raúl Castro dağlarda Batista yanlılarını ve Castro düşmanlarını idam ederek politik kontrolü sağladı.

Bu zaman diliminde Castro ve ekibi yaklaşık 200 kişiden oluşuyordu ve bu sayı Küba ordusu ve polis gücünün toplamına (30.000-40.000 arası Bockman, Chapter 2) oranla oldukça küçüktü. Fakat her çatışma öncesi savaşmaya isteksiz olan orduydu ve saldırıları etkisiz oluyordu. Batista güçleri için diğer bir sorun ise Birleşik Devletler tarafından 14 Mart 1985'de konulan ambargoydu. Küba Hava Kuvvetleri uçakları tamir ettiremiyor ya da yedek parça alamıyordu.

Batista güçleri sonunda Verano Operasyonu'yla dağlara güçlü biçimde saldırmaya başladı. 12.000 asker (yarısından fazlası eğitimsiz erdi) bu operasyona katıldı fakat Castro'nun savaşçıları tarafından püskürtüldü. 29 Temmuz'da Castro ve savaşçıları yaklaşık 70 kişiyi yitirdi. Castro 1 Ağustos'ta geçici ateşkes önerdi ve Cantillo kabul etti. Pazarlıklar sürerken Castro

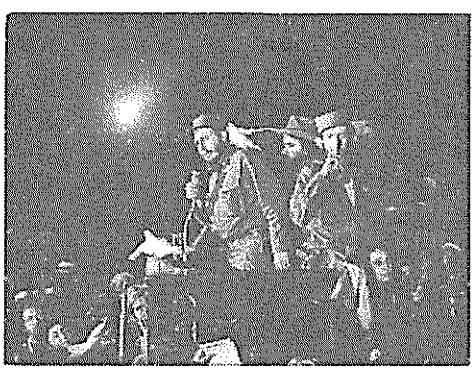

Fidel Castro gençliğinde taraftarlarına hitap ederken görülüyor.

Fidel Castro devrim yıllarında tank üstünde, 1961

savaşçılarını tekrar dağlara taşıdı ve operasyonu en az kayıpla bitirdi. Büyük umutlarla başlatılan Verano Operasyonu Batista Hükümeti için başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Batista saldırısı başarısızlığa uğratıldıktan sonra 21 Ağustos 1958 tarihinde Castro güçleri saldırmaya başladı. Fidel Castro, Raúl Castro ve Juan Almeida komutanlığındaki "Oriente" bölgesinde (şimdi 4'e ayrılmıştır, Santiago de Cuba, Granma, Guantánamo, Holguín) 4 cephe kurulmuştu. Batista saldırısı sırasında ele geçirilen cephaneler oldukça işe yaramıştı ve Castro güçleri seri halde zafer kazanmaya başladı.

Bu sırada, Che Guevara, Camilo Cienfuegos ve Jaime Vega kumandanlığındaki 3 ekip de Santa Clara'ya doğru ilerlemekteydi. Jaime Vega ekibi yok edildi. Kalan iki ekip ana merkezlere ulaşarak Castro kumandanlığında olmayan direniş örgütleriyle birleşti. Cienfuegos 30 Aralık 1958'de Yaguajay Çarpışma'sını kazanarak önemli bir başarı elde etti. Ertesi gün (31 Aralık) Santa Clara şehri Che Guevara, Cienfuegos ve William Alexander Morgan güçleri tarafından ele geçirildi. Bu haberler Batista'yı paniğe sürükledi. Haberi aldıktan saatler sonra, 1 Ocak 1959, uçakla Dominik Cumhuriyeti'ne kaçtı.

Castro, Batista'nın kaçtığını duydu ve Santiago de Cuba'yı almak için görüşmelere başladı. 2 Ocak'ta Albay Rubido askerlerine Castro güçleriyle savaşmamalarını emretti ve şehir ele geçti. Guevara ve Cienfuegos da Havana'ya aynı saatlerde girdi. Santa Clara'dan Küba'nın başkenti Havana'ya gelirken hiçbir güçle karşılaşmamışlardı. 6 Ocak'ta Castro'nun kendisi Havana'ya ulaştı. Küba'nın yeni başkanı ve lideri belli olmuştu.

Yüzlerce Batista yanlısı ajan, polis ve asker "insan hakları ihlali" ve "savaş suçu"ndan idamla yargılandı. Suçlu bulunanların çoğu öldürüldü, yahut uzun süreli hapis cezalarına mahkûm edildi. Guevara hapishane

Fidel Castro'nun göreve gelmesinden sonra çevreyi tahrip eden Kübalılar

olarak da kullanılan La Cabaña Kalesi'nin en yüksek savcısı oldu. Batista yanlılarının karşı devrim yapmasından çekiniliyordu ve birçoğu bu yüzden idam edildi. Ceza almayan birçoğu da polis ve askerlikten uzaklaştırıldı.

Yeni rejimin siyasal eğiliminden ve kamulaştırmalarından rahatsız olan ABD'nin, burnunun dibinde ortaya çıkan bu "komünist tehdit"e karşı başlattığı ekonomik ambargo ve giriştiği askeri müdahale, önceleri bağımsız bir sosyalist çizgi izleyecek gibi görünen Küba yönetiminin SSCB ile yakın ilişkiye girmesine yol açtı. Hızla Sovyet çizgisine kaymakla birlikte, Küba, gene de Bağlantısızlar Hareketi'nin içinde yer almaya da devam etti. Zayıf ekonomik yapısına karşın, Sovyetler'in yoğun ekonomik desteği sayesinde çalışma, eğitim ve sağlık alanlarında büyük gelişme sağlayan Küba, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonucu büyük bir ekonomik bunalım içine düştü. Küba yönetimi, 1990'lı yıllarda daha da sıkılaştıran ABD ambargosuna karşı koyabilmek için dış dünyaya açılma çabası içine girdi. Buna karşın siyasal bakımdan Komünist Partisi tekelini kaldırmayı ve liberalleşme çizgisine girmeyi reddeden bu ülkede halen yönetimde olan birinci kuşak devrimcilerin doğal nedenlerle yerlerini boşaltmalarından sonra sosyalist düzenin sürüp süremeyeceği tartışma konusu yapılmaktadır.

BAĞDAT PAKTI

1955 yılından itibaren nasıl Balkan İttifakı sarsılmaya başlamış ise, Türkiye'nin 1955 Şubat'ında meydana getirdiği Bağdat Paktı da aynı şekilde önemli sarsıntılar geçirmişti. Türkiye, 1954 Ağustos'unda Balkan İttifakı'nı gerçekleştirir gerçekleştirmez hemen arkasından, yine 1954 yazından itibaren bir de Orta Doğu'da bir savunma ittifakı sistemi meydana getirmek için faaliyete geçti. Fakat bu faaliyetin esas kaynağını, Birleşik Amerika Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'ın bir tasarısı teşkil ediyordu.

Kore Savaşı, Amerika Dışişleri Bakanı'nı, komünist emperyalizmi tehlikesine karşı daha güçlü tedbirler almaya sevk etmişti. Dulles, Orta Doğu memleketlerini de bir ittifak sistemi içinde toplamak istiyordu ve bu amaçla 1953 Mayıs'ında bütün Orta Doğu memleketlerini teker teker ziyaret etti. Bu arada 25-27 Mayıs 1953 günlerinde Ankara'ya da geldi ve bu ülkelerle görüşmeler yaptı.

Bu sırada İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş anlaşmazlığı henüz çözümlenmemiş ve Arap memleketleriyle İsrail arasındaki münasebetler de gerginliğini muhafaza ediyordu. Bu sebeple, Dulles, bütün Orta Doğu'yu kapsayacak bir savunma sisteminin kurulması için gerekli atmosferi bulamadı ve Washington'a dönüşünde radyo ve televizyonlarda yaptığı bir konuşmada, Arap ülkelerinin İsrail, İngiltere ve Fransa ile olan çatışmalara bütün dikkatlerini çevirmiş olduklarını ve bundan ötürü de Sovyet komünizmi tehlikesine hemen hiç aldırmadıklarını söylemiş ve "Bir Orta Doğu Savunma Teşkilatı meselesi, yakın bir ihtimal olmaktan ziyade, ancak geleceğe ait bir iştir" diyerek, kurmak istediği Kuzey Seddi (Northern Tier) tasarısını ileriye atmıştır.

Fakat Türkiye, Amerika tarafından terk edilen bu fikrin peşini bırakmadı. 27 Temmuz 1954'te, İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş anlaşmazlığını sona erdiren antlaşma parafe edildi ve bu antlaşma 19 Ekim 1954'de de imzalandı.

Bu antlaşmanın ilgi çeken tarafı, 17 Haziran 1950 tarihli Arap Ligi Devletleri Ortak Savunma Antlaşması'nı imzalayan devletlerden birine veya Türkiye'ye, silahlı bir saldırı olması halinde, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'na asker sokmak hakkını kazanmasıydı. Arap devletlerine bir taviz verilmek isteniyordu. Irak ile Türkiye'nin bir Orta Doğu savunma teşkilatı kurma teşebbüsleri, başta Mısır olmak üzere Arap devletleri tarafından tepki ile karşılandı. Çünkü İngiliz-Mısır Süveyş antlaşmasının parafe edilmesinden sonra, Mısır, kendi liderliği altında bir Arap devletleri bloğu kurmak üzere diplomatik faaliyetini birdenbire arttırmıştı.

Mısır Milli İstikamet Bakanı Salah Salim, Ağustos ve Eylül aylarında, Bağdat da dahil olmak üzere bütün Arap başkentlerini ziyaret ederek görüşmelerde bulunmuştu. Yine Mısır'ın Suudi Arabistan ve Pakistan'la yaptığı temaslardan sonra, Eylül ayında, Doğu ve Batı blokları arasında bir denge unsuru olmak üzere, bir İslam Kongresi'nin kurulması dahi söz konusu olmuştur.

Şimdi Türkiye ile Irak'ın Mısır'dan önce davranarak, bir Orta Doğu güvenlik teşkilatı kurmak için harekete geçmeleri Başkan Nasır'ın kendi liderliği altında gerçekleştirmek istediği Arap Bloğu'nu engelleyici nitelikte

Bağdat Paktı ülkeleri

ve daha da önemlisi, Mısır'ın liderliğini köstekleyici nitelikte idi. Bunun için Mısır'ın tepkisi sert oldu. Kurulacak olan güvenlik teşkilatına katılmayacağını hemen açıkladı.

Mısır'ın bu tutumu diğer Arap ülkelerini de etkiledi ve bunlar Türk-Irak teşebbüsüne karşı çekingen bir durum aldılar. Bu durum da Türkiye ile Irak'ın teşebbüsünü köstekleyici nitelikte idi. Bu sebeple Türkiye Başbakanı Menderes, 1955 Ocak ayında Şam ve Beyrut'u ziyaret etti. Suriye kurulacak pakta katılmayı reddetti. Lübnan ise, Mısır ile Suriye'nin bu redleri karşısında, bu pakta katılmaya birdenbire karar veremedi.

Orta Doğu Güvenlik Paktı meselesi, Arap Ligi Konseyi'nin 22 Ocak-6 Şubat 1955 arasında yaptığı toplantıda tartışma konusu oldu. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan Pakt'a karşı şiddetli cephe aldılar. Irak ise Pakt fikrini savundu. Lübnan ile Ürdün uzlaştırıcı bir rol oynamak istedilerse de, Konsey toplantısı sonuç vermeden dağıldı. Bu durum karşısında Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955 de Bağdat Paktı'nı imzaladılar.

Pakt'ın imzasından sonra Mısır ve Suriye, Türkiye ve Irak'a karşı geniş bir kampanya açtılar.

Bağdat Paktı, Batı emperyalizminin bir vasıtası, İsrail'e hizmet eden bir alet olarak gösterildi. Mısır ve Suriye'nin bu kampanyasını etkisiz bırakmak için paktın genişletilmesine çalışıldı. 4 Nisan 1955'de İngiltere, 23 Eylül 1955'de Pakistan ve 3 Kasım 1955'de de İran Bağdat Paktı'na katıldılar. İngiltere'nin katılması Mısır ve Suriye'nin eline yeni bir silah verdi. Bu da Bağdat Paktı'nın İngiltere'nin Orta Doğu'daki sömürgeciliğinin yeni bir eseri olduğu idi. İran'ın katılması ise büyük bir şey ifade etmedi. Zira Pakistan ve İran Orta Doğu'nun Arap kuşağına dahil değildi. Böylece Bağdat Paktı Arap devletlerinin desteğinden tamamen mahrum kaldı. Bu da pakt için önemli bir zaaf oldu.

Öte yandan, Arap ülkelerinde doğan muhalefet karşısında Amerika da Pakt'a katılmaya cesaret edemedi. Bu da Pakt'ın ikinci büyük zaafı oldu. Böylece Bağdat Paktı, gerçekleştirmek istediği gayeye oranla, çok zayıf temeller üzerine oturtulmuş garip bir bina oluyordu.

Mart 1955 başlarında bir yandan Mısır ve Suriye, öte yandan da Mısır ve Suudi Arabistan, aralarında birer askeri pakt imzalamaya karar verdiler. Yemen de bunlara katılacağını bildirdi. Gerçekten, 20 Ekim 1955 de Mısır-Suriye 27 Ekim 1955 de Mısır-Suudi Arabistan savunma antlaşmaları imzalandı.

21 Nisan 1956'da da Mısır-Suudi Arabistan-Yemen savunma antlaşması imzalandı. Orta Doğu'da Bağdat Paktı'na karşı mukabil bir blok ortaya çıkmış oluyordu. Her iki bloğun dışında kalan Lübnan ve Ürdün de göz önünde tutulunca, Bağdat Paktı, Orta Doğu'da ve özellikle Arap kuşağında birleştirici bir rol oynamak isterken, bu kuşağı üç parçaya ayırmış olmaktaydı. Bu parçalanmadan ve parçalar arasındaki rekabetten Sovyet Rusya faydalanmıştı. Böylece Bağdat Paktı'nın bir sonucu da, Sovyetlerin Orta Doğu'ya girmesi olmuştu.

Halbuki bu Pakt Sovyet tehdidine karşı bir savunma bloğu teşkil etmek için kurulmuştu. Oysa tamamen aksi oldu. Çünkü, Mısır, Bağdat Paktı'na karşı mukabil bir blok kurmakla da yetinmeyip, sözde İsrail'in muhtemel bir saldırısına karşı kendisini kuvvetli bulundurmak için, 1955 sonbaharından itibaren Sovyet Rusya ve peykleriyle silah alışverişine girişti.

Suriye, Sovyetler'le yakınlık kurmakta Mısır'dan da ileriye gitti. Bu iki devlet Sovyetler Birliğini adeta Orta Doğu'ya çektiler. Bu ise Orta Doğu'daki Doğu-Batı mücadelesini daha da şiddetlendirdi. Şimdi, 1950'de faaliyet alanlarını Avrupa'dan Uzakdoğu'ya aktaran Sovyetler Birliği, bu gelişmelerle faaliyetlerini Uzakdoğu ve Asya'dan Orta Doğu'ya aktarmış oluyordu. Bu ise 1956'dan itibaren Orta Doğu buhranlarını daha da şiddetlenmeye götürecekti.

Orta Doğu buhranları Bağdat Pakt'ını bambaşka bir nitelik ve gayeye götürecektir. 14 Temmuz 1958'de Irak'da patlak veren ihtilalin sonunda gerek monarşinin ve gerek Nuri Said rejiminin yıkılması ve General Kasım'ın liderliğinde 1963 yılına kadar devam edecek rejimin Irak'ın kaderine egemen olması üzerine, Irak Bağdat Paktı'ndan çekilmiş ve bundan sonra Pakt'ın adı değiştirilerek Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization - CENTO) olmuştur.

CENTO ise, faaliyetlerinin yönünü, daha ziyade üyeler arasındaki ekonomik, kültürel ve teknik işbirliğine çevirmiş ve bunda da daha belirli başarılar kazanmıştı. Öte yandan, Bağdat Paktı'nın geçirdiği bu nitelik değişikliği Birleşik Amerika'yı Pakt'ın bu yeni şekliyle çok daha yakından ve sıkı bir işbirliğine yöneltmişti.

DÜNYADA SİLAHSIZLANMA GİRİŞİMLERİ

II. Dünya Savaşı'nın sonunda ilk kez atom bombasının kullanılması ile silahsızlanma girişimleri hemen hemen tümüyle nükleer silahlara ilişkin bir görünüm kazanmıştı.

Özellikle 1950'lerden sonra silahlanma için yapılan harcamalar azalmak veya en azından sabit kalmak şöyle dursun, her yıl devamlı bir artış gösterdi. 1975 yılında 51 ülkenin savunma harcamaları 340 milyar Dolar civarında olmuş iken, 1980 yılında bu miktar 598 milyar Dolar'a çıktı. Keza, Varşova Paktı'nın savunma harcama-

ları 1975'de 132 milyar civarında ve NATO'nunki de 150 milyar civarında iken, her iki ittifaka ait rakamlar, tahmini 210 ve 240 milyar Dolar olmuştu. Savunma harcamaları bakımından üçüncü sırayı Orta Doğu almaktadır. 1975 yılında 11 Orta Doğu ülkesinin savunma harcamaları 28 milyar Dolar kadar olmuş iken, 1980 yılında sadece 6 ülkeye ait miktar 38 milyara yükselmişti.

Milletler Cemiyeti Paktı'nın 8'inci maddesi silahsızlanma ve silahların sınırlandırılması konusundaki çalışmaları düzenleme görevini Konsey'e vermiş iken, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 11'inci maddesi "silahsızlanmada ve silahsızlanmanın düzenlenmesinde hâkim olan prensipler"i tetkik ve bu prensipler hakkında üye devletlere ve Güvenlik Konseyi'ne "tavsiye" de bulunma görevini Genel Kurul'a vermişti. Bununla beraber, Genel Kurul'un silahsızlanma çabalarını hızlandırmada çok aktif olduğu da söylenemez. Mesela Genel Kurul (o zaman 51 üyeli idi) 24 Ocak 1946'da aldığı bir kararla, atom enerjisinin kontrolü ve bunun münhasıran barışçı amaçlarla kullanılması, atom silahlarının milli silahlanmaların dışında bırakılmasını sağlamak amacı ile tavsiyelerde bulunmak üzere Atom Enerjisi Komisyonu'nu kurmuştur. Genel Kurul'un 14 Aralık 1946 tarihli tavsiye kararı üzerine, Güvenlik Konseyi, 13 Şubat 1947'de de Konvansiyonel (Geleneksel) Silahlar Komisyonu'nu kurdu. Ancak her iki komisyon da soğuk savaşın en çetin günlerinde kurulduğu için her iki komisyonun da çalışmalarında ve fakat bilhassa Atom Enerjisi Komisyonunda Doğu-Batı çatışması ön plana çıktı. Bu sebeple, Sovyet Rusya'nın muhalefetine rağmen, Genel Kurul, 11 Ocak 1952'de aldığı bir kararla, Atom Enerjisi Komisyonu ile Konvansiyonel Silahlar Komisyonu'nu lağvedip, ikisinin yerine olmak üzere, Silahsızlanma Komisyonu'nu kurdu. Bu Komisyonun görevi ise, nükleer silahlar ve silahlı kuvvetlerin arttırılması da dahil her türlü silahsızlanmanın tahkik (verification) ve kontrolü; atom enerjisinin kontrolü ile atom silahlarının bertaraf edilmesi ve silahlı kuvvetler ve her çeşit silahlanmanın dengeli bir şekilde azaltılması ve sınırlandırılması; ve nihayet, fiili bir silahsızlanma programının tesbiti idi.

Lüksemburg'ta 1988'de açılan anıt

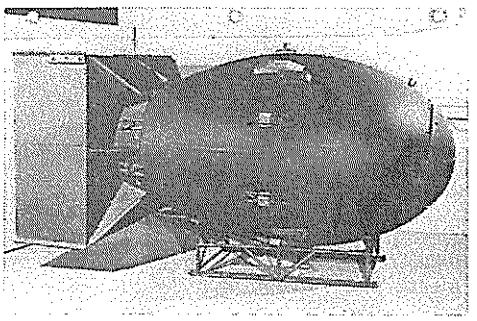

İkinci Dünya Savaşı'nda Nagasaki'ye atılan atom bombası

SALT-I Antlaşması, 26 Mayıs 1972'de Moskova'da ABD Cumhurbaşkanı Richard Nixon ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brejhnev arasında imzalandı.

Bu Komisyon 1957 yılına kadar ve hatta bir-iki defa toplanmak suretiyle 1965 yılına kadar çalışmalarını sürdürdü. Fakat hiçbir netice alamadı. Esasında Silahsızlanma Komisyonu 1957'den itibaren gücünü kaybetmiş bulunuyordu.

Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında 1960'dan sonra başlayan yumuşama ile silahsızlanma görüşmelerinin yolu açıldı. Anti-balistik füze sistemleri ve stratejik saldırı silahlarının sınırlandırılması yönünde olumlu adımlar atıldı.

17 Kasım 1969'da, Sovyet Rusya ile ABD arasında başlayan Stratejik Silahların Sınırlandırılması (SALT) görüşmeleri iki buçuk yıl kadar sürdü. Bu süre içinde tartışmaların ağırlık noktasını, "Stratejik Füzeler denen, kıtalararası Balistik Füzeler ile Denizaltılardan atılan Balistik Füzeler (SLBM) teşkil etti. Bunlara saldırgan füzeler denilmekteydi ve bilhassa kıtalararası füzeler (ICBM) içinde MIRV denen çok başlıklı ve her nükleer başlığın aynı hedefe yöneltilebildiği füzeler vardı. Bu saldırgan füzeler konusunda kesin bir antlaşma yapılmayıp, ancak bir "geçici" antlaşma gerçekleştirilebildi.

Buna karşılık, füze-savar füzeler denen savunma füzelerinin sınırlandırılmasında kesin bir antlaşmaya varılabildi.

Bu iki çeşit füzeleri kapsayan SALT-I Antlaşması, 26 Mayıs 1972'de Moskova'da ABD Cumhurbaşkanı Richard Nixon ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid Brejhnev arasında imzalandı.

Füze-Savar-Füzeler konusundaki anlaşmaya göre; taraflar, kendi başkentlerinin 150 kilometrelik bir alanı içinde 100 adetten fazla füze-savar-füzeye sahip olmayacaklardı. Keza, bu füzelerle ilgili radarların sayısı da iki büyük ve 8 küçük radar olarak sınırlandırılacaktı. Süresiz olan 16 maddelik bu anlaşmaya göre, taraflar, başka devletlere bu füzelerden vermeyecekleri gibi, başka ülkelerde bu füzelerin rampalarından kurmayacaklardı.

"Saldırgan" olarak ifade edilen kıtalararası füzeler (ICBM ve (SLBM) konusunda ise, beş yıl süreli 8 maddelik bir "geçici anlaşma" imzalanmıştı. Bu anlaşma ile taraflar, I Temmuz 1972'den itibaren, ICBM olsun, SLBM olsun, yeni kıtalararası füze yapmamayı taahhüt ediyorlardı. Bununla birlikte, bu füzelerin de kesin olarak sınırlandırılması hususunda bir anlaşma yapmak için müzakerelere aktif olarak devam edeceklerdi.

Geçici Anlaşma'ya ek olarak imzalanan bir Protokol ise, denizaltılardan atılan füzelere bir sayı sınırlaması getiriyordu. Buna göre de, Amerika, 44 füze denizaltısından ve bu denizaltılarda

710 balistik füze rampasından fazlasına; Sovyet Rusya ise, 62 füze denizaltısından ve bu denizaltılarda 950 füze rampasından fazlasına sahip olamayacaktı. Aslında, Amerika aleyhine olan bu farklılık, Amerika'nın kendi denizaltılarının ve kıtalararası füzelerinin teknolojik üstünlüğüne güvenmesinden ileri gelmekteydi.

Füze-Savar-Füze'lerde anlaşmanın kolay yapılmasının ve bu füzelerin sadece başkentlere inhisar ettirilmesinin sebebi, ABM sisteminin çok karmaşık ve pahalı olmasından ve ayrıca, saldırgan füzeleri havada yakalama yeteneğinin de çok fazla olmamasından ileri gelmekteydi. SALT-I Antlaşması, Amerika ile Sovyet Rusya arasındaki münasebetlerde gerçekten bir dönüm noktası olmuştur denebilir. Şüphesiz bu iki süper-devlet arasında birçok konularda görüş ayrılıkları ve zaman zaman çatışmalar bundan sonra da devam etmişti. Ne var ki, her ikisinin de bu anlaşmazlıklara, görüş ayrılıklarına ve hatta çatışmalara yaklaşımları, bunları şiddetlendirmek değil, aksine gerginliklere sebep olmadan çözümlemek, buhranları kontrol altına almak şeklinde olacaktı. Nitekim, Amerika ve Sovyet Rusya, SALT-I Antlaşması'nı imzaladıktan üç gün sonra, 29 Mayıs 1972'de Moskova'da imzaladıkları protokol ile iki ülke arasındaki temel ilkeleri tespit ve ilan etmişlerdi.

"12 ilkeyi ihtiva eden bu belgeye göre, her iki taraf, nükleer cağda barış içinde bir arada yaşamadan başka alternatif olmadığını kabul ederek, aralarındaki münasebetlerin tehlikeli boyutlara varmasını önlemeye; birbirleri aleyhine avantaj sağlamamaya; karşılıklı çıkarları konusunda birbirlerine devamlı temas halinde olmaya; stratejik silahlar da dahil olmak üzere tam ve genel bir silahsızlanma için çaba harcamaya; aralarında ticari ve ekonomik, teknik ve teknolojik işbirliğini arttırmaya; kültürel münasebetlerini geliştirmeye; dünya meselelerinde birbirinden daha üstün bir durum elde etmemeye ve bütün devletlerin egemen eşitliğine saygı göstermeye çalışacaklardı. "

21 Kasım 1972'de Cenevre'de başlayan SALT-II görüşmeleri ise oldukça

1979'da Viyana'da Jimmy Carter ile Leonid Brejnev arasında imzalanan SALT-II antlaşması

zor dönemlerden ve tartışmalardan geçtikten sonra 18 Haziran 1979'da Viyana'da Jimmy Carter ile Leonid Brejnev arasında imzalanabildi.

SALT-II Antlaşması'nda, hem Amerika ve hem de Sovyetler Birliği, 1 Kasım 1978 tarihi itibarıyla sahip bulundukları bütün stratejik füzelerle, uzun menzilli yani stratejik bombardıman uçaklarının miktarlarını bir memorandumda ortaya koydular. Stratejik uçaklarda birinci planda gelenler, Amerika için B-52 ve B-1 uçakları ile, Sovyetler için Backfire denen Tu-22 M ağır bombardıman uçakları idi.

Diğer taraftan tüm bu antlaşması, hem kıtalararası füzelerin (ICBM), hem denizaltılardan atılan füzelerin (SLBM) ve hem de çok başlıklı olup her başlığın bağımsız olarak ayrı hedefe gidebildiği füzelerin (MIRV) tarifleri yapılmış, spesifikasyonları belirtilmiş ve her çeşit füzenin de miktar sınırlaması yapılmıştır.

SALT-II Anlaşmaları, 1922 Washington ve 1930 Londra deniz silahsızlanmaları anlaşmalarından beri, son 50 yıl içinde gerçekleştirilmiş bir silahsızlanma anlaşması idi. Asıl önemli tarafı ise, stratejik ve dolayısıyla uzun menzilli nükleer silahları sınırlaması idi. Fakat, SALT-II Antlaşması yürürlüğe giremedi. SALT-II Amerikan kamu oyunda ağır tenkitlere uğradı. Bu tenkitler gerek Kongre'den ve gerekse uzman çevrelerden gelmekteydi. Bu tenkit ve gelişmeler sonunda, Amerika, stratejik üstünlüğü Sovyetler'e kaptırdı. Gelişmeler öyle bir duruma geldi ki, Kongre'nin SALT-II'yi tasdik etmesi şüpheli bir görünüm kazandı.

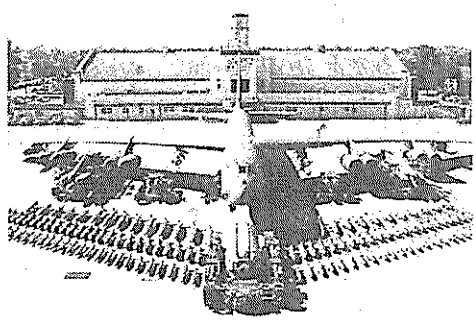

SALT-II Antlaşmasına göre stratejik uçaklarda birinci planda gelen B-52 tipi ağır bombardıman uçağı.

Bu sırada, Sovyetler bir hata yaptılar ve 1979 Aralık ayı sonundan itibaren Afganistan'ı işgal etmeye başladılar. İşgal hadisesi üzerine, Amerika SALT-II Antlaşması'nı tasdik etmekten vazgeçti. Çünkü Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, Orta Doğu'da, en az stratejik silahlar anlaşması kadar önemli bir stratejik değişiklik yapmaktaydı. Kaldı ki, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali Amerikan kamu oyunda, detant ve silahsızlanma konusunda Sovyetler'in samimi olmadığı ve yumuşamayı kendi yayılma ve genişleme tasarıları için müsait bir fırsat olarak gördüğü şeklinde değerlendirildi. Netice olarak, SALT-II doğmadan değil, ama doğduktan birâz sonra, çok kısa bir ömürle sona erdi (550).

SALT-II Antlaşması, Amerikan Kongresi tarafından onaylanmayınca, yürürlüğe konulamadı. Bununla birlikte, iki ülke arasındaki görüşmeler 1982 yılından itibaren tekrar gündeme geldi. Bu sırada Nükleer silahsızlanma konusunda Helsinki'de de benzer görüşmeler başlatıldı.

1973 PETROL KRİZİ

1971-1973 döneminde, OPEC ülkeleri birkaç kez vergileri artırmış ve her seferinde tüketim fiyatlara karşı esnek olmadığı için şirketler vergileri piyasa fiyatına yansıtmışlardı. Böylece, vergiler, aynı zamanda petrol piyasasında taban fiyat işlevi görmüştü.

Bu yıllarda keşif ve üretim maliyetleri halen fiyatların altında kalmaktaydı. Hatta, bu fiyatlar, Kuzey Denizi, Meksika ve Alaska'da keşiflere başlanmasını ve Suudi Arabistan'ın üretimini 1982 yılına kadar üç katına çıkarmak için yatırımlar planlamasını sağlayacak düzeydeydi. Ancak, 1970'li yılların başlarında, Roma Derneği (Club of Rome) gibi think tank (düşünce deposu) kuruluşları dünyadaki enerji rezervlerinin tükenmekte olduğunu ve fiyatların beş katına (!) fırlayacağını söylemekte ve enerji piyasaları kriz beklentisi ile çalkalanmaktaydı.

1973 yılının Ekim ayında, Arap ülkelerin Altı Gün Savaşı'nda kaybettikleri toprakları İsrail'den geri almak amacıyla başlattıkları Yom Kippur Savaşı'ndan önce, OPEC ulusları, daha sıkı bir işbirliği ve daha büyük bir vergi artırımını duyurmuştur. Aynı ay, savaşın başlamasının ardından, Irak dışındaki tüm petrol üreticisi Arap ülkeler, ABD ve Hollanda'ya ambargo ilan etmiş ve üretimlerini kısmışlardı. Yalnızca iki ay süren kesinti OECD stoklarından rahatça karşılanmış ve ambargo başarısız olmuştu. Ancak bu olay, tüketicilerin herhangi bir üretim kısıtlamasına karşı stoklamaya gitmesine neden olmuş, gelecek için tedirginlik oluşturmuş ve stoklama amaçlı talebi artırmıştı. Bunun sonucu olarak, 1973 yılının Eylül ayında 2.90 dolar olan petrolün varil fiyatı, savaştan sonra Aralık ayında 11,65 dolara çıktı. Daha önce 1956 ve 1967 yıllarında da üretim kısılmış, ancak piyasa koşullarının hemen tepki vermesiyle fiyat değişiklikleri yıllık istatistiklere bile yansımamıştı. 1974 yılında ise, OPEC ülkeleri vergi yoluyla fiyatları artırmaya devam et-

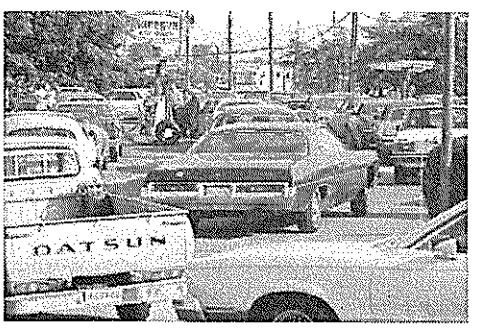

1973 petrol krizinde yaşanan benzin kuyrukları

mişler, ayrıca artan atıl kapasiteye rağmen üretimi kısmışlardı. Bu gelişmeler sırasında petrol kıtlığı ve üretimi, giderek daha fazla tartışılır oldu. ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı CIA, rezervlerin yeterli olmadığını, 1980 yılından sonra petrol üretiminin düşeceğini belirtmişti. Böylece, petrol fiyatları tüm dünyada hızla yükselmeye başlamış ve fiyatlar için 100 Dolar'a (!) varan tahminler yapılmıştı. 1975-1978 boyunca OPEC vergi artırma politikasına devam etmişse de, önceki büyük artışların ardından gelen bu küçük çaplı fiyat artışları, tüm dünyada kendini gösteren enflasyon tarafından süpürüldü.

1979-80 yıllarında, bu kez İran Devrimi nedeniyle üretim azalmış, Suudi Arabistan ve diğer OPEC ülkelerinin İran üretiminin açığını kapatmayı reddetmesi ile OPEC, devam eden fazla kapasiteye rağmen üretimi talebin altında bırakmış ve fiyatlar tekrar fırlamıştı. 1981 yılına kadar üretimde kısıtlamalar devam etti. Böylece 1981 yılına gelindiğinde, petrol fiyatları OPEC uluslarının net gelirini düşürecek kadar yükseldi.

OPEC devletleri, 1970'li yıllar boyunca piyasa koşullarının üzerinde kalan fiyatların, kısıtlı rezervlerini daha hızlı tüketime açmalarının bedelini ancak karşıladığını savunmuşlar ve kendilerinin daha yavaş bir tüketim oranını tercih edeceklerini belirtmişlerdi. Ancak, bu fiyat artışları küresel bir resesyona yol açarak küresel büyümeyi ve dolayısıyla petrol tüketimini yavaşlattı. Ekonomik faaliyet ile petrol arasındaki bağıntının eğimi azaldı. Petrol talebinin yüksek fiyatlara tepkisi, birim gelir başına petrol tüketimini düşürmek şeklinde oldu. Bunun sonucu olarak, ABD'de 1974 yılında GSYİH'nın her doları başına tüketilen petrolün günümüzde ancak yarısı tüketilmektedir. Yavaş yavaş değişen tüketim kalıpları 1978 yılında kendisini iyice hissettirdi, 1980 yılından sonra düşen fiyatlara rağmen etkisini tamamen yitirmedi. 1973-1979 arasında küresel tüketimdeki azalmayı Avrupa ve Japonya'da özellikle gazyağı üzerine konan tüketim vergileri perçinledi. OPEC üyesi ülkeler bu vergilerin üreticilerden tüketicilere gelir aktardığını savunmuş, bunların şiddetle karşısında yer almıştı.

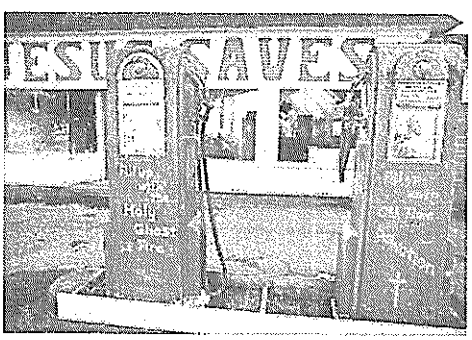

1970'li yıllardaki petrol krizleri, tüketimi olduğu gibi, üretimi de etkiledi. Üretimde kullanılan enerji kaynakları arasında petrolün payı düştü. Özellikle elektrik üretiminde kullanılan petrol, kömür ve nükleer enerjiyle ikame edilince, elektrik fiyatlarının da petrol fiyatları ile birlikte yükselmesi önlenmiş ve enflasyon bir ölçüde dizginlenmişti. Ayrıca, 1973 yılında % 53 olan OPEC'in dünya petrol üretimindeki payı, yüksek fiyat politikasından dolayı, 1985 yılına kadar sürekli azalmış ve % 29'a düşmüştü.

ŞAH'IN DEVRİLMESİ VE İRAN'DA REJİM SANCILARI

Pehlevî sülalesinin İran tahtında bulunduğu süre içinde geçen en buhranlı dönem İkinci Dünya Savaşı yıllarıydı. 1938 yıllarından sonra İran'da Alman tesiri şiddetli bir şekilde kendisini hissettirmeye başlamış, bunun neticesinde İran'da pek çok Nazi-Almanya'sının teknisyenlerinin bulunması, başta İngiltere olmak üzere müttefik devletleri tedirgin etmişti. Bununla başlayan gerginlik, 1952 senesinde İran'ın İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmesine kadar ilerledi. İran başbakanlarından Musaddık'ın yönetimin başında bulunduğu dönemlerde İran Komünist Partisi olan Tudeh'e büyük tavizler vermesi ve bunları Batı'ya karşı koz olarak kullanmaya çalışması, memlekette huzursuzluklar meydana gelmesine sebep oldu. Bunun üzerine Şah, Musaddık'ı başbakanlıktan azlederek yerine General Zâhid'i tayin etti.

1963 yılında Şah "Beyaz Devrim" adı altında ülkede büyük çapta ekonomik ve sosyal reformlar yapmıştı. Her geçen gün artan petrol gelirleri ve özellikle ülke savunması için yapılan büyük harcamalar, İran'ı Ortadoğu'da özellikle askeri bakımdan söz sahibi ülkeler arasına getirmeye başladı. İşte bu atmosfer içindedir ki, 1973 petrol krizi ile petrol fiyatları roket hızı ile yükselmeye başladı. Petrol gelirinin hızla artması İran'ın ekonomik kalkınma hızını yüzde 10 gibi gayet yüksek bir seviyeye çıkardı. İran gözlerini Basra Körfezi'nin tüm hâkimiyetine çevirdi. Bu askeri politika ile beraber ekonomik kalkınma ve sanayileşme politikasına da hız verdiği bir gerçektir. Her iki alanda da yürütülen bu çabalar, esas itibariyle Batı'ya dayanmaktaydı. Bunun içindir ki, 1978 yılı geldiğinde, ül-

İran'ın devrik şahı Rıza Pehlevi

Devrim sırasında bir okulundan halka hitap eden devrim lideri Ayetullah Humeyni

kede, 50.000'i Amerikalı olmak üzere 100.000 kadar yabancı uzman bulunuyordu. Fakat ne var ki, bu kalkınma, çağdaşlaşma ve modernizasyon çabaları, din çevrelerinin tepkisine sebep olmaya başladı. Bir defa modernleşme bu çevreler tarafından, İran halkının geleneksel toplum değerlerinden uzaklaşması şeklinde yorumlandı. Batı'ya yöneliş, milli ve manevi değerleri terk etme şeklinde telakki edildi.

Diğer taraftan zenginleşme ile beraber Batı ile ekonomik ve teknolojik yakınlaşmanın bir diğer neticesi de ekonomik alanda kendisini gösterdi. Sanayileşme ve şehirleşme, kırsal alandan şehre akını hızlandırdı. Bu ise, tarımın zayıflamasına ve tarımsal üretimin düşmesine sebep olduğu gibi, şehirlere akın, şehirlerde bir işsiz kitlesinin ortaya çıkması neticesini verdi. 1978'de enflasyon nispeti yüzde 35'e çıkmış, buna karşılık kalkınma hızı da yüzde 3.5'a düşmüştü. Enflasyon ise sosyal ve ekonomik dengesizlikleri arttırdı. Bir halde ki, tüketimin yüzde 40'ı halkın yüzde 10'una aitti.

Bu ekonomik sıkıntı ve meselelerin karşısında Şah'ın politikası ve idaresi iki prensibe dayanıyordu: Birincisi, kendisiyle beraber olanlara, kendisini destekleyenlere her türlü maddi imkân ve refahı sağlamaktı. Bu ise, ülkede rüşvetin ve suiistimalin ayyuka çıkmasına sebep oldu. Bir halde ki, Şah'ın kendi ailesi mensupları dahi rüşvetin ve suiistimalin içinde boğulur hale geldiler. Şah'ın politikasının ikinci prensibi ise, kendisinden olmayanları ve kendisine karşı gelenleri, yani muhaliflerinin en küçüğünü dahi, acımasız bir şekilde ezmekti. İran'ın meşhur gizli istihbarat teşkilatı SAVAK bu politikanın en müessir vasıtası ve İran halkının korkulu rüyası olmuştu.

Bu şartlarda rejime karşı çeşitli muhalif grupların ortaya çıkması tabii bir netice idi. Bilhassa sol gruplar 1975-1976'dan itibaren terörist faaliyetlere başlamışlardı. Bu sol grupların en eskisi, komünist Tudeh Partisi idi. Fakat terörist faaliyetlerin en aktif kuruluşları da, ilerici-İslamcı Mücahidin-i Halk ile, Marksist-Leninist Fedadayin-i Halk idi. Ortada ise 1977 Aralık ayında kurulan ve aydınları, öğrencileri içine alan, Şah'ın yetkilerinin sınırlanması ile siyasi hürriyetlere taraftar, anayasacı bir kuruluş olan Milli Cephe Kuvvetleri Birliği veya kısa adı ile Milli Cephe bulunuyordu. Bunların sağında ise, en kuvvetli grup olarak, İran'ın milli, geleneksel ve Şii karakterine ağırlık veren, dolayısıyla Batı kültürüne karşı çıkan, İran'ın İslam Hukuku'na, yani Şeriat'a göre idare edilmesini ve kanunların Şeriat'a uygunluğunu kontrol edecek beş kişilik din adamları heyeti oluşturulmasını isteyen grup geliyordu. Li-

derliğini Ayetullah Ruhullah Humeyni ile Ayetullah Said Kasım Şeriatmedari'nin yaptığı bu grup, İran'da mevcut 180.000 molla ile, nüfuzları geniş olan Bazaari'ler yani çarşı esnafı ve endüstrileşme ve şehirleşmenin neticesi büyük şehirlere yığılmış bulunan ve işsiz kitle tarafından desteklenmekteydi.

Humeyni Şah'a karşı muhalefeti dolayısıyla 1963 yılından beri Irak'ta yaşamaktaydı. 1963 yılında Irak'a iltica etmek zorunda kalmıştı. Bununla beraber, kitleler üzerindeki nüfuzu ve tesiri çok büyüktü. Bu sebeple, 1978 sonbaharında İran'daki ayaklanmalar iyice genişleyince, İran'ın isteği üzerine, Irak Humeyni'yi ülkesinden çıkardı ve Humeyni Ekim ayında Paris'e geçip muhalefet karargahını Orda kurdu ve ayaklanmaları oradan idare etti.

Rejime karşı muhalefetin, ayaklanmaya dönüşmesi, 1978 Ocak ayında Kum şehrinde patlak veren ayaklanmalarla olmuş, Şubat ayında da Tebriz'e ve diğer şehirlere sıçrayarak bütün yıl boyunca genişleyerek 1978 yılında hükümet kuvvetleriyle halk arasındaki çarpışmalarda 2.000 kişi hayatını kaybetmiştir. 1978 Ağustos ayındaki İsfahan çatışmaları ile, İran'ın iç karışıklıkları bir dönüm noktasına gelmiştir. Bundan sonra hadiseler hızla akmaya başladı. Hadiseleri bir türlü kontrol altına alamayan Şah, bir taviz daha vererek, geçici bir süre için ülkeden ayrılmaya karar verdi. 16 Ocak 1979 günü İran Şahı Muhammed Riza Pehlevi ve eşi Şahbanu Farah, Tahran'dan ayrıldılar. Gerçekte bu, İran'da monarşinin fiilen sona ermesi idi.

Şahın ülkeden ayrılması, ayaklanmanın kesin zaferi idi ve bundan dolayı da bütün ülkede bir 1 Şubat 1979 günü lider Humeyni özel bir uçakla Paris'ten Tahran'a geldi ve 3 milyon kişi tarafından büyük gösterilerle karşılandı. Bununla beraber, rejime bir hukuki şekil vermenin zarureti de açıktı. Önce yeni rejimin şeklini tayin etmek gerekti. Bunun için 30-31 Mart 1979'da yapılan bir referandum, yani halk oylaması neticesinde, halkın % 99 oyu ile monarşiye son verilerek, İran İslam Cumhuriyeti ilan edildi.

Yeni rejim iç muhalefet grupları yanında, daha ihtilalin ilk gününden itibaren de etnik grupların muhalefeti ile karşılaştı. Etnik grupların başında, sayıları 11-15 milyon arasında bulunan Azeri Türkleri, 3-4 milyon kadar tahmin edilen Kürtler ile Kuzistan Arapları gelmekteydi. Daha 1979 Martı'ndan itibaren bu büyük etnik kitlelerin ayaklanmalarının yanında, Kümbet-i Ka-

Devrim sonrası elinde tüfekle zafer işareti yapan bir İranlı kadın

vusta Türkmenlerin, Pakistan sınırına bitişik Balucistan ve daha yukarda Sistan bölgelerinde de ayaklanmalar baş gösterdi.

Humeyni rejimi içeride çeşitli istikametlerden gelen muhalefet ile uğraşırken, dışarıda da bir takım devletlerle münasebetleri her gün biraz daha bozuldu. Bunların başında, İran'ın komşularıyla ve bilhassa çoğunluğu Sunni olan Arap ülkeleriyle münasebetlerinin bozulması geldi. Humeyni'yi Arap dünyası içinde ilk destekleyenler Suriye, Libya, Güney Yemen gibi sosyalist mahiyetteki rejimlerle Filistin Kurtuluş Teşkilatı'ydı. Humeyni'nin daha ilk günden itibaren Amerikan düşmanlığını kendisine bayrak yapması, İsrail ile münasebetlerini kesmesi ve Filistinlileri desteklediğini açıklaması, bu devletlerle kendisi arasında müşterek bir zemin oluşturdu. Buna karşılık, Basra Körfezi ülkeleri ile Suudi Arabistan gibi muhafazakâr ve monarşik ülkelerle halkının çoğunluğu Sunni olan Irak, Humeyni'nin Şii rejimini endişe ile karşılamışlardı.

İRAN - IRAK SAVAŞI

Irak-İran ilişkileri soğuk savaş boyunca iyi olmadı. 1969 Nisan ayında, Amerika Birleşik Devletleri'nin de desteğini alan İran Şahı, önemli bir su yolu olan ve 1937 yılı Irak-İran sınır antlaşması ile Irak'a bırakılan Şatt-ül-Arap'ı geri almak istedi. Bu amaçla, güç gösterisi olarak gemilerini bölgeye gönderdi. 1970 yılında kesilen diplomatik ilişkiler, 1973 yılında tekrar kuruldu ve 1975'te bir antlaşma imzalandı. Buna göre iki ülke arasındaki sınır, su yolunun en derin noktasından geçecekti. Ayrıca İran, Irak'taki Kürtleri merkezi hükümete karşı desteklemeyeceğini taahhüt ediyordu. Fakat 1971 yılındaki silahlı çatışmalar sırasında İran'ın ele geçirdiği Körfez adalarından çekilmemesi, iki ülke arasındaki ilişkinin gelişmesine engel oldu.

İran'da Humeyni İktidarı

Adalar sorunu yüzünden zaten gergin olan Irak-İran ilişkileri, İran'da Şiiliğin savunucusu olan Humeyni iktidarının başa gelmesi ile iyice bozulmaya başladı. Bağdat'taki Saddam Hüseyin Hükümeti, İran'daki Şii hükümetin, Irak'taki Şii çoğunluğu Sünni iktidara karşı kışkırtmasından endişe ediyordu. Bu arada Irak, İran'daki Arap bölgesi Huzistan'a

İran-Irak Savaşı sırasında ölen İranlı askerler

özerklik verilmesi fikrini savunmaya başlamıştı.

1980 yılının ortalarında, ordudaki yüksek rütbeli subayların tasfiye edilmesi ve rehineler olayıyla ABD'nin düşmanlığını çekmesi dolayısıyla, İran'ın güçsüz durumda olduğu izlenimi uyanmıştı. İran'ın iki ülke arasında anlaşmazlık konusu olan bölgeden askerlerini çekmeyi reddetmesi üzerine 22 Eylül 1980'de Irak ordusu sınırı geçti. Irak 16 Eylül'de, Şatt-ül-Arap Antlaşması'nı feshettiğini açıklamıştı.

Savaşın ilk günleri, baskın avantajını koruyan Irak'ın üstünlüğü ile geçti. Fakat, zamanla İran'ın direnişinin artması ile savaş karşılıklı yıpratma sürecine girdi.

İran'ın ilk tepkisi, sadece ilerleyen Irak birliklerini değil, aynı zamanda Irak'ın Basra Limanı'nı da bombalamak oldu. Aynı günlerde Tahran ve Bağdat karşılıklı bombalandı. Eylül ayının sonunda Irak ordusu Abadan ve Hürremşehr kentlerini abluka altına almıştı, ama kış gelmeden bitirmek istediği savaşta istediği sonuca gidemiyordu. 1980 kışı boyunca yapılan barış girişimleri başarısız oldu ve 1981 Nisan ayından itibaren savaş yeniden alevlendi.

Tarih, yıpratma savaşlarında ekonomik gücünü ve insan kaynağını en uzun süre kullanabilen tarafın avantajlı olduğunu göstermiştir. İran bu uzun savaşta kendisini, stratejisini hızlı bir zafer üzerine kuran Irak'a göre daha rahat hissediyordu. Bunu bilen Irak, İran'ın ekonomik gücünü zayıflatma amacıyla saldırıya başladı.

İki ülkenin de ekonomik gücü büyük ölçüde, en büyük ihraç ürünleri olan petrole dayanıyordu. Irak, boru hatlarından petrol ihraç edebilirken İran, ihracatını büyük ölçüde Basra Körfezi'nden yapıyordu. Yani, Basra Körfezi'ndeki petrol ticaretinin kesintisiz sürmesi Irak'ın değil, İran'ın işine geliyordu. Bu sebeple Irak, petrol taşıyan İran gemilerine saldırılar düzenlemeye başladı. Benzer şekilde İran da, Irak petrol tesislerine saldırıya başladı.

Körfez petrol ticaretinin zarar görmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa aktif olarak katılmasına sebep oldu. ABD ve müttefikleri (Avrupa ve Japonya) büyük ölçüde Körfez petrolüne muhtaçtı ve petrol yolunun saldı-

Irak ordusu tarafından esir alınan İran askerleri

Irak'ın attığı kimyasal silahlarla ölen Halepçeli kadın ve bebeği

rıya açık olması Batı dünyası için tehlikeliydi. Körfez petrol yolunu açık tutmak için Amerika Birleşik Devletleri bölgeye bir filo gönderdi ve ABD bayrağı çekmiş Kuveyt tankerlerini korumaya başladı.

Sekiz yıl süren savaş 1988 Ağustos ayında yapılan ateşkes ile sonlandı. Ancak Birleşmiş Milletler gözetiminde yapılan barış görüşmelerinden sonuç alınamadı. İran, görüşmeler için ön koşul olarak topraklarındaki tüm Irak askerlerinin çekilmesini isterken, Irak Şatt-ül-Arap suyolu üzerinde ortak denetim kurulmasında ısrar etti. İki ülke arasındaki barış, ancak Irak'ın Kuveyt'i 1990 Ağustos ayında işgali ve ABD ile savaşa tutuşma korkusuyla İran'dan aldığı toprakları geri vermesiyle gerçekleşti.

Amerika Birleşik Devletleri, İran'daki müttefiki Şah'ı devirip iktidara gelen İslami rejimden hiçbir zaman hoşnut olmamıştı. Bu sebeple, 1967 yılında diplomatik ilişkilerini kestiği Irak ile tekrar yakınlaşmaya çalıştı. Çeşitli kanallardan Irak'a silah yardımı yaptı ve büyük miktarda borç para sağladı. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere 1986 Martı'nda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın İran'a karşı kitle imha silahları (kimyasal ve biyolojik silahlar) kullanmasını eleştiren kararlar almasını, karşı oy kullanarak engelledi.

İran ordusu, devrimden sonra üst ve orta dereceli subayların tasfiye edilmesi sebebiyle oldukça zayıflamıştı. Fakat yine de hava ve deniz kuvvetleri açısından Irak'tan güçlüydü. Savaşın uzamasıyla birlikte bu üstünlük büyük avantaj sağladı.

İran ordusu savaşta, Şah döneminde ABD'den alınmış silahları kullanıyordu. Savaş boyunca Libya ve Suriye üstünden Scud, Kuzey Kore ve Çin üstünden Silkworm füzeleri satın aldı. Irak ordusunun büyük kısmı, Sovyetler Birliği'nden alınan silah ve malzeme ile donatılmıştı. Savaş boyunca da silah almaya devam ettiler. Fransa ve Çin de Irak'a büyük miktarlarda silah sattı.

Savaşın Sonuçları

Irak-İran Savaşı, yaklaşık bir milyon insanın hayatına mal oldu. Savaşan taraflar ufak kazançlar için ekonomik kaynaklarını tüketti. Savaşın sonucunda Irak-İran sınırı değişmedi. Savaşın etkileri yıllar boyunca hissedildi.

Zafer işareti yapan İranlı askerler

İki ülkenin birbirlerinin petrol tesislerine saldırılar düzenlemesi sonucu petrol üretimi düştü, petrol fiyatları arttı.

Savaş boyunca Irak, kendisini destekleyen devletlerden borç alarak silah satın almıştı. Bu borçları ödemekte zorlanması, 1990 yılında Kuveyt'e saldırarak oradaki petrol kuyularını ele geçirmeye çalışmasına yol açtı.

Savaş sırasında İran'daki muhalefet tamamen tasfiye edildi ve İslam Devrimi kalıcı hale geldi. Ancak ülke, uluslararası ilişkilerde yalnızlığa sürüklendi ve desteksiz kaldı.

KIBRIS MESELESİ VE 1974 BARIŞ HAREKÂTI

Üç yüz yıldan fazla Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin ardından 1923 Lozan Antlaşması'yla İngiltere'nin ilhakına bırakılan Kıbrıs, 1925'te Büyük Britanya İmparatorluğu'na bağlanarak, sömürge statüsüne girdi. Adanın İngiltere'nin ilhakına geçmesiyle, günümüzde de devam eden Kıbrıs meselesi ortaya çıktı. İngiliz idaresini önce hoşgörü ile karşılayan Rumlar, Kıbrıs Rum Kilisesi'nin telkinleriyle adayı Yunanistan'a katmak arzusu içine girince, hadiseler başladı. Adadaki Rumlar'ın Yunanistan'a katılma faaliyetlerinin, İngiliz siyasetince de dolaylı olarak destek görüp, idari, iktisadi ve siyasi kolaylık gösterilmesi olayların büyümesine sebep oldu. Türkler dış bir destek bulamayınca vakıfları korumak, millî kültürü muhafaza etmek için, İngiliz sömürge sisteminin tanıdığı hakları kullanmak suretiyle hadiselere, mukavemet etme teşebbüslerinde bulundular. Ada'dan Türkiye, İngiltere, Avusturalya ve diğer ülkelere Türk göçü de oldu. İngilizlerin Rumlara idari, siyasi ve iktisadi kolaylık göstermesine rağmen, asıl gayeleri, Yunanistan'a ilhakı olan Kıbrıs Rum Cemaati, 1931'de isyan ettilerse de bastırıldı. Rumlar arasında Yunanistan'a katılma fikri devamlı empoze edilerek, Kıbrıs'ta nü-

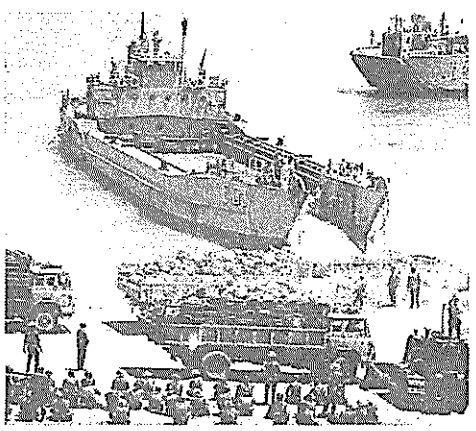

Kıbrıs Barış Harekâtında Türk çıkarma gemileri

1974 Kıbrıs Barış Harekâtında adaya çıkan Türk askerleri

fuslarını arttırmak için Ada'ya göçmen getirme ve Türkleri taciz etme siyaseti içine girdiler.

İngiltere, Kıbrıs'ın sömürge statüsünü değiştirme taraftarı olduğundan, 1950 yılında İngiltire-Türkiye-Yunanistan ve Türk-Rum cemaatleri arasındaki meseleler arttı. Türkleri taciz edip, göçe zorlama ve katliamlarla nüfuslarını azaltan Kıbrıs Rum Kilisesi, Ada'ya getirttiği göçmenlere güvenerek, halk oylamasıyla idarecilerini seçme hakkı istemeye başladı. Hadiseler üzerine Kıbrıs Türk Cemaati tepki gösterince, Türkiye meseleyi dikkate aldı. Ada'daki Türkler Türkiye tarafından desteklenerek, mesele yalnız İngiltere ve Yunanistan'ın olmaktan çıktı. 1954 olayları Yunanistan tarafından Birleşmiş Milletler teşkilatına götürüldüyse de, siyasi komisyon görüşülmemesi kararını aldı. 1955 Rum-Yunan tedhiş hadiseleri üzerine, İngiltere Türkiye'yi meseleyi halletmek üzere toplantıya çağırdı. İngiltere'nin Türkiye'ye toplantı çağrısı, Yunanistan tarafından, Türklerin hakkının resmen tanınıp, meşruluşması demek olarak kabul edildi. Yunanistan ikinci defa Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na müracaat etti. Kıbrıs meselesinin barış yoluyla halledilmesi kararlaştırılınca, 1959 yılında imzalanan Zürih ve Londra Antlaşmaları ile buhran geçici olarak sona erdi ve 16 Ağustos 1960'ta "ortaklık" temeli üzerine kurulan bağımsız ve "iki toplumlu" Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildi. Ada'ya altı yüz elli kişilik bir Türk alayı yerleştirildi. Kıbrıs'ın güvenliği için İngiltere-Türkiye-Yunanistan "Garanti Antlaşması" imzaladılar. Kıbrıs Cumhuriyetin'nde Türklere eşit haklar tanınıp, Cumhurbaşkanı Rumlardan, yardımcısı da Türklerden seçilecekti.

Türkiye'nin garantör devlet olarak Türklerin haklarını müdafaa etmek ve olaylara müdahale hakkı verilen Garanti Antlaşması'nı Rumlar bir türlü kabul edemediğinden olayların önüne geçilemedi. Rumlar, Enosis gayesini gerçekleştirmek, Türkleri yıldırmak, Türkiye'yi zor duruma düşürmek için 21 Aralık 1963'te Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nı tanımayarak, 22 Aralık'ta Kıbrıs'taki Türklere karşı tedhiş ve katliamlara başladılar. Garantör devlet olarak Türkiye olaylara müdahale etti. Türkiye'nin kararlı tutumu Rumların hadiseleri durdurmasına, Birleşmiş

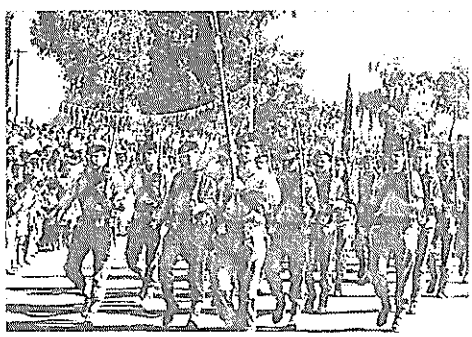

Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı'nın organize ettiği gönüllüler yürüyüşü.

Ada'ya çıkan Türk askerlerini karşılayan Kıbrıslı aileler

Milletler de meselenin sulh yoluyla halledilmesi için garantör devletler arasında görüşmelerin başlamasına ve adada Barış Gücünün bulundurulmasına karar verdi. Yunanistan'daki 1967 askeri darbesi sonunda Enosisci iktidar, tedhişçi Grivas'ın teşkilatlandırdığı Rum Milli Muhafız Kuvvetleri'ni destekleyerek, Türklerin toplu bulunduğu Boğaziçi ve Geçitkale köylerine karşı harekete geçince, TBMM 16 Kasım 1967 tarihli toplantısında üyelerinin tamamına yakını Kıbrıs'a asker çıkarma kararı aldı. Türk çıkarma birliklerinin ve donanmasının İskenderun'da toplanması, jetlerinin de Kıbrıs semalarında görünüp, alçak uçuşlar yapması, Grivas'ın ve 12.000 kişilik Yunan ordusunun Ada'dan çekilmesine sebep olup, ABD'nin araya girmesiyle Türkiye çıkarma yapmaktan vazgeçirildi. Kıbrıslı Türkler, Türkiye'nin anavatan olarak haklı tepkisine şahit olunca, kendi işlerini kendileri görmek üzere 29 Aralık 1967'de Kıbrıs Geçici Türk İdaresi'ni kurarak, 19 maddelik de esas tespit etmişlerdir. Kıbrıs meselesinin halledilmesi için toplumlararası görüşmeler 1968'de başlamasına rağmen 1974 yılına kadar bir netice alınamamıştı.

Yunanistan ve Kıbrıs Rumları, Enosis gayesinin gereği doğrultusunda hareket edip, Türkiye ve Türklere düşmanca hareket içine girdiler. Atina'daki Askeri Cunta, Ada'nın Kıbrıs'ta bulunan Yunan Kuvvetleri ve EOKA-B aracılığı ile 15 Temmuz'da darbeye teşebbüs ettirip, Türklere hayat hakkı tanımayan katliamlara girişince; Türkiye, garantör devlet olarak 20 temmuz 1974'te birinci, 14-16 Ağustos 1974'te de ikinci barış harekâtını gerçekleştirmek mecburiyetinde kaldı. Türk ordusunun muvaffakiyetle gerçekleştirdiği askeri harekatlar sonucunda Kıbrıs'ın istiklali sağlayıp, adadaki Türkler imha edilmekten kurtarılarak, Kıbrıs Türk Devleti için zemin hazırlanmıştı. Yıllardan beri devam eden görüşmelerde kesin bir neticeye gidilemeyince, Kıbrıs Türk toplumu 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni, 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurarak, istiklalini ilan etti.

Atina Yüksek Mahkemesi 21 Mart 1979 tarihinde aldığı kararla Türkiye'nin müdahalesinin, Garanti Anlaşması'nın IV. maddesine göre yasal olduğunu onaylamıştır. Avrupa Konseyi de 29 Temmuz 1974 tarihinde almış olduğu 873 sayılı karar ile Türk müdahalesinin yerinde olduğunu kabul etmiştir.

TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER DÖNEMİ

27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından Milli Birlik Komitesi, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığında öğretim üyelerinden müteşekkil bir Anayasa Komisyonu kurdu. Komisyon Avrupa'daki gelişen sosyal devlet anlayışının da etkisiyle liberal bir anayasa hazırladı. 1961 Anayasası'yla yeni kurumlar oluşturuldu. Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu ve Danıştay'ın yetkilerinin artırılmasıyla iktidarına denetlenmesine ağırlık verildi.

15 Ekim 1961'de seçimler yapıldı. CHP 173 sandalye alırken, DP'nin devamı sayılan neo-demokrat partiler (Adalet Partisi 158, Yeni Türkiye Partisi 65, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 54) toplam 277 sandalye kazandılar.

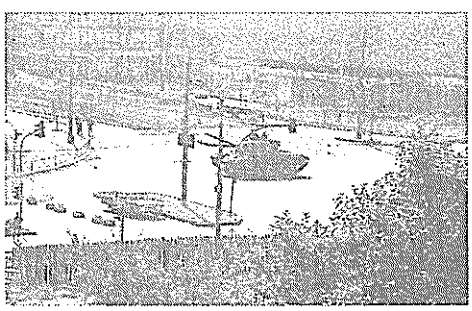

Darbe öncesi Ankara Kızılay Meydan'ını tutan tanklar

Sonuçlar içeride ve dışarıda, Menderes'in bir zaferi ve 27 Mayıs rejimine karşı halkın bir kınama oyu olarak yorumlandı. Solun neredeyse tamamı 27 Mayısı, "ilerici" olarak değerlendirmiş, sahiplenmişti. Seçim sonuçları ortadaydı. Bu durumda askerin kışlasına dönmesi pek olası değildi. 1962 ve 1963'te bir dizi başarısız darbe girişimleri oldu.

1965 seçimlerinde bir partinin meclise hâkimiyetini engellemek için nispi seçim sistemi uygulandı. Fakat bu Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'nin yükselişini önleyemedi. Seçimlerde AP 240, CHP 134, diğer sağ partiler (Millet P+CKMP+YTP) 61, İşçi Partisi 15 sandalye kazandı.

1965'ten sonra muhalefet sokağa taştı. Üniversiteler öğrenci eylemleriyle, fabrikalar işçi grevleriyle felç oldu, kırsal kesimde köylülerin toprak işgalleri başladı.

12 Mart 1971'e gelindiğinde ordu komutanları Demirel'e bir muhtıra verdiler. Muhtıranın içeriği kardeş kavgasının ve anarşinin engellenemediği, Atatürk'ün reformlarının gerçekleştirilemediği, çağdaş uygarlık hedefinden sapıldığı, bütün bunlardan hükümetin

sorumlu olduğu, bu hedeflere ulaşmak için yeni bir hükümetin demokratik yollardan kurulması, aksi takdirde TSK'nin yasalardan aldığı yetkiyle idareyi doğrudan doğruya ele alacağı sekilindeydi.

Nihat Erim başkanlığında sivil bir hükümet kuruldu. 1961 Anayasası'nın hak ve özgürlükleri genişleten maddeleri değiştirildi. Resmi ideoloji açısından tehlikeli görülen muhafazakâr eğilimli Milli Nizam Partisi ve sosyalist eğilimli Türkiye İşçi Partisi kapatıldı.

12 Mart Muhtırası'yla devlet otoritesini tesis etmeyi amaçlayan uygulamalar sonuç vermedi. Siyaset dışında tutulmaya çalışılan toplum kesimleri sokağa çıktı. 1973 seçimleriyle başlayan sürekli bölünmelerle parti enflasyonu yasandı. Bunun getirdiği koalisyonlar, azınlık hükümetleri istikrarı sağlayamadı. Sol ve İslami muhalefetin sokağa tasması, gün geçtikçe kitleselleşmesi ve sistemi radikal bir şekilde sorgulamaya başlamaları orduyu harekete geçirdi.

12 Eylül 1980'e gelindiğinde bir askeri darbe daha yapılacaktı. Bu müdahale ile Süleyman Demirel'in Başbakanı olduğu hükümet görevden alındı, Türkiye Büyük Millet Meclisi lağvedildi, 1970 sonrasında değiştirilen 1960 Anayasa'sı tamamen rafa kaldırıldı ve Türkiye siyasetinin yeniden tasarlandığı bir baskı dönemi başladı.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve Kuvvet Komutanları tarafından oluşturulan askeri cunta Milli Güvenlik Konseyi adı altında 1983 genel seçimine kadar Türkiye'ye ilişkin tüm kritik kararları aldı.

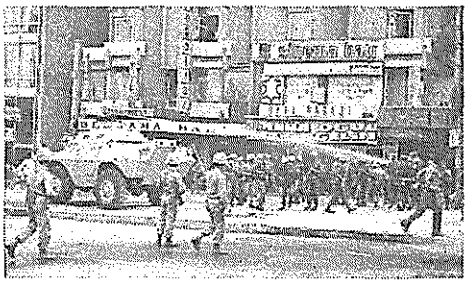

İhtilal öncesi yapılan bir gösteride göstericileri püskürten askerler

Darbe ardından geçen 3 yıl içerisinde önemli kanunların tamamına yakını değiştirildi ve cuntanın belirlediği Danışma Meclisi tarafından hazırlanan Anayasa, 1982 yılındaki halk oylamasında, yüzde 92'lik "Evet" oyu ile büyük farkla kabul edildi.

12 Eylül 1980 darbesi, Türkiye'de halkın önemli bölümü tarafından, siyasi ve ekonomik sorunların hiçbirine çözüm bulamayan iflas etmiş parlamenter rejimin 'haklı' alternatifi olarak görüldü. Bu nedenle, darbeye bir direniş olmadığı gibi, büyük çoğunluk, darbe liderlerini, ülkenin yeni liderleri olarak kısa sürede benimsedi.

Aynı halk oylamasında, Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçildi. Kabul edilen Anayasa'da, cunta üyelerinin ömür boyu yargılanmasını engelleyen geçici 15. madde seçimlerle iktidara gelen hiçbir hükümet tarafından kaldırılmadı ve 12 Eylül liderlerinin dokunulmazlığı sürdü.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin gerekçeleri arasında ülkede yaygınlaşan siyasi cinayetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birçok tur ardından Cumhurbaşkanı'nı seçememesi gösterildi. Ülkede tırmandırılan sağ-sol ve alevi-

sünni gerginliği bireysel ve kitlesel siyasi cinayetleri besledi. 12 Eylül 1980 öncesinde sağ ve sol siyasi hareketin önde gelen temsilcileri cinayetlere kurban gitti. Doç. Bedrettin Cömert, Abdi İpekçi, Gün Sazak, Nihat Erim ve tanınmış birçok kişi farklı gruplara mensup militanlar tarafından öldürüldü. Darbe öncesinde siyasi cinayetlerin sayısı her gün 30'a yaklaşıyordu. 12 Eylül 1980'e gelindiğinde 19 ilde sıkıyönetim uygulanıyordu.

Ülkede, yönetemeyen hükümet, karar alamayan Meclis ve ardı arkası kesilmeyen siyasi cinayetlerin yol açtığı yılgınlık havası, 12 Eylül öncesi dönemin son Başbakanı Süleyman Demirel'in "70 sente muhtacız" sözü ile özetlenen işsizlik, kıtlık ve işyeri anlaşmazlıkları ile yoğunlaştı.

Darbe ardından, siyasi cinayetlerin çok kısa sürede sona ermesi, güvenlik güçlerinin şiddet eylemlerini darbe öncesinde neden önlemediği / önleyemediği sorularını da beraberinde getirdi.

12 Eylül 1980 ardından partiler lağvedildi, parti liderleri önce askeri üslerde gözetim altında tutuldu, ardından yargılandı. Bu durum, siyasi partilerin sürekliliği konusunda tarihsel sorunlar yaşayan Türkiye'de siyasi temsilin demokratikleşmesi önünde yeni bir engel oluşturdu, siyasi gelenekler geçici de olsa alt-üst edildi.

6 Kasım 1983 genel seçimine, kapatılan eski siyasi partilerin hiçbiri katılamadı; 1982 yılında hazırlattığı Anayasa'yı onaylayarak cuntayı destekleyen seçmen, cuntanın işaret ettiği emekli Orgeneral Turgut Sunalp liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi yerine Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'ni Türkiye'yi yönetmek üzere seçti. Daha sonra, siyasi yasakların kalkması ile eski liderler ve eski kadrolar, yeni partiler ile seçimlere katıldı.

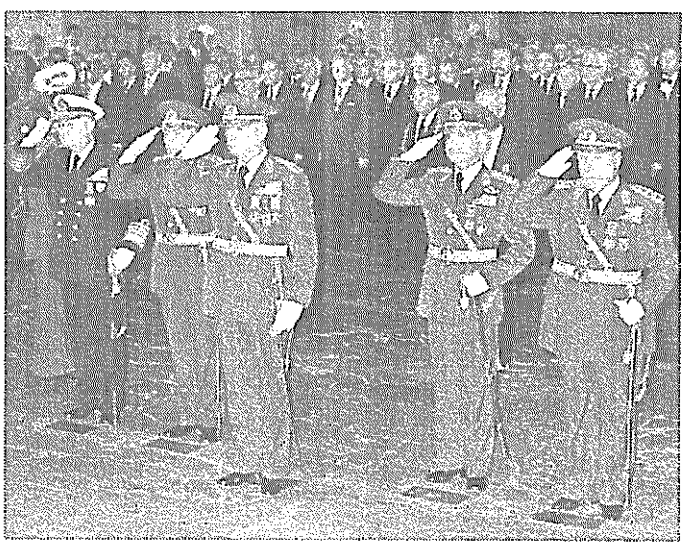

12 Eylül ihtilali son (soldan sağa) Nejat Tümer, Nurettin ersin, Kenan Evren, Tahsin Şahinkaya ve Sedat Celasun Anıtkabir ziyaretinde

1983 yılındaki genel seçimde Turgut Özal 'ın Başbakan olması ile Türkiye ekonomisinin küresel entegrasyonu başladı. Bu anlamda, tasarlamadan da olsa, 12 Eylül cuntası, içe dönük kapalı bir ekonomiye sahip olan Türkiye'yi olumlu ve olumsuz tüm yönleri ile küresel ekonominin bir parçası haline getiren gelişmeleri tetikledi.

SOVYETLER'İN AFGANİSTAN İŞGALİ

Sovyetler Birliği'nin Aralık 1979'da Afganistan'ı işgali, 9 yıl sürecek bir maceraya atılmasına; Sovyetler'in dağılmasına varan gelişmelere ve hem iç ve hem de dış etkilere maruz kalmasına sebep oldu.

Afganistan krallıkla yönetilen bir devlet idi. Ülkede 1973 yılında Davud Han liderliğinde Cumhuriyet ilan edildi. Davud Han'ın hazırladığı anayasa 1977'de kabul edildi. Davud Han devlet başkanı sıfatıyla kendi aile çevresinden, yakınlarından, devrik kraliyet ailesinin üyelerinden kurulu bir hükümeti iş başına getirdi. Bunun üzerine 10 yıldır ayrı çalışan iki sol örgüt, Halk ve Bayrak partileri Davud Han'a karşı birleştiler. Halk kanadı lideri Hafızullah Amin'in düzenlediği bir darbeyle Davud Han devrildi, kendisi ve aile üyelerinin çoğu öldürüldü. 27 Nisan 1978'de Afganistan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Ama Halk ve Bayrak kanatları arasındaki birlik hızla bozuldu. Orduya dayanan Halk kanadı giderek güçlendi. Yeni yönetimin reform programında kadınlara eşit haklar, toprak reformu ve klasik Marksist-Leninist doğrultuda yönetsel önlemler yer alıyordu. Temel Afgan kültür öğeleriyle çatışan bu program ve siyasal baskılar, nüfusun geniş kesimlerini karşısına aldı. 1978 yazında Nuristan bölgesinde ilk ayaklanmalar patlak verdi ve eşgüdümsüz de olsa tüm ülkeye yayıldı. 5 Aralık 1978'de, Sovyetler ile Afganistan arasında Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı.

Bu gelişmelerden kısa süre sonra ülkede Sovyet yanlısı iktidara karşı ulusal direniş hareketi başladı. Ayaklanmalar karşısında Afgan ordusu

1988 yılında işgalci Rus askerleri Afgan hedeflerini gözetlerken

1979 yılında işgal ettiği Afganistan'ı 1989'da acı bir mağlubiyetle terk eden Rus asker ve subayları

güçsüz kalınca iktidarda bulunanlar Sovyetler'den yardım talep ettiler. Bu talep üzerine ve kısa sürede Afganistan'a çok sayıda Sovyet uzmanı ve askeri geldi. Sovyetler, 27 Aralık 1979'da ülkeyi fiilen işgal ettiler. Devlet Başkanı Hafızullah Amin öldürüldü ve yerine Babrak Karmal getirildi. Sovyetler'in işgal hareketi, çok sayıda Afganlı'nın Pakistan ve İran'a sığınmasına sebep oldu.

Pakistan, bu durum üzerine BM'ye ve İslam Konferansı Örgütü'ne başvurarak, Afganistan'daki gelişmelerin önlenmesini ve Sovyet askerlerinin çekilmesini istedi. Ancak, bu girişimlerden sonuç alınamadı.

Ülkenin işgali milli direnişe yol açtı. 1980'de ülke içindeki bazı gruplar Sovyet işgaline karşı birleştiler. Mücahit olarak adlandırılan güçlerin silahlı direnişi 1984'te yoğunlaştı. Afgan mücahitleri Sovyetler'e büyük kayıplar verdirdiler.

Mücahitlerin direnişleri, çevre ülkeler ve Batı dünyasını da harekete geçirdi. Çünkü, Afganistan'ın Sovyet kontrolüne girmesi, onların Hint Okyanusu'na ve keza İran üzerinden Basra Körfezi'ne çıkmalarına imkân vermekteydi. Bu durum, Batı ülkelerini olduğu kadar, İran, Çin ve Pakistan gibi çevre ülkelerini de tehdit eden bir durum oluşturmaktaydı. Keza, dünyanın diğer süper gücü Amerika gelişmelerden en çok endişe duyan ülke idi. ABD, Sovyetler'in bu teşebbüsü üzerine SALT-II Antlaşması'nı onaylamaktan vazgeçti ve 5 Ocak 1980'de bu ülkeye yaptığı tahıl ihracatını da durdurdu. Ayrıca Sovyet işgaline tepki olarak ABD ve 70'e yakın ülke, Moskova'da düzenlenen 1980 Yaz Olimpiyatları'na katılmadı.

Dolayısıyla Afganistan'ın işgali, dünyanın iki süper gücünü bir kere daha karşı karşıya getirdi. İşgal, mahalli olmaktan çıkıp bir dünya sorunu haline dönüştü. Fakat tüm bu gelişmelere rağmen Sovyetler, 1985 yılında Afganistan'daki askeri etkinliklerini daha da arttırma yoluna gittiler. Giderek artan Sovyet tehdidi ve etkinliği, Afgan mücahitlerinin direnişini ortadan kaldırmaya yetmedi.

Sovyetlerin Geri Çekilmesi

1982 yılında BM'ce ele alınan Afganistan sorunu; Afganistan, Pakistan,

ABD ve Sovyetler Birliği arasında yapılan görüşmelerle çözüme kavuşturulmaya çalışılmakta idi. Ancak, görüşmeler uzun süre devam etti ve sorun 14 Nisan 1988 Cenevre Antlaşması ile çözümlendi. Cenevre Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Sovyet askerleri 1988–1989 yılı içinde Afganistan'dan çekildiler. Sovyetler'in çekilmesinden sonra ülkede "mücahit" gruplar birleşerek bir hükümet kurdular. Fakat bir süre sonra iktidar için iç çekişmeler başladı. Afganistan olayı BM temsilcisi Perez de Cuellar'ın siyasi işler yardımcılarından Diego Cordovez'in gayretleri ve altı yıllık bir çabadan sonra çözüme kavuştu. Amerikan Dışişleri Bakanı Schultz ile Sovyet Dışişleri Bakanı Şevardnadze arasında 21–23 Mart 1988'de Washington'da yapılan toplantılarda son pürüzleri giderildi ve Afganistan ile ilgili antlaşmalar 14 Nisan 1988'de Cenevre'de imzalandı. 120.000 kişilik Sovyet işgal kuvvetleri 15 Şubat 1989'a kadar Afganisan'dan çekildi.

Afganistan sorunu Sovyetler Birliği açısından da önemli sonuçlar doğurdu. İşgal olayı, başarısızlık ve hezimetle neticelendi. Başarısızlık, Sovyet peykleri arasında olumlu tesirler oluşturdu ve bu ülkelerde Sovyetler'e karşı bağımsızlık mücadelesine yol açtı. Bu nedenle Afganistan hezimeti Sovyetler Birliği'nin dağılmasında önemli rol oynadı. Sovyet işgali, Afganistan'da, günümüzde de devam eden sorunların bir ölçüde temelini teşkil etti. Nitekim Afganistan 1997'de Taliban örgütünün ülkeyi sarsan olaylarına sahne oldu. Taliban örgütünün faaliyetleri tüm dünyayı ve özellikle de Rusya'yı yakından etkiledi. Mücadele bir süre sonra Taliban ile Özbek asıllı General Raşid Dostum kuvvetleri arasında iç çatışmalara dönüştü. Taliban Örgütü'nün özellikle Tacikistan'ı da hedef olarak alması, Rusya'yı daha da endişelendirdi. Gelişmeler üzerine Bağımsız Devletler Topluluğu Güvenlik Konseyi 27 Mayıs 1997'de Moskova'da toplandı ve Afganistan'daki gelişmeleri görüştü. Rusya ile BDT üyesi Orta Asya ülkeleri Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan Taliban rejiminden kaçanların mülteci akımına karşı sınırda önlemlerini artırdılar. Tacikistan ve Kırgızistan'da 30.000 kişilik Rus askeri alarm durumuna geçirildi. Sonuç olarak Afganistan ne zaman sona ereceği tahmin edilemeyen bir iç kargaşa ortamına girdi.

Rus işgalinden kalan tanklar ve Afganlı çocuklar.

BERLİN DUVARI'NIN YIKILIŞI

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde savaşı kaybeden Almanya ve başkenti Berlin işgal kuvvetlerince Amerikan, Fransız, İngiliz ve Sovyet bölgesi olarak 4'e bölündü. Kısa süre sonra Batı ittifakı benzer şekilde olan yönetim birimlerini birleştirdi ve tek bir yönetim bölümüne dönüştü. Sovyetler ise bu birleşmeye karşı çıktı. Batılı işgal kuvvetleri Versailles'ten ders almış ve Almanya'yı tekrar inşaya girişmişken Sovyetler intikam duygusuyla hareket etti ve Doğu Almanya'daki Almanları cezalandırmaya girişti. Ekonomisi çok kötü, siyasi yönetimi aşırı otoriter olan Doğu Almanya'dan Batı'ya kaçışlar başlamıştı. Sovyetler'den kaçış büyük ölçüde Berlin'den gerçekleşiyordu. Zamanla tel örgü ve mevzuat değişiklikleri de batıya kaçışı engelleyemez duruma gelmişti. Sovyetler, Batı Berlin'i Sovyetler'in içinde bir fesat yuvası, kapitalizmin kalesi, karşı propaganda merkezi olarak gördüğü için Berlin Duvarı'nı örmeyi çözüm olarak benimsedi. Duvarın kendisi 1961'de kurulmuştur ancak Doğu ile Batı Almanya arasındaki katı sınır daha 1952'de çizilmişti. Amaç, sistemin ihtiyaç duyduğu ama sisteme ihtiyaç duymayan eğitimli ve genç insanların kaçmasını engellemekti. Ancak yalnızca Berlin metrosu yoluyla 1955 yılına kadar 1950'lerin başında büyük bir ekonomik büyüme yakalayan Batı Almanya'ya 270.000 insan kaçmıştır. Berlin Duvarı bunun üzerine dönemin SED lideri Walter Ulbricht'in bir şeyler yapılması gerektiği konusunda Sovyet liderlerine danışması ve onaylarını alması sonucu kurulmuştur.

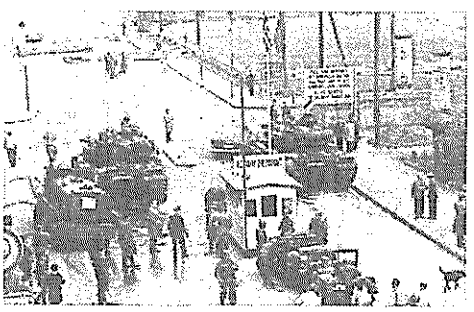

Almanya'yı ikiye bölen Berlin duvarı'nın kontrol kuleleri, 1961.

Duvar Doğu Almanya'nın gittikçe daha da kötüleşen ekonomisine ek olarak, genç ve eğitimli kesimin de Batı Berlin'e sürekli geçiş yapmasıyla (1949-1961 yılları arasında sayıları 2.6 milyonu bulmuştur), Doğu Almanya Meclisi'nin kararıyla 12-13 Ağustos 1961'de bir gecede örülmüştü. Planları tamamıyla gizlilik içinde gerçekleşmişti. 1961 yılında Berlin Duvarı'nın

yerine önce tel örgü çekildi. Daha sonra bu örgünün yerine bugün bilinen Berlin Duvarı inşa edildi ve bu tel örgü duvarın üstüne tekrar çekildi. Doğu ve Batı Berlin'in arasındaki bu duvar, aslında biri 3,5 diğeri 4,5 metrelik iki çelik parçadan oluşuyordu. Doğu tarafına bakan duvar kaçmaya yeltenecek insanların kolay görünmesi için beyaza boyanmıştı. Buna karşılık Batı Almanya'ya bakan taraf ise grafiti ve çizimlerle doluydu. Doğu kısmında duvar boyunca yerde çelik kapanlar ve mayın tarlaları bulunuyordu; her iki tarafa da yüksek gözetleme kuleleri ve lambalar konmuştu. Doğu tarafında motosikletli ve yaya polisler ve köpekler de kontrol halindeydi. Tüm bu kont rol ve gözetlemelere rağmen, yaklaşık 5.000 kişi tüneller, evde yaptıkları balonlar ve bunun gibi yollarla, Doğu'dan Batı'ya kaçmayı başardı.

1989 yılı başlarında Doğu Alman Cumhuriyeti hükümeti isteyen Doğu Almanya vatandaşlarının Sovyetler denetiminde diğer Doğu bloğu ülkelerine geçiş yapabilmesine izin verdi. Bu iznin çıkmasıyla binlerce Doğu Alman vatandaşı Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Yugoslavya gibi ülkelerin başkentlerine akın etti ve buralarda bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız büyükelçiliklerine sığındı. Daha sonra da bu sığınmacılar özel trenlerle demir perdenin gerisinden kaçmaya başladılar. Kaçışın bu kadar yoğun olduğu bir durumda Doğu Almanya Hükümeti duruma bir çözüm bulmak için toplandı. Burada yaşayan insanlar artık bu şekilde zaten Doğu Almanya'dan kaçabildiklerine göre duvarın bir anlamı kalmamıştı.

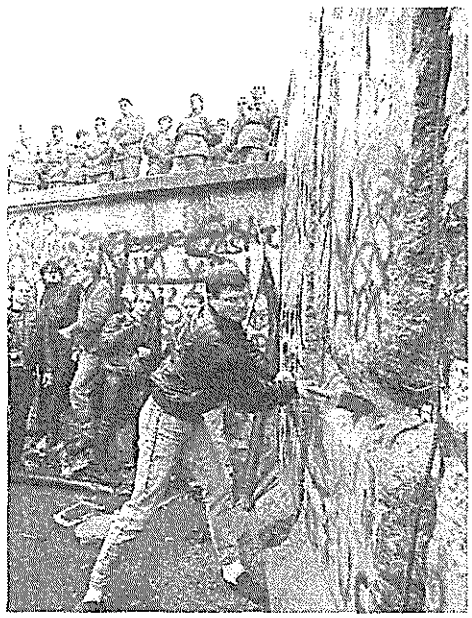

1989 yılında iki Almanya'yı ayıran Berlin Duvarı'nın yıkılması.

Doğu Alman Hükümeti, duvarın kaldırılmasına onay vermişti. 9 Ağustos 1989'da bu kararı halka açıklamak üzere bir basın toplantısı düzenlendi. Karar açıklandığı andan itibaren duvarın iki tarafında yüz binlerce insan birikmişti. Gece yarısına doğru hükümet ilk olarak Brandenburg Kapısı'ndan başlayarak barikatları ve geçiş önlemlerini kaldırdı. Her iki Almanya tarafından yaklaşan insanlar önlerine Rus askerlerinin çıkıp onlara engel olmamasıyla beraber duvarın üzerinde buluştular. İnsan seli bir saat içinde yüz binlere ulaştı ve ardından sınırın kalkmasıyla beraber Batı tarafından gelen dozerlerle duvar tamamen yıkıldı ve tarih oldu. Alman Demokratik Cumhuriyeti de duvardan sonra çok fazla dayanmamış, 13 Ekim 1990'da resmen sona ermiştir.

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Modern Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana yüzünü Batı'ya çevirmiş olan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa kıtasında hızla gelişmekte olan uluslararası örgütlenme çabaları içinde yer aldı. Türkiye, 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne, 1952 yılında ise Kuzey Atlantik İttifakı Örgütü'ne (NATO) katıldı. Bu doğrultuda, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) 1958 yılında kurulmasının ardından, 31 Temmuz 1959 tarihinde Topluluğa ortaklık başvurusunda bulundu. AET Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruyu kabul ederek üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanmasını önermiş ve 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması'nın 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmesiyle Türkiye-AB ortaklık ilişkisi başladı.

Ankara Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlerin tümünün Türkiye'ce üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler" ifadesine yer veren söz konusu maddede, ortaklığın nihai hedefi Türkiye'nin üyeliği olarak belirlenmişti.

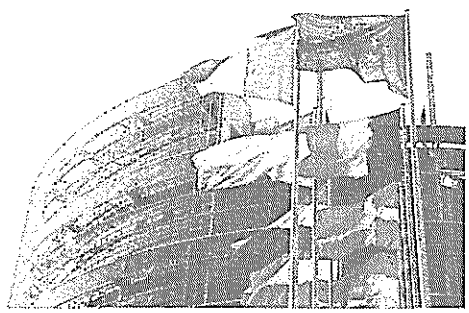

Strasbourg'taki Avrupa Parlamentosu binası ve üye ülke bayrakları

Ankara Anlaşması, Türkiye'nin üyeliği hedefine yönelik olarak "hazırlık dönemi", "geçiş dönemi" ve "son dönem" olmak üzere üç devreden oluşan bir entegrasyon modeli öngörmüştü: İlk dönem, Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihi itibariyle başladı. Taraflar arasındaki ekonomik farklılıkları azaltmaya yönelik "Hazırlık Dönemi" olarak belirlenen bu dönemde, Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmedi. Buna karşılık, Topluluk, 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol çerçevesinde 1971 yılından itibaren, tek taraflı olarak, bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında Türkiye'den ithal ettiği tüm sanayi mallarına uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tek taraflı olarak sıfırladı. Katma Protokol'ün yürür-

lüğe girmesiyle, hazırlık dönemi sona erdi ve "Geçiş Dönemi"ne ilişkin koşullar belirlendi. Bu dönemde, taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması öngörüldü. Türkiye, "Geçiş Dönemi"nde, AB'den ithal ettiği sanayi ürünlerine uyguladığı gümrüklerini 12-22 yıllık listeler dahilinde kademeli olarak azaltarak sıfırlamayı ve Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesi'ne (OGT) uyum sağlamayı üstlendi.

Türkiye-AB ilişkileri, 1970'li yılların başından 1980'lerin ikinci yarısına kadar, siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı istikrarsız bir gelişim sergiledi. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından ilişkiler resmen askıya alındı. İlişkilerin dondurulmasının ardından, Ortaklık Konseyi ilk kez 1986 yılında toplanabildi. Bu noktada Türkiye, üyelik başvurusunda bulunmayı amaçladığını belirtmiş ve 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, Roma Antlaşması'nın 237., AKÇT Antlaşması'nın 98. ve EURATOM Antlaşması'nın 205. maddelerine dayanarak üyelik başvurusunda bulunmuştu. Komisyon, bu başvuru ile ilgili görüşünü 18 Aralık 1989'da açıkladı ve kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan Topluluğun yeni bir üyeyi daha kabul edemeyeceğini belirtti.

Türkiye, bunun üzerine, üyelik süreci açısından önemli bir adım oluşturacağı gerçeğinden hareketle, öncelikle Gümrük Birliği'ni tamamlamayı hedefledi. Bu çerçevede, 6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) uyarınca, 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği tamamlayarak, Türkiye-AB Ortaklık İlişkisi'nin "Son Dönem"ine geçildi. Gümrük Birliği'nin tamamlanması ile Türkiye-AB ilişkileri ayrı bir boyut kazandı. Zira Gümrük Birliği Türkiye'nin Avrupa Birliği ile bütünleşme hedefine yönelik ortaklık ilişkisinin en önemli aşamalarından birini oluşturuyordu.

Bu dönemde AB Komisyonu tarafından, AB'nin genişleme sürecini de-

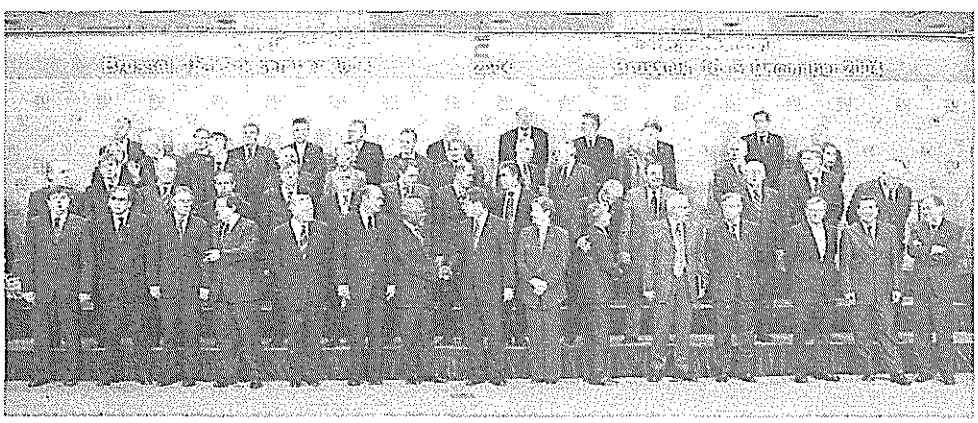

AB'nin Türkiye'ye tarih vermesi görüşmelerinin ardından devlet başkanlarının çektirdikleri fotoğraf, 2004

ğerlendiren "Gündem 2000" Raporu hazırlanıp 16 Temmuz 1997 tarihinde açıklandı. Rapor'da Türkiye'nin siyasi ve ekonomik sorunları nedeniyle genişleme sürecine dahil edilmeyeceği ifade edildi. Bunu takiben, 12-13 Aralık 1997 tarihlerinde Lüksemburg'da gerçekleştirilen ve Ekonomik ve Parasal Birlik ile Genişleme konularının değerlendirildiği Zirve'de, Türkiye'nin adaylığı resmen teyit edilmemiş, ancak bir "strateji" önerilmişti. Konsey'in bu yaklaşımı üzerine Türkiye, üyelik başvurusunu geri çekmeyeceğini, Gümrük Birliği uygulamasını devam ettireceğini, ancak AB ile siyasi diyaloğu askıya alacağını açıkladı. Ayrıca, zirve sonuçlarının Türkiye'nin beklentilerini karşılamaması nedeniyle askıya alınan siyasi ilişkilerin, ancak AB'nin ayrımcı tutumunun sona ermesi ve üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmesi halinde normalleşeceği de ifade edildi.

Türkiye-AB ilişkilerinin dönüm noktası, 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylık statüsünün teyit edilmesi ve Türkiye'nin AB'nin Yeni Genişleme Politikası çerçevesinde oluşturulan sisteme, diğer aday ülkelerle eşit statüde katılacağına ilişkin karar olmuştu. Helsinki Zirvesi'ni takiben başlayan adaylık sürecinde, diğer aday ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de İlerleme Raporları hazırlandı. 1999 yılında açıklanan İlerleme Raporu'nda yer alan değerlendirmeler, İlk Katılım Ortaklığı Belgesi'nin de temelini oluşturacaktı.

AB Komisyonu'nun, genişleme politikası çerçevesinde oluşturduğu sistemin en önemli aracı olan Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyumu ve Topluluk mevzuatını üstlenmesi için gerekli çalışmaları tamamlamasına yönelik kısa ve orta vadeli hedefleri ortaya koyacak şekilde hazırlandı. AB, Türkiye için hazırladığı ilk Katılım Ortaklığı Belgesi'ni 8 Mart 2001 tarihli kararı ile kabul etti. Katılım Ortaklığı Belgeleri, aday ülkelerin üyeliğine kadar geçerliliğini korumakta, ancak adayların gösterdiği ilerlemelere göre, gerektiği takdirde, Komisyon tarafından yenilenmekteydi. Bu kapsamda, Türkiye'nin kaydettiği ilerlemeler ve oluşan yeni gereklilikler ışığında revize edilen Katılım Ortaklığı Belgesi 19 Mayıs 2003 tarihinde kabul edildi. Türkiye tarafından hazırlanan ve İlk Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerin hangi somut önlemlerle ve hangi takvim çerçevesinde gerçekleştirileceğini gösteren ilk Ulusal Program 24 Mart 2001, revize edilip Ulusal Program ise 24 Temmuz 2003 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde diğer bir önemli dönüm noktası 12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleşen Kopenhag Zirvesi'iydi. Zirve'de 10 aday ülkenin katılım müzakerelerinin tamamlandığı ilan edilmiş ve Türkiye ile ilgili olarak, 2004 yılı İlerleme Raporu ve tavsiyesi doğrultusunda, Kopenhag siyasi kriterlerinin yeterli ölçüde karşılandığının belirlenmesi halinde gecikmeksizin katılım müzakerelerine başlanacağı ifade edilmişti. Türkiye, Helsinki Zirvesi'ni takip eden dö-

nemde yoğun bir reform sürecine girerek, AB siyasi kriterlerine uyum amacıyla çok sayıda yasa ve mevzuat düzenlemesini içeren 8 Uyum ve 2 Anayasa Değişikliği Paketi'ni kabul etti.

Katılım Ortaklığı Belgesi çerçevesinde hazırlanan ilk Katılım Öncesi Ekonomik Program 1 Ekim 2001, ikincisi 14 Ağustos 2002, üçüncüsü 15 Ağustos 2003, dördüncüsü ise 30 Kasım 2004 tarihlerinde AB Komisyonu'na sunuldu. Bunun yanında, adaylık statüsünün Helsinki Zirvesi'nde teyit edilmesinin ardından, Türkiye'ye sağlanan mali yardım miktarı da arttırıldı.

Reform sürecinde kaydedilen somut ilerlemeyi takiben AB Komisyonu, 6 Ekim 2004 tarihinde, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum yönünde kaydettiği aşamaların ve mevcut eksikliklerin saptandığı İlerleme Raporu'nu açıkladı. Komisyon bu Rapor'da, önceden belirlenmiş düzenlemelerin yürürlüğe girmesi koşuluyla Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli düzeyde karşıladığını belirtmiş ve katılım müzakerelerinin açılması önerisinde bulunmuştu. Bu öneri doğrultusunda, 16-17 Aralık 2004 tarihinde gerçekleştirilen Zirve'de, Türkiye-AB ilişkileri açısından son derece kritik bir noktaya ulaşıldı. AB liderleri, Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde yerine getirdiğini belirterek, müzakerelerin 3 Ekim 2005'te başlaması konusunda anlaşmaya vardı.

BİR TÜRLÜ ÇÖZÜLEMEYEN FİLİSTİN-İSRAİL SORUNU

Hitler'in Almanya'da başa geçmesi ile başlayan süreç sonucunda Filistin topraklarına Yahudi göçü son derece hızlandı. 1936'da Yahudi göçmenlerinin sayısının İngilizlerin koyduğu kotayı bile aşması Filistinlilerin silahlı ayaklanmaya başlamalarına sebep oluyor. Bu kargaşada Yahudiler 10.000 kişilik silahlı "Haganah"ı kurdular.

1939'dan itibaren barış görüşmeleri başladı. İngiltere ayaklanmanın büyüyüp, sömürgeci emellerinin sekteye uğramasından korktuğundan, Yahudi yerleşimcilerin azalması yönünde baskı yapıp, Yahudilerin formal bir ordu kurmalarını da reddetti. Ancak Yahudi gerillaları Irgun ve Haganah düzenli saldırılara çoktan başlamışlardı.

1946'da Amerika'daki seçimleri Truman kazandı ve Filistin'de iki devletin kurulmasını desteklediğini açıkladı. İngiltere 1947'de konuyu BM'ye ha-

vale ederek bölgeden çekildi. Aynı yıl BM tarafından kabul edilen "Filistin taksim planı" iki bağımsız devlet kurulmasını ve Kudüs'ün uluslararası hir şehir olmasını öngörüyordu. Ancak bu da sürecin devamından başka bir şey demek değildi; nitekim:

1) Nüfusun % 31'i Yahudi olduğu halde Filistin'in % 56'sı Yahudi Devleti'ne bırakıldı. Bu bölgede yasayan nüfusun yarısının da tüm etnik temizliğe ve göçe zorlamalara rağmen Araplar oluşturuyordu.

2) Yahudilere ayrılan toprağın % 90'i ve narenciye ağaçlarının da % 87'si resmen Filistinlilerindi ki, bu Filistin tarafının iktisadi gelişimini baltalıyordu. Böylece Yahudi devletine ve diğer ülkelere bağımlı bir devlet olmuş olacaktı.

3) Bu karar göçe zorlanmış 3.200.000 Filistinli mültecinin ülkelerine dönmesini de içeriyordu. Ancak İsrail tarafından buna müsaade edilmedi, aksine tüm Filistin'e yayılan Yahudi baskısı 750.000 Filistinlinin daha sürülmesine neden oldu.

İzak Rabin, Bill Clinton, ve Arafat Oslo Zirvesi'nde, 13 Eylül 1993

Köyler basılıp, köylüler yerlerinden edildi, direnenler katledildi, çocuklu kadınlı 254 kişinin katledildiği Dir Yasir katliamı bu saldırılardan sadece biriydi. Katliamı Irgun ve İsrail'in Özgürlüğü komandoları gerçekleştirdi.

BM kararından sadece 6 ay sonra durum şuydu: Kudüs'ü ikiye bölündü ve Ürdün'le paylaşıldı. Filistin'in % 77'sini işgal ettiler. 340 köy, şehir yıkılmış, nüfusun % 70'i sürgün edilmişti. Filistin toplumunu mahveden bu yıl "nakbah (felaket)" adıyla anılmaya başlandı. Nakbah'ı takip eden 1,5 yıl içinde sürgün edilen Filistinlilerin yerine 648.000 Yahudi yerleştirildi. 1948-1956 arasında 5.000'e yakın Filistinli memleketine dönmeye çalışırken can verdi.

İsrail uluslararası arenada sarsılmış pozisyonunu düzeltmek için yeni bir taktikle Mısır'a ajanlar gönderip, Arap karşıtı kamuoyu oluşturmak için Kahire ve İskenderiye'deki İngiliz ve Amerikan konsolosluklarını, kültür ateşeliklerini, sinema ve kamu binalarını bombalattı. Ancak skandal ortaya çıkınca BM tarafından kınandı.

Tam bu dönemde Mısır'ın İsrail karşıtı fedaileri eğitmeye başlaması ve Nasir'in önderliğinde güçlenmesi Mısır'ın işgalini gündeme getirdi. Nasir derhal "olağanüstü tehlikeli fanatik" olarak gösterilmeye başlandı. 1956'da İsrail, Mısır'a girdi. 1967'ya kadar Süveyş Kanalı'na kadar Mısır toprakları, Suriye'ye ait Golan tepeleri Mısır idaresindeki Gazze şeridi, Kudüs, Batı Şeria işgal edildi.

Arafat ve Filistin'de Yeni Dönem

Bu yenilgiden sonra 1964'te kurulan FKÖ, ilk zamanlardaki Arap milliyetçisi tutumunu değiştirdi. Arafat liderliğinde Fetih ve FKÖ içerisindeki sol siyasetler Filistin'in bağımsızlık mücadelesinde yeni bir dönem başlattı. Diğer Arap ülkelerinden bağımsız bir örgütlenmeye gittiler. Filistin'i merkeze almayı hedeflediler. Bu yeni oluşumun ilk talebi Filistin'de Yahudilerin ve Arapların birlikte ve eşit şartlarda yasayabilecekleri demokratik bir halk cumhuriyeti önerisiydi. Gerilla mücadelesi yanında verilen bu "siyasi ve diplomatik mücadele" FKÖ'nün uluslararası alanda kendine bir yer bulmasını sağladı. FKÖ'yü İsrail ve ABD dışındaki tüm ülkeler Filistin halkının temsilcisi olarak tanıdı. Aslında Filistin için bu verilebilecek en büyük tavizdi.

İsrail de karşı atağı seçti ve bir yandan Batı Şeria'daki kolonizasyon birimlerinin sayısını artırırken, diğer yandan da Gazze şeridi ve Bati Şeria'da sınırlı özerkliği olan bir sivil idare önerdi. Böylece işgal edilen toprakları yerel çıkarların muhafazası için bölüp yönetecekti, Filistinlilerin topluca organize olmalarının da önüne geçilmiş olunacaktı. Dünyanın gözünün Filistin'e çevrilmiş olması önceki gibi toplu katliamları mümkün kılmıyordu. İsrail de bu gibi geliştirdiği daha pek çok stratejiyle aslında pek bir etkinliği olmayan Filistin yönetimim de kendine bağlamıştı. Düzen ve idare kanunlarını tüm İsrail topraklarında uygulayarak ve askeri bir yönetim kurarak tüm hakikî yetki ve idareyi orduya transfer etti. Böylece eğitimden tarıma, vergiden

Filistin'in efsanevi lideri Yaser Arafat

güvenliğe, su kullanımından mülk alım satımına kadar Filistinlilerin tüm toplumsal hayatı emir komuta zincirine bağlandı.

1977'de Nasir'in ölümüyle başa geçen Enver Sadat kaybettiği toprakları düşünerek İsrail'le barış yolunu seçti ve Camp David anlaşmaları akabinde topraklarını geri aldı, ancak İsrail'i de tanıdığını ilan etti. Böylece İsrail, Mısır'ı nötralize etmiş oldu.

FKÖ önceleri Ürdün'de aktifti, sonra, güneyinde 300.000 mültecinin yaşadığı Lübnan'da mücadeleye devam etti. Bu bölgede İsrail tarafından Hıristiyan Güney Lübnan ordusu kuruldu. Bu ordu FKÖ'ye karşı savaş veriyordu. Zamanın Likud Hükümeti savunma bakanı Ariel Saron şiddetli antipropaganda ile FKÖ'nün gözden düşmesini

sağlamaya çalışıyordu. Devlet tarafından planlanan kolanizasyon politikaları da kendilerine ayrılmış toprak parçalarına sığmayan Yahudi yerleşimcilerin gayri nizami yerleşme çabası olarak gösteriliyordu.

Başbakan Begin ve Savunma Bakanı Ariel Saron Lübnan'ı işgal edip FKÖ'yü sürme ve Beyrut'ta İsrail yandaşı bir hükümet kurma planları yapıyorlardı. 1978'de İsrail 1.000 Filistinliyi öldürüp, onlarca Lübnanlı'yı sürüp, güney Lübnan'ı işgal etti. FKÖ kampları bombalandı. 1981'de Amerika'nın oraya gitmesi ile ateşkes ilan edildi.

Bu arada Londra'da İsrail Büyükelçiliği'ne bir saldırı düzenlendi. İsrail'in beklediği de buydu ve Şaron'a bağlı ordu Beyrut'a girdi. İsrail'in en kanlı operasyonu ile 10.000 kişi öldürüldü. Sabra ve Satilla'daki kamplara sokulan 150 Falanj gerillası 3.000 Filistinliyi öldürdü. Bu İsrail kamuoyunda bile tarihin en büyük gösterilerine sebep oldu. Begin Şaron'u savundu, Şaron istifa etmedi, sadece başka bir yere atandı.

"İntifada" başlıyor

1987'de Filistin tarihinde yeni bir sayfa demek olan "intifada" başladı. 1989'da FKÖ sürgünde Filistin Devleti'ni ilan etti. İsrail ve Amerika dışındaki ülkeler tarafından tanındı.

1991'de Madrid Konferansı ile Filistinliler FKÖ tarafından temsil edilmeyecekler ve delegasyonları Ürdün tarafından nötralize edilecekti. Bu görüşmeler sırasında da İsrail stratejisi değişmedi.

İsrail saldırılarına taşla karşı koymaya çalışan Filistinli gençler.

1992'de bir yıl içinde barış sözü veren Kabin hükümet kurdu. Değişen bir şey yoktu. Halk Yahudi yerleşimcilerle çevrili kocaman hapishanelerde yaşıyordu. Bu sırada Oslo'da İsrail ve FKÖ arasında gizli görüşmeler başladı. 1958'de son halini alan anlaşmada FKÖ'ne kısmi özerklik veriliyordu. Siyasî egemenlik, Kudüs'ün geleceği gibi konular söz konusu bile edilmedi. Pek bir değeri olmayan diğer kararlar da İsrail'in stratejik muğlaklık siyaseti ile istediği şekilde yorumlanıp ihlal ediliyordu. Tüm bu süreçle FKÖ İsrail'in varlığını tanımış, karşılığında ise sadece Arafat'ın Filistin halkının temsilcisi olma hakkını kazanmıştı.

Sıklaşan Yahudi saldırıları Hamas ve Hizbullah'ın iyice güçlenmelerini sağladı.

1996 yılına girildiğinde anlaşmazlık yine kan dökülmesine yol açıyordu. Hamas Örgütü İsrail içinde bir dizi intihar eylemleri düzenledi. İsrail, Lübnan'ı üç hafta süreyle bombaladı.

Peres 29 Mayıs'taki seçimlerde, sağcı Binyamin Netanyahu'ya kıl payı yenildi. Netanyahu, Oslo anlaşmalarına karşı çıkıyor, "güvenlik içinde ba-

rış" tezini işliyordu. El Aksa Camii'nin altına, arkeolojik amaçlarla bir tünel kazılması için izin verince de, tepkiler daha da şiddetlendi.

İsrail mevcut barış sürecini eleştirmesine rağmen ABD'nin artan baskısı sayesinde Ocak 1997'de El Halil şehrinin yüzde 97'sini Filistinlilere devretti. ABD'de 23 Ekim 1998'de imzaladığı Wye River Beyannamesi ise, Batı Şeria'dan çekilmenin sürmesini öngörüyordu.

Fakat Wye River'ın uygulanmasına ilişkin itirazlar, Ocak 1999'da İsrail'de iktidardaki sağ koalisyonun çökmesine yol açtı. 18 Mayıs'taki seçimlerin galibi İşçi Partili Ehud Barak'tı. İsraillilerle Araplar arasındaki 100 yıllık kavgayı sona erdirmeyi vaat ediyordu yeni başbakan.

İsrail işgalini ve amerikan politikasını protesto eden Filistinliler

Oslo anlaşmalarında öngörülen beş yıllık geçiş süresi, 4 Mayıs 1999'da sona erdi. Ama Yaser Arafat tek yanlı Filistin Devleti ilanından vazgeçirildi. Amaç İsrail'deki yeni yönetimle pazarlığa yeniden başlanmasıydı.

Mayıs 2000'de İsrail'in Lübnan'dan çekilmesi, dikkatleri Yaser Arafat'a yöneltti. ABD Başkanı Bill Clinton ile Ehud Barak kademeli barış görüşmeleri yerine, bütün konularda hep birden sonuç almayı amaçlayan nihai pazarlığa girmeye zorlandı. Bu görüşmeler için ABD Başkanı'nın yazlığı Camp David seçildi. İki hafta süren görüşmelerde Kudüs'ün statüsü ve Filistinli mültecilerin geri dönüş hakları konusunda bir uzlaşmaya varılamadı.

Şaron'un dönüşü

2000 yılının sonuna gelinirken Başbakan Ehud Barak, giderek kanlı ve öfkeli bir hale gelen şiddet döngüsünün içinde kendini buldu. İsrail'in Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki işgaline karşı intifada tırmanıyordu.

Barak 10 Aralık'ta istifa etti, 6 Şubat'taki seçimleri Ariel Şaron kazandı. Şaron, Filistinlilere karşı suikastlar, hava saldırıları ve Filistin idaresindeki topraklara düzenlenen baskınların ağır bastığı politikasını daha da şiddetlendirirken, can kaybı yükseliyordu. Filistinli militanlar ise İsrail şehirlerinde intihar eylemleri gerçekleştirdi.

Birkaç dalga halinde gelen intihar saldırıları ardından, İsrail önce Mart sonra da Haziran aylarında Batı Şeria'nın neredeyse tamamını işgal etti. Nisan ayında İsrail güçleri Batı Şe-

ria'nın kuzeyindeki Cenin mülteci kampına girip bölgeyi ele geçirdi. Burada bir katliam yapıldığı iddiaları dünya kamuoyunu karıştırdı.

Uluslararası Af Örgütü İsrail ordusunun Batı Şeria'da Cenin ve Nablus'a düzenlediği operasyonlarda savaş suçu işlediği hükmüne vardı.

Üst üste iki yıldır barış süreci durma noktasına gelmişti. Birleşmiş Milletler, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Avrupa Birliği'nden oluşan, "Dörtlü" Orta Doğu'da çözüme yönelik bir 'yol haritası' ile süreci yeniden canlandırmaya çalıştı.

Yeni yol haritası "iki devletli" çözüm çerçevesinde "varılacak noktanın, İsrail-Filistin ihtilafının 2005'e kadar nihai ve kapsamlı bir biçimde çözüme ulaştırılması" olduğunu söylüyordu. Bu arada Filistin'den beklenen ABD tarafından demokratik olarak tanımlanacak bir hükümet kurmak ve Filistinli direniş gruplarının başını İsrail tarafından yeterli görülecek derecede, tüm altyapılarını çökertecek şekilde ezmekti. Sonra nihai statünün görüşüleceği üçüncü aşamaya geçilecekti. Bu aşamada İsrail'in yükümlülüklerine dair hiçbir ifade yoktu. İşgal, İsrail'e karşı hiçbir yaptırım öngörülmeden sona erecekti.

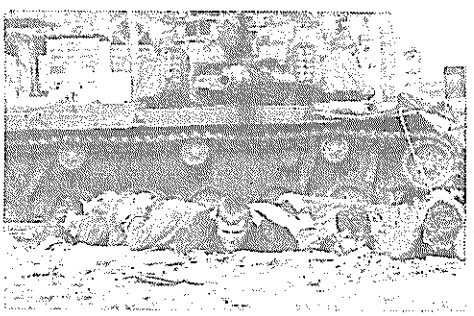

İsrail askerleri'nin Ramallah'ta yaptığı insan avı

İşgalci Yahudi sınır polisleri tarafından tutuklanan bir Filistinli genç

Yol haritasının muhatabı, ABD'nin tercih ettiği Filistin Başbakanı Mahmud Abbas 29 Nisan 2003'te göreve başladı. Yol haritasının şartları ve takvimi Bush, Şaron ve Abbas'ın yer aldığı Akabe zirvesinde görüşüldü. Ardından Filistin ateşkesi İsrail için yeterli olmadı. Hamas'ın karşılıklı ateşkesi kabul etmiş olmasına karşın hareketin kıdemli önderlerinden Abdülaziz Rantisi'ye 10 Temmuz'da Gazze'de füze saldırısıyla suikast girişiminde bulunuldu.

Şaron'un Akabe Zirvesi'nde "yol haritası" çerçevesinde birkaç ileri karakoldan çekileceğini açıklaması onu bir "barış adamı" statüsüne yükseltmeye yetti. Zirvenin ardından Filistin Yönetimi ve Filistinli örgütler üç aylık bir ateşkes ilan ettiler ve bunu 25 Haziran 2005'te basına duyurdular. İsrail'in

tepkisi net ve kesin oldu. Hamas'ın duyurusunun hemen ardından İsrail helikopterleri Gazze'nin güneyinde Han Yunis yakınlarında iki arabaya füze saldırısı düzenledi. Filistinli örgütlerin ateşkese bundan sonra da bağlı kalması İsrail açısından sıkıntı oluşturdu. Altı haftalık ateşkesin ardından İsrail bilhassa Hamas liderlerini hedef alan bir suikast kampanyasına girişti. Gazze'deki Hamas liderliği bir dizi suikastın ardından koşulların İsrail saldırılarına karşı misilleme yapılmasına izin verecek şekilde değiştiğini duyurdu. Böylece İsrail'in isteği gerçekleşti. Ardından, direniş örgütlerini kontrol edememekle suçlanan Abbas'ın hükümeti dağıldı. İsrail'in suikast ve provokasyon stratejisi Ahmed Kureya'nın (Ebu Ala) başbakan olduğu dönemde de devam etti. 22 Mart 2004'te Hamas'ın ruhani lideri Şeyh Yasin Ramazanın tekerlekli sandalyeye bağımlı olduğu halde Gazze'deki bir camiden çıkarken İsrail füzeleri tarafından vurularak öldürüldü.

FKÖ'nün tarihi lideri Arafat'ın Kasım 2004'te ölümünün ardından Mahmut Abbas seçimle Filistin Yönetimi'nin başına getirildi. Şaron, İsrail kamuoyunu ve siyasi rakiplerini ikna ederek Gazze'den çekildi ve içeride ve dışarıda "barış adamı" statüsünü korumaya çalıştı. Filistin sorununun çözümü için yapılan görüşmeler devam etmektedir.

Bethlehem şehrini işgal eden İsrail tankları

KÖRFEZ SAVAŞI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Ağustos 1988'de İran-Irak Savaşı sona erdikten sonra, Irak bir taraftan savaşın zarar ve tahribatlarını giderirken, diğer taraftan da silahlı kuvvetlerini yeniden yapılandırıp güçlendirmeye ve en gelişmiş silahlarla donatmaya başlamıştı. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, oluşturduğu ordu ile bölgede bir tehdit unsuru haline gelmişti.

1990 yılına gelindiğinde Irak, zengin petrol rezervlerine sahip Kuveyt üzerinde bazı haklar talep etti. Kuveyt'ten Irak-Kuveyt sınırındaki petrol yataklarının Irak'a ait olduğunu ve Kuveyt'in kotalara uymayarak petrol ürettiğini ve Irak'ı zarara uğrattığını öne sürerek, 2.4 milyar dolar tazminat istedi.

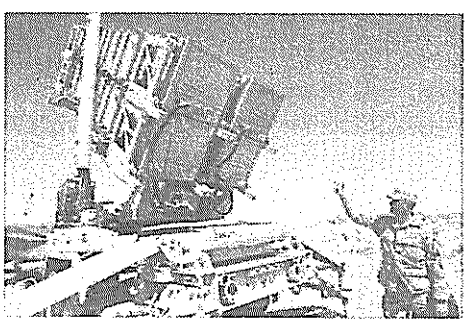

Körfez Savaşı'nda kullanılan Patriot füzelerine karşı geliştirilmiş anti füze bataryaları Kuveyt çölünde

Irak tazminat talebini karşılamayan Kuveyt'i, 2 Ağustos 1990 tarihinde işgal etti. Askeri ve toprak olarak küçük, zengin petrol kaynakları açısından büyük olan bu ülkenin yönetimini elinde bulunduran Şeyh Ahmed El-Sabah ise çareyi ülkeyi zırhlı arabası ile terk ederek Suudi Arabistan'a kaçmakta buldu.

Saddam'ın vazgeçmez tutumu karşısında BM Güvenlik Konseyi, Eylül 1990 ayı içerisinde Irak'a karşı hava ambargosu uygulama kararı aldı. Daha sonra bunu deniz ablukası şeklinde bir kararla genişletti. Ayrıca 29 Kasım 1990 tarihinde almış olduğu bir kararla, Irak'ın 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'i terk etmemesi halinde güç kullanılmasını kabul etti.

Dönemin ABD Başkanı George Bush, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmemesi durumunda askeri müdahaleden yana tavrını koydu ve Irak'ın bu girişimi sonrasında en kısa sürede bütün güçlerini geri çekmemesi durumunda "Askeri müdahale dair her türlü yaptırımı düşündüklerini" açıkladı.

Irak, dünya daha işgal şokunu yaşarken Kuveyt'in kendilerinin bir eyaleti olacağını ve bölgeye gerçek devrimi getireceğini açıkladı. Gelişmeler

1991 yılı Körfez Savaşı'nda Kuveyt'te kalan eskimiş Irak tankları

Ortadoğu'daki birçok ülkeyi germişti. Türkiye dahil birçok ülke ne olacak diye beklerken bir yandan birliklerini alarma geçirdi. Irak'ın bu hareketi, sadece uluslararası bir ihlal değildi. Küçük bir ülkenin işgalinin bu kadar rahatsızlık oluşturmasının en önemli sebebi petroldü.

Birleşmiş Milletler, ABD ve müttefik Ülkelerin ısrarlarına rağmen, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i terk etmemekte kararlı olduğunun anlaşılması üzerine 17 Ocak 1991 tarihinde, Irak'a müttefik Çok Uluslu Hava Güçleri'nin taarruzları ile Körfez Savaşı başlamış oldu.

Savaşın başlamasıyla Irak ve Kuveyt'te özellikle stratejik hedefler bombalandı. "Çöl Fırtınası" adı verilen bu harekat, 24-28 Şubat 1991 tarihlerinde 100 Saatlik Kara Harekatı ile Kuveyt'te Irak Kara Kuvvetleri'nin büyük bir kısmının imhası ve kalanlarının esir veya Kuveyt'i terk etmeleri ile sonuçlandırıldı.

Körfez Savaşı'na katılan Koalisyon Kuvvetleri ve Irak askeri heyetleri arasında 3 Mart 1991 günü Kuveyt-Suudi sınırının kuzeyindeki Safven Kasabası yakınında çölde bir çadır içinde ateşkes görüşmeleri yapıldı. Irak, Kuveyt'i ilhak kararını kaldırmak ve tazminat ödemek başta olmak üzere bütün şartları kabul etmek zorunda kaldı. Bu şekilde Körfez Savaşı fiilen sona ermiş oldu. 1991 yılı Nisan ayının ilk haftasında, Irak'ın BM Güvenlik Konseyi tarafından ortaya konan ateşkes şartlarını kabul ettiğine dair yazılı müracaatı ile de Körfez Savaşı resmen sona erdi.

Körfez Savaşı fiilen sona ermesine rağmen Amerika bazı bahanelerle zaman zaman Irak'ı bombalamaya devam etti. 23 Ocak 1993 gecesi Güney Irak'ı; ABD eski Devlet Başkanı George H. W. Bush'a Kuveyt'te bulunduğu sırada suikast planladıkları gerekçesiyle 26 Haziran 1993 gecesi de Bağdat'ı bombaladı.

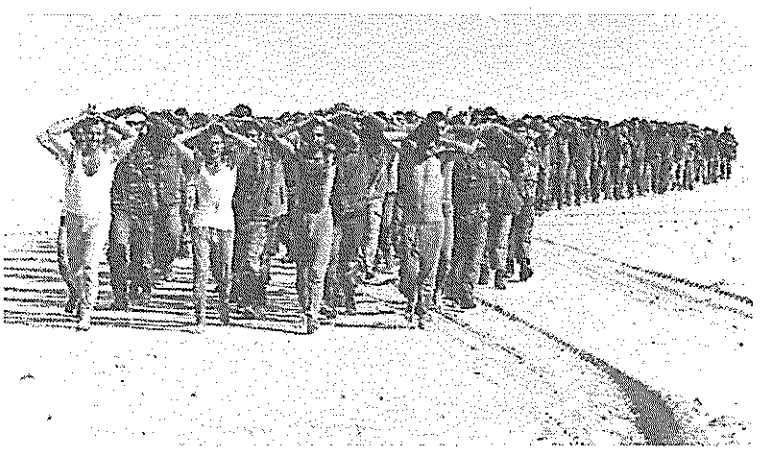

Körfez Savaşı'nda esir alınan Iraklı askerler

Türkiye, Körfez Savaş'ına fiili olarak katılmadı. İncirlik Hava Üssü'ndeki Amerikan uçaklarının kullanılmasına müsaade etti ve Birleşmiş Milletler'in aldığı bütün kararlara uydu. Ayrıca, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı kapattı.

Savaş başlamadan önce Irak, dünyanın beşinci büyük kara ordusuna sahipti. Fakat bu durum Irak'ın çok kısa bir sürede yenilmesine engel olmadı.

Bu yenilginin en büyük sebebi, Amerika Birleşik Devletleri ve müttefik ordularının nitelik (eğitim ve donanım) bakımından Irak ordularına kıyasla çok üstün olmasıydı. Müttefik orduları, hızla hareket edebilen ve yüksek teknolojiyi etkin biçimde kullanabilen ordulardı. Buna karşılık Irak orduları, 8 yıl süren Irak-İran Savaş'ından yorgun çıkmış, savaşma iradesi düşük ve klasik piyade savaşına göre eğitilmiş ordulardı.

Savaş sonrası meydana gelen tahribatı gösteren bir fotoğraf

Irak'ın yenilmesinde pay sahibi olan ikinci önemli etken, II. Dünya Savaşı'ndan beri bilinen bir savaş gerçeğiydi: Savaşılan bölgede hava üstünlüğünü sağlamak ve hava ile kara güçleri arasında etkin bir eşgüdüm sağlamak; karşı konulmaz bir üstünlük getirdi. Müttefikler hava-kara koordinasyonunu parlak bir biçimde gerçekleştirirken Irak güçleri bu avantajdan yoksundu. Çölde saklanamayan ve havadan korunamayan Irak ordusu, müttefik saldırıları karşısında yok oldular.

Nedenlerden üçüncüsü, vurucu gücü ne olursa olsun, tek bir silaha dayanmanın oluşturduğu aşırı ve yapay güven duygusuydu. Saddam, Sovyetler'den aldığı Scud füzelerine ve bu füzelerin ucuna yerleştirmeyi planladığı kimyasal/biyolojik başlıklara güveniyordu. Ancak, bu füzeler savaş sırasında istenilen başarıyı gösteremedi. Füzeler Amerikan Patriot Hava Savunma sistemi tarafından havada yok edildiler.

Birinci Körfez Savaşı'nın en önemli ve en uzun vadeli sonucu, tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde köktenci akımların güçlenmesidir. Bölgede 1945'den beri üzerinde çok konuşulan ve tüm siyasal partilerin programlarının başında yer alan Arap Birliği fikri, büyük bir darbe yedi. Körfez Savaşı'nda

Arapların ayrı ayrı saflarda toplanmaları ve kendi ulusal devletlerinin olduğu kadar Batı'nın da çıkarlarını korumak için savaşmaları, Arap Birliği düşünü çok zayıflattı.

Savaşın bir o kadar önemli başka bir sonucu da, Irak'ın zayıflamasıyla beraber, İran'ın bölgedeki ağırlığı arttı.

Savaşın Türkiye'ye Etkileri

Türkiye aktif olarak katılmadığı savaşta, dolaylı olarak da olsa savaşın sıcaklığını en fazla yaşayan ülke oldu.

Körfez Krizi'nde, Türkiye'nin dış politika sürecini tayin eden iki temel görüş oluşmuştu. Sivil ve askeri bürokrasi temkinle hareket edilmesini, risklerin hesaplanmasını isterken, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, daha aktif bir politika izlenmesini ve bölgede oluşan kriz sonrasında Türkiye'nin oynayacağı role uygun düşecek bir ağırlık elde etmesini istiyordu.

Sonuçta sivil ve askeri bürokrasi doğrultusunda Türkiye izleme ve temkinli davranma politikasında karar kılarken, Körfez Savaşı'nın Türk dış politikası üzerine tesirleri umulandan çok daha derin, yıpratıcı ve uzun süreli oldu.

Türkiye'den Körfez Savaşı'nda daha aktif rol oynamasını isteyen ABD; İsrail ve Mısır gibi ülkelerin kendisine olan borcunu silerken, Türkiye'ye kısıtlı konvansiyonel silah yardımı yapmayı yeterli gördü.

Türkiye'nin milyarlarca dolarlık ihracat yaptığı komşusu Irak ile ilişkileri kapandı. Körfez Savaşı'ndan 2000'li yıllara Türkiye'nin ihracat kaybı 30 milyar dolara ulaştı.

Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğu ve buna bağlı oluşan kaos, Türkiye'nin yanı başında yeni bir tehdit ve risk bölgesi meydana getirdi.

Körfez Savaşı'nın bitişini müteakip 1991'in ilk yarısında Saddam Hüseyin yönetimine karşı gelişen Kürt ayaklanmasının başarısızlığı büyük bir Süryani, Türkmen ve Kürt nüfusunun Irak ordusunun önünden İran ve Türkiye'ye kaçmasına neden oldu.

Kuzey Iraklı mültecilerin topraklarına yerleşmesini sağlamak için oluşturulan çok uluslu Huzur Harekâtı'nın kestirilemeyen sonuçları, Türk dış politikası için tam bir tehdit kaynağı haline gelmişti. Irak'ta mülteciler için oluşturulan 37. Paralel üzerindeki "Güvenli Bölge", fiili bir Kürt Devleti'nin oluşmasına yol açtı. Bölücü terör örgütünün Kuzey Irak'a yerleşmesi, Türkiye'nin bölgede yapacağı sıcak takip ve sınır ötesi harekâtın, Suriye ve İran ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemesi gibi sorunlar yaşandı.

Türkiye, Huzur Harekâtı'na ve bir güvenlik bölgesi oluşmasına verilen desteğin, Ekim 1992'de bir Kürt Federal Devleti'nin ilanına yol açacağını öngörmüştü. Bu nedenle, Türk diplomasisi Kuzey Irak'taki bu oluşuma kesin bir dille karşı çıktı. Avrupa Parlamentosu ile birlikte İngiliz, Fransız ve Alman Hükümetleri'nin, Kuzey Irak'taki bu oluşuma verdikleri gönüllü desteğe karşın Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünü zedeleyecek her türlü gelişmeye karşı olduğunu beyan etti.

SSCB'NİN DAĞILMASI VE YENİ DÜNYA DÜZENİ

Sosyalist Blok'un temellerini sarsan Helsinki Nihai Senedi; Mart 1985'de iktidara gelen Gorbaçov'un ortaya attığı Glasnost (Açıklık) ve Perestrokya (Siyasi sistemin, devlet örgütünün ve hükümet organlarının yeniden yapılanması) fikir ve uygulamaları ile bütünleşince dağılma kaçınılmaz oldu. Çünkü Doğu-Batı ilişkilerine bir yumuşama ve yakınlık getirilmek istenen Helsinki Nihai Senedi'nin yürürlüğe girmesi, Doğu Avrupa'daki tüm Sovyet uydusu ülkelerinde aydınları ve milliyetçileri harekete geçirdi. İnsan hakları ve hürriyet hareketleri şeklinde başlayan gelişmeler zamanla Moskova'nın hegemonyasına karşı bağımsızlık mücadelesine dönüştü. Ancak, bunlar patlama şeklinde değil, yavaş yavaş gelişen bir seyir takip etti.

Eski Rus lider Gorbaçov

Kısacası, Gorbaçov iktidara geldiğinde Sovyet komünizminin yapısını değiştirmeye karar vermişti. Bu değişme veya yeniden yapılanma iki koldan olacaktı. Bunlardan birincisi: Siyasal iktidarın veya devlet yapısının değiştirilmesiydi. Bunun için hedef, komünist iktidarın varlığına son verilerek halkın egemenliğinin hâkim kılınması idi. İkinci hedef ise; ekonomik yapıda radikal değişikliklerin gerçekleştirilmesiydi. Bu suretle Sovyet sistemini güçlendirmeyi düşünen Gorbaçov, Amerika ile rekabet düzeyine ulaşacağını umuyordu. Bu iki ana hedefin yanında silahsızlanma gayretlerini de gözardı etmedi. Bir bakıma Sovyetler Birliği'ni kurtarmak için her yolu denedi. Ancak, tüm çabalar tarih içindeki ömrünü tamamlamış olan Sovyetler Birliği'nin dağılmasını önlemeye yetmedi.

Gorbaçov iktidarının dördüncü yılı tanımlandığında, Sovyetler Birliği'nin siyasal yapısında çözülmeler başlamış bulunuyordu. Bu çözülmeler, 1991 yılı sonunda dağılmaya dönüştü. "Glasnost" ve "Perestrokya" ilkelerinin 1987 yılından itibaren uygulanmaya konulmasından hemen sonra Baltık ülkeleri başta olmak üzere bağımsızlık ilanları başladı.

Baltık ülkeleri 23 Ağustos 1939'da Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması ile Sovyet Rusya'ya terkedilmişti. Bu ülkelerden Litvanya Parlamentosu 11 Mart 1990'da; Letonya Parlamentosu 4 "Mayıs 1990'da; Estonya Parlamentosuda 8 Mayıs 1990'da ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ancak, bağımsızlık ilanları Sovyetler'in dağılmasını istemeyen Gorbaçov başta olmak üzere Rus yöneticileri tarafından tepki ile karşılandı. Mücadele 21 Ağustos 1991'de Gorbaçov'u devirmek için girişilen darbe gününe kadar devam etti. Bu ülkeler aynı gün bir kere daha bağımsızlık ilanında bulundular.

Bu arada 23 Ağustos 1990'da da Ermenistan, Sovyetler Birliği içinde kalmakla birlikte, bağımsızlığını ilan etti. Gorbaçov, ülkede gerginliğin giderek artması üzerine 16 Mart 1991'de bir halk oylaması yaptırdı. Oylamada; halkın, "Eşit egemenlik ilkesi içerisinde bir federasyon" isteyip istemediği soruldu. Üç Baltık ülkesi ile Gürcistan, Ermenistan ve Moldova'nın boykot ettiği halk oylamasına katılan diğer 8 ülkeden evet oyu çıktı. 11 Haziran 1991'de, Rusya Federasyonu Cumhuriyeti, Rusya Anayasası'nın Birlik Anayasası'ndan üstün olduğu iddiası ile egemenliğini ilan etti. Boris Yeltsin Rusya Federasyonu Başkanı seçildi.

Radikal Komünistler 16 Ağustos 1991'de Gorbaçov'u karşı bir hükümet darbesi yaptılar. Gorbaçov, Kırım'da oturmak zorunda bırakıldı. Ancak Boris Yeltsin karşı bir hareketle Gorbaçov'un Moskova'ya gelmesini ve görevine devam etmesini sağladı. 19 Ağustos 1991'de Kremlin Sarayı'nda 1917'den önceki Rus bayrağı çekildi. Gorbaçov gelişmeler üzerine Komünist Parti Genel Sekreterliği'ni bıraktı ve 24 Ağustos 1991'den itibaren sadece devlet başkanlığı görevini üstlendi. Gelişmeleri, yeni bağımsızlık ilanları takip etti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasındaki en büyük gelişme Ukrayna'nın bir halk oylaması ile 24 Ağustos 1991'de bağımsızlığını açıklaması oldu. 25 Ağustos 1991'de de Beyaz Rusya'nın bağımsızlık ilanı, birliğin tama-

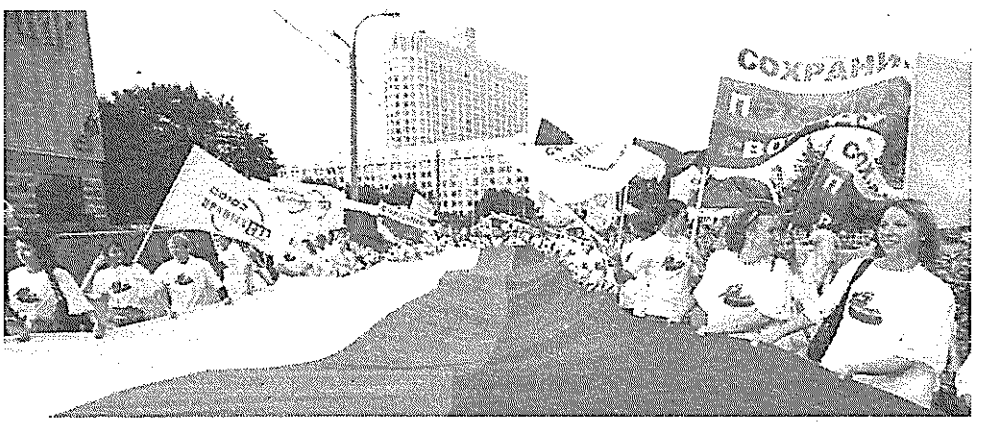

Komünizmin yıkılmasının ardından eski bayraklarına kavuşan Rus halkının sevinç gösterileri

men dağılmasına sebebiyet verdi. 29 Ağustos 1991'de, Sovyet Komünist Partisi Yüksek Sovyet kararı ile resmen kaldırıldı. Bu karardan sonra Türk Cumhuriyetleri'nden Azerbaycan 30 Ağustos 1991'de; Özbekistan ve Kırgızistan 31 Ağustos 1991'de; Türkmenistan 27 Ekim 1991'de; Kazakistan 16 Aralık 1991'de bağımsızlıkla ilgili halk oylamaları yaptı ve oylama sonunda ilgili ülke ve halklarının büyük çoğunluğu bağımsızlıklarını istediler.

Dengeler Hızla Değişiyor

Hızla gelişen olaylar dünya tarihinde önemli değişimlerini de birlikte getirdi:

a. Yakın Çağ'ın iki süper gücünden biri olan Doğu Bloğu 1991 yılında tam bir çöküntü içine girdi. Bu olay XXI. yüzyılın başında tarihin yeni bir döneminin de başlangıcını teşkil etti. Kısacası, Avrupa ve Asya'nın siyasi haritası değişti.

b. Sovyetler Birliği'nde ilk kopmalar Baltık ülkelerinde (Estonya, Letonya ve Litvanya) meydana geldi ve bunu diğerleri takip etti.

c. Asıl Rusya'yı oluşturan üç cumhuriyetten (Moskova Rusyası, Ukrayna Rusyası ve Beyaz Rusya) özellikle Ukrayna Rusyası'nın bağımsızlığını ilan etmesi, Sovyetler'in sonunu getiren en önemli gelişme oldu.

d. Eski Sovyetler'in dağılması, Türkiye'ye ek olarak beş Türk Cumhuriyeti'nin daha tarih sahnesine çıkmasını sağladı. Bunlar; Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan olup, ayrıca Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olan Nahçıvan ile Türkiye'nin ilişkileri yeni bir ivme kazandı.

e. Avrupa ve Asya haritası 1991'de yeniden değişirken, değişiklik Sovyetler'in dağılmasıyla sınırlı kalmadı. 1989'da Almanya birleşmesini tamamlarken, Yugoslavya parçalanmaya başladı.

f. 1991 Haziran'ında Slovenya ile Hırvatistan bağımsızlıklarını ilan ederken, Sırbistan ağırlıklı Federal Ordu ile Hırvatlar arasında iç savaş başladı.

Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan halkı sevinç gösterisi yapıyor, 1991

g. Bosna-Hersek ile Makedonya Avrupa Topluluğu'na başvurarak bağımsızlıklarının garanti edilmesini istediler. Bu gelişmeler Yugoslavya'yı parçalanmaya götüren gelişmelerin başlangıcını teşkil etti.

h. Kafkaslar'da ise Ermenistan'ın bir Azerbaycan toprağı olan Karabağ'a saldırması, Kafkaslar'ı önemli bir problem sahası durumuna getirdi.

Kısacası dünya, Doğu Bloğu'nun dağılması ile tam bir kaos ve istikrarsızlık dönemine girdi. Bozulan güç dengeleri, yerini, başlangıçta belirsizliğe bıraktı. Ancak, geçen zaman içinde dünyanın yeniden yapılanması "Globalleşme" kavramı içinde ve ABD'nin liderliğinde yeniden şekillendirilmeye başlayacaktı.

Yeni Dünya Düzeni

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte oluşan uluslararası jeostratejik güç boşluğuna bir düzen getirme çabaları da başlamıştı. Dünyada tek küresel süper güç olarak kalan ABD, bütün dünya için yeni bir düzeni sık sık dile getirmeye başlamıştı: "Yeni Dünya Düzeni"

Bir görüşe göre, "Yeni Dünya Düzeni" kavramında 'yeni' olanı belirleyen, SSCB'siz bir dünya politik arenasıydı.

Yaşlı Avrasya kıtasının halklarının tamamı, yüzyıllar boyunca Amerika kıtasını "Yeni Dünya" olarak adlandırmışlardı. Yeni Dünya Düzeni'ni, eski dünya sakinlerinin algılayışı, artık dünya düzenini Amerika'nın sağlayacağı ve bütün yeryüzünde ülkelerin ve halkların nizamını yeni dünyanın sağlayacağı şeklindeydi.

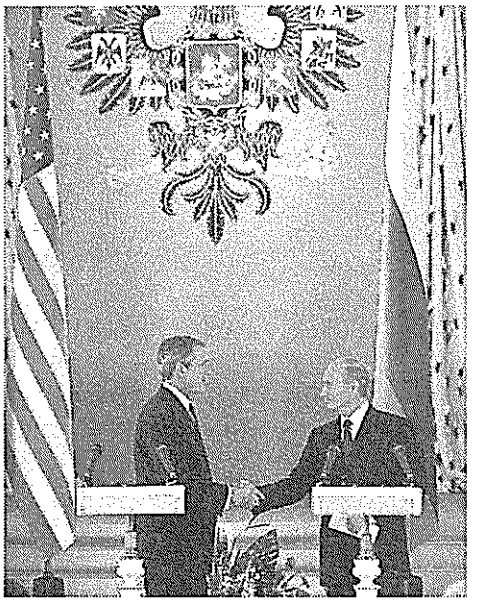

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve ABD Başkanı George Bush Kremlin Sarayı'nda.

ABD, Eski Dünya'nın bu teşhisini yanlış çıkarmamış, Körfez Savaşı'nda, Somali'de ve Bosna'daki çatışmalara, dünya ülkelerini de yanına alarak yaptığı müdahalelerle, küresel düzenin en büyük bekçisinin kendisi olduğunu ve rakibinin olmadığını yeryüzüne ilan etmişti.

1993 yılında ABD 'Stratejik Ortaklık' çerçevesinde, örtülü olarak Rusya'nın nüfuz alanını kabul ederken, Rusya'da ABD'nin patronluğunu zımnen de olsa kabul etmiş göründü.

Henüz kurulmakta olan ve kuruluş süreci XXI. yüzyılı kapsayacak bu yeni düzende temel bir ideolojik veya stratejik tehdidin yokluğu, ulusları giderek artan şekilde ulusal çıkarlarına dayalı dış politikalar izlemekte serbest bıraktı.

11 EYLÜL SALDIRISI

Dünyada tek süper güç olan Amerika 11 Eylül 2001 tarihinde gelindiğinde II. Dünya Savaşı'na girdiği Pearl Harbor baskınından sonra tarihinin en büyük darbesini yedi. 11 Eylül 2001 Salı günü ABD'de dört yolcu uçağının ikisinin New York'taki Dünya Ticaret Merkezi gökdelenlerine, bir diğeri de Washington, D.C.'de Pentagon'a çarptı. Sonuncu uçak ise düşürüldü.

11 Eylül terör yıkımında, iç hat seferi yapan United Airlines ve American Airlines uçakları, iyi eğitim almış usta hava korsanı kamikaze pilotları olan teröristlerce kullanılmıştı. 110 katlı İkiz Gökdelenlerin ilki (Kuzey Bina), 11 Ey-

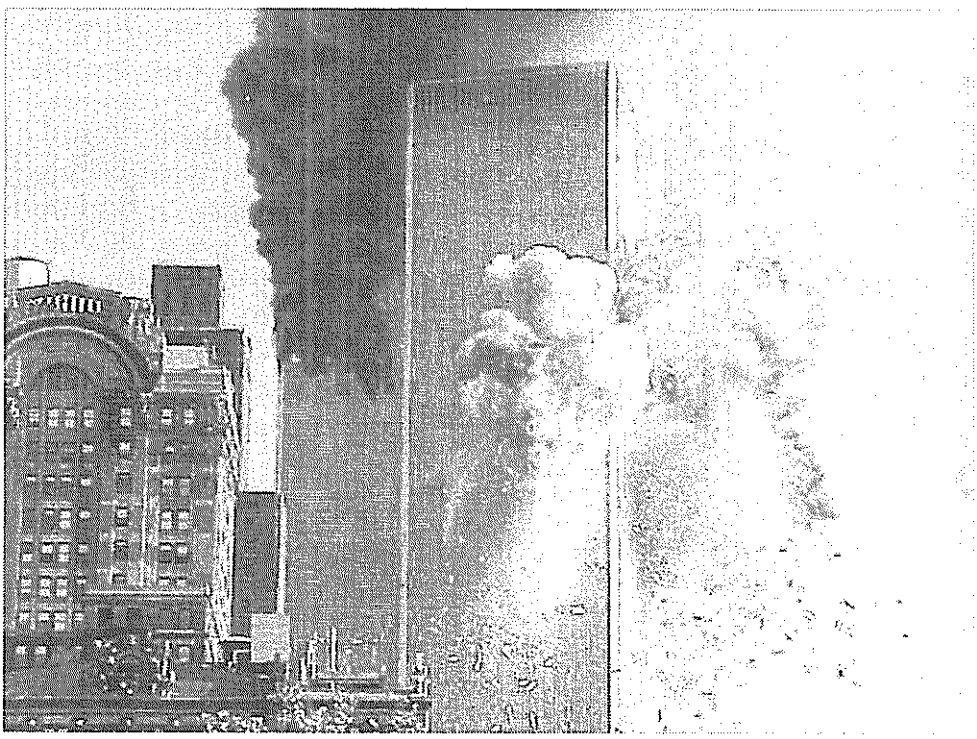

Dünya Ticaret Merkezi'ne uçakla intihar saldırısının yapıldığı an

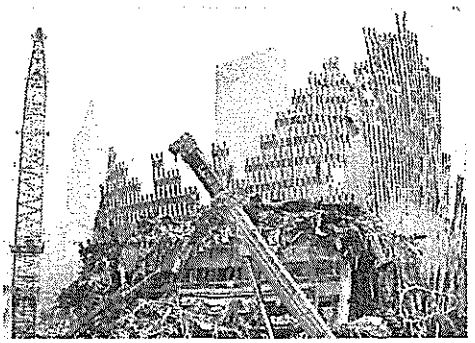

Saldırı sonrası Dünya Ticaret Merkezi'nin kalıntıları

lül sabahı yerel saatle 08.48'de (TSİ 15:48), 80. kat hizasından Muhammed Atta ve Mervan El Şehhi tarafından kaçırıldığı ve yakıt yüklü Boeing yolcu uçağıyla vuruldu.

İkinci uçak 18 dakika sonra 09.06'da 2 numaralı Güney Gökdeleni'ne çarptı. Boston'dan, Los Angeles'a gitmek üzere saat 07.59'da havalanan American Airlines uçağı korsanlar tarafından kaçırılarak Güney Kulesi'nin yıkılmasında kullanıldı.

Bu sırada çoktan yayına girmiş olan TV kameraları, olayı tüm dünyaya anında canlı olarak yayınladı. Kuzey Bina, çelik iskelet taşıyıcı elemanlarının erimesiyle 1 saat 50 dakikada kumdan kale gibi çökmesine karşılık, ikinci Boeing uçağıyla vurulan ikinci gökdelen Güney Bina, daha alt katlardan delindiğinden daha çabuk, yani 49 dakika sonra göçtü.

Washington Dulles Havaalanından kalkan bir başka American Airlines uçağı, ellerinde bıçaklar ve maket bıçakları bulunan 3. terör ekibi tarafından kaçırıldı. Saldırıyı engellemek için Langley Havaüssü'nden 2 (F–16) savaş uçağı havalandı, ancak bu uçaklar daha olay yerine varmadan uçak olanca hızıyla Pentagon binasına saplandı.

Karabasan henüz sona ermemişti. New York'un Newark Havaalanın'dan San Francisco'ya gitmek üzere havalanan uçağın da korsanlar tarafından kaçırıldığı, uçaktaki yolcuların telefonla yakınlarını aramaları üzerine ortaya çıktı. Bu uçağın hedefinin, Washington yakınlarındaki Andrews Havaüssü olduğu ve uçak oraya vardığı saatlerde, Başkan George Bush'u Florida'dan getirecek Air Force-1 adlı başkanlık uçağının da aynı üsse ineceği saptandı.

Korsanların zamanlaması mükemmeldi ve hiç şüphesiz kaçırdıkları uçakla Başkan Bush'un uçağına çarpmayı amaçlıyorlardı. Ancak yolcuların korsanlara müdahalesi üzerine, kaçırılan uçak hedefine ulaşamadı ve yerel saat 10.10'da Pennsylvania eyaleti-Pittsburg kentinin 130 km uzağında Stony Creek kasabası yakınında açık araziye düştü.

ABD ve dünya tarihinin en büyük terör saldırısında yerle bir olan 110 katlı Dünya Ticaret Merkezi İkiz Gök-

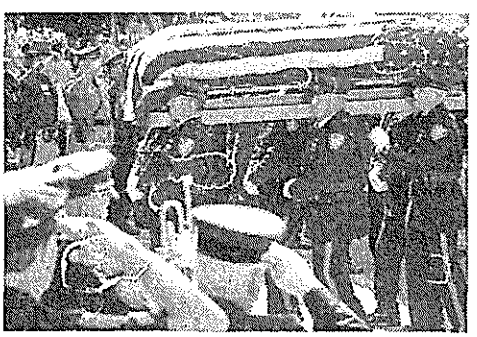

11 Eylül saldırılarında ölenler için düzenlenen cenaze töreni

delenleri enkazında ölen veya kaybolanların olası kesin sayısı son 2 bin 749 olarak açıklandı. Pentagon'da uçaktakiler dahil 189 Pennsylvania ise 44 kişi öldü.

Amerikan hükümetinin araştırmasına ve 11 Eylül Komisyon Raporu'na göre yolcu uçaklar Usame Bin Ladin'in lideri olduğu El Kaide terör örgütünün 19 üyesi tarafından kaçırıldı ve eylem gerçekleştirildi. Bazılarına göre ise bu saldırı Hitler'in Reichstag yangınından farksızdı.

Saldırı, dünya medyası tarafından "medeniyetler çatışması" olarak yorumlandı.

11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere giren uçaklar, ABD'de bazı şeylerin tekrar eskisi gibi olmayacağının habercisiydi. Saldırıların ardından kendini terör tehditlerine her zamankinden daha açık hisseden Beyaz Saray, bir dizi önleme gitti.

Bush yönetimi 11 Eylül'den sonra ABD'nin dış politikasında radikal değişikliklere gitti. ABD'nin Demokrat Partili eski başkanı Bill Clinton'ın sekiz yıllık iktidarı döneminde uygulanan barış ve uzlaşmanın yerini 'düşman saldırılara karşı saldırı' politikası aldı. Beyaz Saray dünyayı adeta, bizden yana olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırıyordu.

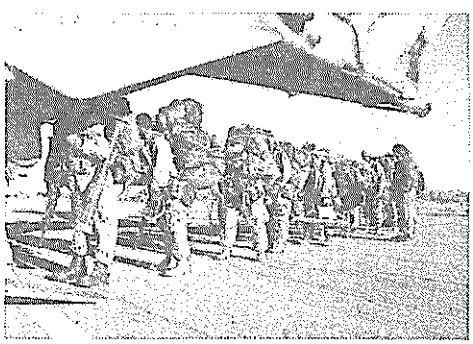

Afganistan operasyonunda görev yapan Amerikan askerleri

Bir numaralı önceliği 'güvenliğe' veren Bush yönetimi, bunun için son dört yılda Ortadoğu'da iki savaşa girdi. Beyaz Saray'ın izlediği 'savaş yanlısı' politika, Fransa ve Almanya başta olmak üzere Avrupa Birliği ile ilişkilerin gerilmesine neden oldu. Saldırıların bıraktığı travma, ABD'nin dış politikasında olduğu kadar, halkın başta Müslümanlar olmak üzere yabancılara karşı yaklaşımında köklü değişikliklere neden oldu.

11 Eylül'ün şoku atlatılmadan, şarbon vakalarının ortaya çıkması biyolojik ve kimyasal terörist saldırı endişelerini artırdı. Kongre üyeleri ve basın mensuplarını hedef alan şarbonlu mektuplar beş kişinin ölümüne yol açtı.

11 Eylül Terörü doğrudan doğruya küreselleşme olgusunun yani iletişim-bilişim devrimi döneminin görüntüsünün, tüm dünyanın suratına bir şamar gibi inen bir yansımasıydı.

Gitgide toplumsal denetimlerden bağımsızlaşan ve kendi bireysel dünyalarını güçlendiren insanlar, küreselleşmeye karşı bireyin denetimsiz tepkileri çerçevesinde terörist davranışlarda gösterme gücüne sahip olmuşlardı. 11 Eylül Terörü sadece sonuçları ve kaynağı itibariyle de küreselleşmeye, yani onu doğuran soğuk savaşa bağlı olarak ortaya çıkmıştı. 11 Eylül Terörü Amerika'yı vurmuş gibi görünse de aslında küreselleşme sürecine karşı yapılmış bir saldırıydı.

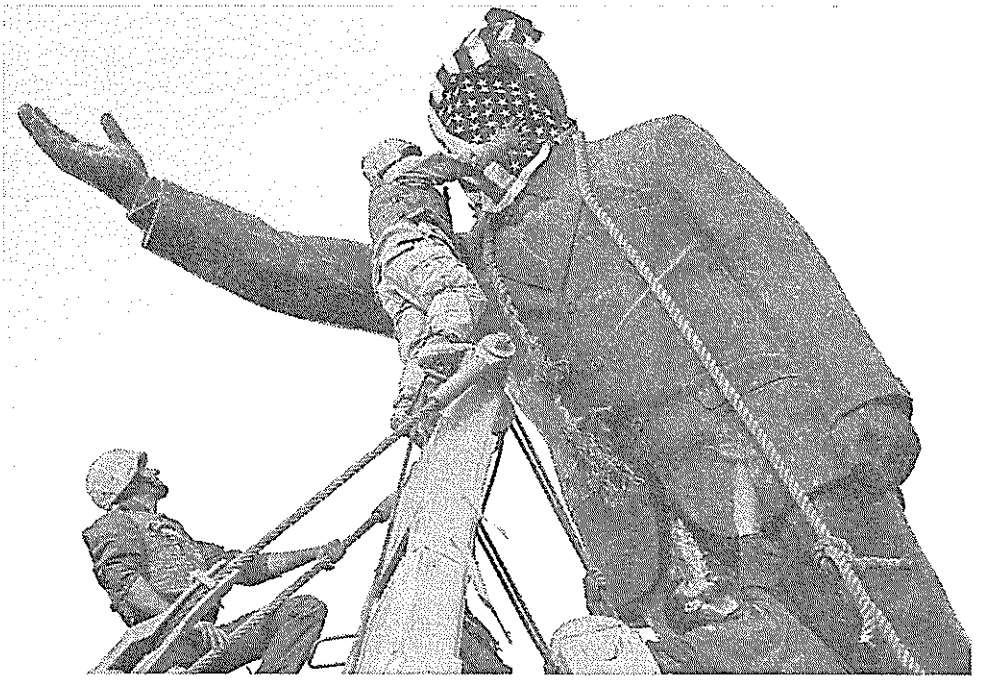

Amerikan askerleri devrik lider Saddam Hüseyin'in heykelini yerinden kaldırıyor.

Afganistan Operasyonu

11 Eylül saldırılarıyla terörü evinde yaşayan ABD'nin yürüttüğü 'terör operasyonları', Afganistan'da Taliban, Irak'ta da Baas rejiminin yıkılmasına neden oldu.

Saldırıları 'savaş ilanı' olarak kabul eden Beyaz Saray, teröristlere savaş açtıklarını belirterek, ilk olarak 7 Ekim 2001'de İngiltere ile birlikte Afganistan'da saklandığına inanılan 11 Eylülün arkasındaki isim terörist Usame Bin Ladin, lideri olduğu El Kaide örgütü ve Taliban rejimine karşı askeri operasyon başlattı. ABD'nin bu operasyondan sonra hedefi, Körfez Savaşı'yla arası bir daha düzelmemek üzere açılan Irak olacaktı.

11 Eylül'ün hemen ertesinde gelen bu operasyonda, dünya ABD'nin yanında yer aldı. Girişilen operasyon sonucunda ABD, saldırıların sorumlusu olarak gördüğü Usame Bin Ladin'in liderliğindeki El Kaide örgütünün faaliyetlerine destek veren Taliban rejimini yok etti.

Ama Taliban ve El Kaide'nin üst düzey yetkililerini ise bir türlü yakalayamadı. Ancak ABD, Afganistan bahanesiyle, Rusya'nın onayıyla Özbekistan ve Kırgızistan gibi Orta Asya cumhuriyetlerinde üsler kurarak, bu bölgeye bir daha çıkmamak üzere yerleşti.

Afganistan'da ise savaştan sonra kurulan Batı yanlısı yönetim, aradan geçen uzun zaman rağmen güvenlik açısından Uluslararası Barış Gücü'nün (ISAF) varlığına bağımlılığını sürdürdü. ABD'nin demokrasi ve özgürlük vaadiyle girdiği ülkede hedeflenen ya-

pısal değişim ve ekonomik ilerleme hala gerçekleştirilemedi.

11 Eylül saldırıları ABD'nin dünyaya bakışını değiştirdi. Afganistan'daki operasyon ile birlikte Türkiye'nin yanı sıra başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya ülkeleri ve Afganistan üzerinde etkisi bilinen Pakistan'ın stratejik önemini artırdı.

Saldırılarla birlikte ABD'nin Rusya ile ilişkilerinin niteliği de değişti. ABD'nin Soğuk Savaş döneminde bir numaralı düşmanı olan Rusya, terörle mücadele ABD'nin yanında yer aldı. Beyaz Saray ile Kremlin arasında barış rüzgârları eserken, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, saldırılardan sonra Bush'u arayan ilk lider oldu. Putin, ABD'ye destek için askerlerini alarma geçirdiğini duyurdu. Bu da iki ülke arasında kurulacak daha sıkı ve yakın ilişkinin temellerini attı.

ABD yönetimi, Rusya'yı, kuruluş amacı Rusya'ya karşı durmak olan NATO'ya yakınlaştırma ve belirli durumlarda karar mekanizmasına da katma çabasında olduğunu açıkladı.

ABD Tekrar Irak'ta

ABD'nin Irak Savaşı 40 yıllık Baas rejiminin de sonunu getirdi. Bush yönetimi Afganistan operasyonunun ardından Saddam Hüseyin'in liderliğindeki Irak'a yöneldi. Irak'ta kitle imha silahlarının bulunduğuna dair elinde kanıt belgeler olduğunu savunan Bush yönetimi, uluslararası arenada istediği desteği tam olarak alamasa da Irak Savaşı'na girmekten çekinmedi. Bu, uzun yıllardan beri devlet başkanlığını yürüten Saddam Hüseyin'in de sonu demekti. ABD'nin Irak Savaşı, başta Fransa ve Almanya'nın tepkisine rağmen 20 Mart 2003'te başladı. Irak ordusundan beklenen direniş gerçekleşmeyince ABD'nin Irak'ı işgali çok kolay oldu, ama bazı grupların silahlı direnişleri çok sayıda ABD askerinin ölmesi sonucunu beraberinde getirdi. ABD, binlerce Iraklının ölümüyle sonuçlanan savaşın, 1 Mayıs 2003'te resmen sona erdiğini duyurdu. Savaşın sonu, bir anlamda ABD'nin Irak kaosunun da başlangıcı oldu.

Savaşın bittiği günden sonra da ülkede hemen her gün saldırılar yaşandı. ABD ise savaş gerekçesi olarak gösterdiği kitle imha silahlarına ulaşamadı.

Ülkeyi kaos ortamından kurtarmak ve demokratikleşme sürecine geçiş için 30 ocak 2005'te genel seçimler yapıldı. Seçimlerin galibi Şii İttifakı olurken, Kürtler seçimlerden ikinci olarak çıkmayı başardı. Şii lideri İbrahim El Caferi'in başbakanlığında kurulan kabine güvenoyu almayı başardı. Ancak ülkede bir türlü güven ortamı sağlanamadığı gibi saldırılar, bombalamalar, intihar saldırılarını ardı arkası kesilmedi.

"Saddam'sız bir dünya daha güvenli olur" sloganıyla Irak Savaşı'na girişen ABD yönetimi, Saddam Hüseyin'i devlet başkanlığından indirdikten sonra yargı süreci başladı ve çok geçmeden eski Irak Devlet Başkanı'nın idam kararı çıktı. Karar 30 Aralık 2006'da infaz edildi.

Koalisyon Güçleri olarak tanımlanan ülkeler ordularınca başlatılmış olan askeri saldırılar ve sonrasında işgal altındaki Iraklıların süregelen direniş eylemleri hâlâ devam etmektedir.

KRONOLOJİK DÜNYA TARİHİ

M.Ö. 4000 Uygarlığın Sümer'de doğuşuna dair kayıtları.
M.Ö. 3000 İlk yazılı kayıtlara rastlanması.
M.Ö. 1700 Hammurabi tarafından insanlığın ilk yasa derlemelerinin çıkarılması.
M.Ö. 1300 Alfabetik yazının Suriye'de ve Filistin'de yaygınlaşması.
M.Ö. 700 Orta Asya'dan ve Güney Rusya'dan göç etmiş İskitler'in Ukrayna'da bir kabileler imparatorluğu kurup, Yunan dünyasıyla ticarete girişmesi.
M.Ö. 600 Lidya Krallığı'nda sikke paranın dolaşıma başlaması.
M.Ö. 330 Pers İmparatorluğu'nun Makedonyalıların saldırısıyla yıkılması
M.Ö. 320 İskender'in İndüs Vadisi'ne girmesi
M.Ö. 146 Roma'nın Makedonya'yı ve Yunanistan'ı fethetmesi.
M.Ö. 30 Roma'nın Mısır'ı fethetmesi
14 Augustus'un ölümü. Tiberius'un imparator oluşu.
68 Neron'un intihar edişi (Galba, Othon, Vitellius'un sırasıyla imparator oluşları).
117 Hadrianus'un Trajanus'un yerine geçmesi. Roma İmparatorluğu'nun en geniş halini aldığı tarih.
138 Hindo-İskit'lerin Hindistan'da Yunan hakimiyetinin son kalıntılarını da yok etmeleri.
164 Marcus Aurelius'un ölümüne kadar (180) sürecek, aynı zamanda Asya'yı da kasıp kavuracak Büyük Veba'nın başlayışı.
220 Han hanedanının sonu. Çin'de dört yüz yıl sürecek iç savaşın başlangıcı.
227 İlk Sasan Şahı Birinci Ardaşir'in Arsacid hanedanına son vermesi.
251 Gotların büyük zaferi. İmparator Decius'un öldürülüşü.
260 İkinci Sasan Şahı Birinci Şahpur'un Antakya'yı alışı.
284 Diocletianus'un imparator oluşu.
312 Büyük Konstantin'in imparator oluşu.

323 Konstantin'in Nice Konsili'ne başkanlık etmesi.

372 Hunlar'ın Güney Rusya'ya girip Ostrogotları sürüşleri.

410 Alarik'in komutasında Visigotların Roma'yı alışı.

425 Vandalların Güney İspanya'ya, Hunların Pannonia'ya, Gotların Dalmaçya'ya, Vizigotlarla Suevilerin Portekiz'e ve Kuzey İspanya'ya yerleşmeleri. İnglizlerin Britanya'yı işgali.

439 Vandalların Kartaca'yı alışı.

451 Attila'nın Gaule ülkesini alışı ve Franklar, Almanlar, Romalılar tarafından Troyes'da yenilmesi.

476 Batı Roma İmparatorluğu'nun sonu.

439 Ostrogot Theodorik'in İtalya'yı fethedip, İtalya Kralı olması.

527 Justinianus'un imparator oluşu.

531 Keyhusrev'in hükmetmeye başlaması.

552 Japonya'ya ulaşan Budist misyonerler topluluğunun önemli başarılar elde etmesi.

553 Justinianus'un Gotları İtalya'dan kovması.

571 Hazret-i Muhammed'in doğuşu.

579 I. Keyhusrev'in ölümü.

590 Roma'da veba. II. Keyhusrev'in hükümdarlığa başlaması.

619 Mısır'ın, Kudüs'ün, Şam'ın hakimi II. Keyhusrev'in Helespontos'da ordular bulundurması.

622 Hazret-i Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti.

627 Heraclius'un Ninive'de İranlılara karşı büyük zaferi.

628 II. Kavus'un babası Keyhusrev'i öldürüp yerine geçmesi. Hazret-i Muhammed'in dünya krallarına elçiler yollaması.

629 Hazret-i Muhammed'in Mekke'ye dönüşü.

632 Hazret-i Muhammed'in ölümü. Hazret-i Ebu Bekir'in halife olması.

634 Yarmuk Savaşı. Müslümanların Suriye'yi alışı. Hazret-i Ömer'in ikinci halife olması.

637 Kadisiyye Savaşı.

638 Halife Ömer'in Kudüs'ü zaptetmesi.

641 Müslüman akıncı birliklerinin Mezopotamya'yı ele geçirişleri

643 Hazret-i Osman'ın halife seçilmesi.

651 İran ve Mezopotamya'da Sasani iktidarının sona ermesi

655 Müslümanların Bizans donanmasını yenişi.

668 Hazret-i Muaviye'nin denizden İstanbul'u fethetme girişimi.

711 Afrika'dan gelen bir Müslüman ordusunun İspanya'yı işgali.

711 Vizigot krallığının sona ermesi.

715 Halife Birinci Velid'in topraklarının, Pirenelerden Çin'e kadar genişlemesi. İslamların Kuzeybatı Hindistan'daki Sind Bölgesi'nde, daha sonra da Hint Okyanusu'nda üstünlüğü ele geçirmeleri.

717 Sultan Velid'in oğlu ve halefi Süleyman'ın İstanbul'u almaya çalışması.

750 Emeviler'in halifelik döneminin sona ermesi.

774 Carolus Magnus'ın Lombardia'yı fethi.

786 Harun-el-Reşid Bağdat'ta (816'ya kadar) Abbasi halifesi.

800 III. Leo'nun Carolus Magnus'a Batı İmparatoru tacını giydirmesi.

828 Egbert'in ilk İngiltere Kralı olması.

840 Uygurların yıkılışı.

845 Budizmin Çin'de resmen yasa dışı sayılması; bunun üzerine Kore'de devlet dini yapılıp iyice benimsenmesi.

900 Türk askerlerinin kabilelerinin, İslam devletlerinin siyasal yaşamına egemen olmaya başlamaları.

962 Almanya kralı I. Otho'nun XII. Johannes tarafından imparator ilan edilmesi.

987 Hugues Capet'nin Fransa kralı olması. Caroling hanedanının sonu.

1000 Karlık Türkleri Buhara'yı ele geçirmeleri, Oğuz boyaları Rusya'ya girerken Selçuklular Semerkand'ı almaları.

1010 Türk soyundan gelen ve Afganistan'da hüküm süren Gazneli Mahmut'un Hindistan'a doğru ilerleyerek Lahor'u ele geçirmesi. Bu tarihten sonra Pencap, Hindistan'da yayılan İslam'ın en önemli üssü durumuna gelmesi.

1032 Almanya ve Fransa'da büyük açlık.

1038 Selçuk Sultanı Tuğrul Bey'in Gaznelileri yenerek Nişapur'u ele geçirmesi.

1050 Çinlilerin matbaa hurafatını bulması. Aynı yıl Çinli tarihçi Sema Kuang 249 ciltten oluşan "Dünya Tarihinin Genel Aynası" adlı eserini yazmaya başlaması.

1055 İslam dünyasında Selçuklu egemenliğinin başlaması.

1063 Alparslan, Tuğrul Bey'in yerine 34 yaşında ikinci Selçuklu sultanı olması.

1070 Konya'nın Selçuklu'nun başkenti olması.

1071 Malazgirt Savaşı. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Bizans İmparatoru Romen Diyojen'i yenerek, Türklere Anadolu'nun kapılarını açması.

1073 Katolik kilisesinin rahiplerin evlenmesini yasaklaması.

1077 Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulması.

1081 Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Anadolu'daki ilk Selçuklu devletinin kurması.

1095 Papa II. Urban Hıristiyan dünyasını Kudüs'ü almak üzere harekete geçmesi. Haçlı savaşlarının başlangıcı olan bu toplantının sonuçları bütün Avrupa'ya gezgin rahipler aracılığıyla duyurulması.

1096 Selçuklu ordusunun ilk Haçlı ordusunu İznik yakınlarında bozguna uğratması.

1098 Haçlı orduları karşısında Kudüs'ün düşmesi ve Hıristiyanların bütün Müslüman ve Yahudiler'i kılıçtan geçirmesi.

1118 Selçuklu Sultanı Sancar'ın tahta çıkması.

1139 Portekiz'in bağımsız bir krallık haline gelmesi.

1146 Nuraldın'ın Halep Atabeyi olması. 28 yıllık iktidarı süresince Suriyeli Müslümanlar'ın Hıristiyanlar'a karşı birliğini sağlaması.

1147 Eskişehir yakınlarına gelen Haçlı ordusunun Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesut tarafından ağır bir yenilgiye uğratılması.

1155 II. Kılıç Arslan'ın Anadolu Selçukluları'nın sultanı olması ve bütün Türk boylarını Bizans ve Franklar'a karşı birleştirmesi.

1161 Çinliler barutu ilk kez askeri amaçlı kullanması.

1171 Salahaddin Eyyubi'nın 34 yaşında Mısır ve Suriye'nin sultanı olması.

1186 1081'den beri Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşayan Bulgaristan'ın, köylülerin ayaklanması sonucunda bağımsızlığına kavuşması.

1187 Sultan Salahaddin Eyyubi komutasındaki Türk ve Kürtlerden oluşan ordunun Hattin Savaşı'nda Haçlı ordusunu perişan etmesi.

1188 "Arslan yürekli" lakabıyla ünlenen I. Richard'ın İngiltere Kralı olması ve Üçüncü Haçlı Seferi'ni başlatması.

1198 Moğol tehdidinden korkan Jing hanedanının Çin Seddi'ni sağlamlaştırması.

1204 Dördüncü Haçlı Seferi'nde Konstantinopolis'in ele geçirilip yağmalanması ve kısa yaşamlı Doğu Latin İmparatorluğu'nun kurulması.

1205 Moğol toplulukları arasında yapılan kurultayda Cengiz Han'ın bütün Moğollar'ın yöneticisi seçilmesi.

1215 İngiltere'de anayasa yerine geçen ve kralın haklarını sanırlayan Magna Cartanın ilan edilmesi.

1216 Papa III. Honorius'un kışkırtması sonucunda Mısır üzerine beşinci Haçlı seferi düzenlenmesi.

1219 Anadolu Selçukluları'nın başına Alaaddin Keykubat'ın geçmesi.

1227 Cengiz Han'ın uçsuz bucaksız hale gelen imparatorluğu oğulları Tuluğ, Çağatay ve Ögetay ile torunu Batu arasında paylaştırması.

1248 Kudüs yenilgisinin etkisiyle Fransa Kralı IX. Louis yönetiminde Mısır üzerine yedinci Haçlı seferi düzenlenmesi.

1254 Avrupa'da imparatorluğun çökmesiyle, Papalığın, Latin Hıristiyanlık dünya-

sının evrensel hükümeti olduğunu ileri süren tek kurum olarak kalışı.

1259 Kubilay Han'ın 45 yaşında Moğollar'ın başına geçmesi, Baybars'ın 37 yaşında Memluk Devleti'nin sultanı olması.

1270 Fransa Kralı IX. Louis yönetiminde sekizinci Haçlı seferinin Tunus üzerine düzenlenmesi.

1280 Osmanlılar'ın lideri Osman Bey'in Söğüt kasabası yakınlarında bir beylik kurması.

1295 Moğol Hanı Gazan'ın Müslüman olduktan sonra, İslamiyet'i devletin resmi dini ilan etmesi.

1301 Avrupa'da barutun ilk kez toplarda kullanılması.

1314 Osmanoğulları'nın Akhisar, Geyve, Yenikale gibi yerleri fethederek Bursa'ya doğru ilerlemesi.

1326 Osmanoğulları'nın Bursa'yı fethedilerek başkent yapmaları. Osman Gazi'nin ölümü üzerine yerine Orhan Gazi'nin geçmesi.

1327 Azteklıler'in Mexco City şehrini kurması.

1337 Yüzyıl savaşlarının başlaması.

1347 Veba hastalığı'nın Avrupa'da başgöstermesi.

1349 İngiliz nüfusunun üçte birinin vebadan ölmesi.

1351 Avrupa'da 75 milyon kişinin vebadan ölmesi.

1354 Türklerin Çanakkale Boğazı'nı geçip Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirerek, Avrupa'ya adım atmaları.

1368 Payitahtın Edirne'ye taşınması, Çin Seddi'nin restore edilmesi.

1369 Bizans İlparatoru'nun Türkler'e karşı bir Haçlı seferinin düzenlenmesi için Roma'ya gidip, papanın huzurunda Katolik olması.

1376 Bulgaristan Krallığı'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi.

1389 I. Kosova Savaşı'nda I. Murad'ın şehid edilmesi.

1399 Timur ve Yıldırım Bayazıd arasında gerginlik baş göstermesi, Türk ordusunun Galata Ceneviz kolonisine taarruz etmesi.

1400 Hintli tacirler aracılığıyla İslamın Endonezya'da yayılmaya başlaması.

1402 Ankara Savaşı'nı Timur'un kazanması ve Yıldırım Bayezid'ın esir düşmesi.

1442 Konstantinopolis'in Osmanlı tarafından bu yüzyılda üçüncü kez kuşatılması.

1444 Osmanlı ordusunun Varna'da zafer kazanması. II. Murad'ın saltanattan çekilmesini fırsat bilerek Osmanlı üzerine gelen birleşik Haçlı ordusunun, II. Murad komutasındaki Osmanlı ordusuna yenilmesi.

1448 II. Kosova Savaşı'nın yapılması ve Macar Janos Hunyedi komutasındaki Haçlılar ile Osmanlılar arasında Kosova Gölovası'nda yapılan savaştan Osmanlılar galip çıkması.

1451 Kristof Kolomb'un Hindistan zannettiği Amerika kıtasına varması.

1453 Konstantinopolis'in Türklerin eline geçmesi, bunun üzerine, Rusların Ortodoks kiliselerinin Hristiyanlığın son kalesi olduğuna inanmaları.

1481 Fatih Sultan Mehmet'in ölümü. Bunun üzerine büyük şehzade II. Beyazid'ın Amasya'dan İstanbül'a gelip tahta çıkması.

1497 Lizbon'dan Hindistan'a doğru yola çıkan Vasco da Gama'nın Ümit Burnu'nu geçmesi.

1500 İtalyan Rönesansı'nın doruğuna ulaşması.

1508 Şah İsmail'in Bağdat'ı fethetmesi.

1509 İstanbul'un "Küçük Kıyamet" denilen bir depremle yıkılması.

1511 Akdeniz'de, Türk İspanyol ve Portekiz güçleri arasında uzun deniz savaşlarının başlayışı.

1514 Yavuz Selim ve Şah İsmail'in Çaldıran Ovası'nda karşı karşıya gelmeleri ve savaşın Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanmasının ardından Selim halkın sevgi gösterileriyle Tebriz'e girmesi.

1517 Luther'in Wittenberg'deki kilisenin kapısına 95 maddelik tezini asmasıyla Protestanlık hareketinin başlaması.

1517 Yavuz Selim'in Kahire'yi, Kuzey Irak'ı, Hicaz'ı ve Şam'ı fethederek hilafeti teslim alması.

1526 Timur soyundan gelen Babür'ün Hindistan'ı ele geçirmesiyle, Babür İmparatorluğu'nun kurulması.

1526 Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç zaferiyle Macar hâkimiyetine son vererek Budi ve Peşte'ye girmesi.

1548 Kanuni'nin ikinci kez İran üzerine yürüyerek Tebriz'i işgal etmesi.

1560 İspanyolların, İtalya'yı istila edip, papalık topraklarını ele geçirip, Reform karşıtı harekete izin vermemeleri; bunun üzerine, Papaların Hasbburglular ile işbirliğine girişimleri.

1566 Zigetvar alınırken Kanuni'nin ölümü ve II. Selim'in tahta geçişi.

1568 Felenekler'in İspayol yönetimine karşı ayaklanmaları.

1580 İspanyolları Portekiz'i ve imparatorluğunu kendi imparatorlularına katmaları.

1601 İngiliz Doğu Hindistan kumpanyası'nın kurulması.

1614 Osmanlıların Malta, Navarin ve Trablusgarp'ı işgali.

1618 Otuz Yıl Savaşları .

1620 İngilizlerin Massachussets kolonisini kurmaları.

1638 Osmanlıların tekrar Bağdat'ı almaları.

1639 Osmanlı-İran sınırlarının Kasr-ı Şirin Anlaşması ile belirlenmesi.

1642 İngiliz iç savaşları.

1648 Westphalia Antlaşması, bunun sonucunda İtalya'nın ve Almanya'nın bölünmesi ile ortaya çıkan küçük devletlerin, duruma göre Fransa'nın yanında ya da karşısında yer almaları.

1648 Fransız üstünlüğünün başlaması.

1648 İngiltere'de Parlamento egemenliğinin kurulması.

1683 Viyana'nın kuşatılması ve Kahlenberg'deki savaşta Türk ordusunun yenilmesi.

1688 İngilizlerin İspanyol armadasına karşı zafer kazanmaları.

1689 Petro'nun Avrupa gezisi dönüşü, geniş çaplı reform hareketlerini başlatması.

1699 Avusturya, Venedik ve Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında Karlofça Barış Anlaşması imzalaması.

1745 Abdül Vahab'in Arabistan'da Vahhabiliğin ilkelerini oluşturması.

1756 Yedi Yıl Savaşları 1762, bir Alman prensesinin kocasının öldürülmesi üzerine, II. Katerina adıyla Rusya İmparatorluğu tahtına çıkması.

1763 İngiltere'nin Hindistan, Kanada gibi denişaşırı ülkelerde kesin zafer kazanması.

1768 Rusların Osmanlı ordularını ağır bir yenilgiye uğratmaları ve Küçük Kaynarca Anlaşması'nın yapılması.

1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'yla birlikte Kırım'ın bağımsızlığını ilan etmesi.

1774 Safevi İmparatorluğu'nun dağılması.

1775 Amerikan bağımsızlık savaşı.

1787 Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus Çarlığı'na savaş ilan etmesi.

1789 1 Mayıs, Etats-Generaux'un toplanması.

1789 14 Temmuz, Kralın Ulusal Meclis'i kaldıracağı söylentisi üzerine, halkın Bastille'e saldırması.

1789 4 Ağustos, Ulusal Meclis'in feodal hakları kaldırarak köylü çoğunluğunu devrim safhalarına çekmesi.

1791 Yeni Fransız anayasalarının hazırlanması.

1793 Polonya'nın ikinci bölüşülmesi.

1799 Napoleon'un bir darbe ile iktidara getirilişi.

1803 Sırpların Osmanlı'ya başkaldırması.

1812 Napoleon'un Avrupa devletleri koalisyonunca yenilgiye uğratılması.

1815 Viyana Konferansı sonucu barış anlaşmasının yapılması.

1830 Cezayir'in Fransızlarca işgali.

1833 Köleliğin, Büyük Britanya'nın yönetimindeki tüm ülkelerde kaldırılması.

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı.
1840 Demiryolları ağı yapımının başlayışı.
1854 Kırım Savaşı'nda Fransa'nın ve Britanya'nın Ruslara karşı Türklerin yardımına koşup, Rusların Kırım'da yenilgiye uğratılması.
1855 Osmanlı'da ilk telgraf hattı İstanbul-Edirne-Varna arasında işlemeye başladı.
1856 Islahat Fermanı'nın ilanı.
1863 ABD'de köleliğin kaldırılması.
1869 Süveyş Kanalı'nın açılışı.
1871 Almanya'nın, Bismarck'ın çabalarıyla birleştirilmesi.
1876 İlk Osmanlı anayasası Kanuni Esasi kabul edildi.
1889 İkinci Enternasyonal'in kuruluşu.
1893 Havai Adaları'nın ABD topraklarına katılması.
1904 Rus-Japon savaşı beklenmeyen sonuçla Japonların yenmesi.
1905 Hindistan Müslüman Birliği'nin kurulması.
1908 Jön Türkler'in iktidara ortak olmak isteğiyle, Abdülhamid'i deviren darbeyi gerçekleştirmeleri.
1908 II. Meşrutiyet'in Abdülhamid tarafından ilan edilmesi.
1910 Japonların Kore kralını indirip, Kore Yarımadası'nı ülkelerine katmaları
1912 Mançu hanedanının yakılıp, Çin Cumhuriyeti'nin kurulması.
1914 Berlin-Bağdat demiryolunun başlaması.
1914 Panama Kanalı'nın açılması.
1914 Birinci Dünya Savaşı.
1917 6 Nisan, ABD Kongresi'nin Almanya'ya savaş ilanı.
1919 Paris Barış Konferansı'nın Rusya'daki durumu ele almaya kalkmayıp, savaşı yitiren Almanya, Avusturya ve Osmanlı hükümetlerine barış koşullarını zorla kabul ettirmeleri.
1919 Barış antlaşmasının, Arap dünyasının zengin ve kalabalık bölgelerini Fransız ve İngiliz koloni yönetimlerine bırakması.
1920 TBMM'nin ilk kez toplanması ve gizli oturumda Misak-ı Milli'nin kabulü.
1921 Çin Komünist Partisi'nin kurulması.
1922 Faşizmi İtalya'da iktidara getiren hükümet darbesi, Lenin'in "Yeni Ekonomik Politikası"nı (NEP) ilan etmesi, Sevr Antlaşması'nın imzalanması, Büyük Taaruz'un başlaması.
1923 Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması.
1924 Hilafetin kaldırılması.
1925 Abdülaziz İbni Suud'un Arabistan Yarımadası'nı fethedip, Mekke'nin ve

Medine'nin denetimini eline geçirmesi.

1929 New York borsasının çökmesiyle ABD'de 1920'lerin hızlı ekonomik gelişmesinin sona ermesi.

1931 Japonların Mançurya'yı istila etmesi.

1933 Haziran, Hitler'in iktidara gelmesiyle Almanya'nın köklü bir rejim değişikliği geçirmesi.

1934 Etiyopya'nın 1896 yenilgisinin öcünü almak isteyen İtalya'nın saldırısına uğrayıp, uçakların ve zehirli gazların yardımıyla İtalya emperyalizmi altına sokuluşu.

1938 Eylül, Çekoslovakya'nın Almanların yaşadığı bölgelerinin Almanya'ya geçirilmesi

1939 1 Eylül, Hitler'in Polonya'ya saldırması.

1939 İkinci Dünya Savaşı.

1940 İlkbaharı, Almanların Danimarka'yı ve Norveç'i ele geçirmeleri.

1941 22 Haziran, Hitler'in savaş duyurusunda bulunmadan Rusya'ya saldırması.

1943 Temmuz'u, Mussolini'nin, İngiliz-Amerikan birliklerinin İtalya'ya çıkmasıyla iktidardan düşmesi, İtalya'nın savaştan çekilmesi.

1944 6 Haziran, İngiliz-Amerikan birliklerinin Normandiya çıkartması.

1945 Hiroşima'ya ve Nagazaki'ye atom bombalarının atılması, Mussolini'nin öldürülmesi, Adolf Hitler ve Eva Braun'un intiharı, Birleşmiş Miletler'in kuruluşu.

1946 Türkiye'de çok partili hayata geçiş.

1947 İsrail Yahudi devletinin kurulması, Birleşmiş Milletler'in Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında bölüştürülmesi kararı, Truman Doktrini.

1948 (ve 1956, 1967, 1973) Yahudi-Arap savaşları, Çin Hak Cumhuriyeti'nin kuruluşu.

1949 NATO'nun kurulması.

1949 Komünistlerin, Kuomingtang'a karşı kesin zafer kazanıp Çin'in yönetimini ele geçirmeleri.

1949 İlk Rus atom bombası denemesi.

1950 Kuzey Kore komünist yönetiminin Güney Kore'ye saldırmasıyla Kore Savaşı'nın çıkışı, Demokrat Parti'nin seçimleri ezici üstünlükle kazanması.

1952 Türkiye'nin NATO'ya üye olması.

1953 Kore Savaşı'nda ateşkesin sağlanması.

1954 Vietnam'ın Fransız egemenliğinden kurtulması.

1956 Süveyş bunalımı.

1957 Gana'nın bağımsızlığını kazanan ilk Afrika kolonisi olması.

1957 Rusya'nın uzaya uydu gönderen ilk ülke oluşu.

1957 Roma Andlaşması ile AET'nin kurulması.

1958 Suriye ile Mısır'ın birleşmesi.

1959 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu için Zürih ve Londra antlaşmaların imzalanması.

1960 Bir grup subayın Milli Birlik Komitesi adıyla askeri darbe yapması.

1962 Fransa'da halkoyu yoklamasının Cezayir'e bağımsızlıktan yana sonuç vermesi.

1962 ABD Küba'daki füzelerin çekmesini istediğinde SSCB'nin üçüncü dünya savaşı korkusuyla bu isteğe uyuşu.

1963 ABD başkanı J.F. Kennedy'ye suikast.

1964 Vietnam'da Amerikan askeri etkinliklerinin başlayışı.

1969 ABD uzay gemilerinin Ay'a inip dönmeyi başarmaları.

1971 Türkiye'de askeri muhtıra verilmesi ve ara rejim dönemi.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı.

1973 İsrail ile Arap devletleri arasında Ramazan Savaşı; petrol ambargosu ve ardından petrol fiyatlarının yükselmesi.

1979 Mısır ile İsrail arasında Camp David Andlaşması'nın imzalanması.

1979 İran'da Ayetullah Humeyni devrimi.

1979 Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi.

1980 12 Eylül askeri darbesi ve Türkiye'de demokrasinin bir süre kesintiye uğraması.

1980 İran-Irak savaşı.

1983 KKTC'nin kuruluşu.

1989 Berlin Duvarı'nın yıkılması.

1990 Sovyetler'in dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi.

1990 Irak'ın Kuveyt'i işgali.

1990 Doğu ve Batı Almanyaların birleşmesi.

1991 Bağımsızlık Devletler Topluluğu'nun kurulması.

1996 Dayton Barış Andlaşması ile Bosna Savaşı'nın sona ermesi.

2001 ABD dün tarihinin en büyük terör eyleminin yaşanması. New York'taki Dünya Ticaret Merkezi gökdelenlerine ve Washington'daki Pentagon binasına yönelik 'kamikaze' saldırılarının yapılması ve ardından ABD'nin Afganistan ve sonrası Irak'a girmesi.

2006 Irak lideri Saddam Hüseyin'in idamı.

İlk Çağlardan Günümüze

DÜNYA TARİHİ

Ansiklopedisi

Bu eser, belli bir tarih dönemindeki siyasi gelişmeleri değil, sanatsal, felsefi, bilimsel, sosyal, dinî gelişmeleri de bünyesinde barındırıyor. Harita ve resimlerin yanında medeniyetler, devletler, olaylar, insanlar gibi pek çok konuda verilen kısa bilgiler birbirini tamamlıyor.

İnsanlık tarihinin öyküsel bir özetini sunan "Dünya Tarihi", yerleşik uygar toplumların oluşumundan dünya savaşlarına, Avrupa monarşilerinin ortadan kalkışından, İslam'ın yükselişine kadar dünyayı şekillendiren olayları çarpıcı bir şekilde anlatıyor. Türkiye tarihinin önemli mihenk taşlarına da yer veren eserde, binlerce yıllık tarih bir nefeste okumakla kalınmıyor, tarihsel olayların birbirine bağlılığı ve nedenleri de kolayca anlaşılıyor.

ISBN 978-9944-321-49-5

9 789944 321495